VE RI
TAS

ГЛАСНИК

СРПСКОГА УЧЕНОГ ДРУШТВА

КЊИГА 65

РАЗЛИЧНА НАУЧНА ГРАЂА

У БЕОГРАДУ 1886

У ШТАМПАРИЈИ КРАЉЕВИНЕ СРБИЈЕ

На продају у књижарници В. Валожића

Преглед.

БИБЛИОГРАФИЈА

СРПСКЕ И ХРВАТСКЕ КЊИЖЕВНОСТИ

за годину 1877[1])

— ANGERSTEINER. Види: Hajdenak Andr.

— ANDERSEN. Види: Izabrane Andersenove priče.

1. АНДРЕЈЕВИЋ J. Пркос. Шаљива игра у једном чину с песмама. По Р. Бенедиксу посрбио др. ____ ____. Нови Сад 1877. На 12-ни 42 стр. са фотогр. сликом преводиоца.

   Чини дванаесту свеску „Зборника позоришних дела“ што је издаје управа српског народног позоришта у Н. Саду.

— ANTUNOVIĆ IVAN. Види: Новине «Bunjevačka i Šokačka vila».

2. АРАНИЦКИ С. К. Рефлекси мозга И Сеченева. Превео с руског ____ ____ ____. У Београду, у државној штампарији 1877. На 8-ни 2 л. 173 стр. и 1 л.

   Чини VII издање Чупићеве задужбине.

---

[1]) Ово је наставак Библиографији која је изашла до 1876 год у Гласнику 46 (гледај примедбу на стр. 259).

3. BABIĆ B. Nazivlje korita i jedrila u hrvatskom, njemačkom i talijanskom jeziku. Složio ____ ____, priv. ravnatelj kr. nautičke učione u Bakru. U Kraljevici. Tiskom «primorske tiskare» 1877. На 12-ни 22 стр.

— БАЛАИЦКИ ЈОВАН. Види: Новине «Српске Новине».

4. БЕГОВИЋ НИКОЛА. Историја србске цркве. На основу православног духа и канона апостолски и велики сабора једне свете источне католичке цркве Христове, привубио младој Србадији ____ ____. Друго умножено издање. Нови Сад 1877. Српска народна задружна штампарија. На 8-ни 83 стр.

— BEZENŠEK ANTUN. Види: Новине. «Jugoslavenski Stenograf».

— BELETRISTIČKA KNJIŽNICA. Izlazi u Zagrebu. Izdaje Matica hrvatska.

— Sveščić I. Види: Šenoa August.
— Sveščić II. Види: Maretić Tomo.
— Sveščić III. Види: Maretić Tomo.
— Sveščić IV. Види: Broz Ivan.
— Sveščić V. Види; Broz Ivan.
— Sveščić VI. Види: Broz Ivan.
— Sveščić VII. Види: Gostiša Ivan.
— Sveščić VIII. Види: Gostiša Ivan.
— Sveščić IX. Види: Gostiša Ivan.
— Sveščić X. Види: Gostiša Ivan.
— Sveščić XI. Види: Gostiša Ivan.

— БЕНЕДИКС Р. Види: Андрејевић Ј.

— BENKO TOMISLAV. Види: Godišnje izvješće dječačkih i djevojačkih učiona kr. i slobodnog grada Osieka.

5. BERUTA JOS. Moj rad na saboru hrvatskom godine 1875 и 1876. Posvećuje svojim izbornikom. ___ ___. U Zagrebu, tisak dioničke tiskare 1877. На 16-ни 122 стр.

— BIANKINI JURAJ. Види: Новине «Narodni List».

— БИБЛИОТЕКА ЗА ЖЕНСКИ СВЕТ. Излази у Новоме Саду. Издаје књижарница Браће М. Поповића.

— Свеска I. Види: Хаџић А.

— Свеска II. Види. Хаџић А.

— Свеска III. Види: Петровић Сава.

— Свеска IV. Види: Сандић А.

— БИБЛИОТЕКА ЗА МАЛИ СВЕТ. Излази у Новоме Саду. Издаје књижарница Браће М. Поповића.

— Свеска I. Види: Поповић В. Стеван (Чика Стева).

— Свеска II. Види: Поповић В. Стеван (Чика Стева).

— БИБЛИОТЕКА ЗА НАРОД. Излази у Новоме Саду. Издаје књижарница Браће М. Поповића.

— Књига II. Види: Поповић Мита.

— BJÖRNSON BJÖRNSTJERN. Види: Grlović Milan.

6. БЛАГОЈЕВИЋ ЈОВАН. Општи земљопис за најстарије основних и ниже разреде виших девојачких школа. По најновијим изворима написао ____ ____, учитељ 5 разреда мушке школе сомборске. У Сомбору 1877, Накладом књижаре М. Каракашевића. Штампарија Ф. Битермана. На 8-ни.

7. BOGIŠIĆ V. Stručno nazivlje u zakonima ____ ____ (Pismo prijatelju filologu) Spljet. Tiskom Antuna Zanonia 1877. На 8-ни 18 стр.

8. БОРЈАНОВИЋ К. ЈОВАН. Нотална ђачка појанка. I део. У дечија два гласа: сопран и алт. Написао по Станковићу ____ ____ ____ учитељ у Сентомашу. О трошку сентомашког местног школског одбора. У Новоме Саду, српска народна задружна штампарија 1877.

Садржина: Литурђија J. Златоуста, појање на литурђији о великим празницима и посту и појање о укопу (при опелу).

9. БОСНА ЈЕ СРПСКА или одговор на «Razgovore» Дон — Мих. Павлиновића. Прештампано из «Заставе». Нови Сад 1877. Српска народна задружна штампарија. На 8-ни 31 стр.

— BRADAŠKA. Види: Izvješće kr. realne i velike gimnazije u Varaždinu.

— БРАСЕТ А. Види: Поповић Ђорђе.

— BRAŠNIĆ MIHO. Види: Izvještaj o c. kr. velikoj gimnaziji u Vinkovcih.

10. BROZ IVAN. Pjesnik i sviet. Roman od J. I. Kraszewskoga. Preveo s poljskoga ___ ___. Sa životopisom piščevim. Izdala «Matica hrvatska». U Zagrebu 1877. На 8-ни 204 стр.

Ово је четврти, пети и шести свешчић белетристичке књижнице што је издаје Матица Хрватска.

11. БУКВАР за основне српске школе. У Београду, издање и штампа државне штампарије. На 12-ни 63 стр.

— BULIĆ. Види: Izvješće o c. kr. dubrovačkoj gimnaziji.

— BUČANSKY VJEKOSLAV. Види: Календар «Katolički kalendar».

12. BUČAR PETAR. Put u Rim. Putopisne crte ___ ___, župnika. U Zagrebu. Tiskom dioničke tiskare 1877. На 12-ни.

13. ВАЛЕНТА ЈОВАН. Хигијена. Наука о чувању здравља. По најбољим писцима саставио Др. ___ ___, хонорарни професор хигијене на великој школи. Свеска I. Увод и део I. Ваздух. У Београду, издање и штампа државне штампарије 1877. На 8-ни XVI и 256 стр.

14. VALENTIĆ JOSIP. Izabrane novele od H. Zchokkea. Pohrvatio ___ ___ ___. II sveska. Princessa Wolfenbüttelska. Senj 1877. Izdaje knjižara H. Lustera. На 16-ни 316 стр.

Прва свеска изашла је 1876. год.

— ВАНИЧЕК ФР. Види: Шимић Милан Јустин.

15. VARJAČIĆ LJUD. JOS. Potočnice. Zabavno poučne pjesme i pripovijesti mladeži našoj. Napisao ___ ___ ___. U Zagrebu. Naklada knjižare Mučnjaka i Senftlebena 1877. На 16-ни 136 стр.

16. VEBER ADOLFO. Nješto o pjesničtvu hrvatskom. Od ___ ___, pravog člana jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti. Preštampano iz XL knjige Rada jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti. U Zagrebu 1877. Tisak dioničke tiskare. На 8-ни 26 стр.

17. VEBER-TKALČEVIĆ ADOLFO. Slovnica latinska za male gimnazije. Sastavio ___ ___ ___ Zagreb 1877. На 8-ни.

— ВЕРН ЖИЛ. Види: Глишић Ђ. Мил.

18. ВИДАКОВИЋ Д. СВЕТОЗАР. А Ганоа Експериментална физика с кратким прегледом метеоролошких појава. Превео ___ ___, професор. У две књиге са 921 у тексту печатаних дрвореза. Друга књига. У Београду, штампа и издање државне штампарије 1877. На вел. 8-ни XIV и 474 стр.

Прва књига изашла је 1876 године.

— VIDMAR M. Види: Izvješće o kralj. velikoj gimnaziji u Požegi.

— ВИЛОВСКИ С. ТОДОР. Види: Новине «Српска Зора".

19. VJEŽBOVNIK za kralj. ugarsko domobransko pješačtvo. Dio I. U Zagrebu. Nakladom knjižare Lav. Hartmana 1877. На 8-ни

— Dio II. На 8-ни.

— VOLTAIRE. Види: Maretić T.

— VRAZ STANKO. Види: Djela.

20. VRBANIĆ FRAN. Udrugarstvo po ustanovah trgovačkoga zakona. Napisao ——, redoviti profesor na kr. hrvatskom sveučilištu. I razdjel. O družtvih. U Zagrebu 1877. Nakladom knjižare Mučnjak i Senftleben. Tiskara «Narodnih Novinah». На 8-ни 256 стр.

21. ВУЈИЋ В. МИЈАИЛО. Историја као наука. Од —— —— ——. Одштампано из «Гласника српског ученог друштва» књ. XLV. У Београду, у државној штампарији 1877. На 8-ни X и 92 стр.

22. ВУКАДИНОВИЋ ЈЕВТИМИЈЕ. Молитвеник. На потребу православних српкиња превео —— ——, протојереј. (Треће издање). У Панчеву. 1877. Издање књижаре Браће Јовановића. Штампарија Браће Јовановића у Панчеву. На 16-ни.

— ВУКИЋЕВИЋ Ђ. НИКОЛА. Види: Новине «Школски Лист».

23. ВУКИЋЕВИЋ Ђ. Н. Спомоћна књига за разјашњавање црквенога појања за учитеље и за младеж. Написао —— —— ——. Друго поправљено издање. Панчево 1877. Накладом књижаре Браће Јовановића. Штампарија Браће Јовановића у Панчеву. На 8-ни 126 стр.

24. VUKOTINOVIĆ L. Nove biiine i razjašnjenja o njekojih dvojbenih. Addenanda ad Floram Cro-

aticam. Od ___ ___, pravoga člana jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti. Preštampano iz XXXIX knjige „Rada jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti". U Zagrebu 1877. Tisak dioničke tiskare. На 8-ни 24 стр.

25. GAJ VELIMIR. Svako zlo ima svoj uztuk. Predložio i razložio ___ ___, pravi član naučne akademije talijanske u Pizi. U Zagrebu 1877. На 8-ни 16 стр.

26. GALL JOSIP. Nauka ob udvornosti i pristojnosti za mladež svakoga staleža i zvanja. Iz njemačkoga po drugom izdanju, preporučenom bavarskim nastavnim ministarstvom, preveo ___ ___, učitelj više djevojačke učione u Zagrebu. U Zagrebu. Nakladom Lav. Hartmana 1877. На 12-ни 93 стр.

— ГАНОА А. Види: Видаковић Д. Светозар.

— GAUMEN DR. Види: Rubetić Cvjetko.

27. ГЛАСНИК СРПСКОГ УЧЕНОГ ДРУШТВА. Књига XLIV. Са једним снимком. У Београду, штампано у државној штампарији 1877. На вел. 8-ни 1 л. 454 стр. и 1 литографски лист.

Садржина:

1. Акценти штампаних српско-словенских књига, истраживање Стојана Новаковића.

2. Нападна тачка и величина центрифугалне силе у кружној површини, од Љубомира Клерића.

3. Говор Драг. С. Милутиновића при отварању излога снимака српских уметничких старина.

4. Састанак по дубровачкоме законику од 1272 године, од В. Богишића.

5. Словено-српска књижница на Св. Гори Атонској, од архим. Леонида.

6. Библиографија српске и хрватске књижевности за 1875, од Ст. Новаковића.

7. Радња Српског ученог друштва до 13 јуна 1876

— Књига XLV. Са једном картом и геометријским таблицама. На вел. 8-ни 1 л. 384 стр.

Садржина:

1. Археологијско-географиска истраживања, од Драгашевића.

2. Божидара Вуковића зборници за путнике, издања позната и непозната, библиографијски извештај Стојана Новаковића.

3. Анализа терме бање слатинске, од С. М. Лозанића.

4. Нитро-деривати сложених ура. од С. М. Лозанића.

5. Примена графодинамике на геометрију, од Љ. Клерића.

6. Историја као наука, од Мих. Вујића.

7. Живот Срба сељака, III. Игре, од М. Ђ. Милићевића.

8. Хронограф цароставник, тројадик, родослов од Стојана Новаковића.

9. Радња и стање Српског Ученог Друштва.

— II одељење. Књига VII. Види: Павловић Иван.

— ГЛИШИЋ Ђ. МИЛОВАН. Види: Новине «Српске Новине».

28. ГЛИШИЋ Ђ. МИЛ. Доктор Окс и његова посла. Приповетка Жила Верна. С француског превео __ __ __. Издала књижара Вел. Валожића (Прештампано из «Српских Но-

вина"). У Београду, штампа државне штампарије 1877. На 8-ни 90 стр. и 1 л.

29. ГЛИШИЋ Ђ. МИЛ. Коломба или крвна освета на Корзици. Приповетка Проспера Меримеа. С француског превео ___ ___ ___. Београд, у државној штампарији 1877. На 12-ни 192 стр.

30. ГЛИШИЋ Ђ МИЛОВАН. Тарас Бульба. Историјска приповетка Николе Васиљевића Гогоља. Превео ___ ___ ___. Издала књижара Велимира Валожића. У Београду, у државној штампарији 1877. На мал. 8-ни 184 стр.
Ово је прештампано из листка „Срп. Новина."

31. ГОВОР заступника Стевана Љубише у далматинском сабору дне 18 (30) јануара 1877 о свом избору, побиљежен и издан неколицином задарских Срба. Задар 1877. Печатња Ивана Водицке. На 8-ни 26 стр.

32. GOVORI držani prigodom instalacije rektora na kr. hrvatskom sveučilištu Franje Josipa I u Zagrebu za školsku godinu 1877-8 obavljene dne 19 listopada 1877. U Zagrebu 1877. Tiskom dioničke tiskare. На 8-ни 35 стр.

— ГОГОЉ НИКОЛА — ВАСИЉЕВИЋ. Види: Глишић Ђ. Милован.

33. GODIŠNJE IZVJEŠĆE više djevojačke učione sl. kr. grada Varaždina koncem školske godine 1876|7. U Varaždinu 1877. Tiskom J. Platzera. На 8-ни.

Садржина:
Neke mane oko uzgoja u obće, od M. Stanisavljevića.

34. GODIŠNJE IZVJEŠĆE gradjanzke i s njom spojene obće pučke dječačke i djevojačke učione u Sisku koncem školske godine 1876—77. U Sisku. Brzotiskom A. Fanto-a. 1877. На 8-ни.
Садржина: 1. Postanak, razvoj i svrha gradjanskih škola, od Ante Čuvaja.
Извешћу је додан нацрт здања ове школе.

35. GODIŠNJE IZVJEŠĆE gradske više djevojačke i obćih pučkih dječačkih učiona sl. kr. glavnog grada Zagreba koncem godine 1876/7. U Zagrebu 1877. Tiskarski i litografski zavod C. Albrechta. На 8-ни.
Садржина: 1. Jedna o ženskom uzgoju.

36. GODIŠNJE IZVJEŠĆE dječačkih i djevojačkih učiona kr. i slobodnog grada Osieka koncem školske godine 1876-77. U Osieku 1877. Iz tiskarne Julija Pfeiffera. На 8-ни.
Садржина: 1 Oprostno slovo mladeži svršetkom školske godine, od Tomislava Benka, učitelja vjere.

37. GODIŠNJE IZVJEŠĆE kr. velike realke u Zagrebu za školsku godinu 1876-7. U Zagrebu. Tiskara „Narodnih Novinah" 1877. На 8-ни 69 стр.
Садржина: 1 Nešto o logaritmih od učitelja Ivana Štraznickoga 2. Nekrolog profesora Petra Zoričića, od ravnatelja Josipa Tobrara.

38. GODIŠNJE IZVJEŠĆE obće pučke dječačke i djevojačke učione u Djakovu koncem školske godine 1876-77. U Osieku 1877. Iz tiskarne Julija Pfeiffera. На 8-ни.

Садржина: 1. O svečanosti školske mladeži, od Ivana Jorgovića.

39. GODIŠNJE IZVJEŠĆE obće pučke dječačke i djevojačke učione u Samoboru koncem školske godine 1876-7. U Zagrebu 1877. Tiskom L. Hartmana. На 8-ни.

40. GODIŠNJE IZVJEŠĆE obće pučke dječačke i djevojačke škole u Križevcih koncem školske godine 1876-7. U Zagrebu 1877. Tiskom C. Albrechta. На 8-ни.

Садржина: 1 Naša domovina, od Stjepana Rieglera.

41. GODIŠNJE IZVJEŠĆE c. kr. gradjanske učione u Otočcu koncem školske godine 1876-7. U Zagrebu 1877. Tiskarski i litografski zavod Drag. Albrechta. На 8-ни.

Садржина: 1: Rieč roditeljem, od P. Oreškovića.

42. ГОРДЕ или како црногорка љуби. Написао С. М. Љ. У Новом Саду, штампарија А. Пајевића 1877. На 8-ни 28 стр. и 2 л.

Са једном дрворезном сликом.

43. GOSTIŠA IVAN. Iz maloga svieta. Roman od Gustava Pflegera Moravskoga. Preveo s českoga _ __ . __. Sa vjekopisom piščevim. Izdala „Matica hrvatska". U Zagrebu 1877. На 8-ни 423 стр.

Ово је седми, осми, девети, десети и једанаести свешчић белетристичке књижнице што је издаје Матица хрватска.

44. ГОТОВ РАЧУНЦИЈА или књига рачуна за продаваоце и купце, придодате разлог нових мера. Пешта 1877. На 16-ни 128 стр.

— ГРАБОВАЧКИ МИЛОШ. Види: Календар «Србин».

— ГРАБОВАЧКИ МИЛОШ. Види: Календар «Српкиња».

45. GRLOVIĆ MILAN. Abdera Babilon. Starovjeke slike iz novovjeka grada. Napisao ___ ___. Tiskom „Primorske tiskare“ u Kraljevici 1877. На 8-ни 120 стр.

46 GRLOVIĆ MILAN. Veseo momak. Seoska pripoviest od Björnstjerna Björnsona. Preveo ___ ___. U Zagrebu 1877. На 8-ни 127 стр.

— GRLOVIĆ MILAN. Види: Новине: «Hrvatski Svetozor».

47. GRUBER DANE. Poviest rusko-turskih ratova. Napisao ___ ___, assistent nar. muzeja. Zagreb. Tisak „Dioničke tiskare» 1877. На 8-ни 141 стр.

— ГРУЈИЋ ЈОВАН Др. Види: Новине «Србски Народ».

48. ГРУЈИЋ СТ. Турска артилерија у мају 1877. Читао 16 октобра 1877, на збору артилеријског пука шумадијске артилеријске бригаде, у Крагујевцу ___ ___, артилеријски капетан, командир VII пољске батерије шумадијске артилеријске бригаде. У Београду, штампано у државној штампарији 1877. На 8-ни 30 стр. и 1 л.

— GUNDULIĆ FRAN IVA. Види: Djela.

— DANILO J. Види: Новине «Gospodarski list».

49 DANIČIĆ GJ. Korijeni s riječima od njih postalijem u hrvatskom ili srpskom jeziku. Izradio _ __ ____. Na svijet izdala jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti. U Zagrebu 1877. U knjižarnici L. Hartmana na prodaju. Tisak dioničke tiskare. На 8-ни 370 стр.

50. ДАНИЧИЋ Ђ. Приповијетке из старога и новога завјета. Превео ___ _ ____. Десето издање. Панчево 1877. Штампарија Браће Јовановића. На 8-ни 140 стр.

51. DAN NA MADEIRI. Roman od dra Pavla Mantegazza. Preveo I. D. Tisak i naklada Dioničke tiskare u Zagrebu 1877. На 8-ни 142 стр.

— DEŽELIĆ STJ. GJ. Види: Календар „Dragoljub".

— DEŽELIĆ STJ. GJURO. Види: Календар „Hrvatski uredovnik."

— DEŽELIĆ STJ. GJURO. Види: Riečnik hrvatsko-njemački.

— DEŽELIĆ STJ. GJ. Види: Filipović Ivan.

52. DEŽELIĆ STJ. GJ. Duša. Povjestno-filozofička razprava. Napisao __ _ ___ ____. Preštampano iz „Dragoljuba" g. 1878. Zagreb. Tisak Lav. Hartmana i druga 1877. На 16-ни 113 стр.

53. DEŽMAN I. Liečnička izvješća. (Visa reperta). Za praktičnu porabu liečnikov. Napisao ____ ____. U Zagrebu 1877. На 8-ни.

54. DERENČIN MARIAN Dr. Ovršni postupak razložen na temelju zakonah i naredabah valjanih u kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji po ____ ____

____, predstojniku kr. vladnoga odjela za pravosudje. Zagreb 1877. Nakladom sveučilištne knjižare Albrecht i Fiedler. Tiskom C. Albrehta. На 8-ни V и 256 стр.

55. DERENČIN MARIAN Dr. Tumač zakona od 3 listopada 1876 o postupku u pravnih poslovih manje vriednosti pred kr. kotarskimi sudovi. Sastavio ___ ____, predstojnik kr. vladinoga odjela za pravosudje. U Zagrebu 1877. Nakladom sveučilištne knjižare Albrecht i Fiedler. Tiskom C. Albrechta. На 8-ни.

— DIVKOVIĆ MIRKO. Види: Izvješće o kr. velikoj gimnaziji u Zagrebu.

56. DIVKOVIĆ M. Latinsko-hrvatski rječnik (Dodatak k latinskoj vježbenici). Sastavio ____ ____, profesor. U Zagrebu 1877. На 8-ни.

57. ДИСЦИПЛИНАРНА ПРАВИЛА за учитеље српских народних верозаконских школа у опсегу православне српске карловачке митрополије, издана наредбом српског народно-црквеног школског савета од 26 Августа 1876 године бр. $\frac{124}{168}$ У Новом Саду, српска народна задружна штампарија 1877. На 8-ни.

58. DJELA IVA FRANA GUNDULJĆA. Na sviet izdaje jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti. U Zagrebu 1877. U knjižarnici L. Hartmana na prodaju. Tisak dioničke tiskare u Zagrebu. На 8-ни XVIII стр. 1. л. и 616 стр.

Чини IX књигу „Stari pisci hrvatski" што издаје југославенска академија знаности и умјетност; у Загребу.

59. DJELA STANKA VRAZA. Peti dio. Pjesme, pabirci, proza i pisma. Izdala Matica hrvatska. Uredio Fran Petračić. U Zagrebu 1877. Tisak C Albrehta. На 8-ни 432 стр.

Ово је последња књига Вразових дела, које је издала Матица хрватска.

60. ДРАГАНОВИЋ ЈЕРОТЕЈ. Србски кувар по немачком «Кох бух». Трудом ——— ———. Нови Сад 1877. На 8-ни 100 стр.

61. ДРАГАШЕВИЋ. Војник на маршу. Превео ——— ———, официр и професор. Први део. О маршу у опште. II. издање. Издало министарство војно. У Београду, у државној штампарији 1877. На 12-ни. VI, III и 264 стр.

62. ЂОРЂЕВИЋ ВЛАДАН Др. Ландсбергерова ратна хируршка техника. Српски од ——— ——— ——— санит. подпуковника, начелника санитета у врховној команди. У Београду, у државној штампарији 1877. На 8-ни. VII и 144 стр.

Чини трећу књигу другог одељка „Српског архива за целокупно лекарство."

63. ЂОРЂЕВИЋ ВЛАДАН. Линднерова трагедија Брут и Колатин. Српски од ——— ———. Београд 1877. На 16-ни 116 стр.

— ЂОРЂЕВИЋ МИЛАН Др. Види: Календар «Српски соко».

— ЂОРЂЕВИЋ МИЛАН Др. Види: Новине «Застава».

64. ЂУРИЋ Д. Спомен Лазару К. Чолак-Антићу. Надгробна реч ——— ———, потпуковника. У Београду, у државној штампарији 1877. На 8-ни.

65. ЂУРИЋ Ђ. Ј. Квалитативна анализа мокраће. Израдио Др. хемије и магистар фармације ____ ____ ____. У Београду, штампарија Н. Стефановића и Друга 1877. На 12-ни.

66. ЕНГЛЕСКИ ЗАВОД за српску сирочад. Прилог за историју васпитања и наставе у Србији. (Ова брошура продаје се у корист српске сирочади). у Земуну 1877. Штампарија Милоша Грабовачког. На 8-ни.

Писац ове брошуре је Др. Никола Петровић.

67. ŽEPNIK sa podčastničke škole kr. ugarskog domobranskog konjaničtva. I sveska. U Zagrebu. Nakladom knjižare Lav. Hartmana 1877. На 12-ни.

— ЖИВАНОВИЋ ЈОВАН. Види: Извештај о православном богословном училишту у Сремским Карловцима.

— ЖИВАНОВИЋ ЈОВАН. Види: Програм српске православне велике гимназије Карловачке.

68. ЖИВАНОВИЋ ЈОВАН. Српски рјечник за кованције. Саставио ____ ____, професор у ђимназији. (Прештампано из «Јавора» за 1877). У Новоме Саду, издање и штампа А. Пајевића. На 12-ни.

69. ЖИВКОВИЋ МИТА. Забавник. Издао ____ ____. Нови Сад 1877. Српска народна задружна штампарија. На 12-ни 158 стр.

У овој су књизи сабране песме и приповетке из пера нашег књижевног подмлатка.

70. ŽIVOT PETRA VELIKOGA, cara Rusije. Izpisan od arkimandrite Antonije Kalifona. Preveden na hrvatski s malim nadodanjem od O. F. Aleksandra Tomikovića, franciskana države kapistranske. Utišten u Osieku 1794. Na novo ga izdaje Ivan pl. Maršo Maršavski, ministerijalni tajnik. U Budapešti. Tiskom Viktora Hornyanskoga 1877. На вел. 8-ни 194 стр.

Са сликом Петра великог.

71. ŽIĆE PAPE PIJA IX. Na uspomenu pedesetgodišnjice njegova biskupovanja izdao sbor duhovne mladeži zagrebačke. U Zagrebu. Tiskarski i litografski zavod C. Albrechta 1877. Na 8-ни 132 стр.

72. ŽULIĆ PAVAO. Uputa u kemiju za velike realke. Napisao ——— ———, prof. kr. velike realke u Zagrebu. Dio I. Anorganička kemija. U Zagrebu. 1877. На 8-ни.

73. ЗАБАВА СРПСКОЈ ДЕЦИ. Свеска четврта. Разговор у четири ока. Луда од Петефија, превео Змај Јов. Јовановић. Издање Глише Чобанића. У Вршцу, штампарија Кирхнера 1877. На 12-ни.

74. ЗАДРИН МАКСИМ. Разлика између лета и зиме. Песма ——— ———. II издање. У Новом Саду, српска народна задружна штампарија 1877. На 12-ни.

75. ЗАКОН за измирење српског народног зајма од 1876 године. (У Београду, штампано у државној штампарији 1877). На 8-ни 4 стр.

Нема нарочитог насловног листа.

76. ЗАКОН О БУЏЕТУ државних прихода и расхода за рачунску 1877 годину. (У Београду, штампано у државној штампарији 1877). На 8-ни 5 стр.

Нема нарочитог насловног листа.

77. ЗАКОН о ванредном и ратном стању. (У Београду, штампано у државној штампарији 1877). На 8-ни 2 л.

Нема нарочитог насловног листа.

78. ZAKON od 16 rujna 1876 o sastavljanju gruntovničkih (baštinskih) uložakah. U Zagrebu 1877. На 8-ни.

79. ЗАКОН о изменама и допунама у уређењу учитељске школе од 5 Октобра 1870 године. (Види Зборник XXIII стр. 156). (У Београду, штампано у државној штампарији 1877). На 8-ни 8 стр.

Нема нарочитог насловног листа.

80. ЗАКОН о ослобођењу пограничних страдалаца од плаћања таксе, која је прописана § 11 шумске одредбе. (У Београду, штампано у државној штампарији 1877). На 8-ни 2 л.

Нема нарочитог насловног листа.

81. ЗАКОН о ослобођењу од ђумручине и узгредних такса на извесне предмете и на неким ђумруцима (У Београду, штампано у државној штампарији 1877). На 8-ни 4 стр.

Нема нарочитог насловног листа.

82. ЗАКОН о послуги војске. (У Београду, штампано у државној штампарији 1877). На 8-ни 3 стр.

Нема нарочитог насловног листа.

83. ЗАКОН о продужењу рокова плаћања у грађанским потраживањима према дужницима, који су војници или који врше какву војну дужност изван места сталног пребивања. (У Београду, штампано у државној штампарији 1877). На 8-ни 3 стр.

Нема нарочитог насловног листа.

84. ЗАКОН о трошарини на пиво. (У Београду, штампано у државној штампарији 1877). На 8-ни 7. стр.

Нема нарочитог насловног листа.

85. ЗАКОН о управи српског народног зајма. (У Београду, штампано у државној штампарији 1877). На 8-ни 4 стр.

Нема нарочитог насловног листа.

86. ЗАКОН о широј војној обвези. (У Београду, штампано у државној штампарији 1877). На 8-ни 3 стр.

Нема нарочитог насловног листа.

87. ЗАКОН по коме се сваки чиновник због неуредног и неверног вршења службе за време трајања оглашеног ванредног стања, може уклонити са звања и одредити на вршење друге дужности. (у Београду, штампано у државној штампарији 1877). На 8-ни 3 стр.

Нема нарочитог насловног листа.

88. ZAKONI od 17 svibnja 1875 o kaznenom postupku, o porabi tiska, o sastavljanju porotničkih listinah i o postupku o poslovih tiskovnih. U Zagrebu 1877. На 8-ни.

89. ZARUČNICA ISUSOVA. Poučna i molitvena knjiga namjenjena djevojkama. II. izdanje. U Senju. Tiskom H. Lustera 1877. На 12-ни.

90. ZBIRKA NAJPOTREBNIJIH ZAKONA i naredaba koje se tiču uprave seoskih obćina i zakon o zadruzi. U Zagrebu 1877. На 8-ни.

91. ЗБОРНИК закона и уредаба изданих у књажеству Србији од 23 јануара 1876 год. па до 1. Јуна 1877 године. 29. У Београду, штампа и издање државне штампарије 1877. На 8-ни XVII и 783 стр.

92. ЗБОРНИК закона и уредаба у књажеству Србији од 23 јуна до 24 јула 1877 године. У Београду, штампа и издање државне штампарије 1877. На 8-ни X и 63 стр.

93. ЗБОРНИК закона и уредаба у књажеству Србији, у досадањим зборницима нештампаних, изданих од 2 фебруара 1835 год. до 23 Октобра 1875 године. 30. У Београду, штампа и издање државне штампарије 1877. На 8-ни XXXI и 475 стр.

— ЗБОРНИК ПОЗОРИШНИХ ДЕЛА. Излази у Новоме Саду. На свет издаје управа српског народног позоришта.

— Свеска једанаеста. Види: Трифковић К.

— Свеска дванаеста. Види: Андрејевић Ј.

— ZEMLJIĆ R. Види: Program male gimnazije u Karlovcu.

— ZEC M. Види: Новине «Narodne Novine».

94. ЗИБОЛД МАРИЈА ДР. Одговор на објаву женског друштва штампану у 255 броју «Српских Новина». У Београду 1877. На 12-ни.
Нема нарочитог насловног листа.

95. ZORE LUKA. O kompoziciji Gundulićeva Osmana. Napisao ___ ___ ___ Preštampano iz XXXIX knjige «Rada jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti». U Zagrebu 1877. Tisak dioničke tizkare. На 8-ни 42 стр.

— ZORIČIĆ PETAR. Види: Новине «Gospodarsk-List».

— ZORIČIĆ PETAR. Види: Новине. «Seoski Gospodar».

— ZOCH BR. IVAN. Види: Jzvješće kr. velike realke u Osieku.

96. ZOCH BR. IVAN. Novi organički sustav uzortona (Tonart) i iz toga sljedeća prirodna glasbena temperatura na temelju naravskih brojeva. Od dra filosofije ___ ___ ___. U Osieku 1877. На 8-ни.
Ово је прештампано из „Isvješća kr. velike realke u Osieku".

97. IVEKOVIĆ FR. Život svetaca i svetica božjih. Za mjesec travanj napisao dr. ____ ____. Na svijet izdalo družtvo svetojeronimsko. U Zagrebu 1877. На 8-ни 147 стр.

— IVKANEC TOMISLAV. Види: Новине „Smilje"

98. IZABRANE ANDERSENOVE PRICE. Isdala Matica Hrvatska» 1876. U Zagrebu 1877. Tisak dioničke tiskare. На 8-ни 221 стр.

99. ИЗВЕШТАЈ о православном богословском училишту у сремским Карловцима за школску годину 1876-7. Са расправом г. Јована Живановића «О отаџбини старога словенскога језика». У Новоме Саду, штампарија А. Пајевића 1877. На 8-ни 32 стр.

100. ИЗВЕШТАЈ о радњи српског друштва «црвеног крста» за годину 1876. Поднешен другој редовној главној скупштини држаној 17 маја 1877 год. у Београду. У Београду, у државној штампарији 1877. На 8-ни 52 стр. и 2 л.

101. ИЗВЕШТАЈ о српској великој гимназији у Новоме Саду за школску годину 1876-7. У Новоме Саду, српска народна задружна штампарија 1877. На 8-ни.

Садржина: 1. Некролог Александру В. Поповићу 2. Где лежи узрок музикалној хармонији, од А М. Матића.

102. ИЗВЕШТАЈ смедеревске банке. У Београду, у државној штампарији 1877. На 8-ни.

103. ИЗВЕШТАЈ управе београдске читаонице за 1876 годину. У Београду, у државној штампарији 1877. На 8-ни 14 стр.

104. ИЗВЕШТАЈ управе српских народних фондова о стању фондова и фундација стојећих под њеним руковањем за годину 1876. У Новом Саду, српска народна задружна штампарија 1877. На 4-ни.

105. IZVJEŠTAJ o c. kr. velikoj gimnaziji u Vinkovcih za godinu 1876-7. U Vinkovcih 1877. Brzotiskom C. Thrumića. На 8-ни.

Садржина: 1 Postavljanje knezova zadarskih za vlade mletačke 1202—1358, od Mihe Brašnića.

2. Župe u hrvatskoj državi za vlade knezova i kraljeva narodne dinastije, od Mihe Brašnića.

106. IZVJEŠĆE dječačke obće pučke učione u Varaždinu koncem školske godine 1876-77. U Varaždinu 1877. Brzotiskom Josipa Platzera. На 8-ни.

Садржина: Na što imadu roditelji kao prvi odgojitelji tjelesnoga i ćudnorednoga uzgoja svoje djece obzir uzeti. Od I. Plantića.

107. IZVJEŠĆE kr. velike realke u Osieku za školsku godinu 1876-7. U Osieku 1877. На 8-ни.

Садржина: 1 Novi organički sustav uzortona (Tonart) i iz toga sliedeća naravna glasbena temperatura na temelju naravskih brojeva, od prof. Zocha.

108. IZVJEŠĆE kr. realne i velike gimnazije u Varaždinu koncem školske godine 1876-7. U Varaždinu 1877. Tiskom J. Platzera. На 8-ни.

Садржина: 1 Da li je fisika za više naobraženje na gimnazijah potrebita i kako da se predaje, od dra Križana.

2. O realnoj gimnaziji, od Bradaške.

109. IZVJEŠĆE narodnoga glasbenoga zavoda u Zagrebu concem školske godine 1877. U Zagrebu 1877. Tiskarski i litografski zavod C. Albrehta. На 8-ни 15 стр.

110. IZVJEŠĆE o djevojačkih učionah u samostanu milosrdnica koncem školske godine 1876-77. U Zagrebu 1877. Tiskom C. Albrechta. На 8-ни 39 стр.

111. IZVJEŠĆE o kr. velikoj gimnaziji u Zagrebu koncem školske godine 1876-7. U Zagrebu 1877. На 8-ни.

Садржина: 1. Poviest Matice hrvatske do godine 1874, od prof. Mirka Divkovića.

112. IZVJEŠĆE o kralj. velikoj gimnaziji u Osieku za školsku godinu 1876-77. U Osieku 1877. На 8-ни.

Садржина: 1 O Edlundovoj teoriji munjevnih pojava, od A. Laske.

113. IZVJEŠĆE o kralj. velikoj gimnaziji u Požegi koncem školske godine 1876-7 U Zagrebu 1877. Tiskara «Narodnih Novinah". На 8-ни 117 страна.

Садржина: 1 O Horacu i njegovih satirah. Napisao prof. M. Vidmar.

114. IZVJEŠĆE o c. kr. dubrovačkoj gimnaziji koncem školske godine 1876-7. U Dubrovniku 1877. На 8-ни.

Садржина: 1. Folar dubrovački, od Bulića.

— ИЗДАЊА ЧУПИЋЕВЕ ЗАДУЖБИНЕ. Излази у Београду.

— V издање. Види: Ракић Мита.

— VI издање. Види: Милићевић Ђ. М.

— VII издање Види: Араницки С. К.

115. ИЗМЕНЕ И ДОПУНЕ војно-друмске службе. (У Београду, штампано у државној штампарији 1877.) На 8-ни 6 стр.

Нема нарочитог насловног листа.

116. ИЗМЕНЕ И ДОПУНЕ «упутства за службу војнога санитета српске народне и стајаће војске». У Београду, у државној штампарији 1877. На 8-ни 73 стр. и 2 л.

Издање министарства војнога.

— ILIĆ GJURO PL. Види: Новине «Gospodar».

117. JANDA JOSIP. Dra M. V. Lorinsera najvažnije jestive, sumnjive i otrovne gljive, sabrane po nalogu c. kr. doljno-austrijskoga zemaljskoga zdravstvenoga vieća. Hrvatski priredio i razširio ____ ____, profesor kr. gimnazije zagrebačke. Sa 12 tabela slika, vjerno prema naravi izradjenih. U Zagrebu 1877. Nakladom sveučilištne knjižare Albreht i Fiedler. Tiskom C. Albrechta. На 8-ни X и 114 стр.

118. ЈЕВТИЋ Ј. СТЕВАН. Албум хумористичних слика. Састављa га ____ ____. Књига прва. У Новом Саду, штампарија А. Пајевића 1877. На 12-ни 99 стр.

119. ЈЕНКО ДАВОРИН. Славенар. Напреј застава славе! Словенска песма. Сложио ____ ____. Тран-

скрипура за гласовир. У Београду 1877. На 4-ни.

120. ЈЕНКО ДАВОРИН. Српске, хрватске и словенске песме. Сложио ____ ____. У Београду 1877. На 4-ни.

— JORGOVIĆ IVAN. Види: Godišnje izvješće obće pučke dječačke i djevojačke učione u Djakovu.

121. ЈОВАНОВИЋ-БАТУТ МИЛАН. Здравље и напредак наше деце. За народ написао ____ ____ (Ово је дело наградила «Матица Српска» из фонда Јована плем. Наке В. С. Миклушког). У Новом Саду 1877. Издање А. Пајевића. На 16-ни 4 л. 169 стр. и 1 л.

Критика се веома похвално изразила о овоме делу.

— ЈОВАНОВИЋ БРАНКО-МУША. Види: Новине «Нова Србија».

— ЈОВАНОВИЋ ЈОВАН-ЗМАЈ. Види: Календар „Панчевац".

— ЈОВАНОВИЋ ЈОВАН-ЗМАЈ. Види: Календар «Полаженик».

— ЈОВАНОВИЋ ЈОВАН-ЗМАЈ. Види: Новине «Илустрована ратна кроника".

— ЈОВАНОВИЋ МИЛЕНКО — ПОЦЕРАЦ. Види: Нове песме.

КАЛЕНДАРИ:

22. ____ BUNJEVAČKO ŠOKAČKA DANICA iliti subotički kalendar za prostu godinu 1877. U Subotici. На 8-ни.

123. —— ВЕЛИКИ СРПСКИ НАРОДНИ КАЛЕНДАР за просту годину 1877 која има 365 дана. Уређује А. Сандић. Издаје и продаје књижара Фрање Штиглера у Н. Саду. Српска народна задружна штампарија у Новом Саду. На 4-ни, календарски табак и 48 стр.

124. —— DANICA. Koledar i ljetopis društva svetojeronimskoga za prostu godinu 1877. Na svijet izdalo društvo Sv. Jeronima. Zagreb 1876. Tisak Dioničke tiskare. На 8-ни.

125. —— DJAČKI BILJEŽNIK. Koledar za 1877 godinu. U Zagrebu. Nakladom i tiskom Lav. Hartmana. На 8-ни.

126. —— DRAGOLJUB ILI UPISNIK KALENDAR. Kalendar za javne urede, odvjetnike, kr. javne i občinske bilježnike, agente, privatne pisarne, trgovce, obrtnike te ine poslovodje sa književnim darom, upisnikom za svaki dan posebnim prostorom za ubilježenje, popisni šematizam sviuh ureda i cielokupnog činovničtva, svećenstva kraljevinah Hrvatske, Slavonije i Dalmacije, zastupnika sabora, sviuh potrebnih skrižaljaka. Za prostu godinu 1877. Tečaj XIV. Sastavio Gj. Stj. Deželić. U Zagrebu. Nakladom Lav. Hartmana. Tiskom Lav. Hartmana i družbe. На 4-ни.

127. —— ŽEPNI KOLEDAR za 1877 godinu. U Zagrebu. Nakladom i tiskom Lav. Hartmana. На 12-ни.

128. —— ZAGREBAČKI ŠOŠTAR. Kolendar za prostu godinu 1877. U Zagrebu, troškom knjižare Fra-

nje Župana (Albrecht i Fiedler). Tiskom C. Albrechta. На 16-ни 24 листа.

129. — ZIDNI KALENDAR za prostu godinu 1877. U Zagrebu. Nakladom knjižare Lavoslava Hartmana. Tisak Lav. Hartmana i družbe. На fol. 1 л.

130. — ЗИМЗЕЛЕН. Забавни календар за годину 1877. Уредио га уредник «Полаженика». Панчево. Накладом књижаре Браће Јовановић. Штампарија Браће Јовановића у Панчеву. На 12-ни 64 стр.

131. — ILUSTRIRANI HRVATSKI SLAV.-DALMATINSKI KOLEDAR i ljetopi s književnim darom za 1877 godinu. U Sisku. Tiskara Fanto-a. На 8-ни.

132. — JEFTINI HRVATSKI PUČKI KALENDAR za prostu godinu 1877. S dodatkom poučno-zabavnim. Tečaj IX. U Zagrebu. Nakladom knjižare Lav. Hartmana. На 12-ни.

133. — КАЛЕНДАР ЗА ПИСАРНИЦЕ за 1877 годину. У Панчеву. Штампарија Браће Јовановића. На fol 1 лист.

134. — КАЛЕНДАР СА ШЕМАТИЗМОМ књажевства Србије за просту годину 1877. У Београду, издање и штампа државне штампарије. На 8-ни 187 стр.

135. — KATOLIČKI KOLENDAR sa slikama za prostu 1877 godinu. Od Vjekoslava Bučansky-a. Tečaj

XVIII. U Budim-pešti. Tiskara Vjekoslava Bučanskya. На 8-ни.

136. —— KOLEDAR I LJETOPIS bratovštine hrvatskih ljudi u Istri za 1877. U Kraljevici, tiskom primorske tiskare 1876. На 8-ни 49 стр.

137. —— МАЧВАНИН КАЛЕНДАР за просту годину 1877. У Београду, штампарија Н. Стефановића и Друга. На 8-ни.

138. —— NARODNI KOLEDAR novi i stari za prostu godinu 1877. Uredio Kažimir Ljubić, tajnik u Zadru. Izdala o svom trošku Matica Dalmatinska. Petnaesta godina. U Zadru. Brzotiskom «Narodnoga lista». На 8-ни.

139. —— НОВА РУЖИЦА. Српски народни календар за годину 1877. Издање књижаре Браће М. Поповића. У Новоме Саду, српска народна задружна штампарија. На 8-ни.

140. —— NOVI ZAGREBAČKI KOLEDAR za puk. S dodatkom poučno-zabavnim za prostu godinu 1877. Ili tako zvani Novi «Zagrebački šoštar». (Jedanaesti tečaj). Nakladom Lav. Hartmana i družbe. На 12-ни.

141. —— ОРАО. Велики илустровани календар за просту годину 1877, која има 365 дана. Уз сарадњу српских књижевника уређује Стеван В. Поповић. Година трећа. У Новоме Саду 1876. Српска народна задружна штампарија. Издање Арсе Пајевића. На 8-ни.

„Орао“ је за ову годину издат у два издања. Свега је штампано 30000 комада.

142. —— ОРЛИЋ. Календар за просту годину. Година I. Издаје Јеремија Обрад Карацић. У Београду. Штампарија Н. Стефановића и Друга. На 12-ни.

143. —— ПАНЧЕВАЦ. Календар за народ са сликама. За просту годину 1877. Година VI. Уређује га уредник «Полаженика». У Панчеву, накладом књижаре Браће Јовановића. Штампарија Браће Јовановића у Панчеву. На 8-ни XVIII и 64 стр.

144. —— ПОЛАЖЕНИК. Календар за просту годину 1877, која има 365 дана. Година шеста. У Новоме Саду. Издање и штампа српске народне задружне штампарије 1876. На 12-ни.

„Полаженик" уређује Змај Јован Јовановић.

145. —— POSAVAC. Jeftini hrvatski koledar sa 1877 godinu. U Sisku. Tiskara Fanto-a. На 8-ни.

146. —— PRIMORSKI KALENDAR za godinu 1877. Tiskom i nakladom primorske tiskarne u Kraljevici. На мал. 8-ни.

147. —— РУЖИЦА. Најстарији српски народни календар са најодабранијим српским народним песмама, приповеткама и другим разним поучним стварима. За просту годину 1877, која има 365 дана. Излази 49 година. У Новоме Саду. На 8-ни.

148. —— СРБИН. Календар за народ. За просту годину 1877, која има 365 дана. Издаје и уређује Милош Грабовачки. Година осма. У Земуну

Штампарија Милоша Грабовачког 1876. На 8-ни.

149. —— СРПКИЊА. Календар за народ за просту годину 1877, која има 365 дана. Издаје и уређује Милош Грабовачки. Година трећа. У Земуну. Штампарија Милоша Грабовачког 1876. На 8-ни.

150. —— СРПСКИ СОКО. Велики илустровани календар за 1877 годину. Издаје и уређује Др. Милан Ђорђевић. У Новоме Саду, српска народна задружна штампарија. На 4-ни.

151. —— СРПСКО-НАРОДНИ ВЕЛ.-БЕЧКЕРЕЧКИ КАЛЕНДАР за просту годину 1877. XX година. У Вел. Бечкереку. Штампарија Пав. Плајца. На 12-ни.

152. —— HRVATSKI UREDOVNIK ili upisnik kalendar za urede, odvjetnike i bilježnike u prostoj godini 1877. Svakoga dana u godini potrebni i obilnim sabržajem providjeni poslovnik, obavjestnik i bilježnik za javne urede, kr. javne bilježnike, agente, privatne pisare, trgovce, obrtnike, te ine poslovodje i t. d. Sastavio Gjuro Stj. Deželić, Tečaj II. U Zagrebu. Nakladom Lav. Hartmana. Tiskom Lav. Hartmana u družbe. На 4-ни 206 стр.

153. —— ЦАРИГ. Мали ратни календар са сликама за 1877 годину. У Новоме Саду, издање штампарије А. Пајевића. На 12-ни.

154. —— ŠKOLSKI KOLEDAR za prostu godinu 1877. Sa šematizmom svih školskih oblasti učitelja

škola i t. d. u Hrvatskoj, Slavoniji i Dalmaciji. Uredio i izdao hrvatski pedagog.-književni zbor. U Zagrebu. Nakladom knjižare Lav. Hartmana. Tisak Lav. Hartmana i družbe. На 8-ни 262 стр.

— KALIFON ANTONIJE. Види: Život Petra Velikoga.

155. КАПИТУЛАЦИЈЕ ФРАНЦУСКЕ. (У Београду, штампано у државној штампарији 1877). На 8-ни 27 стр. и 2 л.

Нема нарочитог насловног листа.

156. КАРАЏИЋ СТ. ВУК. Рјечник немачко-српски. Од ____ ____ ___. Беч 1877. На 8-ни 252 стр. на два ступња.

157. KERN HINKO Dr. Jodna kupelj Lipik i njezine toplice. Napisao ____ ____ ____, kupalištni liečnik u Lipiku. U Zagrebu. Tiskara «Agramer Presse» 1877. На 8-ни 28 стр. и 1 л.

— KESTERČANEK XAV. FRAN. Види: Новине «Šumarski list».

158. KIŠPATIĆ M. Životinje našozemske i neke tudjozemske. Napisao ____ ____. Knjiga I (Sa slikami). U Zagrebu 1877. На 8-ни.
— Knjiga II (Sa slikami). U Zagrebu 1877. На 8-ни.

159. KIŠPATIĆ MIJO. Zemljoznantsvo obzirom na šumarstvo i gospodarstvo. Napisao ____ ____. Zagreb 1877. Naklada sveučilištne knjižare

Franje Župana (Albrecht i Fiedler). На 8-ни 337 стр.

160.*KIŠPATIĆ MIJO. Prirodopis rudstva. Sa 609 bojadisanih slika na 24 table. Zorna obuka mladeži za školu i dom. Prirodopisno-tehnički opis najvažnijih ruda od Dr. I. G. v. Kurze. Preveo i nadopunio ___ ___. Naklada sveučilištne knjižare Franje Župana (Albrecht i Fiedler) На 8-ни.

161. KLAIĆ VJ. Veliki atlas za srednje škole i za samouke. Sastavio ga ___ ___, gimn. učitelj u Zagrebu. U Zagrebu. Nakladom i troškom sveučilištne knjižare 1877. Tiskom C. Albrechta. На 4-ни.

162. KLAIĆ VJEKOSLAV. Poviest staroga vieka za niže razrede srednjih učilišta. Napisao dr. Emanuel Hannak. Preveo i dopunio ___ ___. Nakladom kr. Zemaljske vlade. U Zagrebu 1877. Tiskara «Narodnih Novinah». На 8-ни 204 стр. са 42 слике.

163. KLAIĆ VJEKOSLAV. Prirodni zemljopis Hrvatske. Sastavio ___ ___, profesor kr. gimnazije u Zagrebu. Izdala «Matica hrvatska». U Zagrebu 1877. На 8-ни 406 стр. са 8 слика у тону, 34 слике у тексту и једном географском картом.

164. KLAIĆ FRANJO. Čitanka za gradske opetovnice. Sastavio ___ ___. U Zagrebu 1877. Nakladom knjižare Lav. Hartmana. На мал. 8-ни 208 стр.

165. KLAIĆ FRANJO. Školski vrt. Prinos za riešenje o javnom odgoju. Po četvrtom njemačkom izdanju prof. dra Erazma Schwaba preveo ___ ___. Sa četiri nacrta. U Zagrebu. Tiskom C. Albrechta 1877. На 8-ни 70 стр.

— KOBEH J. Види: Поповић Ђорђе.

166. KOSOVO. Srpske narodne pjesme o boju na Kosovu. Pokušaj da se sastave u cjelinu kao spjev. III izdanje. U Zagrebu 1877. Nakladom knjižare Lavoslava Hartmana. На 8-ни.

— KRASZEWSKI I. J. Види: Broz Ivan.

167. КРАСИЋ В. Војвода босанских Срба поп-Ђоко Каран Карановић. Од ___ ___. (Са сликом попа Карана). Прештампано из «Заставе» 1877 год.) Нови Сад 1877. Српска народна задружна штампарија. На 8-ни.

168. KRŽAN ANTUN. O postanku čovjeka po posliedicah mudroslovnih i naravoslovnih znanosti. Knjiga II. Napisao dr. ___ ___. U Zagrebu 1877. На 8-ни 264 стр.

— KRIŽAN Dr. Види: Izvejšće kr. realke i velike gimnazije u Varaždinu.

169. KUZMANIĆ A. Šesdeset učenjah iz primaljstva. Napisao ___ ___. Sa 37 slika. U Zagrebu 1877. На 8-ни.

170. KUKULJEVIĆ IVAN-SAKCINSKI. Hrvati za naslje-dnoga rata. Od ___ ___ ___. Preštampano iz XXXVIII knjige «Rada jugoslavenske

akademije znanosti i umjetnosti». U Zagrebu 1877. Tisak dioničke tiskare. На 8-ни 108 стр.

171. KURELAC F. Imena vlastita i splošna domaćih životinja u Hrvatov a ponekle i Srbalj. S primedbami. Muka ____ ____. U Zagrebu 1877. На 8-ни.

— KURZE G. J. Види: Kišpatić Mijo.

— КУТНЕР. Види: Поповић Јов.

172. KUHAČ Š. FR. Prilog za povjest glasbe južnoslavjenske. Kulturno-historijska studija ____ ____. Preštampano iz XXXVII i XXXIX knjige «Rada jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti». U Zagrebu 1877. Tisak dioničke tiskare. На 8-ни 128 стр.

173. KUČENJAK MILAN. Nova mjera i nova vaga. Za puk napisao ____ ____. Vlastničtvo knjižare Karla Albrechta ml. u Varaždinu sedmo izdanje. U Zagrebu. Brzotiskom Ljudevita Gaja 1877. На 8-ни.

174. KUČENJAK MILAN. Pčelarstvo. Napisao ____ ____. (Sa slikami). Na sviet izdalo družtvo svetojeronimsko. U Zagrebu 1877. На 8-ни 116 стр.

— ЛАБУЛЕЈ ЕДВАРД. Види: Поповић Ђорђе.

175. ЛАЗАРЕВИЋ РАД. Таблице метарских мера за брзо и лако претварање старих мера у нове и обратно и за изналажење цена новим мерама и обратно. Израдио ____ ____. књиговођа штедионице. У Београду, штампарија Н. Стефановића и Друга 1877. На 8-ни.

— ЛАЗИЋ СТЕВАН. Види: Програм српске православне велике гимназије карловачке.

176. LAY SREĆKO. Ornamenti jugoslavenske domaće i umjetne obrtnosti. Sabrao i izdao ____ ____. Svezak IV. Lithografski zavod Stockingera u Beču 1877. На 4-ни 10 бојадисаних листова.

Приказано је 40 предмета, и то окрајци чарапа из Босне, ћилими простирачи, плетиво разно из Срема и Славоније.

— ЛАНДСБЕРГЕР. Види: Ђорђевић Владан Др.

— LASKE A. Види: Izvješće o kralj. velikoj gimnaziji u Osieku.

— ЛИНДНЕР. Види: Ђорђевић Владан.

— LOBMAYER DR. Види: Новине «Glasnik družtva slavonskih liečnika».

— LOBMAYER A. Dr. Види: Učevna knjiga.

— LORINSER V. M. Dr. Види: Janda Josip.

— LORKOVIĆ BLAŽ Dr. Види: Новине «Mjesečnik pravničkoga družtva u Zagrebu».

177. LJETOPIS jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti. Prva svezka (1867—1877). U Zagrebu 1877. Tiskom dioničke tiskare. Dobiva se u knjižari Lav. Hartmana. На 8-ни 145 стр. и 1 л.

— LJUBIĆ KAŽIMIR. Види: Календар «Narodni koledar».

178. LJUBIĆ SIMEON. Comissiones et relationes venetae. Collegit et digessit ___ ___, eiusdem academiae socius ordinarius. Tomus II. Annorum 1525—1553. Zagrabiae 1877. Sumptibus academiae scientiarum et artium. На 8-ни VI и 302 стр.

Чини осму књигу »Monumenta spectantia historiam slavorum meridionalium« што издаје југославенска академија знаности и умјетности у Загребу.

— ЉУБИША СТЕВАН. Види Говор.

179. ЉУБИША МИТРОВ СТЈЕПАН. Причања Вука Дојчевића. Скупио и сложио ___ ___ ___. Издаје уредништво «Српске Зоре». У Бечу. Штампарија Ј. С. Ковачева 1877. На 8-ни.

Изашло је у три свеске.

180. MAGDIĆ MILE. Topografija i poviest grada Senja. Napisao ___ ___. Sa slikom grada Senja. U Senju. Tiskom i nakladom H. Lustera 1877. На мал. 8-ни 3 л. и 160 стр.

— MAKANEC MILAN Dr. Види: Новине «Primorac».

181. MAKANEC MILAN Dr. Moja izpoviest narodu. Napisao ___ ___ ___. U Kraljevici 1877. Tisak primorske tiskare. На 8-ни 106 стр.

Ово је из »Primorca« прештампан низ политичких чланака, наперених противу владајуће странке.

182. МАКСИМОВИЋ СТ. Збирка суцких решења о праву. Сабрао и пропратио ___ ___, адвокат Књига друга. Београд, штампарија Н. Стефановића и Друга 1877. На 8-ни 64 стр.

Прва књига изашла је 1876 године.

183. МАЛА БИБЛИОТЕКА. I. Пчеле од Д. И. Писарева и Разговор с једним либералом од Д. И. Писарева. Нови Сад. Издавалац Л. Нанчић 1877. Штампарија А. Пајевића у Н. Саду. На 16-ни 62 стр. и 1 л.

— II Четири приче. 1. Шчедрина. Један геја ранио два начелника (прев. с рус.) 2. У сну (превод с француског) 3. Радничка старост (прев. с фр.) 4. Шчедрина Нестало савести (пр. с р.) Нови Сад 1877. На 16-ни 65 стр.

— III. Види: Тодоровић П.

— MANTEGAZZA PAVLE Dr. Види: Dan na Madeiri.

— MANDIĆ M. Види: Новине „NAŠA SLOGA».

184. МАПА ЕВРОПЕ. Нацртао Ф. Хандтке. Српски приредила и издала књижара Браће Јовановића у Панчеву. 9 листова.

185. МАПА заузетог земљишта у правој Србији суповачко-усташко-добровољачким хором под командом команданта М. С. Милојевића, 1876 год. 1 л.

186. МАПА заузетог земљишта у правој Србији Рашко-ибарским усташким хором под командом команданта М. С. Милојевића 1876 год. 1 л.

187. MARETIĆ T. Dvie uzorne tragedije francuske. Prevodio ___ ___ ____. I. «Britanik», tragedija u 5 čina od J. Racina. II. «Tankred», tragedija u 5 čina od Voltaira. U Zagrebu 1877.

Slovi i troškom dioničke tiskare. На 8-ни 165 стр.

188. MARETIĆ TOMO. Nahod Franjo. Prepoviest Georgi Sanda. Preveo s franceskoga ____ ____. Sa životopisom piščevim. Izdala «Matica hrvatska». U Zagrebu 1877. На 8-ни 204 стр.

Ово је други и трећи свешчић белетристичке књижнице што је издаје Матица хрватска.

189. MAŘIK ZABOJ VJENCELAV. Zemljopis trojedne kraljevine. Od ____ ____. S kartom. IV izdanje. U Zagrebu 1877. Nakladom knjižare Lavoslava Hartmana. На 8-ни.

190. MAŘIK ZABOJ VJENCESLAV. Slike iz poviesti hrvatske za mladež i naš puk. Sastavio ____ ____ ____. U Zagrebu. Tiskara Lj. Gaja 1877. На 8-ни.

191. MARKOVIĆ FRANJO. Zvonimir kralj hrvatski i dalmatinski. Poviestna drama u pet činova. Povodom osamsto-godišnjice krunitbe hrv. kralja Zvonimira na dan 9 listopada 1876. Pisao ____ ____. Zagreb 1877. Nakladom sveučilištne knjižare Albrechta i Fiedlera. На 8-ни 200 стр.

— MARŠO MARŠAVSKI IVAN. Види: Život Petra Velikoga.

192. МАТИЋ М. АНДРИЈА. О музикалној хармонији. По Х. Хелмхолцу. Израдио ____ ____ ____, гимназијски професор. Одштампано из «Извештаја о српској великој гимназији у Новоме Саду за школску годину 1876·7». У

Новоме саду, српска народна задружна штампарија 1877. На 8-ни 11 стр.

193. MATKOVIĆ PETAR Zemljopis za niže razrede. Sastavio ___ ___. II izdanje. Zagreb 1877. На 8-ни.

— МЕРИМЕ ПРОСПЕ. Види: Глишић Ђ. Мил.

194. MESIĆ MATIJA. Dimitar Zvonimir, kralj hrvatski. Napisao prof. ___ ___. Preštampano iz XXXIX knjige «Rada jugoslavenske akedemije znanosti i umjetnosti». U Zagrebu 1877. Tisak dioničke tiskare. На 8-ни 28 стр.

— МИЈАТОВИЋ АКСЕНТИЈЕ. Види: Новине «Исток»

195. МИЛАШ Н. Богословска конференција у Бону 12—16 августа 1875. Од ___ ___. Задар, печатња Ивана Водицке 1877. На 8-ни.

196. МИЛЕТИЋ СВЕТОЗАР. Практичан поступак при настави у рачуну. За први разред народне школе. Израдио ___ ___, зем. учитељ. Панчево 1877. Накладом књижаре Браће Јовановића. Штампарија Браће Јовановића у Панчаву. На 8-ни 76 стр.

197. МИЛИЋЕВИЋ Ђ. М. Животи и дела великих људи из свих народа. Књига прва. Сабрао и урадио ___ ___ ___. Београд, државна штампарија 1877. На 8-ни XIV стр. 1 л. и 272 стр.

Чини VI издање Чупићеве задужбине.

198. МИЛИЋЕВИЋ Ђ. М. Живот Срба сељака. Сабрао ___ ___ ___. Књига III. Игре. Београд, у државној штампарији 1877. На 8-ни 40 стр.

199. МИЛИЋЕВИЋ Ђ. М. Славе у Срба. Написао. _ _ _. (Отштампано из «Годишњице"). У Београду, у државној штампарији 1877. На 8-ни 84 стр. и 3 л.

200. МИЛОЈЕВИЋ С. М. Путопис дела праве-старе-Србије. Од _ _ _. Свеска III. (Дело је помогло Срп. Уч. Друштво, а издала главна срп. књижара Јована Д. Лазаревића). У Београду, у државној штампарији 1877. На 8-ни 246 стр.

201. МИЛУТИНОВИЋ С. ДРАГУТИН. Индустрија и њени чиниоци у Србији. Написао _ _ _, архитекта и инжињер. Три јавна предавања у београдској касини 1876. Нови Сад. Издање и штампа А. Пајевића 1877. На 8-ни 65 стр.

202. МИЛУТИНОВИЋ С. ЈОВАН. Спев српско-црногорског рата против Турака 1876 и десетодневни бојеви Црногораца по долинама Зете 1877. Од _ _ _. Београд 1877 Штампарија Н. Стефановића и Друга. На 16-ни 85 стр.

— MIŠKATOVIĆ JOSIP. Види: Новине «O b z o r".

— MODEC LJUDEVIT. Види: Новине „N a p r e d a k»

— MODEC LJUDEVIT. Види: F i l i p o v i ć I v a n.

— MONUMENTA SPECTANTIA HISTORIAM SLAVORUM MERIDIONALIUM. Editit Academia scientiarium et artium slavorum meridionalium·

— Volumen septimum. Види: R a č k i F r. d r.

— Volumen octavum. Види: Ljubić Simeon.

— MORAVSKI PFLEGER GUSTAV. Види: Gostiša Ivan.

— MUSAFIJA ADOLF Dr. Види: Švrljuga Krst. I.

203. НАЈНОВИЈИ ЕГИПАТСКО-ПЕРСИЈСКИ САНОВНИК са рождаником, вечитим календаром и разним забавним стварима. Издао С. Кириловић. Панчево 1877. Штампатија Браће Јовановића. На 8 ни 118 стр.

204. НАЈНОВИЈИ САНОВНИК од године 1231 са тумачењем снова. Издао К. Т. Добити се може у књижари Браће М. Поповића у Новоме Саду. Српска народна задружна штампарија у Новом Саду. На 8-ни 48 стр.

205. NAJNOVIJI SANOVNIK od godine 1231 sa tumačenjem snova. Izdao K. T. Dobiti se može u knjižari Braće M. Popovića u Novome Sadu. На 8-ни 47 стр.

206. NAPUTAK za uredovanje mjestnih sudova. Izdan naredbom kr. hrv.-slav.-dalm. zemaljske vlade odjela za nutrnje poslove i pravosudja od 23 ožujka 1877 br. 1660. Službeno izdanje. U Zagrebu. Tiskara «Narodnih Novinah» 1877. На 8-ни 50 стр.

207. NAPUTAK kako da se provedu ustanove zakonskoga članka VII g. 1875 za uredjenje zemljarine, što se odnose na ustanovljivanje razredah plodovitosti. Izdan pod br. 11609 god. 1877.

U Zagrebu. Tisak «Dioničke tiskare» 1877 На 4-ни 75 стр.

— NARODNA BIBLIOTEKA. Izlazi u Dubrovniku. Izdaje knjižarnica Dragutina Pretnera.

— Knjiga XI. Види: Petranović Bogoljub

208. НАСТАВА за команданте војске. У Београду, штампано у државној штампарији 1877). На 8-ни 7 стр.

Нема нарочитог насловног листа.

209. НАТОШЕВИЋ ЂОРЂЕ Буквар црквено-словенски. За српске основне школе написао Др. ___ ___. Буквар овај примљен је и препоруче од в. срп. цркв. школског савета бр. зап. 163. год. 1876 за учевну књигу у нашим основним школама. Нови Сад 1877. На 8-ни 96 стр.

210. НЕКОЛИКО НАРОДНИХ ПЕСАМА за учење на изуст. Најновије попуњено и сасвим поправљено издање. Нови Сад 1877. Српска народна задружна штампарија. На мал. 8-ни.

Чист приход од ове књижице намењен је фонду учитељских сирота.

— НЕСТОР АРХИМАНДРИТ. Види: Новине «Сион».

211. НЕШИЋ ДИМИТРИЈЕ. Метарске мере. Написао ___ ___, професор велике школе. Друго, поправљено издање. У Београду, издање и штампа државне штампарије 1877. На мал. 8-ни XIV и 216 стр.

— НЕНКОВИЋ МИТА Види: Новине „Новакола“

212. НИКШИЋ М. Н. Грозна успомена. Од ___ ___ ____, домишљана. Београд, штампарија Н. Стефановића и Друга 1877. На 12-ни 176 стр.

213. НОВАЯ КАТАВАСІА. Собраніе церковнаго пѣнія изъ ѡктоиха миней и иныхъ богослужбеныхъ книгъ наипаче во дни недѣлныя и праздничныя оупотреблаемагѡ на ползꙋ православнихъ хрїстїанъ сложенное. Панчево 1877. Накладом књижаре Браће Јовановића. Штампарија Браће Јовановића у Панчеву. На 8-ни 216 стр.

214. НОВАКОВИЋ СТОЈАН. Акценти штампаних слова српско-словенских књига црногорских и млетачких. Истраживања ____ ____ На по се штампано из „Гласника српског ученог друштва" књига XLVI. У Београду, у државној штампарији 1877. На 8-ни 152 стр.

215. НОВАКОВИЋ СТОЈАН. Земљиште радње Немањине. Историјско-географијска студија ____ ____. У Београду, у државној штампарији 1877. На 8-ни 83 стр.

На по се штампаио из „Годишњице Николе Чупића кн. I".

216. НОВАКОВИЋ СТОЈАН. Примери књижевности и језика старога и српско-славенскога. Саставио ____ ____. У Београду, издање и штампа државне штампарије 1877. На 8-ни XXVII 593 стр. и 1 л.

217. НОВАКОВИЋ СТОЈАН. Српске народне загонетке. По белешкама унутра именованих. Уредио и издао ____ ____. Панчево, штампарија

Браће Јовановића 1877. На 8-ни XXIII и 283 стр.

Чини IV издање Чупићеве задужбине.

218. NOVA SLOVNICA talianska ili početnica slovnice talianske zauzeta s iskustvom naukoslovnim. Uredjena štiti, pisati, i govoriti jezikom talianskim u malo vremena. Drugo izdanje izpravljeno i uzmnožano. U Mostaru. Tiskom Franjevačkim 1877. На мал. 8-ни 118 стр.

219. НОВЕ ПЕСМЕ МИЛЕНКА ЈОВАНОВИЋА ПОЦЕРЦА, бив учитеља, поднаредника и писара Књагињине војске. (Штампане о трошку Хаџи Ашик Михаила Илића). У Београду, штампарија Н. Стефановића и Друга 1877. На 12-ни.

НОВИНЕ:

220. — — BIBLIOGRAFIJSKI LIST. Izlazi u Zagrebu jedan put na tri mjeseca. Izdaje sveučilištna knjižara Franje Župana (Albrecht i Fiedler).

221. —— БОСНА. Година XII. Политичне службене новине. Излазе у Сарајеву. Штампа вилајетске штампарије у Сарајеву. На таб. in fol.

Штампају се на једној страни српским а на другој турским словима.

222. —— BRŠLJAN. List za mladež. Izlazi u Zagrebu. Godina IV. На 8-ни.

223. —— BUNJEVAČKA VILA. Izlazi u Subotici.

224. —— BUNJEVAČKA I ŠOKAČKA VILA. Poučni.

gospodarski i politični list. Codina VII. Urednik Ivan Antunović. Izlazi u Kalači.

225 —— VIENAC ZABAVI I POUCI. Godina IX Izlazi u Zagrebu svake subote na dva arka. Odgovorni urednik August Šenoa. Vlastničtvo, naklada i tisak „dioničke tiskare" u Zagrebu. На 4-ни.

226. —— ГЛАС ЦРНОГОРЦА. Недјељни лист за политику и књижевност. Година VII. Излази на Цетињу сваке суботе. Уредник и издавалац Симо Поповић. У државној штампарији на Цетињу. На таб. in fol.

227. —— GLASNIK BISKUPIJE BOSANSKE I SRIEMSKE. Crkveno bogoslovni časopis. Izlazi u Djakovu. Tisak biskupijske tiskare u Djakovu. На 4-ни.

228. —— GLASNIK DRUŽTVA SLAVONSKIH LIEČNIKA. Uredjuje dr. Lobmayer. Izlazi u Osieku.

229. —— GLASNIK SV. JOSIPA. Zabavno-poučni mjesečni list za puk katolički. Tečaj V.

230. —— GOSPODAR. Organ slavonskoga gospodarskoga družtva. Godina I. Izlazi u Osjeku mjesečno jedan put na celom arku (8 strana). Isdaje „Hrvatsko gospodarsko družtvo" u Osjeku. Uredjuje u ime upravljajućega odbora gospodarskoga družtva Gjuro pl. Ilić. На 4-ни 8 листи.

231. —— GOSPODARSKI LIST. Bolletino agrario della Dalmazia. Izlazi u Zadru tri puta u mjese-

cu na čitavom tabaku na hrvatskom i talijanskom jeziku. Uredjuje ga i izdaje pop J. Danilo. Štampa Vitaliani i Janković u Zadru.

232. —— GOSPODARSKI LIST. Organ hrvatsko-slavonskog gospodarskog družtva. Tečaj XXV. Izlazi u Zagrebu svakoga 5 i 20. Izdaje Hrvatsko-slavonsko gospodarsko družtvo u Zagrebu. Uredjuje u ime upravljajućega odbora gospodarskog družtva Petar Zoričić. Tiska Dragutin Albrecht u Zagrebu. На 4-ни 8 листи.

233. —— ДЕЧИЈИ ПРИЈАТЕЉ. Поучно-забавни лист за децу. Издање „Нове школе". Излази месечно један пут у Земуну.

234. —— ЗАСТАВА. Година XII. Излази редовно средом, петком и недељом а по потреби и уторником. Властник др. Светозар Милетић. Одговорни уредник др. Милан Ђорђевић. Издавалац „задруга за српску народ. штампарију". Српска народна задружна штампарија у Н. Саду. Na таб. in fol.

235. —— ИЛУСТРОВАНА РАТНА КРОНИКА. Уз сарадњу више књижевника бележи је З.-Јован Јовановић. 1389—1877. Издање штампарије А. Пајевића у Н. Саду. На 4-ни.

236. —— ИСТОК. Лист за материјалне интересе и политику. Година VII. Излази у Београду три пут на недељу. Одговорни уредник и издавалац Аксентије Мијатовић. У државној штампарији у Београду. На таб. in fol.

237. —— JAВОР. Лист за забаву, поуку и књижевност. Год. IV. Власник Змај-Јован Јовановић. Уредник Др. Илија Огњановић. Излази у Новоме Саду сваке недеље на читавом табаку. Издаје Лука Јоцић. Српка народна задружна штампарија у Новоме Саду. На 8-ни 8 листи.

238. —— JUGOSLAVENSKI STENOGRAF. List za brzopis. Uredjuje ga Antun Bezenšek. U Zagrebu tiskom Drag. Albrechta.

239. —— KATOLIČKI LIST. Crkveno-bogoslovni časopis. Izlazi u Zagrebu svakoga četvrtka na cielu arku. Tečaj XXVIII. Tiskom C. Albrechta u Zagrebu. На 4-ни.

240. —— KATOLIČKI PROPOVJEDNIK. Izlazi u Osieku. Uredju e ga prof. Hinko Hladaček.

241. —— КОСОВО. Вилајетски лист. Излази у Приштини један пут у седмици. Година прва. Косовско-вилајетска штампарија. На таб. in fol.

Српски и турски текст.

242. —— LIEČNIČKI VJESTNIK.

243. —— ЛИСТ ЗА НАРОД. Излази у Н. Саду.

244. —— MJESEČNIK PRAVNIČKOGA DRUŽTVA U ZAGREBU. Godina III. Uredjuje u ime odbora pravničkoga društva dr. Jaromir Hanel i dr. Blaž Lorković. Vlasnik i nakladnik pravničko družtvo u Zagrebu. Tisak dioničke tiskare u Zagrebu. На 8-ни.

245. —— NAPREDAK. Časopis za učitelje, uzgojitelje i sve prijatelje mladeži. Tečaj XVIII. Glasilo «Hrvatskoga pedagogijsko-književnoga sbora. Izlazi u Zagrebu 1, 10 i 20 u mjesecu. Izdaje ga „Hrvatsko pedagog-književni sbor». Uredjuje Ljudevit Modec. Tiska Drag. Albrecht u Zagrebu. На 8-ни 8 листи.

246. —— NARODNE NOVINE. Godina XLIII. Izlaze svaki dan osim nedelje i praznika. Odgovorni urednik M. Zec. Tiskara «Narodnih Novinah». На таб. in fol.

Службени лист Hrvatsko-slav.-dalm. zemaljske vlade u Zagrebu.

247. —— NARODNI LIST. (Il Nazionale). Izlazi u Zadru utorkom i subotom. Godina XVI. Izdavatelj i odgovorni urednik Juraj Biankini. Brzotiskom «Narodnoga Lista.» Na таб. in fol.

248. —— NARODNJAK. List za narodnu privredu, pouku i zabavu. Godina II. Izlazi u Vinkovci svake sedmice na čitavom tabaku. Vlasnik, odgovorni urednik i izdavalac K. Trumić. Narodna štamparija K. Trumića u Vinkovci.

249. —— NAŠA SLOGA. Poučni, gospodarski i politični list. Izlazi u Trstu svakog četvrtka u jednom cielom arku. Godina VIII. Izdavatelj odgovorni urednik M. Mandić. Tiskom V. Dolenca. На таб. in fol.

250. —— НОВА СРБИЈА. Лист за политику, просвету и привреду. Година I. Излази у Београду сваки дан. Одговорни уредник Бранко Јо-

вановић Муша. Штампарија Бранка Јовановића Муше у Београду. На таб. in fol.

Уредник овоме листу био је Јован Павловић, пређе уредник „Панчевца" и „Граничара". Изашло свега 38 бројева.

251. —— НОВА ШКОЛА. Учитељски лист. Уредник Мита Нешковић. Излази у Земуну.

252. —— OBZOR. Izlazi u Zagrebu svaki dan osim nedjele i blagdana na čitavom arku. Godina VII. Odgovorni urednik Josip Miškatović. Vlastništvo, naklada i tisak dioničke tiskare u Zagrebu. Na таб. in fol.

253. —— OBJAVITELJ DALMATINSKI. Izlazi u Zadru.

254. —— ПОЗОРИШТЕ. Година VI. Уређује А. Хаџић. Излази у Новом Саду четири пута на недељу на по табака. Издаје управа српског народног позоришта. Српска народна задружна штампарија у Новом Саду. На 4-ни.

Лист тај не излази преко целе године, него за онолико, колико се дружина срп. нар. позоришта у Новом Саду бави.

255. —— PRAVO. Pravničko-upravni list. Vlastnik, izdavalac i odgovorni urednik Antun Šimonić. Godina IV. Izlazi u Zadru jedan put u mjesecu na dva arka. Tiskom Ivana Woditzke u Zadru. На 8-ни.

256. —— PRIMORAC. Izlazi u Kraljevici. Tiskom primorske tiskare. На таб. in fol.

Колико ми је познато уређивао је овај лист Др. Милан Маканец.

257. —— PUČKE NOVINE. Časopis za gospodarstvo, obrt i narod. Izlazi svake subote. Urednik Ljudevit Tomšić. Vlastničtvo i naklada knjižare Mučnjak i Senftleben u Zagrebu.

258. —— PUČKI PRIJATELJ. Izlazi u Varaždinu. Odgovorni urednik Francelj. Tiskom I. Platzera ml.

259. —— РАДОВАН. Поучан и забаван лист за српску децу. Издаје и уређује Ст. В. Поповић. Излази у Новоме Саду у месечним свескама. Српска народна задружна штампарија у Н. Саду. На 8-ни.

260 —— SV. CECILIJA. List za pučku crkvenu glasbu i pjevanje. Uredjuje i izdaje M. Cugšvert. Glasbeni dio priredjuje Ivan pl. Zajc. Izlazi u Zagrebu. God. I. Tiska C. Albrecht u Zagrebu. На 8-ни.

261. —— SEOSKI GOSPODAR. List za pouku hrvatskom seljaku i gospodarstvu. Izlazi u Zagrebu peti dan svakoga mjeseca. Tečaj III. Izdaje Hrvatsko-slavonsko-gospodarsko družtvo. Uredjuje u ime upravljajućeg odbora gospodarskog družtva Petar Zoričić. Tiska D. Albrecht. На мал. 8-ни 4 листа.

262. —— СИОН. Лист за свештенике, родитеље и васпитатеље. Година четврта. Излази у Београду један пут недељно на табаку. Издаје и уређује Архимандрит Нестор. У Београду, у државној штампарији. На 8-ни

263. —— SISAČKI VIESTNIK. Trgovački organ. Izlazi u Sisku.

Хрватски и немачки текст.

264. —— SLAVONSKI LIEČNIK.

265. —— SMILJE. Zabavno-poučni list sa slikama za mladež. Izdaje hrv. pedagog.-književni sbor. Tečaj XV. Izlazi u Zagrebu 1. svakoga mjeseca na cielu arku. Uredjuje Tomislav Ivkanec. Tiska Drag. Albrecht. На 8-ни.

266. —— СРБАДИЈА. Илустрован лист за забаву и поуку. Година III. Власник и издавалац Стеван Ћурчић. Штампарија јерменокога манастира у Бечу. На таб.

Изашао је само један број.

267. —— СРБСКИ НАРОД. Лист за политику и народну просвету. Година IX. Власник, издавалац и одговорни уредник др. Јован Грујић. Излази у Новоме Саду средом и суботом. Штампарија Игњата Фукса у Н. Саду. На таб. in fol.

268. —— СРПСКА ЗОРА. Забавно-поучни лист са илустрацијама. Година II. Власник и издавалац Коста Мандровић. Одговорни уредник Мита Георгијевић. Излази у Бечу свакога месеца у свескама. Штампарија јерменскога манастира Сајдла и Мајера у Бечу. На 4-ни.

Ове новине уређивао је Тодор С. Виловски.

269. ___ СРПСКЕ НОВИНЕ. Излазе у Београду сваки дан осим понедеоника и дана иза празника. Год. XLV. Издање и штампа државне штампарије у Београду. На табаку in fol.

Службени лист кнежевине Србије. До 5 марта уређивао је Јован Балаицки. Од тог доба уређивао је М. Ђ. Глишић.

270. ___ СТАРО ОСЛОБОЂЕЊЕ. Лист за науку и политику. Година II. Излази у Крагујевцу недељом, средом и петком. Власник, издавалац и одговорни уредник Илија Тодоровић. Штампарија Пере Тодоровића. На таб. in fol.

271. ___ ТЕЖАК. Илустровани лист за пољску привреду. Година IX. Издаје «друштво за пољску привреду». Уређује привремено Милован Спасић. Излази у Београду сваког 15 и 30 дана у месецу. У државној штампарији у Београду. На табаку у 4-ни.

272. ___ HRVATSKA PČELA. (List za pčelarstvo). Izlazi uz «Pučki prijatelj» u Varaždinu pod uredničtvom Fr. Stepaneka. Tiskom Platzera ml.

273. ___ HRVATSKI SVETOZOR. Nedjeljni list za suvremene dogadjaje, obću naobrazbu i zabavu. Uredjuje Milan Grlović. Izlazi u Zagrebu. Godina I. На 4-ни.

Почео излазити 1 јула.

274. ___ HRVATSKI UČITELJ. Pedagoški list. Izlazi u Zagrebu dva puta mjesečno. Tečaj II.

275. —— HUMORISTIČKI LIST sa slikami. Izlazi svakih petnaest dana u Zagrebu. Uredjuje V. Raić. Godina I. Tiskom dioničke tiskare.

На хрватском и словеначком језику.

Почео је излазити 1 јула.

276. —— ШКОЛСКИ ЛИСТ. Год. IX. Излази у Сомбору сваког 15 и последњег у месецу. Издаје и уређује Никола Ђ. Вукићевић. Штампарија Ф. Битермана у Сомбору. На таб. На 8-ни 8 листи.

277. —— ŠKOLSKI PRIJATELJ.

278. —— ŠUMARSKI LIST. Organ hrvatsko-slavonskog šumarskog družtva. Uredjuje Fran Xav. Kesterčanek, kralj. nadšumar županije Zagrebačke, član upravlajućega odbora hrv.-slav. šumarskog družtva i t. d. Naklada hrv.-slav. šumarskoga družtva. Tečaj I. Izlazi jedanput mjesečno. Tisak C. Albrechta u Zagrebu. На 8-ни.

279. НОВИЋ ЈОКСИМ — ОТОЧАНИН. Причање Новака Чутурлија. Истинити догађај. Посмрче —— —— ——. У Новоме Саду 1877. Издање књижаре Августа Хергера. Српска народна задружна штампарија. На 8-ни.

— ЊЕМЦОВА БОЖЕНА. Види: Сандић А.

— ОГЊАНОВИЋ ИЛИЈА Др. Види: Новине „Јавор".

280. ОДАБРАНЕ НАРОДНЕ ПЕСМЕ за учење на изуст у српским основним школама. У Новоме

Саду 1877. Издање штампарије А. Пајевића. На мал. 8-ни 95 стр.

281. ОЛЕНДОРФА Х. Г. Нова Метода за учење француског језика у школи и ван школе. Друга књига. У Београду, издање и штампа државне штампарије 1877. На вел. 8-ни XV и 611 стр.

Прва књига штампана је 1875 године.

282. OREŠKOVIĆ IVAN. Donina. Roman. Talijanski napisao Salvator Farina. Prievod —— ——. U Zagrebu 1877. Tisak dioničke tiskare. На 8-ни 290 стр.

— OREŠKOVIĆ P. Види: Godišnje izvješće c. kr. gradjanske učione u Otočcu.

283. PAVIĆ ARMIN. Narodne pjesme o boju na Kosovu g. 1389. Sastavio u cjelinu —— ——. Troškom jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti. Zagreb, tiskom dioničke tiskare 1877. На 8-ни 110 стр.

284. ПАВЛОВИЋ ИВАН. Домаћи извори за српску историју. Уредио —— ——. Део први. Житиiа краль срьбьскыихъ. У Београду, штампано у државној штампарији 1877. На 8-ни XXVIII стр. 2 л. и 292 стр.

Чини књигу VII одељења II Гласника српског ученог друштва.

285. (ПАВЛОВИЋ ЈАКОВ). Хришћански катихизис православне источне цркве, за српску младеж средњих школа. Преведено с руског 61-ог.

издања. У Београду, издање и штампа државне штампарије 1877. На 8-ни 160 стр.

— ПАВЛОВИЋ ЈОВАН Види: Новине «Нова Србија».

286. PAVLINOVIĆ MIHOVIO. Hrvatski razgovori. Pisȁ ___ ___. IV iznovice pregledano i popunjeno izdanje. Zadar 1877. Brzotiskom «Narodnoga Lista». На 8-ни 285 стр.

287. ПАНЧИЋ ЈОСИФ Др. Јастаственица у основној школи. Написао ___ ___ ___. Прештампано из «Школе» г. IX. бр. 8, 9, 10. 11 и 12. У Београду, у државној штампарији 1877. На 8-ни 24 стр.

288. ПАПАКОСТОПУЛОС Др. Омирова ватрахомиомахија или бој жаба и мишева. С јелинског превео ___ ___. У Београду, у државној штампарији 1877. На 8-ни 15 стр.

289. ПЕВАНИЈА. По избор песме што се најрадије певају. Друго издање. У Панчеву 1877. Накладом књижаре Браће Јовановића у Панчеву. На 12-ни.

Оваку је леванију издала и књижара Браће М. Поповића у Новоме Саду у овој години. Нисам је видео.

290. ПЕИЧИЋ Др. Одзив на мњење о женидби удовог свештенства од ___ ___. У Пешти 1877. На 8-ни.

291. ПЕТРАНОВИЋ БОГОЉУБ. Пјесме о рату Руско-Турском и о бојевима на Плевни године 1877.

Спјевао ___ ___. У Дубровнику. Накладом књижаре Д. Претнера 1877. Тискарница Д. Претнера у Дубровнику. На 8-ни 32 стр.

292. PETRANOVIĆ BOGOLJUB. Pjesme o ratu Rusko-Turskom i o bojevima na Plevni godine 1877. Spjevao ___ ___. U Dubrovniku, nakladom knjižare D. Pretnera. Tiskarnica D. Pretnera u Dubrovniku. На 8-ни 32 стр.

Чини XI knjigu „Narodne biblioteke“ што је издаје поменута књижарница.

— PETRAČIĆ FRAN. Види: Djela Stanka Vraza.

293. PETRAČIĆ FRANJO. Hrvatska čitanka za više gimnazije i nalike im škole. Sastavio ___ ___. Knjiga prva. Uputa u poetiku. U Zagrebu. Troškom i nakladom kr. hrv.-slav.-dalm. zemaljske vlade 1877. Tiskara dr. Ljudevita Gaja. На 8-ни 316 стр.

294. ПЕТРОВИЋ ЛУКА. Сочивица или Станко Петровић. Историјски догађаји из XVIII вијека у пет чинова. Написао ___ ___. У Новом Саду. Штампарија А. Пајевића 1877. На 12-ни 110 стр.

295. ПЕТРОВИЋ ЉУБОМИР. Гроб јунаков. Спомена сећања на јуначка дела Михаила Н. Илијћа мајора. Спев из прошлих догађаја. Спевао ___ ___. У Београду, штампарија Н. Стефановића и Друга 1877. На 12-ни.

— ПЕТРОВИЋ НИКОЛА Др. Види: Енглески завод.

296. ПЕТРОВИЋ САВА. Срећа у браку. Приповетка грофа Лава Николајевића Толстоја. С рускога превео ——— ———. Издала српска књижара Браће М. Поповића у Новом Саду 1877. Српска народна задружна штампарија. На 12-ни 143 стр.

Чини III свеску »Библиотеке за женски свет« што је издаје поменута књижарница.

— PIERR ST. BERNARDIN. Види: Šenoa August.

297. PILAR GJ. DR. Tragovi oledbe na podnožju zagrebačke gore. Od ——— ——— ———, pravog člana jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti. Preštampano iz XXXIX knjige „Rada jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti". U Zagrebu 1877. Tisak dioničke tiskare. На 8-ни 10 стр.

—— ПИСАРЕВ И. Д. Види: Мала библиотека.

298. ПИСМАРИЦА за српске народне школе. Треће фино издање. Накладом Браће Јовановића у Панчеву.

299. PJESME OD NOVE GODINE 1876-7. Priredio Sj. Š i V. M. U Varaždinu 1877. Tiskom J. Platzera ml. На мал. 8-ни 15 стр.

О овоме је изишао приказ у »Vjencu« за 1877 годину у коме се вели да ови лирски плодови не заслужују никакве пажње.

— PLANTIĆ I. Види: Izvješće dječačke obće pučke učione u Varaždinu.

300. POGLEDIĆ FRANJO. Imovina i život plemića kotara Turopoljskoga. Napisao ___ ___. U Zagrebu. Tiskom C. Albrechta 1877. На 8-ни 11 стр.

— ПОПОВИЋ В. СТЕВАН. Види: Календар „Орао“.

— ПОПОВИЋ В. СТЕВАН. Види: Новине „Радован“.

301. ПОПОВИЋ В. СТЕВАН. (Чика Стева) Дан и ноћ. Дарак доброј деци од чика Стеве. Удешен са 22 слике. Нови Сад 1877. На 16-ни 76 стр.

Чини II свеску „Библиотеке за мали свет,“ што је издаје књижарница Браће М. Поповића.

302. ПОПОВИЋ В. СТЕВАН. (Чика Стева). Невен цвеће. Књига I. (Находа добра кћи. Орлово гњездо. Чиода). Приповетке за децу. Посрбио чика Стева. Са 1 сликом. У Пешти 1877. У штампарији Виктора Хорњанског. На 16 ни.

— Књига II. (Милка и њена лутка. Јогуница). На 16-ни.

303. ПОПОВИЋ В. СТЕВАН. (Чика Стева). Радованов дар младој браћи својој. Уређује чика Стева. Књига I. Нови Сад 1877. На 16-ни 80 стр. са сликама.

Чини I свеску „Библиотеке за мали свет,“ што је издаје књижарница Браће М. Поповића.

304. ПОПОВИЋ ЂОРЂЕ. Абдалах. Арапска приповетка. Написао Едвард Лабулеј. Превео с француског ___ ___. Београд, издање Димитрија

М. Николића 1877. Штампарија Николе Стевановића и Друга у Београду. На 12-ни 149 стр.

305. ПОПОВИЋ ЂОРЂЕ. Грех и кајање. Роман из времена шпањолске инквизиције од А. Брасета и Ј. Ковена. Превео с фрацускога ___ ___ I. Београд, издање Димитрија М. Николића. У Београду, штампарија Н. Стефановића и Друга 1877. На 12-ни 190 стр.

___ II. У Београду 1877. На 12-ни 221 стр. и 1 л.

306. ПОПОВИЋ ЈОВ. Земљопис за српске народне школе у Угарској. Израдио по Кутнеру и другима ___ ___, управитељ српске више девојачке школе у Панчеву. Панчево 1877. Накладом књижаре Браће Јовановића. Штампарија Браће Јовановића у Панчеву. На 8-ни 8 стр и 1 л.

307. ПОПОВИЋ МИТА. Пред Васкрс. Бојне песме ___ ___. Издање српске књижаре Браће М. Поповића. У Новоме Саду 1877. На 12 ни 183 стр.

Чини II књигу „Библиотеке за народ," што је издаје поменута књижарница.

308. ПОПОВИЋ ПАНТА. Барјактар бојана. Приповетка из херцеговачког устанка. Написао ___. ___ У Н. Саду 1877. На 8-ни.

— ПОПОВИЋ СИМО. Види: Новине „Глас Црногорца."

309. POSILOVIĆ AUGUST. Uzorci za načkanje izšvaranje, mrežkanje i vezenje. Po jugoslaven-

skih motivih složio ____ ____ u Zagrebu. Svežak I. br. 1. Umetci za navlake jastuka. U Zagredu 1877. Kamenotiskom Dr. Albrechta. Tri lista uzoraka.

310. POSLANICA Joci Fazanu Sundečiću. Od mladih Srba. Šibenik. Tiskom baštinika S. Anića 1877. На 8-ни.

Штампано је латиницом јер није било ћириловских слова.

Ова посланица наперена је противу Сундечића због његове несталности.

311. (ПОСНИКОВИЋ ДРАГУТИН). Четиристогодишњица Јована Хуса у Београду. У Београду, у државној штампарији 1877. На 16-ни.

Ово је прештампано из листка „Српских Новина" за 1877 год.

312. ПОСТИЉОН. Велики забавник за 1878 годину или честитка нове године. У Новом Саду, српска народна задружна штампарија 1877. На мал. 8-ни.

313 ПРАВИЛА за војно-резервне болнице. У Београду, у државној штампарији 1877. На 8-ни 18 стр.

314. ПРАВИЛА за станичке и војно-друмске механџије и гостионичаре за време мобилизације и рата. (У Београду, штампано у државној штампарији 1877). На 8-ни 6 стр.

Нема нарочитог насловног листа.

315. ПРАВИЛА И УПУТСТВА за извршење законских наређења о трошарини на пиво, од 19 јула

1877. год. (Зборник 31. с 28.). У Београду, штампано у државној штампарији 1877. На 8-ни 16 стр.

316. ПРАВИЛА о храни и спреми војника, коња и коморе народне војске у ратно доба. У Београду, у државној штампарији 1877. На 8-ни 23 стр.

317. PRAVNO-POVJESTNI SPOMENICI JUGOSLAVENA. (Monumenta historico juridica Slavorum Meridionalium). Dio prvi. Statuti i zakoni. Svezak 1. Statuti i zakoni grada i otoka Korčule 1214—1558. Izdala jugoslavenzka akademija znanosti i umjetnosti. Uredio prof. J. J. Hanel. Tisak dioničke tiskare. На 8-ни 308 стр.

Ово је прва књига нових академичких публикација у којих ће бити садржина сви правни споменици јужних Словена.

318. ПРАЗДНИЧНО ЦРКВЕНО ПЈЕНИЈЕ за ученике Богословије. У Београду, штампа и издањедржавне штампарије 1877. На 8-ни 448 стр.

319. PRVO IZVJEŠĆE ob obospolnom kr. realnom gimnaziju i maloj realci u Belovaru koncem školske godine 1876-77. U Belovaru 1877. На 8-ни.

Садржина: Prilozi kulturnoj i literaturnoj historiji u Hbvatskoj.

320. PREGLED političkoga i sudbenoga razdieljenja kraljevinah Hrvatske i Slavonije i uredjenja uprav-

vnih obćinah. Izdanje zemaljske vlade. U Zagrebu 1877. На 8-ни.

321. ПРЕДАВАЧ у основној школи. Земун 1877. На 8-ни 68 стр.

322. ПРЕДЛОГ ЗАКОНА о изменама и допунама законика о поступку судском у грађанским парницама. (У Београду, штампано у државној штампарији 1877). На 8-ни 45 стр. и 1 л.

Нема нарочитог насловног листа.

323. ПРИПОВЕТКЕ Милорада П. Шапчанина. Прва књига. Панчево 1877. Накладом књижаре Браће Јовановића. Штампарија Браће Јовановића у Панчеву. На 12-ни 335 стр.

324. PROGRAM kr. više gimnazije na Rieci koncem školske godıne 1876-7. U Zagrebu 1877. На 8-ни.

Садржина: Duh matematike.

325. PROGRAM kr. više gimnazije u Senju koncem školske godine 1876-7. U Senju 1877. Tiskom H. Lustera На 8-ни.

Садржина: Nekoiiko rieči o Maruliću i njegovoj školi, od Radetića.

326. PROGRAM male gimnazije u Karlovcu koncem školske godine 1876-7. U Karlovcu 1877. На 8-ни.

Садржина: Mahnitost careva iz obitelji Julio-Klaudijeve, opisana na caru Neronu, od R. Zemljića.

327. ПРОГРАМ српске православне велике гимназије карловачке за школску годину 1877. Година

XXV. Књига XVIII. Н. Сад. Штамптрија А. Пајевића. На 8-ни.

Садржина 1. Како би се имале писати словнице за гимназије. Од проф. J. Живановића.

2. Животопис Андрије Волнога, некадањег управитеља карловачке гимназије († 1827). Написао управитељ Стеван Лазић.

328. ПРОКЛАМАЦИЈА књаза Милана М. Обреновића IV од 21 фебруара 1877, којом је оглашен мир с отоманском портом. (У Београду, штампано у државној штампарији 1877). На fol. 1 л.

329. ПРОКЛАМАЦИЈА књаза Милана М. Обреновића IV од 1 Децембра 1877 којом је оглашен други рат Турцима. (У Београду, штампано у државној штампариии 1877.). На fol. 1 л.

330. ПРОТОКОЛИ народне скупштине, која је држана у Крагујевцу 1877. У Београду, у државној штампарији 1877. На вел. 8-ни 271 стр.

— RADETIĆ. Види: Program kr. više gimnazije u Senju.

331. RAD JUGOSLOVENSKE AKADEMIJE ZNANOSTI I UMJETNOSTI. Knjiga XXXVIII. U Zagrebu 1877. U Knjižarnici Lavoslava Hartmana na prodaju. Dionička tiskara u Zagrebu. На 8-ни 1 л. 240 стр. и 6 литограф. листи.

Садржина: 1 Prilog za povjest glasbe južnoslavenske. Od Fr. S. Kuhača.

2. Hrvati za naslednoga rata. Od Iv. Kukuljevića Sakcinskoga.

3. Ob anemometriji u obće uz obzir na vladajuće u nas vjetrove. Od J. Torbara.

4. Mihail Petrović Pogodim. Nekrolog od dra Fr. Račkoga.

5. Književne obznane. Prinesci tumačenju nekih latinskih i grčkih napisa n kr. narodnom muzeju zagrebačkom. Od prof. Fr. Maixnera.

6. Izvodi iz zapisnika jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti.

7. Darovane knjige.

— Knjiga XXXIX. На 8-ни 1 л. 252 стр. и 1 литограф. лист.

Садржина: 1. Pogled iz biljarstva u praviek Slavenah, a napose Hrvatah. Od dra. B. Šuleka.

2. Prilog za poviest glasbe južnoslovjenske. Od Fr. Š. Kuhača (Konac).

3. Dimitar Zvonimir, kralj hrvatski. Od prof. Matije Mesića.

4. Tragovi oledbe na podnožju zagrebačke gore. Od dra. Gj. Pilara.

5. O kompoziciji Gundulićeva Osmana. Od Luke Zore.

6. Nove biline i razjasnjenja o njekojih dvojbenih. Addenda ad floram croaticam. Od Lj. Vukotinovića.

7. Književne obznane. „Jozipa Ribolija starinske uredbe i običaji naroda rimskoga". Od prof. Fr. Maixnera.

8. Izvodi iz zapisnika jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti.

9. Darovane knjige.

— Knjiga XL. На 8-ни 1 л. 236 стр. и 1 литогр. лист.

Садржина: 1 Nove metode za opredeljivanje vlage u zraku. Od S. Šubica.

2. Nješto o pjesništvu hrvatskom. Od A. Vebera.

3. O matematičnih pomagalih fizikalnoga motrenja. Od S Šubica.

4. Bretkunova litavska postila. Od dr. L. Geitlera.

5. Prilog Jagićevoj razpravi „o gradji za slovinsku narodnu peoziju». Od S. Ljubića.

6. O skladu kriterija konvergentnosti i divergentnosti bezkonačnih redova. Od dr. K Zahradnika.

7. O suvislosti Neperovih logarithama s naravskimi. Od dr. K. Zachradnika.

8. O nekih krivnjah izvedenih iz sjeka čunja. Od dr. K. Zachradnika.

9. Izvješće o phyto-entomologičkom izletu u hrvatsko primorje god. 1876. Od dr. J. Šlossera Klekovskoga.

10. O VIII zasjedanju svenarodnoga sastanka za antropologiju i arkeologiju predhistoričku držanom od 4 do 13 rujna u Budimpešti. Od Ş. Ljubića.

11. Izvodi iz zapisnika.

12. Darovane knjige.

— Knjiga XLI. На 8-ни 1 л. и 244 стр.

Садржина: Prilog za poviest glasbe južnoslovenske. Kulturno-historijska studija. Od Fr. Š Kuhača (Nastavak).

2. Prirodoslovne theorije i Darvinisam. Od Lj. Vukotinovića.

3. Uzrok unutarnjoj sili. Od M. Sekulića.

4. Prieporod biskupije Zagrebačke u XIII vieku. Od Ivana Tkalčića.

5. O parasitskih sibilantih iza gutturalah u slavenštini. Od Lavoslava Geitlera.

6. Dr. Janko Šafarik. Od Stojana Novakovića.

7. Svečana sjednica jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti.

332. РАДОВАНОВИЋ М. М. Белешке. Књига прва. (Са 9 таблица). Од ___ ___ ___. У Београду, у државној штампарији 1877. На 8-ни 1 л. 209 стр.

Чини четврту књигу другог одељка „Српског архива за целокупно лекарство.“

333. РАДОВАНОВИЋ М. М. Белешке. Књига друга. (Са једном литограф. таблицом) Од ___ ___

———. У Београду, у државној штампарији 1877. На 8-ни 2 л. 238 стр. и 1 л.

Чини пету књигу другог одељка „Српског архива за целокупно лекарство.“

334. РАДОВАНОВИЋ М. М. Војени хируршки требник. Написао Др. О. Хајфелдер. С немачког и француског превео ——— ——— ———, ординир. лекар војне београдске болнице. У Београду, у државној штампарији 1877. На 8-ни. 333 стр.

Издање министарства војног.

— RAIĆ V. Види: Новине «Humoristički List».

335. РАКИЋ МИТА. Идеје или књига ле гран. Од X. Хајна. С немачког превео ——— ———. Београд, издање књижаре В. Валожића 1877. Штампано у државној штампарији у Београду. На 12-ни 147 стр.

Ово је прештампано из листка „Српских Новина“ за 1877.

336. РАКИЋ МИТА. Један лист из физике социјалне. Предавао 10 фебруара 1876 у «Грађанској касини» ——— ———, секретар министарства унутрашњих дела, редован члан «српског ученог друштва“. У Београду, у државној штампарији 1877. На 8-ни 118 стр.

Чини V издање Чупићеве задужбине.

— RACINI J. Види: Maretić T.

337. RAČKI FR. dr. Dokumenta historiae chroaticae periodum antiquam illustrantia. Colegit, digessit, explicuit ——— ——— ———, academiae so-

cius ordinarius. Zagrabiae 1877. Sumptibus academiae scientiarum et artium. На 8-ни XXXV и 544 стр. и 1 л.

338. RAČKI FR. DR. Mihail Petrović Pogodin, počastni član jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti. Nekrolog od ___ ___ ___. Preštampano iz XXXVIII knjige «Rada jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti». U Zagrebu 1877. Tisak dioničke tiskare. На 8-ни 28 стр.

339. RAČUNARSKI UPUTNIK najpravedniji. Neobhodno pomoćna knjiga za kupce i prodavce. Budapešta 1877. На 8-ни.

— RIEGLER STJEPAN. Види: Godišnje izvješće obće pučke dječačke i djevojačke škole u Križevcih.

340. RIEČNIK hrvatsko-latinski k latinskim vježbam. Za I gimnazijski razred. U Zagrebu 1877. На 8-ни.

341. RIEČNIK HRVATSKO-NJEMAČKI. Ureduje ga Gjura Deželić. Izdaje Lavoslav Hartman. Zagreb 1877. II dio, 23 svezak. Od rieči „svak" do «tzažbina».

342. RUBETIĆ CVJETKO. Vjera, štit i kotva kršćanina u današnje doba. Po dru Gaumenu preveo ___ ___. U Zagrebu 1877. На 8-ни

— SANDA GEORGE. Види: Maretić Tomo.

— САНДИЋ А. Види: Календар „Велики српски народни календар."

343. САНДИЋ А. Драга (Карла). Приповетка из чешког живота сеоског. Написала Божена Њемцова. Превео — —. Издаје српска књижара Браће М. Поповића. У Новоме Саду 1877. На 12-ни 67 стр.

Чини IV свеску „Библиотеке за женски свет," што је издаје поменута књижарница.

344. САН пресвете матере божів. Нови Сад 1877. Штампарија И. Фукса. На 16-ни стр. 31.

345. SBIRKA ZAKONAH sabora kraljevinah Hrvatske. Slavonije i Dalmacije. Od godinah 1871-5, Službeno izdanje. U Zagrebu 1877. Tiskara «Narodnih Novinah.» На 8-ни у 13 свезака.

346. SBORNIK zakona i naredaba valjanih za kraljevinu Hrvatsku i Slavoniju. Komad 20. god. 1877. U Zagrebu 1877. Tiskara «Narodnih Novinah.» На 8-ни.

— Komad 21 god. 1877. На 8-ни.
— Komad 22 god. 1877. На 8-ни.
— Komad 23 god. 1877. На 8-ни.
— Komad 24 god. 1877. На 8-ни.
— Komad 25 god. 1877. На 8-ни.
— Komad 26 god. 1877. На 8-ни.
— Komad 27 god. 1877. На 8-ни.
— Komad 28 god 1877. На 8-ни.
— Komad 29 god. 1877. На 8-ни.
— Komad 30 god. 1877. На 8-ни.

— СЕЧЕНЕВ И. Види: Араницки С. К.

347. SLUŽBOVNIK za kralj. ugarsko domobranstvo. U Zagrebu. Nakladom knjižare Lav. Hartmana 1877. На 8-ни.

— СПАСИЋ МИЛОВАН. Види: Новине „Тежак."

348. СПАСИЋ МИЛУТИН. Српско-турски рат. Ратне белешке добровољца —— —— Издали Тоша Ј. Ђорђевић, Коста Лера и Лаза Томчић. У Новоме Саду 1877. На 8-ни 64 стр.

— СРПСКИ АРХИВ ЗА ЦЕЛОКУПНО ЛЕКАРСТВО. Одељак други. Књига трећа. Ландсбергерова ратна хируршка техника. Archivum Serbicum pro nniversa scienta et arte medica recipienda. Sectio secunda. Liber tertius. Chirurgia militaris auctore d-re Landsberger. Види: Ђорђевић Владан Др.

— Одељак други. Књига четврта. Белешке. Књи га прва. Sectio secunda. Liber quatro. Notationes. (Vol I). Види: Радовановић М. М.

— Одељак други. Књига пета. Белешке. Књига друга. Sectio secunda. Liber quintus. Notationes (Vol II). Види: Радовановић М. М.

— STANISAVLJEVIĆ M. Види: Godišnje izvješće više djevojačke učione sl-kr. grada Varaždina.

— СТАНКОВИЋ (КОРНЕЛИЈЕ). Види: Борјановић К. Јован.

349. STARINE. Na sviet izdaje jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti. Knjiga IX. U Zagrebu 1877. U knjižari Lavoslava Hartmana na prodaju. Tisak dioničke tiskare. На 8 ни 1 л. и 256 стр.

Садржина: 1. Srpsko-slovenski zbornik iz vremena despota Lazarevića. Od St. Novakovića.

2 Povjest Nikifora Kalista o večerah hristovih.

3 Grigoria bogoslova otvêt Filagriju.

4 Priče i tumačenja o rodjenju Hristovu.

5 Uvod slovu ljubve.

6. Ot žitia zv. Epifania.

7 Čto est razum.

8. Čto est mizl.

9. O filosofii.

10. O kinamomu.

11. Žitie Asenethi.

12. Život zv. Petke od patrijarha bugarskoga Ieftimija · Od St. Novakovića.

13. Gragja za srpskog ljetopisca. — Od St. Novakovića.

14. Opisi i izvodi iz nekoliko južno-slovinskih rukopisa. — Od V. Jagića. (Nastavak).

15. Slovenski tekstovi kanona o knjigama staroga i novoga zavjeta podjedno s indeksom lažnih hnjiga.

16. Odlomak srpsko-slovenskog, apostola Feod oro va od god. 1277.

17. Odlomak Radinova srpsko-slovenskog jevangjelja od god. 1308.

18. Odlomak grčko-slovenske liturgijske knjige.

19. Odlomak jevangjelja bosanskoga pisanja.

20. Kako se pisalo bugarski prije dvjesta godina.

21. Prilog za poviest hrvatskih uzkoka. — Priobćio Fr. Rački.

— STARI PISCI HRVATSKI. Na sviet izdaje jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.

— Knjiga IX. Види: Djela Iva Frana Gundulića.

350. STATISTIČKI LJETOPIS za g. 1875. Izdao ga statistički ured kr. dalm. hrv. slav. zemalj. vlade. Zagreb 1877. Tipografski i litografi-

čki zavod C. Albrechta. На вел. 8-ни 37 лит. таб.

Хрватски и немачки текст уједно.

— STEPANEK FR. Види: Новине «Hrvatska Pčela».

351. STIGLIĆ MARTIN. Kratka kateketika za bogoslovne zavode u preparandije. Napisao profesor sveučilištni dr. ___ ___. U Kraljevici. Tiskom primorske tiskare. 1877. На 8-ни 52 стр.

352. STOJANOVIĆ MIJAT. Zabava i pouka za našu domaću mladež. Napisao ___ ___. U Senju. Tiskom i nakladom H. Lustera 1877. На 12-ни 154 стр.

353. СТОЈКОВИЋ АЛЕКСА. Производење и употреба шума. Написао ___ ___. Београд 1877. На 8-ни 175 стр.

354. СУДБИНА женевске конвенције за време српскога рата. Издало уредништво «Истока.» У Београду, штампарија Н. Стефановића и Друга 1877. На 12-ни.

355. СУНДЕЧИЋ J. Кула Баја Пивљанина. Легенда из XVII вијека. Спјевао ___ ___. Цетиње, у државној штампарији 1877. На 8-ни 21 стр.

356. SUNDEČIĆ JOVA. Harnosti suza nad grobom Frane Salghetti-Drioli-a slikara dalmatinskoga od ___ ___. U Zadru 1877. На 8-ни 20 стр.

— ТАУШИНСКИ Х. Др. Види: Тодоровићка М.

— ТОДОРОВИЋ ИЛИЈА. Види: Новине «Старо Ослобођење.»

357. ТОДОРОВИЋКА МИЛИЦА. Једна јунакиња из француске револуције. Новела од Др. Х. Таушинског. Превела —— ——. У Земуну 1877. Штампарија Милоша Грабовачког. На 12-ни 63 стр.

358. ТОДОРОВИЋ П. Новина. Роман И. С. Тургењева. С руског превео —— —— Свеска I. У Новоме Саду, издање и штампа А. Пајевића. На 12-ни.

Чини III свеску мале библиотеке.

— TOMASEO NIKOLA. Види: Fiamin Ivan.

— TOMIKOVIĆ ALEKSANDR F. O. Види: Život Petra Velikoga.

— TOMŠIĆ LJUDEVIT. Види: Новине „Pučke Novine".

359. TOMŠIĆ LJUDEVIT. Djetinji vrtić. Zabavne pripoviesti dobroj djeci. Napisao ih i sabrao —— ——, učitelj doljnogradske učione u Zagrebu. II svezak. Sa slikom Petra Preradovića. U Zagrebu. Nakladom knjižare Mučnjak i Senftleben 1877. На 16-ни 128 стр.

360. TOMSIĆ LJUDEVIT. Naža zemlja ili dvanajest razgovora s djedom. Priredio —— ——, učitelj doljnogradske učione u Zagrebu. U Zagrebu, tiskom Lav. Hartmana 1877. На 8-ни.

361. TOMŠIĆ LJUD. Početnica hrvatske povjestnice. Za mladež pučkih škola. III izpravljeno i popunjeno izdanje. U Zagrebu. Nakladom knjižare Mučnjak i Senftlebena 1877. На 8-ни.

— TORBAR JOSIP. Види: Godišnje izvješće kr. velike realke u Zagrebu.

362. TORBAR J. Ob anemometriji u obće uz obzir na vladajuće u nas vjetrove. Napisao ____ ____. Preštampano iz XXXVIII knjige «Rada jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti». U Zagrebu 1877. Tisak dioničke tiskare. На 8-ни 23 стр.

363. ТРИФКОВИЋ К. На бадњи дан. Драмолет у једној радњи. Пола вина пола воде. Шаљива игра у једном чину. Обе од ____ ____. Нови Сад 1877. На 12-ни 61 стр.

Чини једанаесту свеску „Зборника позоришних дела“ што издаје управа српског народног позоришта у Н. Саду.

— TRUMIĆ K. Види: Новине «Narodnjak».

— ТУРГЕЊЕВ ИВАН-СЕРГИЈЕВИЋ. Види: Хаџић А. и Тодоровић. П.

364. ТУРГЕЊЕВ ИВАН. Прва љубав. Новела ____ ____. Издање књижаре Вел. Валожића. У Београду, у државној штампарији 1877. На мал. 8-ни.

Ово је прештампано из листка „Српских Новина“ за 1877 годину.

— ЋУРЧИЋ СТЕВАН. Види: Новине «Србадија.»

365. UBL JOSIP. Bolesti i liekovi za domaću životinju. Sastavio ____ ____, profesor živinarstva i živinogojstva na kr. gospodarsko šumarskom učilištu križevačkom. Troškom kr. zemaljske

vlade. U Zagrebu. Tiskom Dragutina Albrechta 1877. На 8-ни 198.

366. УПУТИ за команданте од врховног заповедника војске. (У Београду, у државној штампарији 1877). На 8-ни 7 стр.

Нема нарочитог насловног листа.

367. УПУТСТВО за надзорнике војних друмова. (У Београду, штампано у државној штампарији 1877). На 8-ни 4 стр.

Нема нарочитог насловног листа.

368. УРЕЂЕЊЕ И БРОЈНИ САСТАВ артилеријски штабова, батерија, градских чета и осталих пољских артиљеријских части и завода. У Београду, у државној штампарији 1877. На 8-ни 7 стр. и 12 л.

Издање министарства војног.

369. УРЕЂЕЊЕ инжинирских трупа по корпусима. У Београду, у државној штампарији 1877. На 8-ни 29 стр.

370. УСПОМЕНА НА СВЕТКОВИНУ у славу стогодишњице Лукијана Мушицкога, српског неумрлог митроносца песника, коју је приредила српска црквена општина у Карловцу 30 јануара на дан св. три Јерарха 1877. У Новоме Саду, српска народна задружна штампарија 1877. На 8-ни 15 стр.

Са сликом Лукијана Мушицког.

371. UČEVNA KNJIGA za učenice primaljstva. Po spisih prof. dra A. Lobmayera. Za tisak priredo

kralj. zdravstveni odsjek kr. zemaljske vlade. U Zagrebu 1877. Tiskara «Narodnih Novinah». На 8-ни 251 стр. са 69 слика.

— FARINA SALVATOR. Види: Orešković Ivan.

— ФЕЉЕ ОКТАВ. Види: Хаџић А.

372. FIAMIN IVAN. Kršćanske molitve. Od Nikole Tomasea. Preveo kanonik ____ ____. U Kraljevici 1877. Nakladom i tiskom primorske tiskarne. На 16-ни.

373. FILIPOVIĆ IVAN. Novi Rječnik hrvatskoga i njemačkoga jezika. Za porabu pravnikah, činovnikah, učiteljah, trgovacah i obrtnikah i t. d. Po najnovijih izvorih sastavio ____ ____ uz sudelovanje Gj. Deželića i Ljud. Modca, kao i Gj. Šimončića. Njemačko hrvatski dio. U Zagrebu 1877. Nakladom knjižare Lavoslava Hartmana. На мал. 8-ни у две свеске 1520 стр.

— II. Hrvatsko-njemački dio. На мал. 8-ни у две свеске 2132 стр.

Овај речник штампао се шест година.

374. ФИРМИЛИЈАН. Златна домаћа књига. Сческог од ђакона ____. Београд 1877. На 8-ни 171 стр.

375. ФОРМАЦИЈА српске дејствујуће војске (У Београду, штампано у државној штампарији 1877). На 8-ни 5 стр.

Нема нарочитог насловног листа.

— FRANCELJ. Види: Новине «Pučki prijatelj».

376. HAJDENAK ANDRIJA. Njemačko-hrvatsko nazivlje pripodučavanju ženskoga ručnoga rada.

Trudom ___ ___, učitelja kr. mužke vježbaonice. U Zagrebu. Naklada knjižare Mučnjak i Senftleben 1877. Tiskara „Narodnih Novinah". На 8-ни 60 стр.

377. HAJDENAK ANDR. Rukovodnik za tjelovježbu. Izradio po knjizi Angersteinovoj ___ ___, učitelj. U Zagrebu 1877. На 8-ни.

Ово је дело излазило најпре као прилог „Hrvatskom učitelju".

— ХАЈНЕ Х. Види: Ракић Мипа.

— ХАЈФЕЛДЕР О. Др. Види: Радовановић М. М.

— ХАНТКЕ Ф. Види: Мапа Европе.

— HANEL JAROMIR Dr. Види: Новине. „Mjesečnik pravničkoga društva u Zagredu"

— HANEL J. J. Види: Pravno-povjestni spomenici Jugoslavena.

— HANNAK EMANUEL dr. Види: Klaić Vjekoslav.

— ХАЦИЋ А. Види: Новине „Позориште."

378. ХАЦИЋ А. Мала грофица. Написао Октав Феље. С француског превео ___ ___. Издала српска књижара Браће М. Поповића. У Новоме Саду 1877. Српска народна задружна штампарија. На 12-ни 121 стр.

Чини I свеску „Библиотеке за женски свет," што је издаје поменута књижарница.

379. ХАЦИЋ А. Фауст. Написао Иван Сергијевић Тургењев. С руског превео ___ ___. Из-

дала српска књижара Браће М. Поповића. У Новоме Саду 1877. На 12-ни 72 стр.

Чини II свеску „Библиотеке за женски свет," што је издаје поменута књижарница.

— ХЕЛМХОЛЦ Х. Види: Матић М. Андрија.

— HLADACEK HINKO. Види: Новине «Katolički propovjednik».

380. HRVATSKA KUHARICA. Novo pomnoženo izdanje. Vlastničtvo Karla Albrechta ml. u Varaždinu. U Zagrebu 1877. Tiskom dr. Ljudevita Gaja. На 8-ни 283 стр.

381. HRVATSKA PJESMARICA. Nova sbirka rado pjevanih hrvatskih pjesama. Drugo popravljeno i povećano izdanje. U Kraljevici 1877. Trošak i naklada primorske tiskare. На 16-ни 104 стр.

382. HRVATSKI DOM. Zabavnik hrvatske omladine za godinu 1877. Izdalo djačko družtvo Hrvatski Dom na I hrvatskom sveučilištu. Godina II. U Zagrebu 1877. Tisak dioničke tiskare. На 8-ни XIV и 316 стр.

383. ХРОНОЛОГИЈСКА И АЗБУЧНА ТАБЛИЦА свију зборника, закона и уредаба изданих у књажеству Србији од 2 фебруара 1835 до 24, јула 1877. године, почињући од I па до XXXI. У Београду, штампа и издање државне штампарије 1877. На вел. 8-ни VI и 448 стр.

— CUGŠVERT M. Види: Новине «Sv Cecilija».

384. ČETVRTI GODIŠNJI PROGRAM c. kr. realne i velike gimnazije i sdružene nautike u Kotoru za školsku godinu 1876-7. U Dubrovniku 1877 На 8-ни.

385. ЧИТАНКА за трећи разред основних школа кнежевине Србије. Прегледала и одобрила школска комисија. У Београду, издање и штампа државне штампарије 1877. На 12-ни 202 стр.

386. ЧИТАНКА за четврти разред основних школа кнежевине Србије. Прегледала и одобрила школска комисија. У Београду, издање и штампа државне штампарије 1877. На 12-ни 237 стр.

— ZCHOKKE H. Види: Valentić Josip.

— ČUVAJ ANTE. Види: «Godišnje izvješće gradjanske i s njom spojene obće pučke dječačke i djevojačke učione u Sisku.

— ШАПЧАНИН П. МИЛОРАД. Види: Приповетке

— SCHWAB ERAZMO Dr. Види: Klaić Franjo.

387. SCHWARZ A. Dr. Opisna anatomija ili razudbarztvo čovječjega tjela. Napisao ___ ___ ___. I knjiga. Opis kostura, mišičja i čulila. U Zagrebu 1877. На 8-ни.

— II knjiga Opis drobla, živčelja i Žila. На 8-ни.

388. ŠVRLJUGA KRST. I. Dra Adolfa Mussafije Taljanska slovnica za početnike. Po devetom njemačkom izdanju priredio ___ ___ ___. Na-

klada sveučilištne knjižare. U Zagrebu 1877. Tisak dioničke tiskare. На 8-ни.

— ШАПЧАНИН П. М. Види: Приповетке.

389. ШЕМАТИЗАМ православне епархије бококоторско-дубровачке за годину 1877. У Задру 1877. Печатња Ивана Водицке. На 8-ни.

— ŠENOA AUGUST. Види: Новине «Vjenac.»

390. ŠEHOA AUGUST. Pavao i Virginija. Pripoviest Bernandina S. Pierra. Preveo s francuskoga ____ ____. Sa životopisom piščevim. Izdala «Matica hrvatska». U Zagrebu. 1877. На 8-ни 103 стр.

Ово је први свешчић белетристичке књижнице што је издаје Матица хрватска.

391. ШИМИЋ МИЛАН ЈУСТИН. Историја војничке Крајине. (Од 1538 до 1873=335 година). По изворима и изворним делима написао Фр. Ваничек, гимн. управитељ у пензији. С немачкога превео ____ ____ . Прва књига. свеска I. У Новоме Саду 1877. Штампарија А. Пајевића. На 8-ни.

— ŠIMONIĆ ANTUN. Види: Новине «Pravo.»

— ŠIMONČIĆ GJ. Види: Filipović Ivan.

392. ŠTIGLIC MARTIN. Kratka katehetika sa bogoslovske zavode i preparandije. Napisao ____ ____. Kraljevica. Primorska tiskara 1877. На 8-ни.

393. ШТИЦА по методу Вукићевићевом ____ Накладом

књижаре Браће Јовановића у Панчеву. Вел. лист.

— ŠTRAZNICKI IVAN. Види: Godišnje izvješće kr. velike realke u Zagrebu.

439. ŠUBICA S. Nove metode za opredjeljivanje vlage u zraku. Od dopisujućega člana jugoslavenske akademije znanosti i nmjetnosti ____ ____. Preštampano iz XL. knjige „Rada jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti». U Zagrebu 1877. Tisak dioničke tiskare. На 8-ни 18 стр.

395. ŠULEK B. Biljarstvo. Uputa i poznavanje bilja. Spisao ____ ____. U Zagrebu 1877. На 8-ни

396. ŠULEK B. Korist i gojenje šumah. Napisao ____ ____. U Zagrebu 1877. На 8-ни.

397. ŠULEK BOGOSLAV dr. Pogled iz biljarstva u praviek Slavenah a napose Hrvatah. Napisao pravi član jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti ____ ____ ____. Preštampano iz XXXIX knjige „Rada jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti». U Zagrebu 1877. Tisak dioničke tiskare. На 8-ни 64 стр.

398. ŠUSTER J. Biblička povjestnica staroga i novoga zakona za katoličke pučke učione. Sa 112 slikah i sa zemljovidom. Nemački sastavio ____ ____. Na hrvatski jezik preveo jedan

djakon nadbiskupije zagrebačke. Beč. 1877. На 8-ни.

399. ШЧЕДРИН. Један геја наранио два начелника. Од ___ ___ (Превод с руског). У Новоме Саду, штампарија А. Пајевића 1877. На 12-ни.

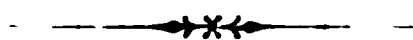

Примедба. Грешком слагача преметнути су листићи од „Летописа“ „Годишњице“ међу задња писмена. Због тога нису ова дела ушла у ову дину, него ће изаћи доцније у допуни Библиографије за исту и остале цине.

БИБЛИОГРАФИЈА
СРПСКЕ И ХРВАТСКЕ КЊИЖЕВНОСТИ
за годину 1878.

1. АДРЕСА народне скупштине сазване у Нишу за 1878 годину. (У Нишу, штампано у државној штампарији 1878). На fol. 1 л.

— АКОСТА Е. Д. Види: Физиологија и хигијена.

2. АЛБУМ светковине двадесетогодишње успомене посвећења за православног епископа далматинскога Стефана вит. Кнежевића 17 маја 1878. У Задру. Печатња И. Водицке 1878. На 8-ни.

Пред насловним листом је фотографија владике Кнежевића.

3. АЛЕКСИЈЕВИЋ ДИМИТРИЈЕ. Старо-Срби. Написао —— —— из Раосока (у околини Дибреи Београд, штампано у државној штампарији 1878. На 8-ни 48 стр.

— ALT DRAGUTIN. Види: Новине. «Sriemski Hrvat.»

— AHN DR. Види: Lopašićka Drag. Waldherr.

4. BABIĆ BOŽO. Zapovjed brodovnih obava u hrvatskom, njemačkom i talijanskom jeziku. U Bakru 1878. Tiskom Stiglića i Desselbrunnera. На 8-ни 20 стр.

5. БАЈАЛОВИЋ С. Три месеца под снегом. Дневник једнога обитника Јуре. С француског превео ____ ____, професор. Штампано трошком фонда пок. архимандрита Самуила. У Београду, у државној штампарији 1878. На 8-ни 85 стр.

— БАЈАРД. Види: Оберкнежевић Ф.

6. БАКИЋ ВОЈИСЛАВ. Наука о васпитању. I књига. Општа наука о васпитању, удешена нарочито за предавања у учитељској школи. Написао Др. ____ ____, професор учитељске школе. У Београду, издање и штампа државне штампарије 1878. На 8-ни VI стр. 1 л. и 78 стр.

— II књига. Примењена наука о васпитању, удешена нарочито за предавања у учитељској школи. На 8-ни 109 стр.

— БАК С. Види: Коњевић Стеван.

— BASARIČEK STJEPAN. Види: Izvještaj kralj. mužke i ženske preparandije i vježbaonice u Zagrebu.

7. БАЦОВИЋ ДЕСПОТ. Којој словенској грани припадају Словени у Горњој Албанији и у Македонији. Писао ____ ____, из Македоније.

Београд, штампано у државној штампарији 1878. На 8-ни 48 стр.

— BEZENŠEK ANT. Види: Новине «Jugoslavenski stenograf.»

8. BEZENŠEK ANTUN. Nauk o stenografiji. Priredio za hrvatski i slovenski jezik ____ ____ izpitani gimnazijalni učitelj stenografije. Dio I. Drugo izpravljeno izdanje. Zagreb 1878 Tiskarski zavod C. Albrechta На 8-ни.

9. BEZENŠEK ANTUN. Svečanost prigodom 70 godišnjice dra Bleiweisa u Ljubljani. U Zagrebu 1878. Tisak D. Albrechta. На 8-ни.

10. БЕСЕДА, којом је Његова Светлост, Књаз српски, Милан М. Обреновић IV. затворио редовну народну скупштину сазвану за 1877 год. у Крагујевцу 25 јуна 1878 године. (У Београду, штампано у државној штампарији 1878). На fol. 1 л.

11. БЕСЕДА, којом је Његово Височанство, Књаз српски, Милан М. Обреновић IV. отворио редовну народну скупштину сазвану у Нишу за 1878 годину. (У Нишу, штампано у државној штампарији 1878.) На fol. 1 л.

— BIANKINI JURAJ. Види: Новине «Narodni list.»

— БИБЛИОТЕКА ЗА ЖЕНСКИ СВЕТ. Излази у Новоме Саду. Издаје књижарница Браће М. Поповића.

— Свеска V. Види: Хаџић А.

— БИБЛИОТЕКА ЗА МАЛИ СВЕТ. Излази у Новоме Саду. Издаје књижарница Браће М. Поповића.

— Свеска IV. Види: Поповић В. Стеван.

— Свеска V. Види: Поповић. В. Стеван.

— БИБЛИОТЕКА ЗА НАРОД. Излази у Новоме Саду. Издаје књижарница Браће М. Поповића.

— Свеска IV. Види: Поповић Мита.

— Свеска V. Види: Песме Бранка Радичевића.

12. БИХНЕР ЛУЈ ДР. Социјална демократија и раднички живот у животињском свету. Написао ____ ____ ____. У Земуну. Штампарија и наклада Милоша Грабовачког 1878. На мал. 8-ни IV и 39 стр.

— BIHORIL VLAST. Види: Новине «Gospodarski list.»

— BIHORIL VLAST. Види: Новине «Seoski gospodar».

— BLOCK MAURICE. Види: Krešić Milan.

— БОГИШИЋ В. Види: Гласник српског ученог друштва, II одељење, књига X.

13. BOGOVIĆ MIRKO. Vinjage. IV Svežčić. Spjevao ____ ____. Zagreb. Tisak L. Hartmana i dr. 1878. На 16-ни.

14. BOGOVIĆ MIRKO. Slike i prilike. Spjevao ___ ____. Zagreb. Tiskom Lav. Hartmana i dr. 1878. На 16-ни 100 стр.

15. BOGOVIĆ MIRKO. Strielice. Spjevao ____ ____. U Zagrebu. Tisak Lav. Hartmana i dr. 1878. На 16-ни 143 стр.

16. БОЈ КОД МОРАТА (Муртена). Роман из швајцарске прошлости. Превод с француског. У Новоме Саду, издање књижаре Браће М. Поповића 1878. Штампарија А. Фукса. На 12-ни 306 стр.

— БОЛМАНАЦ СТЕВАН. Види: Шематизам источно-православне митрополије у Аустро-угарској.

17. БОСНА ЈЕ СРПСКА или одговор на «Razgovore» Дон-Мих. Павлиновића. И два писма А. А. Мајкова о Босни. Друго издање. У Новоме Саду, српска народна задружна штампарија 1878. На 8-ни 58 стр.

18. БОШКОВИЋ ЈОВАН. Извод из српске граматике. Написао ___ ____. Свеска прва. О гласовима и речима. Седмо издање. У Београду, издање и штампа државне штампарије 1878. На 12-ни 24 стр.

19. БРАНКОВИЋ ЉУБИША. Пред зору. Роман у два дела од ____ ____. 1 свеска. У Новоме Саду 1878. Српска народна задружна штампарија. На 8-ни 239 стр.

О овоме роману критика се изразила да ништа не вреди. С тога друга свеска није изашла.

20. BROZOVIĆ AMBROZ. Rimsko nasliedno pravo. (Juris Romani successiones mortis causa). Napisao ____ ____, pravnik. Svezak I. U Bakru. Tiskom i troškom Rudolfa Desselbrunnera 1878. На 8-ни 67 стр.

— Svezak II. На 8-ни 68—135 стр.

— Svezak III. На 8-ни 136 — 195 стр. 1 л. VIII стр.

— BUČANSKY VJEKOSLAV. Види: Календар «Katolički kolendar».

21. VALJAVEC M. Prinos k naglasu u (novo)sloven skom jeziku. Čitao u sjednici filologičkoga historičkoga razreda jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti 24 travnja 1877 dopisujući član ____ ____. Preštampano iz knjige LXIII «Rada jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti». U Zagrebu 1878. Dionička tiskara. На 8-ни.

22. VEBER ADOLFO. Pabirci po slovnici hrvatskoj. Čitao u svečanoj sjednici jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti 26 studenoga 1877 pravi član ____ ____. Preštampano iz knjige LXII «Rada jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti». U Zagrebu 1878. Dionička tiskara. На 8-ни 35 стр.

23. VEZIĆ IGOR. Sbirka ćudorednih pripoviedaka za našu mladež. U Vinkovcih 1878. Tiskom K. Trumića. На 12-ни.

24. ВЕЛИКА српска народна лира. Збирка с 822 одабране песме. Издала књижара Велимира Valожића. У Београду, у државној штампарији 1878 год. На 16-ни XXXVI стр. 4 л. 573 стр.

25. ВЕЛИКИ СРПСКИ КУВАР с обзиром на нове мере. За српске домаћице и оне, које желе то бити, као и за све гостионичаре. Саставила из разних књига и према искуству своме и својих пријатељица Хр. Л. Панчево 1878. Накладом књижаре Браће Јовановића. Штампарија Браће Јовановића у Панчеву. На вел. 8-ни 260 стр.

26. VERNE JULES. Izvanredna putovanja. Put oko zemlje za osamdeset dana. Francuski napisao ____ ____. Pohrvatio T. M. Na sviet izdala «Matica hrvatska». Sa 54 drvoreza. U Zagrebu. Tiskom dioničke tiskare 1878. Ha 8-ни 188 стр

— VITANOVIĆ JOSIP. Види: Godišnje izvješće kraljevske velike realke u Zagrebu.

27. ВОЈНА ФАРМАКОПЕА и правила за администрацију војено-апотекарских депоа и апотека. У Београду, у државној штампарији 1878. На 8-ни.

Ово је издање министарства војног.

28. VORŠAK NIKOLA DR. Čitanja i evangjelja za sve nedelje, blagdane i svetce po naših biskupijah. Iznovice preveo ____ ____ ____, kanonik sv. Jeronima u Rimu. Odobreno po

preč. djakovačkom ordinarijatu. U Zagrebu 1878. Tisak C. Albrechta. На вел. 8-ни 153 стр.

29. ВУЈИЋ ВЛАДИМИР. Српска граматика за средње школе. Написао професор ___ ___. Пето прерађено издање. У Панчеву 1878. Накладом књижаре Браће Јовановића. Штампарија Браће Јовановића у Панчеву. На 8-ни 116. стр.

30. VUKELIĆ LAVOSLAV. Kirdžalja. Podunavska pripoviest od Mihajila Czajkovskoga. Preveo s poljskoga ___ ___. Zagreb. Naklada «Matice hrvatske» 1878. Tisak dioničke tiskare. На 8-ни.

Чини svezak XVIII—XX „Zabavne knjižnice", што је издаје Матица Хрватска.

— ВУКИЋЕВИЋ Ђ. НИКОЛА. Види: Новине «Школски лист.»

31. VUKOTINOVIĆ LJUDEVIT. Prinesci za geognoziu i botaniku Hrvatske. Od ___ ___, pravog člana jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti». Preštampano iz XLIV knjige «Rada jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti». U Zagrebu 1878. Tisak dioničke tiskare. На 8-ни 45 стр.

32. VULETIĆ VID. Mrzi brate! Pjesma od ___ ___. U Zadru 1878. Brzotiskom «Narodnoga Lista». На 8-ни 13 стр.

33. GAJ VELIMIR. Balkan — Divan. Viesti, misli i pouka o zemlji i narodu, navlast u Bosni i

Hercegovini. Spisao jih i na sviet izdao ____ ____. Zagreb. Vlastita naklada pisca izdatelja. Tisak D. Albrechta 1878. На 8-ни 250 стр.

— GAL JOS. Види: Новине «Hrvatski učitelj.»

34. GEITLER LAVOSLAV. O parasitskih guttralih iza dentalah u litavski i slavenskih jezicih. Napisao ____ ____, pravi clan jugoslavnenske akademije znanosti i umjetnosti*. Preštampano iz XLIV knjige «Rada jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti». U Zagrebu 1878. Tisak dionicke tiskare. На 8-ни 28 стр.

— GLAVINIĆ M. Види: Новине «List za arkeologiju i poviest Dalmacije.»

35. ГЛАСНИК СРПСКОГ УЧЕНОГ ДРУШТВА. Књига XLVI. С 11 листа литографисаних нацрта. У Београду, штампано у државној штампарији 1878. На вел. 8-ни 1 л. 328 стр.

Садржина: 1. Како дејствује азотна киселина на сложена ура, гуанидине и уретане. Од С. М. Лозанића.

2. Спрегнути пречници на елипси и хиперболи и полупречник кривине на параболи. Од професора Д. Стојановића.

3. Полупречник кривине на елипси и хиперболи, Од професора Д. Стојановића.

4. Територијалне промене, национална мисао у старо средње и ново време и начело општега гласања (плебисцит). Историјска студија из међународног живота. Од Г. Гершића.

5. Покушај квадратуре круга. Од Димит. Нешића.

6. Путничке слике. II фамилијарна гробница Мрњавчевића. Од П. Срећковића.

7. Буквари за Србе од 1727 и 1734. Прилог за расправу питања где су се почеле штампати књиге новије српске књижевности. Од Стојана Новаковића.

8. Говор, којим је изасланик српског ученог друштва за снимање уметничких споменика по Србији, Михаило Валтровић отворио четврти излог снимака архитектоних, живописних и скулптурних 1 маја 1877 год

9. Библиографија српске и хрватске књижевности с белешкама онога што је на страним језицима о нама писано за годину 1876. Саставио Стојан Новаковић.

— Друго одељење. Књига IX. Приповетка о Александру великом у старој српској књижевности. Критички текст и расправа од Стојана Новаковића. У Београду, у државној штампарији 1878. На 8-ни LVIII и 150 стр.

— Друго одељење. Књига X. Народне пјесме из старијих највише приморских записа. Скупио и на свијет издао В. Богишић. Књига прва. С расправом о «Бугарштицама» и с рјечником. У Београду штампано у државној штампарији 1878. На вел. 8-ни X и 430 стр.

36. ГЛИШИЋ Ђ. МИЛОВАН. Два брата. Приповетка Еркмана-Шатријана. Превео с француског ____ ____. Издала књижара В. Валожића. У Београду, у државној штампарији 1878. На 8-ни 234 стр.

37. ГОВОР Г. ЈОВАНА РИСТИЋА министра спољних послова држан 13 јула 1878 год. у тајној седници народне скупштине о берлинском уговору (Печатано само за званичну употре-

бу). Београд, државна штампарија 1878. На 8-ни 33 стр.

38. GODIŠNJE IZVJEŠĆE više djevojačke učione sl. i kr. grada Varaždina na koncu školske godine 1878. U Varaždinu. Tiskarski zavod Platzera sina 1878. На 8-ни.

Садржина: 1. Nestrpljivost roditelja prieči naravnom razvitku djetinjega tiela i duha. Od F. S.
2. Zahvalnicu besjedila i sastavila koncem školske godine Marija Kos.

39. GODIŠNJE IZVJEŠĆE gradske više djevojačke i obćih pučkih dječačkih učiona slob. kralj. i glavnog grada Zagreba koncem školske godine 1877|8. U Zagrebu. Tiskarski i litografski zavod C. Albrechta. На 8-ни 63 стр.

Садржина: Prosvetljujmo što više svoju mladež, od M. Tkalca

40. GODIŠNJE IZVJEŠĆE gradjanske i s njom spojene obće pučke dječačke i djevojačke učione u Sisku koncem školske godine 1877-78. U Sisku. Brzotiskom A. Fanto-a. На 8-ни.

41. GODIŠNJE IZVJEŠĆE kr. velike realke u Zagrebu sa školsku godinu 1877-78. U Zagrebu. Tiskara «Narodnih Novinah» 1878. На 8-ни.

42 GODIŠNJE IZVJEŠĆE obće pučke dječačke i djevojačke učione u Djakovu koncem školske godine 1877|8. U Osieku 1878. Iz tiskare Julija Pfeifera. На 8 ни 24 стр.

43. GODIŠNJE IZVJEŠĆE obće pučke dječačke i djevojačke učione u Samoboru koncem školske godine 1877-8. U Zagrebu 1878. Tiskom L. Hartmana. На 8-ни.

Садржина: Izbor stanja, od Ivana Jergovića.

44. GODISNJE IZVJEŠĆE obče pučke dječačke i djevojačke škole u Križevcih koncem školske godine 1877-8. U Zagrebu. Tiskom C Albrechta. На 8-ни.

45. GODJŚNJE IZVJEŠĆE obćih pučkih dječkih i djevojačkih učionah sl. i kralj. grada Osieka koncem školske godine 1877|8. U Osieku. Tiskom Dragutina Sandora 1878. На 8-ни.

Садржина: Kratka besjeda na rastanku školskoj mladeži.

46. ГОДИШЊИЦА НИКОЛЕ ЧУПИЋА. Издаје његова задужбина. Година II. У Београду, у државној штампарији 1878. На 8-ни II стр. 1 л. 377 стр. и 3 л.

Чини X издање Чупићеве задужбине.

Садржина: 1 Српске народне песме о боју на Косову. Критичка студија Стојана Новаковића. Поводом књиге „Narodne pjesme o boju na Kosovu godine 1389 sastavio u cjelini Armin Pavić.Zagreb 1877.

2. Колика је аксаћа? Од Љ. Ковачевића.

3. Општине у Србији.Проматрања М.Ђ. Милићевића.

4. Нешто о Босни, дабарској или дабро-босанској јепископији и о српским манастирима у Босни. Од арх. Илариона Руварца.

5. Паланка-паланга-полуга-Брвеник. К историји речи српскога језика. Од Стојана Новаковића.

6. Ка години 1807 српске историје. Из бележака

с путовања X. Туквиља кроз Босну и Ст. Србију. Од Стојана Новаковића.

7. Сима Милутиновић Сарајлија, песник српски (1791—1847). Од Светислава Вуловића.

8. Римски историк Тацит. Од проф. Светомира Николајевића.

47. ГРАБОВАЧКИ МИЛОШ. Песме и народни припеви из данашњег доба. Приредио ——— ———. У Земуну 1878. Штампарија Милоша Грабовачког. На 16-ни 32 стр.

— GRLOVIĆ MILAN. Види: Новине «Hrvatski Svetozor.»

— ГРУБЕР Д. Види: Коњовић Стеван.

— ГРУЛИЋ ЈОВАН др. Види: Новине «Србски Народ.»

— ДАЛТОН Ц. ДР. Види: Физиологија и хигијена.

— DANILO J. Види: Новине «Gospodarski list.»

48. DANIČIĆ GJ. Ogled. Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika. Na sviet izdaje jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti. Obradjuje ——— ———. Zagreb. Dionička tiskara 1878. Dobija se u knižari Lav. Hartmana. На вел. 8-ни XII и 39 стр.

— DEŽELIC STJ. GJURO. Види: Календар «Dragoljub ili upisnik kalendar.»

— DEŽELIĆ STJ. GJURO. Види: Календар «Hrvatski uredvonik.»

49. DEŽELIĆ GJURO. San. Povjestno-filozofička razprava. Napisao ____ ____. Preštampano iz «Dragoljuba g. 1879.» Zagreb. Tiskom Lav. Hartmana i dr. 1878. На 12-ни 182 стр.

50. ДЕЈАНОВИЋ Д. М. Кратко пчеларство за почетнике. Написао ____ ____ ____, народни учитељ. Са више слика. Панчево, 1878. Накладом књижаре Браће Јовановића. Штампарија Браће Јовановића у Панчеву. На 8-ни 81 стр.

51. ДЕКЛАМАТОР. Збирка српских и хрватских песама за декламовање. Панчево 1878. Накладом књижаре Браће Јовановића. Штампарија Браће Јовановића у Панчеву. На 8-ни XIV. 1 л. и 176 стр.

52. ДЕСПОТОВИЋ ПЕТАР. Зао друг. Приповетка за српску младеж од ____ ____. Оценила и наградила «Матица Српска.» Друго издање. Панчево 1878. Накладом књижаре Браће Јовановића. Штампарија Браће Јовановића у Панчеву. На 12-ни 53. стр.

— DEHARBE JOSIP. Види: Katolički katekizam.

— ДИМИТРИЈЕВИЋЕВА МИЛЕВА. Види: Песме.

— ДИМИТРИЈЕВИЋ МИЛАН ДР. Види: Програм српске православне гимназије карловачке.

53. ДЈЕЛА ЈАКОВА ИГЊАТОВИЋА. Књига II. У

Темишвару. Издање и штампа «Народ. Гласника» 1878. На 8-ни 265 стр.

54. DJELA FRANA LUKAREVIĆA BURINE. Na sviet izdala jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti. U Zagrebu 1878. U knjižarnici Lavoslava Hartmana na prodaju. Dionička tiskara u Zagrebu. На 8-ни XII и 318 стр.

— DLUSTUŠ LJUBOJE. Види: Predavanja.

— DONIZETTI CAETANO. Види: Tomić Eugen Josip.

55. ДРАГАШЕВИЋ ЈОВАН. Мапа звезданог неба. За средње школе. Од ____ ____. Израђено у државној штампарији. У Београду 1878.

56. DRAMATIČNA DJELA JANKA JURKOVIĆA. Svezak I. Smiljana. Žalosna igra u 4 čina s predigrom. U Zagrebu 1878. Nakladom Matice hrvatske. Tisak dioničke tiskare. На 8-ни.

Чини svezak XII—XIII „Zabavne knjižnice", што је издаје Матица Хрватска.

57. ДРУШТВЕНЕ ЗАБАВЕ. I. Погађање са тачкама. Разговор са знацима. Вежбе у брзом говору. Панчево 1878. Штампарија Браће Јовановића. На 8-ни.

58. DUBROVNIK PONOVLJEN I DIDONE. Spjevao Jaketa Palmotić Gjonorić, vlastelin dubrovački. Za tisak priredio i rastumačio Stj. Skurla. U Dubrovniku. Nakladom i troškom tiskare D. Pretnera 1878. На 8-ни 3 л. 478 стр. и 1 л. садржаја.

59. ДУЧИЋ Н. Бесједа, коју је говорио —— ——, архимандрит, у саборној цркви у Нишу 21 Новембра на дан састанка народне скупштине год. 1878. У Београду, у државној штампарији 1878. На 12-ни.

— ЂОРЂЕВИЋ ВЛАДАН. Види: Скупљене приповетке.

— ЂОРЂЕВИЋ МИЛАН ДР. Види: Календар «Српски Соко.»

— ЂОРЂЕВИЋ МИЛАН ДР. Види: Новине «Завичај».

— ЂОРЂЕВИЋ МИЛАН ДР. Види: Новине «Застава.»

60. ЂОРИЋ В. НИКОЛА. Марков топуз. Спев —— ——. У Београду, у државној штампарији 1878. На 12-ни 16 стр.

— ЕМЕРИЦИ ГЕЈЗА ДР. Види: Поповић А.

— ЕМЕРИЦИ ГЕЈЗА ДР. Види: Поповић А.

— ЕРКМАН — ШАТРИЈАН. Види: Глишић Ђ. Милован.

— ЖИВАНОВИЋ ЈОВАН. Види: Програм српске православне гимназије карловачке.

61. ЖИВАНОВИЋ ЈОВАН. Извод из српске граматике. Својим ученицима саставио —— ——. II издање. Издање Браће М. Поповића у

Новоме Саду 1878. Штампарија А. Пајевића у Н. Саду. На 8-ни 48 стр.

— ЖИВКОВИЋ) ГР. Н. Види: Историја хришћанске цркве.

62. ŽIVOT I DJELA SENJANINA MATEŠE ANT PL. KUHAČEVIĆA, hrvatskoga pjesnika XVIII vieka. Na sviet izdao Mile Magdić. U Senju. Tiskom i nakladom H. Lustera 1878. На 8-ни 176 стр.

— ЖИВОТОПИСИ СЛАВНИХ ВОЈСКОВОЂА. Издаје штампарија А. Пајевића у Новоме Саду.
— Књига I. Види: Накнћевић Јово.

63. ŽULIĆ P. Prirodoslovne početnice. Hemija sastavljena od H. E. Roscoe, profesora kemije u Mancchestru, prevedena od ____ ____, prof. kr. velike realke zagrebačke. U Zagrebu. Naklada sveučilištne knjižare Albrechta i Fiedlera. 1878. Tiskarna i litografija C. Albrechta u Zagrebu. На 8-ни VIII u 72 стр.

— ZABAVNA KNJIŽNICA MATICE HRVATSKE. Izlazi u Zagrebu. Izdaje «Matica hrvatska».
— Svezak XII—XIII. Види: Dramatička djela Janka Jurkovića.
— Svezak XIV. Види: Marković Franjo.
— Svezak XV—XVIII. Види: Tomić Eugen Josip.
— Svezak XIX—XX. Види: Vvkelić Lavoslav.
— Svezak XXI—XXIV. Види: Improvizator.
— Svezak XXV—XXVIII. Види: Senoa August

64. ЗАКОН О БУЏЕТУ државних расхода и прихода за рачунску 1878 годину. (У Београду, штампано у државној штампарији 1878.) На 8-ни 5 стр.

Нема нарочитог насловног листа.

65. ЗАКОН о књижарској радњи. (У Београду, штампано у државној штампарији 1878). На 8-ни 4 стр.

Нема нарочитог насловног листа.

66. ЗАКОН о одличијама за независност и ослобођење од 15 фебруара 1878 године. У Београду, у државној штампарији 1878. На 8-ни.

67. ЗАКОН о подели присаједињеног земљишта на округе и срезове. (У Београду, штампано у државној штампарији 1878.) На 8-ни 4 стр.

Нема нарочитог насловног листа.

68. ЗАКОН о потпори војних инвалида и породица погинулих, умрлих или несталих војника. (У Крагујевцу, штампано у државној штампа- 1878). На 8-ни 20 стр.

Нема нарочитог насловног листа.

69. ЗАКОН о решавању спорова за накнаду штете проузроковане у војним материјалима где није случај злоупотребљења. У Београду, штампано у државној штампарији 1878. На 8-ни 24 стр.

Издање министарства војног.

70. ЗАКОН о српским народним новцима. (У Београду,

штампано у државној штапарији 1878). На 8-ни 12 стр.

Нема нарочитог насловног листа.

71. ЗАКОН о узимању на знање и одобрењу привремених закона и наређења, изданих за време кад скупштина није била сакупљена, од 18 августа 1877 до 12 јунија 1878 године. (У Београду, штампано у државној штампарији 1878). На 8-ни 13 стр. и 1 л.

Нема нарочитог насловног листа.

72. ЗАКОН о уређењу министарства грађевина. (У Београду, штампано у државној штампарији 1878). На 8-ни 6 стр.

Нема нарочитог насловног листа.

73. ЗАКОН о уређењу ослобођених предела од 3 јануара 1878 године. У Београду, штампано у државној штампарији 1878. На 8-ни 23 стр.

74. ЗОРИЋ СТЕВАН. План Београда удешен за потребу београдских основних школа. Саставио —— —— У Београду, издањо и штампа државне штампарије 1878. У 4 листа.

75. ZAHRADNIK K. DR. O determinantih drugoga i trećega stupnja. Za porabu viših srednjih učilišta napisao —— —— ——, r. j. profesor na kr. sveučilištu Franje Josifa I. u Zagrebu, dopisujući član kr. českoga učenoga družtva u Pragu. U Zagrebu. Nakladom sveučilištne knjižare Fr. Župana (Albrecht i Fiedler) 1878. Tiskom C. Albrechta u Zagrebu. На 8-ни VI стр. и л. 31 стр.

76. ЗБИР ПРАВИЛА разних заведења при црквено-школској јеврејској општини у Београду. (Са свима изменама и допунама до 1 септембра 1878 г.) Издање скупа црквено-школске јеврејске општине у Баограду. Београд, штампарија Н. Стефановића и друга 1878. На 8-ни 55 стр.

77. ЗБОРНИК закона и уредаба у књажеству Србији од 5 августа 1877 до 12 јуна 1878 године. 32. У Београду, штампа и издање државне штапарије 1878. На 8-ни XXVI и 341 стр.

78. ЗБОРНИК закона и уредаба у књажеству Србији од 4 јула до 28 октобра 1878 године. 33. У Београду, штампа и издање државне штампарије 1878. На 8-ни 3 л. X и 138 стр.

— ЗБОРНИК ПОЗОРИШНИХ ДЕЛА. На свет издаје управа српског народног позоришта у Н. Саду.

— Свеска тринаеста. Види: Оберкнежевић Ф.

79 ZEMLJOKAZ KRALJ. PODŽUPANIJA: Vukovarske, Rumske, Osječke, Djakovačke, Virovitičke, Požeške, Pakračke, Križke, Jastrebarske, Karlovačke. Zatim križaljke daljinah izmedju glavnijih mjesta podžupanije Vukovarske, Pakračke, Križke, Krapinsko-Topličke. Nakladom kr. hrvavatsko-slav-dalm. zemaljske vlade. U Zagrebu 1878. Tiskara «Narodnih Novina». Na 8-ни.

80. ЗЕМЉОПИС за српске народне школе у Угарској с обзиром на најновије заокружење жупанија у Угарској. По најновијим маџарским изворима израђен. Панчево 1878. Накладом Браће Јовановића. Штампарија Браће Јовановића у Панчеву. На 8-ни 100 стр.

— ZEC M. Види: Новине «Narodne Novine».

81. ЗОРА. Прва поука мале деце у вери. Српски превод удешен са 26 слика. У Будим-пешти 1878 штампарија Хорњанскога. На 12-ни.

— ZORE LUKA. Види: Новине «Slovinac».

82. IVEKOVIĆ FRANJO. Život svetaca i svetica božjih. Za mjesec svibanj. Napisao Dr. ___ ___ Na sviet izdalo Društvo S. Jeronima. Zagreb. Tisak dioničke tiskare 1878. На 8-ни 175 стр.

Чини XXVIII књигу »Pučke knjižnice« што је издаје друштво светојеронимско.

— IVKANEC TOMISLAV. Види: Новине «Smilje».

83. ИВКОВИЋ КОСТА Гробар. Приповетка Карла Сабине. С чешког превео ___ ___. Прештампано из «Јавора». У Новом Саду. Издање српске књижаре Браће М. Поповића 1878. Штампарија А. Пајевића. На 8-ни 104 стр.

84. IVČEVIĆ VICKO. O svetoj Stošiji Mučenici, svetom Dunatu biskupu i svetom Simunu proroku. Od ___ ___. На Rieci 1878. На 8-ни.

Ово је икавским наречијем писато.

— ИГЊАТОВИЋ ЈАКОВ. Види Дјела.

85. ИГЊАТОВИЋ ЈАША. Увео листак. Приповетка ——— ———. Наградила «Матица Српска» са 150 фор. У Новоме Саду. Издање штампарије А. Пајевића 1878. На 12-ни 137 стр.

Ова је приповетка прештампана из „Јавора" за 1878. годину.

86. ИЗВЕШТАЈ г. министру војном о радњи у рату 1877 и 1878 године. II. економно одељење. Београд, штампано у државној штампарији 1878. На 8-ни 67 стр.

87. ИЗВЕШТАЈ г. Министру војном о радњи у рату 1877 и 1878 године. V. Санитетско одељење. Београд, штампано у државној штампарији 1878. На 8-ни 1 л. и 63 стр.

Издање министарства војног.

88. ИЗВЕШТАЈ, који је Његовој Светлости Књазу поднео министар просвете и црквених дела, као члан владе при врховној команди. У Београду, у државној штампарији 1878. На 8-ни.

89. ИЗВЕШТАЈ о српској великој гимназији у Новоме Саду за школску годину 1877|8. У Новоме Саду, српска народна задружна штампарија 1878. На 8-ни 43 стр.

Садржина: 1. † Стеван Недељковић (некролог). 2. Шта смета напредовању у настави и васпитању у гимназијама.

90. ИЗВЕШТАЈ о српској вишој девојачкој школи у Новоме Саду на крају њене четврте 1877-8

године. У Новомо Саду. Српска народна задружна штампарија 1878. На 8-ни.

Садржина: 1. Како је постала и како се до данас развијала ова српска девојачка школа.

91. IZVJEŠTAJ kralj. mužke i ženske preparandije i vježbaonice u Zagrebu koncem školske godine 1877|8. U Zagrebu. Tiskara «Narodnih Novinah» 1878. На 8-ни.

Садржина: Načelo zornosti u obuci, od Stjepana Basarička.

92. IZVJEŠTAJ matice hrvatske za godinu 1877. Zagreb. Naklada «Matice hrvatske» 1878. Dionička tiskara u Zagrebu. На мал. 8-ни 72 стр.

93. IZVJEŠTAJ o c. k. velikoj gimnaziji u Vinkovcih za školsku godinu 1877—78. U Vinkovcih 1878. На 8-ни.

94. IZVJEŠTAJ hrvatskog pevačkog družtva «Kola» za godinu 1877. U Zagrebu 1878. Tisak dioničke tiskare. На 8-ни.

95. IZVJEŠTAJ dječacke obće pučke učione u Varaždinu koncem školske godine 1877|8. Uredio Dragutin Pinter, ravnajući učitelj. U Varaždinu. Tiskom Platzera sina. 1878. На 8-ни. 32 стр.

Садржина: Koja je svrha tjelovježbi na pučkoj školi. od J. Horvata.

96. IZVJEŠĆE o kraljevskoj velikoj gimnaziji u Zagrebu koncem školske godine 1877|8. U Zagrebu. Tiskara «Narodnih Novinah» 1878. На 8-ни 107 стр

Садржина: O jeziku materinskom, ob Stjepana Kučaka.

97. IZVJEŠĆE o kralj. velikoj gimnaziji u Požegi koncem školske godine 1877—78. U Zagrebu 1878. На 8-ни.

98. IZVJEŠĆE TRGOVAČKO — OBRTNIČKE KOMORE U ZAGREBU sa statistički mi podatci o trgovini, obrtu i prometnth sredstvih za g. 1876. Sastavili Milan Krešić, tajnik komore i Ivan Orešković pristav. U Zagrebu 1878. Tisak C. Albrechta. На вел. 8-ни 245 стр

99 ИЗВОДИ ПРАВИЛА о дужностима војника, о војничким принадлежностима, о дисциплинарним и војено судским казнама, гарнизонске и градске службе. (Прештампано). У Београду, у државној штампарији 1878. На 8-ни 1 л. 51 стр.

Издање министарства војног.

— ИЗДАЊЕ ЧУПИЋЕВЕ ЗАДУЖБИНЕ.

— Књига IX. Види: Милићевић Ђ. М.

— Књига X. Види: Годишњица.

100. ИЗМЕНЕ И ДОПУНЕ у закону о устројству општина и општинских власти од 24 Марта 1866 године, и његовим изменама и допунама од 8 Октобра, 1875 године. (У Београду, штампано у државној штампарији 1878. На 8-ни 4 стр.

Нема нарочитог насловног листа.

101. ИЗМЕНЕ И ДОПУНЕ у уређењу српског ученог друштва у Београду од 3 јануара 1869 го-

дине. (У Београду, штампано у државној штампарији 1878). На 8-ни 6 стр.

Нема нарочитог насловног листа.

— ILIĆ GJURO. Види: Новине «Gospodar».

102. IMPROVIZATOR. Roman C. H. Andersena. Zagreb. Naklada «Matice hrvatske» 1878. Tisak dioničke tiskare. На 8-ни.

Чини svezak XXI — XXIV. „Zabavne knjižnice», што је издаје Матица хрватска.

— IRVING WACHINGTON. Види: Marković Eranjo.

103. ИСТОРИЈА ХРИШЋАНСКЕ ЦРКВЕ за средње школе. У Београду, у државној штампарији 1878. На 8-ни III стр. 1 л. и 127 стр.

На предговору потписан је Н. Гр. Ж(ивковић), свештеник и професор (у Гор. Карловцу).

— JAGATIĆ ANDRIJA. Види: Новине «Katolički list».

104. JANDA JOSIP. Vj. Pokornoga prirodopis za pučke i gradjanske učione. Po četvrtom njemačkom izdanju preveo ____ ____, profesor na kr. velikoj realci u Zagrebu. I. dio. Zagreb 1878. Troškom i nakladom kr. krvatsko-slav.-dalm. zemaljske vlade. На 8-ни 138 стр. са 178 слика.

105. JANDA JOSIP. Početa botanike za više razrede srednjih učilišta. Napisao ____ ____, profesor kr. gimnazije zagrebačke. Po prilici sa 900 raznih slika. U Zagrebu 1878. Nakladom i

troškom kr. krv. slav. dalm. zemaljske vlade. Tiskom C. Albrechta. U Zagrebu. На вел. 8-ни XV. и 546 стр. и 1 л.

106. ЈАНКОВИЋ Ј. В. Дете на Алпима, или «како сејао тако и жео». Приповетка за младеж. Превео ___ ___ ___, ђакон. Панчево 1878. Накладом књижаре Браће Јовановића. Штампарија Браће Јовановића у Панчеву. На 12-ни.

— JERGOVIĆ IVAN. Види: Godišnje izvješće obće pučke dječačke i djevojačke učione u Djakovu.

107. ЈОВАНОВИЋ БОГОЉУБ. Статистика наставе у кнежевини Србији за 1873 — 74-ту школску годину. По званичним изворима уредио ___ ___. С три картограма и осам графичких таблица. У Београду, издање и штампа државне штампарије 1878. На 4-ни 3 л. CXXX и 285 стр.

108. ЈОВАНОВИЋ БОГОЉУБ. Статистичке белешке. Од ___ ___. (Прештампано из «Српских Новина»). У Београду, у државној штампарији 1878. На 12-ни и 1 л. 186 стр. и 1 л.

— Ј(ОВАНОВИЋ) Ј(ОВАН) — З(МАЈ). Види: Календар «Панчевац».

— ЈОВАНОВИЋ ЈОВАН-ЗМАЈ. Види: Новине «Илустрована ратна кроника».

— ЈОВАНОВИЋ ЈОВАН-ЗМАЈ. Види: Новине «Стармали».

— ЈОВАНОВИЋ МИЛЕНКО ПОЦЕРАЦ. Види: Новије песме.

— ЈОВАНОВИЋ П. Види: Новине «Народни Гласник».

109. ЈОСИЋ ДИМИТРИЈЕ. Карла Релама наука о чувању здравља за школе. Превео на српски ____ ____. Друго поправљено издање. Панчево 1878. Накладом књижаре Браће Јовановића. Штампарија Браће Јовановића у Панчеву. На 8-ни 33 стр.

110. JURAŠIĆ IVAN. Narodni hrvatski odvjetnik ili savjetni priručnik za sastavljane svakovrsnih pogodbah, ili ugovorah i drugih zakonskih pisamah, molbah, i t. d. nacrtan na temelju Obć. Gradj. Zakonika, Trgovačkog i Mjenbenog zakona, te obzirom na obstojeće različite zemljištne ili gruntovne, i druge najnovije austriansko-ugarske zakone. Knjiga sadržavajuća potrebite propise i naputke, te svakovrstne obraznice (Formole) u predmetih gradjanskoga prava, sudbenih, trgovačkih, mjenbenih, pomorskih, stečajnih, nagodbenih, zemljišnih ili gruntovnih i hipotekarnih izvanparbenog postupka, baštinskih, tutorstvenih i skrbničkih, obrtničkih, tiskovnog zakona, društvenih, i u obće političkih, financialnih, kaznenih; i t. d. uz dodatak različitih obraznicah najobičnijih spisah tičućih se prepornoga gra-

djanskog postupka najme pismenog i ustmenog, brzoručnog ili sumarnog, mjenbenog, te za najmanje tražbine (Bagatell i Mahnverfahren), kao tužbah, molbah i t. d. naznačenjem odnosne bularine za svaki pojedini slučaj i napokon obskrbljena prozbornim obecedarium kazalom dotičnih predmetah. Spisao ___ ___, iz Krka. Svezak I. Tiskarna Franje Karletzky-a na Rieci 1878. На 8-ни 32 стр.

Остале свеске нисам видео, па по томе не знам ни да ли је што даље излазило.

— JURKOVIĆ JANKO. Види: Dramatička djela.

КАЛЕНДАРИ:

111. ___ АБУКАЗЕМОВ ШАЉИВИ КАЛЕНДАР за врло просту годину 1878 после Христа. Трошком Луке Јоцића. Нови Сад 1878. Штампарија А. Пајевића. На 8-ни.

112. ___ BUNJEVAČKO ŠOKAČKA DANICA iliti subotički kalendar za prestupnu godinu 1878. U Subotici. На 8-ни.

113. ___ ВЕЛИКИ СРПСКИ НАРОДНИ КАЛЕНДАР за преступну годину 1878 која има 365 дана. Уређује А. Сандић. Издаје и продаје књижара Фрање Штиглера у Новом Саду. На 4-ни календарски табак и 51 стр.

114. DANICA. Koledar i ljetopis društva svetojeronimskoga za prestupnu godinu 1878. На

svijet izdalo društvo Sv. Jeronima. Zagreb 1877. Tisak Dioničke tiskare. На 8-ни.

115. ____ DRAGOLJUB ILI UPISNIK KALENDAR. Kalendar za javne urede, odvjetnike, kr. javne i obćinske bilježnike, agente, privatne pisarne, trgovce, obrtnike te ine poslovodje sa književnim darom, upisnikom za svaki dan posebnim prostorom za ubilježonje, popisni šematizam sviuh ureda i cielokupnog činovničtva, svećenstva kraljevinah Hrvatske, Slavonije i Dalmacije, zastupnika sabora, sviuh potrebnih skrižaljaka. Za prestupnu godinu 1878. Tečaj XV. Sastavio Gj. Stj. Deželić. U Zagrebu. Nakladom Lav. Hartmana. Tiskom Lav. Hartmana i družbe На 8-ни.

116. ____ ZAGREBAČKI ŠOŠTAR. Kalendar za prestupnu godinu 1878. U Zagrebu, troškom knjižare Franje Župana (Albrecht i Fiedler). Tiskom C. Albrechta. На 16-ни.

117. ____ ZIDNI KALENDAR za prestupnu godinu 1878. U Zagrebu. Nakladom knjižare Lavoslava Hartmana. Tisak L. Hartmana i družbe. На fol. 1. л.

118. ____ JEFTINI HRVATSKI PUČKI KALENDAR za prestupnu godinu 1878. S dodatkom poučno-zabavnim. Tečaj X. U Zagrebu. Nakladom knjižare Lav. Hartmana. Tiskom L. Hartmana i dr. На 12-ни.

119. ____ КАЛЕНДАР СА ШЕМАТИЗМОМ књажевства Србије за преступну годину 1878. У

Београду, издање и штампа државне штампарије. На 8-ни 164 стр. и 3 листа регистра.

120. ____ KARLOVAČKI KOLEDAR za prestupnu 1878 godinu. Za katolike, grkoistočne, izraelite i muhamedance. Petdesetdrugi tečaj. Karlovac. Tisak i naklada Ivana Nep. Pretnera. На 8 ни

121. ____ KATOLIČKI KOLENDAR sa slikama za prestupnu godinu 1878. Od Vjekoslava Bučansky-a. Tečaj XIX. U Budimpešti. Tiskara Vjekoslava Bučanskya. На 8-ни.

122. ____ KOLEDAR I LJETOPIS bratovštine hrvatskih ljudi u Istri za 1878. U Kraljevici, tiskom Primorske tiskare. На 8-ни

123. ____ MLADI HERCEGOVAC ili koledar hercegovački novi i stari za prestupnu godinu 1878. (Godina IV). U Mostaru. Tiskom Don Franje Milićevića. На 8-ни.

124. ____ NARODNI KOLEDAR novi i stari za prestupnu godinu 1878. Uredio Mate Nekić. Izdala o svom trošku Matica dalmatinska. Šesnaesta godina. U Zadru. Brzotiskom «Narodnoga lista». На 8-ни.

125. ____ НОВА РУЖИЦА. Српски народни календар за годину 1878. Издање књижаре Браће М. Поповића. У Новоме Саду, српска народна задружна штампарија. На 8-ни.

Са сликом два српска кнеза.

126. ____ NOVI ZAGREBAĆKI KOLEDAR za puk. S dodatkom poučno-zabavnim za prestupnu godinn 1878. Ili tako zvani «Novi Zagrebački šoštar». (Dvanaesti tečaj). U Zagrebu. Nakladom knjižare Lav. Hartmana. Tisak L. Hartmana i dr. На 12-ни.

127. ____ НОВИ ХЕРЦЕГОВАЦ ИЛИ КАЛЕНДАР ХЕРЦЕГОВАЧКИ стари и нови за преступну годину 1878. (Година VI). У Мостару. Штампарија Дон Фрање Милићевића. На 8-ни.

Тај је наслов и латиницом.

128. ____ НОВОСАЂАНИН. Српски календар за народ за годину 1878. Година I. Издање српске књижаре Браће М. Поповића. У Новоме Саду. Српска народна задружна штампарија. На 8-ни.

129. ____ ОРАО. Велики илустровани календар за годину 1878 која има 365 дана. Уз сарадњу српских књижевника уређује Стеван В. Поповић. Година четврта. У Новоме Саду, издање штампарије А. Пајевића. На 4-ни 16 и 171 стр.

130 ____ ОРЛИЋ. Календар за преступну годину. Година II. Издаје Јеремија Обрад. Караџић. У Београду. Штампарија Н. Стефановића и Друга. На 12-ни.

131. ____ ПАНЧЕВАЦ. Календар за народ са сликама. За преступну годину 1878. Уређује З. Ј. Ј. Година VII. У Панчеву, накладом књижаре

Браће Јовановића. Штампарија Браће Јовановића у Панчеву. На 8-ни 88 стр.

132. ____ РАТНИК. Календар за преступну 1878 годину. Саставио Дим. М. Николић. У Београду, штампарија Н. Стефановића и Друга 1877. На 12-ни.

133. ____ РУЖИЦА. Најстарији српски народни календар са најодабранијим српским народним песмама, приповеткама и другим разним поучним стварима. За преступну годину 1878 која има 365 дана. Излази 50 година. Издање српске књижаре Браће М. Поповића у Новоме Саду. На 8-ни.

134. ____ СРБИН. Календар за 1878 годину са сликама. Година девета. Издање Милоша Грабовачког. Штампарија Милоша Грабовачког у Земуну. На мал. 8-ни.

135. ____ СРПСКИ СОКО. Велики илустровани календар за годину 1878. Издаје и уређује др. Милан Ђорђевић. У Новоме Саду. Српска народна задружна штампарија. На 4-ни.

136. ____ СРПСКО—НАРОДНИ ВЕЛИКО—БЕЧКЕРЕЧКИ КАЛЕНДАР за просту годину 1878. XXI година. Са више дрвореза. У Вел.-Бечкереку. Штампао и издаје Фр. Павле Плајц На 8-ни 63 стр.

137. ____ СРПЧЕ. Календар за 1878 годину. Година прва. Издање Милоша Грабовачког. Штам-

парија Милоша Грабовачког у Земуну. На 12-ни.

138. ____ HRVATSKI UREDOVNIK ILI UPISNIK KALENDAR za urede, odvjetnike i bilježnike u prestupnoj godini 1878. Svakoga dana u godini potrebni i obilnimi sadržajem providjeni poslovnik, obavjestnik i bilježnik za javne urede, kr. javne bilježnike, agente, privatne pisare, trgovce, obrtnike, te ine poslovodje i t. d. Sastavio Gjuro Stj. Deželic. Tečaj III. U Zagrebu. Nakladom knjižare Lav. Hartmana. Tiskom L. Hartmana i dr. На 4-ни 228 стр.

139. ____ ЦАРИЋ· Мали ратни календар са сликама за 1878 годину. У Новоме Саду, издање штампарије А. Пајевића. На 12-ни.

140. ____ ШУМАТОВАЦ. Календар за 1878 годину. Издао Јеремија Обрада Карацић. Штампарија Н. Стефановића и Друга у Београду На 8-ни.

— CAMMERAN SALVATOR. Види: Tomić E. J.

— KARABAIĆ IVAN. Види: Новине «Naša sloga».

— КАРПАТИ АНДР. Види: Поповић А.

— КАРПАТИ АНДР. Види: Поповић А.

141. KATOLIČKI KATEKIZAM za III i IV razred pučkih škola. (Po Josipu Deharbu). U Zagrebu. Nakladom kr. hrv.-slav.-dalm. zemaljske vla-

de 1878. Tiskom Lav. Hartmana i dr. u Zagrebu. На 12-ни 1 л. 126 стр. i 1 л. садрж.

142. KERKEMPUH PETRICA. Stari prokšenjak sav podmladjen i ponovljen. Sa 2 slike. V. popravljeno izdanje. U Varaždinu tiskom Platzera Sina. 1878. На 12-ни.

— КЕРЊЕЈИ. Види: Поповић Јован.

— KESTERČANEK XAV. FRAN. Види: Новине «Šumarski list».

143. KIŠPATIĆ MIJO. Slike iz rudstva. Napisao ———. Nagradjeno iz zaklade grofa Draškovića za godinu 1877. U Zagrebu. Nakladom «Matice hrvatske» 1878. Tiskom C. Albrechta u Zagrebu. На 8-ни 2 л. 230 стр. и 1 л. садржаја.

Чини svezak II. „Poučne knjižnice“ што је издаје Матица хрватска.

144. KLAIĆ VJEKOSLAV. Bosna. Podatci o zemljopisu i povjesti Bosne i Hercegovine. Sabrao ih i poredio ———. Prvi dio: Zemljopis. Zagreb 1878. На 8-ни.

145. KLAIĆ VJEKOSLAV. Poviest srednjega vieka. Za niže razrede srednjih učilišta. Napizao ———, gimn. profesor u Zagrebu. U Zagrebu Troškom i nakladom kr. hrvatsko-slav.-dalm. zemaljske vlade 1878. Tiskara dra Lj. Gaja (podružnica C. Albrechta). На 8-ни 213 стр.

146. KLAIĆ VJEKOSLAV. Prirodni zemljopis Hrvatske. Sastavio ____ ____ kr. gimnazijalni prvfesor u Zagrebu. Nagradjeno iz zaklade grofa Draškovića. U Zagrebu 1878. Nakladom «Matice Hrvatske». Tiskom D. Albrechta. На 8-ни 406 стр. са 42 слике и 1 картом.

Чини svezak I „Poučne knjižnice" што je издаје Матица Хрватска.

147. KLAIĆ FRANJO. Čitanka za seoske opetovnice i seljake u kraljevini Dalmaciji, Hrvatskoj i Slavoniji. Sastavio ____ ____. U Zagrebu. Nakladom Lav. Hartmana 1878. Tisak Lav. Hartmana i dr. u Zagrebu. На 8-ни 288 стр.

— KLENKE HERMAN DR. Види: Školska dijetetika.

— KNJIŽNICA ZA MLADEŽ. Izdaje hrvatski pedagog. — književni sbor u Zagrebu.
— Knjiga I. Види: Filipović Ivan.

148. КОВАЧЕВИЋ Љ. Које је године умръо Стеван Немања? Написао ____ ____. У Београду, у државној штампарији 1878. На 8-ни 16 стр.

Ово је прештампано из „Српских Новина" за 1878 год.

149. КОВАЧЕВИЋ РИСТО. Прилози за повјесницу Боке Которске. Издао ____ ____. У Дубровнику 1878. Тискара Драгутина Претнера. На 8-ни.

150. KOVAČIĆ ANTUN. Pripovjesti iz Zagorja. Od ___ ___. I. Barunčina ljubav. U Kraljevci 1878. Tiskom Primorske tiskarne. На 12-ни.

151. КОЊЕВИЋ СТЕВАН. Мађарски буквар са додатим малим мађарско-српским речником. Први део. По С. Бак-о, К. Фривирт-у, Ј. Грубер-у, А. Пош-у. Удесио за српске народне школе и то за II. и III. разред основне школе, ___ ___, срп. нар. учитељ. Својина и издање књижаре Миливоја Каракашевића. У Сомбору 1878. Штампано код Јосифа Ед. Риглера у Будапешти. На мал. 8-ни 88 стр.

Ова књига одобрена је и препоручена од високог срп. нар. школског савета.

152. КРАЉЕВИЋ МАРКО. Српска народна песанија у 25 песама. (Са истумаченим речма турским и гдекојим необичним српским у тима). Издање српске књижаре Браће М. Поповића у Новоме Саду 1878. У Новоме Саду, српска народна задружна штампарија 1878. На мал. 8-ни 1 л. 168 стр. и 1 л. садржаја.

153. КРАЉЕВИЋ МАРКО у народним песмама. Са сликом. «Сан Краљевића Марка» и протумаченим турским и другим мање познатим речима. Панчево 1878. Накладом књижаре Браће Јовановића. Штампарија Браће Јовановића у Панчеву. На 8-ни 159 стр.

154. KREMPLER PAJO. Povrćarstvo. Napisao ___ ___. župnik hrnetički. Na sviet izdalo dru-

što S. Jeronima. Zagreb. Tisak dioničke tiskare 1878. На 8-ни 101 стр. и 1 л. садржаја.

Чини XXVIII књигу »Pučke knjižnice«, што је издаје друштво светојеронимско.

— KREŠIĆ MILAN. Види: Izvješće trgovačko-obrtničke komore u Zagrebu.

155. KREŠIĆ MILAN. Mala knjižica o praktičkom gospodarstvu. Napisao Maurice Bloock. Pohrvatio ___ ___. Preštampano iz «Hrvatskog Svetozora». U Zagrebu. Tiskom C. Albrechta 1878. На 12-ни 138 стр.

156. KRŠNJAVI I. DR. Znamenovanje povjesti arkeologije i umjetnosti. Uvodno predavanje, što ga je držao na hrvatskom sveučilištu dne 11 ožujka 1878 profesor ___ ___ ___. U Zagrebu 1878. На 8-ни 16 стр.

157. KUKULJEVIĆ SAKCINSKI IVAN. Jure Glović prozvan Julijo Klovio hrvatski sitnoslikar. Sa 3 slike. Napisao ___ ___. Zagreb 1878. Tiskarski i litografski zavod C. Albrechta. На 4-ни.

— КУТНЕР. Види: Поповић Јован.

— KUĆAK STJEPAN Види: Izvješće o kraljevskoj velikoj gimnaziji u Zagrebu.

— KUHAČEVIĆ ANT. MATEŠA. Види: Život i djela.

158. KUHAČ Š. FR. Južnoslovjenske narodne popievke. Ukajdio, glasovirsku pratnju udesio te izvorni im tekst pridodao ___ ___ I. knjiga 1. svezka. U Zagrebu 1878. Tiskara i litografija C. Albrechta. На вел. 8-ни 76 стр.

— I knjiga, 2 svezka. На вел. 8-ни 77-160 стр.

— KUĆAS STJ. Види: Новине «Hrvatski učitelj».

159. LIEBBALD JULIJ-LJUBOJEVIĆ. Katoličko-ženitbeno pravo !obzirom na gradjanske zakone. Napisao Dr. ___ ___ ___, začast komornik sv. Otca, prisjednlk duh. stola, ubožki odvjetnik, zač. član reda sv. Franje države Kapistranske, bivši profesor crkv. prava u Djakovu, sada župnik u Bošnjacih. S dozvolom preč. duh. stola Djakovačkoga. Drugo izdanje. U Osieku. Brzotiskom Dragutina Šandora (J. V Hamanna) 1878. На вел. 8-ни 8 и 221 стр.

— LINIĆ JOSIP. Види: Новине «Sloboda».

160. LOGIKA za pučke učitelje i učiteljske pripravnike. Priredio J. G. U Zagrebu. Tiskom Lav. Hartmana i družbe 1878. На 8-ни VII и 88 стр.

— LHOMOND. Види: Marn Fr.

161. LOPAŠIĆKA DRAG.-WALDHERR. Praktični način za brzo i lako učenje francezkoga jezika. Po glasovitom načinu Dra Ahna. Od ___ ___ ___, učiteljice na višjoj djevojačkoj u-

čioni u Karlovcu. I dio. Drugo popravljeno izdanje. U Zagrebu. Nakladom Lav. Hartmana 1878. Tiskom Lav. Hartmana i družbe u Zagrebu. На 8-ни 192 стр.

— LORKOVIĆ BLAŽ DR. Види: Новине «Mjesečnik pravničkoga družtva u Zagrebu».

— LUKAREVIĆ FRAN-BURINA. Види: Djela.

— LUKEŠ JAN. Види: Новине «Bosansko-hercegovačke novine».

162. LJUBIĆ KAZIMIR. Nova ručna knjiga za obćinske upravitelje, uz pravilnik i izborni red obćinski. Sbirka razsuda i odluka, zakona carevinskih i zemaljskih, naredaba i ogladnica. Sastavio ____ ____. U Zadru 1878. Tisak „Narodnoga lista». На 8-ни 804 стр.

163. LJUBIĆ SIME. Listine o odnošajih izmedju južnoga Slavenstva i mletačke republike. Skupio i uredio ____ ____, pravi član jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti i t. d. Knjiga VI. Od godine 1409 do 1412. Na sviet izdala jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti. U Zagrebu 1878. U knjižarnici Lavoslava Hartmana na prodaju. Tisak dioničke tiskare. На вел. 8-ни XV и 309 стр.

Чини Volumen nonum „Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium“ што је издаје југославенска академија знаности и умјетности.

164. LJUBBIĆ SIME. O Posavskoj Hrvatskoj i o zlatnih novcih njezina zadnjega kneza Serma (1018). Od prof. ____ ____, pravog člana jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti. Preštampano iz XLIII knjige «Rada jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti». U Zagrebu 1878. Tisak dioničke tiskare. На 8-ни 43 стр.

165. ЉУБИША МИТРОВ СТЈЕПАН. Причања Вука Дојчевића. Скупио и сложио ___ ___ ___. Свеска пета. Издаје уредништво «Српске Зоре». У Бечу, у штампарији јерменскога манастира (В. Хајнриха). На мал. 8-ни.

— MAGDIĆ MILE. Види: Život i djela Senjanina Mateše Ant. pl. Kuhačevića.

166. MAGDIĆ FRANJO. Geometrijsko likoslovje sa elementarnim risanjem. Za I rasred realke. Sastavio ____ ____, profesor kr. vel. realke zagrebačke. Sa 99 obrazacah na 12 tablicah. Zagreb 1878. Nakladom sveučilištne knjižare Albrechta i Fiedlera. Tiskom C. Albrechta. На 8-ни 48 стр. и 12 литографских листова.

— МАЈКОВ А. А. Види: Босна је српска.

— МАЛА БИБЛИОТЕКА. Излази у Новоме Саду. Издаје и штампа штампарија А. Пајевића.
— Свеска III. Види: Тодоровић П.
— Свеска IV. Види: Тодоровић П.

167. МАЛА КАТАВАСИЈА за употребу школске младежи. Панчево 1878. Накладом књижаре

Браће Јовановића. Штампарија Браће Јовановића у Панчеву. На 8-ни 64 стр.

168. МАЛЕТИЋ ВИЋА. Математична географија од Шуберта. Посрбио ____ ____. У Београду, штампано у државној штампарији 1878. На 8-ни 2 л. 80 стр. Са 19 дрворезних слика у тексту.

169. МАЛИ САНОВНИК или тумачење снова за забаву и увесељење. Панчево 1878. Издао С. Кириловић. Штампарија Браће Јовановића. На 8-ни 47 стр.

170. MAŘIK ZABOJ VJENCESLAV. Kratki sveobći zemljopis. Za mladež narodnih učionah. Sastavio ____ ____ ____. Osmo izdanje. Zagreb 1878. Tisak «Narodnih Novinah». Troškom i nakladom knjižare Mučnjak i Seuftlebena. На 8-ни 82 стр.

171. MARKOVIĆ FRANJO. Izabrane crtice Wachingtona Irvinga. Preveo s engleskoga ____ ____. Svezak prvi. Zagreb. Naklada «Matice hrvatske» 1878. Tisak dioničke tiskare. На 8-ни.

Чини XIV књигу »Pučke knjižnice« што је издаје Матице Хрватска.

172. MARN FR. Urbis Romae viri illustresa Romulo ad Augustum Od Lhomonda. Priredio prof. ____ ____. (Latinska čitanka za III razred). Zagreb 1878. Tiskom i nakladom kr. hrvatsko-slav.-dalm. zemaljske vlade. На 8-ни.

— MARŠO IVAN. Види: Новине «Sriemski Hrvat».

173. МАТИЋ М. ГАЈА. Читанка за пољопривреднике. Ручна књига за читање у време одмора. Скупио и удесио ——— ——— ———. (Издало «Друштво за пољску привреду»). У Београду, штаппано у државној штампарији 1878. На 8-ни 1 л. VI. 144 стр. и 2 л.

174. MATKOVIĆ PETAR DR. Zemljopis za niže razrede srednjih učilišta. Napisao ——— ——— ———. Drugo popravljeno i dielomice preradjeno izdanje. U Zagrebu. Troškom i nakladom kr. hrvatsko-slav.-dalm. zemaljske vlade 1878. Narodna tiskara dra Lj. Gaja. На 8-ни 1 л. 266 стр. и 1 л.

175. MATKOVIĆ PETAR. Putovanja po balkanskom poluotoku za srednjega vieka. Čitao u sjednici filologičko-historičkoga razreda jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti 12 travnja 1877 pravi član dr. ——— ———. Preštampano is knjige LXII «Rada jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti». U Zagrebu 1878. Dionička tiskara. На 8-ни 129 стр.

— MAYER ANTON DR. Види: Folprecht Franjo.

— МИЈАТОВИЋ АКСЕНТИЈЕ. Види: Новине «Исток»

176. МИЈАТОВИЋ АКСЕНТИЈЕ. Криминална библиотека знатних кривичних дела из свију европских народности. Од Теме. С немачког превео ——— ———. Свеска III. У Београду 1878. На 8-ни.

177. М(ИЈАТОВИЋ) Ч(ЕДОМИЉ). «Дођи и добро дошао». Проповед Ч. Х. Спурџона. Превео —— ——. У Београду, у државној штампарији 1878. На 8-ни 22 стр. и 1 л.

178. МИЛАШ Н. Правила светих апостола. Србски превод с тумачењима од —— ——, професора каноничкога права на правосл. богосл. заводу далматинском. I. Правила светих апостола. Друго поправљено и попуњено издање. Панчево 1878. Наклада књижаре Браће Јовановића. Штампарија Браће Јовановића у Панчеву. На 8-ни IX и 102 стр.

179. МИЛЕТИЋ СВЕТОЗАР. Настава у српском језику за II разред основних школа. Написао —— ——, земунски учитељ. Панчево 1878. Наклада књижаре Браће Јовановића. Штампарија Браће Јовановића у Панчеву. На 8-ни 24 стр.

180. МИЛЕТИЋ СВЕТОЗАР. Поступак при настави у обичним разломцима за четврти разред основних школа написао —— ——, земунски учитељ. Панчево 1878. Накладом књижаре Браће Јовановића. Штампарија Браће Јовановића у Панчеву. На 8-ни 61 стр.

181. МИЛЕТИЋ СВЕТОЗАР. Практичан поступак при настави у рачуну за други разред основне школе. Написао —— ——, земунски учитељ. Панчево 1878. Накладом књижаре Браће Јовановића. Штампарија Браће Јовановића у Панчеву. На 8-ни 128 стр.

— МИЛИЋЕВИЋ Ђ. М. Види: Физиологија и хигијена.

182. МИЛИЋЕВИЋ Ђ. М. Животи и дела великих људи из свих народа. Књига друга. Сабрао и уредио — — —. Београд, државна штампарија 1878. На 8-ни 301 стр.

Чини IX издање Чупићеве задужбине.

183. МИЛИЋЕВИЋ Ђ. М. Општине у Србији. Проматрања — — —. Отштампано из «Годишњице Николе Чупића». У Београду, у државној штампарији 1878. На 8-ни 58 стр.

184. MILČETIĆ IVAN. Hrvati od Gaja do godine 1850. Kulturno — istorijski i književni pregled. Napisao — —. (Preštampano iz III tečaja «Hrvatskog doma»). U Zagrebu. Tisak dioničke tiskare 1878. На 8-ни.

— MIŠKATOVIĆ JOSIP. Види: Новине «Obzor».

— MODEC LJUDEVIT. Види: Новине «Napredak».

185. МОЛСКА МУДРОВАЊА Новака Радонића, која су од више година у разним листовима под знаком «Н» излазила. Књига прва. У Новом Саду. Штампарија А. Пајевића 1878. На 8-ни XI и 226 стр.

— MONTEGAZZA PAVAO DR. Види: Fiamin Ivan.

— MONUMENTA SPECTANTIA HISTORIAM SLAVORUM MERIDIONALIUM. Edidit academia scientiarum et artium slavorum meridionalium. — Volumen nonum. Види: Ljubić Sime.

— MUSAFIJA ADOLF DR. Види: Taljanska slovnica.

186. НАКИЋЕНОВИЋ ЈОВО. Поријекло Зимонића породице и поп Богдан Зимонић, војвода Гатачки. Сабрао —— ——, секретар опћине Е. Новске 1878. У Новом Саду, издање штампарије А. Пајевића 1878. На малој 8-ни 43 стр.

Пред насловним листом је слика Богдана Зимонића

Чини I. књигу „Животописи славних војсковођа", што је издаје штампарија А. Пајевића.

187. NAPUTAK glede njegovanja zdravlja. Za porabu u podčastničkih i momčadskih školah. (Uredovno izdanje). U Zagrebu. Tiskom Lav. Hartmana i dr. 1878. На 8-ни 59 стр. и 1 л. садржаја.

188. НАСТАВА о маршевима, предстражној, логорној служби и о служби, кад су војници по квартирима размештени. Прештампано. У Београду, у државној штампарији 1878. На 8-ни 50 и IV стр.

Издање министарства војног.

189. НАСТАВЉЕЊЕ за гађање у нишан за стајаћу и народну војску. (Прештампано). У Београду, у државној штампарији 1878. На 8-ни 1 л. II стр. 1 л. 39 стр. и три литографска листа.

0. НАСТАВНИ ПЛАН ЗА СРПСКЕ НАРОДНЕ УЧИ-

ТЕЉЕ. Издан с обзиром на високу наредбу краљ. угар. министарства за богочаст и јавну наставу од 26 Августа 1877 год. број 21.678. Наредбом Н. Ц. Школског Савета од 6 (18) јула 1878 бр. $\frac{34}{пр.}$. Са 7 таблица с распоредима часова. У Новоме Саду, штампарија А. Пајевића. На 8-ни 23 стр.

191. НАУКА ИЗ СВЕТОГ ПИСМА. За писање и на изуст учење у основној школи. У Новоме Саду, издање српске књижаре Браће М. Поповића 1878. На мал. 8-ни 70 стр.

— NEKIĆ MATE. Види: Календар «Narodni kolendar.»

— НЕШКОВИЋ МИТА. Види: Новине «Нова школа».

192. НИКЕТИЋ Ј. СВЕТ. Елементарна логика. Написао ——— ——— ———, проф. богословије и дописни члан српског ученог друштва. Београд, штампано у државној штампарији 1878. На 8-ни VII и 66 стр. и 1 л.

— НИКОЛИЋ М. ДИМ. Види: Календар «Ратник».

193. НОВАКОВИЋ СТОЈАН. Ђуро Даничић или филологија и књижевни језик српски 1847 и 1877. Приликом прославе тридесете године књижевнога рада Даничићева. Написао ——— ———. На по се штампано из «Српске Зо-

ре» 1878. св. 1—3. У Бечу, у наклади уредништва «Српске Зоре». У штампарији јерменскога манастира (В. Хајнриха) 1878. На 8-ни 19 стр.

Напред је додан лик Даничићев.

194. NOVAKOVIĆ STOJAN. O Daničićevu ogledu rječnika hrvatskoga ili srpskoga jezika. Pismo predsjedniku jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti dru Fr. Račkomu od —— ——. (Preštampano iz knjige XLV Rada jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti). U Zagrebu 1878. Tisak dioničke tiskare. На 8-ни 165—213 стр.

195. НОВАКОВИЋ СТОЈАН. Приповетка о Александру великом у старој српској књижевности. Критички текст и расправа од —— ——. Прештампано из «Гласника српског ученог друштва» II. одељења, књиге IX. У Београду, у државној штампарији 1878. На 8-ни LVIII и 150 стр.

196. НОВАКОВИЋ СТОЈАН. Српска читанка за ниже гимназије и реалке. Књига прва. Саставио —— ——. У Београду, издање и штампа државне штампарије 1878. На 8-ни 346 стр.

197. НОВАКОВИЋ СТОЈАН. Српске народне пјесме о боју на Косову. Критичка студија —— ——. Поводом књиге «Narodne pjesme o boju na Kosovu godine 1389 sastavio u cjelinu Armin Pavić, troškom jugoslav. akademije znanosti u umjetnosti. U Zagrebu 1877.

На по се штампано из «Годишњице Николе Чупића књ. II.» У Београду, штампано у државној штампарији 1878. На 8-ни 81 стр.

198. NOVA NUMERACIJA KUĆA slob. i kralj. glavnog grada Zagreba. U dva djela. I. stara numeracija prema novoj. II. Nova numeracija prema staroj. (Sa nacrtom grada Zagreba). Zagreb 1878. Tiskarski zavod C. Albrechta. На 4-ни 40 стр.

199. NOVA PJESMARICA ili sbirka najobičnijih pjesmica, koje djeca pučkih škola običavaju pjevati u crkvi i u školi. Zagreb 1878. Tiskara «Narodnih Novina». Naklada knjižare Mučnjak i Senftlebena. На 12-ни.

200. НОВИЈЕ ПЕСМЕ МИЛЕНКА ЈОВАНОВИЋА ПОЦЕРЦА, бив. учитеља и поднаредника, за 10 август 1878. У Београду, штампарија Н. Стефановића и друга 1878. На 12-ни.

НОВИНЕ:

201. ____ БОСАНСКО-ХЕРЦЕГОВАЧКЕ НОВИНЕ. Година I. Излазе у Сарајеву сваке недеље и четвртка. Уредник Јан Лукеш. Тисак и наклада ц. и кр. владине тискарије у Сарајеву. На таб. in fol.

Почеле излазити по окупацији аустријске војске. Штампа се ћирилицом и латиницом.

Службени лист земаљске владе у Сарајеву.

202. ___ БОСНА. Година XIII. Политичне службене новине. Излазе у Сарајеву. Штампа вилајетске штампарије у Сарајеву. На таб. in fol.

Штампају са на једној страни српским (ћирилицом), а на другој турским словима.

Ове године по уласку аустријске војске у Босну престале су излазити ове новине.

203. ___ BRANISLAV. List za politiku i narodnu privredu. Uredjuje Martin Polić. Izilazi sredom, petkom i nedeljom u Osieku.

204. ___ VIENAC ZABAVI I POUCI. Godina X. Izlazi u Zagrebu svake subote na dva arka. Odgovorni urednik August Šenoa. Vlastničtvo, naklada i tisak «dioničke tiskare» u Zagrebu. На 4-ни 840 стр.

205. ___ GALEB. List za naše potrebe. Urednik Stj. Stiglić. Izdavalac Stiglić i Desselbrunner u Bakru. Izlazi mjesečno 2 put.

206. ___ GLASNIK BISKUPIJE BOSANSKE I SRIEMSKE. Crkveno bogoslovni časopis. Izlazi u Djakovu. Tisak biskupijske tiskare u Djakovu. На 4-ни.

207. ___ GLASNIK DRUŠTVA SLAVONSKIH LIEČNIKA. Uredjuje dr. Lobmayer. Izlazi u Osieku.

,8. ___ GLASNIK SV. JOSIPA. Zabavno-poučni mjesečni list za puk katolički. Tečaj VI. Uredjuje dr. J. Stadler. Izlazi y Zagrebu mjesečno jedan put.

209. ___ ГЛАС ЦРНОГОРЦА. Недјелни лист за политику и књижевност. Година VIII. Излази на Цетињу сваке суботе. Уредник и издавалац Симо Поповић. У државној штампарији на Цетињу. На таб. in fol.

Полуслужбени лист црногорске владе.

210. ___ GOSPODAR. Organ slavonskoga gospodarskoga družtva. Godina II. Izlazi u Osjeku mjesečno jedan put na cielom arku (8 strana). Izdaje «Hrvatsko gospodarsko družtvo» u Osjeku. Uredjuje u ime upravljajućega odbora gospodarskoga družtva Gjuro pl. Ilić. На 4-ни 8 листа.

211. ___ GOSPODARSKI LIST. Bolletino agrario della Dalmazia. Izlazi u Zadru tri puta u mjesecu na čitavom tabaku na hrvatskom i talijanskom jeziku. Uredjuje ga i izdaje pop J. Danilo. Štampa Vitaliani i Janković u Zadru.

212. ___ GOSPODARSKI LIST. Organ hrvatsko-slavonskog gospodarskog družtva. Tečaj XXV. Izlazi u Zagrebu svakoga 5 i 20. Izdaje hrvatsko-slavonsko gospodarsko družtvo u Zagrebu. Uredjuje u ime upravljajućega odbora gospodarskog družtva Vlast. Bihoril. Tiska Dragutin Albrecht u Zagrebu. На 4-ни 8 листи.

213. ___ ДЕЧИЈИ ПРИЈАТЕЉ. Поучно-забавни лист за децу. Издање «Нове школе». Излази месечно један пут у Земуну.

214. ____ ЗАВИЧАЈ. Излази у Новоме Саду. Уређује др. Милан Ђорђевић. Власник «Српска народна задружна штампарија у Новоме Саду. Српска народна задр. штампарија у Н. Саду. На 4-ни.

215. ____ ЗАСТАВА. Година XIII. Излази редовно средом, петком и недељом а по потреби и уторником. Властник др. Светозар Милетић. Одговорни уредник др. Милан Ђорђовић. Издавалац «Задруга за српску народ. штампарију». Српска народна задружна штампарија у Новоме Саду. На таб. in fol.

216. ____ ИЛУСТРОВАНА РАТНА КРОНИКА. Уз сарадњу више књижевника бележи је З. — Јован Јовановић. 1389—1877. Издање штампарије А. Пајевића у Н. Саду. На 4-ни.

217. ____ ИСТОК. Лист за материјалне интересе и политику. Година VIII. Излази у Београду три пут на недељу. Одговорни уредник и издавалац Аксентије Мијатовић. У државној штампарији у Београду. На таб. in fol.

218. ____ JАВОР. Лист за забаву, поуку и књижевност. Година V. Власник Змај-Јован Јовановић. Уредник Др. Илија Огњановић. Излази у Новоме Саду сваке недеље на читавом табаку. Издаје Лука Јоцић. Српска народна задружна штампарија у Новоме Саду. На 8-ни 8 листи.

219. ____ JUGOSLAVENSKI STENOGRAF. Izdavatelj i urednik Ant. J. Bezenšek. Izdaje se u Zag-

rebu svaki mjesec 20 dne. Tečaj III. Tiska C. Albrechta u Zagrebu. На 8-ни.

220. ____ KATOLIČKI LIST. Crkveno-bogoslovski časopis. Izlazi u Zagrebu svakoga četvrtka na cielu arku. Uredjuje Andrija Jagatić. Tečaj XXIX. Tiskom C. Albrechta u Zagrebu. На 4-ни.

221. ____ KATOLIČKI PROPOVJEDNIK. Izlazi u Osieku. Uredjuje ga Hinko Hladaček.

222. ____ КОСОВО. Вилајетски лист. Излази у Приштини један пут у седмици. Година друга. Косовско — вилајетска штампарија. На таб. in fol.

Српски и турски текст.

223. ____ LIEČNIČKI VIESTNIK. Organ sbora liečnika kraljevina Hrvatske i Slavonije. Izlazi u Zagrebu svaki mjesec po jedan put. Uredjuje odbor liečničkoga sbora. Naklada sbora liečnika kraljevine Hrvatske i Slavonije. Tiskom C. Albrechta u Zagrebu. На 8-ни.

224. ____ LIST ZA ARKEOLOGIJU I POVIEST DALMACIJE. (Bulletino di Archeologia e Storia Dalmata). Uredjuje M. Glavinić. Izlazi u Spljetu.

225. ____ ЛИСТ ЗА НАРОД. Излази у Новоме Саду. Издаје и уређује Емил Чакра. На 4-ни.

226. ___ MJESEČNIK PRAVNIČKOGA DRUŽTVA U ZAGREBU. Godina IV. Izlazi jedan put na mjesec u sveščicama od 3 arka. Uredjuje u ime odbora pravničkoga družtva dr. Jaromir Hanel i dr. Blaž Lorković. Vlasnik i nakladnik «pravničko družtvo u Zagrebu». Tisak dioničke tiskare u Zagrebu. На 8-ни.

227. ___ NAPREDAK. Časopis za učitelje, uzgojitelje i sve prijatelje mladeži. Tečaj XIX. Glasilo «Hrvatskoga pedagogijsko-književnoga sbora». Izlazi u Zagrebu 1, 10 i 20 u mjesecu. Izdaje ga Hrvatsko pedagog.—književni sbor. Uredjuje Ljudevit Modec. Tiska Drag. Albrecht u Zagrebu. На 8-ни 8 листи.

228. ___ NARODNE NOVINE. Godina XLIV. Izlaze svaki dan osim nedelje i praznika. Odgovorni urednik M. Zec. Tiskara «Narodnih Novinah». На таб. in fol.

229. ___ НАРОДНИ ГЛАСНИК. Година I. Излази у Темишвару три пута на недељу. Уређује И. Јовановић. Штампарија «Народног Гласника» у Темишвару. На таб. in fol.

Почео излазити у Фебруару.

230. ___ NARODNI LIST. (Il Nazionale). Izlazi u Zadru utorkom i subotom. Godina XVII. Izdavatelj i odgovorni urednik Juraj Biankini. Brzotiskom «Narodnoga Lista». На таб. in fol.

231. ____ НАРОДЊАК. Лист за народну привреду, поуку и забаву. Година I. Излази у Митровици сваке недеље на читавом табаку. Власник, издавалац и одговорни уредник К. Трумић. Брзотиском штампарије Константина Трумића у Митровици. На таб. in fol.

Престао излазити после два броја.

232. ____ NAŠA SLOGA. Poučni, gospodarski i politični list. Izlazi u Trstu svakog četvrtka u cielom arku. Godina IX. Izdavatelj odgovorni urednik Ivan Karabaić. Tiskom V. Dolenca u Trstu. На таб. in fol.

233. ____ НОВА ШКОЛА. Часопис за педагогију и науку. Уређује Мита Нешковић учитељ. Година IV. Излази у Земуну сваки пет недеља у свескама од три штампана табака. Штампарија Браће Јовановића у Панчеву 1878. На 8-ни.

234. ____ OBZOR. Izlazi u Zagrebu svaki dan osim nedelje i blagdana na čitavom arku. Godina VIII. Odgovorni urednik Josip Miškatović. Vlastništvo, naklada i tisak dioničke tiskare u Zagrebu. На таб. in fol.

235. ____ OBJAVITELJ DALMATINSKI. Izlazi u Zadru.

Службени лист далматинског намесништва.

236. ____ PRAVO. Pravničko-upravni list. Vlastnik, izdavalac i odgovorni urednik Antun Šimonić. Godina V. Izlazi u Zadru jedan put u mjesecu na dva arka. Tiskom Ivana Woditzke u Zadru. На 8-ни.

237. PRIMORAC. Izlazi u Kraljevici. Tiskom primorske tiskare. На таб. in fol.

Излазиле су ове године до 30 априла.

238. ПРОСВЕТА. Лист за школу и народ. Издаје и одговара J. Поповић. Излази у Панчеву два пут у месецу.

239. PUČKE NOVINE. Časopis za gospodarstvo, obrt i narod. Izlazi svake subote. Urednik Ljudevit Tomšić. Vlastništvo i naklada knjižare Mučnjak i Senftleben u Zagrebu.

240. PUĆKI PRIJATELJ. Narodno-gospodarstveni list. Izdaje J. Francelj u Varaždinu. Uredjuje Jos. Stjepanek.

241. SVETA CECILIA. List za pučku crkovnu glasbu i pjevanje. Izdaje i uredjuje Miroslav Cugšvert. Izlazi u Zagrebu mjesečno jedan put na čitavom arku. На 4-ни.

242. SEOSKI GOSPODAR. List za pouku hrvatskom seljaku i gospodarstvu. Izlazi u Zagrebu peti dan svakoga mjeseca. Tacaj IV. Izdaje Hrvatsko-slavonsko-gozpodarsko družtvo. Uredjuje u ime upravljajućeg odbora gospodarskog družtva Vlast. Bihoril. Tiska D. Albrecht. На мал. 8-ни 4 листа.

243. SLOBODA. Godina I. Izlazi na tabaku sriedom, petkom i nedeljom. Odgovorni urednik Josip

Linić. Vlasništvo, naklada i tisak «Primorske tiskare». На таб. у fol.

244. —— SLOVINAC. Godina I. Izlazi u Dubrovniku svako petnaest dana t. j. početkom i polovinom mjeseca. Odgovorni urednik, vlastnik i izdavalac prof. Luko Zore. Tiskara D. Pretnera u Dubrovniku. На 4-ни.

Доцније је уређивао овај лист Вјекослав Претнер.

Штампа се латиницом више а мање ћирилицом.

245. —— SMILJE. Zabavno-poučni list sa slikama za mladež. Izdaje hrv. pedagog. književni sbor u Zagrebu. Tečaj XVI. Izlazi u Zagrebu 1. svakoga mjeseca na cielu arku. Uredjuje Tomislav Ivkanec. Tiska Drag. Albrecht. На 8-ни.

246. —— SOKOL. Glasilo za tjelovježbu. Izdavaju i uredjuju Andrija Hajdinak i Franjo Hochman. Izlazi u Zagrebu svakoga 15 u mjesecu. Tisak Dr. Albrechta u Zagrebu.

247. —— СРБСКИ НАРОД. Лист за политику и народну просвету. Година X. Власник, издавалац и одговорни уредник др. Јован Грујић. Излази у Новоме Саду средом и суботом. Штампарија Игњата Фукса у Новоме Саду. На таб. in fol.

248. —— SRIEMSKI HRVAT. List za politiku, pouku i zabavu. Godina I. Izlazi u Vukovaru jedan put na tjedan. Vlastnik izdavatelj katoličko hrvatsko dioničko tiskovno družtvo. Tiskom

katoličkog hrvatskog dioničkog tiskovnog družtva u Vukovaru. Uregjuju Dragutin Alt i Ivan pl. Maršo. На таб. in fol.

249. ____ СРПСКА ЗОРА. Илустрован лист за забаву и поуку. Година III. Власник и издавалац Тодор Стефановић Виловски. Одговорни уредник Мита Ђорђевић. Излази у Бечу свакога месеца у свескама. Штампарија јермонскога манастира (В. Хајнриха) у Бечу. На вел. 4-ни. 240 стр.

250. ____ СРПСКЕ НОВИНЕ. Излазе у Београду сваки дан осим понедеоника и дана иза празника. Година XLVI. Издање и штампа државне штампарије у Београду. На табаку in fol.

Уређивао је Стеван Ћурчић.

Службени лист кнежевине Србије.

251. ____ СТАРМАЛИ. Лист за шалу и забаву са сликама. Уређује Змај Јован Јовановић уз сарадњу Абуказема (Др. Илије Огњановића). Година прва. Излази у Новоме Саду 10 и 25 дана у свакоm месецу на $1^1/_2$ табаку. Штампарија А. Пајевића у Новоме Саду. На 4-ни.

252. ____ ТЕЖАК. Илустровани лист за пољску привреду. Година IX. Издаје «друштво за пољску привреду». Уређује привремено Милован Спасић. Излази у Београду свакога 30 дана

у месецу. У државној штампарији у Београду. На табаку на 4-ни.

253. ____ ФРУШКА ГОРА. Лист за народну привреду, поуку и забаву. Година I. Излази у Митровици сваке недеље на читавом табаку. Власник, издавалац и одговорни уредник К. Трумић. Брзотиском штампарије Константина Трумића у Митровици. На таб. in fol.

254. ____. HRVATSKI SVETOZOR. List za naše vrieme, za obrazovanje i zabavu. Uredjuje Milan Grlović. God. I. Izlazi u Zagrebu u mjesečnim sveskama. Tiskarski zavod C. Albrechta На 8-ни.

Počeo izlaziti 1 srpnja.

255. ____ HRVATSKI UČITELJ. Izdaju i uredjuju Jos. Gal i Stj. Kučas. Izilazi u Zagrebu 1 i 15 svakoga mjeseca.

256. ____ ШКОЛСКИ ЛИСТ. Година X. Излази у Сомбору сваког 15 и последњег у месецу. Издаје и уређује Никола Ђ. Вукићевић. Штампа Ф. Битермана у Сомбору. На 8-ни 8 листи.

257. ____ ŠUMARSKI LIST. Organ hrvatsko-slavonskog šumarskog družtva. Uredjuje Fran Xav. Kesterčansk, kralj. nadšumar županije zagrebačke, član upravljajućega odbora hrv.-slav.-šumarskog družtva i t. d. Naklada hrv. slav.-šumarskog družtva. Tečaj II. Izlazi jedan put

mjesečno. Tisak C. Albrechta u Zagrebu. На 8 ни.

258. НИКОЛАЈЕВИЋ ЂОРЂЕ. Протопресвитер и његово достојанство, доказано по светим канонима и по историји црквеној. Написао за православно свештенство ——— ———, протопресвитер конзисторијални, почаснен златним крстом Ф. Ј. за заслуге; руског ордена св. Анне III. реда каваљер; члан ученог друштва србског у Београду; члан матице Србске и Далматинске; члан утемељитељ закладе сирото-удовичке; члан утемељитељ србске девојачке школе у Задру; обдарен брилантовим прстеном за књижевне труде; члан преузвишеног покраинског савјета школског и т. д. У Задру 1878. Печатња Ивана Водицке. На 8-ни 30 стр.

259. NODILO NATKO. Postanje svjetovne papinske vlasti ili pedeset godina talijanske historije (724—774). Napisao ——— ———. U Zagrebu. Dobiva se u knjižari Lav. Hartmana. 1878. Tiskarski i litografski zavod C. Albrechta. На 8-ни 160 стр. и 1 л.

260. ОБЕРКНЕЖЕВИЋ Ф. Рукавица и лепеза. Шаљива игра у три радње. Написали Бајард и Соваж. Превео ——— ———. У Новоме Саду, издање српске књижаре Браће М. Поповића 1878. Штампарија А. Пајевића у Н. Саду. На 12-ни 128 стр.

Чини тринаесту свеску „Зборника позоришних дела“.

261. OBREDNIK biskupije bosansko-djakovačke i sriemske. Izdan po naredbi preuzv. g. biskupa Jos. J. Strossmajera. U Zagrebu 1878. Tisak dioničke tiskare. На 8-ни 298 стр.

— (ОГЊАНОВИЋ ИЛИЈА ДР). Види: Календар «Абуказемов шаљиви календар.»

— ОГЊАНОВИЋ ИЛИЈА ДР. Види: Новине «Јавор».

262. ОПЕТ ТО, МАЛО ДРУКЧИЈЕ. Једна кривична парница. Друго издање, допуњено неколиким примедбама и Бриловом новом сведоџбом. (У Београду, штампарија Н. Стефановића и Друга 1878). На 8-ни 36 стр.

Нема нарочитог насловног листа.

Потписан је на крају ове расправе Марко Стојановић, адвокат.

263. О СУЂЕЊУ код општинских судова. Извод из закона о поступку судском у грађанским делима, према најновијим изменама и допунама са слогом других закона, који овамо спадају, са формом протокола суђења и упутством за вођење истог протокола. Приређено је у министарству правде. У Београду, у државној штампарији 1878. На 8-ни 23 стр.

264. PAVIĆ ARMIN. Gospodinu S. Novakoviću i V. Jagiću odgovara ____ ____. Zagreb. Tisak D. Albrechta 1878. На 8-ни 32 стр.

265. (ПАВЛОВИЋ ИВАН). О Ковачевићевој расправи «Које је године умрьо Немања». Прештампано из подлистка «Српских Новина». У Београду, у државној штампарији 1878. На 8-ни 32 стр.

266. ПАВЛОВ П. Кратка физичка географија. Написао ____ ____. Превод с руског. У Београду, у државној штампарији 1878. На 8-ни 1 л. и 48 стр.

— PALMOTIĆ GJONORIĆ JAKETA. Види: Dubrovnik ponovljen.

267. ПАНЧИЋ ЈОСИФ ДР. Флора у околини београдској. По аналитичкој системи сложио ____ ____ ____. Друго издање. Flora agri belgradensis recusa. У Београду, издање и штампа државне штампарије 1878. На 12-ни IX и 482 стр.

268. ПАПАКОСТОПУЛОС ДР. Јелински језик. Саставио ____ ____. Београд, штампарија Н. Стефановића и Друга 1878. На 8-ни 13 стр.

269. PAPPAFAV VLADIMIR DR. Načelo o nenatražnjoj djelatnosti zakona. Nacrt ____ ____ ____. Spljet 1878. На 8-ни.

Ово је прештампано из „Prava" за 1878 годину.

— ПАЧУ Л. Види: «Стража».

0. ПЕВАНИЈА по избор песме што се најрадије певају. Друго умножено издање. Панчево

1878. Накладом књижаре Браће Јовановића. Штампарија Браће Јовановића у Панчеву. На 12-ни 348 стр.

— PEDAGOGIJSKA BIBLIOTEKA. Izdaje hrvatski pedagogijsko književni sbor.

— Knjiga IV. Види: Basariček Stjepan.

— Knjiga V Види: Školska dijetetika.

— PERIĆ V. Види: Program c. k. gimnazija u Kotoru.

271. ПЕСМЕ БРАНКА РАДИЧЕВИЋА са сликом, животописом и факсимилом потписа Бранкова. У Новоме Саду 1878. Издање српске књижаре Браће М. Поповића. На 12-ни.

Чини V књигу „Библиотеке за народ", што је издаје поменута књижарница.

272. ПЕСМЕ МИЛЕВЕ ДИМИТРИЈЕВИЋЕВЕ. У Београду, у државној штампарији 1878. На 12-ни.

273. ПЕТРОВИЋ Љ. Крвави дани у Босни. Истинити догађај из српско-турског рата. Написао —— ——. У Земуну 1878. Штампарија Милоша Грабовачког. Накладом Милоша Грабовачког. На 8-ни 32 стр.

274. ПЕТРОВИЋ Љ. Робље се свети. Слика из босанског покрета. Спев. —— ——. Накладом књижаре Велимира Валожића. У Београду, у државној штампарији 1878. На 8-ни 15 стр.

275. PECHAN ANTUN. Poviest hrvatske književnosti za učiteljske pripravnike sastavio — —, učitelj na petrinjskom učiteljištu, član hrv. ped.-knjiž. sbora. U Zagrebu. Tiskom Lav. Hartmana i družbe 1878. На 8-ни IV и 96 стр.

276. ПЕЦИЋ ЈОСИФ. Др. А. Покорнога Јестаственица. I. део. Наука оископима. За ниже разреде гимназија и других средњих школа. Израдио — —, секретар министарства просвете и црквених дела. У овој књизи има 126 слика. У Београду, издање и штампа државне штампарије 1878. На 8-ни III. и 115 стр.

277. ПИСМЕНИ САСТАВИ за основне српске школе. Прегледала и одобрила школска комисија. У Београду, штампа и издање државне штампарије 1878. На 12-ни 48 стр.

278. ПИСМО БЕГОВИМА и осталим Бошњацима Мухамедове вјере. (У Београду 1878. Штампано у државној штампарији). На 12-ни 13 стр.

279. ПЛАТОН. Апостоли и еванђеља у празничке и недељне дане преко целе године с преводом српским и са 5 слика. Од епископа —. За школску и домаћу потребу. Текст исправљен а превод на ново прегледан и прерађен. Издаје српска књижара Браће М. Поповића у Новом Саду 1878. Штам-

мпарија А. Пајевића у Новом Саду. На 8-ни. 289 стр. и 1 л. садржаја.

— PLOETZ K. DR. Види: Šuler Franjo.

280. POVJESTNI DNEVNIK o putovanju Nj. C. i Kr. apost. Veličanstva Franje Josipa I. po Dalmaciji mjeseca travnja i svibnja 1875. Sveščić I. U Zadru 1878. Izdanje i tisak Vitaliani i Janković. На 4-ни.

— ПОКОРНИ А. ДР. Види: Пецић Јосиф.

— POKORNI VJ. Види: Janda Josip.

— POLIĆ MARTIN. Види: Новине «Branislav».

— ПОЉОПРИВРЕДНИ СПИСИ Др. Ђорђа Радића. — Књига XV. Види: Радић Ђорђе.

281. ПОПОВИЋ А. Скуп земљописних резултата за народних школа V. а у случају и IV разред и за повторавајућу школу. Списан од Дра Гејзе Емерици-а и Андр. Карпати-а при правничких учитеља. Награђено дело од краљ. угар. министра богочасти и јавне наставе. Превео —— ——. Право превађања и прерађивања придржава се. У Будим Пешти. Властитост краљ. угар. државе 1878. На мал. 8-ни 30 стр.

282. ПОПОВИЋ А. Упутство у земљопис за учитеље и учитељске кандидате народних школа.

Састављено: Дром Гејзом Емерици и Андр. Карпати, приправничким учитељима. Награђено дело од краљ: угар. министра богочасти и јавне наставе. Превео —— ——. Право превађања и прерађивања придржава се. У Будимпешти, властитост краљ. угар. државе 1878. На 8-ни VIII и 424 стр.

283. ПОПОВИЋА КАТАРИНА-МИЦИНА. Велики српски кувар са сликама. За употребу српских домаћица написала —— —— ——. Издаје српска књижара Браће М. Поповића у Новоме Саду. Штампарија А. Пајевића у Новом Саду 1878. На вел. 8-ни 505 стр.

284. ПОПОВИЋ В. ИВАН. Гимнастика као установа за развијање телесне и моралне снаге човека и народа. Писма једноме пријатељу. Написао —— —— ——. (Ово је дело наградила «Матица Српска» са 150 фор. из Накиног фонда). У Темишвару. Издање и штампа «Народног Гласника» 1878. На 8-ни 166 стр.

— ПОПОВИЋ В. СТЕВАН. (Чика Стева). Види: Календар «Орао».

285. ПОПОВИЋ В. СТЕВАН. (Чика Стева). Дани одмора. Дарак доброј деци од чика Стеве. Урешен са 7 слика. Нови Сад 1878. Издање српске књижаре Браће М. Поповића. Штампарија А. Пајевића у Новоме Саду. На 12-ни 48 стр.

Чини III свеску „Библиотеке за мали свет“, што је издаје књижарница Браће М. Поповића.

286. ПОПОВИЋ В. СТЕВАН. (Чика Стева). Дечије радовање. Дарак доброј деци од чика Стеве. Нови Сад 1878. Издање српске књижаре Браће М. Поповића. Штампарија А. Пајевића у Н. Саду. На 12-ни.

Чини IV свеску „Библиотеке за мали свет“ што је издаје књижарница Браће М. Поповића.

287. ПОПОВИЋ В. СТЕВАН. (Чика Стева). Чесница. Дарак доброј деци од чика Стеве. Нови Сад 1878. Издање српске књижаре Браће М. Поповића. Штампарија А. Пајевића у Н. Саду. На 12-ни 48 стр.

Чини V. свеску „Библиотеке за мали свет“, што је издаје књижарница Браће М. Поповића.

— ПОПОВИЋ ЂОРЂЕ. Види: Роман сиромашног младића.

288. ПОПОВИЋ ЂОРЂЕ. Речник српскога и немачкога језика. Саставио —— ——. I. Немачко-српски део. Панчево 1878. Накладом књижаре Браће Јовановића. Штампарија Браће Јовановића у Панчеву. На вел 8-ни 385 стр.

289. ПОПОВИЋ ЈОВАН. Земљопис за српске народне школе у Угарској. По Кутнеру и другима израдио —— ——. Панчево 1878. Накладом књижаре Браће Јовановића. Штампарија Браће Јовановића у Панчеву. На 8-ни 68 стр.

290. ПОПОВИЋ ЈОВАН. Кратак наук мађарског језика. III део. Читанка с малим речником по Шамарјаију удесио — ——, управитељ. Панчево 1878. Накладом књижаре Браће Јовановића. Штампарија Браће Јовановића у Панчеву. На 8-ни 122 стр.

291. ПОПОВИЋ ЈОВАН. Права и дужности грађана у Угарској. По Керњејију с додатком српска народна црквена и школска самоуправа од —— ——, управитеља више девојачке школе у Панчеву. Панчево 1878. Накладом књижаре Браће Јовановића. Штампарија Браће Јовановића у Панчеву. На 8-ни IV и 100 стр.

292. ПОПОВИЋ Л. СРЕТЕН. Где је слава ту је Србин. Написао —— —— ——. У Београду, у државној штампарији 1878. На мал. 8-ни 184 стр.

Ово је прештампано из „Српских Новина“ за 1878 годину.

293. ПОПОВИЋ МИТА. Светли дани српски. Јунаци и јунаштва у рату за ослобођење српско године 1875—1878. Спевао —— ——. Издање српске књижаре Браће М. Поповића у Новоме Саду 1878. Српска народна задружна штампарија у Н. Саду. На 8-ни.

Чини IV „свеску Библиотеке за народ“ што је издаја поменута књижарница.

—— ПОПОВИЋ СИМО. Види: Новине «Глас Црногорца».

294. ПОПОВИЧЪ ДИМИТРІЕ. Великій Сборникъ либо Собраніе всѣхъ стіхиръ, и пѣсней духовныхъ, въ недѣли, праздники господскія и богородичныя, якоже и нарочитымъ святымъ, на вечерни, утрени, и літургіи цѣлагω года поемыхъ, изъ осмогласника, двоюнадесятъ міній, тріωди постныя и пентікостаря взятыхъ, трудомъ же и иждивеніемъ, —— —— пароха Сомборскаго устроенный и печатанный. Въ Новомъ Садѣ. У сербско — народныя содржественныя типографіи 1878. На вел. 8-ни 484 стр.

295. ПОПОВИЧЪ IΩАННЪ. Малая катавасія содержащая въ себѣ церковное пѣніе воскресное, и иныя разныя пѣсны духовныя, пѣваемыя, во весь годъ, изъ святыхъ церковныхъ книгъ бывшымъ ученикωмъ своимъ, якоже и всѣмъ церковнагω пѣнія любителемъ учредилъ —— ——, парохъ во св. кр. градѣ Ново-Садѣ. Въ Ново-Садѣ 1878 года. Иждивеніемъ и въ типографіи А. Паевичь. На мал. 8-ни 100 стр.

296. ПОСЛОВНИК српског ученог друштва. (У Београду, штампано у државној штампарији 1878). На 8-ни 8 стр.

Нема нарочитог насловног листа.

297. ПОСТИЉОН. Велики забавник за годину 1878 или честитка о новој години. У Новом Саду, издање штампарије А. Пајевића. На 8-ни.

298. POTOČNJAK IVAN. Nauka o podnebju i zračnih pojavih obzirom na gospodarsko i šumarsko

učilište. U Zagrebu 1878. Tisak C. Albrechta. На 8-ни 186 стр. и 39 слика.

— POUČNA KNIŽNICA MATICE hrvatske.
— Svezak I. Види: Klaić Vjekoslav.
— Svezak II. Види: Kišpatić Mijo.

— ПОШ А. Види: Коњевић Стеван.

299. ПРАВИЛА женског друштва. Београд, у државној штампарији 1878. На 12-ни 22 стр.

300. ПРАВИЛА о становима официрским, војних чиновника и званичника. (У Београду, штампано у државној штампарији 1878). На 8-ни 5 стр.

Нема нарочитог насловног листа.

301. ПРАВИЛА по којима ће се извршивати наређења опредељена у закону о потпори војних инвалида и породица погинулих, умрлих, или несталих војника, издана на основу члана 36 овог закона. (У Београду, штампано у државној штампарији 1878). На 8-ни 13 стр.

Нема нарочитог насловног листа.

302. ПРАВИЛА прве задруге слободног заната у Панчеву. Панчево. Штампарија Браће Јовановића. 1878. На мал. 8-ни 19 стр.

303. ПРАВИЛО болестничке касе радника војно крагујевачке фабрике. (У Београду, штампано

у државној штампарији 1878). На 8-ни 17 стр.

Нема нарочитог насловног листа.

304. PREGLED političkoga i sudbenoga razdieljenja kraljevine Hrvatske i Slavonije i uredjenja upravnih obćinah. U Zagrebu 1878. Tiskara «Narodnih Novinah». На 8-ни 168 стр.

305. PREDAVANJA držana u sjednicah hrv. pedagogijsko-književnoga sbora. Knjiga I. — Svezak I. Sadržaj: I. Ljuboje Dlustuš: O narodnom uzgoju u hrvatskih pučkih školah. II. Mijat Stojanović: Crte iz poviesti uzgojstva. U Zagrebu 1878. Nakladom hrv. pedagog. — književnoga sbora. Tiskarski zavod C. Albrechta. На 8-ни 64 стр.

306. ПРЕСТОЛНА БЕСЕДА, којом је Његова Светлост, књаз српски, Милан М. Обреновић IV. отворио редовну народну скупштину сазвану за 1877 год. у Крагујевцу 25 јуна 1878 године. (У Београду, штампано у државној штампарији 1878). Na fol. 1. л.

— PRETNER VJEKOSLAV. Види: Новине «Slovinac».

307. ПРИПЈЕВИ ИЗ НАРОДА СРПСКОГ. Нове песме. Прелазак Руса преко Балкана. Штампано трошком Јеремије Обрадовића Карапића. Бе-

град 1878. Штампарија Н. Стефановића и Друга. На 12-ни.

308. PROGRAM kralj. više gimnazije na Rieci koncem školske godine 1877—78. U Zagrebu 1878. На 8-ни.

309. PROGRAM kralj. više gimnazije u Senju koncem školske godine 1877—78. U Senju 1878. На 8-ни.

310. ПРОГРАМ српске православне велике гимназије карловачке. За школску годину 1878. Уређује управитељство гимназије. Год. XXVI. Књига XIX. У Н. Саду, штампарија А. Пајевића 1878. На 8-ни 87 стр.

Садржина: 1. Важност и корист династије, критичко историјска слика из српске повеснице од проф. др. Милана Димитријевића.

2. Григорије Лазић, професор и књижевник српски, од проф. Јована Живановића.

311. PROGRAM c. kr. velike gimnazije u Spljetu za školsku godinu 1877—78. XI. U Spljetu 1878. На 8-ни.

312. PROGRAM c. k. velikog državnog gimnazija u Dubrovniku za školsku godinu 1877—8. U Dubrovniku. Nakladom c. k. velikog državnog gimnazija 1878. Tiskarnica D. Pretnera u Dubrovniku. На 8-ни.

313. PROGRAM c. k. realnog i velikog gimnazija u

Kotoru za školsku godinu 1877—78. U Dubrovuiku 1878. Ttskara Drag. Pretnera. На 8-ни.

Садржина: O Sofoklu, od V. Perića.

314. ПРОКЛАМАЦИЈА књаза српског Милана М. Обреновића IV, од 10 августа 1878 године којом је оглашен народу српском мир, независност Србије и ослобођење. (У Београду, штампано у државној штампарији 1878). На таб. fol. 1. л.

315. ПРОТОКОЛИ српске народне скупштине, која је држана у Крагујевцу 1878. У Београду, у државној штампарији 1878. На вел. 8-ни.

316. PRUGOVEČKI JOSIP. Hrvatsko agrarno zakonarstvo. Napisao —— ——. U Zagrebu. Tiskarna C. Albrechta 1878. На 8-ни 31 стр.

— PUĆKA KNJIŽNICA. Izdana družtvom svetojeronimskim.

— Knjiga XXVI. Види: Stražimir Dragutin.
— Knjiga XXVII. Види: Iveković Franjo Dr.
— Knjiga XXVIII. Види: Krempler Pajo.

317. РАДИЋ ЂОРЂЕ. Повртарство. За школу и народ Написао Др. —— ——, управитељ књаж — црногорске земљодјелске школе; витез црногор. ордена Данила I., аустр. Франц — Јосифа, пруске круне и белгијског крста;

притјажаоц златне медаље прве класе «за науку и вјештину» и земљодјел. награде «златнога плуга»; члан многих пољопривредних друштава. Са 5 табака бојадисаних слика и 174 дрвореза у слогу. Панчево 1878. Штампарија Браће Јовановића. На вел. 8-ни VII и 378 стр. 2. л. садржаја и 5 литогр. листова.

Чини VI књигу „Пољопривредних списа дра Ђорђа Радића".

— РАДИЧЕВИЋ БРАНКО. Види: Песме.

318. RAD JUGOSLAVENSKE AKADEMIJE ZNANOSTI I UMJETNOSTI. Knjiga XLII. U Zagrebu 1878. U knjižarnici Lavosvava Hartmana na prodaju. Tisak dioničke tiskare. На 8-ни 1. л. и 224 стр.

Садржина: 1. O plovčarih (vodenjarih; Hydrocanthari) hrv. slav. dalm. Faune. Od dra Josipa Schlossera — Klekovskoga.

2. Putovanja po balkanskom poluotoku za srednjega vjeka. Od dra Petra Matkovića.

3, Pabirci po slovnici hrvatskoj. Od Adolfa Vebera.

4. Književna obznana: a). Slovenski a napose bugarski i hrvatski u Italiji putnici ponajviše druge polovice IX vjeka. Od dra Franje Račkoga.

b). Izvodi iz zapisnika jugoslavenske akademije.

c). Poklonjene knjige jugoslavenskoj akademiji.

— Knjiga XLIII 1878. На 8-ни 1. л. 219 стр.

Садржина: 1. Prinos k naglasu u (novo) slovenskom jeziku. Od M. Valjavca.

2. Ocrt literarne povjest prava češkoga. Od dr. J. J. Hanela.

3. O posavskoj Hrvatskoj i o zlatnih novcih njezina kneza Serma (1018). Od prof. Sime Ljubića.

4. Zašto Slaveni poštuju lipu? Od dra Bogoslava Šuleka.

5. Vijenac i Diadema u srpskim krunitbenim ceremonijama. Od prof. Stojana Hovakovića.

6. Ob optici Markantuna de Dominis. Od Josipa Torbara.

7. Poklonjene knjige jugoslavenskoj akademiji.

— Knjiga XLIV. U Zagrebu 1878. На 8-ни 1. л. 228. стр.

Садржина: Prinos k naglasu u (novo) slovenskom jeziku. Od M. Valjavca.

3. Bartolomije Georgijević, Hrvat, pisac šesnaestoga vjeka. Od Čedomilja Mijatovića.

4. O parasitskih guturalih iza dentalah u litavskih i slavenskih jezicih. Od Lavoslava Geitlera.

5. Ъ u srpsko-slovenskoj i bugarsko-slovenskoj književnosti od XV vjeka na dalje. Od prof. Stojana Novakovića.

6. Prinosci za geognoziju i botaniku Hrvatske. Od Ljudevita Vukotinovića.

7. Izvodi iz zapisnika jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti.

— Knjiga XLV. U Zagrebu 1878. На 8-ни 1. л. и 240 стр.

Садржина: 1. Prilog za poviest glasbe južnoslovjenske. Од Fr. Š. Kuhača.

2. Prinos k naglasu u novoj slovenštini, Od M. Valjavca.

3. Podmetnute, sumnjive i preradjene listine do XIII vjeka. Od Fr. Račkoga.

4. Prilozi poznavanju geoložkih odnošaja zemlje. Od Gjure Pilara.

5. Glasovi o «Ogledu rječnika»:

I. Pismo prof. dra Fr. Miklošića.

II. Pismo Izmaila Sreznevskoga na predsjednika akademije.

III. Mnjenje akademika Adolfa Vebera.

IV. Pismo Stojana Novakovića predsjedniku.

6. Obćeniti godišnji sastanak njemačkoga geologičkoga družtva u Beču. Od Gjure Pilara.

7. Svečana sjednica jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti.

319. РАДОВАНОВИЋ М. М. Аерацијона метода лечења ранâ. (Докладъ комиссіи по вопросу о леченіи ранъ хирургическому обществу въ Москвѣ 1877). Превео —— —— ——. (Са десет дрворезних слика). У Београду, у државној штампарији 1878. На 8-ни 67 стр. 1. л.

Издање министарства војног.

— РАДОНИЋ НОВАК. Види: Молска мудровања.

320. РАДУЛОВИЋ ПЕТАР. Српска народна школа. (Дидактика и методика). За приправнике и приправнице српских народних учитељских школа и за све, који се школом баве. Израдио —— ——, професор и привр. управитељ српске народне учитељске школе горњо-карловачке. У Панчеву 1878. Накладом књижаре Браће Јовановића. Штампарија Браће Јовановића у Панчеву. На 8-ни 87 стр.

321. РАНГЛИСТА свију официра српске војске за 1878

годину. (Стање 16 јуна). У Београду, у државној штампарији 1878. На 8-ни 48 стр.

Издање министарства војног..

322. РАТНА ПЕВАНИЈА о најновијој борби српско-црногорској против Турака. Панчево 1878. Накладом књижаре Браће Јовановића. Штампарија Браће Јовановића у Панчеву. На 8-ни 40 стр.

323. РАЧУНИЦА за народне школе. Књига I. Друго издање. Панчево 1878. Накладом књижаре Браће Јовановића. Штампарија Браће Јовановића у Панчеву На 8-ни 36 стр.

324. РАЧУНИЦА за народне школа. Књига IV. Друго издање. Панчево 1878. Накладом књижаре Браће Јовановића. Штампарија Браће Јовановића у Панчеву. На 8-ни 48 стр.

325. РАЧУНИЦА за народне школе. Књига V. Панчево 1878. Накладом књижаре Браће Јовановића. Штампараја Браће Јовиновића у Панчеву. На 8-ни 78 стр.

326. РАЧУНИЦА за народне школе. Књига VI. Панчево 1878. Накладом књижаре Браће Јовановића. Штампарија Браће Јовановића у Панчову. На 8-ни 86 стр.

— РЕКЛАМ КАРЛО. Види: Јосић Димитрије.

327. РЕЧНИК СТРАНИХ РЕЧИ, које се употребљују у нас у говору, у новинама, повременим списима и у књигама, објашњен онима, који те речи не разуму. Панчево 1878. Накладом књижаре Браће Јовановића. Штампарија Браће Јовановића у Панчеву. На 8-ни. 1 л. и 201 стр.

— РИСТИЋ ЈОВАН. Види: Говор.

328. РОМАН СИРОМАШНОГ МЛАДИЋА. Од Октава Фељета. Превод с француског. Панчево 1878. Накладом књижаре Браће Јовановнћа. Штампарија Браће Јовановића у Панчеву. На 12-ни 230 стр.

Овај роман изишао је први пут у Седмици 1858 год. Превео га је Ђорђе Поповић. Превод је сад прегледан према осамнаестом француском издању и попуњен оним што је у први мах било изостављено или у доцнијим издањима дометнуто.

— ROSCOA E. H. Види: Žulić P.

329. RUŽICE. Najnovija sbirka rado pjevanih hrvatskih pjesama. U Zagrebu 1878. Tiskara «Narodnih Novina». Naklada Mučnjaka i Senftlebena. На 12-ни.

— САБИНА КАРЛО. Види: Ивковић Коста.

330. SABORSKI DNEVNIK SJEDNICA. Nakladom kr. hrvatsko-slav.-dalm. zemaljske vlade. U Zagrebu 1878. Tiskara «Narodnih Novinah». На 8-ни.

— SABRANI SPISI Augusta Šenoe. Izlaze u Zagrebu.

— Knjiga III. Види: Šenoa August.

— Knjiga IV. Види: Šenoa August.

331. SBIRKA NAJNOVIJIH CRKVENIH PJESAMAH za školsku mladež. U Zagrebu 1878. Nakladom knjižare Mučnjak i Senftleben. Tiskara «Narodnih Novinah». На 12-ни.

332. САВИЋ МИЛАН. Историја бугарскога народа до пропасти државе му. Написао Др. —— ——. У Новоме Саду, издање «српске народне задружне штампарије» 1878. На 8-ни 3 л. и 128 стр.

— САНДИЋ А. Види: Календар «Велики српски народни календар».

333. САН ПРЕСВЕТЕ МАТЕРЕ БОЖИЈЕ. Сад први пут на српском народном језику. У Новоме Саду. Штампарија А. Пајевића 1878. На 12-ни.

334. SBORNIK zakonah i naredabah valjanih za kraljevinu Hrvatsku i Slavoniju. Komad I-XXX. U Zagrebu 1878. Tiskara «Narodnih Novinah». На 8-ни.

— SCOTT VALTER. Види: Tomić E. J.

335. SKRIŽALJKA DALJINAH izmedju glavnijih mjestah podžupanije Delničke, Djakovačke, Križevač-

ke, Koprivničke, Riečke, Zagrebačke, Zlatarske, Varaždinske, Belovarske, Požeške, Virovitičke, Rumske. Nakladom kr. hrvatsko-slav.-dalm, zemaljske vlade. U Zagrebu 1878. Tiskara „Narodnih Novinah». На 8-ни.

336. СКУПЉЕНЕ ПРИПОВЕТКЕ ВЛАДАНА ЂОРЂЕВИЋА. III књига: Вера у Србина — Јединица — Гавран — Кита цвећа — Газда Милић и славна комисија. — Како се човек заљубљује. Панчево 1878. Накладом књижаре Браће Јовановића. Штампарија Браће Јовановића у Панчеву. На 12-ни 314 стр.

— SKURLA STJ. Види: Dubrovnik ponovljen.

337. SLAVULJ. Niz hrvatskih pjesama za zabavu, nasladu i razkoš hrvatskoj mladeži. Na Rieci. Nakladom Gavre Grünhuta 1878. На 12-ни.

338. СЛИКЕ ИЗ ИСТОРИЈЕ УГАРСКЕ. Панчево, 1878. Накладом књижаре Браће Јовановића. Штампарија Браће Јовановића у Панчеву. На 8-ни 61 стр. и 1 л. садржаја.

339. СЛИКЕ ИЗ ИСТОРИЈЕ СРПСКЕ. Панчево 1878. Накладом књижаре Браће Јовановића. Штампарија Браће Јовановића у Панчеву. На 8-ни 41 стр. 3 л.

340. SMIČIKLAS TADE. Hrvatska čitanka za I razred gimnazijski. Sastavio ——— ———. Drugo pregledano izdanje. U Zagrebu. Troškom i na-

kladom kr. hrvat.-slavon.-dalm. zemaljske vlade 1878. Tiskara dra Lj. Gaja (podružnica C. Albrechta). На 8-ни 214 стр.

— СОВАЖ. Види: Оберкнежевић Ф.

341. СБОРНИК законских измена и допуна, прописа, решења и објашњења, изданих из свију одељења војеног министарства у 1875 години. У Београду, у државној штампарији 1878. На 8-ни 343 стр.

Издање министарства војног.

— СПАСИЋ МИЛОВАН. Види: Новине «Тежак».

— СПУРЏОН Х. Ч. Види: М(ијатовић) Чедомиљ).

342. СРЕТЕНОВИЋ С. Граматика словенског језика. Саставио ____ ____. (Пето издање). У Биограду, издање и штампа државне штампарије 1878. На 8-ни 121 стр.

— STADLER J. DR. Види: Новине «Glasnik sv. Josipa.»

343. СТАНИШИЋ КОНСТАНТИН СТАНИША. Хамлет. Трагедија у пет чинова. Написао Виљем Шекспир. С инглеског превео ____ ____ ____. Београд штампа Н. Стефановића и Друга 1878. Право представе и прештампавања задржава преводилац. На 12-ни 143 стр.

344. STARINE. Na sviet izdaje jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti. Knjiga X. U Zagrebu 1878. U knjižari Lavoslava Hartmana na prodaju. Dionička tiskara u Zagrebu. На вел. 8-ни 1 л.293 стр. и 1 л.

Садржина: 1. Rukoviet jugoslavenskih listina. Od. S. Ljubića.

a). Srpske listine

b). Tursko-mletačke listine.

c). Turske listine.

d). Crnogorsko-mletačke listine.

e). Mletačke listine.

f). Bosancka listina kralja Ostoje od 1417.

2. Članci hronografa trojadika o Srbima i Bugarima. Od Stojana Novakovića.

3. Apokrifno protojevangjelje Jakovljevo. Od Stojana Novakovića.

4. Afroditijana Persijanca priča o rodjenju Hristovu. Od Stojana Novakovića.

5. Opisi i izvodi iz nekoliko južno-slovenskih rukopisa. Od. V. Jagića.

a). XVI. Sredovječki ljekovi, gatanja i vračanja.

b). XVII. Bugarsko-slovenski oktoich kolekcija Mihanovićeve sada akademičke u Zagrebu.

6. Apokrifna priča o Jovu. Od Stojana Novakovića.

7. Dva talijanska putopisa po balkanskom poluotoku iz XVI vjeka. Od dra P. Matkovića.

a). Putopis Catarina Zena od 1550 god.

b). Bezimeni putopis oko god. 1560.

8. Nekoliko srpskih natpisa i bilježaka. Od Ljub. Kovačevića:

U Borču, Žiči, Studenici, Baljevcu, Kosmaju, Podrinju, Beljini, Grošnici, Piperih. donjoj Morači, Previšu, Podstijenju,

Ostrogu, Ravanici, blizu Valjeva, u Brezovcu, Smederevu, Ajdanovcu. Prokuplju, Pčinju, Beogradu.

9. Nekolikoliko priloga staroj srpskoj književnosti. Od Ljub. Kovačevića :

a). Molitve.

b). Slovo Epifanije koncu svieta.

— STARI PISCI HRVATSKI. Na sviet izdaje jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.

— Knjiga X. Види: Djela Frana Lukarevića Burine.

345\. STARČEVIĆ A. Na čemu smo. Od ___ ___ Zagreb. Tiskom dioničke tiskare 1878. На 8-ни 24 стр.

346\. STATUT obćeg groblja grada Zagreba u Mirogoju. U Zagrebu. Tiskarski i litografski zavod C. Albrechta 1878. На 8-ни 19 стр.

347\. СТЕФАН МИТРОВ ЉУБИША. Животопис. Издало уредништво «Српске Зоре». У Бечу, штампарија В. Хајнриха 1878. На 8-ни. 36 стр.

Пред насловним листом је лик Љубишин.

— СТЕФАНОВИЋ ТОДОР — ВИЛОВСКИ. Види: Новине «Српска Зора».

— STIGLIĆ STJ. Види: Новине «Galeb».

— STJEPANEK JOS. Види: Новине «Pučki prijatelj».

— СТОЈАНОВИЋ МАРКО. Види: Опет то, мало друкчије.

348. СТОЈАНОВИЋ МАРКО. Закони ред наслеђа по нашем закону са сликом наследнога сродства од ___ ___, адвоката. У Београду, у државној штампарији 1878. На 8-ни.

Ово је прештампано из »Српских Новина«, за 1878 годину.

349. ТАЈСИЋ Ф. Физичка дијагностика грудних и трбушних органа и њихових болести и недостатака. Саставио др. ___ ___. У Београду, у државној штампарији 1878. На 8-ни 69 стр. са 8 листи снимака.

Издање министарства војног.

— STOJANOVIĆ MIJAT. Види: «Predavanja».

350. СТРАЖА. Књига за науку, књижевност и друштвени живот. Година прва. Свеска за септембар 1878 године. Издаје и уређује А. Пачу. Нови Сад, штампарија А. Пајевића 1878. На вел. 8-ни 174 стр.

— Свеска за октобар 1878 године. На 8-ни 175 — 340 стр.

— Свеска за новембар и децембар 1878 године. На 8-ни 343 — 547 стр.

351. STRAŽIMIR DRAGUTIN. Mijat Briguš, hrvatski seljak, ili kako se čovjek može popeti s osla na konja. Napisao ___ ___. Ovu je knjigu

nagradila Matica hrvatska iz zaklade grofa Ivana Draškovića 1877. Na sviet izdalo družtvo S. Jeronima. Zagreb. Tisak dioničke tiskare 1878. На 8-ни 230 стр.

Чини XXVI књигу „Pučke knjižnice" што је издаје друштво светојеронимско.

352. СТРАЈИЋ ЂУРО. Цилиндер. Шаљива игра у 1 радњи. Написао —— ——. У Новоме Саду 1878. На 12-ни.

Ово је, колико се опомињем, прештампано из „Јавора" за 1878 годину.

353. СУНДЕЧИЋ ЈОВАН. Живот и дјела Божидара Петрановића. Написао —— ——. У Дубровнику 1878. Тискара Д. Претнера. На 8-ни.

Ово је прештампано из „Slovinca" за 1878 год.

354. TALJANSKA SLOVNICA za početnike. Po devetom njemačkom izdanju dr. Adolfa Musafije priredio J. K. Švrljuga. Zagreb 1878. Nakladom sveučilištne knjižare Albrechta i Fiedlera. Tiskarna C. Albrechta. На 8-ни.

355. ТАМНИЧАР у Филибу. У Будим-пешти, штампарија Виктора Хорњанскога 1878. На мал. 8-ни 15 стр.

356. TIPOGRAFIČKA IZLOŽBA U BUDIMPEŠTI. Hrvatska i slavonija 1878. U Zagrebu 1878. Tipografički i litografički zavod C. Albrechta На 8-ни 51 стр.

У овој је књизи »popis izložaka hrvatsko-slavonsko dalmatinskim družtvom tiskara i slovara priredjenoga posebnog odjela za Hrvatsku i Slavoniju".

— TKALAC M. Види: Godišnje izvješće gradske više djevojačke i obćih pučkih dječačkih učiona sl. kr. i glavnog grada Zagreba.

357. TKALEC ZVONIMIR. O spoznaji ljepote u obće napose pako u Hrvata. Estetička razprava kao prinos k tumačenju hrvatskih narodnih pjesama. Napisao ____ ____, pučki učitelj u Senju. Senj. Tiskara H. Lustera 1878. На 8-ни.

358. ТОДОРОВИЋ П. Новина. Роман И. С. Тургењева. С рускога превео ____ ____. Свеска I. Нови Сад, издање штампарије А. Пајевића 1878. На 12-ни XVI и 252 стр.

— Свеска II. На 12-ни 324 стр.

Чини III и IV свеску »Мале библиотеке«, што је издаје штампарија А. Пајевића у Новоме Саду.

359. TOMIĆ EUGEN JOSIP. Komedije ____ ____ ____ I. Bračne ponude. Vesela igra u 3 čina. II. Zatečeni ženik. Vesela igra u 3 čina. Zagreb. Naklada «Matice hrvatske» 1878. Tisak dioničke tiskare. На 8-ни.

Чини svezak XV — XVII. »Zabavne knjižnice» што је издаје Матица хрватска.

360. TOMIĆ EUGEN JOSIP. Lucija Lammermorska. Tragička opera u 3 čina. Taljanske rieči

po romanu Volthera Scotta «Vjerenica» od Salvatora Cammerana. Pohrvatio —— ——. Glosba od Caetano Donizettia. U Zagrebu. Tiskara «Narodnih Novinah» 1878. На 8-ни 38 стр.

— TOMŠIĆ LJUDEVIT. Види: Новине «Pučke novine».

361. ТОПОЛСКА БУНА и њени саучесници. (Прештампано из «Народног Гласника».) Издање и штампа «Народнога Гласника» у Темишвару. На мал. 8-ни 20 стр

Нема нарочитог насловног листа.

362. TORBAR JOSIP. Ob optici Markantuna de Dominis. Razprava —— ——, pravog člana jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti. Preštampano iz XLIII knjige «Rada jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti». U Zagrebu 1878. Tisak dioničke tiskare. На 8-ни 24 стр.

— ТРУМИЋ К. Види: Новине «Народњак».

— ТРУМИЋ К. Види: Новине «Фрушкагора».

— ТУРГЕЊЕВ С. И. Види: Тодоровић П.

363. ТУРОМАН ЈОВАН. Синтактички задатци. Према својој латинској синтакси написао професор —— ——. I део. Наука о падежима. У Бео-

граду, издање и штампа државне штампарије 1878. На 8-ни 2 л. и 151 стр.

— ЂУРЧИЋ СТЕВАН. Види: Новине «Српске Новине».

364. ULOMCI iz autobigrafije i dnevnika krajiškoga častnika. Izdao Gj. P. U Zagrebu 1878. На 8-ни.

365. УПУТИ и прописи за пољску службу. (Прештампано). У Београду, у државној штампарији 1878. На 8-ни 2 л. 73 стр. и 4 литографска листа.

Издање министарства војног.

366. УРЕДБЕ за српске народне школе. У Панчеву, штампарија Браће Јовановића 1878. На 8-ни 48 стр.

367. УРЕЂЕЊЕ српског ученог друштва у Београду од 3 јануара 1869, са изменама потврђеним највишом влашћу 27 маја 1878. (У Београду, штампано у државној штампарији 1878). На 8-ни 13 стр. и 1 л.

Нема нарочитог насловног листа.

368 УСТАШКИ ПРОГЛАС народних права. (Друго разјашњено издање). Нови Сад, штампарија А. Пајевића 1878.

369. УСТРОЈСТВО муниципалног представништва ма-

ђистрата и пословник за управу слободне краљевске вароши Панчева. Панчево, штампарија Д. Витигшлагера 1878. На 8-ни 29 стр.

— ФЕЉЕ ОКТАВ. Види: Роман сиромашног младића.

— ФЕЉЕ ОКТАВ. Види: Хаџић А.

370. FIAMIN, IVAN. Dobro i zlo. Knjiga za svakoga. Talijanski napisao dr. Pavao Montegazza, učitelj na velikih školah u Paviji. Hrvatski priredio ___ ___. Drugo popravljeno izdanje. Nakladom G. Grünhuta, knjižara na Rieci. U Kraljevici 1878. Tiskom primorske tiskare. На 8-ни.

371. ФИЗИОЛОГИЈА И ХИГИЈЕНА за школу и кућу. Написао Др. Џ. Далтон, професор физиологије у школи медицине и хирургије у Њу-Јорку. С енглеског превео при помоћи писца Д. Е. Акоста. С француског превео М. Ђ. Милићевић. У Београду, у државној штампарији 1878. На 8-ни 157 стр.

372. FILIPOVIĆ, IVAN. Žepni rječnik hrvatskoga i njemačkoga jezika. Njemačko-hrvatski dio. Taschenwœrterbuch der Kroatisch-und deutschen Sprache. U Zagrebu 1878. Nakladom knjižare Lavoslava Hartmana. Tiskom L. Hartmana i družbe. На 12-ни.

373. FILIPOVIĆ IVAN. Jagodnjak. Pjesme i pripovietke za mladež. Priredio ———. U Zagrebu 1878. Nakladom hrv. pedagog-književnoga sbora. Tiskarski zavod C. Albechta. На 8-ни.

Чини I књигу »Knjižnice za mladež« што је издаје Hrvatski pedagog. — književni sbor u Zagrebu.

374. FILIPOVIĆ IVAN. Hrvatsko-njemačka besjedovnica. Kroatisch-deutsche Konversations Sshule. Drugo popravljeno izdanje. U Zagrebu 1878. Nakladom knjižare Lavoslava Hartmana. Tiskara L. Hartmana i družbe. На 12-ни.

375. FOLPRECHT FRANJO. Dra Antuna Majera fizika za niže razrede srednjih učilišta. Treće izdanje. Po češkom izvorniku priredio ——— ———, profesor kr. gimnazije u Varaždinu. U Zagrebu. Troškom i nakladom kr. hrv.-slav. dalm. zemaljske vlade 1878. Tiskara «Narodnih Novinah». На 8-ни IV и 274 стр. са 309 слика у тексту.

— ФРИВИРТ К. Види: Коњевић Стеван.

— HAJDENAK ANDRIJA. Види: Новине «Sokol».

376. HAJDENAK ANDRIJA. Djetinje sigre za mladež obojega spola. Priredio ——— ———, učitelj. kr. muž. vježbaonice. Troškom piščevim. U Zagrebu. Troškom C. Albrechta. 1878. На 8-ни VIII и 86 стр. и 1 л.

— HANEL JAROMIR DR. Види: Новине «Mjesečnik pravničkoga družtva u Zagrebu».

377. HANEL J. J. Ocrt literarne povjesti prava českoga. Čitao u sjednici filologičko-historičkoga razreda jugoslavenske akadamije znanosti i umjetnosti 16 svibnja 1878 pravi član dr. ___ _ _. Preštampano iz knjige LXIII «Rada jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti». U Zagrebu 1878. Dionička tiskara. На 8-ни 15 стр.

— ХАРТ БРЕТ. Види: Шест калифорнијских прича.

378. ХАЏИЋ А. Филипова љубав. Написао Октав Феље. С француског превео ___ ___. У Новоме Саду, издање српске књижаре Браће М. Поповића 1878 Српска народна задружна штампарија у Н. Саду. На 12-ни.

379. ХАЏИЋ А. Шарен свет. Приповетке Мавра Јокаја. С маџарског превео ___ ___. Издала српска књижара Браће М. Поповића. У Новоме Саду 1878. Српска народна задружна штампарија. На 12-ни.

Чини V свеску „Библиотеке за женски свет", што је издаје поменута књижарница.

380. ХЕКСЛИ. Шта знамо о узроцима појава у органској природи. Шест предавања радницима у музеју за практичну геологију. Од професора ___. (Прештампано из «Народнога Гласника»). У Темишвару. Штампарија «Народнога Гласника» 1878. На 8-ни.

381. HIRC DRAGUTIN. Putopisi. Sabrao ___ ___. učitelj obće pučke škole u Bakru i pravi član hrv. pedagogijsko-književnoga sbora u Zagrebu. 1. Po okolici karlovačkoj 2. Put na plitvička jezera. 3. Po Banovini. 4. Iz primorja (prijateljska pisma). 5. Bakar 6. Izlet na Pecko jezero. 7, Śpilja Samograd. 8. Putne crtice iz Like. U Bakru. Tisak i naklada Stiglića i Desselbrunnera. 1878. На 8-ни 2 л. 142 стр.

— HLADAČEK HINKO Види: Новине «Katolički propovjednik».

382 HOIĆ IVAN. Poviest novoga vieka za niže razrede srednjih učilišta. Napisao ___ ___, kr. gimnazijski učitelj. U Zagrebu. Troškom i nakladom kr. hrvatsko-slav. dalm. zemaljske vlade 1878. Tiskara dr. Lj. Gaja (podružnica C. Albrechta). На 8-ни IX и 171 стр.

— HOCHMAN FRANJO. Види: Новине «Sokol».

383. HOCHMAN FRANJO. Rukovodnik za tjelovježbu u pučkoj školi. Po razredih i mjesecih razdieljen. Napisao ___ ___, učitelj. Zagreb 1878. Dobiva se u knjižari Mučnjak i Senftlebena. Tiskarna C. Albrechta. На 8-ни 23 стр.

— HORVAT I. Види: Izvješće dječačke obće pučke učione u Varaždinu.

384. HRVATSKI DOM. Zabavnik hrvatske omladine za

godinu 1878. Izdaje ga «Hrvatski dom» družtvo hrvatskih gjaka na I hrvatskom sveučilištu. God. III. U Zagrebu. Dionička tiskara 1878. На 8-ни 250 стр.

385. CELESTIN J. FR. Uvodno predavanje što ga je imao na hrvatskom sveučilištu Franje Josipa I. dne 25 listopada god. 1878 učitelj slavenski jezika Dr. ___. ___ ___. U Zagrebu. Tiskarski i litografski zavod C. Albrechta. 1878. На 8-ни 13 стр.

386. CRNČIĆ IVAN. Assemanovo izborno evangjelje. Na svietlo dao ___ ___. Rim 1878. На 8-ни.

— CUGŠVERT MIROSLAV. Види: Новине «Sveta Cecilija».

— CZAJKOVSKY MIHAIL. Види: Vukelić Lavoslav.

— ЧАКРА ЕМИЛ. Види: Новине «Лист за народ.»

387. ĆEH DRAGUTIN. Lučbarske radnje. Izveo u pathologičkom labatoriju sveučilišta berlinskoga docent dr. ___ ___. Preštampano iz XLIV knjige «Rada jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti». U Zagrebu 1878. Tisak dioničke tiskare. На 8-ни 23 стр.

388. ČITANKA za drugi razred pučkih škola. U Zagrebu. Nakladom kr. hrv.-slav.-dalm. zemaljske vlade 1878. Tiskom Lav. Hartmana i dr. U Zagrebu 1878. На мал. 8-ни 192 стр.

389. ЧЛАНЦИ односни на Србију претходног (прелиминарног) уговора о миру, потписаног у Св. Стевану 19 фебруара ове, 1878, године између царскоруских и царско отоманских пуномоћника. (У Београду, штампано у државној штампарији 1878). На 12-ни 4 стр.

Нема нарочитог насловног листа.

390. ЧОБАНИЋ ГЛИША. Мојој Даринци. Спомен родитеља. Издаје ____ ____. Књига I. У Вршцу. Штампарија Кирхнера 1878. На 12-ни.

391. ЧОБАНИЋ ГЛИША. Опроштај ____ ____ листоноше српског народног позоришта. У Панчеву, штампарија Браће Јовановића 1878. На 12-ни.

— ШАМАРЈАИ. Види: Поповић Јован.

— ШАТРИЈАН — ЕРКМАН. Види. Глишић Ђ. Милован.

392. ŠAFAR FILIP. Poletar za godinu 1878. Spjevao i izdao ____ ____. U Zagrebu 1878. Tisak dioničke tiskare. На 8-ни.

— ШЕКСПИР ВИЉЕМ. Види: Станишић Константин Станиша.

393. ШЕМАТИЗАМ источно-православне митрополије у Аустро Угарској години 1878. Написао и издао Стеван Болманац. У Панчеву 1878. Штампарија Браће Јовановића. На 8-ни.

394. ŠEMATIZAM kraljevinah hrvatske i Slavonije. Izdan za autonomno jim područje po službenih podatcih. U Zagrebu. Tiskara «Narodnih Novinah» 1878. На вел. 8-ни VIII и 269 стр.

395. ШЕМАТИЗАМ православне епархије Бококоторско-дубровничко за годину 1878. У Задру, штампарија И. Водицке 1878. На 8-ни.

— ŠENOA AUGUST. Види: Новине «V i e n a c z a b a v i i p o u c i».

396. ŠENOA AUGUST. Diogenes. Historička pripoviest XVIII vieka. Napisao ___ ___. Zagreb. Naklada «Matice hrvatske» 1878. Tisak Dioničke tiskare. На 8-ни 334 стр.

Чини svezak XXX — XXXIII. »Zabavne knjižnice« што је издаје Матица хрватска.

397. ŠENOA AUGUST. Zlatarovo zlato. Historička pripoviest XVI. vieka. Napisao ___ ___. II. izdanje. U Zagrebu 1878. Nakladom kr. sveučilištne knjižare Albrecht i Fiedler. Tiskarski i litografski zavod C. Albrechta. На 8-ни 257 стр.

Чини IV књигу „Sabrani spisi Augusta Šenoe" што је издаје поменута књижарница.

398. ŠENOA AUGUST. Karanfil sa pjesnikova groba. Pripovjetka ___ ___. Zagreb 1878. Tisak dioničke tiskare. На 8-ни.

Ово је прештампано из »Vienca« за год. 1878.

399. ŠENOA AUGUST. Seljačka buna. Historička pripoviest XVI vieka. Napisao —— ——. U Zagrebu. Tiskom Dioničke tiskare 1878. Na 8-ни 325 стр.

Чини Ш. књигу „Sabrani spisi Augusta Šenoe".

400. ШЕСТ КАЛИФОРНИЈСКИХ ПРИЧА Брета Харта. У Томишвару. Издање и штампа «Народног Гласника» 1878. На 8-ни 125 стр.

— ŠIMONIĆ ANTUN. Види: Новине «Pravo».

401. ŠKOLSKA DIJETETIKA Dr. Hermana Klenke-a. Zagreb, knjigotiskarna Dragutina Albrechta. 1878. На 8-ни X и 195 стр. и 2 л. садржаја.

Чини V књигу „Pedagogijske biblioteke" што је издаје Hrvatski pedagogijsko književni sbor u Zagrebu.

402. SCHLOSSER JOSIP-KLEKOVSKI. O plovčarih (vodenjarih; Hydrocanthari) hrv. slav.-dalm. Faune. Čitao u sjednici matematično prirodoslovnoga razreda jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti 10 ožujka 1877 pravi član dr. ____ _ ___ . Proštampano iz knjige XLII. «Rada jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti». U Zagrebu 1878. Dionička tiskara. На 8-ни 55 стр.

03. SCHLOSSER KRASOSLAV JOSIP — KLEKOVSKI. Fauna kornjaša trojedne kraljevine. Svezak I. Od dr. —— —— —— ——. Izdala ju-

goslavenska akademija znanosti i umjetnosti. U Zagrebu 1878. Tisak dioničke tiskare. На 8-ни 342 стр.

404. ŠMID KRISTOF. Genoveva. Pripoviest za matere i djecu. Od —— ——. Preveo sbor duhovne mladeži zagrebačke. Četvrto izdanje. Zagreb 1878. На 12-ни.

405. ШТЕРНБЕРГ ХУГО. Катинка. Јуначка рускиња, или развијен барјак пророков. Побудителан роман из руско-турског ратног позоришта. Од —— ——. Посрбио Ј. П. Нови Сад 1878. На 8-ни.

406. ŠTIGLIĆ MARTIN. Duhovna skrb za bolestnike. Napisao dr. —— ——. Odobrila preč. nadbisk-duhovna oblast u Zagrebu. U Zagrebu. Tiskarna C. Albrechta 1878. На 8-ни 32 стр.

— ШУБЕРТ. Види: Малетић Ђура.

ИЗВОДИ ИЗ ЗАПИСНИКА
СРПСКОГА УЧЕНОГ ДРУШТВА.

СВЕЧАНИ САСТАНАК
СРПСКОГА УЧЕНОГ ДРУШТВА

У недељу 8 септембра 1885

Ради прославе 50 годишњице књижевнога рада редовних чланова друштва Ђ. Малетића и М. Бана.

(Сала је велике школе спремљена за светковину и украшена добро погођеним ликовима оба слављеника, у венцима од ловорике. Осим чланова друштва искупио се беше велики број госпођа и других одличних гостију са стране и из места. Заступници иностраних научних и уметничких друштава беху господа: А. Вебер, изасланик Матице Хрватске, Јосиф Knajзел, интендант народног позоришта, и А. Мандровић, управитељ драматског одељка, из Загреба, А. Хаџић од стране Матице Српске и српског народног позоришта, из Новога Сада, Ристо Милић, заступник дубровачке Омладине и Читаонице; од домаћих завода беху заступљени: велика школа, гимназија, београдско певачко друштво и Даворије; а од одличних појединаца споменућемо: г-ђу Франу Педрели дом Банову, из Цариграда, д-ра Ј. Суботића, старијега билара, са госпођом, и пуковника Давидовца, из Земуна. слављенике и њихове породице, као и за представнике

страних корпорација и поједине одличнике са стране, беху задржана особена места).

Бр. 1.

Изабрани бише изасланици, који ће јубиларе допратити у седницу.

Бр. 2.

Председник друштва отвора свечани састанак овом речју:

Господо!

Учено друштво је на последњем годишњем скупу свом, као што вам је познато, сагласило се, да прославља књижевни рад чланова својих; а оставило је стручним одборима и управи, да одређује кад и како.

Вредност и заслуга књижевног рада цени се по мери у којој се овим радом привређује науци.

У историји науке истичу се две врсте привредника. Једни настављају рад својих претходника, и успевају да науку, као опште наслеђе, обогате новим проналасцима и новим знањима. Њихови радови, крунисани непосредним успесима, одмах се оцењују; њима се за живота признају заслуге, и они уживају славу коју заслуже. — Други крче радом својим поље за нове умне тековине, сеју семе из којег ће тек будућност у наслеђеној науци клице развити. Понекад се и оваквим привредницима заслуге за живота оцењују и признају; али често они остају невиђени, нечувени, незнани међу својим савременицима, јер се ови не налазе на оној висини, са које би могли сагледати вредност и заслуге радова, којима резултати тек у будућности на видик излазе. А понекад рутина, незнање, несвест развијају још и отпор и борбу против привредника ове друге врсте. Остављени и заборављени ови одлазе са овог света; али, остаје наука која напредује·

Светлошћу истине напредна науку обасјава заслуге и оних који остајаху незнани кад се за тријумф истине бораху. И тад се почне одавати правда њиховом раду, узносити њихов дух, признавати да су они будућност проницавали, и плести венац посмртне славе имену њиховом, на утеху њиховим научним последницима.

Одлуком да прославља књижеван рад својих чланова учено друштво није поставило себи задатак, да даје правац историјској струји на пољу светске оцене књижевних радова. Остављајући, да се та струја регулише природним законима друштвеног живота, друштво ово узима на себе само, да у свом скромном кругу бди над књижевним радом и покретом и налази своју дужност и радост у томе, да књижевним радовима и за живота своју пошту одаје.

У овој тежњи и одбор за философијске и филолошке науке и управа ученог друштва сагласили су се, да се књижевни радови по старешинству година прослављају.

Тако је сазван и овај свечани састанак за прославу књижевне педесетогодишњице г. Ђорђа Малетића и г. Матије Бана, чланова одбора за философијске-филошке науке.

Наши врли другови и одликовани стручни зналци, г. Јован Бошковић и г. Светислав Вуловић, изложиће на овом састанку радове књижевних ветерана наших. А мени је драга дужност, да ове ветеране са овог места, у име ученог друштва, поздравим као најстарије књижевнике у средини нашој.

Књиге су крила науци, па и слава књижевних радова јесте слава саме науке. А прослава књижевних радова данашњих јубилара потсећа нас тим живље на науку, што више нас можемо да их поздравимо уједно и као старе професоре наше.

1*

Наука уједињава и збраћује духове у истини: па нека би оваке прославе припомогле, да се истином и науком и међу српским духовима утврде и рашире братске свезе!

У овој жељи ја проглашујем, да је овај свечани састанак 'отворен.

Бр. 3.

Говор члана Св. Вуловића о животу јубилара Ђ. Малетића и његовом књижевном раду за 50 година:

Господо!

Слављеник данашњега дана, наш поштовани друг Ђорђе Малетић, рођен је у Јасенови у Банату 1-ог марта 1816 г. Отац му је био свештеник. У Јасенови и у Белој Цркви изучио је основне школе и тако звану немачку школу. Гимназију је учио у Ораховици и у Карловцима, а философске науке у Сегедину. Крајем 1838 г. дошао је у Србију, где је стао у државну службу поставши 25 јануара 1839 г. помоћник судског секретара у Крагујевцу. Те исте године, после проглашења Устава постављен је за експедитора у министарству унутрашњих дела. У то време, као што је познато, кнез Милош остави владу. Кратковремена прва влада кнеза Михаила протекла је у жестокој унутрашњој борби. Кад се за време те борбе централна управа преместила у Топчидер, постављен је био Милош Богићевић за управитеља вароши Београда, а Малетић му је био придат као секретар, „Добро се опомињем — казује сам Малетић у једном одломку својих мемоара, који ми је био при руци, — да сам том приликом морао и с аустријским конзулатом на немачком језику кореспондирати као секретар Богићевићев. Мучан је био мој положај вршећи заповести владине преко Милоша Богићевића, као н. пр. пописивање оружаних људи у Вучићевој кући у два маха, чему се Вучић противио, и ако је тур-

ски комисар Муса ефендија влади српској одобрио постављење стража према граду, куда су после Вучићевци у град побегли и т. д. Из тога мучнога положаја буде Малетић 19 априла 1841 г. премештен за секретара српске агенције у Букурешту преко своје воље, јер му је тешко било одвојити се од Србије и од својих књижевних другова и пријатеља. У то време био је у Србији познати законописац српски Јован Хаџић (Милош Светић). Око њега се била искупила ондашња књижевна интелигенција српска, у којој је Малетић већ тада заузимао лепо место и имао доста пријатеља. — Агенција српска у Букурешту за обе кнежевне Влашку и Молдавску, била је тада под кнезом Михаилом, претворена у праву политичну агенцију; а дотле је под кнезом Милошем имала више облик приватне канцеларије кнез Милошеве, која је била као надзорна власт над спахилуцима кнежевим, и ако је и важна дипломатска дела вршила. Агенат српски био је онда Ђорђе Герман, богат трговац у Букурешту, који се српској влади понудио да јој за част служи. У то доба били су још карантини према Србији и у Влашкој и у Аустрији. Малетић је, пошавши у Влашку, последњи изишао из земунског контумаца, јер се тога дана аустријски контумац према Србији укинуо. Његовим посредовањем буде и од влашке стране на скоро контумац укинут. И даље његово службовање на овом месту било је патриотско и корисно, особито кад је сам радио заступајући Германа, који је у купатила био отпутовао — о чему би било дуго овде говорити. — У Србији букне буна Вучићева. Малетић остави Букурешт и дође у Земун кнезу Михаилу. После неког времена допусти му се, да се врати у Србију. Ондашњи министар просвете Паун Јанковић — Баћа — прими га као писара, или боље рећи као дијурнисту. Начелник је тога министарства био тада Ј. С. Поповић, познати песник српски, који

је Малетића због књижевног рада његова врло пазио. Али га је наскоро — 1844. г. — морао министар отпустити, као негдашњег противника ондашњој влади, и ако се сам заузимао за њега у државном савету. Тада он пређе опет у Земун, где је мучно живећи од књижевне зараде провео све до краја 1847 године. У то се време завади с Вучићевцима и Јован Хаџић, кога за писање закона исплатише и отпустише пре истека уговора. Хаџић науми тада да издаје српске новине, у којима је мислио изнети сва недела својих противника, и удружи се за то с ондашњим митрополитом, потоњим патријархом, Рајачићем и затраже дозволу за новине из Беча Рајачић позове Малетића да се прими редакције тих новина и да иде у Нови Сад, да тамо живи док дозвола не стигне. Али му после те поруке стигне одмах и друга из Београда, од Стојана Симића председника државног савета и од доктора Ј. Стејића саветског секретара, да дође у Београд и да се прими да поучава њихову децу за неко време, а после ће бити њихова брига о њему. Малетић дође опет у Београд и преко воље Хаџићеве, јер је видео да од оних новина неће ништа бити. Кад дође у Београд, јави се најпре министру унутрашњих дела, Илији Гарашанину, који га лепо прими. Код Стојана пак Симића, који је позвао, неко га је већ опет био облагао, те не доби посла ради кога беше дошао. Онда му Раја Дамјановић понуди редакцију „Новина читалишта београдског“ с платом редакторском од 100 талира годишње. „У таким приликама — прича сам Малетић — није ми ништа друго остало, већ да се изолујем од спољашних плетака и да свој опстанак у неколико обезбедим. Напишем „Апотеозу великом Карађорђу“, убеђен у себи, да ме кнез неће оставити без икакве помоћи. И нисам се у нади преварио. Јер одмах сутра дан, пошто се ово дело у позоришту београдском под Ђурковићевом управом представило, будем по жељи кнежевој позван Јефремом Ненадовићем, где ми

се понуди да децу у његовој кући поучавам за плату годишњу од 150 талира, уз храну и стан". На брзо после тога а те исте 1848 г., буде постављен зи професора гимназије београдске. — По повратку кнеза Милоша Обреновића 1859. г. буде постављен за управитеља исте гимназије нај,-пре привременог а 13 децембра 1860 г. за „дејствителног". Одслуживши законом прописано време, буде стављен у стање покоја 1878. г. — Поред тешке управничке дужности у гимназији, коју је управљао скоро 20 година, Малетић се примао радо и других дужности и послова. Имао је удела скоро у свима школским комисијама у Србији. Осим тога био је најпре члан, па председник великог позоришног одбора, који је подигао и уредио београдско позориште (12 фебруара 1870), а за тим и управитељ тога позоришта (5 јануара 1871). Под обновљеном владом Обреновића био је као кнежев посланик више пута (7 година) члан народне скупштине. На тој скупштини он је 1878. покренуо мисао о Главном Просветном Савету, који је и установљен 1879. г., премда не у свему онако како је он предлагао. Од 28 јануара 1848. г. члан је Српског Ученог Друштва, од 1874 члан Одбора Чупићеве Задужбине. —

Ово је била она страна јавнога рада Малетићева, по којој се живот људски у опште с правом зове борба. Његов књижевни рад — та, тако да речем, идеална страна јавнога рада — почео је још пре 50 година. Успомена на тај рад његов нас је овде и сакупила. — Школске 1835|6 г. саставио је био у Сегедину Јов. Суботић од тамошњих лицејских ђака књижевну дружину, која се звала „Јединије". У тој дружини био је члан и Малетић. У дружини су се читали преводи и оригинални састави, понајвише песме. Ти први покушаји младих одушевљених књижевних почетника са страхом су изношени и пред своје вршњаке. Ипак је

једну песму Малетићеву тога времена („Љубичица“) дао Суботић у Летопис 1837. г. без знања Малетићева. „Да није тога било, ко зна бих ли се икада осмелио да изађем на јавност“, вели сам Малетић. Чим је дошао у Србију, почео је давати прилоге у Вozаровићеву Голубицу. То су били преводи у прози и стиху и оригиналне песме. Осим тога давао је своје саставе, махом песме, и у књижевни додатак београдским Српским новинама и у друге часописе. — Драго би ми било, кад бих могао овде хронолошки поређати сав књижевни рад Малетићев до данас. Али не могући то, изложићу га по главним гранама његовим. — На првом месту стоји поезија. Ово је главна и најроднија грана књижевног рада његова. У поезији има он лирских, епских и драмских песама. Међу првима има ведрих песама, ода, елегија, загонетака, натписа и т. д. Међу другима има три спева: Три побратима, Сватови (ову по народној причи написану песму писац је у последње време, осим метрума, прерадио; али та прерада није још штампана) и, у рукопису Божје правосуђе. Написао је и у једну приповетку, Неприродни син, која је изашла у Андрићеву Зимзелену 1858. Али је драмска поезија најзнатнија поетска радња Малетићева. Написао је ове драме: Споменик Лукијану Мушицком, Апотеоза великом Карађорђу, Српски хајдуци, Михаило цар бугарски (ове две драме сад су у рукопису поправљене а друга од њих преведена је на пољски). Посмртна слава кнеза Михаила и, у рукопису, Душан Силни. — У књижевном раду Малетићеву одмах после поезије долази естетика и критика. Осим краћих естетичних чланака и расправа оригиналних и преводних (као: Бановић Страхиња, расправа о песми народној истога имена, Различна сматрања о разним естетическим предметима, из Шилера и т д.) написао је за школску потребу Теорију појезије, која

је изашла у два издања, и Реторику у две књиге. На овом пољу је најзнатнија његова радња на естетичној критици. Најзнатније су му критике: о песмама Вукашина Радишића (у Подунавци 1844), о првој књизи Бранковех песама, о Суботићеву епу „Краљ Дечански“ (изишла у засебној књизи, на њу одговарао Суботић, види и Коло од 1847 године књ. 5.), о драми Л. Телечкога „Ђурађ Бранковић“, о драми Јакшићевој „Сеоба Србаља“. Овамо долази и распра са Срб-Милутином и Век Омира (1840 год). Писао је, осим тога још више различних рецензија и полемичних расправа, које су изашле у Годишњици Чупићеве задужбине, у засебним књижицама и разним листовима. Овамо би могли убројати и његово најновије велико дело Грађа за историју српског народног позоришта у Београду, у коме је највише драматургиско садржине. — Осим ове главне радње Малетићеве која се кретала овим двама правцима, има он и других књижевних радова. Тако је уређивао земунску Подунавку и у Београду са проф. Владимиром Вујићем Родољубца; почео је био у друштву с двојицом својих проф. другова преводити библиотеку одабраних европских романа (Опсада Севастопоља) написао је Историско-критички преглед битке косовопољске, Примедбе о рукопису Троношчеву и т. д.

Није могло бити, а да овај многогодишњи јавни и књижевни рад, утичући на своје време и на своју околину, не пожање хвалу и признање. — Године 1840 јануара 24, министар правде и просвете пише Малетићу званично и учтиво га позива, да не поштеди труда „одабрана и полезна разног ода сочиненија, било у оригиналу или у преводу, у прози ли поетическим производима, овдашњему учредничеству новина наши пошиљати, да би се исти у додатак новина наши ављати и читатељима многостручну ползу приносити могли“.

— 26-ог фебруара 1841 г. пише му из Крагујевца пок. Коста Бранковић (потоњи ректор велике школе): „— — Једно искрено „Бог вас живио!“ — за онај рат са*) Срб-Милутином)....., а особито за битку 29 августа т. г. коју ја, ако ме ко хоће за судца да призна, веома с похвалом пресуђујем, за овај рат и „Век Омира“, да сам какав добар одаџија би вам заиста оду одпевао, тако сте у мени уваженије вашега посла побудили“. — Уз једну песму Малетићеву у београдској Подунавци стоји прекор и жалба уредникова, што се овај млади даровити песник тако ретко јавља. Љ. П. Ненадовић у Шумадинци 1850 г. говорећи на једном месту о злим ондашњим књижевним приликама у Србији и како се тешко растурају и боља књижевна дела, вели: тако пролазе и Малетићеве књиге; а он је данас наш најбољи песник. — Драма Малетићева Српски хајдуци награђена је из књижевног фонда Илије Коларца; Грађа за историју српског народног позоришта добила је награду од Чупићеве Задужбине. — О драми Михаило цар бугарски, кад је први пут представљена била, рекла је критика: да је то једно од најбољих дела у српској драматској поезији. — О Малетићу вели један поштовалац његов у Slovincu 1881 ово: „Мјесто, које ће му повесница српске књижевности одредити до Стерија Поповића и Јована Суботића, биће у оној групи писаца, која означава прелаз од школе латинскога класицизма, оличене у Мушицком, к младој школи‘ којој је Вук Карџић прокрчио стазу издавањем наших народних пјесама. Писци ове групе, подлегавши донекле упливу германскога романтицизма, задржали су с једне стране артистична предања класичности, а с друге доста су захватили и од пјесничке народне изворности; па сачињавају алку, која скопчава први период књижевнога српскога препорођаја са другим“. — Као професор и управитељ гимназиски, Малетић је остао у лепом спомену код својих старијих, код своји

другова и код својих ученика. Године 1878, које је стављен у стање покоја, постао је командер ордена таковског крста.

У кратким потезима изнео сам живот и педесетогодишњи књижевни рад нашега поштованога друга. Показао сам и неколико гласова и знакова хвале и признања томе раду из давније и скорије прошлости. Али је све ово само слаб нацрт. Нити би ми допустило кратко време данашње свечаности, нити бих ја можда умео изложити као што треба сав тај живот и рад. Али рад тај још није ни завршен. Пред нама је слављеник у крепкој снази и здрављу. Пред нама су и дела његова. А где живот и дела говоре, ту је слаба ма кака похвала, узалудна ма кака покуда. Наша нова књижевност једва броји сто година свога живота; и ми данас, славећи овај дан, прослављамо педесетогодишњицу, другу половину првога века, наше нове књижевности у лицу представника њена који је наш члан. Као столетни раст на врху планине, тако он стоји на средини наше нове књижевности; једна га је половина отхранила и одгајила, у другој је био вредан и одушевљен трудбеник. Пред оваком појавом данас ја не могу имати речи за суђење или оцењивање. А пред овако сјајним збором, где је толико слављеникових старијих ученика, којима се данас поноси отаџбина, као понајмлађи овде ђак његов — и ако ми је пала у део част да данас о њему говорим — пред овако сјајним збором, велим, ја се не бих ни усудио још што рећи, до изрећи жељу свију вас и своју: да нам Бог подржи слављеника у животу, здрављу и снази још много година. Живео! (Живео)!

Бр. 4.

Говор секретара Јована Бошковића о животу јубилара Ј. Бана и његовом 50 годишњем књижевном раду:

Многопоштовани зборе!

О животу и списима г. М. Бана много је писано на српском и другим словенским и страним језицима; али мало је коме то довољно познато, а у целости може да није никоме. Ја сам овај преглед израдио по Сими Пјеротићу; али за потпуну студију ваљало би претрести и пишчеву тајну архивицу, која ће по свој прилици остати тајна све до његове смрти, а може бити још неко време и после. Друго, Банови списи расути по многим новинама, повременим издањима и безименим брошурама, нису још скупљени да представе целину, на којој би се могла учинити тачна студија. Па и саме његове драме још нису све штампане, него су већином познате из позоришних представа, за које су скраћене и прекројене. Али ипак покушаћу да прикажем колико се за овај пар могло.

Матија Бан родио се у Дубровнику 4 (16) декембра 1818, од сиромашних родитеља, и у месту рођења свршио је науке гимназијске, философске и педагошке. За пространо знање, које је доцније стекао, дужан је своме неуморном учењу и додиру са врло ученим људима. Године 1834 беше се запопио, али се после две године распопи. Не хте ступити у ред Доминикански, где су га желели, него је најпре служио као писар код једнога дубровачког адвоката, а за тим у владиној канцеларији за катастар. Најпосле гоњен љубављу, колико дубоком толико несрећном, остави 1839 отаџбину, да потражи заборавности на истоку. Зауставио се беше у Цариграду, где је добио професуру италијанскога језика и књижевности у грчкоме заводу на оближњем острву Халки. Ту предајући италијански, сам је учио језике француски и грчки, а у француском заводу тога острва походио је, као љубитељ, предавања из војничке науке, коју предаваху француски професори. Код толиког занимања, ипак усамљеност острва отежавала му је душевну патњу, па навршив једну годину, пре-

сели се у Цариград, где одмах доби две катедре: једну историје и земљописа у француској школи св. Венедикта, а другу италијанскога језика и књижевности у тада разглашеној француској колегији Бебека на Босфору.

Тад му стигне глас да се у Дубровнику удала девојка коју је он љубио. Велика би његова жалост, као што се види из песама његових; али најпосле надјача у њему одважан карактер, па да би показао лепој дубровкињи своју стојичну немарност, похита да прими руку Гркиње девојке, која беше заљубљена у њега. То је садашња му другарица, г-ђа Маргарита, жена сваког поштовања достојна, с којом се венчао новембра 1840. С њом је имао седморо деце. Најстарију кћер, Славку, удаде за г. Арсу Станојевића, садашњега артиљеријског пуковника и управитеља барутана у Страгарима, од које му је остало унучади и праунучади; а млађу, Полексију, за г. Стеву Тодоровића, сликара и професора, која поред њега и сама поста сликарка и наставница. Остала му деца преминуше.

Још 1834, у својој шеснаестој години М. Бан почео се био одавати нешто српској а највише италијанској поезији. Прве су му песме биле сатиричне, и због једне у мало што није страдао. За тим је написао драме по имену: Il terremoto di Ragusa (1835), Dobroslavo (1836), Fingallo (1837), Il Moscovita (1839), и почео је 1840 један еп La presa di Cartagine, од кога је саставио само прва два певања. А већ 1838 певаше своје љубавне песме. До тада је знао за позоришна дела италијанска и француска, а тад у библиотеци грчког завода наиђе на француски превод Шекспирових драма. Чим је њих прочитао баци све своје, заједно са епским и сатиричним песмама, у ватру, поштедевши само љубавне.

Тим делом, које је ретко у историји књижевности, изађи од један пут као потпун човек. Ту нема таштог обмањивања самога себе, већ разборитости и љубави к савршe-

ном, и јаке, пресудне воље. А све то у 22-ој години живота! Тад се зарекао, да за пуних 7 година не ће написати драме, него ће се за то спремати, проучавајући великога енглеског трагичара и добре критике, које му дођу до руку. Тој одлуци, личном искуству о боловима људским, које је стекао од прве младости, његовом духу посматрања и анализе, као и осетљивој ватреној нарави, ваља приписати оно интимно познавање људскога срца, које видимо у његовим драмама, и ону вештину којом црта осећања и страсти, а заплеће и расплеће своје трагедије.

Немиран дух, који чезне за новим климама, за већом радњом и јачом дистракцијом, Бан остави са свим професуру, па од женина мираза купи једно пољско добро близу Брусе, у Малој Азији. Ту се одаде гајењу свилених буба и учењу; обиђе добар део Азије; научи нешто турски, и доведе из Дубровника своју сестру Франу, коју удоми за г. Фаустина Педрела, једног од првих адвоката у Цариграду.

Али му наскоро и Бруса поста досадна, које ваља приписати не само нездравој клими и трајној меланхолији душе, него и осећању словенске народности, које се тад у њему пробуди силом праве страсти. Продавши своје пољско добро са штетом, врати се у Цариград, где одбије све понуђене му професуре, па се после мало месеца упути у Србију. Ту позове из Дубровника свога млађег брата, Ђорђа, и после две године учења у београдском лицеју, пошље га у Беч на техничке науке. Доцније позове к себи и своје родитеље, који окружени синовском брижљивошћу проведоше код њега срећну старост, да умру у Цариграду, код своје кћери, којој беху отишли у походе.

Преведавши своје љубавне песме са италијанскога на српски, с малим променама, написао је у Београду и многе друге, из којих веје чист патриотизам и породична љубав. По што тим и другим књижевним радовима изађе на глас,

био је лепо примљен у првим кућама српске престонице, а 1845 кнез Александар повери му васпитање својих кћери. Бан шћаше да се̑ тим васпитањем окористује сав народ, те поче 1847 издавати у свескама предмете које је предавао, додавши уз то, да би дело било примамљивије, изабране новеле, животе славних жена словенских и страних, кратка правила о хришћанскоме моралу и друштвеној углађености, о домаћој економији и најпосле о гајењу деце. То онда беху у Србији ствари нове и веома потребне. Ово дело назва „Женски васпитач“, посветив га лепоме сполу јужно-словенском. Оне године изађоше три свеске, па већ и четврта би спремљена са штампу, кад на један пут догађаји, који у почетку 1848 букнуше по свој Европи, прекидоше настављање тога корисног дела, коме беше намењено до 30 свезака, те окренуше другим правцем каријеру нашега слављеника.

И ако ми није у задатку да говорим и о политичком раду пишчевом, опет ћу се морати, ма најмање, и тога дотаћи, због свезе у којој стоје и књижевни списи, а особито политички — са политичким радом његовим.

Бан привукао беше на се пажњу тадашњега знаменитог министра Илије Гарашанина, и државног саветника, потоњега славног ђенерала, Стевана Книћанина.

Министар га још од 1845 употребљаваше за неке политичке послове, а 1848 буде послан у Карловце патријарху Јосифу, с мисијом, да поравна пут савезу међу Србима и Хрватима, и у Нови Сад, где је суделовао на прокламацији, којом се Срби позиваху да рекламују своје старе самоуправне повластице у оној краљевини, да заведу свуда управне одборе с једним средишним на челу, и да оружјем у руци поткрепе оје захтеве, као и угрожени царски престо. Пошав из Ноог Сада обиђе сву некадашњу Војничку Крајину, беседећи ше пута скупљеном народу, не без опасности за се, па стие у Загреб, да се споразуме са Гајем и баном Јелачићем,

Отуда преко Велебита сиђе у Далмацију, наштампа у Задру прокламацију, којом упућиваше Далматинце да пристану уза Србе и Хрвате; наштампа у Дубровнику народну химну српско-дубровачку:

Ја сам Србин старога
Дубровника син...

па отиде на Цетиње да доврши своју мисију. Мало времена за тим православни патријарах српски отиде у Загреб да закуне католичкога хрватског бана; а кад мало доцније патријарах разви заставу устанка, бан је с граничарском војском упао у Угарску, а Книћанин са више хиљада Срба у Банат. Владика црногорски држао се у резерви за друге смерове.

Како је пламтео рат између Јужних Словена и Маџара, а сва Европа беше узрујана бунама, београдски кабинет помисли да је то згодан час за општи устанак Словена у Турској. М. Бану би поверена и та мисија. Он 1849 отиде опет у Далмацију са породицом; ову остави у Дубровнику, па се крене на Цетиње. Ту беше удешено све што треба за успех тога предузећа. И за мало месеца покрет би спремљен да букне, кад али из ненада дође налог из Београда да се заустави. Руско посредовање у Угарској на корист легитимности и стишање револуције по свој Европи налагаху Србији особиту смотреност.

Спремајући политички покрет у Турској, Бан оживљаваше у Далмацији тада још слаби покрет књижевни, покренув уређивање летописа „Дубровник“, од које га је издао прве три свеске. Ту је разгранао и превео с прозе у стихове, своју Мејриму. Вредно је напоменути, како се његов књижевни рад подудара са политичким моментима српскога народа, у чему се огледа његово родољубље.

Вратив се 1850 из Далмације у Београд, клонио се месне унутрашње политике, која би врло сметала његовим

будућим патриотским смеровима, па се за време прими катедре француског језика у лицеју. Предавању језика он дода и предавање историје књижевности, на чем му министарство просвете захвали нарочитим писмом. Али се за то није одрекао политичких послова, који су се тицали Истока; на против постао је владин интимни отправник тајне кореспонденције на страни. Ишао је још два пута с мисијом кнезу Данилу, а године 1854 и 55 с другом мисијом у Цариград, за време кримског рата.

У том рату Србија се држала неутралности; али за то није престајала живо се занимати судбином јужних Словена. Наш јунак беше мишљења, по што се у тим тешким околностима није могло што боље предузети, а оно да се бар нађе начин, како би се што више утицало на природу турских реформама, да би ове испале што корисније по Србе и Бугаре. Тај покушај није био лак, нити га је Србија могла учинити званичним путем, јер се њој због сумње, да је у тајном споразуму са Русијом, претило окупацијом, која у Влашкој и Молдавији беше већ остварена. Бан се прими те деликатне мисије, коју беше сам и замислио. Тога ради за време и под неким изговором поднесе оставку на професуру, тако да изгледаше да је са свим раскрстио са српском владом, напише две оде, једну султану а другу лози Наполеоновој, а то, да би код Порте и њезиних савезника стекао што више поверења. Те две оде донео је онда француски Монитер, хвалећи њихову песничку вредност. Осим тога издао је у Journal-у de Constantinople своје чланке о Словенима у Турској, писане у духу тадашње западне политике. Тако се представио у турској престоници као приватан човек, који се заузима за напредак Хришћана у интересу саме Порте. Одлично га примише турски великаши и представници западних сила, којима у току од 8 месеца поднео своје пројекте, један за другим: уређењу хришћанских општина, о вођењу обласних авто-

номија са турским гувернером и хришћанским подгувернером на челу, о оснивању министарства просвете, од кога би зависиле све општинске и обласне школе, уређене по плану тога министарства, а не више од грчких владика, који свуда увлачише јелинизам, — о подизању средишне велике школе у Цариграду за све народности, о установљењу општинских каса, трговачких друмова, трговачке марине и т. д. Сви ти пројекти, од којих је препис послан у Београд, бише претресени у Танзиматском савету и у неким европским посланствима, нађени су за веома практичне, али су остављени за потанко проучавање по свршетку рата.

Цар Наполеон посла окретном политичару златну медаљу са својим ликом, а Порта га шћаше одликовати орденом меџидије и звањем. Француску је медаљу примио, а нађе добар изговор да, без повреде турске осетљивости, захвали на Портиним понудама. Па, свршив свој посао, врати се у Београд.

Кад се прочуло, да ће се састати европски конгрес у Паризу, Бан напише дело, у ком је нацртана била историја Србије, Влашке и Молдавије, и доказано, да те три државе нису никад биле коначно потчињене од Турака, него да су се потчиниле условно, те да све три имају једнако право на политичку рестаурацију, у границама и облику као што је назначено у њиховим последњим трактатима са султанима. И он доказиваше, да је то једно од најуспешнијих средстава да се умири турска царевина и да јој се обезбрижи целина, што бејаше онда девиза европске политике. Та идеја, с погледом на Србију, бејаше тако нова, а докази тако убедљиви, да је српски државни савет решио, да се дело штампа у Паризу, а писцу да се изда награда од 400 дуката. Али мало после надвлада код српске владе зебња, да би тај корак био одвећ дрзак. Бан на то изда од свега дела само оно, што се тицало права српскога народа у турском царству.

Та Банова заузимања код Порте и француског двора, добро удешена са радњом и других патриота, нису остала бесплодна за Србију и остале Хришћане. У Паризу би проглашена потпуна унутрашња независност Србије под заштитом све Европе, а неке опет реформе, Баном означене, доцније су у Цариграду изведене, али непотпуно и лукаво, по турском обичају. Тако је заведено министарство просвете, заведени су познати автономни вилајети, мешовити меџлиси и т. д.

По што мир Европи би коначно повраћен, врати се и Бан 1857 на своју француску катедру, али не више у лицеју, него у војној академији. Међу тим влада српска беше одлучила, на предлог тадашњега француског консула у Београду, г. Сегира, да га пошље у Париз за свога официозног агента, кад али догоди се преврат од године 1858 и Бан у место да пође у Париз изгуби и своју професуру, јер га противници тужише да је одан пређашњему кнезу. Мрзило га је једнако правдати се од такога подметања и наново тражити службе, него се склони на Бановац, свој летњак близу Београда, те отуда стане пратити нови правац ствари у Кнежевини.

Одатле је писао чланке под знаком дуката.

Године 1861 установљен би пресни биро, којега управа би поверена Бану, са овлашћењем да сам бира чиновнике. На том месту он није само стајао на бранику за владине предлоге и, заступајући њен рад, водио борбу са унутрашњом опозицијом, него је бранио и српске интересе на страни, у различним правцима, према политици ове или оне државе. Између осталога, често су писане дипломатске ноте, меморандуми, писма владаоцима. Отуда су за пуних 19 година излазили свакидашњи чланци за новине српске, словенске и стране. Отуда оне умне али умерене критике о манама у уставу и државној управи, нацрти за преображаје, и на послетку оне честе брошире о источном питању, које је страна

штампа пропраћала са коментаром и одобравањем, а којима је Турска полако поткопавана у мишљењу света. Програм „Исток источним народима“ прозван је у западној штампи српским програмом. Европски писци, који су писали о Србији и Истоку, већином се обраћаху њему за потребне им податке, а новине из различних земаља тражаху његове дописе.

Уморен дугим и тешким радом, Бан одступи од управе пресског бироа 1880 на месец дана пре него што ће дати оставку либерална влада. Тада му је стављено у задатак да напише историју Кнежевине, од повратка Обреновића до проглашења српске независности. Он је дакле завршио политичку каријеру, да се поврати на књижевну, с којом бејаше и започео.

Овде се природно намеће питање: какав су и колики утицај имали на Србе и на странце списи овог неуморног трудбеника.

Видели смо успех његових списа у годинама 1848, 1854 и 1859. Слични успех имађаху и његови чланци о Преображенској скупштини 1861. Године 1864 написао је у Световиду Критични поглед на Видовданово: „Шта ми хоћемо“, на које поврвеше Световиду захвалне адресе за писца, како од Београђана тако и из унутрашњости са више страна. Од тога времена настадоше у Србији повећа удружења трговачка и предузимачка, која Бан у реченим чланцима живо препоручиваше. Али најзначније признање учињено му би 1878 у Нишу, како од владе тако и од народне скупштине, кад се овој бејаше обратио с молбом, да му се призна право на пенсију, гледајући на његове званичне и официозне године службе.

Петорица говорника бише противни предлогу, али њих много више, па и влада и скупштинска већина бејаху за њ. Из њихових говора може се видети, да је утицај Банова рада у земљи и на страни био значајан.

Не цене га мање ни знатни људи на страни, као што су: Ригондо (L' unité nationale), Јосиф Барбанти Бродано (La Serbia), Консолини и други.

Али за 40 година његова тако обилата и разнолика рада у Србији, није могло бити а да не стече и доста начелних па и личних противника.

Ради мирнијег и објективнијег суђења, јер не ћемо да судимо по противничком подметању, нека нам је допуштено да наведемо овде два места из његове политичке исповести: „Ослобођење и уједињење народа путовима рационалним, то јест најзгоднијим, према спољашњим приликама сад оваким сад онаким, то ми је био сталан циљ, испред кога све је друго ишчезавало. А дубоко ми је убеђење било и остаје, да Србија не ће постићи тај циљ друкчије, него: 1-о сталношћу престола; 2-о поступним, па за то и солидним развијањем својих државних установа у правцу слободоумном, али сходном духу народа и ступњу његове образованости; 3-е строгим чувањем законитости. Преухитрено и несходно духу народа развијање, којим се између њега и државе само провала ствара, па једно друго не разумеју, увек сам сматрао као злокобну погрешку, плод сањарија непрактичних људи, који могу или осујетити, или у најмању руку закаснити унутрашње консолидовање српске кнежевине и вршење њенога спољашњег задатка". Из тих његових речи види се, да је он умерени либералац.

„Морам пре свега исповедити, да сам према овим начелима много више радио па пољу спољашње него ли унутрашње политике. А кад сам неодољивим вртлогом ове последње био занесен, противник агитацијама и превратима, нисам никада пристајао уз агитаторе и превратнике. Ну ако би се ипак преврат свршио, ја сам пред свршеним делом сагињао главу, па приступао само оним људима, за које сам мислио, да могу брже и боље консолидовати новостворено

стање унутра, па опет упутити државу њеном спољашњем задатку. И на тај начин могао сам избећи, да у унутрашњим борбама не будем страначки поборник, или ма чијих личних интереса, него да будем народни поборник, начела најсходнијих, по моме убеђењу, за интересе земље".

Српска свест беше у Србији свагда јако развијена, али словенску идеју ваљало је подржавати и ширити. „Свагда сам био" вели Бан душом и срцем Словенин, али пре свега Србин. Бранио сам у првом реду српску народну индивидуалност у словенскоме свету, а сузбијао сам у српству племенску искључивост, навијајући је на словенску заједницу..... У многим мојим песмама владају словенске мисли, као год и у многим мојим броширама, које сам издао на нашем и на страним језицима. Само у песмама и прози самостално састављеним, изван домашаја дневне политичке атмосфере, налази се интимно, истинско мишљење свакога писца. А чим овај стане с песмом у руци на земљиште дневне променљиве политике, ту одмах ишчезава његова субјективност, да уступи место голој објективности; ту он, ако је родољуб, не обзире се ни на кога, до на корист државе и народа свога; ту врло лако субјективност може доћи у сукоб са објективношћу. Тако се и мени догодило да, рођен у крилу западне цркве, источну сам увек бранио као словенску народну цркву; да сам, желећи избављење Словена од туђег јарма, писао према згодности политичких момената и за и против њихових господара; да сам, негујући мисао словенске заједнице, писао и за и против руске политике; да сам, тражећи Србији уважења и користи на западу, писао и за и против политике западних сила, како су се ове показивале наклоњене или противне интересима Србије и српске народности. Јесам ли за то био недоследан, или непријатељ онима против којих сам писао?.... ни најмање: љубио сам више свега мој срп-

ски народ, и бранио пре свега његове интересе; то је све. Може лако бити да сам се у својој дугој и радом испуњеној каријери кадгод и преварио у оцени појединих политичких момената, па пошао погрешним правцем. Себи не присвајам непогрешност, него се слажем са пок. Илијом Гарашанином, који једном рече: „„Ко ништа не ради, не ће никад ни погрешити; а ко много ради, да видиш и погрешиће““. Али из нехотичне погрешке, баш и кад је погрешка, извести злу намеру; споменути једину моју песму по султана ласкаву, а за Русију непријатну, па забашурити све моје многобројне песме и списе, Турској противне а за Русију повољне, и отуда закључити да сам Русији заклети непријатељ,“... то не ће учинити човек непристрастан и правичан.

Према томе, слагао се ко с политичким радом Бановим или не слагао, у нечем или у свему: љубав к Србији, српству и словенству не може му нико праведно одрећи.

Политички живот Банов показује нам по неку ретку појаву. У непрекидном додиру са двором и са управитељима државним, он се сачувао од свакога личног частољубља, а терао је патриотизам и некористољубље дотле, да је захвалио на трима консулствима на Истоку, којима би понуђен од страних дворова. Није хтео никоме другом служити, до своме народу. Није мање ретка ни ова појава. Он и ако није био у оним званичним положајима, који дају блеска, ауторитета и поља за рад, ипак је веома пробитачно утицао на унутрашњу и спољашњу судбину Србије, а тим наравно и свега српског народа. Нападан, опадан, ружен од стране противних партија, он је знао себи одржати поверење и поштовање како у владиним тако и у грађанским круговима.

Видели смо политичара, а сад да промотримо књижевника.

М. Бан писао је у прози и поезији. У првој: политичке, поучне и научне списе; а у другој: лирске и епске песме, трагедије и драме.

У прозу иду, осим небројених чланака о свима политичким и друштвеним питањима Србије и савремене Европе и осим меморандума и других дипломатских аката, ове брошире:

1-о Cénno istorico sul movimento slavo, писано 1848 на италијанском језику;

2-о Etude politique sur les Slaves de Turquie, издано у цариградском Journal-у de Constantinople 1855 на француском језику.

3-е Право српскога народа у турском царству, писано српски 1856, а доцније преведено на руски, француски и немачки језик.

4-о Злоупотребе и злочинства турска у Србији, писано српски и француски 1862, одмах после бомбардања Београда.

5-о La Serbie avant le bombardement, издано на француском 1862.

6-о La Serbie devant la conférence, штампано француски 1862.

Ове брошире изазваше у европској штампи велику грају у корист Србије.

7-о Les Slaves d' Autriche et de Turquie, leurs vues et leurs voeux dans la question d'Orient, француски 1861.

8-о Поглед на ново устројство наших школа, издано на српском језику 1863.

9-о L'Angleterre et les Chrétiens d'Orient, француски 1863.

10-о La question d'Orient et le Congré européen proposé par l'Emp. Napoleon, писано 1864.

11-о Dangers de la question d'Orient. Souffrances des Chrétiens, издано на француском језику, а с овога преведено на италијански под именом: A che punto siamo della questione d'Oriente? Све је то препоручено пажњи Европе од стране многобројних новина француских.

12-о Поглед на радњу хрватског сабора, издано српски 1865.

13-о Како и за што јужни Словени ваља да ступе у савез за своју обрану, штампано српски 1866. Ту је заметак садашњој мисли о конфедерацији источних народа.

14-о La Russie et les Jugoslaves, штампано 1866 француски, а преведено на италијански и руски језик од тамошњих новина, које у велико одобрише политику пишчеву.

15-о Quelques mots opportuns à mes frères d' Orient. издано на француском језику 1867, где се препоручиваше заједничка радња на Истоку противу Турака.

16-о Question slave, француски 1868.

17-о Réorganisation politique de l' Orient sur la base de l' équilibre des races, издано 1878 пред сам берлински конгрес. О тој по садржини замашној брошири, коју у одломцима донесоше многи француски, италијански, енглески и грчки листови, речено је, да је у њој означен најправичнији и најподеснији начин, како да се реши источно питање.

18-о La question d' Orient et le traité de Berlin, писано француски 1879, а изашло и на руском језику у московскоме Востоку.

Ето 18 брошира набројисмо, а биће их још и више, али их се у овај пар не сећа ни сам писац. Тим радом Бан је заузео једно од најодличнијих места међу српским и хрватским публицистама свога времена.

У ред дела поучних, државно-научних и историјских долазе:

1-о Васпитатељ женски, од којега је издао три свеске 1847.

2-о Начела војне науке, писана по трагу славних војсковођа, а издана 1848, за употребу Книћанинове ојске у Мађарској.

3-е Партизанска војна, преведена исте године и за исту употребу са пољског језика, и у нечем преиначена, према помесним околностима ратовања у Маџарској. Тим двема брошурама Бан је ударио темељ војничкој књижевности у Срба, која се од тога времена прекрасно развила, као год што је први у Србији почео писати о женском васпитању, о геологији, о потреби акционарских дружина и т. д.

4-о Зрцало повјеснице дубровачке штампано најпре 1845, па прерађено и издано 1849-50 у летопису Дубровник, од којега је сам уредио и издао прве три књиге.

5-о Начела српске школе, писана са прекидањем од 1863 до 65. Дело друштвено-философске природе.

6-о Критични поглед на Видов-даново: „Шта ми хоћемо," где су претресана готово сва политичка, економна и друштвена питања Србије.

7-о Огледало наше садашњости, штампано 1865.

8-о Шта води народ српски убудућност, такођер 1865.

9-о О првобитним и познијим Словенима на балканском полуострву, писано 1881, а издано доцније.

Осим тога написао је многе књижевне и уметничке критике, сваковрсне расправе и т. д., а писмима његовим, политичке и књижевне садржине, нема ни броја, као ни земље у Европи, у коју нису допирала. Штета што се његове студије из француске књижевности поређене са словенском, читане у београдском лицеју кад је био професор, изгубише приликом бомбардања Београда, осим прве три, које се тада случајно нађоше на његовом летњаку више Топчидера.

Већ по овоме што је до сад наведено, како огроман и разноврстан изгледа Банов рад! За то је и признат у словенству као један од најплоднијих и најдаровитијих српских писаца.

Слог је Банове прозе крепак и жив, и кратак а јасан. У њега се ретко кад налази сувишна реч, а никад нејасна мисао. Свестрано схвата сваку ствар, дубоко у њу прониче, и јаком је логиком до краја изводи. Он се борио добрим разлозима, по некад и иронијом, али грдњом никада. За то ће остати свагда као углед умна и ваљана борца.

Али књижевна грана њему најмилија то је поезија. Симо Цјеротић је набројио више од 40.000 стихова, који потекоше из Банова пера. Кад се узму на ум његова непрекидна занимања сваке врсте, и онолика количина његових списа у прози, то би изгледало као басновито, да није потпуно констатовано. Таку плодовитост ваља приписати ванредној продуктивној снази, неуморној вредноћи и марљивости, а и лакоћи у састављању.

Тај човек, који са особитом тишином пише дипломатске ноте, који хладнокрвно испитује политичке ситуације и претреса питања о државној управи и о друштву, чим улети у песничку сферу, а он је сав пламен, машта и осећање. Две су нарави у њему здружене, а да једна другој не шкоде. „Поезија, вели он, није ништа друго него јако осећање, које се истиче из срца, пролази кроз машту и ту се улепша, па лети слободно и високо, али увек критеријом управљано". Тим је у кратко, а тачно и савршено казано, шта је поезија, а његова је доиста така.

Љубавне му песме представљају слику свих мена његове прве љубави. То је роман у стиховима, дирљива љубавна епопеја, у којој некада надвлађује љупка и свежа фантазија, а некад жарко осећање, које му из дна срца извлачи

сад меку сету (меланхолију), а сад усклике гнева и жалости. Његове патриотске песме, епски спевови, ироичне оде могу се уврстити међу најснажније и најлепше производе словенске. Кад је 1853 штампана прва свеска његових песама, чешки књижевник Вацлик превео је две песме на свој језик и приметио у Прашкоме Лумиру, да у малој Бановој свесци има више поезије него у читавим књигама. Јаков Ћудина показао им је вредност преводећи на италијански једну његову елегију. Професор Милчетић, спомињући врле раднике из доба илирства (1836—1848), помиње између осталих Бана и Пуцића, говорећи да је први другога далеко надмашио у полету и истичући Банове баладе и романце као прекрасне. Напред поменути италијански писац Барбанти Бродано донео је превод Банове песме Хајдуци (коју је и на француски превео Л. Леже), па вели: „Српски песник не заостаје, често, иза енглескога Бајрона у цртању великих страсти и величанствених појава природе. Његова песма о хајдуцима заиста је достојна ма којег великог песника". Епски спев Банов Војвода Лазар, до сад је преведен на италијански, француски и немачки језик, а прештампан је у више српско-хрватских листова. Све то јасно показује његову песничку цену у Европи и код нас, у лирској и епској струци.

Али драматска жица највише је брујала на лири нашега песника. Осим четири драме, које је спалио, написао је још тринаест, све у стиховима. Ево их поименце:

1-о Мејрима или ослобођење Бошњака, дело увенчано у Загребу, преведено на све словенске језике и на немачки у целости, а на француски у одломцима.

2-о Миленко и Добрила, дело такођер у Загребу увенчано, а на италијанском језику анализао га Барбанти.

3-е Кнез Доброслав. Ова трагедија са пређашњом чини билогију.

4-о Урош V или последњи Немањић.

5-о Смрт Краља Вукашина.

6-о Цар Лазар или пропаст па Косову. Ова трагедија са две пређашње чини трилогију. „Цара Лазара" превео је у одломцима на руски, професор Макушев.

7-о Таковски устанак, драма.

8-о Ослобођење Србије, такођер драма. Ове две драме, које сад чине билогију, биле су у почетку једна, под именом „Цвети српске". Песник је написао „Цвети" за 50-о годишњу прославу ослобођења Србије, држану у Топчидеру 1865.

9-о Марта посадница, или пад великога Новгорода, коју је на италијански превео професор Млинар.

10-о Кобна тајна, такођер на италијански преведена у Далмацији.

11-о Ванда. Преведена је у целости на италијански, а у одломцима и са целим петим чином превео је на француски пољски писац Воловски.

12-о Јан Хус. Из чешке историје.

13-о Маројица Кабога. Из дубровачке историје.

Дакле десет комада узето је из историје или из живота српског, а три из историје других словенских народа.

Домаћа оцена није увек била праведна према нашем слављенику. Било је људи, који нису хтели да знају за његова најбоља дела, или су их једва спомињали, или им значај умањавали, говорећи да су подражавања или позајмице, а гдекоји богме подметаху писцу и рђаве намере. Већ по самој плодовитости и двострукој контроли, домаће критике и страних преводилаца, може се признати писцу изворност и вештина у склапању драма. Али виђени и непристрасни критичари, како домаћи тако и страни, који су опширно писали о његовим трагедијама, сложно му признаше да има потребних својстава за узвишеног трагичара, као што су:

сад меку сету (меланхо... ситуацијама, глу-
лости. Његове ... дубоко познавање људских
ироичне ... крепког и природног описивања карактера
лепше п... у драматском заплетању. Мане му пак на-
лазе: у дужини неких монолога, у сувишности неких појава
(које би могле изостати), у великом каткад персоналу, у за-
мисли или у извођењу појединих карактера, местимице у
тврдоћи стиха, у неким погрешкама језика и т. д. Неке од
тих мана, које нису сумњиве, песник је већ уклонио, а остале,
јамачно, мало значе према напред поменутим лепотама.

Од критичара који имају највише ауторитета, по ученом методу којега се држаху и по здравим погледима, могао бих навести више њих, како српских и словенских тако и страних, који критикујући појединости одадоше Бановом таленту заслужену похвалу. Али, ради краткоће времена, нека ми је допуштено да наведем само двојицу наших и четворицу страних писаца.

Један домаћи писац чини ове примедбе о позоришним делима Бановим:

„Не сећам се који је европски писац рекао, да се обретничка снага свакога драматичара јавља у различности женских типова које ствара. Те различности налазе се у највећој мери код нашега сународника. Гледајући на енергију, његова је Марта савршени тип узвишене републиканке, која умире са слободом своје отаџбине; у царици Јелени види се на против крепак тип владарке, која страховито чезне за осветом, због изгубљеног сина и престола; Милошева Љубица одважна је јунакиња народа који, закопан вековима у гробу, буди се на слободу, а Марија Кабога сјајан је израз душевне величине у префињеном друштву. Какве су то дивне жене код толике разлике у карактеру! Бацимо ли поглед на јунакиње љубави, ту ћемо наићи на још већу разлику. Поражава нас у Мејрими жестока страст Туркиње,

страст ватрена и сенсуална; према њој стоји Добрила идеална и чиста; Ксенија, нежна по природи а строга по начелима, права је кћи матере јој Марте; Јелица деликатна, добра, по природи пасивна, али из свог побожног васпитања црпе невероватну моралну снагу. Ванда је узвишена у својој дивљој поноситости, под којом се ипак крије осетљиво женско срце; љубав Људмиле према Хусу сва је духовна и света. Гледајући на друга женска својства: Марија Доброслављева, Марта, царица Јелена и Олга савршене су матере; свака са својим особитим типом; Мејрима, Добрила, Ксенија, свака је на свој начин прекрасна кћи. И сама Шерифа и Ана верни су типови турске и хришћанске служавке. Трагедије Банове права су збирка великих жена, које својим врлинама побуђују у нама дивљење, а својим несрећама дубоку жалост. За ту смо збирку очевидно дужни узвишеној идеји, коју песник има о жени, и његовом уверењу, да она јако утиче на нове нараштаје. Видећи да је у нас у опште жена мало цењена, хтео ју је поиздићи, а уз то и чуство љубави пренети у вишу сферу. Писац је у својим драмама еминентан моралиста.

„Међу мушким карактерима вештачком руком нацртаним падају највише у очи: бан сремски, племенит и гвозден карактер, Делински и стари Упадиш са својим ретким патриотизмом; Кабога и Хус, први са идеалношћу грађанске, а други са идеалношћу вероисповедне врлине; Обилић, Косајчић и Топличанин с једне стране, а Краљевић Марко и Цар Урош с друге; па Гостовит и Богор са својим ироизмом у пријатељству. Незнабожачки првосвештеник Богомил, архијепископ новгородски Теофило, и папин легат, слике су оштроумних политичара, први напрасит, други смеран, трећи лукав, а патријарах на Косову красна је слика српског просвештеника. Цар Лазар дивно је изведен и као отац и као таст, и као достојан цар, и као јунак; цар Урош има

осећање свога достојанства, али каткад и слабости, а готово увек подлеже нерешљивости; цар Жигмунд поносит је и поред свега тврдоглавства — слаб. Цар Иван Грозни — тиранин је свиреп и претворан; у њему по некад засија каква виша мисао и људско осећање, али се одмах изгуби у политичким рачунима; он је, као што упутно рече српска критика, нека смеса Нерона и Карла XI, монголска крв са неколико капљица крви словенске. Драшко је жива слика себезналости, претворства и дворске плетке, а Никша је страшан и неумитан као судбина. Ну пред Доброславом, Вукашином испуњени смо ужасом, ти људи нису рођени за злочинство, али су на то нагнани разузданошћу страсти, које се у њима одржавају готово више силом страшне фаталности, него ли њиховом злоћом“.

У драмама нашега песника догађаји се сучу логично један из другога, и имају неизбежне природне последице. Бан кад смера на какав велик учинак (ефекат), он те на њ поиздаље спрема, па ипак те њиме изненађује. Стил му је разнолико обојен, али одговара свагда карактерима, увек је природан. На послетку, свака му је трагедија велика морална поука а уједно и друштвено огледало неке епохе. Што песник уме да се пресели у сваку епоху различних словенских народа, да јој схвати и верно изведе дух, то је својство, које се ретко јавља и код бољих драматских песника.

Иван Филиповић, у своме делу: Кратка повјест књижевности хрватске и српске, помиње нашега Бана као најзаслужнијега међу посленицима на пољу пјесничко-драматичном, сматрајући „Мејриму“ за најбољу и најсавршенију драму у нашој драматској књижевности.

Руски професор Макушев преводећи, у своме делу „Задунайскіе и Адріатическіе Славяне“, подуже уломке из Банова Цара Лазара, не налази у тој врсној трагедији шта

би критика имала даземери, ван ако не би био велики број лица, која у њој раде, и означавајући Мејриму, Уроша V и Цара Лазара као „лучшія драматическія произведенія Сербовъ“, завршује тим, да би преводом Банових драма оживело руско глумиште.

Професор словенских књижевности у свеучилишту париском, Луи Леже, превео је многобројне уломке из Мејриме. Он вели: „Предмет је чисто романтичан, јер је песник из историје узео само верно огледало потлачених хришћана. Знамо пофранцужене Турке Волтерове и фантастичне Бајронове; у Бана налазимо праве Турке и Србе. По нашим многобројним изводима моћи ће читалац ценити његову поезију, која и ако излази из колосека класичне школе, опет за то има у себи озбиљну књижевну вредност и силан драматски ефекат. — Много би добила ова драма, кад би била проређена; али ипак у њој има превеликих лепота, и могла би постићи прави успех не само на словенском, него и на европскоме глумишту.

Пољски писац Воловски, у своме листу la Semaine, рече ово: „Ванда је управо утеловљени пољски народ; она има сву лепоту, поноситост, храброст, интелигенцију и непоколебљиву издржљивост нашега народа; она страсно љуби и енергично брани своју личну слободу, као и Пољска своју народну независност; њена љубав према страном принцу узрок је смрти њезиној, као што су и принчеви страни, отимајући се о пољску круну, упропастили Пољску. Самоубиство Ритигерово права је опомена. „Млáда“, злобна и суревњива, која по што по то тражи Вандино упропашћење, очевидно је зли геније Пољске. Велики свештеник и први староста представљају конзервативну партију, а с друге стране млада „шљахта“, која најпре пламти одушевљењем за Ванду (за личну слободу), а доцније је оставља и упропашћује, жива слика оне бујне, превртљиве властѐле, чији се карактер (о)ља на сваком месту пољске историје. Према Млáди стоји

Богор, страстан љубитељ краљичин, израз најнежније љубави, најусрдније оданости, безграничне великодушности, прави пољски карактер. То је добри геније Вандин (Пољске); али по несрећи од ње је отиснут, па с њом и умире. До њега је постављен верни му пријатељ Гостовит, да накнади својства која Богору недостају, а та су енергија и предузимљив дух. Ова двојица, везана ретким пријатељством, чине тако рећи једну потпуну особу“.

Италијанац Барбанти, пишући о српској књижевности и њеним одличним гајитељима, опширно пише о Бановој поезији: „Његово име, вели он, већ је познато међународним критичарима, као човека који стоји код словенских народа на драматичарском вршку. Његова је „Марта Посадница“ фотографски опис обичаја, живота и осећања онога времена. Ако ми је слободно поредити, Бан се служи трагичним платном као Вагнер „митом,“ да у великим потезима наслика психолошке и историјске истине. — Страст у Миленка и Добриле шекспирски је цртана, ма да из ње провирује источанска бујност (l'impeto)“.

Бан је прегледао, поправио и у нечем изменио своје трагедије и друге поезије, које су све спремљене за штампу. Али хоће ли икад скупити и своје производе у прози, од трајније вредности, које су растурене на толико страна?

Као књижевник није никад знао за завист; на против, свагда први беше готов да призна стварну вредност других писаца, и да искаже своје мишљење о њиховим добрим и лошим странама, са искреношћу која му је у нарави; свагда је био готов да охрабри гласом и пером младе књижевнике, и да посаветује свакога који га за савет пита. Али арогантију не трпи, и на њу радо удара.

Његова кућа беше увек књижевно и уметничко збориште. Ту су често читана и оцењивана дела намењена за штампу; ту женски кор београдскога певачког друштва држи

своје пробе уз клавир; а друштво за занате и вештине, које престаде уз последњи рат, држаше своје скупове. Ту је на послетку 1881 умрьо највећи српски глумац А. Бачвански, који, од више година лишен вида, у тој кући нађе прибежиште и милосрдну пажњу.

Бан је члан нашега ученог друштва у Београду, јужно-словенске академије у Загребу, трију друштава италијанских и једнога источног. Осим управе пресксога бироа, двапут је председавао тајним политичким одборима, и научном одељку друштва за занате и вештине; беше члан „Одбора за стално српско позориште у Београду“ (с крајем 1862), који одбијаше вилу туђинку, наметницу, и члан великога позоришног одбора (седамнаесторице) за грађење, снабдевање и уређење садашњега Народног Позоришта (1868.) Одликован је командерским крстом таковског ордена, златном француском медаљом, и златном медаљом италијанском.

Занимајући се сада најновијом историјом српском, после 67 година живота врло бурна и неуморно радљива, проводи тиху и срећну старост, ако се то може назвати старошћу, гледајући на свежину и лакост његова тела и духа. Окружен пажњом своје добре жене и угледне кћери, окружен ваљаним зетовима, унучадма и праунучадма, још к томе лепом китом одличних пријатеља, он увек сања о своме Дубровнику, и спрема се да између њега и Београда подели провођење остатка свога живота, који му желим дуг и срећан на већу славу Србије и Српства!

У нас није довољно истакнуто, да смо ми, Срби и Хрвати, од свих Словена први били, који смо још у 16 веку почели радити и на драматској поезији. После обнове наука у Италији, наши не само преводише са старих класичних језика и са италијанскога, него и самостално писаху

народне драме, истина не „народне“ у данашњем смислу, али ипак из свога и у опште словенскога живота. Шта више, они неке од тих драма и приказиваху, разуме се као дилетанти, на својим академијским састанцима (вечерњим забавама). Овако се од части настављало и 17 века.

У новијој нашој књижевности први се беше појавио као драматски дилетанат, историк Јован Рајић, око половине 18 века (1753), кад му беше 24 године, са својим делцем: „Трагедија о смрти цара Уроша“, ну које изађе у штампи тек после 45 година (1798). За њим долазе преводи и први оглед Манојла Јанковића (1789), и права трагедија „Смрт цара Уроша“, од Стевана Стефановића, једнога од најдаровитијих писаца у нашој књижевности, која би представљена у Новом Саду 1825, а штампана истом 1841.

Али прави је начелник наше новије драматске књижевности Јован Стеријин Поповић. За њим долазе добри започеци даровитога новосадског професора Л. Лазаревића и слаби других. Долазе књижевне драме С. Милутиновића и владике П. П. Његоша. А наш Малетић појави се 1845, Бан 1851, Суботић 1860, поп Илија Округић 1870 (то јест те године изађе у штампи а комад му је раније представљан), Ђ. Јакшић, д-р Милан Јовановић и Коста Трифковић (1870). То су наши најплоднији драматски писци; остали или мање писаху или припадају садашњости.

Бан и Малетић, по плодности својој могу се мерити са оснивачем наше новије драматике, али по замисли, а особито по драматској техници и психолошкој страни у многоме су напреднији од њега, као што је и само време њихово напредније од његова.

Наши слављеници трудише се, са осталим својим друговима, кроз више година, да се подигне велика и лепа зграда за стално Народно Позориште у нашој младој држави. А позориште им је вратило тиме, што су они поред њега своје

драме дотеривали и усавршивали тако, да оне данас нису само књижевне драме, за читање, као на пр. Симине и Његошеве, него и позоришне, за представљање; а они опет својим уметничким делима привредише народним позориштима овде, у Новом Саду и Загребу, за неколико година, више десетина хиљада. Тако новији драматичари и народна позоришта стајаху у узајмичној вези, утичући јако једно на друго.

Кад би наша књижевност у својим појединостима позната била осталоме свету, она би стајала као неки куриозум међу књижевностима других културних народа. Заиста би се људи морали дивити, како су наши старији писци вољни били да, поред својих редовних дужности, раде и на књижевности, кад нису имали ни моралне ни материјалне награде. Ко је хтео да изда какав спис, ваљало је да нађе Мецената, који ће му платити штампу (која онда беше скупља по данас), а то беху обично наши стари родољубиви трговци, којима су таке књиге посвећиване. У противном случају издаване су књиге на „пренумерацију“; скупљачи већином потроше новце, а писцу, који је годину и више дана писао дело, више месеца тражио књижевне везе и писао расписе за предбројку, годину дана штампао књигу, држао коректуру, отправљао књиге и водио о томе двоструко књиговодство, остајало је најпосле да плати штампу од своје засебне зараде.

Али можда је у моралном погледу било боље.

Критика је у оно време значила што и осуда. Страх од критике беше велик, и ја познајем знатнијих али скромних писаца, који за живота нису смели да издаду својих списа. Млади народи као и мала деца више су наклоњени да забаљкају, кваре и руше, него да стварају, подижу и негују, а наравно, нису много ни вични томе. Државе пак српске онда или још није било, или у своме заснивању и уређивању, а полунезависна, изван својих уских граница није могла да потпомаже, одликује и награђује.

Заиста, не би било ни толико дела у нашој књижевности, да писце није наводила на писање унутрашња потреба исказивања, и њихово жарко родољубље и самопрегоревање!

Данас је и у једном и у другом погледу много друкчије, боље. Различна министарства, научна и књижевна друштва, књижевни фондови, државна штампарија, па и поједини књижари и штампари издавачи — издају школске и друге књиге. Ну ови последњи већином само онаке, „које се троше“. Али ни данас још нема издавача, на пример, за боље наше писце старог средњег и новијег времена; за добру популарну енциклопедију; за класичне писце свих народа и времена; за главна дела историјска и т. д.

А што се тиче критике, она још и данас нахрамује: није сваки пут довољно објективна; нема је сталне, без прекида, по некој струци или по многима, него скаче са предмета на предмет, јавља се на махове, од времена на време, према симпатијама и антипатијама, а често и са предањима из старе критике. Да богме, лакше је рећи: ово је бело, оно је црно, него прелазити критички поједине делове предмета и одређивати за њих читаву степеницу оцена.

Разуме се, да је у сваком периоду било почасних изузетака.

И једној и другој потреби могло би а и вољно би било да доскочи наше учено друштво, ако наиђе на симпатичну потпору државе или засебних родољуба. У великих народа чине то богати књижари издавачи или нарочита стручна друштва, а у мањих народа обично научне академије, поред редовнога обрађивања наука, баве се и тим послом.

У овом друштву веје не само народни, него и новији европски дух; с тога друштво ове године прекиде са оним предањем, по коме се књижевницима могла одавати достојна хвала, уважење и поштовање тек после смрти њихове. Оно

је одлучило, да од сад одаје пошту и признање врлинама и заслугама, знању и труду још за живота, после многих година књижевнога рада: да би се пред умним трудбеницима нашим раскрилила мало завеса будућности, те да виде да „не ће са свим умрети“, — дела њихова прећи ће и на потомство; да би им се, у награду за њихове велике труде, спремило уживање оппітега признања; и да би то и млађи нараштај подстакло на слично неуморно деловање.

Коцка паде на вас, господо! Та, друштву је тек 44 године како је основано, а 38 како издаје свој орган. Ви сте дакле на књижевном пољу старији посленици и од овога друштва!

Као што је јесен под нашим небом обично најлепше доба у години, лепше и од самог пролећа, тако и јесен вашега живота нек вам је лепа и пријатна. И као што задовољно можете гледати на прошлост, тако ведро пôглêдајте у будућност. Дошавши сунцу на запад, дочекасте славу у нас необичну, која нек вам је срећна, јер бејасте неуморни унапредиоци научнога живота и уметности, верни чувари образованости и развитка пунонадне омладине!

Слава вам! Живели! (Живели!)

Бр. 5.

Ректор велике школе, г. К. Алковић, поздравља г. М. Бана, као некадашњега професора лицејског.

Бр. 6.

Директор велике гимнасије, г. Ђ. Козарац, поздравља г. Ђ. Малетића, као некадашњега професора и директора велике гимназије београдске.

Бр. 7.

Честитања заступника страних корпорација, као и читање телеграма и писама домаћих и са стране, одгађа се за сутрашњи састанак код јубилара, због оскудице у времену.

Бр. 8.

Отпоздрав јубилара Ђ. Малетића.

Поштовани, одлични зборе!

У оваквој прилици довољан би био израз наше захвалности и у самим очима, овим верним тумачима, шта се у дубини душе збива; али је тренутак за нас и сувише свечан, па ми није могуће, да га не пропратим и са неколико речи.

Ово је прва изјава у своме роду од кад је Србије, изјава, која ће прећи у историју нашега укупнога умнога развијања.

Пре 50 година, кад неука кушасмо крила на књижевном пољу, кога је од нас двојице могла грејати нада, да ће дочекати овакву старост, а још мање, да ће се учено друштво одазвати нашем књижевном раду — учено друштво, које онда овде нико није могао замислити! Од туда данас наша двострука наслада, наша двострука захвала: Богу и ученом друштву.

Педесет година књижевнога рада некоме протеку као 50 дана: мирно, спокојно, у блаженом уживању, као идилски живот, те га се такав на крају свога живота само с усладом поред меке туге сећа. Наши дани у прошлости са свим су друге природе; њих је ретко топло сунце огревало, а чешће их кроз облаке муње поздрављале у времену значајном по цео наш народ. То беше време Србије усколебано и бурно, време младачко, пуно живота и наде, пуно одважности, борбе и патње. Наша омладина познаје оно време из историје, а ми смо га запамтили као патници са сваковрсним утисцима на нашој души, и ако нам се оне слике данас', на заходу сунца нашега живота, много блаже чине. Допустите ми дакле, господо, да се за тренутак вратим у ону прошлост, која с данашњом прославом стоји у тесној свези.

Цео је живот борба. То су право казали — па било да се човек као појединац бори за свој опстанак, или као

члан у држави за опстанак целе државе. Само је начин борења различан, и благо оном, кога околности у тај вртлог касније увуку; томе се још над колевком срећа заверила, да ће му ведре дане чаробнога у животу пролећа сачувати непомућене — једна слика небеска, коју цео каснији живот не може накнадити.

Ми смо рано то пролеће преживели, или боље рећи: нисмо га готово ни имали, што нам је на скоро, с преласком нашим у Србију, наступила брига и борба у новом државном животу. Шта више, ја тамо, у месту мога рођења, у старој, тако званој „граници", нисам имао ни оне усладе у пролећу мога живота, које обично младост ужива, што ми је сваку младосну веселост расплашила и загорчила свест: да сам у свом отачаству туђинац. Томе је још припомогло ондашње стање Србије. Ово, господо, не бих споменуо, кад би се тицало само нас двојице, да не би имало облик хвалисања; али пошто се у ондашњим осећајима и симпатијама нашима сличним огледа и прелазак већине писмених Срба из Аустрије у Србију од почетка 19-г века, то мислим, да ми спада у дужност, да се тога у неколико дотакнем. Признајмо сваком веку његове врлине, онако исто отворено, као што му погрешке набрајамо: то смо дужни потомству.

У то доба, као што је познато, Србија је била извојевала нешто државног живота под неумрлим кнезом Милошем Обреновићем, али је тај живот гледало онда цело растурено и подјармљено на страни српство као своје сунце, а Србију као земљу себи Богом обећану. С тога је ђаку тамо у туђинству све, што му је историја из прошлости расветлила, бунило крв, стварало идејале о српској слободи, а све, што је као подјармљен у своме назови-отачаству гле ао, стварало му је грчевиту узбуну у души и срцу, подобну оној, зјављеној у тужној песми Јевреја: „Дшчи Вавилоња окајаја блажен, иже воздаст тебје воздајаније твоје, јеже воз-

дала јеси нам. Блажен иже имет и разбијет младенци твоја о камен“. (Псал. 136. стих 8 и 9). Величанствене слике из прошлости из првога рата за ослобођење, а после из другога: Милоша Обреновића, Хајдук Вељка, Луке Лазаревића, Синђелића, Рајића и других узор-јунака поред ретког патриотства Луњевице, облетале су омладину тамо својим тајанственим шапутом, и грејале јој душу својим божанственим пламеном.

Таквим расположењем задахнути и ретком љубављу загрејани пређоше одмах у почетку, још под Карађорђем, као што је познато, наш Сократ Доситије Обрадовић, први министар просвете у Србији, пошто је раније, године 1804, половину од своје уштеде у 100 фор. послао српским борцима у помоћ, као што сведочи његово писмо, послано из Трста Павлу Соларићу 5-г јуна исте године; касније пређе Димитрије Давидовић, први српски новина, у Бечу а после мудри саветодавац кнезу Милошу, па карловачки професор, а после кнезом Милошем по препоруци Митрополита Стратимировића за српског митрополита избрани Петар Јовановић, за нашу цркву онда прави заступник Светога Саве; с њим Димитрије Исаиловић, чувени онда професор у првој српској „препарандији“ у Сомбору, а овде крепки стуб у министарству просвете, и познати, многоуважени Јован Гавриловић, Алекса Јанковић, Стеван Марковић, Ј. Димшић, Коста Бранковић, а после мене доктор Јован Стејић, Јован Хаџић (Светић), Јован Ст. Поповић, Јанко Шафарик, па најпосле, да многе и многе друге честите личности и не спомињем, као што су ондашњи професори лицеја, праштао се на моје очи с Карловцима познати таленат Јаков Живановић, млади професор гимназије, те да у Србију пређе — све људи, који су имали према своме времену не само умну спрему какве се онда само могла пожелети, него и правог према Србији патриотства, какво се данас ретко налази.

Таквим приликама охрабрени, а таквим осећањем загрејани, пређосмо и нас двојица, ја на измаку године 1838-е, а г. Матија Бан године 1844-е, пошто смо обојица наш повољан положај тамо и изглед на лепу будућност жртвовали. Јер ја сам презрео избор за државнога питомца у „граници“ ради спремања за економног официра, а мој друг г. Матија Бан, своје две катедре у Цариграду, пошто је своје имање у малој Азији продао.

Само је Колумб, чини ми се, могао после онолике патње новопронађену земљу онаквим усхићењем поздравити, као ми Србију, кад смо први пут на српску земљу ступили. И сад кад се онога дана сетим, готове су ми сузе ударити.

И ово, господо, не бих споменуо, да и данас не грeју таква иста осећања нашу браћу с оне стране Саве и Дунава. И после 195 година, од како је цвет српства у Србији своју мајку изневерио те тражећи помоћи у туђинству, изгубио своју слободу, — и после 195 година велим, није се угасила чежња за мајком Србијом, као да и данас у крви кроз срце пробија потмули и прекорни глас: „Ви сте овде туђинци; **тамо** је ваша мајка — Србија“.

Дошао сам у Крагујевац. **Први пут** видео сам српског владаоца, видео кнеза Милоша, како га народ с пута из Београда дочекује. Какав призор за Србина, рођеног у туђинству! То се, господо, не да исказати, то се може само у оном тренутку **осећати**. — Све, што ми се онда и касније оку представило, било је за мене ретко, чудно, величанствено; све ми је заносило душу у сањарије. Што ми је пре тога сила уобразиља мучно сликала, сад сам својим очима гледао. То беху за ме слике из наше давне прошлости, које обесмртише наше јуначке народне песме, сличне онима из старога класичкога доба Грка и Римљана, слике озбиљне, величанствене, које су у гроб испратиле турски деспотизам и варварство, а победоносно поздравиле зору српске слободе. Гор-

штак је и ненаоружан, диван, јуначким поносом као венцем окиђен, а кад је наоружан, подсећа нас на узвишене богове Јеладе. Такви беху доиста српски јунаци онога доба.

Па опет су околности и таквим јунацима кочиле крила. Да није дошла просвета, чини ми се, да би се Србија још дуго задовољавала ондашњим својим положајем, те не би тражила своју потпуну независност. После извојеване унутрашње независности познато је свима, какво је трвење наступило супротних елемената, какви су се бурни вали у земљи подизали, потпомагани ветровима и с поља и изнутра, претећи државном броду, да га сваког тренутка о стене разбију. Какав је карактер у почетку имало то врење државних елемената, то је историја забележила, и мени остаје да споменем само то, да онда не беше у оној борби умне наше омладине, јер она се за њу у првим онда школама истом спремала. Први зраци просвете поздравише нејаку омладину, загрејаше јој душу топлотом љубави према отачаству, а гњевом и осветом противу Турака, и — нов живот прену, нова чежња за потпуним ослобођењем од Турака.

Од тога тренутка (то смемо рећи) гореле су и наше груди тим осветним пламеном; од тога тренутка сви су се труди и сва напрезања наша окретала као трабанти око тога сунца, које нам је онда па до саме проглашене наше независности у даљини светлило. Таква напрезања створише ново време, нове прилике, нове борце за лепшу будућност.

У таквој борби протекоше нам најбољи дани, и кад смо после званичне дужности могли који тренутак да уграбимо, те да га књижевном раду посветимо, то би нам био најпријатнији одмор.

Младачки је живот зрелим годинама често загонетан, а кадшто је предмет порузи и исмевању, док не наступе озбиљнији у народу дани. То је појезија у животу не само појединаца, него и читавог народа, који се почиње развијати.

Тако је било и с нама и с ондашњом омладином. Поред свега исмевања, што су нас сматрали као особењаке, као занесењаке, ипак се у нашој тежњи нисмо дали поколебати. Колико их је у таквој борби легло у гроб, утешено оном изреком: „На млађима свет остаје, али идеја мора победити". И заиста млађи створише ево овакву нову Србију. Част и слава нашем Господару и Краљу и нашој војсци, који то извршише. Нама је довољна услада та, што знамо, да је у тој борби и наша снага, ма како мала, ангажована била. Оваква садашњост трептела нам је пред очима, истина у много даљој будућности, али је ипак трептела. Па кад се после такве дуге борбе дочека сјајна победа, независност отаџбине, проширење њених међа, кад се дочека краљевство — зар то није ретка накнада за све доондашње труде и патње у неизвесности, као што су мене постигле у оним тешким данима унутрашњег трвења и преврата, а особито за шест година после године 1842-е? — Заиста, господо! Таква накнада за сад превазилази све, што осетљива душа може само пожелети.

То нам је једна услада, кад се обазремо на прошлост; али нам и друга паде у део, која је онако исто ретка, а та је, што дочекасмо, као што рекох, да се учено друштво нашем педесетогодишњем књижевном раду овако одзове.

Каква разлика међу временом на измаку 18-ог века и међу данашњим! Јадан Лукијан Мушицки пливао је онда у радости само што је дочекао катедру словенског и српског језика у гимназији новосадској! — А шта је то нама данас? То је право свитање према лепом дану. Ако се каквом књижевнику онда кашто одазвао глас признавања и захвале од појединаца, као што су се одазвали неки ђаци „Гласу арфе шишатовачке", то је већ било нешто нечувено, од неоцењиве вредности. Од друге публике нико се није имао ничем ни надати. Имена: Доситија Обрадовића, Јована Рајића, Луки-

јана Мушицког, Петра Петровића Његуша, Вука Караџића у правој светлости пронесе по свету само потомство, а у прошлости једва да их је какав топли зрачак признавања и захвале огрејао.

Према овој слици описује се слика наше садашњости и сама. Кад овоме још додамо свима позната факта наше браће у Аустро-Угарској, као: прославу нашега песника, г. доктора Јована Јовановића, Змаја, пренашање посмртних остатака Бранка Радичевића на Стражилово и прославу педесетогодишњег књижевног рада, г. доктора Јована Суботића, — а овде: указану пошту покојном Јовшићу, и г. Мраовићу, покојном Ђури Јакшићу, и Ђури Даничићу, и најпосле г. Јосифу Панчићу и намењену ученим друштвом Доситију Обрадовићу и Вуку Караџићу — онда је слика довршена, осветљена делима у прошлости, а оживљена топлотом душе и срца у садашњости.

Слава оваквом времену! Јер ко не види у њему лепшу будућност? Па кад се овако још за живота одзивље и нама, који смо нешто за народ привредили на књижевном пољу, зар то неће бити благодетна, покретна сила за млађе снаге, за нов нараштај? Exempla trahunt, казали су још Латини, а то је цела истина. Па зар овакви примери неће повући читав низ оваквих призора у будућности?

Хвала вам дакле, господо, свима опет и опет! Историја ће вам лепше захвалити, него ми, узбуђени, слабим речима.

Као што садашњост налази поуке у прошлости, тако ће и потомство наћи поуке у нашој садашњости, и благо будућем нараштају, јер ће имати ради угледања узоре у своме народу, а да их не мора тражити у туђинству. Потомство ће нас у много које чему надмашити, али ће му ово патриотство ипак остати похвално, а тежња и радња за потпуним уједињењем као узор поштовања достојан.

Истина наше жеље и тежње нису потпуно остварене; наша дојакошња борба само је први чин велике драме, која

се има развити, први чин, велике борбе, која на својим стеговима носи име „Уједињено Српство“; али се и то мора остварити. То нам јемчи умна и духовна снага, која данас допире и у ниже слојеве нашега народа; то нам јемчи и расположење наше омладине. Тешки су, истина, дани младим слабим народима, окруженим силним државама: али одушевљење, патриотство и самопрегоревање може све победити. Само ко се не отима, тога обично бујица времена собом однеси. Борба за опстанак нуждан је закон на земљи, те према томе и нашем потомству предстоји борба мучна, јуначка, крвава.

Наши су дани избројани, те с тога можда нас двојица не ћемо дочекати да се потпуно оствари онај замишљени идејал, за којим смо тежили. Ту ћемо рану на срцу однети. Па кад већ ту борбу не можемо дочекати, онда млађе снаге још сад преклињемо: вратите ви, кад ми не можемо, дуг мајци Србији, повратите јој изгубљену, на сто страна растурену, децу, утрите јој сузе, које је толико векова за њима пролевала, уједините отуђене делове накадашњег српског краљевства, створите крепку, свесну и светлу Србију! —

Честита омладино! — руке нам дркћу, кад ти приликом нашега праштања на то дајемо благослова. У тренутку такве остварене жеље, наше ће кости и у гробу захвалом задрктати. — Живи и од сад достојно племенитим жељама српскога народа, који ти још сад спрема неувели венац. (Живео!)

Бр. 9.

Отпоздрав јубилара М. Бана.

Господо!

Кад се човјек након по вијека многог и сваковрсног рада протукао кроз све буре које у књижевничкој, држав-

ној и друштвеној области често бјесне, па стојећи на доњим степенима лествице живота људскога, гледа пред собом вјечност гдје зија, а слуша око себе жагор млађих нараштаја који се с њим опраштају са изјавама признања, онда је тај човјек обузет осјећајима којима је веома тешко, управо немогуће израза дати.

И ја се данас с мојим часним другом налазим на тој тачци, па не могу довољно изразити захвалност, којом сам проникнут према просвјетном овом друштву, што ме је данашњом прославом почаствовало, према ученом збору професора Велике Школе, којим хтједоше овом приликом поздравити преко свог Ректора као некадашњег друга, према Загребачкој Академији и тамошњем позоришту, Матици Новосадској и новосадском позоришту, и према народној читаоници, омладини и позоришту мога милог Дубровника, најпослије према свима научним и умјетничким корпорацијама јужнословенским и општим словенским, који се придружише нашем ученом друштву и доказаше, да умна и душевна словенска заједница није већ само мисао, но постаје дело. Не могу у овом дичном кругу прећутати висока лица, ни представнике европске интелигенције, који ме извољеше писмима и брзојавом поздравити.

Свима им моја најусрднија захвала, а обашка господину друштвеном секретару, који се дотакнуо мог живота и јавнога рада, оцијенивши га више по својој доброти и патриотској намјери, него по мојој заслузи. О свему што је навео судиће други; ја само једно примам, што је природе чисто моралне, а то је: да су побуде и смјерови мога рада били свагда патриотични. Данас могу јавно исповједити са оним поуздањем, које је човјек црпао из своје савјести, да за 41 годину од како сам у Србији није ми прошао можда ни један дан, да нијесам штогод смишљао или говорио, писао или дјелао што се клонило на корист народа нашега.

У пословима политичким лако да сам кадгод и погријешио; али, браћо моја, ко никад не погријеши на томе пољу. Овдје најзгодније долази она реченица: errare humanum est; преварио се је ум, али је намјера била чиста. У мојим књижевним производима биће, да како, недостатака, и ти мени без изговора припадају, али ће се и онде наћи, да су ми развој свијести и моралности нашега народа, као и његов углед пред свијетом били цијел, којој сам постојано тежио.

Та ме свијест и данас наводи да у кратко изложим ток просвјете у српскоме народу од 50 година амо: којим је правцима тај ток ишао, и чему ти правци воде.

Ко хоће да оцијени почетну епоху ма којег народа који уставши из своје колијевке запливао је широким морем образованости свјетске, мислим да се у оцјени неће преварити ако испита правац који је владао у његовој школи и књижевности. Правац школски много утиче на књижевни, а оба утичу на правац у животу. Истина да на живот и судбу свакога народа јако дјејствују природни му нагони расе, па и сама вјероисповјед. Отуд му првобитни обичаји, предрасуде и здраве мисли, неке врлине и мане. Али сви знамо и то, да школа и књижевност, како којим правцем ударе, преиначавају обичаје и мишљења, кријепе или поткопавају врлине и мане, па су кадре дужим временом да и саме природне нагоне превију, или са свим искоријене.

Ове су истине искуством вијекова посвједочене, и кроз то правац који се просвјети даје у школи и књижевности главно је, судбоносно је питање за народе.

Просвјета има двије области: умну и моралну. Кад се ма која од ових области занемари, просвјета је непотпуна. ли која је од њих двију у судбини људској претежнија? ' ја не могу ни за тренут двоумити — претежнија је област)ална. Прва даје и појединим људима и читавим народима)бичну снагу, често таку узвишеност да јој се током свих

времена човјечанство диви; друга доноси блијесак и многостране користи, од којих су неке постојане а неке пролазне. Стара Спарта одликовала се величином моралном, а Атина умним блијеском, па ова друга није могла ни пуних 80 година одржати надмашност у Јелади, док је Спарта остала на својој висини шест стољећа; па и онда кад су старе врлине почеле опадати, љубав је к отаџбини и слободи чинила још пуних 18 стољећа чудеса међу Спартанцима. Они најзад подлегоше, али се и тад склонише у Маинске планине, као год доцније и наши Срби у Зетске, па су отуд пркосили моћи Римљана и Турака.

Оваких примјера претежности моралне врлине над умом пуна је свјетска повјесница. Па још и ово пада у очи да, кад су народи стизали до врхунца умнога развоја али се овај није моралним подупирао, они су се нагло котрљали своме паду. Док је Рим био морално велик, био је и господар свијета, а кад му је под Цезаром Августом синуо златни вијек књижевности, али се моралне врлине угасиле, сам умни развој није могао Риму одржати у рукама свјетско жезло; он га је брзо испустио, па напокон издахнуо у крајњој расслабљености свога деморалисаног духа. Златному али деморалисаном вијеку књижевности француске под Лудвиком XIV и XV шљедовала је катастрофа ове старе, моћне монархије, коју је могла спасти од коначне пропасти само велика революција, одгајена философијом XVIII вијека.

Најсрећнији и најславнији били би народи кад би им развој ума и духа, знања и моралности напредовао у једнакој мјери. Тад би био остварен најсавршенији друштвени идеал човјечанства. Тому ће идеалу, ма да је веома тешко постићи га, свагда тежити одабранији духови, увидљиви и искрени патриоти свих образованих народа.

С тога гледишта прелазим на посматрање просвјетнога тока у српству.

Већ се навршило 50 година како је народ наш у неким крајевима одсудније пошао пољем образованости. Којим су правцем школа и књижевност ту образованост повеле? То је први одјељак мога задатка, на који одговарам као савременик и сарадник.

Одмах с почетка на челу наше просвјете стајали су људи одгајени на изворима грчко-латинске класичности; поред тога већином су били на висини савремене им науке. Испитајте им списе, и наћи ћете да им је преусходно моралан и патриотичан био правац. Истога су се држали и у школи. Младеж је расла развијајући подједнако ум и срце.

Са појавом Вука Караџића догодио се је знаменит обрт у умовима. Искључиви класични правац у лијепој књижевности уступио је мјесто правцу чисто народном; подражавању шљедовала је изворност.

На томе обрту ми се сусретамо са највећим пјесницима ове нам прве просвјетне епохе, с том разликом да, док су се неки од њих дали занијети струјом у свему народном дотле, да нијесу разбирали љепоте од недостатака народног умотворења, други усвојивши народну изворност, настајавали су да је усврше класичном естетичношћу, чија правила остају за сва времена и све народе непоречан образац праве љепоте. Сви увиђавнији млађи писци, не губећи прве из вида, пођоше, боље лоше, трагом других, и створише нам односно доста обилату, а изврсну књижевност. Тим смо много добили у умном погледу, а у моралном нијесмо ништа изгубили; шта више, пређашњи морални правац у васпитању био је тад ојачан правцем националним.

Пошљедице тога покрета брзо се појавише у самом .воту. Из тијесна оквира пријеђјелног родољубља изишли на широко поље свесрпства, а отуд на огромно земљиe Словенства. Са умом ширила се душа и срце. Поезија, ıма, новелистика, све гране лијепе књижевности дисале су

патриотством и другим врлинама људским. Писци су уживали у идејама, и не само што нијесу имали никакве материјалне користи од свога књижевнога труда, него су често и укидали од своје редовне, скромне зараде да штампана дјела пусте у народ. И школска младеж, трпећи већином оскудицу, али надахнута примјером и ријечју својих наставника, одушевљавала се за идеје, облачила се у народну ношњу из старих времена, оснивала је дружину тако названу „Душанов пук“ издавала је у нарочитом љетопису своје прве књижевне покушаје.

У то је наступила 1848 година, а с њом преврат који је узрујао већи дио европских држава. Тад је народност српска и хрватска дошла на све стране у озбиљну опасност. Али колико год је опасност била већа, толико се јаче развила у нас морална снага, и жешће плануо општи ентузијазам. И писци и свештеници, чиновници грађанског и војног реда, професори и школска младеж, грађанство, па и сеоско становништво, све је то јуначки устало као један човјек на обрану свога и својих. Једни су соколили народ ријечју, други су га распаљивали пером, трећи су помагали имањем, или трчали на бојно поље.

У том општем душевном узлету падоше све предрасуде племенске и вјероисповједне. Удешена је заједничка радња међу Србима и Хрватима, православни патријарах Рајачић свечано је рукополагао у Загребу католичког Бана Јелачића уз неописано усхићење оба народа, па је за тим ступао на чело својој оружаној пастви. Храбри Книћанин прелазио је са својим србијанским четама Дунав, Јелачић са граничарском војском Драву, а Владика црногорски Његуш II, прогласивши се са својих планина заштитником угрожене нам народности у Приморју, спремао се да у споразуму са Србијом отпочне рат ослобођења свих јужних Словена.

Ето како су идеје, посијане у школи и књижевности, постајале дјела у животу.

Али неко вријеме за тим преврће се лист. У школи и књижевности мијења се правац у толико, што је умни настављен, а изостављен морални баш онда, кад га је требало што више ојачати према многим опасним идејама туђим, које су у нас себи крчиле брзо пут. Ентузијазам поче се гасити у апатији, или се прометао у ону грозничаву дјелатељност која поглавито смјера на сјајан положај, на угоднији а лакши живот, заступаше га пуки материјализам са својом нераздвојном другом, себичношћу. Ко је видио ентузијазам 1848 год. па узме да га сравни с оним, који се показао о нашем пошљедњем рату, овај ће му према ономе изгледати као пламичак према пожару.

Онда није чудо што је звук, некад бучни и општи, патриотске пјесме, постајао све ређи и слабији, што се озбиљна и плодоносна народна драма све ређе појављивала у књижевности, па најзад и на позорници, што су напуштени сви, или скоро сви, покретачи морала људског и националног.

То је све одбило своју црну сијенку на живот наш.

Ја повлачим завјесу на све појаве којима смо били свједоци за последњих 25 година: на учестане нереде у у скоро свима слојевима нашега друштва, почевши од школе, на разорљиве друштвене и државне теорије, не изузимајући ни комунску, које је донијела и распрострла наша штампа, на кратак вијек и неоправдано упропашћење свих наших финанцијских и привредних удружења, на жалосне па и трагичне догађаје збивше се у нашој државној области, и тако даље.

Довољно ће бити кад споменем да је у нас већ опао естиж сваког аукторитета, и умног и духовног, и пороченог и званичног; да чврсти, дошљедни, лојални карактери игледно губе се; да се најсупротнија начела цинички ми-

јењају према околностима; у мјесто некадашњих скромних и и пожртвовних патриота, који прије свега узимаху на ум ствар општу, све више отимају мах безобзирне рачунџије, који ствар општу подчињавају личној.

Тако је сад у нас, тако је на жалост и свуда, гдје је тако названи модерни дух овладао.

Кад дубље загледамо у ове велике незгоде наћи ћемо да су везане једна за другу, те једна другу логично вуче, а све истичу из једног извора: из саможиве материјалности која карактерише овај колико умни толико искварени вијек. Жељни науке а заблијештени његовим научним блијеском, нијесмо опазили дубоке ране под тим блијеском сакривене, па смо од њега примили и добро и зло.

Ране му пријете да ће прећи у трулеж, а овому ако велики и јаки народи могу дуго одолијевати, не можемо ми, народ нов и мален, у средини моћних држава. Потребна је појача доза отрова да убије снажно тијело, а довољна је и једна капљичица да произведе смрт у тијелу нежном и још потпуно неразвијеном. —

Долазим на други одјељак мога задатка; чему нас све ово што је наведено води? То сам већ наговијестио: води нас оној неуклонивој повјесничкој пошљедици, кад се у школи, књижевности, па дошљедно и у животу ум са науком у материјалистичном правцу расцвјетава, а морална својства вену; води нас тамо куд је одвело Атину, Рим, и толике велике монархије и републике. Ту не спасава ни наука, ни богаство, нити икаква физичка снага; спасава само дух просвијетљени, очеличени, несавладани.

Означењем болести означен је и лијек. Поред умне просвјетне области треба нам развијати и област моралну. Ова је најбољи устук заблудама оне.

Духовним јаким развојем сузбија се побједоносно материјализам са његовим разузданим страстима у дозвољене му

границе, даје се полета духовима, те не цијене само што је позитивно, и с чиме, да како, треба у животу ра̀чунати, него се из позитивних кругова, који ма како да су раширени ипак су тијесни, бацају у безгранична просторе идејала, и тамо црпу узвишеност мисли и осјећања човјечанских.

Тамо, и само тамо, образују се велики карактери; национално пак васпитање специјално даје велике патриоте.

Господо моја, така је будућност остварљива, па тим више, помишљајући на њу, морамо се тјешити, и сви прионути да је што брже постигнемо. Да, она је остварљива. Поплавом модерне деморализације само нам је захваћена површина друштва, а темељ није још поткопан. Чим је тако, тврдо вјерујмо у срећни природни нагон српске нам расе к свему што је истинито, честито и доиста корисно, вјерујмо у познату увиђавност наших одличних наставника и писаца, којима добра воља не може оскудијевати, уздајмо се у ревност оних лица, која су позвата да с врха управљају јавном наставом.

Нек се књижевност врати к своме првом правцу, нек се изведе у мушким и у женским школама корјенита реформа, јер већ крпарења с неким измјенама и додатцима нијесу довољна, реформа корјенита, по којој да се све строго потребне наставне гране слију у чврсту, међу својим одјељцима мудро конбиновану, сходно потребама и околностима нашим смишљену, и обје просвјетне области обухватајућу систему, па ће за кратко вријеме из школе и књижевности завијати друкчији, спасоносан дух у животу милога нам народа.

Ја поздрављам из дубине срца врле будуће раднике на томе судбоносном дјелу. Они ће бити највећи добротвори народа свога, а преко њега и словенства и човјечанства.

Вас пак, умна господо, молим да ми не замјерите што сам данас пред вама повео мјестимице строгу ријеч. Дан је овај за мене као писца најсвечанији у моме животу, па у

тај дан, кад можда пошљедњи пут јавно говорим, сматрао сам за своју свету дужност да изложим неке резултате мога 50-о годишњега мотрења и искуства.

Казао сам истину, коју смо сви дужни себи и другима, онако како сам је уочио, а казао сам је пред збором учених људи и свјесних грађана, који сви добра желе дјеци и кући својој, народу и народној држави, па се уздам у вашу благу снисходљивост.

Браћо моја, остајте ми с Богом! (Живео!)

Бр. 10.

Председник затвора седницу, која трајаше од 10 часова пре подне до 1 мање четврт после подне.

Бр. 11.

Поздрави телеграмом или писмом српском ученом друштву или јубиларима, који су тога дана или доцније стигли, а распоређени по азбучном реду мѣста гласе овако:

Алексинац

Dominis eminentissimis Matthaeo Ban et Georgio Maletić die sollemni, quo annum quinquagesimum sui operis in literis insumpti celebrant.

Epigramma.

Lustra decem viguit quercus velut alta, cothurnum
Quae tulit ingenius trita palaestra viris.
Tantus amor scenae maneat, sero occidat aetas,
Vota metro et sensus promere qua liceat.
Semper stent gentis monumenta; nepotibus ultro
Concessum ingenti mole sua stet opus!
Multa gravi studii nisu et generosa sequatur

Serbicus arbitrio fultus utroque puer!
Munere pro nancto grates hinc corda rependunt!
Vestrum sint meritum facta beata decus!

Alexinatii prid. Non. Septem. 1885

Fr. Elezović
professor.

Атина

Срдачно вам честита дан заслужeног славља ваш ученик

Сава Грујић.

Београд

1.

Г. Матији Бану

ПРИЛИКОМ 50-ГОДИШЊЕ ПРОСЛАВЕ КЊИЖЕВНОГ МУ И НАРОДНОГ РАДА

Пола в'јека већ је туна
Како Твоје лире струна
По Словенству пусти јек,
Пола в'јека борбе круте
Видаш роду ране љуте
Душевни му дајућ' л'јек.

Чим се јави, Ти омили
Небопловној српској вили,
И постаде побрат њој,
С њом си скупа цв'јеће брао,
У ките га савијао,
И шиљао у род свој.

Мејрима нам причат' зпаде
Твоја пјесма шта ваљаде,
И Хус, Лазар, Марта с њом;
Час жалосно, њежно бруји,
Час олује шумом зуји,
А час јекти као гром.

Презрео си сјај и чине
Да се лакше твој дух вине
У просторе гдје нам спас;
Да пут крчиш српском праву,
Св'јету причаш Српства славу,
За њ свуд дижеш чувен глас.

Кад је турска клета сила
Б'јесно Србе таманила
Превршујућ' бједа број,
Ти си браћу бадрит' знао,
С краја на крај одлетао,
На усташки спрем'о бој.

И та борба истрајала,
Раја мегдан одржала,
На попришту крвавом:
Сад јој више туђа рука
Не задаје тешких мука,
Већ слободом сја јој дом.

Вај! ал' није све нам туна,
Још нам треба Твоја струна
Да извије громки звек:
Браће доста јоште има
Што ногама под туђима
Стењућ' чека нови в'јек.

Де, старино, још нам збори
Како ваља кад догори
За слободу крвцу дат',
Како ваља младе снаге
Домовине за спас драге
Позивати у свет' рат.

Па ће т' име живјет' в'јеком
Докле Сава тече т'јеком,

Док устраје српски пој,
За то још нам пјевај, кличи,
Нек се народ тобом дичи...
Ој живи нам, п'јевче, ој!

М. Мартинац.

2.

Велепоштовани Господине!

По што ми стање здравља не дозвољава, да будем учесником сутрашње светковине, намењене заслугама вашим и Господина Малетића, то узимам себи слободу, благодарећи најучтивије на дотичном поштованом и драгом ми позиву, овим путем поздравити како Вама, многопоштовани и многозаслужни Господине, тако и предименованом, дичном Вам Господину другу, сутрашњу узвишену свечаност Вашу, са топлом и искреном жељом, да Вас Бог милостиви обојицу још дуго одржи живе, здраве, љубљене и поштоване, народу нашем и просвети нашој.

Молећи Вас, у осталом, да изволите бити уверени о моме најодличнијем поштовању и уважењу, имам част назвати се и остати

Ваш покорни слуга,
Самуило Пантелић.
Епископ Шабачки

3.

Господину Ђорђу Малетићу и Матији Бану.

Уважена и поштована господо,

Како ми због слабости, не ће могуће бити присуствовати прослави педесетогодишњице вашег књижевног рада, на коју сте имали доброту позвати ме, молим вас да ми дозволите да вам овим путем поднесем моја скромна честитања,

и то вама, Краљевини Србији и народу српском, који доживеше ову овак ог рода прву свечаност обавити.

А вама, многоцењена господо, поред честитања подносим моју скромну жељу, да Вас велики Бог још дуго и много поживи, и да се такови неуморни радници на књизи и науци од сад множе и хиљаде.

Са особитим поштовањем спрам Вас, дозволите ми, господо уважена, назвати се

ваш понизно-услужни
М. Барловац
пенс. управн. вар. београда.

4.

Поштована Господо,

Спречен сам службеним пословима да данас лично учествујем у светковини вашег 50-то годишњег књижевног рада; и за то овим писмом хитим молити вас, да бисте имали доброту примити моја најлепша честитања ове данашње заслужене и значајне светковине, са жељом, да још дуго поживите на понос своје отаџбине.

с дубоким поштовањем,
Ж. М. Блазнавац.
управн. вар. београда.

5.

Господи Ђ. Малетићу, директору у пенсији и М. Бану, књижевнику.

Поштована Господо,

Негдашњи ђак ваш с највећим поштовањем честитам вам данашњу свечаност и желим: да вас још дуго Бог поживи на корист отаџбини, а на радост свима онима, који су се код вас књизи учили.

Таса Ј. Миленковић

6.

Мој драги и уважени наставниче,

Добио сам позивницу, да и ја будем учесник прославе Твог и Г. Бановог педесетогодишњег књижевног рада.

Топло благодарећи обојици на позиву, а нарочито Теби, мој добри наставниче, што ме се сећаш као свог ученика, радо примам позив, а још радије учествоваћу у тој првој установи у нашој милој домовини, установи, у којој се и видљивим знацима одаје пошта заслужним трудбеницима на пољу књиге и науке.

Прими уверење мог искреног поштовања с којим остајем

Твој благодарни ученик,
Прота Ж. Јовичић
Професор Богословије

7.

Г. Ђ. Малетићу, Директору Гимназије београдске у миру.

Поштовани господине Малетићу и г. Бане!

Примивши вашу ч. позивницу, видио сам да са срећом педесетогодишњицу — прославу — славите, на коју и мене позивљете, за које вам најусрдније благодарим, но по што сам другим послом спречен, није ми могуће да и ја у тој слави учествујем.

За то вам желим од свег срца, нека вас Бог поживи са г. Баном, и нека свевишњи Бог излије благослов и дарује добро здравље, а уједно вам благодарим у место синова које сте обучавали.

Примите искрени поздрав од вашег искреног пријатеља.

Антоније Радивојевић

8.

Поштовани господине,

Јутрос сам добио позив с којим сте мојој жени и мени указали велику част, позвати нас на прославу вашег педесетогодишњег књижевног рада.

Веома сажаљевам што морам прексутра с мојим шефом отпутовати, које ме лишава велике пријатности учествовати у тој прослави и том приликом вам изразити моја срдачна честитања и чуства мог искреног поштовања.

Моја жена ће без сумње бити у дворанама ученог друштва; она веома поштује писца, у којег делима је она често улоге имала.

Примите, поштовани Господине, заједно са г. Малетићем, и моја скромна али искрена честитања за прославу, која бележи по столећа рада, с којим сте српску књижевност и правац уметности украсили, рад, који вам сталан спомен у нашем народу осигурава.

Желим вам, поштовани господине, да још много година уживате свет у добром здрављу, а српски народ у делима, која ћете му још подарити.

Дозволите ми, поштовани господине, уверити вас о мојем најодличнијем поштовању.

Константин Алексић
(драгоман франц. посланства)

9.

Господину Ђорђу Малетићу и г. М. Бану.

Господо!

Усхићена данашњом светковином, и ако неудружена у колу својих негдашњих другарица, да бисмо тако удружене могле вам оплести ловорове венце, да са њима окитимо дичне главе дичних јубилара г. г. Малетића и Бана.

Па ма и овако усамљена, но једнаким осећајима целога српства удружена, хитам, да свијем венац захвалности у срцу незаборава.

Као некадањи члан Народног Позоришта под управом вашом, честити јубилару, сматрам се срећном, што и ја доживех дан ваше славе. Са срцем пуним захвалности честитам вам педесетогодишњицу књижевног рада. Усхићена тиме кличем: Слава јубиларима: г. г. Малетићу и Бану!

Благо народу који се с вама поноси!

С поштовањем
Јелица Т. Весовића.

10.

ВЛАЈКО С. ЦОНИЋ, ФИЛОСОФ.

Берлин

Малетићу и Бану.

Честитам вам прославу и желим вам да по педесетогодишњем раду још много година у здрављу наставите.

М. Петронијевић

Беч

1.

Ученом друштву у Београду

Учествујем духом у данашњој светковини. Јубиларима желим још много година корисна рада.

Др. Јован Јовановић,

2.

Матији Бану, Београд.

Честитам срећно дочекани славни дан. Још много љета живио, радио на корист народне књиге.

Михаило Клајић.

3.

Д. АНДРЕЈЕВИЋ, БАНКАР.

Болоња

1.

(СА ИТАЛИЈАНСКОГ)

Поштовани господине Матија Бане!

Растојање одвећ је велико, а и наши послови одвећ су хитни да бисмо, славни Кардучи и ја, могли, као што из свега срца желимо, учествовати у књижевној свечаности, коју вама јуначки српски народ прекосутра посвећује, преко Учёног друштва Београдског, као своме поштованом апостолу, писцу и песнику узвишеном.

Ми духом и срцем присуствујемо тој срећној златној свадби, коју слави јужнословенска муза. Сјајна свадба, којој ће присуствовати са својом славном фатидичном успоменом сви јунаци, борци и мученици српског укрснућа, јер Ви вашим лирским песмама, драмама вашим, обранама отачаственог права распаљивасте срца, спремасте духове, и на бојишту мисли победоносно водисте велике бојеве, који по неотклоном закону свагда претходе победама крваве акције.

Судбина племените Србије нека вас још дуго њој одржи.

Iосиф Барбанти адв. Кардуче.

2.

Поштованом г. Матији Бану.

(СА ИТАЛИЈАНСКОГ)

Хтео бих бити у Београду и придружити се вашим многобројним поштоваоцима да прославим дан $^8/_{20}$ септембра. То не могавши, ми ћемо сви у граду овом и његовом университету опевати усхитну химну песничкој слави Нестора словенског, храбром патриоти српском, слави и дики двају народа.

Сви ваши овдашњи обожатељи и пријатељи, сва моја породица шиљу вам честитања и поздраве пуне поштовања.

Вашу честиту главу окитио да Бог да заслужени венац бесмртности!

Антоније Мадони.
конзул

3.

Г. Матији Бану.

(СА ИТАЛИЈАНСКОГ)

У сред свечаних манифестација, које се Вама у част данас чине, иницијативом Српскога Ученог Друштва, изволите уважити поздрав, који вам шаљем у име све Болоње, која се радује што се придружује горе поменутом Друштву, да поздрави у лицу Матије Бана славног песника, који са сјајем ума спаја величину патриотизма.

главни кмет
Такони

Будимпешта

1.

Господину М. Бану и Ђ. Малетићу

Поштована господо,

Овог часа примио сам позив, којим сте ме изволели одликовати. Јако обрадован љубазним сећањем, и жалећи живо што не могу бити учесник прославе, коју учено друштво приређује на своју част и вама у славу, ја се радо придружујем поштоваоцима ваше личности и вашег рада, честитам вам од срца част, која вам се указује и коју толико заслужујете, радујем се што вам је дато да доживите поносан дан, ког речено друштво прима на себе да буде тумач народне поште и благодарности, и желим вам живо и искрено, да ти дуго поживите, на понос свога рода и на корист његове књиге.

С најтоплијим поздравима остајем г. Малетића захвални ђак а обојице искрени поштовалац П. Стејић

2.

Бану и Малетићу јубиларима.

Честита

Др. Валента

3.

Јубиларима Бану и Малетићу.

Здраво и весело још толико љета певали српству!

Сретен Поповић, Софија Ивановићка, Софија Магазиновића.

Букурешт

1.

Г. Матији Бану.

Честитам вам срећни дочек педесетогодишње борбе ваше на пољу књижевности. Живели и јуначки се још много година на том дичном пољу славно борили.

Вујатовић
са породицом.

2.

(С ФРАНЦУСКОГА)

Господину Матији Бану.

Не могући лично учествовати у вашем књижевном јубилеју, допустите ми да вам пошљем своја искрена честитања и да вам кажем, да ће ми пријатељство које сте ми указали свагда бити једна од мојих најмилијих успомена.

Гроф Торнијели.
(италијански посланик)

Вакарел

Матија Бан.

Славу педесетогодишњице књижевнога рада, славни мужу Дубровника, честита

Марин и Љуба Јурас,
(предузимач жељезнички са женом)

Ваљево

1.

Драги и поштовани пријатељу!

Данас је срећан дан, који прикупља све ваше пријатеље и сународнике, дајући им неизгладиво обележје, кад вас гледају где славите 50-годишњу светковину ваших књижевних радова, којима се ми као сународници поносимо и који су написани са узвишеним даром и проницавим духом тако лепо, да треба много умне снаге и природне способности па да се дотле дође.

Изволите примити, драги земљаче, моја журна честитања вашега оданог

Д-ра Васе Брентовића
МАЈОРА, ГЛАВНОГ ЛЕКАРА ДРИНСКЕ ДИВИЗИЈЕ.

2.

Господину Ђорђу Малетићу и господину Матији Бану, српским књижевницима и песницима.

Данас се слави пола столећа од како Српство спомиње ваша имена и ваше књижевне радове, данас са свију страна шиљу вам се венци и поздрави.

Радо се и ми придружујемо тој лепој свечаности и честитамо вам доживљењу, заслужену прославу свога педесетогодишњега труда на књижевности српској.

Др. Св. Атанасијевић, Др. Ђорђе Петровић, Дим. Тасић рачуновођа, Мих. Гребенчанин адвокат, Љубомир Ненадовић, Јован Молнар штампар, Лаза Кузмановић телеграфиста, Мих. Радовановић, Марко Ђуричић, Влад. Поповић слагач, Андрија Цвијановић, Клаудијо апотекар.

3.

Г. Ђорђу Малетићу.

Педесетогодишњицу срећно доживелом књижевнику, првом у Краљевини Србији честитају на данашњи дан

Милан Зарић, Витомир Жика Младеновић.

4.

Г. Ђорђу Малетићу.

Срећноме јубилару данашњи дан, а историји ученог друштва првенца честита

Ранко Петровић

5.

Г. Малетићу, педесетогодишњем раднику на српској књизи.

Ваши захвални ђаци честитају вам данашњи дан, желећи вам: да још дуго поживите заједно с вашим другом, нама на дику, српској књизи на бољитак, радницима на углед, отаџбини на корист, а себи и својој породици на славу и понос.

Коста Г. Андрјашевић, Срећко Јевтић, Тодор Јовановић, Димитрије Илић учитељ ваљевски, Љубомир Марковић учитељ ћелијски.

Варшава

Г. Предсѣдателю Сербскаго Ученаго Дружества г. Владиміру Јовановичу

Милостивый Государь

Г. Предсѣдатель!

Сегодня получилъ я извѣшченіе, что 8 Септября Сербское Ученое Дружество намѣрено почтить торжественымъ засѣданіемъ юбилей пятидесятилѣтія литературной дѣятелности двухъ своихъ членовъ г. Георгія Малетича и г. Матіи Бана. Не имѣя возможности присутствовать на засѣданіи Общества, честь имѣю просить Васъ, Милостивый Государь, быть истолкователемъ моихъ чувствъ предъ юбилярами и передать мой искреный привить и мои лучшія пожеланія многозаслуженому на полю Сербской критики, стихотворства и драмы г. Георгію Малетичу, труда котораго по теоріи поэзіи и реторикѣ въ свое время, безъ сомненія, принесли много ползы Сербской школѣ

а также и г. Матіи Бану, какъ автору Мейримы, переводъ которой имѣется и въ русской литературѣ.

Пользуясь случаемъ, имѣю честь засвидѣтелствовать Вамъ, Милостивый Государь, мое искреное уваженіе.

Варшава 1885 года 31 августа.

Вашъ покорнѣйшій слуга
П. Кулаковскій.

Врљика

(у Далмацији).

Велеучени Матија Бан.

Честито вам тако славље! Вама старом познанину наше породице и вашем честитом другу најсрдачнији поздрав. Живјели!

Јосо Кулишић.

Градац

(У Штирији)

Одбор за Качићев споменик честита вам светковину.

Дубровник

1.

Матија Бан.

Рођено мјесто срдачно се радује вашем педесетогодишњем раду на књижевном пољу, те вам жели много љета славнога живота и испуњење сваке ваше жеље, и жуди да се наш град у вас угледа, те да пода много синова сличнијех вама.

Начелник, Рафо Пуцић.
(кмет).

2.

Г. Матији Бану.

Шаљемо с великом радошћу срдачну ову честитку теби, славни суграђанине, дични Дубровчанине пригодом педесето-

годишњице твога књижевног рада. Земљаче! Срећно нам поживио много љета, на утјеху, част и славу ове домовине, миле теби, нама и свему Српству.

Народна Читаоница

3.

Матија Бан.

На име књиге, слава вам на многаја љета.

Л. Зоре
професор.

4.

Господину Јовану Бошковићу, секретару српског ученог друштва.

Господине,

Јуче ми је депешом дубровачка омладина поверила задатак, да на прослави педесетогодишњице књижевнога рада г. Матије Бана будем тумач њених осећаја.

Ја ово Вама достављам, господине, с молбом, да јубилару изјавите најсрдачније честитања дубровачке омладине, што је овако срећан дан доживео, и њене најтоплије жеље, да му, сећање данашње прославе, још дуг низ година радошћу обасјава.

8. септ. 1885

у Београду.

С највећим поштовањем
Ј. Ђаја.
проф. у пензији.

5.

Господину Матији Бану.

Радујући се свеопћему српскоме весељу, дубровачка младеж из овог твојег милог завичаја, теби својој звијезди преходници... кличе, живио нам, вриједни потомче Палмотића, живио уздржатељу старе дубровачке славе!

Матеј Сарић, Др. Матијевић, Драг. Пуљези.

6.

Мату Бану.

Диво Дубровника, славо народа нашега, прими моје најоданије честитке на дан заслужене прославе свога педесетогодишњег књижевног рада.

Болдо Гоце
(властелин)

7.

Матији Бану.

Данас, кад ти одасвуд приспијевају кићене и заслужене честитке, не ће ти, надамо се мање срцу омиљети ова, и ако проста и смјерна, коју ти шаље глас твога роднога града.

Уредништво Гласа Дубровачног.

8.

Матији Бану.

Кад читаво Српство и све остало изображено Југословенство слави са усхићењем педесетогодишњицу књижевног рада нашега вриједног суграђанина Матије Бана, право је да се и глас његова родног града придружи веселом гласу опште радости. То чинимо са најживљим саучешћем и са искреном захвалношћу према вриједноме мужу, који без ичије потпоре и припомоћи, но једино слиједећи племените нагоне свога крјепкога духа, стекао је себи, не празнословљем и лудим хвастањем, облачећи се често по садашњем адету у туђе хаљине, но заиста изврсним и високоумним дјелима, име незаборавно, и придодао нових и знаменитих грана ловор-вијенцу своје мила отаџбине.

Уредништво «Гласа Дубровачког».

9.

Господину Матији Бану.

И дубровачки радници, из чијег си крила никао, поносни тобом, кличу ти, многа љета нам живео!

Радничко друштво.

10.

Матија Бан.

Дубровачки филодраматички дилетанти представљајући, пригодом прославе твојега педесетогодишњег рада књижевнога, дивну твоју Мејриму, дивећи се твоме пјесничкоме духу, са заносом ти честитамо данашњу свечаност, отаџбине дико, вриједни српски пјесниче!

Филодраматски дилетанти.

11.

Поштовани господине,

Придружујући се ликовању, којим ваши најискренији обожатељи поздрављају дан педесете обљетнице вашега сјајног рада на књижевном пољу, молим вас да примите и моја искрена честитања, и желим да вас Господ Бог поживи дуговјечно и срећно, на све већи сјај отаџбине и књижевности.

Примите, молим вас, слаб поклон моје дубоко осећање поште и частвовања, и верујте

ВАШЕМУ
ОДАНОМ И ПОКОРНОМ СЛУЗИ
Г. Гелчићу
ПРОФЕСОРУ

У Дубровнику 18 септ.
1885.

Ђаково

(у Славонији).

1.

Високоцијењени Господине!

Жао ми је, што ми није могуће одазвати се учтивом позиву на свечаност педесетогодишњице књижевнога рада толи заслуженога српског ученог друштва, којему сваки Србин и Хрват може се само веселити, и жељети да све то обилније ради за славу и културу народа.

Са чуством искрене захвалности и одличног штовања остајем вама и велецијењеноме на гласу пјеснику М. Бану

НАЈОДАНИЈИ
Косто кнез Војиновић.
ПРОФЕСОР.

2.

Српском ученом друштву.

Срдачну пригоду прославе многогодишњега рада на пољу хрватско-српске књижевности двају славних књижевника М. Бана и Ђ. Малетића срдачно братски честита

ДУХОВНА МЛАДЕЖ ЂАКОВАЧКА
Михалчић,
ПРЕДСЕДНИК.

Ђенова

(С ФРАНЦУСКОГА)

Господину Матији Бану.

Данас, кад Србија свечано признаје Ваш велики дар и патриотизам, и ја Вам се из далека клањам, као знатном колуту који њу скопчава са Италијом. Људи Вашега кова ретки су, и служе на част не само својој земљи, него и човечанству. Ко им може довољно захвалити? Ко их може и само до краја појмити? Пролазе као светли метеори, који

су опажени али неиспитани. На њиховом проласку ваља се само сагнути са пијететом, и дрског суда не азардовати.

То и ја чиним, и молим вас само да се кад и кад сетите Вашега обожатеља

А. Падуле
публицисте.

Загреб

1.

П. н. господину Матији Бану, доп. члану југославенске академије знаности и умјетности.

Велепоштовани господине!

Слављу, које Вам пријатељи и штоватељи Ваши приређују на успомену Ваше педесетогодишње непрекинуте радње на пољу просвјете и књижевности, придружује се такођер ова академија знаности и умјетности, радосна што Вас у својем кругу броји. Можете се поносити, што се та успомена обавље оне исте године, које хрватски народ та западна половина јединственога хрватско-српског народа, светкује педесетогодишњицу својега књижевнога препорода, што сте дакле одмах у почетку тога препорода ступили на народно књижевно поприште. Понос тај бива већи, када се осврнете на успјех своје умне радње, којом сте оному народному препороду знатно припомогли. Бог Вас уздржи још много година народу и књижевности чила и здрава!

У Загребу 15 рујна 1885.

ЈУГОСЛАВЕНСКА АКАДЕМИЈА ЗНАНОСТИ И УМЈЕТНОСТИ.

Др. Фр. Рачки, предсједник. — **Др. Б. Шулек,** тајник.

2.

Велеученому господину Ђорђу Малетићу, српском књижевнику у Београду.

Велеучени господине!

Велецијењеним писмом од 26 августа 1885 изводела је Ваша Велеученост позвати овај ректорат ка прослави 50-то

годишњега свога књижевнога рада, што но јууприличује $^{8}/_{20}$ и $^{9}/_{21}$ септембра учено друштво.

Жали боже професорско особље овога свеучилишта није сада, ради трајућих великих школских празника, на окупу у Загребу, па је и позив Ваше Велеучености, прекјучер истом овамо достављен, на толико задоцнио, да би било прекасно на далеки пут се спремати.

Не могући се с тога частному Вашему позиву одазвати, ректорат овај на име хрватскога свеучилишта срдачно честита Вашој Велаучености, радујући се искрено, што Вам ријетка и замијерна срећа у дио пада, да можете славити 50-то годишњицу, свога еминентнога, школи, и просвети братскога нам народа српскога посвећенога интелектуалнога рада, који се не само у учених и научних кругових онкрај већ и овкрај Саве неизмерно цијени и штује.

Хрватско Вам свеучилиште жели, да срећно и здраво прославите Вам у част уприличену свечаност, коју ће за цијело, с обзиром на велике Ваше књижевничке заслуге, најдостојније и најсјајније и учено друштво обавити.

К тој се прослави и потписани придружује, желећи Вам од Бога здравље, а од хрватскога свеучилишта поздравље.

У Загребу дне 14 септ. 1885.

Др. Г. Пилар
О. В. РЕКТОР.

3.

Велеученоме господину Матији Бану, књижевнику

Велеучени Господине!

Велецијењеним писмом од 26 августа 1885 изволела Ваша Велеученост позвати овај ректорат ка прослави 50-то годишњега свога књижевнога рада, што но ју уприличује $^{8}/_{20}$ и $^{9}/_{21}$ септембра учено друштво.

Жали боже професорско особље овога свеучилишта није сада, ради трајућих великих школских празника, на окупу у Загребу, па је и позив Ваше Велеучености, прекјучер истом овамо достављен, на толико задоцнио, да би било прекасно на далеки се пут спремити.

Не могући се с тога часному Вашему позиву одазвати ректорат овај на име хрватског свеучилишта срдачно честита Вашој Велеучености, радујући се искрено што вам ријетка и замјерена срећа у дио пада, да можете славити 50-то годишњицу свога српскому и хрватскому народу посвећенога књижевнога рада, који налази тим већега признања и хвале што је с једнаком љубављу одан једному и другому народу.

Дао Бог, да љубав та нађе одзива у срцих и српскога и хрватскога народа, братскога племена једнога те истога народа, те буду чврстом споном будућој тешњој заједници на пољу опћега културнога и на по се књижевнога њиховога рада.

Желећи Вам јоште, да Вас и у даљем Вашем књижевном раду прати срећа и здравље, и да Ваше неизмијерне, једнако и с ове и с оне стране Саве високо цијењене заслуге и Свевишњи наплати дугим животом, поздравља Вас братски и срдачно хрватско свеучилиште у очи прославе 50-то годишњице Ваше.

У Загребу дне 14 септ. 1885.

Др. Г. Пилар
о. в. ректор.

4.

У Загребу 15 рујна 1885.

Велепоштовани господине!

Дочим вам захваљујем на позиву од 26 августа, жалим што сам запријечен доћи на прославу, јер сам се тек вратио из Ђакова, а ваља ми се приправити за прославу

наше 50-то годишњице у листопаду. Ну примите моју искренучеститку Ви и дични ваш друг, г. Матија Бан, уз искрену жељу, да још више година наставите у добру здрављу свој књижевни рад.

уз одлично штовање,
Др. Фр. Рачки
предсједник југословен. академије.

5.

Господину Матији Бану.

Уз честитање желим, да ви и ваш сусвечар много још година радите око просвјете укупнога хрватско-српског народа.

Рачки.

6.

Бан. Малетић.

Обим свечарима честита свесрдице

Иван Трнски.
(песник и ђенерал).

7.

Српско учено друштво.

Слава! свечарима и друштву, које њихове заслуге умију цијенити како треба.

Армин Павић.
(професор и академик).

8.

Господину Владимиру Јовановићу председнику српскога ученог друштва.

Радујући се данашњој свечаности, кличе овај збор дичним јубиларом: живјели и дуго још китили својим радома српско-хрватску књигу.

ХРВАТСКИ ПЕДАГОШКО-КЊИЖЕВНИ ЗБОР.
Модец.

9.

Матија Бан.

Београд.

Срећно, суграђанине, живио нам на славу!

Будмани. Радуловић.
(књижевници)

10.

Велецијењени господине!

Ради даљине ја се никако не могу одазвати Вашем љубазном позиву, премда ме жива жеља гони, да Вама и Вашем дичном другу, госп. Матији Бану, стиснем поштену и народу нашем толико податљиву руку.

У то, Бог Вас обојицу поживио, и божје надахнуће, као што до сад, тако и од сад пратило!

с особитим поштовањем,
Н. Нодило.
професор.

11.

Књижевнику Матији Бану.

Јубилеј врло заслужна педесетогодишњега рада искрено и срдачно честитају вама и господину Малетићу

Народне Новине.

12.

Учено Друштво.

Живио Бан! Живио Малетић! духом присутан слави

J. Иблер „Дезидерије“
(журналиста).

13.

Књижевнику Матији Бану.

Хрватско типографичко певачко друштво, Слога, светећи данас своју заставу, у својој слави сјећа се славе ваше и Малетићеве, те вам срдачно кличе: живјели!

Предсједништво Слоге.

14.

Господине!

Колико се год радујем из срца над сваким културним напретком братскога нам народа српскога, толико више жалим с друге стране, што ми је управо за сада немогуће удаљити се из Загреба, јер концем текућега мјесеца септембра почиње наш сабор, а мене вежу у предрадњах саборских моје заступничке дужности.

Из ових важних разлога молим господство ваше, да ме изволи држати испричана, те примити увјерење, да вашу лијепу свечаност прате моје најискроније жеље.

Са наодличнијим штовањем господства вашег,

НАЈОДАНИЈИ
Људевит Вукотиновић
(књижевник.)

15.

Велештованом господину Матији Бану, професору и народном књижевнику и т. д.

Господине!

Пошто болешљивошћу препријечен доћи не могу, да присуствујем свечаности прославе Ваше и Вашег садруга успјешног педесетогодишњег књижевнога рада, то барем писмено хоћу да се одазовем часном позиву Вашем од 26 августа т. г. увјеравајући Вас, да ћу на дан споменуте свечаности духом уз Вас бити, кад ће присутни усхићено кликнути: живјели славни свечари, Матија Бан и Ђорђе Малетић, као стари и непоколебљиви прегаоци и поборници на попришту народне књижевности! Живјели и дјеловали, као до селе тако и од селе, на част и дику народа! А вила горе загребачке, нека том приликом гласно припјева вили горе Авале преко гора и долина:

„На многаја љета!“

ТО ЖЕЛИ ВАШ
Мирко Боговић, песник.

16.

На дан прославе педесетегодишњег књижевног рада српских пјесника Матије Бана и Ђорђа Малетића.

8—9 септем. 1885 године.

Некад било време младости и борбе,
Било време наше политичке срџбе,
Кад се нису бирале у жестини ријечи
Баш на кантар прави — само нека звечи.

Било кад се кавга распламтила редом,
Те нам тол'ке дане загорчила једом —
Било па и прошло што се даном рађа
И што даном живи: политичка свађа.

А остаде оно што вјековима живи,
За потомство даљно — да с' истински диви:
Остала је књига пјесничкога дара,
Остао је спомен књижевничког мара.

Остало је оно што је дика, понос,
Остало је оно што је мушки занос:
Опјевање славе од прошлости давне,
Опјевање наде будућности славне.

Остала је низа од педесет љета
Књижевнога рада, — узвишена мета
За све који мисле радит како ваља,
Свијетлити роду с лучом мисли, знања,

Остало је оно што је сваком свето,
Остало је што историје длето
Урезати вјечно: књиге, пјесмотворце,
За просвјету рода неуморне борце.

Остале су пјесме — бисер до бисера —
Остале су мисли узвишеног смјера ,

Остао је примјер да брат брата грли,
Покрај вјере да с у братинству врли.

Па зар има Срба кога роди мајка,
Може л' бити брата од родна бабајка,
Да му при том срце не закуца јасно,
Па да из свег срца пе ускликне гласно:

Пјесничкоме духу Малетића, Бана,
Који створи дјела по свом роду знана,
Част и слава нека и за гробом цвјета;
Пјевали нам јоште на многаја љета!

М. Ђорђевић Призренац.

17.

Српском ученом друштву.

Живио Матија Бан! Живио Ђорђе Малетић! Тако кличу славним српским књижевником пригодом њихове педесетогодишњице

Чланови дружине хрват. народ. зем. казалишта у Загребу

18.

Матија Бан.

Живио дични свечару! Данашњој слави честита

УРЕДНИШТВО ДНЕВНИКА
Agramer Zeitung.

19.

Српском ученом друштву.

Српска књига нека браћу мири, ал' српска књига нека іство шири, а свечарима који њу пишу, ал' желе они који іки дишу, на многаја љета!

Никола Милан, Стеван Дескашев, Гавра Савић, Душан Степић

20.

Српском ученом друштву

Србин Босанац, у име ојађене Босне, Бану и Малетићу кличе: хвала на лучу просвјете. Живјели!

Симић глумац.

21.

Српско учено друштво.

На пољу лијепе књиге српске дичне педесето-годишњаке, Бана и Малетића, славимо духом с вама. Живјели јубилари!

Српско пјевачко друштво.

22.

Српско учено друштво.

Честитам педесето-годишњицу дична рада српских књижевника Бана и Малетића, да Бог да радом својим и даље припомогли, да што пре доспемо давно жељеној мети, уједињењу свију Срба без разлике вјере.

Дескашев (певач).

23.

Бан и Малетић.

Жао нам је, што лично не можемо бити сведоци заслуженог славља вашег књижевног неуморног рада. Бог вас поживео још дуго, на дику српске књиге и просвете. Слава песницима Мејриме и Хајдука!

Ђорђевић Призренац, Душан Рогић, Паја Марковић.

24.

Слава ти! Мој драги и незаборављени пријане! Живио Ти и сви Твоји на многаја љета!

Загреб 18 (6) IX.

Вјекослав М. Голуб.
кр. земаљски школски надзорник и професор.

Задар

1.

Матија Бан.

Уз опћи глас признања народног изволите, са дичнијем другом, примити жива честитања нашега друштва.

Српска Читаоница.

2.

Матија Бан.

Придружујемо се душевно данашњем слављу; у вама не частимо просто врлог свештеника Мелпомене, но и ваљана архитекта заснивању српске књижевне зграде. Изволите честитати славном другу!

Марко Цар.

3.

Г. Матији Бану.

Примите, молим вас, моја најсрдачнија честитања о прослави Вашег 50-то годишњег књижевног рада, и будите увјерени о живој мојој жељи, да Вас добри Бог још на дуго уздржи чила и кријепка на племенитом књижевном пољу, за све то већу славу Вашу, а за корист просвјетног напретка југословенских братских народа.

Ђурађ Бјанкини.
уредник „Народнога Листа".

4.

Малетић, Бан.

Званични послови забрањују тијелу, не духу, присуствовати гостољубивој свечаности; моја осјећања првим бројем здарске Искре. Доживјели барем остварење најузорнијем радку ваших идеала склад.

Стјепан Бузолић.

5.

Матији Бану.

Пјесма.

Гдје се Хрват са Србином срета
И у братској живе заједници,
Ко у чаши дв'је латице цв'јећа
Ко дв'је руже на истој младици,
Ту се, Бане, и ти породио,
Лабуд-крила одатле развио.

Дубровник те б'јелом св'јету дао,
Крв ти своју улио у жиле.
Млад ко капља ти уз род пристао
Са свом снагом твоје душе чиле:
Перо, струне, сопствену слободу
Посветио родном препороду.

Кад нам, Бане, крајна коб пријетила,
Ти летио од града до града,
Да би кобна смрскала се сила
О зид чврсти домаћег нам склада,
И р'јеч твоја бистра и племена
У склад свела братинска племена.

Па и данас, кад се Срб с Хрватом
У кост голу јагми и препире,
Радиш: брата помирити с братом,
Не даш страст'ма да се усплахире;
Срб начелом грлиш при свом столу
Тко поцјева у хрватском колу.

И твоја се даровита душа
За свестраном науком зан'јела;
Ведрим умом пробра и покуша,

Што св'јет страни произвео зрела
Да пренесеш у родну кошницу,
На домаћу да наврнеш клицу.

Нити стране пјевалице виле
Од својих те одбијале двора;
Ал' ти, Бане, срце освојиле
Посестриме с наших чарних гора,
Те се твоје расладиле пјесме
Слатким вртком домородне чесме.

Ти с' ил' љупке прихватио лире,
Ил трагични назувак назуо,
Шљедовао Хиге ил' Шекспире,
Ма уз који узор прионуо,
Из твојега лагахнога стиха
Свеђ извија наша миродиха.

Ком' Хрвату, којем ли Орбину
Низ лице се суза не обара,
Кад нам сликаш ужасну судбину
Српског царства и Цара Лазара?
Кому л' на мач рука да не лети
С твог недјела, Вукашине клети?

Тко да жалбе искаже и јаде,
Што у наших прекипљује грудих
На туробне Приче и Баладе,
Што их плодна твоја машта буди,
И твоје нам извабљују жице
Из обилне народне ризнице!

И тим роду угодио драже,
Што све црпеш из домаће руде.
Тако славу, ако в'јест не лаже,
Слађим звуком кликтао са груде,

Што штитила Орфејеве кости
Прот' олујам и звјерској пакости.

Те ка оно Орфејева лира,
Небеском се звјездом претворила,
Твоја пјесма, Бане, не умира
Јер ју њети божанствена сила:
Чиста љубав к твом укупном роду,
Уз лозинку: За склад и слободу!

У Задру 8(20) рујна 1885.

Стјепан Бузолић.

6.

Примите, велечасни Господине, моја најсрдачнија честитања пригодом прославе вашег педесетогодишњег књижевнога рада.

Јован Авоскани.
цар. и крањ. савјетник намјесништва.

7.

Матија Бан.

Књижевнике Бана и Малетића, славне неимаре опће народа зграде, благодарни народ никад не ће заборавити. Веселите се, и по Јадранском мору ори се одјек: слава вам!

Сава Бјелановић
(уредник «Српског листа»).

Карловац

Српском ученом друштву.

Српска православна црквена опћина карловачка срдачно честита педесетогодишњицу књижевнога рада Малетићу и Бану, и кличе им: Многаја љета.

Петар Слијепчевић.

Котор.

1.

Малетић, Бан.

Педесетогодишњим неуморним научним вашим радом обогатисте српску књигу. Живјели носиоци народне просвјете!

Гавра Руцовић, прота.

2.

Високоученом и велезаслужном Србину, господину Матији Бану.

Најплеменитији родољубе, жижо и будилниче српске свијести и српских врлина, са мном ти кличе паштровска омладина: живио, поносе и дико цијелог раскомаданог, муке пуног а Тебе љубећег и данас славећег Српства!

Дао Бог да, ово мучено Српство скоро срећно да буде, те у славу Твоју и другова Твојих, врснијех родољуба, давно жељеним јединством поздрави, и прослави Твога генија стогодишњицу!

У име омладине и своје,

православни свештеник,
отац Дијонисије Миковић.

3.

Матија Бан.

Учествујући духом на твоме јубилеју, потписана омладина жели ти још дуга живота, на корист српске књиге.

Иван Бучин, Јован Пипер, Вељко Милић, Спира Јовановић, Никола Мидзор, Костантин Денда.

Крагујевац.

Поштовани господин Малетићу!

Ево и мене, да вас, као стари војник, из средине Шумадије поздравим, на дан ваше свечаности, коју ћете свет-

ковати заједно са вашим другом, г. Баном, у част вашег педесетогодишњег неуморног и по Српство корисног књижевног рада 8 т. м.

Честитајући вам обојици ту срећу, што сте доживели, да ту свечаност у кругу ваших другова и пријатеља уз саучешће свих српских и словенских чувених књижевника прославите — срдачно желим вам још дуге умне и телесне снаге и крепости, па да дуго и за много још пишете и напишете све што је лепо, красно и корисно по Српство, као и досле што написасте.

СА СРДАЧНИМ ПОЗДРАВОМ
ВАШ ИСТИНИТИ ПОШТОВАЛАЦ
И. Марковић, пуковник.

2.

Господину Малетићу, господину Бану.

Радостан сам, што својим некадањим врлим наставницима могу честитати одлично поштовање и уважење, које им се данас одаје. Живјели!

Сима Живковић
(УПРАВИТЕЉ ВЕЛ. ГИМНАЗИЈЕ).

3.

Славним јубиларима господи: Малетићу и Бану.

Неуморним, и племенитим трудбеницима на нашој народној књизи у знак дубоке благодарности, из груди кличемо: Живели!

НАСТАВНИЦИ ГИМНАЗИЈЕ
Мата Млинар, Стева Чутурило, Михаило Јовановић. Милан Вељковић, Петар Деспотовић. Милош Пејиновић.

Лесковац.

Господи Бану и Малетићу

Честитајући вам педесетогодишњицу желим да још толико проживите као књижевници дичног Српства. Живјели!

Милојевић.
ДИРЕКТОР ГИМН. И КЊИЖЕВНИК.

Лондон.

1.

(С ФРАНЦУСКОГ.)

Господину Матији Бану.

Мој драги господине!

Ја сам се обрадовао вашем пријатељском писму од 10 о м. и срдачно вам благодарим на позиву за вашу и г. Малетића педесетогодишњицу књижевних радова, у име које примите, заједно са г. Малетићем, моје најискреније честитке.

Ја сам се пожурио био, да доставим Ваше позивнице и г. В. Дентону, и свој тројици енглеских слависта и српских пријатеља г. В. Р. Морфилу, и г. В. Р. С. Ралтону и г. А. Н. Вратиславу.

Г. Ралтон ми је већ одговорио, дајући изразе својој захвалности, као и сажаљењу што се не може користити вашом добротом.

Од друге господе нисам добио одговора; а није било ни времена за исти, (по што г. Вратислав живи далеко одавде, у Велсу, или је можда као и многи други наш свет у овом часу на обалама морским). Осим тога бојим се да г. Дентон, и ако је један од најватренијих пријатеља вашег народа, неће моћи због старости и слабости своје да се реши на тако даљни пут, као што је пут до вашег Београда.

Од своје стране могу рећи, да ми је веома жао што сам околностима спречен, те не ћу имати задовољства, да учествујем у вашој прослави. Молим вас дакле, драги господине, да верујете, да ми за ово предузеће не оскудева добра воља, него на против да бих срећан био, кад би се у вашој средини могао наћи. Према томе остаје ми да вам и опет честитам, и да се понадам и даљим успесима ваших честитих радова, на срећу вашу и ваше породице.

Молим вас још, да дате израза истим осећајима од моје стране и према г. Малетићу, и доставите до знања српском ученом друштву садржину овог писма.

У мају ове године, ја сам вам послао био два примерка мога енглескег превода музичног „Напреј застава славе“, од г. Јенка. Јесте ли их примили?

Ја сам већ послао нашем часопису „Академија“ једну кратку белешку о вашем јубилеју; а ако је штампају послаћу вам један примерак.

Како ћете ви можда радо примити адресе оних славнофилских пријатеља, којима сам ја ваше позивнице послао то их ево прилажем.

M-r. Denton.
23 Westbourne Square,
Paddington
London, W.

M-r. Morfill á
4, Clarendon Villas,
Rark. Town, Oxford.

M-r. Ralston á
8. Alfred Place,
Redford Square,
London. W. C.

M-r. Wratislaw á
Manobrier Vicarge,
Rembrokeshire, R. S. O. Wales.

Сва четворица још се адресују M. A. (Magiser Artium).

А сад примите, драги господине, уверење мог пријатељства и мог најдубљег поштовања.

Лондон 17 септ. 1885.

ВАШ ВЕРНИ ПРИЈАТЕЉ
А. Л. Харди.
17, Raul Road
Hanover Park,
Peckham Rue,
Londres, S. E.

2.

(С ЕНГЛЕСКОГА)

Господину Матији Бану,

Мој драги господине!

Ја сам вам писао јуче, али данас вам шаљем ову карту да бих вам јавио нешто што ћете ви сажаљевати заједно са мном, а имено: да г. А. М. Вратислав, слависта и словенофил, добро и нарочито познат са својих дела о чешкој литератури, пати сада од таке окобоље, да није могао ни прочитати ону вашу позивницу, коју сам му ја, као што сам вам јавио, доставио био.

Ово сам пак јутрос дознао из писма, које је он наредио да ми се пошље; надам се да ћемо у скоро од њега боље новости имати.

Овом поштом шаљем вам један број (часописа) „Академије“ у коме ћете наћи један малени параграф о вама.

ВАМА ОДАНИ
А. Л. Харди,

3.

(С ЕНГЛЕСКОГ).

Г. Матији Бану.

Не могући овога месеца оставити Енглеске, веома жалим што се морам лишити великог задовољства, да присуствујем прослави ваше књижевне педесето годишњице. Ја пратим са симпатијом развитак српско-хрватске књижевности, и знам сјајно место, које сте ви одавно у њој заузели вашим песмама, Мејримом, Јаном Хусом и другим драмама и списима сваке врсте. Живели још дуго своме племенитом народу на част и корист!

Изволте примити, господине, уверење мога највећег уважења.

Н. К. Морфил.

4.

Г. Ђорђу Малетићу.

Драги и високопоштовани Господине!

Данас сам примио ваше велико дело „Грађа за историју српског народног позоришта у Београду“. Да сте ми га послали без и једног својеручног потеза пером, оно би ме гануло, јер сам тај акат био би ми доказ, да ме се мој некадашњи професор сећа са љубазношћу, коју ја по свој прилици нисам заслужио, но којом се срце његово као обично обилато прелива. А шта да кажем о оном онако женерозном запису? Усред тешких јавних брига, усред борбе с непријатељима Српства у овом великом али слабо обавештеном свету, доброта којом ме називљете својим драгим и уваженим пријатељем, учинила ми је данас под старост далеко већу радост но што је била она, кад сам као дечак примао из ваших руку награде за добар успех у наукама. Ваш својеручни потпис отворио ми је чудесним неким начином поглед на моју прошлост, на моје детињство и на школовање моје.

У једном магновењу видео сам, сабијено али јасно, све знатније догађаје и све знатније чиниоце, које су ме морално и умно изрезали оваквог какав сам. И кад погледам на људе, који су се очински и пријатељски трудили око мене, онда ми је прва помисао да захвалим благој промисли, која ми их је дала за учитеље и пријатеље, — а прво осећање — осећање и туге и неког лаког стида што нисам одговорио пуније ни труду ни очекивањима њиховим. Не верујем да вам чиним какав комплименат кад кажем, али тек казати морам, да за све оно што је добро у мени, за све оно што сам може бити нешто мало и послужио отаџбини, па и за добар део оне личне среће, коју сам у свима приликама осећао, имам да заблагодарим, после мога очува Васе Берара,

највише тројици учитеља и пријатеља: Вама, Стеви Тодоровићу и Ђури Даничићу. Вама по свој прилици још највише, јер кад сам ушао под врачност Стевиног ентузијазма за вештину и књижевност и под топлоту Даничићевог ентузијазма за науку и за Српство, ваша је рука већ спремила срце моје за њихове благородне упливе и ваш је дух већ био припитомио мој дух. И кад на све то сад мислим овде, у сенци двора Сен-Џемског, чудим се како сам вам мало давао доказа о дубоком осећању моје велике задужености вашем личном старању о моме образовању. И у толико ме је више тронуо овај нови знак да ви не престајете, поред свега тога, интересовати се с несебичним пријатељством за вашега некадашњега ђака. Хвала вам, драги учитељу.

Дозволите ми да овом приликом објасним како је могло бити, да ни вама ни моме добром и непремењивом пријатељу господину Матији Бану не честитах педесетогодишњи јубилеј књижевнога рада. Ја сам цео Август и половину Септембра провео са женом путујући по Енглеској и задржавајући се овде онде по неколико дана. Циркуларна позивница, коју ми је г. Бан у име његово и ваше послао, стигла је била осам дана пре јубилеја у Лондон, али су је наши млађи из нехатности стрпали међу српске новине, за које сам био наредио да ми се не шаљу но да чекају на мој повратак. Кад сам 10-ог Септембра на глас о догађајима у Румелији долетио у Лондон, нашао сам писмо г. Бана, које је било шта више и препоручено, али је за честитање телеграмом било позно, а за писање оних дана нит имадох довољно времена ни довољно мирноће.

Гледаћу да уграбим један миран час те да накнадно и формално честитам и њему и вама.

Моја ме жена моли да вам изручим њен поздрав с пуно поштовања.

Примите, драги и високопоштовани господине, израз моје искрене захвалности и истинитог поштовања, с којим остајем

ВАШ НЕКАДАШЊИ ЂАК А СВАГДАШЊИ МОРАЛНИ ДУЖНИК,
Чед. Мијатовић.

Љубљана.

Српско учено друштво

Срдачно честита јубиларима Словенска Матица љубљанска.

Потпредседник Марн.

Милано.

(С ТАЛИЈАНСКОГА)

Г. Матији Бану.

Сви италијански добровољци, који су се борили за Србију, за њену и Истока слободу, па вас познаше са дивљењем, и вас се сећају са поштовањем и љубављу, данас вам кличу заједно са мном: слава ти, велеумни човече и племенити родољубе! Слава Србији, која ти заслужену почаст одаје!

А. В. Рускони.

Мокрин.

Матији Бану.

Дико и поносе Дубровника, за прославу твога јубилеја прими најусрдније честитке од харнога (захвалнога) земљака

Антуна Сорго,
ДУБРОВЧАНИНА.

Москва.

1.

Драга господо Бане и Малетићу!

„Овај дан створио је Господ, да се радујемо и да се веселимо у њ.“

Али пре свега молиħу Вас, драга господо, да ми опростите моје рђаво писање по српски. Молиħу Вас још више да не учините закључак од мог српског писања о мом српском осеħању. Не сматрајте као дрскост, што ħу изјавити, да кад бих ја умео да пишем српски тако, као што осеħам српски, онда бих и ја српску књижевност, коју сте Ви, господо, украсили „Мејримом“ и „Хајдуцима“ украсио такође једном лепом трагедијом.

Сад да пређем на ствар:

Мило ми је било, драга господо Малетиħу и Бане, читати ваше штампане позиве на учествовање на дан Ваше сјајне личне славе педесетогодишњег књижевног рада. Особито ми је било мило читати, драги господине Бане, Ваш сопствени рукопис макар само на адреси. Не могу и неħу скривати да сам с радошħу уједно осеħао и тугу што ми Ви, драги господине Бане, нисте написали макар два три ретка, али ми је још веħма било жао, кад сам себи представио узрок Вашег ħутања.

А шта ħу вам желити, драга господо?

Пусть этотъ свѣтлый Вашъ юбилей ободритъ, укрѣпитъ и озаритъ Вашъ благородный, родолюбивый духъ, чтобы Вы съ помолодѣвшими силами и удвоенной энергіею работали еще долго, долго на благо Сербіи посредствомъ Вашего могучаго, душе пронимающаго слова. Сербія теперь больше, чѣмъ когда либо, нуждается въ утѣшительномъ, ободрительномъ и оживительномъ словѣ.

......„Есть сила благодатная.
Въ созвучіи словъ живихъ,
И дышитъ непонятная
Святая прелесть въ нихъ.“

Гремите же и впередъ, гремите долго, долго Вашимъ благозвучнымъ словомъ по Сербіи. Сербскіе сыны услышатъ то слово и издалека, переложатъ его на струны исторіею

освященыхъ гусель и, проникаясь и согрѣваясь этимъ сладкозвучнымъ словомъ, раньше или позже, но неминуемо воспрянутъ опять и съ надеждою на Бога и на свою собственную несокрушимую силу, потребуютъ и непремѣнно получатъ то, что имъ надлежитъ и то, что у нихъ отнято. Они потребуютъ и получатъ Сербію для Сербовъ а для Сербовъ свободу!

Здравствуйте, господинъ Малетичъ!

Здравствуйте господинъ Банъ!

Да здравствуютъ всѣ искреніе патріоты Сербіи!

Москва 4 Сентября 1885.

Вашъ дорогіе друзья г.г. Малетићу и Бану
истинно преданный другъ
Никаноръ Васильевичъ.

2.

Г. Ђорђу Малетићу и Матији Бану.

Поштована господо јубилари!

Дознав у даљини од вас, да се навршује педесет година вашега књижевнога рада, и да ће тај значајни дан прославити и српско учено друштво, хитам и ја да вам честитам педесетогодишњицу, коју ретко ко у нашем народу имаше среће дочекати и светковати.

Честитајући вам ову светковину, желим и у Бога молим, да још дуго поживите и дух родољубља млађаним душама српске деце загревате, и својом старачком мудрошћу учите на корист српскога народа, у славу домовине и на дику и понос својега имена.

Михаило
митрополит српски.

Неготин

Српском ученом друштву.

Педесетогодишњим књижевним радницима Ђорђу Малетићу и Матији Бану честитамо данашњи јубилеј. Слављеницима желимо дуг век, а српској књизи раднике, који би оваку славу дочекивали! Наставници неготинске гимназије:

Сима Ј. Бимбић, ДИРЕКТОР, **Миладин Тутуновић** ПРОФЕСОР, **Ђока Хаџи Нинић** ПРОФЕСОР, **Павле Чортановић** АКАДЕМ. САЛИКАР.

Н и ц а

(С ФРАНЦУСКОГА)

Господину Матији Бану.

Господине Командире!

Имам част известити вас о пријему веома пријатељског писма вашег од 20 јула; а жалим што ме даљина, која нас раздваја, лишава задовољства, да се одазовем вашем лепом позиву; јер бих ја био само срећан, да могу лично придружити и моје честитке честиткама многобројних поштовалаца ваших, на дан ваше педесетогодишњице. Верујте, међу тим, да ћу ја у срцу бити с вама, и да из дубине душе желим да се ваше драгоцено биће још за многе дане продужи, и то не само за славу Србије, него и на срећу свију оних, који са интересом прате напредак оне цивилизације, којој сте ви целог вам живота апостолски служили. Хвала на обавештењу, које сте ми послали о одличјима („ordres“) српским, и ја ћу се њима користити у мојој идућој годишњици.

Изволите сад, г. Командире, примити моје искрене поздраве, као и доказ моје дубоке оданости.

Л. Балме

Ниш

1.

Многопоштовани господине Бане!

Међу силне честитке, што вам, г. слављениче, из свију крајева Српства и Словенства у овом пуно значајном тренутку подносе, уврштујем ево и ја ову своју скромну честитку, славећи дична сина славног Дубровника, нежна песника, изврсна књижевника, честита Србина, племенита и душевна човека.

Педесет година обилатог књижевног рада имати за собом, а при том још у пуној снази и свежини духовној бити, то је редак дар, којим природа мало њих међу смртнима обдарује, и гле, нашло се у малом српском народу тих љубимаца природиних.

Ту златну свадбу са српском Музом, коју ви сад, г. јубилару, славите, славио је с вама заједно и васцели народ српски, желећи вам, да вечну младост, ту прерогативу олимпијских богова задржите до крајне међе живота људског, раздрагујући и узносећи српском песмом народ свој, а укупним књижевним радом својим били му и даље учитељ и путевођа к сјајној будућности.

И опет стара веза Србије са Дубровником доби нова живота, оличена у вама и вашем књижевном раду, и дао Бог да та духовна веза добије скорим у уједињењу васцелог Српства свој чист и прави израз.

И ако можда закашњено долазим са својом честитком — last but nor least — и не у оном сјајном руху, у ком су ова два дана падале друге пред вас, једно могу бар рећи, да у искрености ни једној не уступам, а у тој искрености кличем нашем драгом јубилару: vivat, floreat, crescat.

ВАШ СРДАЧНИ И БЛАГОРОДНИ ПОШТОВАЛАЦ
Јосиф Радуловић.

2.

Матији Бану.

Усхићен, што данашњом свечаношћу, која се прирећује у славу педесетогодишњице књижевног вашег рада на пољу унапрећења српског народа, посвједочавате, да није изумрла стара дубровачка слава и српско осјећање Дубровчана, кличем вам; живјели на много љета, на понос и дику српског народа и своје миле отаџбине!

Калик.

3.

Матији Бану

Приступам духом светковини којом интелигенција васцелог Српства данас печати своје јединство, поздрављам вас, пионира нове културније ере, који је први бацио мост, који ваља да спаја две главне гране Српства.

Јакша

4.

Господину Матији Бану.

Жалећи што не могу присуствовати вашој свечаности, шаљем вам своја честитања.

Отон Кап,
(главни жељезн. инџинир)

Нови Сад

1.

Председништву српскога ученог друштва.

Број 31. записника. Захваљујући на позиву, професорска колегија српске велике гимназије новосадске честита слављеницима, Ђорђу Малетићу и Матији Бану, заслужним књижевницима и песницима претходницима, светлу им славу

педесетогодишњу, са жељом: да се још дуго и дуго књига српска дичи радом обојице слављеника, савезника Београда и Дубровника.

Васа Пушибрк.
управитељ.

2.

Високопоштовани господине!

Из дубине моје душе учествујем у прослави педесетогодишњице врлих ветерана наше књижевности.

Да ме моји послови не задржавају, радовао бих се, да могу лично моју **велику пошту** и моје срдачно поздравље изјавити Вама и г. Бану.

Овако препречен, примите са ово неколико редака моју најсрдачнију честитку к Вашој реткој свечаности. Живили!

Др. Михаило Полит-Десанчић.

3.

Господину Ђорђу Малетићу директору гимназијском у пенсији,

Срдачно захваљујући на одликовању, које ми указасте позивом на прославу педесетогодишњег књижевног рада Вашег и г. Матије Бана, част ми је умолити вас, да ме извините што поред најбоље воље не могу доћи да будем учесник те лепе и заиста ретке свечаности, јер као посланик на нашем народно-црквеном сабору, морам тих дана бити у Карловцима.

Уједно изволите, заједно са г. М. Баном, примити моје најсрдачније честитке, са искреном жељом, да Вас, обоје Бог још дуго и много поживи, те да можете и на даље својим вредним и обилатим књижевним радом народу и књижевности српској што више користи допринети, а дични венац својих заслуга још многим неувелим цветом окитити.

Препоручујући се Вашој пријатељској наклоности, остајем

с особитим велештовањем
Др. Илија Вучетић
адвокат и посланик српског
народно-црквеног сабора

4.

Малетићу и Бану.

Велештована Господо!

Премда би моја највећа жеља била, да се одазовем вашем врло уваженом позиву, којим ме позвасте, да учествујем у вашој слави, коју заиста заслужујете и којој се ја од свег срца радујем — ипак не могу доћи због својих особито журналистичких послова, у толико мање што се у те дане држи и српски конгрес.

Молећи дакле, да ме за оправдана сматрате, уједно вам захваљујем на уваженом позиву, желећи вам свако добро, и препоручујући се вашој даљој наклоности.

Остајем са велештовањем и искреним поздравом.

Др. Стев. Павловић
уредник «Нашег доба»

5.

Господину Малетићу и Бану.

Слава и искрена честитка дичним слављеницима, племенитим доброчинцима народним, претечама српске народне и класичне књижевности.

Живели дуго и срећно!

Др. Стеван Павловић,

6.

Господину Ђорђу Малетићу и Матији Бану.

Врсним поборницима и ревносним распространитељима српске књижевности, на данашњу дичну прославу свог педесетогодишњег благодатног рада, срдачно поздравља са ускликом, Живели!

СТАРИ РОДОЉУБ
Павле пл. Риђички Скрибешћански

7.

Српском ученом друштву.

Поздрав јубиларима, а слава друштву, које заслужне књижевнике уме поштовати.

У Каменици. Стеван Поповић-Вацки.

8.

Матији Бану.

Увенчаним српским песницима, родољубивим радницима на пољу српске књижевности и просвете: Ђорђу Малетићу и Матији Бану, поздравља славу.

Др. Јован Грујић
уредник «Српског народа»,

Обреновац.

1.

Господину Ђорђу Малетићу.

Спречен дужношћу да лично учествујем у реткој и дичној прослави, хитам да овим путем поднесем срдачна честитања одличном књижевнику српском и искрену захвалност професору своме.

Мита Ракић.

2.

Господину Матији Бану.

Жалећи што сам у овај мах удаљен од Београда, ја вас молим да изволите овим путем примити најсрдачнија честитања човека, који ако и јест један од млађих познаника ваших, није један од најмањих поштовалаца генија вашег, који са осећањима праве искрености слави данас педесет година богатог и познатог књижевног рада вашег, и који дивећи се великом драматичару, кога данас цене свуда у Српству, сећа се и великих, за сада многима још незнаних заслуга ваших на државном пољу. Слава вам!

Мита Ракић.

Панчево

1.

Мој драги стари пријатељу!

Кад још зимус у Београду чух од Тебе, да ће ове јесени учено друштво приредити Теби и г. Матији Бану у почаст јубилеј и прославити Ваш полустолетни рад на књижевном пољу, радовао сам се и Бог зна како, да приспе то време, па да и ја будем удеоник Ваше заслужене славе, што сте је стекли речју и делом свуда, кад Вас је год позвала патриотична дужност, и кад је год устребало, да у засушени поток, забатаљене литературе наше, наведете и улијете нову и чисту струју.

Ко је год пратио богати, плодни, успешни и неуморни рад Ваш књижевни, мора вам с љубављу признати и са хвалом узнети одличне заслуге и ретке подвиге Ваше, а доцније, за цело ће боље и правичније исте уважити непристрастни, захвалнији нараштаји те се спомен имена Ђ. Малетића и Матије Бана неће изгубити, но ће све звучније одјекивати од колена на колено, и сијати се у редовима најбољих умних дивотника наших.

Па како ми није никако могуће, да лично учествујем у предстојећој прослави Вашој, — што заиста прежалити не могу, то ево овако, пријатељски довикујем Вам:

„Нека господ Бог благослови и награди часни и благодетни 50 годишњи рад Ваш и подржи Вас, наше поштоване слављенике, у крепкој телесној и душевној снази још много лета, е да обилато напуните кошницу књижевности равак-медом и чистим воском, те да се нови свет наш, младеж наша, залаже том слатком течношћу и пали велику воштаницу те њоме расветли сутон у умом књижевној радио-

ници, клањајући се Вама, ретким, вредним и достојним трудбеницима, којима буди слава и част, ниње и присно, и ва вјеки вјеков!

Васа Живковић
ПРОТА ПАНЧЕВАЧКИ.

2.

Господину Ђорђу Малетићу и Матији Бану

Прослава вашег педесетогодишњег књижевног рада нашла је најлепшег одзива у свију синова нашег народа, који знају како обилато обогатисте нашу књижевност. Слава вам! Слава и ученом друштву, као тумачу захвалног народа.

Др. Св. Касапиновић

3.

Ђорђу Малетићу ислуженом гимназијском управитељу.

Старим карловачким узор ђацима на српском књижевном обзорју звездама прве величине, Ђорђу Малетићу и Матији Бану, слава неувела, а најтоплија хвала на педесетогодишњем неуморном труду и подвигу књижевном! кличе данас њин најстарији пријатељ.

Ђорђе Шупица протојереј

Париз.

1.

Господину Ђорђу Малетићу и Матији Бану.

Господо!

Имао сам част примити ваше писмо од 26 августа, којим сте изволели позвати ме на прославу вашег 50-то годишњег књижевног рада.

Ја сам вам дубоко захвалан, што сте се и мене у туђинству сетили, приликом ове значајне свечаности.

Ја бих сматрао за дужност и налазио бих удовољство да се придружим поштоваоцима ваших књижевних заслуга но моје службене дужности у том ме спречавају.

Принуђен сам дакле молити вас, да имате доброту извинити ме, а у исто време да примите моје усрдно честитање и уверење мог одличног поштовања.

Јован Мариковић посланик.

2.

Господине председниче!

Веома ми је жао, што ми околности не допуштају, да дођем у Београд за 50-то годишњу светковину, коју прирећује српско учено друштво, чији члан имам част бити.

Ја вас, међу тим, молим да примите и саопштите нашим ученим друговима, јубиларима, моје усрдне честитке.

Приликом овога јубилеја, ја бих срећан био, кад бих могао објавити нашем Западу, да је српско учено друштво уздигнуто на ступањ „Српске Академије“. То би била само правдена награда за услуге, које је оно учинило за ово пола века.

А сад изволите, г. Председниче, примите уверење мојих најбољих осећаја.

Луи Леже.
ПРОФ. ЈЕЗИКА И КЊИЖЕВ. СЛОВЕНСКИХ
College de France.

Петроград.

1.

Господину Матији Бану.

Примите моја најискренија честитања за учено друштво и моју дубоку захвалност, што сам његов члан. Желим непрестани напредак науци српско-словенској.

Михаило Микешин
СЛИКАР.

2.

Господину Матији Бану публицисти

Поштовани господине!

Благодарим Вам срдачно на позиву на Ваш јубилеј и будите уверени, да ћу душевно и ја да пирујем тај дан

у ваших пријатеља средини, почем ми велико растојање не допушта, да лично присуствујем. Исто тако благодарим на честитању за мој нови чин.

Писмо сам г. Влангалију предао, а друго г. Микешину послаћу, док му адрес сазнао будем, по чем он није овде у месту.

Моје најсрдачније поздравље.

ВАШ ПРИЈАТЕЉ
Ђура Хорватовић
ЂЕНЕРАЛ И ПОСЛАНИК

Пирот.

Драги пријатељу!

И ако се налазим у крајњој својој несрећи, у коју сам невино запао својом несмотреношћу, не могу да пропустим, а да вас не поздравим и не одам достојну пошту, приликом прославе ваше 50-тогодишњице, на честитом и врлом раду на пољу књижевности. Ја вас молим да у исто време од моје стране, то исто и вашем другу, г. Ђорђу Малетићу, као моме некадашњем професору и директору гимназије, изјавити изволите.

Желим најтоплије, да Бог подари јубиларима још дуг и крепак живот, да оно што су отпочели радити и даље продуже, на понос српске књижевности.

Живели јубилари!

ВАШ ИСКРЕНИ ПРИЈАТЕЉ
Јован Стојшић
ПОМОЋНИК БЛАГАЈНИЦЕ.

Пожаревац

1.

Господин Ђ. Малетићу,

Узбуђен милинама, што представници просвете, славећи педесето-годишњицу вашег књижевног рада изјављују вам

данас оно поштовање, које ја, као искрени пријатељ ваш, свагда у срцу осећах, придружујем тој општој прослави и своје честитање.

Живан Ковачевић
руковођа телегр. у Пожаревцу.

2.

Господину Ђорђу Малетићу и Матији Бану.

Поздрављамо слављенике са жељом, да још дуго живе, и привреде српској књизи и просвети.

Никетић и Франић
професори.

Праг

Српско учено друштво.

Матица Чешка, знајући за знамените успехе ученога друштва на пољу науке и књижевности српске, за минуло пола столећа, жели за будућност снагама друштва најделотворнији напредак.

Патера
секретар.

Рим

1.

Г. Матији Бану

Срећа и слава Србији, храброј и уљудној чуварици ироичне традиције словенске! Срећа и слава, у свему достојном песнику њеном, Матији Бану

Јос. Кардучи,
(песник италијански).

2.

На многаја љета!

Ткалац

Рисан.

Велепоштованом господину М. Бану.

Сину српске републике, а оцу Дон-Хуана кличе, српска Рисанска Омладина: Живио!

за омладину
Петар Ивелић.

Сарајево.

1.

Матија Бан.

Вама и Малетићу честитамо светковину. Хвала на позиву. Братско поздравље свима.

Митрополит Сава Косановић
Ђорђе Николајевић архимандрит

2.

Велеуважени и многопоштовани господине,

Цијењени позив на прославу педесетогодишњег књижевнога рада вашега и далекочувенога г. Матије Бана приспео је у Сарајево јуче 1-ог тек. м.

Господин Митрополит Сава Косановић још се није вратио из Пожеге, куда је пошао, да се Цару с многобројном депутацијом босанском поклони; а кад се врати, опет одмах има ићи у Сеницу, да тамо нову цркву освешта, и то баш на Малу Госпођу, кад је тамошња ваша прослава означена; — дакле није му могуће позиву одазвати се.

Ја пак као његов заступник у пространој дијецези која броји преко 350.000 не могу се у његовом одсуству одавде никуда макнути, премда бих и срцем и душом желио, наћи се у таком одабраном друштву, а особито међу мојим једновременим сурадницима. Но примите обадвоица наше искрене честитке, са жељом, да још много година како тијелом, тако и у духу здрави будете, и српско име подичите.

Имајте доброту особно поздравити г. Бана, као мога личнога давнашњега пријатеља, познаника и тако рећи земљака; јер и ја се могу подичити да сам Дубровчанин, будући сам у њему 28 година провео.

Ђорђе Николајевић.
АРХИМАНДРИТ

Свилајинац

Српском ученом друштву.

Честитајући с поносом и радошћу ученоме друштву данашњу прву прославу педесетогодишњице његових врсних чланова, и наших одличних професора узоритих књижевника и песника, уважене господе Ђорђа Малетића и Матије Бана, одајемо овим друштву достојну хвалу на тако одличноме признању њихових големих заслуга и трудова за нашу просвету и књигу, којима ови још и данас у својим старим годинама служе тако изврсно, отацбини на корист, себи на славу а ученоме друштву на понос.

Слава јубиларима Ђорђу Малетићу и Матији Бану. Част и хвала српском ученом друштву.

НАСТАВНИЦИ ГИМНАЗИЈЕ.

Ђура Бошковић, Атанасије Вучковић, Никола Тодоровић, Драгутин Петровић Павле Крстић. УЧИТЕЉИ: **Вучета Гаталовић, Васа Марковић, Љубомир Павловић, Димитрије Мелентијевић.**

Сомбор

Српском ученом друштву

Слављеницима и врсним члановима српског ученог друштва, Ђорђу Малетићу и Матији Бану, на данашњој светлој прослави педесетогодишњег и књижевног рада, честита и кличе им „живели!.

ПРОФЕСОРСКИ ЗБОР СРПСКЕ УЧИТЕЉСКЕ ШКОЛЕ У СОМБОРУ

Никола Вукићевић

УПРАВИТЕЉ.

Софија.

Предсједатељу српското учено дружество.

От името на блгарското књижевно дружество честит сам да поздравја најсрдечно јубиларите от вашето дружество Малетића и Бана.

ПОДПРЕДСЈЕДАТЕЉ.

Стоганов.

Спљет.

1.

Господину Матији Бану.

Срдачна честитања!

Ћудина

2.

Господину Матији Бану.

Гласовити господине, изволите примити и од моје стране једну искрену ријеч честитања на дан, у који српска књижевност слави педесетогодишњицу Вашег скупоцијеног књижевног и народног рада. Живјели!

ВАШ СЛУГА
Ком. Петар од Тартаља.
В. КОНСУЛ ОД ФРАНЦУСКЕ

3.

Бан. Малетић.

Обраном спречен лично поднијети моја честитања, Бог вас поживио дому, роду, српској књизи, док слободно, честито велико Српство видјели.

Јово Метличић.
Уредник «РАБОША».

4.

(С ИТАЛИЈАНСКОГА)

Поштовани господине,

У свечаној прилици, кад се по заслузи слави педесета година вашег сјајног књижевног живота, пријатно ми је да изјавим своја искрена честитања; и желим да вам Превишњи дарује још дуг низ година, у којима би славна српска нација била обасјана новим делима, по плодовитости вашега духа.

С тим остајем ваш покорни слуга.

Др. Павле Комбер

У Спљету 21 септ. 1885.

Страгари

Господину Матији Бану.

Поштовани тасте!

Радња у барутани у овај мах тако журна, а моје присуство потребно, да се морам лишити великог задовољства, да присуствујем прослави вашег педесетогодишњег књижевног и политичког рада.

За то примите мој писмени најтоплији поздрав са живом жељом, да вам добри Бог још поклони много година и снаге, да узмогнете довршити све започете и замишљене радове на корист нашег напретка. Доживели дао Бог дубоку старост, да се наслађујете у кругу ваше деце, унучади и праунучади, као и све родбине наше, коју ви без разлике љубите и од које сте љубљени и поштовани.

УПРАВИТЕЉ СТРАГАРСКИХ БАРУТАНА

Арсеније Станојевић

пуковник.

Торино

(С ИТАЛИЈАНСКОГ, ЕПИГРАМ)

Г. Матији Бану.

Твоји су бескрајни простори, твоји су векови без броја; освојио си их својим генијем, да будеш великој Славији оно што је био Шекспир Енглеској, Калдерон Шпанији, Корнељ Француској, Шилер Германији, а Италији Алфијери.

Слава ти вечна!

Г. Фалдучи

Трст

Г. Матији Бану.

Молим вас да примите моја најусрднија честитања приликом прославе, коју је приредило београдско учено друштво за јубилеј вашег 50 годишњег рада књижевног. Путујући као кореспонденат разних новина по Европи и Африци, ја

ћу духом и најискренијом оданошћу тој прослави присуствовати, желећи вама и свој вашој племенитој породици дугу и ружичну будућност, коју сте с вашим умним и племенитим делима потпуно заслужили.

Јосиф Модрић.

Ужице

Ђорђу Малетићу.

Као некадашњи ваш ђак честитам вам педесетогодишњицу књижевног рада, желећи вам дуг живот.

Добросав Ружић

Харков

Краљевско учено друштво.

Ђорђу Малетићу и Матији Бану.,

Честитам као члан ученог друштва.

Безсонов
професор.

Цариград.

1.

Господи Малетићу и Бану

Са срдачним честитањем и најбољом жељом поздрављамо друштвену педесетогодишњицу, заслужену прославу вашега књижевнога рада.

Јефрем и Јелена Грујић

2.

(СА ФРАНЦУСКОГА)

Господину Матији Бану.

Драги и узвишени књижевни друже.

Нисам могао на дан педесетогодишњице вашега књижевног рада ништа друго, него послати вам кратак телеграм који сам изразио у мало речи моје жеље и моје успомене

Жеље не смерају на друго него на то, да вас још дуго узгледам на челу писаца, који раде, говоре и пишу, на корист и славу српског народа.

Моје успомене не обузимају само вашу породицу и вас, него сву земљу, краљевску породицу, и све оне, који ми дадоше знаке симпатије, па и учено београдско друштво, коме се поносим да сам члан. Ја вам не бих знао исказати како често моја мисао к вама лети.

Молим вас, мој драги г. Бане, да доставите моја поштовања г-ђи Бановици и свој вашој одличној породици.

ВАШ ОДАНИ
Борхграф
(БЕЛГИЈСКИ ПОСЛАНИК)

3.

Матија Бан.

Срдачне честитке одличном књижевнику и песнику. Ad multos annos.

Борхграф.

4.

Матија Бан.

Искрено живели јубилари!

ПОРОДИЦА **Валтер.**

5.

(С ФРАНЦУСКОГА)

Господину Матији Бану.

Допустите да многобројним честиткама, којим ће вас ових дана поздравити са свију страна и ја придружим мој скромни глас и зажелим Вам још по столећа књижевног рада.

Не би требало да скончају људи, који могу замислити и написати онаки књижевни бисер, као што су међу осталим Ваша Мејрима, Добрила, Марта Посадница, Јелица и Ванда. Слике су то дивне, бесмртне, које показују снагу и висину вашег племенитог генија, као што Новски Војвода Лазар показује жестокост Вашег патриотизма, а лирске Ваше песме

пространост дара Вашег. Довољни су таки умни производи једној књижевности, да она заузме високо место међу књижевностима најобразованијих народа.

За то Вам поново честитам, заједно с мојом ћерком, са супругом и кћерју славног пољског писца и вашег старог пријатеља, г. Чајковског. Ови се препоручују Вашем пријатељству.

Клотилда Ваљан.

6.

(СА ИТАЛИЈАНСКОГ)

Г. Матији Бану.

Ја и сродници моји, који сви обожавамо сјајни ум и честити карактер разглашеног песника Србије, ма да смо далеко, живо учествујемо у Београдској светковини, која му се у част даје.

Др. Салватор.

7.

(С ИТАЛИЈАНСКОГ).

Г. М. Бану.

Честитамо педесету обљетницу књижевнога живота врснога Матије Бана.

Михаило Фери апотекар.
СА ПОРОДИЦОМ.

8.

(С ФРАНЦУСКОГ).

Г. М. Бану.

Подносимо своја најбоља честитања, многопоштованом г. Матији Бану, приликом педесетогодишњице његова књижевног живота.

Петар Зундо са госпођом, **Алфонсо Матутиновић.**

9.

Драги г. Бане.

Бићете се зачудили, и с правом, што нисте од мене добили никаква честитања приликом вашег књижевног јубилеја $^{8}|_{20}$ септембра.

Моје је извињење у томе, што је баш онда букнуо пловдивски догађај, који ми је задао и сувише посла.

Али Ви не можете сумњати о мојим осећајима према Вама, Вашој земљи и Ученом Друштву, па и сада уважите моја честитања са жељом да Србији још дуго послужите својим ваљаним пером.

Хиљаду поздрава.

У Цариграду 10 септембра 1885.

В. Хуајт (W. White)
(енглески посланик)

Цетиње

1.

Матији Бану.

Кад си таке среће, те дочекао данашње заслужене славе коме ти се најсрдачније радујем, не остаје него да ти пожелим, да порадиш још много година српској књизи на корист, а на дику милом нам Дубровнику. Честитај, молим те, од моје стране и господину Малетићу.

твој земљак
Богишић.

2.

Матији Бану.

Слава коју славите, слава је цијелога нашег народа, јер сте вашим књижевним радовима славили, узносили сав наш народ. Слави вашој и ја се придружујем, те вам желим, да још дуго година поживите на славу наше народне књижевности.

Марко Драговић
дописни члан ученог друштва.

3.

Г. Ђорђу Малетићу.

Честитам вама и Матији. Дао Бог угледале се у вашу књижевничку слогу све остале гране нашега јавног живота.

Лаза Костић.

Чеб

Господину Малетићу и Матији Бану.

Жао ми је, што на реткој и лепој светковини вашој учесник бити не могу; примите моје велештовање и захвалу на позиву.

Л. Дунђерски.

Шабац

Г. Ђорђу Малетићу и Матији Бану.

Честитајући данашњу прославу вашег педесетогодишњег књижевног рада, желимо, из свег срца, да вас промисао Божји још дуго одржи и окрепи у раду, на понос српског народа и дику његове књижевности.

Ника Бакић са својтом
агенат дунав. паробр. друштва.

9 новембра 1885

Сутра дан после подне беше гозба на брду Бановцу код Топчидера, на летниковцу г. Бана, једноме од најлепших видика у околини београдској, коју даваху позваним гостима оба јубилара. Тераса бејаше лепо окићена заставама и лампионима; столови постављени поред чардаклија; гости беху дочекивани пуцањем из прангија и музиком. Искупи се се и цвет од госпођа, као и јучерашњега дана.

Око 5 часова наставише се и овде поздрави и честитања. Најпре се појави г. Радован Милошевић, кмет општине жарковачке и народни посланик, који природном речитошћу наших скупштинара поздрави г. Бана, као члана његове општине (по летниковцу), захваљујући му на мудрим саветима, које им је годинама давао, а као изврсном песнику предаде му гусле јаворове, окићене ловориком, да у његовој руци до божје воље гуде. После захвале јубиларове, гости бурно поздравише кмета. Па онда два унучета честитаху деди.

За тим академик А. Вебер поздрави оба јубилара од прилике овим речима: Господо! Хотећи проговорити нешто у вашу славу, опажам да нисам нарочито опуновлаштен од јужно-словенске академије, која је своме члану Бану посебице честитала, већ ћу на своју руку изрећи њезина мени позната чуства. Јужно-словенска академија за науке и умјетности, стојећи на опћенитом темељу нашега народа на југу, радује се и поноси на једнаки начин обојицом јубилара, не чинећи никакве разлике међу Биоградом и Загребом, које

градове сматра пријестоницама једнога истог народа. Поименце пак поноси се својим чланом М. Баном, који јој је својим ученим дјелима, освјетлао образ пред цијелом Европом; а радујем се и ја, што сам први обратио пажњу хрватскому опћинству на његову Мејриму, којој је Европа досудила врсноћу, премицу најизврснијим пјесничким производима најпросвећенијих народа. Па и није чудо, што се сав хрватско-српски народ с вама двојицом поноси. Писци су највећи доброчинитељи народа: они га буде пјесмама, поучавају ученим расправама, бране одбранским списима, шта више дјелују спасоносно и на потомство. Све остало, што је људска снага извела, с временом се мијења и руши. Атински вишеград лежи у рушевинама, на римском се фору виде само олупине; нема више грчке Сиракусе, нестало је римске Галије, и курија Хостилијева и позориште Помпејево онијемило је са свијем. Али Омир, Тукидид, Софокле, Цицерон, Вергилије, Хорације и други гласовити писци, које ви боље познајете него ја, живе и данас у својим неумрлим дјелима. Ви сте, браћо, већ за живота бесмртни, ваша ће се дјела славити докле буде хрватско-српског народа, па сте још тако срећни, да по данашњој одушевљеној светковини можете слутити, како ће се с вама још у пуно већој мјери дичити потомци. За то вам од срца честитам и желим, да остало своје мирно вријеме, можда још с којом коришћу за народ, срећно проведете. Живјели! — На то Бан захвали између осталога овим значајним речима: Искрена хвала јужно-словенској академији, што ми је послала честитку. У Загребу су се вазда рађале велике и важне мисли. Оданде је за душевно јединство српско-хрватскога народа потекло име „илирско“: име се није примило, али идеја живи данас у целом народу.

Интенданат народног позоришта у Загребу, г. Јосиф Кнајзл, захвалио је јубиларима, што су својим врсним

драмама, које су се и у Загребу често представљале, прибавили ретко уживање загребачком опћинству.

Секретар Матице Српске, г. А. Хаџић, поздрави слављенике како од стране Матице тако и српскога народног позоришта у Новом Саду, речито и топло, као чланове својих друштава, одличне писце и унапредиоце књижевности и просвете, а особито као изврсне драматске писце, сатруднике при оснивању народнога позоришта у Београду и с почетка управитеље његове.

После изасланика друштвених, поздрави јубиларе г-ђа Савка Суботићка, у име Српкиња из прека, од прилике овако:

Што је хармонија у глазби, то је узајамно поштовање код људи, главни увјет обојега, па као што хармонија звукова дивне мелодије рађа, тако и сложан рад код људи велика дела изводи. Шта је један звук? Ништа. Јер он добија значај тек кроз положај, који у мелодији заузима. Шта је један човек? Звуку раван, и он тек добија значај кроз положај, који у друштву, у ком живи, заузима. Као што и слаб звук може у извесним приликама ефекта у мелодији имати, тако могу и људи, који слабе особне вредности имају, кроз околности важност добити. Али то је само узајмљена светлост, denn selbst das Unbedeutende zieht unser Auge an, wenn ihm ein grosses Licht seine Strahlen leiht вели Фр. Битност, снага свакога звука остаје стална, ма колико исти положај мењао, али не остаје ефект. И особна вредност свакога човека остаје иста, ма који положај заузео, јер и ту се само ефект мења. Спољашњи ефект дакле од положаја зависи, а овај опет од околности, али те не стоје у нашој власти. Неки тврде, да је критеријум генија да околности ствара, а ја бих рекла, да нема тога генија, који би у стању био околности стварати и да се женијалитет управо у томе састоји, ако их зна као материјал употребити, т. ј. да окол-

ности њему, а не он њима служи. Узмимо на пр. Наполеона I. Је ли он европску констелацију, која је у француској револуцији израза нашла, створио? Није! Он ју је само употребио, и баш тиме је своју женијалност показао; јер кад узмемо, колико је милиона његових сувременика било, па за то се опет није ни један до такве висине као он подигао. Шта више, и оне особе, које су већ на висини биле, пале су, чим су се околности промениле, које су их на тој висини држале. Обичне људе околности турају, геније пак околности тура, али ни он их не може створити, јер без материје нема снаге — то је позната изрека. У природи нема ништа, што би вечито било, осим материје и њене снаге, ништа што је трајно осим промене, јер су те дуалистичне снаге из основа природног закона истекле. Свака, ма и најмања промена, има својих узрока, а ови опет своје последице, али ми нисмо у стању ток тих ситних узрока и њихових последица на далеко пратити, и за то их тек онда опажамо, кад се слију те нам као један већи узрок и последица пред очи стану. Последња кап није узрок што се пуна чаша прелила, него само последица од оног, што је предхотило.

Педесетогодишња светковина је пехар, који се прелио признањем и штовањем српскога народа, а српско учено друштво у Београду дало је том народном осећају израза са јучерањом светковином, давши истом пример омладини нашој, да се угледа на мужеве, који су 50 година трудног живота свом народу посветили, те да види, да само оно штовање, које из заслуге извире, праву вредност има, јер само заслуга лепо име даје и спомен оставља, а леп спомен много вреди: јер спомен прошлости ново жиће даје, из гроба се диже име славно феникусу равно.

А шта да кажем за унутарње задовољство, које осећамо кад смо своју дужност испунили? То је осећај, који се не да речима изразити, као што се не да ни глазба, за коју Гете

вели: „Musik du herrliche, vor dir verstummt der armen Sprache ausdrucksvollstes Wort; zu was auch sagen, was das Herz empfindet, tönt doch in dir allein die Seele fort. Таково чуство, такове осећаје морају наши слављеници имати, јер сваки од њих слободно може рећи: што знадох учиних, што имадох дадох своме народу.

Жеља, да и ми Српкиње с оне стране Саве који листак ловорике венцима принесемо, које српски народ на главе својих заслужних синова меће, побудила ме, да и ја реч узмем и у име тих Српкиња слављенике поздрављам, те пионире на пољу српске књижевности, те ветеране старе гарде и да им речем: Хвала вам на неуморном труду, истрајној енергији и срдачној вољи, с којима сте кроз 50 година свом народу служили, народу на дику вама на славу. С тог вам и опет велим: Од нас хвала, а од Бога вам здравље и весеље на многаја љета! (Бурно: живела! Многи гости рукују се са говорницом).

На послетку прочита секретар ученог друштва, Ј. Бошковић, имена места и поштовалаца из Србије и других словенских земаља, као и из научних средишта целе Европе, одакле су стигле честитке; на број више од стотину телеграма и писама.

За обедом прву здравицу напи г. Бан Његовом Величанству краљу, под којим се науке тако лепо развијају, и његовом пресветлом дому; ову здравицу саслушаше гости стојећки и гологлави а испратише је бурним: живели!

За тим г. Малетић наздрави српскоме народу и његовој интелигенцији овим речима:

После здравице нашем узвишеном господару и краљу, кога бих могао пре захвално да споменем, ако не српски народ с његовом уздаником, узвишеном интелигенцијом?

Тај је народ у своје време појмио и послушао глас својих просвећених, патриотских синова; тај је народ својом крвљу откупио своју потпуну независност.

Као захвални синови његови зар бисмо могли да га се у оваком свечаном тренутку не сетимо, а особито његових вазда будних чувара, његових брижљивих пратилаца у његовом животу државном и политичком, оних чувара, од којих зависи његова будућност и срећа?

Њима дакле: српском народу и његовој интелигенцији напијам ову здравицу с топлом жељом: да их Бог закрили, да их умудри и духом укрепи, те да некад, с осталом браћом у туђинству уједињени, стану поносно на браник славе и напретка уз остале крепке народе.

Као свесна деца његова нећемо до гроба изгладити утисак, који произведе у нама овај ретки састанак; он ће нас увек подсећати на јединство и слогу, по што смо уверени, да тако уједињена љубав може чуда почините, већих чуда од од оних која дочекасмо.

У то име уз здравицу радостан узвикујем: слава таквом народу, слава његовој омладини, слава интелигенцији његовој!

Трећа здравица, опет од Малетића, ученоме друштву.

Господо!

Да није било ученог друштва, не би било ни ове прославе. — Јесмо ли ми доиста заслужили овакво одликовање, у то се наша скромност не упушта; доста је то, да нас је оно овим одликовањем на ново обвезало, да и ово мало дана нашега живота на то употребимо, да се покажемо достојни оваког одликовања. Млађим члановима желим, да и они у сличном положају осете његову доброту.

Хвала му дакле и слава. Живели чланови ученога друштва!

Г-ђа Франа усхитним речима наздравља напретку српске интелигенције. (Живела!)

Сад устаде г. Јов. Ристић, па окренув се академику Веберу, наздрави од прилике овим речима: Кад вас је, господине, академија послала на ову светковину, јамачно је знала, да вас шаље народу, који сматра оно што ви стечете, да је и њему стечено, као што мисли да и ви држите за хрватску тековину оно, што Срби привреде; да вас шаље к народу који је 1848, у заједници са хрватском браћом, решио важан задатак на корист једнога истог народа; да вас шаље к народу, који заједно с вама има да реши још многи задатак. За то да Бог поживи јужно-словенску академију, која тако узвишено мисли! — На то ће рећи г. Вебер: Неизмијерно се радујем што видим, да је идеју, за коју је хрватски народ од свога препорода свесилно радио, прихватио не само тако бистри муж, који соколовим оком продире и онамо, куда ми не можемо, него, како по данашњој одушевљености судим и цио српски народ у Краљевини. Јест, браћо, један смо исти народ по крви, која нам у жилама тече, по језику којим говоримо, по научној тежњи коју подједнако развијамо, те се чудим, како је ико могао измислити да смо двоје, кад се ја ево у Биограду осјећам као да сам у Загребу. Академија ће вазда високо дизати ту спасоносну заставу, те вам на тако одличној здравици од срца захваљујем. (Бурно, дуготрајно: живели!)

Интенданат Кнајзл напи здравицу председнику ученога друштва, који је тако вешто и одушевљено дао израза ономе духу, који истим друштвом влада за заједнички напредак у наукама. — Председник захваљујући на здравици, оздрави научноме напретку Хрвата. Народ, рече, који

је својом снагом, основао академију, створио свеучилиште, завео галерију слика, установио толико других научних завода, тај народ мора дуго живети. Ми смо јужно-словенској академији дужни за многи упутак, као што с радошћу видимо да и она пажљиво прати нашу научну радњу. Па тако и треба, јер само наука поравњава препреке, које саможиви људи подижу са гледишта верског и других, на штету народа. Наука прелази преко свих задевица, па ствара јединство, а кад га она једном створи, не може га нико више разврћи. Живела јужно-словенска академија на том дичном путу! — Вебер у име захвалнице одговори, да честита ученоме друштву, које има така председника. — Мало за тим наздрави исти: умноме вођи српскога народа, који је са своје висине ступио међу браћу, да се с њима пријатељски весели, јер, вели, народ мора, уза сву силу и најизвјежбанијих војника, најпослије изгубити битку, ако нема вјеште вође. (Живео!)

Сад се заори громки глас г. М. Цветића, члана и редитеља народнога позоришта у Београду, који декламоваше једну партију из Малетићева спева „Сватови“ тако, да је госте дирнуо до суза. А за тим прота Живојин Јовичић отпева уз гусле вешто и милозвучно народну песму девет Југовића.

Ви, господо, преузе наш мили гост из Загреба, толико славите данашње свечаре ради књижевнога рада њихова. Али ја испитујем свачему и најсакривеније узроке. Нема сумње да се умним радом слаби тијело. Што су пак наши јубилари, уза сав душевни напор, сачували толику једрину тијела, треба да захвале својим женама, које су их тако пажљиво до нас очувале. За то, живјеле њихове вриједне госпође и све родољубиве Српкиње! (Дуготрајно клицање!)

За све време, у размацима, било је нотног певања у збору и народнога посебице, а сада наста и играње разних

српских игара. „На ведрој, ведрој ноћи, на сјајној месечини“ и према чаробним лампионима, уза свирца и музичну дружину, вило се и лелијало српско коло, са кратким прекидима, све до поноћи, када нарочити воз гвозденога пута стаде пред Царевим Мостом, да одвезе госте у Београд. Свима беше жао, што се тако рано растају од овакког духовног уживања, од овако пријатног друштва, од овако дивне праве виноберске ноћи, па пожелеше, да така светковина стече па скоро себи нову другу.

Још нам остаје да споменемо двоје:

а) Да је у очи прославе, 7 септембра, певачко друштво „Даворије“ отпевало у вече пред прозорима једног и другог јубилара неколико песама. Том приликом изговорио је председник тога друштва, г. Коста Црногорац јубилару Малетићу овај поздрав:

Господине!

Поштована старино!

Ти, — који си пуних 50 година проносио духовну светлост, учио и радио књигом: да народ српски узлети к просвети —

Ти, — који си пуних 50 година књижевним радом скоро у свима ђачким нараштајима покретао духовна узбуђења и осећања, — упућивао их на духовни рад и у њима будио дух живота српског —

Ти, — који си гајио скоро сав данашњи нараштај у драгој нам краљевини Србији твојом школом, — твојим духовним, књижевничким радом и трудом —

Ти, — поштовани старино, коме као 30-годишњем наставнику припада скоро сав данашњи интелигентни, школовани нараштај — учени свет у краљевини нашој, — ти си га учио, ти си га спремао, твоја је то заслуга, — теби и слава!

Ти, који си све и цело време од 50 година твога књижевног рада ево срећно прелетео — струјећи кроз трновите и бодљама застрте доље и равнице, — брдовите и стјеновите књижевне просторије, — често неблагодарношћу окићене и застрвене — — — —

Данас си ево једноч доживео, да ти ми сви твоји одамо пошту и изјавимо хвалу на твоме неуморном, угледном и за нас пријатном раду књижевном.

У то име, ево и мене, да ти као твој негдашњи ђак благодарно на сва уста кажем: велико хвала!

А у име Даворја, које се својим тако одличним помажућим чланом гордо поносе, — ја као представник ове дружине — са којом сам ево овде и овако са многим редовним члановима пред твој дан стигао —

Честитам ти као и нашем помажућем члану — сутрашњу славу!

— — — — — — — — — — — —

Да живи Малетић! као књижевик, као песник, као добар супруг, као добар отац, — и као пријатељ лепе гласне музике — као честити и одличан члан „Даворја“! Живео!

б) И ван Београда било је у исто доба прославе: у Загребу представљана је „Мејрима;“ у Дубровнику, завичају Бановом, приређена је велика академијска свечаност, на којој су између осталога представљани и неки делови „Мејриме“; у Котору беше слична свечаност.

Београдска светковина изашла је описана у Vijencu број 44 и 45, а дубровачка у Glasu Dubrovačkom број 3.

* * *

„Што је више књижевника и уметника и у опште образованих људи, тим се више знају ценити и цене заслуге, стечене представницима умнога рада“.

Ми имађасмо и 30-годишњица и 25-годишњица. Али ово је прва така светковина, коју учено друштво приреди својим члановима!

Што се заслуге буду више признавале, то ће и њих све више бивати.

ДОДАТАК „РАСПРАВИ О ЦАРУ УРОШУ."

(Гледај 64 књигу Гласника.)

Од г. И. С. Јастребова добио сам ово писмо:

„Заиста планина (гора) Шареник, удаљена од манастира св. Димитрија три сата. Шареник је веома врлетна планина, обрасла шумом, а таква је била вазда. Њу је Бог створио за лов, јер има свакојаке дивљачи.

„Гора Шареник је између р. Треске и Салкове (или Шалкове) планине. Удаљена од Хтетова на 8 сати путовања, и у округу Скопском као што говори Дифрен. Погледајте на мапи близу Треске село Здуње (а Турци изговарају Задуње). Од овога села јужно, један сахат хода до Треске vis-à-vis Плимновског има село Гургурица. Према томе селу узвишава се „**Гора Шареник**". Она се одликује шумама и провалијама.

„Од села Сушице гора Шареник удаљена је на три сахата хода. Пут води преко села Млчишта.

„Јужни окрајци Шареника пружају се у Порјечје, а други крај од Шареника пружа се Кичеву.

„У пречнику Шареник је око три сахата хода.

„И тако, са свим је истинито казао Дифрен, да је гора Шареник у Скопљанској нахији, да је у њој Вукашин убио Уроша.

„Победа је на твојој страни."

„Призрен, 1885 г. септ. 21."

у Београду 5 окт. 1885

П. Срећковић.

МАТЕРИЈАЛИ ЗА ИСТОРИЈУ
ЦРНЕ ГОРЕ,

прилог III.

ИЗ ВРЕМЕНА ВЛАДАЊА ВЛАДИКЕ ПЕТРА I.

(НАСТАВАК.)

У 55-ој књизи „Гласника српског ученог друштва" наштампана је једна група материјала за историју Црне Горе из времена владања Црном Гором владике Петра I. Сад ћу ево саобћити другу групу материјала, који се такође односе к времену владања Црном Гором владике Петра I.

За овијем ће опет сљедовати штампање, материјала из истог, овђе реченог времена, па ћу за тијем штампати материјале који се односе к времену владике Петра II.

Кад ово буде довршено, вратићу се к штампању неколико материјала, који се односе к времену владања Црном Гором владика из разних племена, а за тијем материјале из времена владике Данила Петровића, Саве Петровића, Василија Петровића, који нијесу ушли у моју књигу о Василију, и материјале о Шћепану маломе.

I.

ПИСМА О ПОБЈЕДИ ЦРНОГОРСКОЈ НАД МАХМУТ ПАШОМ БУШАТЛИЈОМ У МАРТИНИЋЕ И НА КРУСЕ 1796 Г.

Махмут паша Бушатлија, везир од Арбаније, задао се је био цијену да ослободи од султанске власти Арбанију, Епир и Тесалију, па да постане независни господар над ове

три области. Но Махмут паша је врло добро знао да ће му у извршењу овога дјела много сметати Црна Гора, па је хтио ову или сасвијем покорити, или је толико ослабити, да му ова не може никакве сметње учинити. Особито пак Махмут паша срдио се је на светога Петра, што је овај примао у своју заштиту хришћане Зетске, и што је већ био присвојио на Црној Гори Бјелопавлиће, Пипере и друга брд ска племена. Махмут паша је већ неколико пута писао владици Петру писма, у којијема му је говорио, да се прође од Брђана, јер је то његова раја; у случају пак ако се владика Петар не одкани од брђана, Махмут паша је пријетио да ће ударити с' великом војском на Црну Гору, па је сву разорити и покорити. Владика је одговарао Махмут паши најмиролубивијем начином; заклињао га је Богом да се прође од Црне Горе, која му ништа не чини, и од брђана који су пријешли под његову заштиту, и које он неће оставити док ниједнога Црногорца траје у животу. Но Махмут паша није хтео окренути пажње на ова миролубива писма владике Петра, но се поче приправљати са свом силом од Арбаније да удари на Црну Гору.

Кад је владика Петар чуо да се Махмут паша приправља к рату са Црном Гором, било му је врло тешко, јер владици жао бјеше да му погине макар један његов Црногорац. „Нека га проклети вјероломник, потурица, нека диже своју силу противу Црне Горе која му ништа не чини. О његовој срећи и души толико луцке крви која ће се пролити. Нека га да Бог да га живи огањ изгорио!“ овако се говори да је свети владика проклео Махмут пашу. Владика Петар се одма поче приправљати да што достојније дочека Махмут пашу и да га дарује даровима, који ће бити достојни таквога госта. Владика одма окупи све главаре од Црне горе на Цетиње, те им каза о намјерама Махмут паше. На томе збору би ријешено: да се изда проглас на народ

црногорски и брдски да се свак позове на оружје противу непријатеља вјере хришћанске и народа црногорскога.

Ево тога прогласа од ријечи до ријечи:

„У име пресвете јединосушне и једнославне нераздјелене у трема лицима животворећe троице оца и сина и светога духа амин. На 1796 године мјесеца јунија 20 дан.

Ми главари и старешине и вас збор црногорскога обћества, скупљени данас на једно мјесто, видећи да Турци, ваздашњи хришћанскога рода непријатељи, купе војску и чине све припреме, радећи дан и ноћ јавнијем и тајнијем начином, како ће нас и нашу браћу брђане разурити и под своју власт и тиранство подложити, и ђецу нашу у вјечну невољу и робство затворити и под жестоки јарам варварски поставити, ријешисмо сви договорно како овђе изговара.

ПРВО.

Призивајући име Господа Бога сведржитеља у помоћ нашу: друг другу, племе племену, и нахија нахији тврду и чисту вјеру и ријеч од поштења радосно да се издати међу собом нећемо.

ДРУГО.

Рекосмо и заклетвом утврдисмо: ђе год би непријатељ окренуо, и на коју би гођ страну ударио на нас, или на нашу браћу брђане, да ћемо један другоме бити у помоћ, и за благочастиву нашу хришћанску вјеру вјеровати и своју крв пролити; љубазно отачаство и драгу нам слободу бранити; свете цркве и манастире; домове наше, жене и ђецу нашу с' помоћу свесилнога у троици славимога Бога оружјем нашијем бранити од душманина нашега.

ТРЕЋЕ.

Од дневи данашњега, и у напријед, ако би се наша који Црногорац, или које село, или племе, или нахија да

буде издајник јавнијем или тајнијем начином, таквога сви једногласно предајемо вјечноме проклетству, као Јуду предатеља господњаго и као злочестивога Вука Бранковића, који издаде Србе на Косово, и вјечну мрзост и проклество од народа на себе навуче и од милости Божије одпаде. Таквога издајника и брацкога и хришћанскога крвника, не само што вјечноме проклеству предајемо и говоримо, да га је анатема, и да је и овога и онога свијета пред Богом одговорник за сва зла, која би се због његове издаје учинила; но јошт говоримо да крв наша паде на њега и на његову ђецу, као што је његова крв пала на убицу Каина, и крв Христа Спаситеља на народ Јеврејски.

ЧЕТВРТО.

Таквога издајника за вазда од сабора обћества нашега одлучисмо да части и поштења нема, него он и род његов да остане у вјекове у срамоту и безчест као издајник вјере и закона, и хулитељ имена божијега, и као крвник свега нашега народа. И ако би Бог у наше вријеме или посље нас, у вријеме наше дјеце, издигнуо кога да влада овом земљом, то ми таквоме господину и дјеци нашој остављамо ово писмо за изглед да и у то вријеме, и у вјекове, они издајник и род његов не може имати части ни поштовања, ни остале милости никакве, но да буде као род клетвопреступни и пријеварник код свакога у мрзост.

ПЕТО.

Све ово вишеписано договорно рекосмо и утврдисмо заклетвом нашом, целивајући частни животворећи крст и свето јеванђеље, и потписујући својеручно, ко умије писати, а ко не умије писати, меће својеручно крст.

ШЕСТО.

И свака нахија да узме по једно овакво писмо, које ће држати код себе да се тамо налази из рода у род. У митрополији једно остависмо, које мора бити сачувано међу грамате и крусовље царске, й које мора бити показано свакоме царскоме, краљевскоме, или принципскоме (књажевскоме) двору и посланику ([1]).“

Оваква писма разаслата су по свијема нахијама црногорскијема. Народ се је радосно одазвао позиву владике — господара и својијех главара, и свак се је листом дигао, ко може носити оружје, да иде да брани крст свети и слободу од крволока душманина.

У ово вријеме кад креташе Махмут паша Бушатлија да удари на Црну Гору, а Црна Гора приправљаше се да му дâ што жешће отпор, Французи чињаху велике успјехе у својим освојењима. Ђенерал Наполеон Бонапарте бјеше већ у Италији. Наполеон је био чуо о покрету арбанашкоме, и о плановима Махмут пашиним, па жељаше ово употребити у своју корист. За то Наполеон ступи у сношаје са Махмут пашом да и он буде готов са својом војском помоћи Французима у њиховоме ратовању. О сношајима Махмут паше са Наполеоном биће ријеч у писму владике Петра царици руској Катарини II, које ће даље бити приведено а сада коју ријеч о бојевима.

Махмут паша је ударао два пута на Црну Гору године 1796, али је оба пута био жестоко потучен, а у другоме боју изгубио је и главу.

Оба боја описати су савремеником, рускијем ђаконом Алексијем, који је био код владике Петра, и који је у оба

([1]) На ово је писмо потписан и руски ђакон Алексије, који је био секретар код владике Петра I. Писмо је означено под № 439.

боја лично учествовао. Ја држим да ће бити најзгодније оба описања овђе привести буквално.

Ето тих описања:

ПРВО.

„Кратко описање боја међу Црном Гором и Махмутом везиром од Арбаније, које се догодило од 2 јулија до 11 истог мјесеца под турскијем градом Спужом, који се налази при ријеци Зети.

I.

ОПИСАЊЕ О ЦРНОГОРСКОЈ ВОЈСЦИ.

„1. Црногорска војска броила је 9863 војника, пјешака и коњаника. Логор свој имала је близу турскога града Спужа, на лијеву страну ријеке Зете, близу села Слатине. Војска црногорска била је раздијељена на четири корпуса.

„2. Првијем и другијем корпусом заповиједао је лично сам митрополит Петар Петровић, који је био обучен у пуно војничко ођело, и с њиме је било јошт неколико црногорске господе сердара, војвода и кнезова.

„3. Трећијем и четвртијем корпусом заповиједао је господин губернатор црногорски Иван Радоњић, и с њиме је било неколико сердара, војвода и кнезова.

„4. 11 Јулија почео се је бој у шест сати по поноћи, а свршио се је у 3 сата по подне. Црногораца је тај дан погинуло 23, а ранило се 26. Црногорци су остали побједитељи и у њихове руке допало је 18 барјака, међу којијема три главна алај барјака. Осим тога Црногорци су узели много разнога оружја, ођела, и другијех војничкијех ствари: праха, олова, и т. д.

„5. По одржању савршене побједе, војска се је скупила на једно мјесто, ђе се је држало благодарење Богу за даровану побједу, при чему је војска три пута чинила шенлук у част одржане побједе.

„6. Свечани улазак владике Петра у своју резиденцију, катедрални цетињски манастир, био је 14 јулија у 5 сати по подне, и то овијем начином: а) напријед су одили десет црногорскијех војвода и старешина, који су носили десет турскијех барјака. б) За овијема јахали су на коњима црногорски главари, по два у ред, свега 80 људи. в) За овијема је јахао на бијеломе коњу владика Петар, обучен у пуно војничко оћело и оружје. У десној руци носио је голи мач, а у лијевој држао је свети крст, у којему је било животвореће древо са светијем моштима. г) За владиком носили су осталијех осам барјака онијем редом као и вишеречене. д) За овијем јахали су четрдесет главара црногорскијех онијем редом као и вишеречени. е) За овијем јахао је господин губернатор црнорски у пуноме војничкоме оћелу. У десној руци носио је голи мач. ж) За овијем је одило у пуноме војничкоме оћелу и оружју 500 изабранијих војника. з) Пред катедралним манастиром, резиденцијом митрополита, срело их је свјештенство и народ са пристојном церемонијом, при којему је случају архимандрит Теодосије Мркојевић говорио поздравну о богом дарованој побједи ријеч. Пошто се је уљегло у саборну цркву, било је саборно одслужено благодарење свемогућему Богу. Том приликом било је изговорено многољество императору Рускоме и свему његовоме царскоме дому; цару Аустријскоме и његовоме царскоме дому; свему православноме христољубивоме војинству. За овијем је учињен три пута шенлук из пушака са ускликом: живио, живио, живио наш премудри архипастир, отац и руководитељ“.

II.

ОПИСАЊЕ О ТУРСКОЈ ВОЈСЦИ.

„1. Турска војска бројила је 34.860 војника: Арбанаса, Турака и разнога сорта људи, пјешака и коњаника. Логор свој имала је близу истога градâ Спужа, на лијеву

страну ријеке Зете, на Височицу. Ова је војска била подијељена на три дивизије.

„2. Прва дивизија стојала је противу првога и другога црногорскога корпуса, у нахији Бјелопавлицкој. Овом дивизијом заповиједали су Махмут паша везир од Арбаније; Ибрахим паша, брат везиров; Осман паша од Каваје; Хасан паша од Тиране; Абдул-бег од Гусиња и Јусуф бег од Дибре.

„3. Друга дивизија стојала је противу трећега корпуса црногорскога, у нахији Пиперској, и њом је заповиједао Мехмед паша синовац везиров; Ахмет паша од Елбасана, и Асан-бег од Хота.

„4. Трећа дивизија стојала је против четвртога црногорскога корпуса. Овом дивизијом заповиједао је Осман капетан од Никшића, Селим капетан од Никшића и Мурат капетан од Колашина.

„5. Од турске војске погинуло је главне господе, ага и бегова 67; два паше; 28 попова (оџа) турскијех, и један шеих који је по звању раван нашему архијереју. Осим тога двије хиљаде и пет стотине војника, осим рањенијех. Осим овога у вријеме бјежања многи су се утопили у ријеци Зети и Морачи. И сам Махмут паша био је рањен, и једва је жив понесен у Подгорицу.

„6. Од црногорске војске Турци су задобили један барјак.

„7. По справкама, које су посље рата учињене, у вријеме овога боја Махмут пашина са Црногорцима, било је више Француза у Махмут пашиној војсци, који су заповиједали над његовом војском“.

Ово описање писано је 3 Септембра 1796 године.

Поражен овако од црногорске војске Махмут паша јоште се је жешће расрдио и завјерио се, да ће се жестоко осветити владици Петру и Црногорцима. Врло је тешко морало

бити Махмут паши, који је толика обећања чинио Французима, што се је тако грдно осрамотио пред својијем савезником, па није хтио ни часа часити, није хтио чекати ни док се добро излијечи од тешкијех рана, које задоби на Црну Гору; но је одма почео купити војску да покаје своју срамоту. Али и владика Петар и Црногорци не стојаху скрштенијех рука. Они призваше Бога у помоћ, па опет скупише своје соколове да иду напастнику на сусрет. По овоме другоме боју црногорскоме са Махмут пашом оставио нам је очевидац дивно описање, па ћу га овђе привести нека читаоци читају из ријечи савременика о славној побједи црногорској и о погибији силнога Махмут паше, који већ мишљаше да је сио на краљевски престол од Арбаније, Епира и Тесалије.

ДРУГО.

Кратко описање другога боја међу Црном Гором и самозванијем Махмутом везиром од Арбаније, који се је догодио године 1796 од 8 до 22 Септембра.

„1). Прва турска војска стојала је логором међу Подгорицом и Спужем, на десну страну ријеке Мораче. Ову је војску предводио Махмут паша везир од Арбаније, његов брат Ибрахим паша, његов синовац Мехмед паша и Пецки паша Махмут Беговић са више бегова, алај-бегова и ага. Ова војска броила је више од 23.000 војника: пјешака, коњаника и разне врсте људи.

„2). Црногорска војска била је подијељена на два корпуса. Први је био под предвођењем митрополита Петра Петровића, који је био обучен у пуно војничкоођело и оружје. Са њиме је било неколико војвода, сердара и кнезова који су били његови помоћници у заповиједању војском.

Ова је војска стојала логором на десну страну ријеке Матице, код Вучијег Студенца. Ова је војска броила 3590 војника. Други корпус стојао је логором под Бусовник у село

Крусе, на десну страну ријеке Матице. Она је била под предвођењем господина губернатора црногорскога Ивана Радоњића, и друге господе црногорске. Ова је војска броила 3000 људи. Оба ова корпуса већијем дијелом били су састављени из пјешака. Ова два корпуса црногорске војске стојали су далеко један од другога 3 $^1/_2$ врсте (ово ће бити од прилике један сат).

„3). Најпријед је ударила на црногорску војску турска војска, која је била састављена из људи разнога сорта: добровољци, башибозуци. Ова војска, пошто се је кренула са свога мјеста, раздијелила се је на три колоне, и пријешавши на газ ријеку Матицу, подраздијелила се је јошт и на четврту колону да би таквијем начином могла лакше заићи за плећима оба црногорска корпуса, али су се Турци преварили у своме рачуну.

„4). Црногорска оба корпуса, видећи намјеру турске војске и саображавајући се са положајем мјеста, са највећом пажњом, и у најбољему реду, раздијеле се на неколико колона и засједу на различна мјеста по путовима куда би могла, а и морала ударити турска војска, јербо друга мјеста, због велике тврђе, нијесу била згодна за марширање турске војске.

„5). Септембра 22 године 1796 у јутро у 8 $^1/_2$ ура турска војска, која се је састојала из четири колоне, крене се напријед. Кад су обје војске, црногорска и турска, биле толико близу да су се могле вијети, али јошт нијесу биле боја заметнуле, Турци учине дивљачку, страшну и необичну вику да су се све планине разлијегале од јека; али им црногорска војска није остала дужна, но је истијем начином одговорила турској војсци. И ако је наша војска била малобројна, вика се је чула не грђе него са турске стране, благодарећи високијем горама, шумом покривенијема, које су умножиле одјек вике наше војске. Од овога су се Турци

врло уплашили, јербо им је ово дало разумјети да црногорске војске није баш тако мало као што су они мислили. Одма после ове вике Турци су учинили жестоки нападај на црногорску војску и били су се тако жестоко, да је неколико црногорске војске морало оставити своје позиције и повући се натраг, но после ¹/₄ сата ова се је војска опет повратила и заузела своје прве позиције. Тада се је започела страшна и жестока борба. И једна и друга војска бориле су се са таквом храброшћу и неустрашношћу да ниједна није хтјела оставити своју позицију, но су се обје војске помјешале у једно, те су се бориле са голим ножевима и мачевима. Страшно ово крвопролиће продужавало се је читава четири сата. За све ово вријеме војска је стојала у својијем позицијама, не мичући се ни натраг ни напријед док на посљедку побједитељ није прокрчио себе пута кроз непријатељску војску, те се је кренуо напријед и заишао непријатељу за плећима. На овоме мјесту падали су људи као снопље (¹). Врхунац наше среће и славне наше побједе, и савршена наша слава састојала се је у томе, што су Турци са таквом брзином побјежали, и такав страх задобили да су се сад почеле бојати од онога, што им је пријед за одбрану служило (²). Тада оба наша корпуса, одржавши савр-

(¹). У оригиналу стоји; „На этомъ мѣстѣ было падение людей разрушению здания подобное“.

(²) О овоме боју причају се чуда у народу. Причају за бој на царев Лаз да су Турци у бјежању узимали дрвље и камење за војску и викали у страху: бјежте ево ђаур карадаг. Тако исто причају и за бој на Крусе, да су Турци тако били застрашени да су дрвље и камење сматрали за црногорску војску, и бјежали од њих као манити Причају да су у томе великоме страху Турци тукли један другога, сматрајући своју војску за непријатељску. Прича се да су Црногорци виђели пред собом човјека на бијеломе коњу ђе се носи по врх земље у ваздуху и са мачем у руци разгони Турке и крчи пута црногорској војсци. Причају да је војска виђела свога заповједника, светога владику, како се је дигао од земље и стоји у ваздуху са крстом у једној

шену побједу над Махмут пашом, поћерају се за бјежећијема Турцима мимо њиховога логорнога мјеста, колико су могли побједитељи за бјежећијема успијевати, непрестано сјекући Турке.

„6). Судба која је наћерала Махмут пашу вјероломно, у договору са Французима нарушитељима опћега мира, ударити на Црну Гору по други пут, донијела је Црној Гори и њеноме оружју нову и велику славу и част. Војска турска поражена нашијем оружјем и сметена гњевом божијим, тако се је застрашила да је безобзирно бацала своје оружје и оћело, па бјежала ка у манитлуку што људи бјеже не обзирући се ни наш то. Овога пута, по праведној судби, изгубио је живот силни Махмут паша везир од Арбаније са свијема својијема тјелохранитељима, воћама и заповиједницима, који су се врло храбро борили, али узалудно. Глава Махмут пашина донесена је у војнички стан да је види сва војска. Осим тога самијех ага, бегова и алај-бегова посјечено је седамдесет и четири. Ибрахим паша, брат Махмут пашин, жестоко је био рањен и њега је унио у Подгорицу један поп, који се је налазио у њихову војску ([1]). Мртвијех Турака наћено је на пољу бојишта 3400 људи (овће се не броје рањеници). Црногорци су задобили 15 турскијех барјака, много разнога оружја окованога у сребро, и позлаћенога ([2]); много разнога оћела, војничкијех потреба; праха, олова, и ране велику количину. Од војске турске, која је

руци, а мачем у другој, сав у некој необичној свјетлости, те тако да иде по војсци и соколи дух на бој противу душманина крста христова, и т. д.

([1]). Поп Јово Кнежевић из Љешкопоља.

([2]). Познато је да нико но носи богатија оружја од Арбанаса. Гледао сам их на којему неваља оћело што се рече десет талијера, а на њега ћесе са китама у сребро оковане, двије сребрне леденице, или сребрне кумбуре које ваљају по сто и више талијера.

побјежала, много се је утопило при прелазку преко ријека, и при превозу у лађама преко великозетскога језера итајући да се што прије побјеже, па су у томе итању, грабећи се ко ће пријед побјећи, један другога топили у воду. Колико их је било рањенијех, и колико их је утонуло није познато. Кад се је скидало оћело са некијех мртвијех Турака нашли су четири мртва Француза, са дугачком јевропском косом, а у турскоме оћелу.

„Од црногорске војске било је мртвијех 132, а рањених 237 војника. Од војничкијех црногорскијех знакова Турци нијесу ни једнога задобили.

„Свечани улазак владике Петра, и остале господе главара, у резиденцију владичину, манастир цетињски, догодио се је 28 септембра у 4 сата по подне.“

Овако савременик и очевидац описује побједу црногорску над Махмуд пашом Бушатлијом везиром од Арбаније. Махмут пашу је посјекао Богдан Вуков из Залаза. Труп Махмут пашин нашли су Црногорци и принијели га на жртву слави ратној. Око трупа Махмут пашина окупила се је била војска црногорска и ријешила да се спали. Било их је који су се томе противили, али већина рече, да тако мора бити, мора се испунити клетва светога владике, који је проклео Махмут пашу: „да Бог да га живи огањ изгорио.“ И доиста тако се и догоди. Огањ претвори у прах и пепео трупину силнога Махмут паше.

Владика Петар међу тијем био је наредио да се тијело Махмут пашино нађе и да се са почастима војничкијема преда земљи. Али његови изасланци донесоше владици глас што је његова војска учинила. Владика се на то жестоко расрдио и карао своје јунаке што су учинили. „Како нећемо, свети владико, кад си га ти проклео да га живи огањ изгори. Твоја се је клетва морала испунити над вјероломником, који хоћаше да сатре нашу дичну до-

мовину и да нас лиши слободе.“ И ако је ови поступак црногорске војске у неколико дивљачан, опет се може оправдати једно тијем, што је извршен јошт у врућини бојној, а над онијем, који бјеше завјерио се, да ће потлачити и погазити Црну Гору; а друго тијем, што су Црногорци јошт за живота владике Петра поштовали га као светога, и држали, да се свака ријеч његова, клетва или благослов, мора испунити, а владика већ бјеше проклео Махмут пашу „да га живи огањ изгори.“ И данас по Црној Гори, на више мјеста, помињу се клетве и благослови владике Петра I. Врло често може се чути где се говори: „Овога је проклео свети владика и видиш никад среће ни напредка нема; а овога је благословио свети владика и видиш у свашто му иде срећа и напредак.“

Ова побједа црногорска над Махмут пашом, који бјеше дигао противу мале Црне Горе сву Арбанију и сувише много војске из Епира и Тесалије, и којему бјеше у помоћ и велика Француска, јасан је доказ велике милости Божије над Црном Гором и великога јунаштва црногорскога. Кад човјек помисли на ову побједу црногорску не остаје му друго, до да ускликне са великим пјесником владиком Петром II.

Каква људска сила може
Дођи главе том народу,
Кога штитиш штитом, Боже,
Дајући му ти слободу.

Штит Божи, и јунаштво црногорско заштити и овога пута Црну Гору.

Осим војске, која је била у акцију, и Махмут паша и владика Петар имали су војску, коју су ставили свуда по границама. Осим тога и од стране Ерцеговине била је постављена војска близу граница црногорскијех, која је при-

јетила сваки час уљести у Црну Гору, али ова турска војска није могла ступити у акцију, јербо је задржала црногорска, и ако врло малобројна, војска, која је била постављена противу ове турске војске.

Исти који нам је оставио описање бојева, оставио нам је и описање колико је било црногорске и турске војске по границама.

Ево тога описања.

„1. У Сутормани, ђе мало даље на југ Црна Гора, Млетачка република и Турска држава граниче једна с другом, у нахији Црмничкој, турске војске било је 4000, а против њих 978 Црногораца.

„2. На Пипац, међу црногорском Црмничком и турском Шестанском нахијом, турске војске било је 760 људи, а против њих 315 Црногораца.

„3. Код града Спужа, међу Пиперском и Бјелопавлицком нахијом, стојало је 3700 турске војске, а против њих било је црногораца 1600. Овом је војском заповиједао Мурто-бег, стриц везира Махмут паше.

„4. На Сливно, међу турскијем градом Оногоштом (Никшићем) и Ђешивачком Црногорском нахијом, било је турске војске 2000 људи, а против њих било је 400 црногораца.

„5. На Лопату, међу турскијем градом Колашином и међу горњом и доњом Морачом, било је турске војске 3000 људи, а против овијех било је црногораца 685 људи.

„6. Од стране Ерцеговине, од турскијех градова и мјеста: Корјенића, Клобука, Стоца, Требиња; и од стране бијеле горе, и у Рудинама, противу црногорске катунске нахије, било је турске војске 4000 људи.

„За ове четири иљаде људи у вријеме рата Црногорци нијесу ништа знали, добро су они скривени били по горама.

„Таквијем начином са обадвије стране било је резервне пограничне војске, која није улазила у акцију, Турака 17.460 људи, а Црногораца 3.978. У акцију било је у овоме другоме боју са Махмут пашом турске војске 23.000 а црногорске 6540. Свега, са обје стране, било је турске војске 40.460, а црногорске 10.568 људи.“

Овако се је свршило ратовање црногорско са Махмутом везиром од Арбаније.

Владика Петар одма је извијестио руску царицу о овој славној побједи црногорској. Из писма, које је он писао царици Катарини II, које ћу овде привести, вићећемо какве је сношаје имао Махмут паша са Французима. Ево тога писма:

„Из Црне Горе 30 октомбра 1796 године.

„Милостива царице, ваше царско величанство!

„Овијем јављам Вашему Величанству да је ове 1796 године, мјесеца маја, било послано овамо од стране француског ђенерала Наполеона Бонапарте седам вјештијех људих. Ови су људи били послани да прегледају ова мјеста и да уреде војску, и удесе војничке операције војске Махмут паше везира од Арбаније, који се је подигао противу свога законитога господара.

„Када се је у мјесецу јулију отворио рат међу Црном Гором и везиром од Арбаније послато је било седам француских галера у Јадранско море, и то на двије нећеље пријед почетка рата. Ове су галере послате у оне воде, које су се тицале старијех граница црногорскијех, које су неправедно Мљечани себе присвоили. К бреговима овијех граница приступиле су ове седам францускијех лађа пунане са провијантом, џебаном и различнијем оружјем. Ово је учињено због тога, да пошто покоре Црну Гору, Приморје и Републику Дубровачку сједине се Махмут паша и Французи, па да преко Ерцеговине и Босне иду к Дунаву. Међу

тијем француска сухопутна војска, која се налази у Италији, има намјеру да продужи свој пут преко Тријешћа, Славоније и Сријема па да иде к Дунаву. Од туда све ове војске, састављене у једно, предузеле би пут к Молдавској и даље к пређе бившијем пољскијем границама и предјелима руске царевине.

„Ја овијем точно јављам вашему величанству о зломислима Француза и Махмут паше противу Црне Горе и Руске царевине. Но ми се надамо на свемогућега Бога да нас неће пуштити у руке душманину, и надамо се на вашу помоћ. Митрополит Црногорски, Скандаријски и Приморски Петар Петровић Његош.“ ([1])

Са овијем писмом послато је царици и извјешће о побједама црногорскијема над Махмут пашом.

Владика Петар писао је једно писмо и цару аустријскоме Франци II, сину цара Леополда II, при којему је послао и описање оба боја црногорска са Махмут пашом. Узрок што је владика Петар писао ово благодарно писмо цару аустријскоме био је тај што је отац цара Франца II, Леополд II, ([2]) дао Црној Гори неколико праха, олова, кремења и другијех потреба војничкијех, што је много помогло Црној Гори одржати ове славне побједе над Махмут пашом. Ово се помиње и у писму владичиноме цару Францу. Ево што се тамо, између осталога, говори: „Сматрам за свету дужност ваше величанство извијестити о побједама које одржаше Црногорци над Махмут пашом везиром од Арбаније. При томе

([1]) Ова два извјешћа о другоме боју црногорскоме са Махмут пашом, и ово писмо царици Катарини нашао је Живко Драговић у архиву министарства спољњих послова у Москви и наштампао их у „Руској Старини“ за 1882 годину, књига за август. Од туда ја их овђе прештампајем у преводу.

([2]) Леополд II, други син царице Марије Терезе, велики ерцог тошкански владао је свега двије године, од 1790 до 1792.

приносим највећу благодарност вашему величанству за пријатељство, које показаше к' народу Славено Илирскоме, црногорскоме, предци вашега царскога величанства блаженопочивши стриц Јосиф II ([1]), и драги ваш родитељ блаженопочивши цар Леополд II тијем што дадоше Црној Гори неколико праха, олова, артије (за савијање фишека) и кремења, те тијем би нам поможено бранити се и одбранити се од обћега непријатеља и посљедователя Мухамедова Махмут паше".

Црногорци и данас са благодарношћу спомињу ову помоћ коју тада учини цар Леополд II Црној Гори. Владика Петар II, у својој пјесми о побједи црногорској над Махмут пашом, са благодарношћу спомиње ово пријатељство цара Леополда прама Црној Гори. Ево како владика Петар II говори о томе:

Франца првог син велики
И Вијене трононосне
Владац збиљски по дјелима,
Цар Леополд безсамртно
Живи славним спомињањем
У народу црногорском
За прах што им даде исти
У витешку њину муку
Којим силу те аждаје (Махмут паше)
Од Бојане тихотечне
Разкрхаше посјекоше ([2]).

([1]) Јосиф II, старији син царице Марије Терезе, који је још 1765 године био добио титулу императора ђерманскога, владао је посље своје мајке Марије Терезе од 1780 до 1790 г.

([2]) Слободијада, пјесма девета стр. 175. Слободијада има десет пјесама у којијема су опјевани бојеви црногорски, почињући од Царева Лаза године 1712 па до бојева црногорскијех са Французима у Боци Которској. Владика је опјевао само најважније бојеве, који се догодише у течају ових сто година.

Ова побједа црногорска над Махмут пашом и његовом многобројном војском у брзо се је разгласила на све стране. Ова је побједа уздигла име црногорско у очима све Јевропе, и од тада су почели гледати на Црну Гору не као на једну чету горскијех хајдука, но као на државу, која је кадра побиједити таквога силнога непријатеља. Пријатељи црногорски радовали су се и шиљали су владици Петру поздравна писма и дарове, а непријатељи почели су се јошт више бојати црногорска оружја.

Да виде читаоци каква је поздравна писма примао владика Петар привешћу овђе писмо рускога веледостојника кнеза Платона Зубова и графа Антона Ђике.

Ево шта пише кнез Платон Зубов.

„Са особитим задовољством и благодарношћу примио сам писмо вашега високопреосвјештенства, писано 5 августа (ово је писмо писано после прве побједе), у којему ме извјештавате о славној побједи, коју сте одржали над непријатељем православне хришћанске вјере при граду Спужу. Усхићавајући се подвизима вашијема, и дајући достојну хвалу благоразумноме и јуначкоме предводитељству вашему, и храбрости војника Црне Горе, не могу да са задовољством не поменем, како ми је пријатно било у вашијема писмима виђети име моје премилостиве царице које је, како кажете, одушевљавало народ црногорски при побједи над непријатељима. Ово принуђава и мене да удостовјерим ваше високопроесвјештенство да таква надежда мужественога и храброшћу прослављенога народа црногорскога на помоћ њенога царскога величанства заслужује да помоћ њенога величанства никада не буде одузета од вашега народа, но да буде показана пред цијелијем свијетом. С' моје стране ја примам најрадосније учашће у побједама вашијема и желим да од њих Црној Гори дође онаква корист, какву она може по праву очекивати. Нека свемогући Бог, који је об-

ратио страх и погибију на невјерне агарјане, смути злобу и сакруши војску и уништи непријатељске намјере безбожнијех Француза, одступника од праве хришћанске вјере, који подигоше оружје противу правовјернога рода хришћанскога.... Петроград 10 октомбра 1796. Кнез Платон Зубов".

Писмо графа Антона Ђике гласи овако:

„Имам част послати вам овом приликом писмо нашега посланика у Бечу графа Андрије Кириловића Рузумовскога.

„Радујем се заједно с' вама за побједу коју је Вишњи даровао вама над обштијем непријатељем Махмут везиром од Арбаније, који је животом својијем покушаје противу православнога и витешкога народа црногорскога и другијех правовјернијех християна.

„Ја ћу у најскоријему времену писати к престолу његова царскога величанства о толико славноме и радостноме дога'ају, и прогласићу по свијема иностраним дворовима нека се сва Јевропа наслађава и чуди толикој слави и мудрости вашега високопреосвјештенства и превеликој храбрости црногорскога народа. Дубровник 21 октомбра 1796 године..... Граф Антон Ђика".

Царица Катарина II није доживјела дочекати посланство црногорско, које је било послано да изјасни лично рускоме царскоме дому како је текла ствар од бојева црногорскијема са Махмут пашом, ни наградити свога савезника достојном похвалом и наградом. Царица Катарина умрла је године 1796, а посланство црногорско стигло је у Петроград тек 1798. г. у лицу црногорскога архимандрита Стефана Вучетића, онога истога архимандрита Вучетића, који је онако нечовјечно (разумије се по наговору непријатеља владике Петра, којих је он имао у Црној Гори, а особито из једне куће доста) оклеветао доцније владику Петра пред руском владом и рускијем светијем Синодом.

Али цар Павле није заборавио наградити Црногорце и њиховога владику — господара. Граматом од 1 маја 1798 године цар Павле дарива владици Петру орден светога Александра Невскога, а граматом од 11 јануара 1799 године цар Павле одређује црногорскоме народу годишњу пенсију од једне хиљаде дуката, са одређењем да се ова сума новаца за вазда издаје Црној Гори. Осим тога цар Павле је послао много златнијех и сребрнијех медаља да се награде њима они јунаци црногорски, који су у прошлијема ратовима са Махмут пашом показали највише јунаштва (¹). Владика Петар, у замјену за ово, послао је цару на дар неколико богатога оружја и два барјака из овога војничкога добитка што добише Црногорци од војске Махмут пашине.

II.

ИЗВЈЕШЋА О САМОЗВАНЦУ ГРАФУ ДИМИТРИЈУ ВУЈИЋУ. (²)

Историја Црне Горе, друге половине XVIII века, богата је таквијема личностима имена којијех слабо се спомињу у досада написаним историјама црногорскијема, или се готово и не спомињу, а међу тијем у преписци црногорске владе са руском владом, а такође и са другим др-

(¹) Црна Гора у то вријеме није имала војничкијех знакова за награду својијех јунака. Први војнички знак одличија установио је владика Раде (Петар II) и то медаљу са ликом Милоша Обилића, која и сада у Црној Гори постоји под именом Обилићева медаља. За тијем исти владика Раде установио је бијелу медаљу „за храброст“. Посље кнез Данило установио је орден свога имена, који се даје и за грађанске и за војничке заслуге.

(²) Нека од овијех извјешћа сабрао је Живко Драговић у Московскоме архиву министарства иностраних дјела и наштампао их у „Журналу министарства просвјете“ у Петрограду у књизи за мјесец мај 1881 год. (част CCXXI. дио 2). Ја овђи приводим ова извјешћа у преводу с рускога, увјерен будући да ће занимати свакога, ко се интересира историјом Црне Горе. Осим онијех материјала, који су нађени у москов. архиву, ја приводим још неке које нађох на Цетиње.

жавама, њихова се имена спомињу на сваки час, и то они тамо фигурирају као какве велике личности. Такви су некакав Софроније Југовић, некакав граф Никола Црнојевић-Давидовић, поменути више граф Димитрије де Вујић, све графови и кнежеви од пустијех села. О овоме графу Вујићу спомиње мало нешто и М. Медаковић у својој Историји Црногорској.

И ја овђе не могу написати потпуну биографију Вујића због тога што нијесу скупљени јошт сви податци за његову биографију. Свакојако неће бити лишена интереса и ова извјешћа, која су извађена дијелом из Московскога архива министарства иностраних дјела, а дијелом нађена у Цетињскоме архиву.

Друга половина XVIII в. у опште, а особито од 1766 до 1796 године, врло је мутна у историји црногорској. Године 1766 умрије у Петрограду владика Василије, који је енергичном руком умио уздржати самовољство племена и родова, а одма после његове смрти појави се у Црној Гори самозванац Шћепан Мали, који се кажеваше именом цара руског Петра III, којега бјеше удавила царица руска Катарина, са својијем присталицама, па сјела на његов престол, а по народу се бјеше пронио глас, да је Петар III по ноћи побјегао, те се и у Русији појави самозванац Емилијан Пугачев, који се казиваше да је Петар III цар руски. Због појаве у Црној Гори Шћепана Малога навалише на Црну Гору и Турци и Мљечани, те јој много тешкоћа зададоше.

Осим овога зла повратише се у Црној Гори опет међусобице, а такође и сплеткаши и интригаши који грамзијаху за влашћу, а јошт више за пуним џепом, те се не стиђаху чинити зла дјела противу своје домовине. Ово бјеше вријеме пунано муња и громова, који шћаху убити и разрушити Црну Гору да се не појави њен избавитељ вла-

дика Петар I, који је у првој десетини година своје владе претрпио много злоће и пакости и од својијех и од туђијех људи. Али на посљедку владика преодоље; правда побједи све сплеткаше и интриганте; владика спасе Црну Гору од опасности која јој тако грозно пријећаше.

У вријеме овога доброга господара црногорскога изашао је на сцену и тако звани граф Димитрије де Вујић, који је тражио не што мање но црногорски престол.

Ко је био овај граф Вујић не могу тачно опредијелити. По мишљењу једнијех он је био Пољак, али ја мислим да је он био Србин из Маџарске. Из разнијих извјешћа о њему могао сам дознати да је Димитрије Вујић био у Пољској служби у звању краљевског коморника, и био је кавaљер пољскога ордена св. Станислава. За тијем, године 1790, он оставља Пољску, може бити због смутња, које се догодише у Пољској свршетком XVIII в., и видимо исте године графа Вујића у француској служби као ђенерал-мајора (maréchal des champs како се он потписује) од куда је он чешће пута био шиљан к разнијем народима, који се налазе под турском влашћу, са намјером да тамо накупи неколико војске за француску службу. У вријеме тијех путовања он се је упознао са народом српским у Босни, Ерцеговини, Далмацији, Арбанији, но особито са Црногорцима. Он је у тачности изучио тадашње стање Црне Горе; упознао се са положајем њене земље; упознао се са јунаштвом и прегнућем црногорскога народа и са њиховом највећом и најсветијом жељом: ослободити хришћане испод варварске владе турске и обновити српско краљевство. Вујић је видио да не би трудно било организовати устанак на свему балканскоме полуострову, и он се је задао дјелу учинити такав, те је и саставио план таквога устанка и ријешио се сам бити јунаком тога балканскога устанка. При томе, разумије се, он је обратио особиту пажњу на

Црну Гору те је мислио ову учинити центром тога устанка, једно због тога што је Црна Гора била државица независна, и познато му је било црногорско јунаштво, помоћу кога он је мислио да може велики успјех имати; а друго због тога што је Црна Гора била у тако блиским и пријатељским одношајима са Русијом, чему се придавао велики значај, јер се је мислило да ће Русија са свом добром вољом помоћи Црну Гору у овоме дјелу, и подржати покретача овога устанка.

Пријед но је хтио приступити извршењу свога плана Димитрије Вујић замислио је пошто пото постати господаром над црногорскијем народом, — над народом који, као што он исти каже у једној својој записци „по природноме, току догађаја, рано или доцкан, мора бити покретачом ослобођења хришћана налазећих се у ропству, и обновљења велике царевине (империје).“

Колико се је могло дознати из до сада нађенијех докумената граф Вујић долазио је у Црну Гору 1790 године којом је приликом предложио митрополиту Петру I план како да се ослободе хришћани испод турске владе; но ови његов план није био примљен. Али по свој прилици овога пута он је учинио тајни договор са некијем главарима црногорскијем, који су му обећали помагати га у достижењу његове цијели, а он је њима обећао велике новчане дарове. Ово ја говорим због тога што Вујић у доцније вријеме, као што ћемо даље вићети, предлаже неке планове царици руској Катарини II апелирајући се на одобрења, која је добио од главара црногорскијех.

Посље овога ми можемо слиједити за радњом графа Димитрија Вујића по извјешћима рускијех консула и посланика, док се опет сретемо с њиме у Петрограду, Цариграду и на Цетињу.

Руски консул у Далмацији Антон Паладоклис пише из Спљета, 9 јунија 1792 године, да је „Димитрије Вујић, маршал у Француској служби и каваљер св. Станислава, у прошломе мјесецу (т.ј. у мају) дошао из Анконе у Дубровник на шпањолској поштанској лађи у пратњи консула од исте нације (народа), од куда се је опет вратио у Анкону. У вријеме свога бављења у ове стране он је ишао у Котор и Будву ђе се је, како чујем, састајао са црногорскијем владиком и неколико црногорскијех старешина, а посље виђења с њима вратио се је натраг узевши са собом Подгоричанина, секретара поменутога владике. Ови пут Вујић је учинио због тога да покупи неколико војске, коју је он намјеравао изкрцати у Ници. За куплјење војске дато му је обећање“.

Да се је владика Петар састајао са Вујићем ја нијесам могао наћи на другом мјесту доказа, који би ово потврдио. Сва је прилика да ће бити долазили к њему његови присташи да му што год обећају, што га неће никада испунити, и да узму за такво обећање коју пару; а исто се овђе говори о састанку са владиком то ће они бити бити тако прогласили да ова мисија Вујићева добије више значаја.

Ово извјешће Паладоклисово допуњава се другијем извјешћем које је послао својој влади руски ђенерални консул из Венеције Фили $^{18}|_{29}$ септембра 1792 године. Фили пише сљедеће: „Француски принчеви (кнежеви) послали су два официра да накупе за њихову службу четири пука пјешака из Црногораца, Илираца и Македоњана. Ово су они учинили по савјету некаквога пољскога тајнога савјетника, коморника краља пољскога и ордена св. Станислава каваљера рофа Димитрија Вујића. За овога Вујића ја мислим да је одом маџарски Србин, који је путовао и у Русију. Он је оиста био коморник краља пољскога, но сада више наличи каквога пробисвјета (прошлеца).

Јошт године 1791, у новембру мјесецу, овај граф Вујић учинио је преко неке повјерене особе предлог поменутијем кнежевима у Паризу да се може покупити поменута војска, а у децембру исте године, дао је у њиховоме савјету у Кобленцу по овоме дјелу меморијал. Због свега овога поменути кнежеви учинили су с Вујићем капитулацију (договор, услове) 13 фебруара 1792 године којом приликом дали су му чин ђенерал мајора и 200 луjдора. Вујић се је потписао да ће отићи, заједно с францускијем официром виконтом Мелвиљем, у Неапољ ђе ће, посредством француског посланика, примити од тамошњега двора 200.000 либара који су му новци одређени по вишепоменутоме договору са кнежевима за трошкове око купљења 5000 људи за војничку службу у Француској, али двор неаполитански одрекао је дати ову суму. Граф Вујић, узевши од француског посланика јошт двјести луjдора, извијестивши напријед о свему француске кнежеве, отиде посље овога у Далмацију. Како сам чуо он је опет имао виђење са архијепископом црногорским, који му је обећао дати 1200 војника с условом да се свакоме војнику, пријед но крене од куће, даде 1 ¹/₂ дукат награде; да девет чиновника из народа црногорскога буду назначени за официре у овај пук са чиновима капетана, поручика и потпоручика; да војницима црногорскијема буде два пута виша плата него францускијема. Граф Вујић на све се је ово сагласио и за тијем је отишао к паши скадарскоме, који му је обећао дати 4000 људи, којијема ће бити онаква иста плата као и Црногорцима, само што им се неће давати по они 1 ¹/₂ дукат награде. Пошто је све ово урадио граф Вујић отишао је у Анкону узевши са собом и некаквога Луку Подгорића (Подгоричанина), којега му је дао архијепископ црногорски да се налази уз њега. Међу тијем кнежеви француски, не добивши новаца од напољскога двора, обратили су се по истоме дјелу к шпањолскоме

двору, но и тамо нијесу добили никакве помоћи, те је таквијем начином ово дјело пало. Посље овога кнежеви француски послали су своје официре к Вујићу у Мљетке да траже од њега да им врати уговор, но овај се није сагласио, објаснивши при томе да је имао око овога дјела велике трошкове, па ће се и он у скороме времену због истога дјела виђети са њиховим височанствима".

Што се овђе говори, да је Вујић имао виђење са архијепископом црногорским, који му је обећао дати, под извјесним условима, 1200 војника, и који му је дао свога човјека Луку Подгорића да буде уз њега, неће бити истина. Владика Петар није чинио никаквијех уговора са Вујићем, а све се је ово ковало без знања владичина у кругу људи непријатеља владичиних, о којијема ће се даље споменути. Овај Лука Подгорић, који се овђе спомиње, неће бити нико други но Лука Радоњић, син губернатора Ивана Радоњића, с којијем ћемо се мало напријед срести. Што руски ђенерални консуо даје овакво неправилно извјешће својој влади, томе он није био крив, јербо је био преварен разнијем писмима, која је исти Вујић показивао са бајаги потписом владике Петра, а ова су писма и уговори писани и потписивани у кругу Вујићевих присталица.

Куда се је дијевао Вујић од 1792 до 1794 године, и што је у течају тога времена чинио, немам података то објаснити. Без сваке сумње кројио је опет неке нове планове за своју самозваничку радњу. Биће да је у течају овога времена са својијема присташама кројио план како да постане „повелитељ црногорскога народа".

Године 1794 опет се сретамо са Вујићем у писму руског посланика у Холандији Количева. У једноме писму Количева, писаноме у августу поменуте године, читамо о Вујићу сљедеће: „граф Вујић, тајни савјетник краља пољскога, родом из Маџарске, јавља ми да је он био познат са нашим

вице-канцеларом, с којијем се познао кад је био у Русији; а још раније, по преписци, да је био познат са кнезом Галицином који га је бајаги шиљао у Арбанију по дјелима оба царска двора (мора бити рускога и аустријскога) при свршетку посљедњега рата са Турском. Од туда, како он говори, он је ходио у Инглеску ђе је живио шест неђеља, а за тијем се вратио у Хаг. Даље у другоме писму Количева читамо о Вујићу сљедеће: „Вујић је говорио да су га звали Арбанаси да буде њихов вођа, и да је он намјеран тамо отићи да просвјети тај народ, да му да законе, и да узме на себе титулу ерцога или кнеза над тијем народом. Он говори да је донио из Инглеске новаца и мундире; да је задобио у своје присташе многе француске емигранте (бјегунце), којијема је обећао да ће их узети у своју службу. Он говори да се међу овијема налази много артиљеријских (топничкй) официра и међу њима познати по способностима и авантјуризмима својијема Жердјук, искрени друг Анжела, који ће бити душа овога предузећа. Граф Вујић говори да је овоме обећао да ће га учинити првијем министром, ако успје у своме подузећу. Даље он је говорио да су цар Фердинанд и наш посланик кнез Голицин знали за ове његове планове, па да су :у их потпуно одобравали и соколили га к испуњењу истијех. Вујић даље говори како су непријатне околности смеле му испунити до сада ово предузеће. Даље прича како су га и по други пут звали у Арбанију разни јепископи грчке вјере, коју и он сам, како говори, исповиједа; како је увјерен да је ово дјело његово пријатно двору његовога величанства, и за тијем је искао пасапорат за Беч и препоруку на графа Разумовскога што сам му ја и дао“.

После овога Вујић је отишао у Беч. О бављењу његовоме тамо дознајемо нешто из писма графа Разумовскога, које посла својој влади 8-20 децембра 1759 године. Тамо

се говори како је граф Вујић дошао к' њему и како му је казао да он нипошто не одустаје од своје намјере, но приј'ед свега да мора отићи у Петроград да тамо даде знати о себе, и да предложи своје услуге и усрђе. Јавља се како бечка полиција тражи Вујића због чега ја он искао заштиту од рускога посланика. Разумовски даље говори како се је заузео за Вујића, због чега је ходио на виђење с бароном Тугутом да га моли за дозволу Вујићу да може живјети у Бечу, и да га полиција не гони, при којему је случају дознао Разумовски од Тугута да је исти Тугут добро познат са дјелима Вујића, при чему је Тугут назвао Вујића скитачином. По ријечима Тугута, Вујић је служио код Пруса као шпијон у вријеме маџарске побуне, која се је догодила пет година томе назад, због чега је он био изћеран из граница Аустријске државе и због чега га и сада ћера аустријска полиција. Разумовски даље говори да барон Тугут, из уважења к молби његовој, сагласио се је трпјети Вујића у Бечу док дође о њему извјешће из Петрограда.

У другоме писму, од $^{12}|_{24}$ истога мјесеца, Разумовски говори како му је Вујић давао некакву записку, но да је он није хтео послати у Петроград због тога, што је Вујић сам кретао да иде у Петроград, па је могао сам предати, али опет да је скинуо са све записке копију, коју ће у своје вријеме послати, ако Вујић не буде пуштен у Русију. Граф Разумовски даље извјештава како му је Вујић представио своју свиту у лицу јеромонаха Стефана Вучетића, Луке Радоњића, који се је кажевао да је син једнога од првијех старешина црногорскијех, и некакзога официра у рускоме мундиру по имену Цупати.

После свега овога Вујић је отишао из Беча у Русију дошао је тамо у марту 1796 године. Одмах по доласку дао молбу да би га царица примила у аудијенцију. Кад је рица добила доклад о Вујићу, она је дала надлежноме ова-

кав одговор о Вујићу: „За Вујића писало се је већ у московску полицију да пошље извјешћа о њему, јербо се је Вујић сновао тамо дуго времена у некијем круговима, који су познати полицији. По што се добије одговор, виђе ће се хоће ли он бити примљен, или не. У Мацарској он је такође имао некаквијех дјела, која су га завадила са полицијом. У другој записци, царица је сопственоручно написала о Вујићу две речи на француском језику: „il paraît que cet homme là est un aventurier de la première force. (¹)

Пошто су учињене биле потребне справке, царица није хтјела примити Вујића, бар ја нијесам нашао о томе свједочанства, но је вице-канцелар заповједио да Вујић, са својом свитом, отиде на испит код статскога савјетника Вејдемејера. Тамо су били сам Вујић и његови присташе: Стеван Вучетић, Лука Радовић и некакав Никола Милетић. Ови су на испиту дали оваква показања. Вучетић је говорио да онда кад је долазио у Црну Гору, по дјелима францускијема, умио је задобити љубав и повјерење владике и главара. Да је у исто вријеме дао клетву владици (којему су већ били се досадили раздори који су били у Црној Гори, па је желио уредити бољи ред) да ће се опет вратити. Да је ово посљедње испунио недавно и дошао у Црну Гору те му је тамо била предата, од главара и народа, власт над Црном Гором, али без титула, те је за кратко вријеме успио поставити добар ред и прекратити свађе, које су постојале у Црној Гори. Посље овога он је био послан у Русију да јави рускоме двору о вјерности црногорскога народа, и о жељи народној да Русија поврди Вујића за господара црногорскога. Пријед одлазак свој из Црне Горе Вујић је морао заклети се пред народом и главарима да ће се опет повратити у Црну Гору што најпријед може. Кад је био у Бечу, влада

(¹) Чини ми се да је овај Вујић једна скитница прве врсте.

је шиљала к њему људе да га уговарају да се пријави императору аустријскоме, али овај није хтио то учинити, због чега је претрпио многе непријатности. О предмету свога путовања он се је открио само графу Андрији Кириловићу Разумовскоме, који га је похвалио и посавјетовао му да што брже иде у Русију. Будући граф Вујић од дуже времена живи овђе у Петрограду, то је он морао шиљати у Црну Гору свога куријера са писмом да задовољи Црногорце извјешћем да ће се брзо вратити. Осим овога Вучетић је казао, да је владика Петар препоручио њему да узме пенсију која припада цетињскоме манастиру по грамати Петра Великога, али да он то не може примити без заповиједи Вујићеве од којега он у свему зависи, као од човјека који има на све што се тиче Црне Горе пуномоћство од архијереја и губернатора. Вучетић је казао да не прима од Црне Горе, никакве плате, а хаљине и храну добија од Вуића, који и сам не прима још никаквијех доходака од Црне Горе. Све ово што је овђе казано потврдио је и Лука Ра̃дољић, казавши при томе да и њега издржава Вујић. Милетић је казао да је он од богате куће из Сарајева, из турске Босне, која се налази недалеко од Црне Горе и Дубровника; да се је познао са Вујићем 1790 године посље чега га је Вујић шиљао по разнијем дјелима у разна мјеста.

Овако гласи испитна записка о Вујићу и његовим друговима. Читалац виђе ће како је ово све лијепо сплетено како ће боље личити на истину. Из свега овога што је овђе Вучетић казао није ништа истина. Нити је када Вујић уводио у Црну Гору зле нити добре поредке, и ако се је приправљао на то, нити је он потврђиван кадгод за старешину црногорскога ни од кога, до од овијех скитница, који су били као он.

Осим овога испита у московскоме архиву, ја сам нашао још једну записку у којој Милетић чини особиту исповијед

и објашњава неке ствари о себи и Вујићу, која противорјече вишереченој исповиједи. Ево те записке: „Потписати признајем по истинитој правди да сам родом из Сарајева из Босне, ђе имам кућу и друга непокретна имања. Дошао сам овамо из Беча ђе темишзарски архијереј Петровић, дознавши о мојој жељи ступити у руску службу, посавјетова ми да пођем заједно са Вујићем, при чему ми рече, да не штедим за њега трошити новце, увјеравајући ме, да ће ми бити не само враћени, но да ћу добити и велику награду. Ја сам већ истрошио 3.500 рубаља, па видећи, да не само не добијем натраг мојијех новаца, но да се све више варам у својијем надеждама ријеших се оставити Вујића и пријећи на живљење у особиту гостионицу. Остајући и даље усрдан к рускоме престолу, ја бих сматрао себе за најсрећнијега, кад бих се удостојио милости њенога царскога величанства и добио службу у илирски хусарски пук, у којему служи мој братанић Иван Милетић у чину мајора“. Ова је записка писана 10 априла 1796 године.

Ја мислим да онај Цупати, који се је показевао у Бечу код Разумовскога за рускога официра у руском мундиру, није био нико други до овај исти Никола Милетић. Овђе у овој другој исповиједи Милетића, јавља нам се једно ново лице, а то је архијереј темишварски Петровић. Ја мислим да је и овај архијереј Петровић био један од другова Вујићевих. Мислим такође да је Вујић подметао потписе овога архијереја Петровића за потписе владике црногорскога Петра Петровића, те је с њима варао свијет.

Није прошло много времена, посље овђе приведенијех догађаја са Вујићем, а Вујић је био одјеран не само из Петрограда, него и из све Русије. Његови присташи Стефан Вучетић, Лука Радоњић и Никола Милетић остали су у Петрограду. Милетић, као што више виђесмо, изјавио је жељу остати у руској служби; а Радоњић и Вучетић изјавили су

да желе повратити се у Црну Гору. Руска влада сагласила се је послати ова два посљедња у Црну Гору и одређена је била потребна сума новаца за њихов повратак. У писму рускога вице-канцелара, које он писа владици Петру, читамо о овоме сљедеће: „Људи који ће вам предати ово писмо, пастве ваше јеромонах Вучетић, и губернатора црногорскога син Лука Радоњић, дошли су овамо са графом Вујићем, који је због својијех злодјела и пријед био ћеран из Русије, па је и овога пута проћеран. Будући су ови двоица изјавили жељу вратати се у Црну Гору, то се је царица смиловала испунити им жељу и, из љубави прима црногорскоме народу, даровала им је по три стотине дуката и преко тога за путне трошкове по стотину рубаља. Јављајући вам ово част имам... и т. д.“ Ови писмо предато је Вучетићу 23 априла 1876 године.

Тако видимо да се је дјело Вујића и његовијех присташа свршило несрећно. Из овога времена налазимо јошт једно извјешће о Вујићу, које је писао ерцеговачки архимандрит Аксентије Никшић рускоме канцелару, из Беча 21 јунија 1796. Архимандрит Аксентије враћао се је тада из Русије. Ево шта се пише у томе извјешћу. „Дознао сам на путу да неки неваљалац граф Вујић долазио је у Црну Гору, те је чинио некакве договоре са тамошњијем губернатором како да се ослободе тамошњи народи. Ради овога је исти Вујић долазио код митрополита црногорскога јошт 1790 године, но митрополит га је проћерао. Будући ја добро знам и Вујића и губернатора Радоњића као људе који немају истине љубави ни к Богу, ни к царици, ни к своме народу, но су све њихове намјере упућене к томе како ће господару ...ásу покрасти, народ преварити и тијем га довести у нај...ђу несрећу, по клетви мојој, коју сам дао вашему сијатељству, ово јављам да се чувати од њих и да им ништа не ...рујете. Што се тиче митрополита Петровића могу вам по-

тврдити да је он свагда био и сада је најусрднији и највернији пријатељ Русије и свога народа.“

У вријеме свога бављења у Русију Вујић је предао руској влади једну записку, у којој је изложио своје намјере и у кратко описао тадашњу Црну Гору. Ову записку предао је он рускоме канцелару са сљедећијем писмом: „Част имам преставити вашему сијатељству резултат мојијех трудова. Жеља послужити у корист царица руске, и помоћи срећи онога народа, који ме је обукао својијем повјерењем, принудила ме је да предузмем ово тешко путовање. Сада када је све уређено сагласно мојијем жељама ја мећем к стопама царице покорност онога народа, којему је највећа жеља сајединити се; достићи до просвјете и добријех поредака и посветити себе њеној служби. Намјера је Црногораца врло корисна и благородна, а доброчинства њенога величанства толико су велика да немају граница. Црногорци се тијем више надају да ће успјети у своме дјелу што су увјерени да ће и ваше сијатељосто подржати њихове намјере.“

Записка Вујићева о Црној Гори толико је важна из многијех узрока, које ће виђсти читалац кад прочита исту записку, да ћу је ја од ријечи до ријечи овђе привести.

Ево те записке у преводу са француског.

„На береговими јадранскога залива, међу Далмацијом и Арбанијом подаже се ланац гора међу којијема има много долина, које се орошавају језером (скадарским) и са неколике ријеке (¹). Међу овијема горама живи јуначки и независими народ, но који је туђ вјештинама и цивилизацији. Овај народ налази се међу двије јаке државе, од којијех једна влада многобројном војничком силом, а друга се слави својом хитром и дубоком политиком. Овај народ помоћу својијех гордо подижућих се у висине гора; помоћу свога без-

(¹) Црнојевића, Црмпца, Зета, Морача, Бојана и др.

граничнога јунаштва, и помоћу онога генија којега је он насљедио од исте просте природе умио је до сада сачувати своју слободу, и одбити свеласкаве примаме венецијанске, и покушаје полумјесеца који су толико пута чињени са намјером да се уништи њихова слобода. Црногорци су мало познати у свијету једно због тога што они, ратујући непрестано са својијема сусједима ради сачувања своје слободе, немају готозо никаквијех сношаја са иностраним државама; у друго због тога што државе, које окружавају Црну Гору, нашле су начин, износећи различне клевете противу Црногораца, одстранити свакога ко би хтио доћи међу њих да не може доћи. Ово су ове државе учиниле због тога што се боје да се не унесе просвјета међу овијем народом, при свјетлости које они би доспјели до развића, које би их могло, са временом, осилити и учинити опаснима за њих.

Међу тијем ови народ заслужује по многијем узроцима велике пажње, а особито по томе што он може много помоћи да се што пријед испуне жеље некијех великијех држава да се ослободи хришћанство испод Турака, јербо сагласно природноме току догађаја, рано или доцкан, ови народ мора много помоћи да се ослободи један дио робујућега хришћанства, напосљедку ови народ може бити покретачем к обновљењу велике царевине.

„У вријеме ратова, које су морале водити двије царевине, Русија и Аустрија, противу отоманске Порте обје ове државе старале су се употребити Црногорце у своју корист, и производити помоћу њиховом различне војничке диверсије. Ако нијесу резултати били онакви какви су се жељели, то се та кривица не може приписати народу о којему је овђе ријеч, но томе што није народ био унапријед добро приправљен к овоме покрету; а друго што људи, који су били употребљавани ради овога дјела, нијесу знали све путове којијема се морао овај покрет произвести, а често

пута нијесу знали ни језика, којијем говори народ међу којијем су они хтели радити; а треће томе што многи из овијех људи, који су шиљани к овоме народу, радили су више за своје личне интересе, него за интересе оне државе која их је тамо шиљала. Таквијем начином они су опће дјело приносили на жртву својијема личнијема интересима, а после кривицу неуспјеха приписивали су Црној Гори.

„Но није доста објаснити узроке који су смели државама, које ратују са полумјесецом извући из Црне Горе све те користи које су оне имале право очекивати; но ваља доказати колико и сада Црногорци могу бити њима корисни у случају рата њиховога са отоманском Портом; ваља објаснити начине како ће се они народ моћи подићи на рат, без усиљавања и труда, сваки пут кад буде потреба тога искала. Но прије но уђемо у потанкости бацићу брзи поглед на војничке силе Црне Горе, да би лакше могли судити о степену користи која се може од туда извући.

Земља коју ми називамо Црна Гора састоји се из четири провинције, или нахије, а то су: Катунска, Црмничка, Љешанска и Ријечка нахија. Ове четири нахије имају свагда под оружјем 12.000 људи. На истоку од Црне Горе налазе се јошт четири нахије: Бјелопавлићи, Пипери, Морача и Кучи. Иста народност, која насељав и ове четири нахије, али њихова земља боље је насељена и плодороднија је него она у којој живе Црногорци. Ове четири нахије такође имаће 12.000 људи војске. Житељи ове двије провинције сједињени су срцем са својијем јуначкијем сусједима, али положај њихов није тако срећан као положај првијех, и они се нијесу могли одржати навали турској; они су се морали покорити и плаћати данак скадарскоме паши. Кад би им околности помогле ослободити се и они би могли присајединити 10.000 војника к онијема о којијема је више ријеч. Свакојако силе војничке у Црној Гори ми ћемо бројити на

24.000 људи који нијесу изложени никаквијем случајностима, но су свагда готови дићи се на рат. Не зависимо од ове војске, која стоји изван опасности, од промјене догађаја ([1]), ваља нам рачунати на другу многобројну војску, која би се прикупила од усташа из Ерцеговине, Србије, Босне, Арбаније, Епира и из све Грчке у случају рата са Портом Отоманском.

„Разлика вјероисповједања и насиља која су чињена над овијем народом од Турака довела су житеље овијех областих до највећега незадовољства, и они би гомилама бјежали под барјаком истакнутим на врховима Црне Горе, кад би они били увјерени да ће тамо наћи одбрану и уточиште. Нека се ова сила присаједини к оној сили, које већ има Црна Гора, тада ће се скупити велика и силна војска људи витезова, неукротимих јунака, који су научени преносити глед и жеђ, и свакојаке трудове; који се свуда могу употребити са великијем успјехом, но особито противу Порте Отоманске; који способни при срећним околностима одржати велике побједе, а при неуспјеху на брзо осигурати себе од погибије повратком у своје неприступне горе. Каква је велика корист за непријатеље полумјесеца задобити за себе овако велику војску!

„Овај опис доста је јасан да се по њему може оцијенити велика корист, која се може имати од Црне Горе. Но да се све ово достигне потребна је подужа и пажљива работа. Довести машину у радњу без приправе, или без разбора наћи личност која ће њом управљати, то значи хтети принудити сат да се креће без принуђавајуће силе, која управља кретањем. Да! и у самој ствари није лако сједи-

---

([1]) Можемо рачунати да је и ова војска способнија к увеличавању, него к умањивању, јербо Црногорци имају свагда под оружјем велики број младијех људи, које они уче војничкоме дјелу, те ови морају замјенити оне који пану на бојноме пољу.

Примједба Вујића.

нити, нити је могуће без великога труда укротити такве независне људе као што су Црногорци. С друге пак стране, ма колико да је велика тежња сусједнијех к Црној Гори народа сјединити се са Црногорцима противу њиховијех угњетача, није лако склонити их к томе, нити добити над њима власт пријед но човјек задобије међу њима потребно повјерење. Али има се средство да се изврши ово велико дјело, и да се покрене народ да испуни оно на што је пред назначен. Ваља почети с преуређења Црне Горе; ваља укротити овај горди народ, приучити га к реду и покорности властима, и дати му законе. Ваља из овијех војника, који су се научили радити одјелно и самовољно, уредити силну војску, која ће бити способна к правилноме ратовању; на посљедку добријем уредбама, јунаштвом и вјештином замијенити својевољства. Да би се ово достигло ваља уз силу сјединити мекоћу и вјештину, дати не грубе и тешке, но строге и меке законе, који ће дати народу јединство и слогу, не тичући народне обичаје ни предрасуде; — ријечју дати законе који ће ограничити разпуштеност, а који у исто вријеме неће убити природну енергију и ентузијазам народа. При таквој управи, коју и сам народ жели, преуредиће се орде опаснијех људи у народ корисни; установиће се средишна тачка око које ће се, кад томе дође вријеме, окупити војничке силе околних области. С првога погледа ово предузеће учиниће се тешко, и да иште много времена да се испуни. Оно би тако и било у самој ствари да нијесу неке околности скратиле вријеме, и одклониле тешкоће. Природа је одредила наравственим суштаствима, као и тијелима физичкијема, неку одређену градацију и развиће. Црногорци, сами по себи, дошли су до таквога стања када природни закони нијесу доста да се народ може по њима управљати и они су сами признали да је њихов положај неправилан, да њихови интереси ишту да међу њима буде више слоге

и јединства, А да до свега овога они дођу потребан им је човјек којега би они пољубили, и који би заслужио њихов избор, те би он могао уредити над њима своје господство на тврдим начелима. Случај, који чешће него људска мудрост првачи у догађајима, довео је, по току догађаја, графа Вујића у Црну Гору. Једнакост вјере, знање језика и нека и нека доброчинства која су у вријеме учињена, задобила су му дружбу и уважење тога народа. Он је обратио на њега своје погледе да га изабере за свога господара и законодатеља. Он је дуго времена одбијао њихове понуде и молбе и то не због тога што би се плашио непостојанства тога народа, но због тога што је видио велику тешкоћу у овоме дјелу, и што је видио да без помоћи какве више силе, и без средстава не би могао успјети у овоме предузућу. Но знајући да добро уређење, које би се увело у овој земљи било би пријатно дворовима петроградскоме и бечкоме, а особито првоме којему он је највећи пријатељ; и надајући се од овога добити, тајно или јавно, помоћ, уступио је молбама митрополита, који управља над овијем народом, и подкријепљен министром њенога царскога величанства (¹) ријешио се је напосљедку узети на себе то тешко бреме, од којега се је толико плашио. Имајући документе, који свједоче о слободној и једногласној вољи црногорскога народа; имајући право од имена тога народа водити преговоре граф Вујић подноси к стопама њенога величанства ова саображења.

„Народ горди, јуначки и независими изабрао ме је за свога началника, но пред њенијем царскијем величанством ја слажем са себе сва права и пуномоћства, којијема ме је

(¹) Г. Количев, руски министар, увјеравао ме је да моје путовање које сам хтио предузети у Црну Гору ради испуњења мога плана, биће пријатно њеноме величанству. Он ме је увјеравао да ће одма јавити о моме предузећу и да се он не сумња да ће ми царица дати помоћ за испуњење овога корисног дјела.

Примједба Вујића.

ониј народ обукао. Од августјејше Екатерине ја очекивам ријешење и моје и његове судбе.

„Уредивши поредак у Црној Гори, и давши законе који ће уништити сваки раздор и неслогу; уредивши власти које ће подржавати испуњење закона (дјело ово неће се дуго продужевати, јербо су материјали готови), ја ћу онда уредити милицију од 30 пукова по 800 људи у сваки пук. Ова ће милиција бити разређена по кантонима или нахијама. Ја ћу проводити у логору толико времена колико ће бити потребно за обучавање војске [1]. Ова ће војска имати задаћу не само бранити своју земљу, но и служити њеноме величанству кад јој буде потреба. Ја ћу бити у стању, ако тога буде потреба искала, при свакоме корпусу придати по 2000 рекрута из сусједнијех областих, као из Босне, Ерцеговине, Србије. А да буде ово свагда у сигурности ја ћу подржавати добре односаје с тијема областима посредством свјештеника и старешина њиховијех. с којијема сам ја закључио савез. Будући ће ови рекрути бити прибројени к пуковима, који су већ научени војничкој вјештини, то ће они кроз два до три мјесеца бити способни изаћи на рат. Ова војска, која ће моћи доћи до 72.000 људи, биће у свако вријеме на расположење њенога величанства, и на први позив биће готова јавити се на њену службу. Но да се достигне цјел, о којој је овђе ријеч, потребно је да њено величанство учини Црногорцима ове милости.

„1). Најславније из тијех милостих састоји се у покровитељству њенога величанства на онијем народом. Само она може учинити да сусједне државе не смету извршити ствар о којој је овђе ријеч, и само она може дати Црно-

---

(1) Ова ће војска примати плату само онда кад је у рату, но ваља их издржавати и у вријеме њиховога учења, јербо Црногорци немају средстава за такве трошкове.

Примједба Вујића.

горцима енергију да се они не боје њиховијех пријетња. Да се достигне цјељ доста је да се њено величанство сагласи на ово што се овђе предлаже, а за добре посљедице јамчиће дјела, која ће се брзо извршити.

„2). Ствар на коју ваља обратити особиту пажњу — то је добро војничко уређење. Ово оружје којијем су сада Црногорци наоружани не ваља за ратовање. Осим тога потребно је имати артилерију, а будући у Црној Гори нема људи који су вични владати топовиме, то ваља изабрати неколико људи па их учити тој вјештини.

„Остаје јошт једна милост њенога величанства а та је да се даде потребна сума новаца да се могу што раније уредити основе организације и јошт за неке трошкове, а такође једна сума новаца помоћу које се може уредити опћествена власт. Да би се могла утврдити дисциплина и подржавати закон потребно је држати свагда под оружјем један корпус од хиљаду војника изабранијех од највјернијих и најпреданијех људи. Осим свега овога имаће се и других трошкова које није кадар подносити приватни човјек. Морам примјетити да се овакво стање неће дуго продужавати, јер ће брзо притећи у помоћ данак и различни приходи од трговине и др. што ће се уредити у овој земљи. Јошт један пут ја се усуђујем обратити се с најпокорнијом молбом к њеноме царскоме величанству, у име користи и среће народа, којему је сва надежда на своју покровитељку, да милостиво прими ове наше молбе, и благоволи стати богињи покровитељком црногорскога народа даровавши му милости, које он сада моли преко мене. Она ће таквијем начином покорити себе народ слободни и јуначки, готови у свако вријеме посветити себе интересима и служби своје великодушне благодјетељке. Народ ми је препоручио да у име његово примим за себе све дужности, које благоволи њено величанство метнути на мене . . . . Граф Димитрије Вујић.“

Колико интереса садржи у себе ова записка Вујићева, и како је Вујић разумио дјело народног ослобођења виђеће читалац без икаквога даљег коментирања.

Ми смо већ виђели како се је свршило Вујићево дјело у Петрограду, одакле је он био прођеран са полицијом. Но Вујић се није зауставио на овоме. Не добивши од Русије оно чега је желио, он се је ријешио тражити исто другијем путем и то помоћу Турске. Разумије се сад је он окренуо пјесму на турске ноте. И у овоме дјелу, као и у првоме, губернатор црногорски Иван Радоњић био му је у друштву и помагао му је, колико је могао, достигнути цјели.

Пошто је Вујић био прођеран из Русије ми га за неко вријеме губимо из вида. Врло је могуће да је долазио опет у Црну Гору да се види са Радоњићем, па да је од туда отишао у Цариград. Тек у почетку 1798 године ми видимо Вујића у Цариграду ђе он представља себе за владајућега господара црногорскога, и моли Порту Отоманску да га призна у томе достојанству, обећавајући при томе да ће се из благодарности према султану потписати његовим вазалом. О бављењу Вујићевом у Цариграду ми напријед дознајемо из писма које писа цариградски патријарх Григорије владици Петру, 29 јануара 1797 године.

Ево што се у томе писму говори.

„Неки Димитрије граф Вујић, који је 5 августа године 1795 изабран од главара тамошњега народа за заповиједника над тијем народом; који има титулу коморника краља пољскога и каваљерију св. Станислава, и који је некада био ђенерал у француској служби, дошао је овђе и показује писмо с народним печатом од све Црне Горе и потписом губернатора Ивана Радоњића од Његуша. Јављајући о овоме вашему преосвјештенству, као мјестноме архијереју, којега црква признаје за разумна и искусна, препоручујемо да, пошто примите ово писмо, што најбрже можете,

извијестите нас о свему: јесу ли истините ријечи које говори речени Вујић; јесу ли истинита писма са печатом која он при себе носи; и све остало што се Вујића тиче, пре љубезни брате, у тачности напиши, но нека нико други о овоме ништа не зна. Нас пак извијести преко брата нашега ерцеговачкога митрополита кир Ананија....“

Ово је писмо било писано преко ерцеговачкога митрополита Ананија, које му је било наређено да сам лично отиде к владици Петру и да се тамо о свему опширно извијести. Но Ананије, бојећи се подозрења од стране турске, није отишао на састанак са владиком Петром, но је послао писмо по наручене своме изасланику.

Владика Петар одма је одговорио патријарху са овијем писмом:

„На писмо ваше светости, у којему питате за некога Димитрија Вујића, који се налази у Цариграду и који назива себе кавалером бившега краља пољскога, и осим тога владајућим заповиједником Црне Горе, сматрам за дужност одговорити вашој светости сљедеће: Што поменути Вујић преставља блистателној Порти некакво писмено пуномоћије потписано од губернатора црногорскога Ивана Радоњића од Његоша, које је написано 5 августа 1795 године, у којему писму пише да су Црногорци доброводно изабрали Вујића за свога владајућег заповиједника — то јављам вашој светости да такво писмено пуномоћство не важи ништа и да је лажно, јер губернатор црногорски нема савршено никакве власти над народом, но носи на себи једно само празно име, — сљедователно он нема никакве силе ни власти, нити је пак може имати, да предузима такве планове, и да извршава таква дјела. Губернатор нема више власти над народом, но који му драго други Црногорац.

У овакноме истинитоме и тачноме смислу од имена мога, од имена свога народа црногорскога достављам до знања

вашој светости да поменутога Димитрија Вујића црногорски народ није никада признавао ни признао за свога заповједника, нити има намјере признати га. На Цетиње 10 марта 1798 године. . .“

Вујић није ни у Цариграду сједио скрштенијех рука. Без сваке сумње и ово познанство Вујићево са патријархом Григоријем имало је намјеру задобити патријарха за своје цјели, а међу тијем он је добро знао колико му важи имати у кругу својијех пријатеља такво високопостављено лице као што је патријарх, али, као што виђесмо из писма патријархова владици Петру, и овђе је Вујић претрпио заслужену несрећу.

Осим тога што је Вујић тражио присташе по Цариграду, он је дао Порти своје записке о намјери својој. У фебруару године 1798, пријед но је патријарх могао примити одговор од владике Петра, Вујић је дао Отоманској Порти трактат који се састоји из двије части. А јошт пријед тога 17 и 28 јануара, од је био дао Порти записку о Црној Гори, која ће, по свој прилици, бити била написана у ономе смислу у којему је била написана она те је дата руској влади само, разумије се, што ће у овој записци бити окренута вода са рускога на турски млин.

Ево услови које је Вујић предложио Порти под којијема га је ова морала признати за владајућега кнеза црногорскога.

Први услови.

1. Блистателна Порта благозволиће обновити увјерење свога непосреднога покровитељства и благоволења к Црногорцима и њиховоме кнезу.

2. Порта ће утврдити избор који ће учинити Црногорци у лицу графа Димитрија де Вујића, назначивши га за

заповиједника над онијем народом. Порта ће благоволити дати истоме кнежевско достојанство.

3. Порта ће благоволети потврдити и гарантирати за-законе и уредбе, које ће јој бити у течају године представљене, (разумије са с тијем условом да ови закони не буду противни користи и покорности блистателној Порти).

4. Црногорци ће сачувати слободно вршење грчке православне вјере, која је господствујућа у томе народу, но и све вјере, које се трпе у отоманској царевини, биће допуштене и трпјене и у Црној Гори.

Црногорци ће бити слободни од свакога данка и намета у отоманској царевини, а користоваће се свијема правима и преимућствима каквијема се користе њени други поданици. —

6. Блистателна Порта плаћа ће свакоме пуку војске од хиљаде људи, којега би она искала у помоћ, по 11.000 гроша на мјесец. Ови новци мора ће се исплаћати свагда унапријед.

7. Блистатетна Порта даваће сваке године, у мирно вријеме, мјесечну плату на издржавање војске од 10.000 људи по сто и десет хиљада гроша.

8. Блистателна Порта даће, један пут за свагда, за наоружање црногорске војске 20.000 великих пушака, толико исто малих и сувише неколико топова.

9. Да би се могле избјећи сваке свађе, које би могле произаћи међу Црном Гором и сусједном Арбанијом, блистателна Порта уступиће Црној Гори земљиште, које се алази међу Црном Гором, на једну и другу страну ријеке ете, које је земљиште познато под именом области Зете и оје се пружа од Пипера до залива језера скадарскога, који : зове Умско блато. Осим тога Порта ће уступити Црној

Гори морски бријег, који се налази међу Баром и новијема добићима цара аустријскога ([1]).

10. Начин насљеднога владања у кнежевини црногорској биће уређен по споразуму данашњега кнеза са народнијем савјетом.

11. Сваки кнез мора учинити на поданство и вјерност блистателној Порти или сам лично, или преко свога пуномоћника. У првоме случају сагласно обичноме церемонијалу кнежева влашкијех и молдавскијех; а другоме депутација мораће бити примљена по начину како се примају посланици дубровачке републике. Таквијем ће се начином поступати и кад блистателна Порта одазове поменуте кнежеве.

12. Поданици блистателне Порте, који се населе у кнежевину црногорску, покораваће се истијем дужностима, и користоваће се истијем правима и преимућствима каквијема су покорни и каквијема се користе у Влашкој и Молдавској.

13. Кнежевина Црна Гора имаће особито право бранити саму себе својом сопственом војском, и ни у каквоме случају неће се моћи овој војсци придружити друга каква војска, пријед но би се на то сагласила црногорска влада.

14. Блистателна Порта неће моћи тражити да се сва црногорска војска од један пут удаљи од својијех граница даље од три дана пута. Такођер Порта неће имати право тражити да се црногорска војска укрца у лађе за какво даље морско предузеће. У случају кад би она хтјела употребити црногорску војску за какву даљу експедицију, то се мора унапријед уговорити са црногорском владом. Блистателна Порта може свагда располагати са једном дивизијом од 10.000 људи, који ће бити под командом једнога од својијех старешина.

([1]) То је Спич и његова околина.

15. Користећи се данцима, који су означени у 2-ј и 4-ј тачци сљедујућег уговора, Порта неће имати права више никаквога данка, нити налога тражити од Црне Горе, па ма какво име они носили.

Други услови.

Кнез Димитрије Вујић, или кнез црногорски, обавезује се за себе и своје насљеднике, а такођер и за сав народ црногорски, који му је предао власт:

1. Признавати власт Отоманске Порте, и њој бити вјеран и послушан.

2. Уредити једну војску од 35.000 људи, од којијех 10.000 учиће се сваке године војничкој вјештини по један мјесец, и биће вазда готови марширати у рат по заповједи блистателне Порте и то најдаље осми дан пошто се прими заповијед. Остале 25.000 војника мораће бити готове кренути се у рат најдаље тридесети дан пошто се прими заповијед.

3. У случају да се добије извјешће да је непријатељска војска ударила на Отоманску државу кнез црногорски, не чекајући заповијед, мора одма дићи своје 35.000 војске и кренути Порти у помоћ.

4. У име благодарности за покровитељство, које ће Порта показати према црногорскоме кнезу и његовоме народу; такође и у име покорности поменути кнез обавезује се плаћати блистателној Порти сваке године данак, који ће се састојати из 300.000 ока сирове вуне, и то ће се плаћати у јунију мјесецу сваке године. Ово снихођење блистателне Порте примати такав данак у натури чини Црној Гори такву олакшицу да њој ови данак неће ни мало бити эготан. И ако Порта овијем данком прима само промјену новце, које ће она давати Црној Гори, (по сили чл. 6), акојако биће Порти пријатно виђети своје границе свагда

у сигурности, и имати на своме расположењу војску, која је састављена из тако храбријех људи. Рачунајући оку сирове вуне само по 20 пара то ће 300.000 ока изнијети 150.000 гроша, а блистателна Порта, по сили чл. 6, даваt ће унапријед Црној Гори 110.000 гроша; таквијем начином остаје чистога данка Порти 40.000 гроша.

Доброта и великодушије Порте, које показује у овоме поступку, извишавају је више свакијех материјалнијех интереса. Порта ће виђети у покорности Црногораца не само своју славу, но и срећу овога народа. Овијем поступком Порта ће утврдити своју власт над овијем народом и неће се бојати да ће они, по наговорима злијех и бунтовнијех људи, свратити с правога пута. Добитком Црногораца истина Порта није добила златни рудокоп, али је задобила јуначки народ. Ономе ко има доста блага потребна су само добра врата да га чувају.

У Пери 14 фебруара 1898 године.

Франћешко — Лудвик — Јосиф — Гаврил — Лука од Госпора; каваљер граф од Белваљ, господин од части од Селијана и т. д.; старији ђенерал мајор на служби републике Пољске; прави коморник покојнога краља; каваљер његовога ордена светога Станислава, такође и краљевскога и војничкога од Француске, свједочим (као очевидни свједок и назначени ђенерални прокуратор ђенерала графа од Вујић) да је вишенаписано било предато блистателној Порти 14 фебруара 1798 и с истога ово преписано од ријечи до ријечи. За више увјерење реченога овђе потписујем ово свједочанство и прилажем печат мога грба. У Пери у Цариграду 23 фебруара 1799 године.

(М. П.) **Ђенерал граф де БЕЛВАЉ.**

Је ли дојиста ови пројект Вујићев био признан од Порте Отоманске, или не, немам за сад другијех свједочанстава осим овђе приведенијех. Но можемо мислити да се је Порта сагласила на ове услове Вујићеве, јер видимо Вујића ђе долази у Црну Гору, у марту мјесецу 1799 године, и објављује себе књазом црногорским, који је у томе достојанству утврђен Портом Отоманском.

За овакво велеиздајство Вујићево противу Црне Горе, њене независности и владе црногорске, Вујић је заслужио био најжесточију казну. Заслужио је био да се осуди на смрт и да се ова осуда јавно, свенародно изврши над њим. Али добри владика Петар I. није хтио тога учинити, но је наредио само да се Вујић прођера из Црне Горе.

О томе како су се Црногорци ослободили од овога наглога самозванца дознајемо нешто опширније из писма које је писао војвода Давидовић, и ово је један од војвода авантјуриста — самозванаца (¹), из манастира Стањевића, Сергију Лазаревићу Лашкареву у Петроград 22 априла 1799 године. Ево што пише Давидовић Лашкареву.

„Пашапорат, којега ми је послало ваше превасходство, примио сам и благодарим вам покорно. Ја бих давно одовуда кренуо да ме нијесу зауставиле свађе које се тако често догађају међу овијем народом и Турцима, па смо принуђени били, владика и ја, старати се да примиримо ова два народа и да установимо међу њима добар споразум што ће знамо бити пријатно и Русији. Овђе је био један догађај који је по важности својој обратио на себе велику пажњу. Ја ћу вам о њему обширније рећи неколике ријечи. Овђе се је налазио некакав граф Вујић, коморник и кавађер бившега краља пољскога, родом је из Аустрије, који је имао ту дрзост отићи у Цариград и ступити у преговоре са Пор-

(¹) Овај се је потписивао двојном фамилијом: Црнојевић-Давидовић.

том односно овога народа, не имајући на то никаквога пуномоћства. Пошто се је бавио тамо четрнајест мјесеца он се је вратио овамо 6 марта. Пошто је овамо дошао он је објавио да га је Порта послала да буде господар над овијем народом; да ће он добити од Турака новце за уређење нове управе у овој земљи; да ће он уредити велику војску од 35.000 људи, која ће свагда бити у зависности од Порте. Колико сам могао виђети на њега он није ништа друго до варалица, који је хтио преварити свакога, па и Порту, и измамити велику суму новаца, па онда побунити све овамошње народе, и радити против обће користи савезника, а особито противу Русије. Ја сам о овоме одма извијестио сав народ и доказао, колико би штетно било за њега кад би се дао замамити обећањима Вујића. Ја сам казао народу да би га ово могло лишити милости Његовога величанства цара руског. После овога митрополит и све старешине народне скупиле су се на Стањевиће, ђе сам им ја прочитао у преводу на српски, ове услове које је донио граф Вујић из Цариграда.

„Пошто је ово било прочитано, једногласно би ријешено, да се Вујић одма проћера изван граница црногорскијех. При овоме писму ви ћете наћи копију са услова графа Вујића. Вишепоменути граф Вујић одма чим је улега у аустријске границе, био је ухваћен од аустрискијех властих и послан у Венецију 19 априла“.

Што се је после догодило са графом Вујићем, ја нијесам могао ништа дознати. Оволико се је тек нашло у московскоме архиву, и у писмима која по овоме дјелу нађох на Цетиње. Ја ћу се старати да јошт што год нађем о овоме знаменитоме авантјуристу, те да би смо могли имати потпуну историју његовога рада.

Из овога што је овђе приведено можемо виђети, да главни Вујићеви помоћници у Црној Гори били су: губер-

натор Иван Радоњић и јеромонах Стефан Вучетић. Сад јошт неколике ријечи о Вучетићу.

Вучетић је био родом из Приморја и био је јеромонах у манастиру Ластву. Од туда је он побјегао због некаквога злодјела и добјежао је к владици Петру јошт године 1789. Владика Петар примио га је милосрдно и оставио га је при себе и Вучетић је живио некад на Цетиње, а некад на Стањевиће, како је кад ђе владика Петар живио. Владика Петар приблизио је к себи Вучетића тако, да је он постао једна од најповјеренијех личностих код њега. За тијем узвисио га је на степен архимандритски, и назначавао га је за посланика к рускоме двору. Вучетић умио се је дуго времена крити тако, да није изазвао противу себе подозрења, при свему томе што је јошт од самога његовога доласка у Црну Гору био замршен у које какве сплеткарије противу владике Петра и народа црногорскога. Но напосљедку и његова зла дјела се обазнаше. Пошто је владика дознао за проневјере, које је Вучетић чинио противу њега и народа, он је објавио о овоме народу, својијем прогласом од 5 марта 1804 године, у којему лишава Вучетића чина свјештеничкога, ђаконскога, ипођаконскога и калуђерскога, мећући га истом приликом под анатему (проклество), проклињући и онога, ко би га икада игђе признавао за свјештеника. Посље овога, као што више виђесмо, Вучетић се је опет удружио са Вујићем, издајући себе за јеромонаха и приближенога к владици Петру. Вучетић је највише изазвао и оно неспоразумљење, које је било међу владиком Петром и рускијем Синодом и руском владом. Но за сад оволико доста о Вучетићу, а други пут биће ријеч опширнија.

Неколике ријечи о Радоњићу губернатору. Ја мислим да највећи противник, којега је имао владика Петар у Црној Гори, био је Иван Радоњић губернатор црногорски и његова кућа. Мислим да ковач свега овога што се је радило про-

тиву светога Петра био је Иван Радоњић, а Вујић, Вучетић, Југовић([1]) и др. то су била његова оруђа помоћу којијех он се је старао доћи главе владици Петру. Борба владике Петра са губернатором била је тешка, једно због тога, што је владика к њему имао снисхођење као к Црногорцу, и није хтио употребити тако брзо противу њега строге мјере; а друго и због тога, што је губернатор био доста силан, а при томе имао је подржку од изван, па га је тешко било оборити. Али трпјење је пријешло мјеру за вријеме губернаторства сина Иванова Вука Радоњића. Владика Петар није могао више трпјети њихове сплетке и злочинства, која су чинили противу њега и народа, али опет није хтио сам о њима ријешити ништа. Владика Петар се је апелирао гласу народа изложивши у тој апелацији све што су Радоњићи чинили противу њега и Црне Горе. Посље овога, народ и народне старешине, и правитељство народно, устали су противу куће Радоњића и тражили од њих рачуна за њихова зла дјела противу народа и светога владике, којега су они одвећ љубили. Старешине народне, и људи од правитељства окупе се на Цетиње и с опћега договора напишу губернатору Вуку Радоњићу писмо сљедећег садржаја.

„Питамо те по чему се називаш најстарија фамилија у Црну Гору, јер ми не знамо, и од куда ти је господство које оћеш да имаш врх свакојега Црногорца и брђанина. Ми знамо од како је уљегло то име губернатора у твоју кућу на Стана([2]) твојега ђеда, за нашу велику несрећу, колико је твоја кућа учинила несреће овоме народу тијем, што нас је смутио и одлучио од милости, коју беше дарова двор руски овоме народу по молби светопочившега госпо-

([1]) О самозванцу Југовићу биће други пут ријеч.

([2]) Јошт се он зове и Станислав. Ово ради тога да не узме ко од једнога имена два, зашто се у Василијевим писмима он зове свуда Станислав.

дина владике Василија. То је најпрви зли почетак од срамоте народу од твоје куће.

„У друго знамо ми и то да пошто се постави, за несрећу народну, твој отац за губернатора, он никада није радио о добру, ни користи, ни поштењу народноме, но је вазда продава и потписова народ некада Мљечићима, а некада Ћесару и то свагда за своју корист, и радио да нас одвргне од нашега хришћанскога цара, (као што свједоче и његова писма), с којијем су се здружили наши прађедови, ђедови, оци и ми с њим стојимо у пријатељство. Ми нијесмо то заборавили, али мишљасмо, у ове згоде данашње, да ћеш се ти оставити од твојијех непоштенијех и издајничкијех поступака према отачаству, те постависмо и тебе за губернатора. Али ти не престаде радити противу народа и владике.

„Ти се договорио са Томом Марошевићем да мутите народ и срамотите господина владику. Томе је свједок то што си искупио Рајићевиће да фатају попа Лаза и његова брата Ђока с њиховом ђецом, па си их предао у руке Французима, а нијеси их хтио предати у суд народни, где се суде Црногорци и Брђани. Ово је јавни знак од издаје и невјерности од тебе потврђен, као што су ти чинили ђед и отац. Овијем си удрио правитељство ногом и осрамотио народ вас. Ми тражимо од тебе да нашу браћу Црногорце вадиш из туђијех тавница, и да их што се најпријед може доведеш овамо, и ти да дођеш да одговориш пред овијем судом.

„Друга твоја зладјела сад нећемо набрајати, али ми главари из договора оћемо од тебе освету, као од преступника и погазитеља народнога законика и правитељства. Кад се ти нијеси устегнуо од власти и части владичине — што ћеш ти учинити од нас и од народа, ако ти се допушти. Ми другога господара немамо осим нашега господина вла-

дику; све што је његово то је и наше, а све што је наше то је његово"...

Године 1718 октобра 10 био је издат други проглас на народ, са скупштине главарске на Цетиње, у којему прогласу износе се јошт нека издајничка дјела куће Радоњића. Ево тога прогласа.

„Ми сердари, војводе, кнезови и главари од Катунске нахије, Ријечке нахије, Црмничке нахије, Љешанске нахије, Бјелопавлицке нахије и Пиперске нахије јављамо да је писа господин губернатор Вуко Радоњић на име свијех главарах и свега народа црногорскога и брдскога у Русију, и посла исто писмо по Луки Локачу. У томе писму говорило се је противу нашега господина митрополита и каваљера Петра Петровића, а такође и противу части цијелога народа. Због овога ми главари од вишеречениjех нахија скуписмо се на обично наше мјесто на Цетиње у манастир, и послаcмо за господина губернатора да га питамо зашто је писа у име народа, а без знања народнога противу господина митрополита и наше части, — који господин губернатор дође на Цетиње и одговори нам са клетвом да није ништа писа противу господина митрополита ни противу народа, а ако се докаже да је ишта писао то он подлаже свој живот и даје у руке народа. Посље овакве клетве ми остависмо сада господина губернатора да га не судимо док чисто не разаберемо је ли истина што говори, или није. Али ми јединокупно говоримо да по данас нећемо да буде међу нама губернатором, ни да се у народу зове ни потписује именом губернаторскијем, због тога што је сам посвједочио да је писао у име свега народа црногорскога и брдскога, а таква власт од народа није дата никоме осим самоме господину митрополиту да он може писат и одговарат за вас народ. Сувише сви јединогласно рекосмо да од данас за вазда немају бити Црногорци, ни бити примљени у никакву част

народну, но вјечно изагнати из Црне Горе и Брдах као непоштени људи Лука Локач и брат му Иво Локач; а њихова два дијела, што се налазе у Дуги-до на Његуше, да се по души два поштена човјека одијеле и продаду па да се раздијеле по нахијама, а кућа њихова да се развали"... На овоме писму потписани су сви главари од Црне Горе на броју 29. —

Пошто су главари од Црне Горе учинили ову пресуду над Вуком Радоњићем и друговима његовим јавили су господину владици Петру ову своју пресуду овијем писмом:

„**Свети владико**

Милостиви господару!

„Дајемо вам знати како данас узесмо губернаторство Вуку Радоњићу да га нико нема од данас признавати губернатором, и да се нема више мијешати у послове народне, нити звати се губернатором нашијем. Ово учинисмо зато што је поменути Вуко писао и шиљао у друга царства писма од имена народа без знања вашега и народнога, а није му власт дана да он може игђе писати од имена народа; него само вама свети владико дали смо ту власт да можете у сва мјеста за народ писати. Такође и његова књигоношу, којега је шиљао у Русију с лажама и мутњом, Луку Локача, самомозванога Пејовића, из Дугога дола из Његушах, који сада живи у Боки Которској код Кастел-новога са братом Ивом и са женом, прогнасмо оба да никада у отачаство не смеју доћи, а њихову кућу и земљу на Његуше продадосмо и подијелисмо на све нахије од Црне Горе и брда. Сувише рекосмо, да се они никада не могу звати именом црногорским. Ово вама јављамо и молимо да ви пишете и дате на знање ђе је потреба у друга царства.

„Остајемо љубећи ваше свете руке, ваша чада црногорског и брдског народа главари, уједно са народом, и при-

лажемо печат народни. Сердар Манојло Вукотић, сердар Ђико Мартиновић, сердар Филип Ђурашковић, сердар Ђуро Петровић, сердар Марко Пламенац, сердар Михаило Бошковић, војвода Радован Бошковић, кнез Станоје Петровић, војвода Мићо Драговић, кнез Вуксан Радов, војвода Вуко Ускоковић, војвода Јован Кнежевић, кнез Мргуд Николин из Цуца.

„Јаков Стефановић секретар земаљски печатом печатим.

(м. п.) Цетиње 10 марта 1818 године“.

Ово мало објашњење о Вучетићу и Радоњићу ја додадох због тога, да је читаоцу јаснија слика дјела графа Вујића. Ово је ствар о којој би се могла и морала написати цијела расправа, али будући ја овђе имам намјеру само саобћити неколико материјала, са кратким, потребним ради свезе, објашњењем, то ћу се и ограничити овијем. У своје вријеме биће опширнија ријеч у обште о влади светога владике Петра I, па ће тамоући опширнија расправа о овђе поменутим тек догађајима, ради којијех ћу се постарати скупити још каквих података.

III.

ПИСМО ВАСИЛИЈА ТАМАРЕ (¹) ВЛАДИЦИ ПЕТРУ I О ТОМЕ ДА ПОРТА ОТОМАНСКА НЕЋЕ РАТОВАТИ ПРОТИВУ ЦРНЕ ГОРЕ.

Пера $\frac{10}{21}$ Децембра 1798 године.

„Писмо вашега преосвјештенства како на моје име адресирано, тако и на име мога предшаственика примио сам. Ово последње, са прилозима, послао сам у Петроград.

„Што пишете да Порта намјерава на Вас ударити, пошто умири Видинску буну, то могу вас увјерити да из-

(¹) Василије Тамара био је руски посланик у Цариграду.

вјешћа, која сте добили о овој ствари, нијесу истинита. А ако би се догодио какав изненадни нападај на Црну Гору од стране Турске, то би се такав имао приписати не намјерама Порте, но непокорности пограничнијех с Вама паша. Такови пак покушаји не могу бити за вашу државу опасни, но ће их одбити познато јунаштво Црногораца. Такви покушаји могу послужити више к слави вашој и к посрамљењу злоумишљеника као што се је то и пређе свагда догађало.

„Порта Отоманска, објавила Француској рат и имајући у средиземно море ескадру руску на помоћ, коју је тамо послао император ради одбране православнијех од Француза који су се кренули да оружјем и казнама униште свуда старе обичаје отаца нашијех, поредак престоле, законе; стоји у пријатељству и јавној дружби са рускијем царскијем двором. Зато би данас било против њенијех интереса кад би она што учинила противу хришћана, који граниче са њеним владавинама. Због свега овога не треба да се бојите, да ће војска турска, по заповиједи Порте, ударити на вас; напротив могу вас увјерити, да је Порта, услед мојијех изјава јако огорчена била поступцима Јањинскога Али паше у Превези и ако се пашини поступци у неколико могу оправдати тијем, што је неки дио тамошњијех житеља показао своју дружбу к Французима. Порта је предузела све мјере да се ничега сличнога унапријед не догоди.

„Што се тиче некаквога Димитрија Вујића, о којему ви спомињете у додатцима к вашијема писмима, он се јошт овђе налази у најжалоснијему стању, без новаца и без кредита“. . . . .

IV.

ПИСМО ВЛАДИКЕ ПЕТРА I К БРЂАНИМА У КОЈЕМУ ИХ САВЈЕТУЈЕ КАКО ДА СЕ ВЛАДАЈУ.

„Петар Божијом Милошћу православни митрополит црногорски и каваљер руски.

„Благодарној господи духовнога и мирскога чина главарима и старешинама у Бјелопавлиће, Пјешивце, Пипере, Куче, Ровца, обје Мораче([1]), Лијешно, Дубочко; такође свијема тамо живећијема християнима милост, мир и благодат Божија нека буде.

„Знате како сам вама и свијема Црногорцима, вазда на свако мјесто и у свако доба говорио, молећи свакога и заклињајући да у мир и у слогу међу собом живите. Колико сам труда и муке од почетка па до сада претрпио, то само једини Бог знаде, а све радећи за опће народно добро и слободу, без никакве хиле и лукавства но с правијем и чистијем срцем желећи виђети вас и осталу моју браћу од непријатељскога јарма и зулума ослобођење. Нијесам искао моје особите користи и течења, него сам оставио цркве и манастире и домаће послове; заборавио сам и моју душу и моје здравље а прегнуо за вас и за другу браћу Црногорце да не изгубите, но да уздржите своје поштење и славу; да утврдите вашу предрагу слободу коју вам је Бог даровао мимо свакојега народа у свијету, да вам туђин не господари и не заповиједа, и да није господар од вашијех жена, ни од ваше ђеце, нити од вашега имућа и домова, но да сте сами себе господари, да постављате себе из међусобнога договора уредбе и законе за ваше владање и суд по којему можете злога и непослушнога каштиговати, па се у слободи дичити, и живјети међу собом као браћа — мирно и повољно без икаквијех свађа и мрзости.

„Али ево жалости и несреће велике што ја не видим да ви ово своје добро љубите, нити вашу слободу умијете цијенити, коју ако један пут изгубите, због своје непослушности и злочинствах, онда ће те спомињати моје ријечи и виђети јесам ли право говорио, и јесам ли за опће до-

---

([1]) Морача горња и Морача доња.

бро народно свагда радио; али ће то бити у невријеме, и тада вам неће памет ништа ваљати. Ово ја не говорим само вама брђанима, него и вама и Црногорцима једнако, зашто ја знам што је слобода, и што је темељ од свакојега добра на овоме свијету, а знадем и што је робство и невоља или сужанство, и јарам туђи ономе који га носи. Ви имате покровитељство и одбрану од хришћанскога цара Павла Петровића императора и самрдржца рускога, који не иште данка ни хараче вашега, него жели да вам поможе ако хоћете, и да вас гледа и пази као отац милистивијем оком. Али он хоће да живите међу собом мирно, и да будете у јединству и у послуху. Не остаје дакле друго но да од зла престанете и да се помирите што најпријед можете; пак да не ћерате своју браћу христијане, који су под турско копито, но да им повратите њихове пљенове(1), које сте им неправедно уграбили да вас сиротиња не куне, и да зло од Бога и од цара нашега не дочекате.

„Ето шиљемо тамо господу главаре и кулукције(2) да се с вама виде и разговоре, и да очисте смутње и зађевице, које нађу у ваша мјеста, и да потврде стегу и јединство међу свијем народом. Тога ради свакога молим и страшнијем именом Божијем заклињем, да промислите за своје до-

(1) Често се је догађало да кад су наши ходили у честе турске земље арали су и пљењали и хришћане заједно са Турцима. Владика препоручује да ово не чине, но да хришћане пазе и чувају.

(2) Кулуци су били нешто у роду ђендармарије. Посље су се у Црној Гори промијенили кулуци, те су на мјесто њихово постављени перјаници. Ови перјаници вршили су двојаке дужности: чинили стражу пред владаочевијем двором и путовали с њиме, кад је он путовао по држави, као његова стража сигурности. Осим тога шиљао их је владалац и влада по држави да ватају преступнике и доведе их на Цетиње. Ако им се ко год није хтио покорити, т. ј. дати се ухватити и довести на Цетиње, они су имали право убити га. Ако је ко год био осуђен на смрт, то су таквога морали перјаници стријељати. Посље је ово посљедње замијењено те осуђенога на смрт стријељају одређени за то војници из баталиона.

бро и послушате што вам кулук и ваши главари реку и осуде како по својој души они нађу да је најбоље и најправије. Не држите зломе и пакосноме човјеку хајтара, и не чините како је њему мило, но такве глобите и казните да се тијем зло украти. Што је до сада било то радиге смирите. Кога нађете да је зло учинио без нужде, но од своје силе и опачине, таквога казном покарајте, и будите сви противу онога који послух и слогу размеће. Сувише знајте, да су ови кулукције људи цареви, а на службу земаљску, а ја и желим да вазда наша браћа, из нашега народа, буду у нашу земљу судци, и да они који буду на такву службу постављени из договора опћега народнога, владају народом и управљају разумно. Ја желим да слава, част, слобода, благополучије ваше срећно и честито расте и напредује, и да ово ђеци вашој након себе оставите, нека они ваша имена у вјекове жале и превазносе, — нека могу радостнијем гласом говорити: о блажени отци! о славни родитељи наши, велики витезови и честити јунаци! блажена и преблажена витешка дјела ваша! Ви сте угасили међусобни рат и крвопролиће; ви сте поставили мир и тишину у ваша мјеста; ви сте укријепили слогу и јединство међу народом, и ви сте сачували и доранили нам дражајшу вољност и слободу, а ми ћемо предраго име ваше у памети и у срца наша са највећом благодарношћу до гроба носити, и синовима нашијема из рода у род остављати, нека име и слава ваша буде безсмртна.

„Ево, моји драги јунаци, што ја вама желим. Ево зашто се трудим непрестано, и зашто моју душу и здравље полажем. Ево зашто сам добио неизбројно злотвора и непријатеља. Из овога што вам овђе рекох познаћете у чему је ваша срећа и вјечно добро. Сада ако нећете ово љубити, миловати и држати, и за ово свијем срцем и вољом пријенути, ви ћети бити само себе и својој ђеци самовољни крм-

ници, и вјечни злотвори и мучитељи. А ја у то како пред Богом, тако и пред цијелијем свијетом нећу имати дијела; и остајем ваш доброжелатељ владика Петар. На Стањевиће 23 фебруара 1800 године".

Овакве отачаске савјете свети владика свагда је давао своме народу, и доиста цио његов живот био је мученички живот, проведени у трудовима и бригама о срећи и слободи свога народа. Његови савјети имали су врло често добре посљедице. Народ се је покоравао и слушао његове заповиједи и поуке. Али било их је и таквијех, који су пркосили њему и судовима и уредбама државнијема, које је он установио у своју државу. Бивало је случајева кад је он шиљао своје суднике и главаре народне, да ће гођ прекину и умире какво зло, а народ мјесто да их прими као посланике свога господара, са љубављу и миром, дочекивао их је с пуном и натегнутом пушком у руке. Али опет срећа је била у томе што већина народа и народнијех главара били су покорни господару — владици, па су свагда готови били на позив његов скупити се и изрећи суд народни над онијем, који се је противио светоме владици, под њега установљеним законима и уредбама државним. На таквога непослушника и купио се је суд земаљски и изговарао над њим пресуду све земље. Један од таквијех догађаја ја имам описан под рукама и привешћу га овђе у увјерењу да ће поштовани читалац наћи у њеми интереса. Ево тога документа.

„Слава Богу амин!

„Ми главари земаљски (сљедују имена), сабрати по дужности у одбрану правитељства народнога, на којега се подигла војска по науци злочастивога савјета међу племеном Доњацима цеклинскијема ([1]) учињенога, обвезани будући са

([1]) Цеклин племе у Ријечкој нахији, дијели се на доњи и горњи Цеклин, па се зато и каже Доњаци и Горњаци цеклински.

свијем народом црногорскијем и брдскијем једнако тражити преступнике закона, који су установљени 1798 године 18 октомбра мјесеца, а оглашени свему народу 23 септембра 1803 године, по којијема по сагласију цијелога народа постављен би суд и главари, којијема се даде власт судити Црногорцу и Брђанину, маломе и великоме; по законима заустављати међусобну свађу, крвопролиће и свака злочинства, и у случају ако се догоди несрећа да се нађе ко да обезчести судника, да позовемо цио народ да таквога суди, позвасмо суднике и све племе доњаках, давши свакој страни слободу да изкаже своју давију, ђе слуша цијели народ, да се таквијем начином јавно види од чега произађе ова свађа, и смутња у народ.

„По доказима њиховијем би јавно да се један од судаца, Ђико Милов, жалио правитељству на Мићуна Михаљевића, да је овај посљедњи, пријед десет година, потиснуо његову матер те је пала и од тога падања ногу нагрдила, Због овога је правитељство позвало Мићуна да дође пред суд, али овај на прво звање не дође. Тада правитељство посла по други пут за Мићуна да се јави на суд, и тада овај крену од куће и дође на пазар на ријеку Црнојевића. Овђе се је он састао са Медом Ивановијем који га научи да не иде пред суд. Видећи правитељство његов преступ, даде одлуку да се мора Мићун ухватити и довести у руке суда, али кад дођоше изасланици у кућу Мићунову не нађоше га дома, и тада узеше Мићунову малу пушку, коју нађоше у његову кућу, као казан за његов преступ, када пројоше кроз пазар, на ријеку Црнојевића, са истом пушком у рукама, тада Медо Иванов поче викати и говорити неприличне ријечи противу суда, као што је о томе у давију речено; а суд, кад чу ове Медове ријечи, узе му нож иза паса. Тада Медо отиде да се жали противу суда пред својијем сродницима и тијем узмути племе, и нађе се од истога племена људи

који скупише војску да ударе на правитељство, и ова војска дође на Пазар Црнојевића ријеке, без да ико зна зашто су дошли. Сердар Ђурашковић отиде, са неколико друга, међу њима да види имали међу њима који од судниках, те да их позове да иду на Боково (1) да помире тамошње сељане, и да изврше сентенцу од 4 октомбра 1803 године. У то вријеме кад сердар са дружином дође, међу њима Петар Николин, који бјеше пред војском, удари на све суднике, који се нађоше са господином сердаром, од које војске први Јово Стругар извади нож и удари Милана Пајовића, једнога из броја судаца; а Петар Николић прискочи и узе капу протопу Станку Радоњићу (2) који је био дошао својијем послом да позове ђакона Михаљевића да учини с њиме неке рачуне, и да му подмири све што му је дужан. Осим тога исти Петар Николин изе капу кнезу Прелу Ражнатовићу, а Ђукан Андрин узе малу пушку Ђику Милову.

„Узимајући ми у преглед давију од обадвије стране и видећи да је Петар Николин, један од судаца, пристао у савјет нечастивијех, не гледајућ на то што је он клетву учинио на крст и свето христово јеванђеље, и на свете мошти св. великомученика Пантелејмона да ће радити за опће народно добро, и бранити законом Црногорца и Брђанина, малога и великога, од зла и од човјека злотворитеља, те је исти судац Петар Николин сагласио се бити началником војске, која се дигла противу правитељства, заједно са Медом Ивановијем, Турчином Голубовијем, Гашом Стојановићем, Беланом Башановијем и Ђуканом Андријнијем. Ово зло дјело злочастивога савјета племена Доњака, врло је увриједило народ црногорски и брдски. Тога ради најпрво име Божије призивамо, од кога произлази сваки прави суд, и осудисмо и потврдисмо како овђе слиједују.

(1) Село у ријечкој нахији.
(2) Ово се држало за јошт вишу срамоту но да га је ударио.

„Прво будући је војска учинила метериз (шанчеве) у кућу Петра Николина, Турчина Голубова, Драга Коичина и то противу судацâ, то се имају њихове куће разрушити и сравнити са земљом да се не познаје да их је икада тамо било, и рекосмо да на то мјесто не буде никада никакве грађевине докле буде Црне Горе.

„Друго судимо Станка Тодорова, који је допуштао да се у његову кућу војска купи и метеризи прављају, да буде његова кућа као и вишеречене, разрушена и сравњена са земљом; а судимо Меда Иванова, који је безчастио суд, да плати народу црногорскоме и брдскоме глобу цекинах тридесет, и то све у талијере ћесарове. Судимо пак Белана Башанова, као једнога из началника оне војске, која се је подигла на суднике да да народу црногорскоме и брдскоме глобе цекинах двадесет и пет; а судимо Гаша Стојановића, који је натегао пушку противу судаца, да плати глобе цекинах двадесет и пет. Судимо Ђукана Андријна, који није извршио заповијед господина митрополита кад га је послао да Мићуна приведе суду, да плати глобе цекинах (¹) двадесет и пет у талијере Ћесарове. Сви остали Доњаци, који су се подигнули противу суда; по савјету началника и учинили се тијем равни по преступу са својијема началницима, осуђују се да плате народу црногорскоме и брдскоме глобе сто и деведесет и пет цекинах ћесаровијех, као што се покори Митар Боков. Ово би пресуђено по ријечи и доказима које поднесе суду Драго Коичин. Ова глоба има се раздијелити: кроз све нахије црногорске и брдске двије стотине цекинах; трећа стотина има се оставити у мирију (касу) земаљску, а каса мораће дати нама од исте стотину цекинах за карате (трошкове, путнине и др.) цекинах педесет.

„Послље овога судимо Петра Николина за капу свјештенику, коју је узео протопопу Станку Радоњићу на пазар на

(¹) Један цекин — то су два талира ћесарова.

ријеку Црнојевића, да плати глобе цекинах стотину у талијерима ћесаровим; а за капу кнеза Прела Рожнатовића равнијем начином цекинах стотину. Од ових сто цекинах кнез Преле даће својој браћи Горњацима цеклинскијема цекинах педесет, а других цекинах педесет има оставити у мирију земаљску. Судимо пак Ђуришу Јовова, који је ударио плоштимице ножем Малишу Пејанова, да плати глобе у мирију земаљску цекинах двадесет и пет у талијерима ћесаровим; а Ђукан Андријин ради пушке Ђике Милова, платиће глобе у мирију земаљску цекинах петнајест и повратити оружје.

„Што се тиче давије Ђика Милова противу Мићуна Михаиловића, то наредисмо да дође мајка Ђикова пред народнијем судом да покаже своје разлоге. Ова рече пред судом како је Мићун тиснуо те је панула и ногу нагрдила. Мићун на то одговори да је она сама панула, а да је он није тиснуо. Посље овога по закону земаљскоме дадосмо клетву оној страни којој припада клетва по разлогу, а то Мићуну. Но будући је Мићун малоуман, те се због тога не може њему лично дати клетва, одлучисмо да се нађу четири вјерована поштена човјека да се за њега закуну, па ако се закуну да је Мићун оправдан, а Ђико да буде глобљен као онај који није истину рекао, тако се изазваше да се закуну за Мићуна Андрија Станков, Никола Ђиканов, Вукац Милошев и Драго Пертићев, људи који су познати са свога поштења, и ови се заклеше на Христово јеванђеље да Мићун није потиснуо мајку Ђика Милова, но да је сама панула. Тада осудисмо Ђика Милова, да плати глобе цекинах педесет.

„Ову пресуду објављујемо пред цијелијем народом да служи за примјер свијема онијема, који би се противили правитељству и његову суду. Да исти зна да ће на њега устати народ црногорски и брдски да тражи од њега одго-

вор по сили двадесет шестога параграфа нашега законика ([1]). Судник, који би се нашао да по миту суди, што ми мислимо да се неће догодити, јербо сваки зна каква га каштига чека по сили двадесет петога параграфа нашега законика, да такав судник има бити заливен с онијем истијем митом, јер његовоме животу одкупа другога не може бити.

„Ради потврђења и извршења ове пресуде ставља се печат опћенародни.

„У граду Црнојевића Ријеци 24 фебруара године 1804“.

Ови судебни акт пресуде црногорскога суда привео сам од ријечи до ријечи овђе јошт и због тога, да види читалац са каквом се је правилношћу производио суд у Црној Гори још у почетку овога вијека. Види се да је владала потпуна слобода у изказивању давије пред судом; да је суд био јаван — народни, те по томе се је на таквијема судовима могло чинити врло мало злоупотреба; види се да се је противу преступника дизао суд изкупљени од све Црне Горе и Брда, и да је тај суд народни чинио пресуде, па их тек саопштавао владици ради потврде. Мито као што видимо кажњавано је најжесточијом казном: „да се митник залије митом“, то значи да се узму новци, које би митник узео у име мита, па да се исти новци разтопе и да се залију уста судника — митника, те да му се на тај најмученичкији начин живот узме. Грозна казна, али је и заслужује сваки онај, који хоће за новце да осуди невина човјека, а да оправда кривца. Морам примјетити да, у колико сам до сада испитао начин суђења у Црној Гори, судови су најправилнији и најправији били за вријеме владе св. Петра, и то почињући од времена од кад су закони објављени.

([1]) Ово је законик св. Петра који је наштампан при историји Медаковића.

V.

ПИСМО ВЛАДИКЕ ПЕТРА I ЦАРУ РУСКОМЕ АЛЕКСАНДРУ I У КОЈЕМУ ЈАВЉА ДА ЈЕ ЦАРСКА ГРАМАТА ПРИМЉЕНА И НАРОДУ ПРОЧИТАНА; И МОЛИ ДА СЕ НАЗНАЧИ ИЗ РУСКИЈЕХ ЉУДИ СУД У КОТОРУ, КОЈИ ЋЕ РАЗВИЂАТИ ЈЕСУ ЛИ ИСТИНИТЕ КЛЕВЕТЕ, КОЈЕ СУ ПРОТИВУ ЊЕГА ПРИНИЈЕЛИ РУСКОЈ ВЛАДИ НЕКИ ЗЛИ ЉУДИ.

Вјерни и предани вашему царскоме величанству црногорски и брдски чиноначалници примише вашу царску грамату преко вашега консула у Котору, дворскога савјетника Мазуревскога, будући је ваш изасланик ђенерал-лајтнант граф Ивељић био у ово вријеме болестан. На скупштини скупљеној на Цетиње, седмога овога мјесеца, грамата је била прочитана громогласно пред главарима и окупљеном војском, и примљена је била са највећом радошћу. Пошто је била грамата прочитана отпојало се је „„Спаси господи људи твоја и благослови достојаније твоје, побједи благочестивјејшему господарју императору всеросијскому, милосердњејшему протектору нашему Александру Павловичу на сопротивнија дарија, и сохрани јего на многаја љета““. У вријеме овога пуцало се је, ради вишега весеља, из пушака и мортира (машкула), и сви окупљени викали су велегласно „да живи велики Александар!“ Надам се да ће г. Мазуревски, који би присутан при овоме весељу, о свему јавити вашему величанству.

„Да не бих загрчио ово весеље, не смијем овом приликом ништа писати вашему величанству у име мога оправдања за оне зле клевете, које неки људи за мене поднијеше вашему величанству. Али молим ваше величанство, ради части моје и народа, који се налази под мојом архипастирском управом, а слави име силнога, мудрога, милосрднога и правољубивога протектора свога Александра првога, да благоволите уредити у Котору комисију, која ће бити састављена из природнијех Руса, те ће таквијем начином бити уклоњено

свако пристрашће, па нека ова комисија развиди моје постунке на задовољство вашега величанства.

„За дужност сматрам изјавити овђе вашему величанству да смо веома обрадовани и ја и народ црногорски и брдски тијем, што је ваше величанство благоволило уредити свој консулат у Котору. Ја и народ црногорски и брдски метнули смо на овога консула сва наша дјела с аустријскијем правитељством и одрекли смо се имат с истијем правитељством икаквијех јавнијех или тајнијех сношајах или преписке изван онога, што ће се радити преко реченога консула. Ово ће много користити како нашему домаћему миру, тако и интересима вашега величанства..... У Црној Гори на Цетиње 16 августа 1804 године“.

VI.

ПИСМО ВЛАДИКЕ ПЕТРА I ЦАРУ РУСКОМЕ АЛЕКСАНДРУ I У КОЈЕМУ ГА ИЗВЈЕШТАВА О СТАЊУ ПОГРАНИЧНИЈЕХ ЦРНОЈ ГОРИ ХРИШЋАНСКИЈЕХ НАРОДА, КОЈИ СЕ НАЛАЗЕ ПОД ТУРСКОМ ВЛАДОМ.

„Једновјерни и једноплемени, с нама граничећи, народи, а особито Ерцеговци, врло често долазе к мене са жалбама да више не могу трпјети турска тиранства. Они се жале да Турци грабе и отимају њихово имање, и мачем истребљују род хришћански. Моле да им се даде помоћ како да се избаве из овога стања, јербо ако тако и даље остану, биће тиранством турскијем сасвијем истријебљени. Црногорци са великом радошћу учинили би им помоћ, али не смију они ништа чинити без моје заповиједи, а ја опет без вашега одобрења не могу дати допуштење Црногорцима и Брђанима да се дигну у њихову помоћ.

„Овом приликом достављам до знања вашему величанству да Турци, који граниче са Црном Гором, не гледајући на савез с Русијом њиховога Султана, врло често нападају на границе наше, чинећи при томе грабеже и убијајући наше

људе, а наши људи по мојој заповиједи, и по жељи вашега величанства мирно стоје не смијући бранити се од Турака прије но заповијед дам. Па народ мене криви за све несреће које трпи од вјероломнијех Турака, због тога што им ја не допуштам да на ове варваре дигну своје оружје; а ја држим народ у стегу и заустављам да не ударе на турске земље због тога, што међу империјом вашега величанства и Портом Отоманском постоји савез.

„Сматрам себи за дужност јавити о овоме вашему величанству и при томе примјетити сљедеће: Будући Црногорци због овијех турскијех злочина, од којијех трпи Црна Гора велике штете, имају законите и правилне узроке подићи оружје противу варвара Турака и присаједииити се са хришћанима, који са највећом жељом очекују Црногорце на помоћ ради избављења испод варварства турскога, те да ступе под славну протекцију вашега величанства, стављам на благоумотрење вашега величанства ову ствар и молим да ме у тачности извијестите како ћемо у овоме случају поступати. Ја ћу пак све мјере предузети, да се помоћу божијом што боље приправимо и дамо отпор нашему душманину на потпуно задовољство вашега царскога величанства, и на благо и срећу нашега народа.... У Црној Гори на Цетиње 16 августа 1804 године“.

VII.

ПИСМО ЦАРА АЛЕКСАНДРА I ВЛАДИЦИ ПЕТРУ I У КОЈЕМУ БЛАГОДАРИ ЗА ДОБРО УПРАВЉАЊЕ НАРОДОМ ЦРНОГОРСКИМ, И ЗА ЉУБАВ ЊЕГОВУ И НАРОДА ЦРНОГОРСКОГА К РУСИЈИ.

Владика Петар је прави отац нове Црне Горе. Са владом владике Петра I почиње се нова сјајна епоха у историји Црне Горе. Владика Петар I поче управљати Црном Гором кад се она налазаше у пола рушевини. Слаба влада владике Саве поколебала бјеше оно што бјеше почео твр-

дити владика Василије; самозванац Шћепан мали бјеше поцијепао народ и отворио врата Црне Горе новијем самозванцима. У ово вријеме анархије закрвила се бјеше Црна Гора грђе него икада, те и светоме владици бјеше тешко и претешко повратити мир и прекинути крвопролиће. Учаше, пријећаше, мољаше и заклињаше народ, да се измири, да се не пролијева међу њима брацка крв. И свети владика, посље великијех трудова и мука, успје у великоме умирити племена и на просутој крви црногорској повратити у земљу ред и дати земљи добре законе и уредбе. У једној записци налазимо пројект како је хтио владика Петар да уреди и сенат у Црној Гори(1), пошто је већ био уредио кулук и друге судове. Ево што у тој записци налазимо: Ради одржања законога реда у држави црногорској ваља уредити Сенат, који ће бити највиша власт у земљи, посље митрополита. Овоме Сенату биће предсједник митрополит црногорски. У њему ће засједавати: један изванредни савјетник од стране Русије; шест сенатора Црногораца; шест депутата од народа црногорскога; два секретара. Сувише биће при Сенату један касијер, два регистратора и четири писара.

Владика Петар свагда је проповиједао народу своме држати се најискреније дружбе са Русијом. „Са сваким ко оће с нама, ми ћемо бити пријатељи, говорио је владика Петар, али дружити се само са Русијом и на њу полагати своје наде. Ко буде противу Русије биће и противу нас“. Тако је поступао владика Петар цијелога живота свога, а народ му је у томе послушан. Ово писмо, које приводим овђе јасно свједочи о томе, колико је руски цар био задовољан са Црном Гором, колико је он цијенио добро пријатељство Црне Горе према Русији, и колико је он био благодаран владици Петру за добру управу Црном Гором. Ево писма:

(1) Сенат је уредио владика Петар II.

„Преосвјештени митрополите црногорски

Петре Петровићу Његошу!

„Са највећим задовољством виђели смо из извјештаја статскога савјетника Санковскога, каквијема се дичнијема правилима ви руководите при управљењу вашијем народом у корист једновјернога и љубазнога нама народа црногорскога, крijепећи исти народ вашијем примјером у свему доброме, и у вјерности нама и преданости к нашијем поданицима. Врло је пријатно нама знати, да сте ви увјерени у тој истини да на дружби и савезу са Русијом мора бити основана сигурност, независност, мир и напредак народа под управом вашега преосвјештенства налазећи се. Продужавајте слједовати овијем правилима и проповиједајте ову истину, а будите увјерени да ће међу најпријатнијема нашијема старањима бити, оправдати у свакоме случају љубав и усрђе, које Црногорци показују према Русији, и свијема могућијема начинима помагати њиховој срећи; а вама лично показивати знакове нашега к вама благоволења. На свагда ваш доброжелатељ Александар. У Петрограду 23 априла 1806 године. Припотписао кнез Адам Чарторижски".

VIII.

ПИСМО ВЛАДИКЕ ПЕТРА I РЕКТОРУ И СЕНАТУ ПРАВИТЕЉСТВА РЕПУБЛИКЕ ДУБРОВАЧКЕ.

„Како сам ја имао част господи сенаторима на ријечи рећи, кад су посљедњи пут овамо долазили, тако и сада имам част одговорити на предраго ваше писмо од 4 марта да ја, чувајући сусједски мир и тишину, с вашијем правитељством и с подложницима Порте Отоманске не желим ни у најмање дјело поступати, које би могло бити противно мојему покровитељу, и високим његовога величанства савезницима. На

исти начин тврдо се надам да ће и од стране вашега мудрога владања ово исто бити учињено. И тако ћемо не само наше старинско пријатељство задржати, него још боље и јаче унапријед потврдити што од свега срца желим......

У Кастел-новоме 8 марта 1806 године. Црногорски, скендеријски и приморски митрополит и ордена св. Александра Невскога каваљер Петар Петровић"([1]).

Са овијем писмом завршићу ову групу, даље ће бити продужење исто из времена владике Петра I.

Цетиње 22 августа 1884.

Марко Драговић

секретар мин. просв. и црк. послова.

([1]) Ово је писмо по хронолошком реду морало доћи мало приjед.

САДРЖАЈ.

ПОПРАВКЕ.

У 63-ој књизи Гласника, у чланку „Србуље у Сарајеву", има неколико погрешака које кваре смисао:

СТРАНА	ВРСТА	ВАЉА ЧИТАТИ:
181	19	у Морачкој Крмчији.
184	9	ова схолија:
185	после 7	(треба да дође у контекст оно, што је у примедби)
186	14	епископа фаранског,
187	26	**и помѣстьныихь**
197	15	**богати грѣхьми**
199	20	у Антиохији кир Михаило, у Јерусалиму кир Ђерман.
202	19	епископа востронског
204	7	**дек..... дни**
204	20	**светїє ѡбитєли**

У 64-ој књизи Гласника, у «расправи о цару Урошу», имају ове погрешке:

294	оздо 4		рече (без запете)
311	(озго) 15		На место
315	оздо 1	у примедби	серблемь
322	5		храпави
323	у примедби 1		perdit.
325	3		витаничком.
330	оздо 5		потписивати.
338	оздо 1		... нут ни убијен, а и Уро
351	9		По доласку у Призрен

СТРАНА	ВРСТА	ВАЉА ЧИТАТИ:
358	11	У овај избор патријарха Марко није
360	11	consequens plane
363	12	Бльгаромь.
364	под бројем 4	онамо
373	6	благодете
379	2	жива
380	12	тако
385	9	одолевати.
389 цитат је испреметан, али не квари се смисао:		
392	оздо 5	Мигдоније
394	оздо 2	.... перпера. На то Дубро-
395	оздо 9	са Доњом Србијом
398	8	називљу
400	6	сьнмь срьбскии
400	16	донесе
401	11	оубистку
403	оздо 5	навести

ГЛАСНИК

СРПСКОГА УЧЕНОГ ДРУШТВА

КЊИГА 66

РАСПРАВЕ И ДРУГИ ЧЛАНЦИ

СА 2 СЛИКЕ У ПРИЛОГУ

У БЕОГРАДУ 1886

У ШТАМПАРИЈИ КРАЉЕВИНЕ СРБИЈЕ

На продају у књижарници В. Валожића

ПРЕГЛЕД.

СПОЉАШЊИ ОДНОШАЈИ СРБИЈЕ

III.

ПРОПАСТ ОЛИГАРХИЈЕ

1856—1858.

ОД

ЈОВ. РИСТИЋА.

СПОЉАШЊИ ОДНОШАЈИ СРБИЈЕ

III.

ПРОПАСТ ОЛИГАРХИЈЕ.

1856—1858.

И данас, после тридесет година, стоји необориво, да је политика неутралности била једина разумна, добро смишљена политика, којом је Србија могла ићи за време кримске војне. И што је она усвојена, било је од користи за Србију, али није било од користи и за носиоце тога правца. Ма да су сви прваци тадашње олигархије, са незнатним изузетком, били за политику неутралности јаче или слабије изражену, опет су последице ове политике, стицајем разних интереса, пале, у првоме реду, на поглавара земље, а у даљим последицама и на његове доглавнике без разлике правца. Та политика, и ако је за земљу била корисна, није могла никога задовољити ни споља ни унутра. Странке су остале њоме незадовољне: и она, што се наслањала на Русију, и она, што је нагињала Западу. Аустрија је остала зловољна због отпора владе српске, која се, спрам ње, и до увреде заводила; а Русија није могла никада заборавити А. Карађорђевићу његово антипатично понашање према њој и њеној политици у опште. У министарству спољашњих послова у Петрограду остало је предање рђавога расположења према кнезу. То предање

1*

чак 1874 узима на знање и Жомини, у своме делу о Кримској војни (1).

Најзад, западне силе остале су равнодушне према кнезу, а као што су догађаји у Србији осведочили, нису оне много рачуна држале ни о оној странци, која је била готова, да за време Кримске војне уведе Србију и у какву диверсију у смислу западне политике.

Догађаји Кримске војне извршили су, на тај начин, двојаку улогу у развитку државнога процеса у Србији: по што су најпре уздржали унутрашњи распад тадашње владавине онако исто, као што га је уздржао и покрет од 1848, сад су последице догађаја ускориле прелом и унутрашњих и спољашњих одношаја Србије.

Ми смо већ имали прилику да изложимо пространије како је покрет од 1848 довео био Србију у ближи додир са Аустријом; видели смо доцније, како се тај правац спољашњих одношаја Србије развија и у епохалним догађајима велике источне кризе час у блажем, час опет у запетом облику.

Ова два конца, који се меродавно провлаче кроз јавни унутрашњи и спољашњи живот Србије, не смемо пустити из очију нарочито сада, кад приступамо да сведемо рачун, да прикупимо последње резултате једнога процеса, који пружа занимљиву поуку о томе, како једна владавина пропада, не само са својим носиоцима, но и са целом својом системом.

---

(1) Etude diplomatique sur la guerre de Crimée par un ancien diplomate. Paris 1874. Ово неповољно расположење било се у руској дипломатији тако раширило, да се руски посланик у Бечу, Будберг, није ни мало устезао, да, 1857, на супрот дипломатским обичајима, пред једним вишим чиновником српским, даје израза отвореној претњи, „да ће се Русија кад тад осветитити кнезу Александру“.

Владавина од 1842 није била основана на установама, које би је могле уза се држати у животу; није била основана на каквој идеји, која би је могла оживљавати у данима клонулости и искушења. Носиоци њени били су, истина, устали на оружје у име „устава“, од куда су и узели име „уставобранилачке“ странке, и да су они на томе путу искрено остали, могла би се зар и консолидовати њихова странка као начелна, али прва њихова појава на пољу власти била је крвава иронија на уставност. Ступањ образованости онога времена држао је још далеко од Србије сваку културну замисао, а продужењу народних предања опирало се само порекло владавине. На столици кнежевској седео је, истина, син првога представника народне мисли, али он ни вољом ни интелигенцијом својом није био у стању дати други правац олигархији, која је и њиме и земљом неограничено владала. Било је и у редовима олигархија заслужних бораца у рату за ослобођење Србије, али дошавши на владу под заштитом противника народне мисли, олигархија није могла ни помишљати, да дође у сукоб са извором свога живота. Двапут су њу у животу покретали силни спољашњи догађаји, а она се није могла никада узвисити да сама узме иницијативу, или да догађаје употреби активно у народноме правцу. Поникнувши из унутрашњих раздора, она је продужавала свој живот истим путем. Но то беше, у исти мах, и извор њене пропасти. Олигархија се састављала из људи живахних, енергичних, предузимљивих, на супрот својим противницима, који су били више елементи пасивне природе; али, затворивши себи пут народних предања, а за друге нове, културне путове неспремна, олигархија је, у својој радљивости, налазила хране у унутрашњем трвењу, и ту се међусобно трошила.

Кад смо пропраћали разне мене источне кризе, излазили су често пред нас лепи призори слоге и заједнице у

управним круговима Србије, ну заједница је престајала, чим је пролазила заједничка опасност. На измаку 1854, кад су обадве војске, и руска и аустријска, биле већ далеко од српских граница, ми већ не видимо оне усталости и вредноће, коју смо опажали 1852 и 1853, и прве половине 1854 године. Улазећи у 1855-ту годину ми већ снова гледамо борбу, која се није водила само у крилу олигархије, као што је гледасмо у трвењу између Вучића и Гарашанина; она се беше развила и са врховном влашћу, на земљишту устава, око великих начелних питања.

Државни Савет, наслоњен на своје „Устројеније“ захтевао је, да кнез узима себи министре из његове средине, а кнез позивајући се на државни Устав, доказивао је, да је у праву да их узима и ван круга државних саветника. Тако је он доказивао, па је тако почео и да ради. узевши, најпре на измаку 1854 Аџику Ненадовића, као несаветника, за министра финанције, а доцније, на измаку 1856 Косту Николајевића и Јована Мариновића, такођер из ширега круга, првога за министра унутр. послова, а другога за министра финанције.

Уз ову борбу водила се и друга такођер око једнога важног уставног питања. Савет је чувао своје, опет на своме „Устројенију“ основано право, да се сам попуњава, остављајући кнезу само потврду својих чланова, докле је кнез, на основу Устава тражио, па, мало по мало, и остварио своје право непосреднога наименовања државних саветника.

Изван државнога Савета водио је још једнако опозицију стари Вучић, али је тада већ био у опозицији и И. Гарашанин. И као што често бива у земљама са неодговорном владом, опозиција њихова била је управљена више противу двора но противу владе. По средини борбе стајао је Алекса Јанковић, државни саветник, не толико као помирљиви по-

средник, колико као ловац, који свој лов вешто вреба и дочекује. У овој епоси пропадања, он је био дуже времена главна фигура. Адвокат из Темишвара, он се беше уплео у унутрашњу борбу Србије још 1842. Био је окретан, вешт и до дрскости одлучан, а није био ни без знања и спољашње углађености. Кад је Вучић изишао на Метино брдо, он је био његов оружани пратилац, а кад је Вучић надвладао, он је, као директор кнежеве канцеларије, служио победиоце својим пером, којим је лако, и ако доста површно владао. Он није био ни без грађанске одважности, те би по некад у присуству кнежеву дерао његове потписе, који би кадри били да га заваде са олигарсима. Ну у својим одлукама често дрзак, он није био у њима и постојан и издржљив. Ни један обрт, који би он дао стварима, није био дуга века; ни једна влада, коју би он образовао, није могла ни годину дана саставити. Као што би се брзо на штогод одважио, тако би брзо и духом клонуо, кад би на јаче препреке ударио, па би се свега прошао — до прве прилике, која би му се учинила повољна, да конце опет у своје руке прикупи. Према многим другим власницима свога времена био је, у осталом, и као неки светао контраст, не бивши ни осветољубив, ни суров; он је више представљао тип поносна, па и охола, али свагда човечна кавалера.

Исто тако стајао је он као посредник између кнеза, коме је искрено желео опстанка, и Аустрије, на коју се ослањао. Још на измаку 1854 покушавао је Јанковић да састави владу Аустрији повољну (14 дек. 1854) обухвативши у њен склоп и Книћанина, који се тада већ дао водити, јер парализован тога лета капљом, војвода се није могао више опоравити, ни стати на своју стару снагу, ни умно ни физички. То министарство, у коме је Книћанин примио управу унутрашњих послова, уз Алексу Јанковића, који је узео управу правде и просвете, остало је само седам дана у

животу. Порушено стање здравља није допуштало Книћанину да тај терет носи. На скоро је он са свим оболео, и 14 маја 1855 својој болести подлегао. ([1])

Као снажан храст, кад га олуја из корена ишчупа и обори, пао је овај дични син Шумадије са далеким одјеком. За њим је Србија завапила болним уздасима а по целом словенском свету чули су се искрени одзиви признања и жалости.

Смрт Книћанинова била је ненакнадив губитак за владавину од 1842, а највише за самога кнеза, уз кога је он скоро до пред своју смрт, остао као одани пријатељ и искрени саветник.

Без Книћанина, двор се није могао борити дуго са успехом противу својих моћних противника Вучића и Гарашанина. Јанковић покуша да приближи двору старога Вучића, од чијег је властољубља кнез мање зазирао, налазећи, да му је млађи и окретнији Гарашанин, наслоњен на Запад, више опасан. Јанковићу није требало много труда да успе, 5 дек. (1855) јавише „Српске Новине“, да је војвода Вучић, на Првозванога Андреју, поднео на дар сину кнежеву Андреји своју сабљу, са којом је под Карађорђем војевао. Званичном органу, који је објавио овај дар, Вучић није био више чиновник, који је своју дужност оставио и занемарио, као што му се чињаше 1852, кад га је двор у савезу са И. Гарашанином, у пенсију бацио;([2]) Вучић је сад био „чувени наш јунак, који се у народу нашем прославио.“

Значај ове манифестације није никоме дуго остао загонетан, а још мање, кад је она добила и стварнога израза. Ако се и није нашло за добро, да се самом Вучићу повери какав положај у државној служби, звања од значаја беху поверена његовим привръженицима. Уз Вучића осећао се и

([1]) Рођ. 25 февр. 1807 у Книћу.

([2]) Види „Србија и Кримска војна“.

Јанковић јачи, па се сад реши, да сам собом стане на чело земаљској управи. Докле се у комбинацији са болесним Книћанином (14 дек. 1854) задовољно другостепеним положајем, оставивши А. Симића у председништву, 16 дек. 1855 заузме он сам собом место Симићево, који буде разрешен и повраћен у државни Савет, без и једне речи признања, ма да је дотле у једној од најзаплетенијих криза источних, стајао мудро на челу послова земаљских. За министра унутр. послова дође Раја Дамјановић (по што је на седам дана пре тога био унапређен за члана државнога Савета, 9 дек.) један од најоданијих привржененика Вучићевих. Догађај је произвео велику узбуђеност. Савез Вучића са двором тумачио се као дело управљено противу И. Гарашанина. То је био унутрашњи значај догађају, али је још замашнији био његов спољашни смер. Министарство, коме је на челу стајао А. Јанковић, значило је министарство, које ужива поверење Аустрије, ма да Вучић, који се сматраше као заштитник тога министарства, није могао имати никаква договора са Т. Радосављевићем. Такво се схватање потпуно оправдало, кад је одмах за тим више њих, у аустријскоме консулату радо виђених чиновника, заузело нека важна места од поверења у државној служби, као што је нарочито била полиција у престоници, и дирекција у министарству спољашњих послова.

Од овога тренутка аустријски консулат постао је најпримамљивије средиште за политичке кругове; био је, шта више, извор моћи и напретка за све оне, који су му се приближити хтели. Ну долазак Јанковићев на чело земаљске управе био је, у исти мах, сигнал борбе на две стране: и споља и изнутра. Савез са Вучићем распиривао је ватру унутрашњу, нарочито у редовима привржененика Гарашанинових, а савез са Т. Радосављевићем, изазивао је суревновање француског консула, коме је и иначе било криво, што се двор сајузио

са Вучићем, а није са Гарашанином. Кад је пао Севастопољ, био је француски утицај на ономе врху, до кога се он икада могао у Србији успети. Слободније се смела у Паризу оцењивати западна политика и западна војска, но у Србији. Дезесар (Des Essart) био је тренутно свемоћан. На његов захтев бише тада збачени и уредник и цензор, кад „Српске Новине“ прештампаше (број 133 од нов. 1855) неки чланак из рускога листа „Северне пчеле“, где се доказивало, да Запад нема за што да се радује паду Севастопоља: ни Енглези, који су и том, као и сваком другом приликом, побеђивани, ни Французи, који су задобили Пирусову победу, па даље изводио, да су у напредак сви изгледи за Русе.

Но сав утицај Запада био је пролазан; Запад, не имајући услова да се укорени у Србији, морао је свагда то земљиште да уступа било Русији, било Аустрији. Тако је и овога пута лавски део утицаја пао у руке Аустрији, по што је руска политика, у то време, била без званичнога представника.

И ако су односаји према суседној монархији били 1854 замршени и до опасности запети, они су се брзо почели расправљати, чим су се догађаји од Србије одмакли. Њен консул Радосављевић био је неуморан у својим покушајима, да кнеза одржава под својим утицајем. „Аустријски консул не пушта кнеза ни тренутка из очију, и зна, да му сваком приликом наметне свој савет, без кога кнез ништа више не предузима“. Тако је писао својој влади пруски консул Мерони 30 маја (11 јуна) 1856.[1] Радосављевић је продирао у седнице министарске, које су се у двору, у одређене дане, држале; тражио је остентативно прилику да све види, све да управи и упути у своме смислу и правцу тако, да ова-

[1] L. Ranke, S. 408.

кав савез ни највеће користи не би могле да оправдају. Далеко од тога, савез је за обе стране био бесплодан, а за Карађорђевића био још и неоспорно штетан. Аустрија је имала задовољство, да гледа свој утицај у суседној кнежевини, и ништа више; он јој није могао уштедети ни штете ни неприлике опсервационе војске од 1854, а да и не помињемо удара, који је она претрпела са познатога меморандума српског од 5 марта 1854. За кнеза пак био је савез аустријски управо фаталан, давши његовим противницима у руке оштро оружје противу њега, а њему не могавши, у данима кризе, судбину ни у колико олакшати. Утицај аустријски у Србији основан је био на личним одношајима, а не на каквим међусобним користима обеју земаља, било политичне, било материјалне природе, па је и ишчезао кад и његови лични носиоци.

Јанковићу није било суђено, да буде дуго званични представник ове политике. Знамо већ, да он није био државник, који би имао толико чврстоће, да дуго истраје у борби са препрекама сваке врсте. У првоме свом налету, он је одважно прихватио борбу и са Дезесаром и са Гарашанином, али је он био и довољно уман да увиди, да, као државник без корена у Србији, није имао изгледа, да изиђе из борбе са успехом. Одмах с пролећа (29 маја 1856) он одступи, оставивши отворено поље новим покушајима, новим кризама министарским, које су сад већ постојано стајале на дневноме реду.

До краја 1855 било је неке сталности у унутрашњим одношајима бар у толико, што је све дотле, за три пуне године, остала на челу владе једна иста личност, а одатле су долазила министарства, од којих није могло ни једно једино саставити годину дана. То је био израз лабавости, која се још огледала и у томе, што су старе, познате, или и заслужне личности замењивали нови људи без значаја. А да

се овима прибави нимбус ауторитета, узимани су у владу заштићеници час једнога, час другога великана. Олигархије више није било још од онога тренутка, кад је кнез продрьо са својим гледиштем о уставу. Њу је одменио тешњи круг дворских људи, који је покушавао савезе час с једним, час с другим моћним противником, што још беху у животу: Вучићем и Гарашанином, узимајући свагда у помоћ једнога противу другога, али више ни једноме не дајући власти у руке. Власт је давана њиховим заштићеницима, а за бољи успех, увршћен је у категорију заштићеничку и зет кнежев Коста Николајевић.

По што је Јанковић такву комбинацију, не са успехом, био већ покушао са Рајом Дамјановићем под протекцијом Вучићевом, сад је ред дошао био да се покуша савез са Гарашанином. Таква је комбинација искрсла, после одступа Јанковићева и неке кратке провизорије, 16 септ. 1856. Николајевић је примио управу унутрашњих послова, а управа финанције била је поверена Ј. Мариновићу, пријатељу Гарашаниновом. Сад је изгледало, да се кнез, уласком Мариновићевим у владу, сајузио са Гарашанином, а, у исти мах, да се тиме учинила уступка и Дезесару. С друге стране није био заборављен ни Теја Радосављевић, који је такођер имао свога пријатеља у влади, у лицу Стевана Марковића, министра правде и просвете. Председник овоме министарству био је Алекса Симић, али за врло кратко време. После неколико месеца, он одступи (19 јуна 1857), а на његово место дође за председника и министра спољашњих послова Стеван Марковић, човек добронамеран, једномисленик А. Јанковића, али пасиван и без одлучности и енергије Јанковићеве. Марковића, као министра правде и просвете одмени Јеремија Станојевић.

У таквом друштву имала су да се крећу на влади двојица од најинтелигентнијих и најобразованијих чланова мла-

ђега нараштаја. То је било прво министарство, у коме су нашли места људи образовани на западу. Њих су занимале лепе мисли о унутрашњим реформама, али је законодавна власт била у рукама старога нараштаја, који је с неповерењем гледао на њихове покушаје. Њихове добре намере беху се појавиле у једноме стању, које се беше већ истрошило; у једној владавини, која се беше већ исцрпла, уморила. Управни начин младих министара чињаше се бирократији сувише европски, благ; њихов ауторитет лак и неосетан. Протектори њихови, и ако их радо гледаху на влади, нису од својих међусобних осећања, један према другоме, ништа попуштали. Ватра међусобне мрзости тињала је под пепелом. ([1])

У то доба беше се владавина врачарска већ видљиво распала својим личним процесом. Како је који њен представник силазио са позорнице, тако је и владавина слабила, не налазећи више накнаде за изгубљене снаге своје. После парискога мира њени су редови изгледали врло проређени. Пошто 1852-га година беше однела Стојана Симића, па Аврама Петронијевића, двојицу од главних стубова њених, сад по свршетку Кримске војне, међу државним саветницима не видимо више ни Вучића, ни Гарашанина, ни Книћанина, ни чувенога војводе попа Луке Лазаревића, ни заслужнога проте Матије Ненадовића, ни Милосава Здравковића Ресавца, ни Милутина Петровића Хере, брата Хајдук-Вељкова, ни других. Од оних стараца, од којих беше образован државни Савет 1842, сад у њему сеђаху само још четворица: Тенка, Баћа, Јеврем Ненадовић и Стојан Јовановић Лешјанин. Сви важнији мужеви, који су суделовали при узвишењу Карађорђевића, или су били оставили овај свет, или сишли са јавне позорнице, заменивши Београд сеоском самоћом, у коју

([1]) То је министарство остало на управи све до мисије Етем-пашине (31 марта 1858), или до обновљења Олигархије.

су се били повукли, да проводе последње дане свога живота; или су се, најпосле, налазили у опреци са кнезом, један мање, други више противу њега активно заузети. Отуђивши од себе све снаге, све елементе од ауторитета и значења, двор се беше усамио; он беше сведен на тесни круг привврженика рекрутованих из елемената, који му нису могли подићи угледа ни својим личним својствима, ни својим друштвеним положајем. Ну и ови удворљиви људи савијали су се око кнеза само дотле, докле су у његову звезду веровали, а чим су опазили, да га звезда оставља, они су га и сами остављали. И у нас се поновило оно, што бива свуда у сличним приликама. Уз кнеза су стајали још и његови сродници по жени, који му нису могли ставити на расположење ни ауторитета, ни талента; нису му могли пружити ништа више до своје оданости, која је за њ могла бити од врло сумњиве користи. Кнеза је био већ оставио и најумнији члан породице, многогодишњи саветник његов Ацика Ненадовић, кад је видео, да је кнежев положај постао очајан. То је био најречитији симптом времена. Кад једна владавина падне на своје последње снаге, онда је она обично на измаку; а ако су те последње снаге још и карактера ништавна, онда су оне претече извесне пропасти — не за то, што и оне не би могле државни точак окретати већ утрвеним колосеком, већ што оне, саме собом, значе, да се повукло све што је умом и карактером јаче, изгубивши веру у стање, коме је дотле служило, па га његовој судбини оставило.

Кнез није могао ни помишљати да апелује на народ, јер је владавина врачарска, од свога постанка, тражила наслона изван земље. Један пут је она, због међусобне заваде, апеловала на народ, па и тада је народ, пре пристао уз своје трибуне, но уз кнеза. На ту помоћ није се више ни мислило, јер је она претпостављала потребу слоге међу свима

меродавним чиниоцима државним,докле, на против, они беху растурени и завађени. Двор, са своје стране, место да спаја и пријубљује, приносио је и сам да раздваја и слаби и такве снаге, на које би се могао с поуздањем наслонити. Он није умео да одржи у оданости ни самога Книћанина, који се био са судбином кнежевом без резерве идентификовао, а био му је од пресудне вредности, ставивши му у службу велики ауторитет свога имена и свога искуства. Пред саму своју смрт морао је и овај витешки муж да пије горчину сплетака, које су га толико потресле, да би и он извесно био стао у редове одсудних противника дворских, да му је промисао дане продужио.

Дотле је било опште стање државно заједнички производ олигархије и двора; али је кнез имао и својих искључних заслуга за пропадање владавине од 1842. Што се он од 1848, са малим прекидима, био искључно наслонио на Аустрију, то је била његова лична ствар. Није можда ни сам А. Јанковић могао желети, да га види, да се он толико истакне, колико је кнез на своју руку чинио, остентативно примајући или походећи нетактичнога генералног консула Т. Радосављевића. То је кнеза без потребе, а и без користи и личне и државне, трошило; јер његови лични одношаји са Тејом, били су више ствар параде, ствар спољашњега ефекта, од кога даље није граничар дипломат а ни умео да мисли. Једини стварни резултат ове политике био је тај, што се ширила мрзост на кнеза, око кога се беше већ склопила тесна фаланга непријатеља. Народ је ишао за својим вођима, који су према кнезу били задахнути осећањима непријатељства; они су духове противу кнеза дотле наоштрили, да је све, што је умело мислити, било или противу њега, или није било за њега.

У оваквом стању ствари све је зависило од случаја. Чињаше се, да не треба великих потреса, већ да би један

удар био довољан, да обори целу врачарску зграду. Нараштај је тадашњи још био под утиском оружанога преврата од 1842, па је мислио да опасност може доћи тим истим путем. Међу тим избије на површину политично злочинство, које меродавни кругови нису предвиђали.

Велико је било изненађење, кад се сазнало, да је откривена завера управљена противу живота кнежева, а још веће, кад се видело, да су је скројиле високо положене личности, које су припадале највишим политичним и друштвеним слојевима.

27 септ. 1857 би ухапшен Раја Дамјановић, кад је излазио из седнице државног Савета, а за тим потоњих дана, бише похапшени Тенка, Баћа, П. Станишић и Цв. Рајовић, као завереници противу живота кнежева. Каквога су интереса могли тражити у завери људи, који су стајали на највишим тачкама, које им је отаџбина њихова могла пружити: Тенка, председник законодавнога тела, најбоље награђен, највише подигнут; Баћа, Раја, П. Станишић, чланови државнога Савета, награђени и одликовани, па Ц. Рајовић, човек, који је, и ако династични противник и ранији више пута завереник, био стављен на чело највишем земаљском суду? Криминалној историји припада да одговори детаљно на сва ова питања, а ми ћемо се ограничити, да констатујемо, да су у завереника морале претезати побуде опште политичне природе над побудама личним, по што не видимо, каквога би личног интереса могао њима успех донети. Ну, у исти мах, не може се одрећи, да је ова појава била и производ општега државног стања. Ми смо напред покушали да ту ситуацију нацртамо, али се она тек после тога догађаја потпуно обелоданила. Чим је завера насела, онда је цео свет био пун најоданијих, најлојалнијих осећања према кнезу; гнушали су се завере сви, па и другови и повереници заверенички. А кад су године и при-

лике одмакле опасност од оних, који су у ствар посвећени били, показало се, да је број њихов био огроман. Ту је било и официра виших и нижих, грађанских чиновника разних положаја, па и грађана до самих сељака. Тако је дубоко било подривено земљиште, на коме се љуљала зграда од 1842, тако је деморализација била дубоко захватила појмове и осећања нараштаја, да се могао наћи толики свет, који политично злочинство није сматрао за грех: и председник оне установе, која је позвана да земљу моралише, дајући јој добре законе; и официр, који се под заставом заклиње на верност владаоцу; и слуга државни, који је позван, да предупређује зло; и слуга цркве, који се толико заборавља, да убицу на злочинство заклиње, па и орач, који се прима убилачке улоге!

Тако је, уз политично претворство, развијена била и политична квареж у опште — плод најпре столетне турске владавине, а за тим, плод вишегодишњега унутрашњег трвења, које је у политичних кругова моралну снагу саломило било.

Какав је могао бити завереницима крајњи смер у погледу на ново стање, које су они желели поставити, не чини нам се, да је и до данас довољно расветљено. Онда се држало, да су завереници смерали, да установе кајмакамију, што је и изгледало као вероватна претпоставка. — У хартијама завереничким нађена је једна адреса спремљена у име народа, да се поднесе свима представницима гарантних сила. Адреса, тужећи кнеза и излажући његове мане, предлаже европску комисију, која би извидела стање земље, па тражи странога принца Србији за кнеза. Вероватно је, да је ова адреса из ранијега времена. Завереници су, на испиту, одрекли, да им је била намера повратити Милоша на владу. Ну по учешћу Рајовића у завери, по пореклу средстава, која су њој била стављена на расположење, завера је носила, бар споља, боју династичну.

Што, мимо заверенике, и други тадашњи прваци у опозицији нису били посвећени у тајну завере, прилика је, да је долазило отуда, што им се није смело поверити крајње средство, којим су се завереници послужити хтели. Али су они сви пристајали на преврат; само би њихови путови били мање насилни и мање грозни.

Завереници су били осуђени на смрт, па, у путу помиловања, послати на вечито заточење у кулу Гургусовачку; а саветници, против којих се није ништа могло судски доказати, били су принуђени да иступе из државне службе. Све дотле, од како је завера откривена, било је јавно расположење на страни кнежевој, али одмах одатле почиње за њега неповољан обрт. При експедицији завереника̂ поступило се са њима без свакога обзира. У тешкоме гвожђу, без топлих хаљина, они су потрпани у кола ћебетима завијени, у позно јесење доба, а власт је одбила, да прими топле хаљине, које су им породице биле донеле. У опште, поступак је био тако суров, да је имао своје кобно дејство. Не ћемо испитивати, да ли је оно осећање, које се том приликом јавило, било у опште осећање својствено свима народима, али ћемо констатовати, да се више него један пут осведочило у Срба̂, да се из крајње осуде прелазило у сажаљевање и симпатију, кад год се видело, да се над осуђенима излива зла природа људска. После јучерањих строгих осуда, које су са свију страна налазиле неограниченога израза противу завереника̂, сад је свак стао сажаљевати осуђенике; јавно се мишљење на један мах окренуло у њихову корист. Оно се у толико више снажило, у колико су се из Гургусовца стали разносити свакојаки гласови о поступању, коме су они били изложени. Мало се питало, да ли су сви ти гласови били основани; свет, који је био сведок неразложној експедицији завереника у Гургусовац, веровао је све, што се, право или неправо, разносило.

То је окретало општу струју у њихову корист, а заостали једномисленици заверенички чинили су све од своје стране, да ту струју подржавају и снаже. Од највећега дејства на томе путу била је радња растераних остатака олигархије. Они су сви били заузети, сваки на свој начин, да изазову репресалије. Највише се радило код гарантних силâ, које, узевши, на Париском конгресу, све хатишерифе под своју заједничку гарантију, беху подјемчиле и хатишериф од 1838. Сад су се тек показале последице оне нехатости српске владе, поред које се могао на Парискоме конгресу одржати овај устав без измене и поправке, на коју су европске силе показале воље, а коју је турска дипломатија знала изиграти, не нашавши никакве препреке од стране Србије приликом конгреса у Паризу потпуно незаступљене. Растерани саветници стану радити у име 17 члана Устава. Они су и заповеднику београдске тврђаве и представницима гарантних сила доказивали, да је Устав погажен тиме, што су толики чланови држ. Савета, једни осуђени а други свога положаја лишени, без одобрења Портина. Највише је у томе правцу радио И. Гарашанин и лично у Паризу, и у Београду преко франц. генер. консула Дезесара. Русија није имала никаква интереса, да узима у заштиту А. Карађорђевића, коме је остала кивна за политику, којом је он ишао за време Кримске војне. Француска је одсудно стала у одбрану осуђеника у име гарантованога Устава од 1838. Њен консул у Београду био је неуморно заузет за њих; радио је за турско посредовање и преко своје владе, и преко посланика Тувнела у Цариграду; примао је породице осуђеничке отворено и тешио их надом на скоро бављење њихових сродника. У одбрану владе и кнеза није дио нико, па ни Аустрија. Она је, по свој прилици, избегавала, да долази и на томе пољу у сукоб са француском итиком, са којом се тада већ ружно сусретала у питању

талијанском, које се већ свом својом озбиљношћу примицало, јер не треба да изгубимо из очију, да се ми сад налазимо на свршетку 1857 и у почетку 1858 године, а у то време, да се већ спремао француско-аустријски заплет. Дипломатија је у толико јаче могла радити за Портино посредовање, што је радила не само у име гарантованога Устава, но још и у име човечности. Невештим, неразложним и суровим поступањем српске владе, судбина се тако окренула, да су завереници узимани у одбрану, у име човечности! До тако очајнога стања била је дошла ствар кнежева из односно поправљенога положаја свог.

У току јануара 1858 Тувнел успе у Цариграду да склони Порту, да се, у име 17-га члана Устава, умеша у унутрашњу размирицу српску. 17 марта 1858 уђе у Београд њен комесар, Етем паша, познат са своје мисије од 1854, образован и искусан, али и доста прек државник турски. Њега је пратио Кабули-ефендија, први драгоман Портин. Царски комесар био је дочекан у Србији не толико усрдно, колико бојажљиво и понизно. Преда њ су послати на границу помоћник министра унутр. послова и начелник министра спољашњих послова, а изван вароши до Емеклука изашао му је на сусрет први министар кнежев са тумачем и два ађутанта. Још одмах на овоме првоме састанку са председником кнежеве владе, царски комесар нашао је за добро, да изнесе пред Србе сузеренски ауторитет, који је он представљао. Он изрази незадовољство кнежевом министру, што га није дочекао министар унутрашњих послова, него министар спољашњих послова, „по што смо, рекао је, ми сви чиновници једнога девлета“. Марковић је одвео Етем-пашу на дворским колима у тврђаву праћен једним одељењем каваљерије. На пијаци код батал-џамије били су упарађени војници српски са једним делом низама градских, који су га поздравили музиком и

пуцањем из топова. Још је значајнији био дочек опозиције. Њени главни представници, са Вучићем и Гарашанином на челу, изашли су били такођер до Емеклука на сусрет царскоме комесару, а у знак своје потчињености и лојалности према султану, имали су и они, као и књажев министар, фесове на глави. Ми их за то не кривимо, јер су они већином одрасли у предањима и појмовима онога времена, кад је слобода Србије клијала још испод копита турског; али не можемо а да не узмемо на знање ове и друге сличне појаве, које носе на себи обележје пуно израза; они су фесови боље но икаква застава обележавали политични правац опозиције.

Први посао царскоме комесару био је, да прегледа акта о Тенкиној завери, и по што другога исхода није било, завереници буду, путем књажевога помиловања, затвора ослобођени и нарочитим официром турским (Осман-бејом) одведени у Турску, од куда се, без одобрења књажева, не би смели повратити. Помиловању су узети за повод светли ускршњи празници, но правим побудама није нико ни тражио коментара. Сви су се завереници користили тим исходом, сем Раје Дамјановића, који је у кули умрьо пре него што је царски комесар и ступио на српску земљу. Његова смрт била је мистериозна, на сваки начин тако сумњиве природе, да је таста Рајиног, богатога трговца Мишу Анастасијевића, наоружала самртном мрзошћу противу Карађорђевића и опозицији ставила на расположење велико богатство његово.

Дотле је царски комесар радио као судија у спору између кнеза и завереника, а сад он узима у своје руке спор између кнеза и опозиције.

Пред Етем-пашу врвело је у град на тужбу све, што је било запојено духом непријатељства према кнезу, а од књажевих бранилаца ишао му је слабо ко; најинтелигентнији и најодлучнији заступник књажев био је пуковник

Миливоје Петровић Блазнавац, начелник војнога одељења у министарству унутр. послова. Царски комесар, под утицајем ове једнодушности, и ако није имао одсудно непријатељских упутстава противу кнеза, зачне у себи одлуке по њега неповољне. Да је кнежева странка ма колико снаге представљала, он би био њу, као што се изражавао, прихватио и подржао; ну она је била не само веома малобројна, но још је била сведена на личности без ауторитета и без политичнога и друштвенога значаја. Етем се решавао не без колебања, ну његово колебање преломи Дезесар, склонивши га да од Карађорђевића заиште оставку. И кнез, изгубив присуство духа, а остављен и од Радосављевића, био је већ спремио оставку, и био би још тада оставио владавину, да се не нађоше два човека, који, сваки својим путем, принесоше да се он за тај мах спасе. К. Николајевић, мин. унутр. послова, познајући терен цариградски, на коме је више година, као заступник Србије, радио, посумња, да царски комесар ради у духу својих инструкција, па навали, да се наложи српскоме заступнику у Цариграду, да се извести и на Порти и код посланика гарантних сила, да ли Етем има овлашћења да тражи оставку од кнеза. У исти мах Блазнавац стане храбрити кнеза и одвраћати га, не без успеха, од оставке, а руски консул Милошевић поручи му по нарочитом човеку да не даје оставке. Међу тим јави из Цариграда Петронијевић, да Фуад-паша, министар спољ. послова, одриче, да је Етем-паша овлашћен ићи до оставке, а неки представници гарантних сила, међу којима је био на првоме месту руски, да су изјавили, да они, за случај потребе да се кнез уклони, и себи, као гаранти, задржавају право гласа. Кнез се сад охрабри и откаже оставку. Што је руска дипломатија била у реду оних, који су се противили крајњем прелому, биће, без сумње, са тога, што се она бојала, да се, под утицајем Етем-пашиним

и Дезесаревим, не изврши у Србији промена врховне власти са исходом, који би могао годити политици француској, али не и назорима Русије; јер је руски кабинет био извештен из Београда, да Дезесар истиче И. Гарашанина за кандидата на кнежевско достојанство.

Положај се сад из основа измени. Етем паша, не успевши да збаци кнеза, почне радити на измирењу опозиције са њим, и ова, не видећи за себе повољнијега исхода, пристане претворно на мир са кнезом. Она, шта више, образује и владу по својој вољи и потреби (31 марта). Гарашанин узме у своје руке министарство унутрашњих послова, најважније министарство, које је у себи обухватало и војску; Јован Вељковић, постојани привржених Вучићев, добије финанције, Црнобарац, који је у последњем тренутку пристао уз опозицију, прими министарство правде и просвете, а представништво (председништво) и управа спољашњих послова повери се Стевану Магазиновићу, који је, уза свој помирљиви и благи карактер, доносио новој влади одсуство сваке воље, а то је Гарашанину и требало, да, преко њега, и важну управу спољашњих одношаја у своје руке добије. Саветници поводом завере отпуштени из државне службе (Лазар Арсенијевић, Гаја Јеремић, Стојан Јовановић и Живко Давидовић) буду повраћени у Савет, у коме заузме председништво Вучић, а подпредседништво А. Јанковић, човек свију нових ситуација, државник, кога видимо свуда са победиоцима.

Сад је Етем-паша могао бити „српски гост“. Истога дана, кад је нова влада примила у своје руке крму Србије, пређе он из града у варош, где му је био спремљен стан у гостионици „код српске круне“, са које је овај натпис био скинут, да не би на владу српску бацио сенку нелојалности према Султану. Прелазак у варош био је извршен свечано. Нови представник и министар спољ. послова

није се ни појављивао. Место њега возио се Гарашанин под фесом са царским комесаром у дворским колима. Та појава Гарашанинова била је довољна да обележи господара нове ситуације. Комесар је био праћен још и кнежевим ађутантом, варошким управником и једним одељењем српске коњице. Од капије градске до вароши била је упарађена турска војска, а одатле до новога стана пашинога војска српска. У стану је царскога комесара примио Вучић са два државна саветника.

Свечаност је ова, ако је за кога још могло бити сумњиво, изнела на видик да јучерашња опозиција, а данашња влада, заузима према сузеренској сили онај исти положај потчињености и удворљивости, који је заузимао и сам Карађорђевић. У односајима према Порти они су стајали на једноме истом непроменљивом гледишту, које је имало свога корена у њиховом заједничком пореклу. И ако појава султанових комесара у Србији и није била ништа ново; и ако свечани пријами пашâ и везирâ нису били ништа необично, догађај је овај сад производио немио утисак на нараштај, који је већ другојачије гледао на положај Србије према Султану. Испред тога догађаја стајао је већ Паришки уговор, који је Србији политично биће поставио био на нову, међународну основу, коју Порта није могла више по својој потреби да ремети. Колико је олигархија имала разлога, да се радује своме успеху, па да му даје и израза у одликовању султановог посланика, толико је она губила из очију значај немилих утисака, који су, са њенога понашања, падали на јавно мишљење. Тек кад је ово мишљење добило прилику да се слободно изрази, олигархија је осетила последице свога правца, не успевши можда ни онда, да разуме анахронизам, који је покушавала да успостави.

Што је олигархија била безобзирнија, што је она свечаније славила Султана и свој успех, не штедећи народних

осећања, то се јавно мишљење све јаче противу ње окретало. На своме клизавом путу, она није имала ни мере, ни резерве. „Миръ вамъ!“ — писале су „Српске Новине“! „Миръ вамъ!.... поздравио је Христос спаситељ ученике своје, кад се у средини њиховој појавио први пут после васкрса свог. „Миръ вамъ!“... разлеже се данас и по нашем народу. „Миръ вамъ!“ поздрављају нас поглавари наши, повративши се узајамној љубави и слози међусобној.... Хвалимо те и величамо, велики Боже, за благослов, који си излио на драгу нашу Србију, повративши љубав и слогу међу поглаваре наше! Клањамо се и вашој мудрости, достојни оци отачаства!(¹)

Настао је био заиста мир, ну мир, који олуји претходи; мир, у који није нико веровао, па ни сами учесници и потписници његови. Усклицима и весељем они су хтели да се представе народу као победиоци, а с друге стране да задовоље султановог комесара, који им је, надали су се они, требао још и за последњи акат драме. Етем-паша, са своје стране, понашао се вешто и мудро. Његово понашање подсећало је на онога војводу римског, Т. К. Фламинија у Коринту, који, по што је Јелинима све слободе одузео, скупљао их је, те с њима заједно плакао на гробу њихових народних установа. Још је вештији био комесар султанов у Београду. По што је свечаним посредовањем у једном кардиналном унутрашњем питању, подигао углед и ауторитет султанов у Србији, а кнежевини нимбус унутрашње самосталности коначно разбио и њу на ону тачку потчињености према султану свео, на којој она, од свога постања није никада стајала, — он се тада представио народу српском са маслиновом гранчицом у руци, као носилац мира, као тумач благовољења султанова: он је сазвао Србе, али не да

(¹) Број 38 „Српских Новина“ за 1858.

плаче, но да се с њима радује и веселн — на гробу, који је био спремљен да њихову самосталност сахрани. Обилно угошћен од стране кнеза и владе, позвао је и он у свој стан на забаву цвет београдскога друштва. Инспираторима „Српских Новина“ чинило се, да се налазе „у чаробним гајевима или у вилинским дворовима“. Нису знали, како да се нахвале „љубазности“ Етем-пашине, и „салонскога опхођења“ Кабули-ефендијиног. А кад је комесар, у својој здравици, исказао од цара поздрав народу српском „тада.си мислио, веле „Српске Новине“(1) да ће се громом усклицавајућих гласова пораспуцати сводови од соба“. Преко ових узвика није ништа речитије могло да изрази епоху политичног опадања (décadence), која је владала у Србији од 1856—1859.

Етем-паша, свршивши своју мисију, вратио се у Цариград (25 априла) онако исто свечано испраћен, као што је био и дочекан. Давши 17-ом члану устава нов живот и нову снагу, он је ширимице отворио врата Србије мешању Портином у унутрашње послове њене, и средством Државнога савета, као железним ланцем, привезао је Србију за Цариград. Кнеза је оставио у положају потпуно поколебаном. Од онога тренутка, кад је портин комесар на српску земљу ступио, поткопан је био ауторитет кнежев, у колико га је он још имао. Појава комесарова охрабрила је и најбојажљивије противнике кнежеве, а неутралне стихије, којих је број свагда и свуда највећи, она је претурила у коло кнежевих противника. Олигархија је сад опет имала потпуну власт у рукама; ну она није сигурна била, да дворска превласт опет не оживи и да јој за час не избије из руку све победне трофеје, чим се ситуација било спољашња, било унутрашња по кнеза на боље окрене. Прваци олигар-

(1) Од 10 апр. 1858 број 42.

хије били су људи искусни; они су се више но један пут уверили, да све у Србији брзо долази, а још брже да пролази. С тога они закључе, да своје tековине обезбеде законским гарантијама. По споразуму са Етем-пашом, они издаду закон (познат као „закон Етем-пашин“), којим преиначе, у своме смислу, „Устројеније савета књажества српског“ (од 27 апр. 1839), о коме се, као што смо већ поменули, водио спор између кнеза и савета. Овај закон, потврђен 3 маја 1858, био је нека врста устава за Србију. И ако није највише државне власти поставио на нове основе, он је до крајњих консеквенција извео уставна начела, која су већ стајала, и ближе их обележио; он је стеснио још више власт кнежевску, а још јаче обезбедио непокретност положаја саветничких. По њему, број саветника, уставом одређених (17), има свагда да буде потпун; а свако упражњено место саветничко има да се попуни најдаље за шест недеља. Саветнике бира Савет, а потврђује кнез. Они сами себи бирају, у одређени дан, из своје средине председника и потпредседника на три године. Сваки предлог саветски, у који улази и постављање саветника, има кнез за два месеца да одобри, и ако он то ни први пут, па, на поновљени корак, ни други пут не учини, онда Савет сазива главну седницу, у којој, ако се две трећине изразе за саветски предлог, овај добија силу закона. Главне седнице разликовале су се од обичних у толико, што су у њима седели још и министри, којих је било четири. Закон од 3 маја полаже, да кнез може министре узимати само из средине Савета, у који се они опет враћају, кад се од министарских дужности разрешавају. Усвојено је, шта више, и начело министарске одговорности, ну све у духу главне олигархијске мисли. Министри одговарају Државном савету, а суди им апелациони суд у првом, а касациони у другом и последњем степену. И за злочинства

обична и политична, као и за кривице, имају и министри и саветници такођер одвојено судство са повластицама, по сили којих њима суди државни Савет у другом и последњем степену. У свима случајевима и саветницима и министрима суђење је јавно; њима се даје бранилац, који има свагда последњу реч; ако су у затвору, овај има свагда да одговара њиховом достојанству, и да буде без стеге и окова. Ако би саветник био осуђен на губитак звања, или на другу казну, која собом доноси губитак државне службе, онда се, ако је он пресудом задовољан, подносе Отоманској Порти акта ради знања, а ако није задовољан, онда се акта подносе Порти ради уверења, „да ли је по земаљским законима поступљено и пресуђено; и тек онда, ако в. Порта не би имала приметити, да је противу истих закона поступљено, пресуда ће се над осуђеним чланом Савета моћи извршити“.

Сви аристократски устави у староме као и у средњем веку, у Спарти као и у Млецима, носе на себи тип веома сложених и вешто израђених творевина. Овај наш устав, ако их, у томе погледу, није надмашио, није заиста ни мало иза њих заостао. Гледајући на установу министарске одговорности, гледајући на начело јавности при суђењу министара и саветника, на присуство браниоца, који свагда има последњу реч, — могли бисмо доћи у искушење да се радујемо, што видимо усвојене либералне тековине новијих времена; ну кад ближе загледамо у њихову примену, онда одмах пада обмана. Сва та начела улазе искључиво у службу олигархије: саветника и министара, а даље се ни мало не тичу свеколике остале Србије.

Необична је ово била мешавина од начела либералних и аристократских. Унутрашња борба са апсолутном монархијом, потпомогнута политиком сузеренога двора, развила је олигархијску владавину у тако потпуноме облику, да је

Србија, са својим законом од 3 маја 1858, и саме Млетке, у овоме погледу, за собом оставила. То је био последњи производ двадесетогодишње борбе, у којој је олигархија постигла успех, који ју је претурио на земљиште, где већ почиње свемоћност. Ако Монтескије има право, кад тврди, да је умереност један од главних услова за опстанак аристократских владавина, наша је аристократија тај закон очевидно прегазила и своме се крају примакла. Поглавар државни у монархији нема ни оноликo власти, колико је има поглавар сваке републике, докле државни савет има у својим рукама свуколику законодавну власт, а има посредно и извршну преко министара, који су његови чланови и њему одговорни. Он, шта више, налази заштите за своја јавна права, па и за своје личности, и ван земље — код Порте, за коју он веже своју отаџбину. Такве појаве једва да има и где више у историји!

Колико је важно питање о границама власти, толико је не мање важна и њена употреба, па и овде није Савет умео да оправда своју велику власт применом, која би била од опште користи; он ју је употребљавао свагда са тежњом, да своје повластице учврсти. Борба, која се најпре отпочела противу самовоље, па после прешла у начелну борбу противу апсолутне монархије, прелазила је на дневни ред преко народа, као да га није ни било. Савет није показао ни мало воље ни готовости, да и народу отвори врата макар и за најмање учешће у државним пословима, докле је, напротив, стално и брижљиво развијао и снажио положај бирократије. И као што обично бива у владавинама ове врсте, и овде је, уз запуштање и сузбијање јавних права народних, обраћана пажња на развијање његових приватних правних одношаја. Овоме правцу могло је много принети и присуство у влади одличнога правника Д. Црнобарца, који беше образован у духу новога времена, па развијаше живу

радњу на пољу приватнога права. Њему се такођер има захвалити, што су тада, први пут у Србији, укинуте кврге и друге стеге при испитивању криваца.

Олигархија је сад била на врху своје моћи и свога значаја. Србија је гледала пред собом обновљену слику олигархије од 1842, слику, на којој није било онолико фигура, колико онда, али су биле две главне: Вучић, представник силе и преврата, и И. Гарашанин, умни вођ целога покрета. Уз њих је стајао представник богатства и освете мајор Миша Анастасијевић, до срца увређени таст Раје Дамјановића.

Они, који су развитак кризе у Србији поиздаље гледали, могли су помишљати, да ће бар за неко време владати примирје између кнеза и његових старих противника, а садашњих органа и саветника, по што су се већ били измирили, а државни Савет био се још и законом од 3 маја обезбедио. Ну у Србији слабо је ко у то примирје веровао. Чим се тријумвират наместио и осигурао, стао је он смишљати средства и путове, којима би свој крајњи смер постигао. Међу тим се карактер људи од 1842 био знатно изменио. Докле су они, пре 16 година, изишли били у борбу јавно са оружјем у руци, сад су се борили покривеним путовима. Шта више, показало се, да међу њима има и људи, који ни мучка средства нису презирали. Ну Вучић је таква средства свагда од себе одбијао. Још пре 1839, кад су његови једномисленици предлагали такве путове противу Милоша, он их је љуто карао, одбијајући од опозиције сваки пут, који би могао и њу и земљу да упрља. Ни у овим приликама Вучић се није био променио. Гарашанин је још налазио, да су мучка средства и несигурна, а његов пут да је поузданији. Гарашанин је хтео, да се апелује на велику народну Скупштину, сигуран за успех у тадашњим одношајима власти. Од како је та мисао

усвојена, врачарској владавини куцнуо је последњи час. Карађорђевић је имао доста противника, али је његова пропаст била извесна у онај мах, кад су му прилике увеле у отворену акцију и једнога противника са оном вештином и са оним искуством, којим је располагао И. Гарашанин, али и са оним моћним положајем, који је он у државној управи заузимао.

Од тада се развија драма пропасти Карађорђевићеве у своме последњем чину. Он се нашао усамљен, остављен од свију и у земљи и ван земље. Оставила га је била и Порта, ма да се он, за све време своје владе, могао пре огрешити о народну мисао, но о своје васалске дужности према Султану. Не ћемо помињати његових дела пре 1856, која су лежала у захтевима времена и прилика; али и последњих година, кад је париски уговор створио био Србији много поузданији међународни положај, кнез је давао Порти о својој лојалности и таквих доказа, на које није био обвезан. Он јој је, 1856, позајмио из државне касе пет милиона гроша, па и сад, у време Етем-пашине мисије, он је био готов да прими и њену пресуду, која га је хтела лишити владалачког положаја. Он је био осуђен, да у историји српске кнежевине остави поуку, како је Порта свагда била готова, да жртвује и најоданије личности начелу свога сузеренства, па чак и своме спољашњем угледу у Србији. Да се може појавити као судија у унутрашњим заплетима, да може извршити акат сузеренства у Србији, она је кадра била да олакша струју, која се имала по њу кад тад кобно да сврши. Најзад, за љубав и саме сујете своје, она је кадра била да пружи последницима Карађорђевићевим лекцију пуну поуке и опомене, да се на њу не смеју наслањати.

Није ни мало бољу судбину искусио Карађорђевић ни страна Аустрије. Једно од главних средстава, којима се олигархија противу њега служила, био је утицај аустријски,

коме је он био подлегао. За не пуних десет година овога утицаја он није био у стању да покаже никакве користи, коју би био земљи отуда прибавио. И за време тога периода, Аустрија се према Србији понашала с неповерењем као и пре тога времена: спречавала је трговински саобраћај, забрањивала пренос оружја у Србију, па и саму набавку његову у Аустрији на штету своје властите индустрије. Ако је кнез, као што нема сумње, мислио, да ће му политика, којој се био поверио, у одсудноме тренутку бити бар од личне користи, он се сад и у томе погледу нашао разочаран. Како је турски комесар дошао у Београд, (17 марта), аустријски се консул повукао у свој консулат, постао је невидљив за све време кнежеве кризе, па тек кад је уклоњено питање о његовој оставци, Радосављевић је походио двор кнежев (27 марта). То је био јасан доказ о непоузданости наслона, на који је кнез рачунао, докле, после неколико месеца, није још и речитијих доказа добио.

Међу тим, он покуша да се брани од стега и окова, које му је наметнуо Савет законом од 3 маја. Путем тајним и поверљивим он затражи па и нађе одзива у руске владе, која наложи своме консулу Милошевићу, да учини примедбе противу новога уставног уређења. По свој прилици руски је кабинет зазорљиво гледао успех тријумвирата, који се беше бацио под заштиту Запада, а и начела антимонархијска садржана у закону од 3 маја, нису њему могла годити; ну руски је кабинет остао усамљен у својој намери, коју консул једва да је имао времена озбиљно и да заступи; јер су се догађаји брзо развијали. Кнез предузме пут по унутрашњости земље, да јавно мишљење на своју страну обрне, а његови противници пођу за њим узастопце. Гарашанин разашље свуда своје званичне и незваничне агенте, а Вучић, под изговором да походи лековите воде (у Ковиљачи), крене се к Шапцу и Лозници, где је на великим

скуповима наговарао народ, да тражи сазив народне скупштине. Ту су исту мисао растурили и Гарашанинови агенти и тајно и јавно. За кратко време била је сва земља проривена. Србија је давала свету призор редак у историји: владалац у борби на смрт и на живот са својим непосредним органима, са својим министрима.

Имајући да се ограничимо на појаве спољашње природе, ми ћемо, у томе правцу, додирнути и агитациона средства, којима се олигархија служила. Кад је она, у борби са кнезом, њега оптуживала Порти, она је нападала, на првоме месту, његову земаљску администрацију, ну она је мање са том оптужбом излазила и пред народ, који је знао, да је државна управа њихово заједничко дело, па и њихова заједничка одговорност. Пред народом она је, уз нападе на његову родбину, управљала своје оружје поглавито противу његових спољашњих односаја. У тужби, коју је Државни савет поднео Порти противу кнеза још у току 1856, он је, истина, и у погледу на његову спољашњу политику износио веома теретне ствари, али све са гледишта Портиног. „Кнез је, по тужби саветској, тражио потпоре то код једнога то код другога двора, ради своје личне користи, а на штету законитих интереса царства и народа. У томе смеру, он је своме народу приписивао тежње к нереду, да би тиме доказао кад што отоманским, а кад што опет аустријским властима, потребу да усредсреде војску на граници Србије, а после да то употреби као демонстрацију у своју личну корист. Тражио је помоћи од Аустрије, да протера из земље све знатније људе, које је сматрао као опасне, не услед каквога њиховог неумесног отпора, већ једино услед тога, што нису хтели да учествују у његовим делима, а и ћутањем неодобравали његове поступке. И што је год био виднији такав положај, тим се он упорније држао те системе свога рада, не стидећи се ни страних држава, које

су већу правду одавале његовим поданицима, но он, њихов природни поглавар. У самој земљи сви заслужни људи, који нису могли да одобравају оно, што заслужује строгу осуду, обележени су као противници у такој мери, да сад не може бити никаква зближења између њих и кнеза. Према страној политици таке су исте жалосне последице. Представници Порте и других великих држава, као пријатељи царства и народа, осуђују рђаве поступке кнеза још строже и умесније, јер они, по своме независном положају и по својој увиђавности, могли су још боље и непристрасније оценити поступке кнеза, него овдашњи људи; а то показује, да он ни према њима нема поверења, него се повија по савету једнога страног агента, који ласка његовим слабостима и потпомаже његове личне користи на штету државе и народа. Таквим начином све, како у унутрашњој тако и у спољашњој политици, што не годи његовим личним интересима, проглашено је за опасан елеменат. Кнез се тиме поставио у тако усамљен положај и неповерење према свакоме, да га из тога стања не може извести ничија мудрост, ничије уверење(¹)".

Тако је гласио онај део тужбе саветске, који се односио на спољашњу политику кнежеву. У томе правцу развијале су се и по земљи агитације у разним варијацијама и сада, по што је олигархија опет примила у своје руке крму државне управе. Набрајане су и тужбе унутрашње природе, али су главну улогу играла питања спољашња, која су се сводила на то, „да кнез хоће Србију да доведе до тога жалосног стања, у коме би она, под именом уставне земље, била жртва глупости и самовоље; у коме би, под видом независне унутрашње управе, била немилосрдно потчињена себичној политици суседне државе(²)".

(¹) „Србија и Русија" од Нила Попова. Свеска 4. Београд 1870. Стр. 345—349.

(²) „Србија и Русија" од Нила Попова.

Значајно је, да противници кнежеви нису нигде износили његових односа према Порти, ма да он њој није био мање услужан него Аустрији. Али њој су у равној мери били услужни и његови противници, докле су се они према суседној монархији битно од кнеза разликовали.

Агитација противу кнеза била је жива, отворена, као што је свака политичка агитација, која се врши под заштитом власти. Најпосле је и кнез увидео озбиљност њену. Он је, са свога пута по унутрашњости, писао из Крагујевца Гарашанину, да се по земљи отворено просипљу мутње, а власт да ништа не предузима противу смутљиваца, нарочито у смедеревском округу, где свињарски трговци и њихови калаузи отворено на буну позивају. Нека врста истраге, коју је Гарашанин наредио услед ових прекора кнежевих, више је била намењена да мутње прикрије него да их пронађе. Кнез је помишљао на промену министарства, али од куда би узео министре? Закон од 3 маја био га је везао на тесни круг државних саветника; ако би их узео из саветника својих приврженика, он би у Савету ослабио своју странку, која се тада прилично мерила са његовим противницима; мењајући опет противнике у министарству једне за друге, не би се ништа променило. Кнез, са основом узнемирен великом влашћу, коју је Гарашанин био у својим рукама усредсредио, понуди му да прими представништво (председништво министарства) и министарство спољашњих послова, на што овај пристане, али под условом да сâм себи изабере друга за министра унутрашњих послова. Очевидно је, да би то осујетило кнежеву намеру.

Никакав покушај није кнезу ишао за руком. Везан законима, остављен од људи, он је стајао немоћан усред најтежих прилика, без помоћи, па и без изгледа на помоћ.

Олигархија, на против, ако је и ударала на препреке, ипак их је успешно и савлађивала. У унутрашњости било је

земљиште њено. Све странке стајале су уз њу сложне као један човек, готове да на први знак пођу за Вучићем и Гарашанином, путем, који би они препоручили, тајним или јавним, законитим или превратним. Иза њих двојице стајао је њихов трећи друг, мајор Миша, просипљући јавно и отворено по земљи и ван земље, своје велико благо на смер преврата. Он је сам признавао да је у то име потрошио око милион динара, (80.000 дуката).

Кад је земљиште било већ довољно обрађено, онда је требало приступити сазивању Народне Скупштине. Намера удари на препреке и унутра и споља. Ако, унутра, и није требало очајавати за успех, споља није било тако лако одолети сметњама. Кнеза приклонити или сломити није било тешко после Етем-пашине мисије; још мање је било тешко разбити отпор кнежевих приврженика у државноме Савету, нарочито претњом и застрашењем. Али како да се успе у Цариграду? Порта се била већ освестила. Она је била већ увидела, да је, између два зла, узела под своју заштиту оно, које је за њу било веће; увидела је, да је потхранила покрет несагласан са начелима своје политичне и управне системе; да је почела да сеје семе, које ће кад тад за њу злим плодом да уроди. Порта се одсудно успротиви сазивању скупштине. У томе смислу радио је потајно и А. Карађорђевић преко Аустрије. Ну опозиција је имала за себе у Цариграду француског посланика Тувнела, који је, с једне стране, наваљивао на Порту, да се не противи сазивању скупштине, а с друге храбрио опозицију, пишући Дезесару, да људи, који су на челу управе земаљске у Србији треба да узму иницијативу догађаја. Дезесар је читао писма Тувнелова свакоме, који их је хтео чути, те јавно подстицао људе противу кнеза. Од велике користи био је опозицији и енглески посланик у Цариграду Сир Ханри Булвер, који је, прошав кроз Београд у априлу те године

на своју дужност, био задобивен за мисао о сазивању Нар. Скупштине. Под овим дипломатским притиском Порта пристане на сазив скупштине, али са тајном одлуком, да догађаје узме у своје руке, преко нарочитога комесара, који би имао да контролише седнице скупштинске својим личним присуством. Она повери ову мисију Кабули-ефендији, главном секретару министарства спољашњих послова, који је већ био у Србији у последњој мисији Етем-пашиној. У писму великога везира (од 9 нов.) које је Кабули-ефендија донео кнезу, Порта наводи, истина, да он долази, да извиди нека питања односна на царске градове, али, помиње изреком, да ће присуство царскога комесара бити кнезу од велике помоћи, по што његова мисија пада кад и сазив народне скупштине, која је тражена да се на њој претресу неке тачке односне на унутрашњу управу земаљску. Порта се нада, да ће се скупштина трудити, да одговори њеном очекивању у вршењу свога мандата; а Кабули-ефендија има налог да ради у духу благонаклоном по одржање права и повластица Србије, као и по развитак њезинога благостања. И као што је он извештен л и ч н о о н а м е р а м а ц а р с к е в л а д е, а познаје и стање Србије, вел. везир нада се, да ће његов избор бити сматран као доказ високе пажње, коју Султан указује Србији.

То би био задатак мисије поверене Портином комесару, у колико се она може да изведе из његовога, по обичају турске канцеларије веома замршенога кредитивног писма. Мисија није била по вољи опозицији, која је у њој гледала обрт повољан за кнеза; ну познавајући комесара из пређашње мисије као лице, које се даје задобити, тријумвират се Портином одлуком у толико мање збунио, што је у њој видео уклоњену и последњу препреку, која је споља сметала сазиву скупштине.

Унутрашње тегобе биле су лакше савладане. У току септембра дошло се до сагласности у начелу, а 28 окт. био је потписан и закон о „Народној Скупштини“. Избори су извршени под управом Гарашаниновом, и скупштина је била сазвана за дан Првозванога Андреје (30 нов.), од куда и носи име „Св. Андрејске Скупштине“.

Није задатак ових листова да улазе у излагање унутрашњих догађаја; ми их додирујемо у колико стоје у непосредној вези са спољашњим одношајима. Ну са оба гледишта, и унутрашњег и спољашњег, било је од претежне важности питање: какав је био прави смер сазивању Народне Скупштине? Закон, којим је она уређена, постављао јој је за задатак, да буде пред лицем владе веран и тачан израз народнога стања и народних осећања, и по томе да представља тегобе народне, али и средства, којима би се оне отклониле; да изјављује жеље, које би народ имао за извршење благостања своје отаџбине, али да предлаже и начин, како би се оне извршиле и задовољиле (чл. 6).

У „средствима и начинима“, које је скупштини било остављено да предлаже, сваки је гледао стрелу наперену на кнеза; опште је било убеђење, да се скупштина сазива да промени врховну власт земаљску.

Мање је било обавештења о судбини, која је земљу очекивала по што се преврат изврши. Ко је био намењен да заузме кнежевски престо, кад се он упразни? Какав би облик онда добила нова владавина, какве ли би установе заузеле место старога поретка?

Тријумвират је у томе погледу ћутао; није се ни у својој најближој околини, па, вероватно, ни међу собом, изјашњавао. Шта је који од њих тројице смишљао, то се више нагађало, но што се могло знати. Знало се поуздано, да су они сва тројица били сагласни па и одлучни, да оборе А. Карађорђевића, а за даље њихове намере знало се из-

весно само то, да су смерали да распусте Нар. Скупштину, чим она овај чин изврши, па по што спреме земљиште у своме правцу, који би се тек доцније објаснио, да је опет ради коначног решења сазову. Међу тим то није пречило фран. консулу Дезесару, да јавно истиче И. Гарашанина као кандидата на кнежевски престо, а кад, пред сазив скупштине, Аустрија реши да одзове Т. Радосављевића са поште консулске из Београда, Гарашанин је био склон да у тој одлуци суседне, њему вазда противне монархије, гледа концесију њему учињену. Било како му драго, једно стоји неоспорно, а то је, да тријумвират нити је хтео, нити радио за повратак Обреновића, а најмање за повратак Милошев.

Ну Милошеву је кандидацију положио сам двадесетогодишњи историјски процес. За одсуства Милошева био се подигао нов нараштај, који је у имену његову замишљао личност, која је представљала снагу и углед Србије. Ако су остатци Милошевих савременика стрепили од самодржавне владавине и апсолутне воље старога господара, млађи појас није озбиљно узимао њихових опомена. Он је, у одсуству Милошеву, гледао велики низ догађаја, који су дубоко вређали његов народни понос. Гледао је, како с дана на дан расте превласт турска у свима варошима, у којима је било и турских становника; гледао је понизни положај, који је српска влада заузела после Милоша према Порти; гледао је с болом у души Портино мешање у српске унутрашње послове. Комесари Султанови долазили су један за другим, да расправљају размирице српских власника, дочекивани сјајно и удворљиво, као господари Србије. Ако је Турчин Србина напао, злоставио или и живота лишио некажњено, одмах су се истицале сличне прилике из владавине Милошеве, у којима је он знао прибавити задовољења увређеном осећању српском; ако је путник Србин био узнемирен у Турској, уздисало се за Милошем. Ако су се за развитак на-

родне мисли учиниле коме подесне прилике, он је поверљиво пред својим вернима сликао одлуке и дела, која би Милош био предузео, да се приликама користи. Све успомене, све појаве дизале су популарност имену Милошеву, дизале су је из дана у дан, докле то име није веħ постало легендарно у народу српском.

Милошеви противници приносили су и сами, са своје стране, и нехотице, да потхрањују струју, која ħе им једнога дана бити погибаона. Кад би који од њих прелазио у опозицију, он би претио именом Милошевим, или би улазио са њим у односаје мало искрене, али и мало промишљене. Вучиħ је имао са њим састанак у Бечу и примао од њега дарове за себе и своју породицу; Тенка се са њим састајао у Будиму, Раја Дамјановиħ у Земуну. Што се њима чинило као безазлено ашиковање намењено да произведе у земљи ефекат, а да застраши А. Карађорђевиħа, то је мало по мало прелазило у навику, обнављало успомену Милошеву и храбрило његове привржденике, докле најпосле и сам Карађорђевиħ није почео да се служи именом Милошевим. И он би, са своје стране, претио својим противницима намером, да поврати Милоша у Србију, а кад је криза постала озбиљна, он би говорио отворено и јавно, да ħе своје место уступити само Милошу, као најзаслужнијем Србину, који је у животу. Овај говор употребљавао је кнез најрадије, кад је путовао кроз народ, који, далеко од тога, да се таквим изгледима ожалости, узимао их је озбиљно на знање и радовао им се. Јер и ако је Милош за прве своје владе чиновништво немилице притешњавао, народ је штедео и заклањао га од самовоље својих супарника.

У таквим приликама пут је за Милоша био природно утрвен. Успоменама и предањима придружили су се и политични погледи Народне Скупштине. Ако би се савременици Милошеви, који још беху у животу, а имађаху гласа

у питању, и склонили, по невољи, на Михаила, на њ би још радије пристао и нови нараштај, ну овај је налазио, да у повратку Милошеву на престо, лежи велико начело престоне наследности и политичне непрекидности. Под закриљем тога начела нашао би се, услед дубоке старости Милошеве, ускоро на престолу његов наследник, на кога су, у ствари, погледи и били управљени. Разлози ови, уз многе унутрашње обзире, били су колико основани, толико не мање приступачни и најпростијој памети. Мисао је пала на плодну а већ обрађену земљу; нашла је брзо одјека и потпоре у свој Србији. И кад је Народна Скупштина, 11 дек. 1858, ускликнула: „на Милошу је“, цео је скоро народ одговорио: „на Милошу је“.

Немило је у Бечу одјекнуо па̂д А. Карађорђевића, а двогубо немило одјекнуо је у Цариграду пораз и кнеза и олигархије. Још једном живо прегоше обе владе, да наметну догађајима обрт, који би њима био повољан. Нису оне више тражиле да одрже А. Карађорђевића, ни једна ни друга. И што смо ми, као очевидци, на месту опазили, то је падало у очи и странцима, који наше догађаје поиздаље пратише. „Пада вавек у очи, вели Л. Ранке, што је Александар Карађорђевић, намештен поглавито утицајем Портиним, а за тим подупиран Аустријом, чије је савете он за време кримске војне највише и слушао, у овоме тренутку од обадвеју остављен био“(¹). Аустрија је, као што већ знамо, још раније била објавила, да диже Т. Радосављевића из Београда, — очевидно за то, што је и сама предвиђала, да ће њена политика у Србији да се заврши катастрофом, па је хтела да изиђе на сусрет новоме стању ствари, које се спремало.

(¹) Serbien und die Türkei im neunzehntem Jahrhundert von L. Ranke. Leipzig 1879, p. 427. Нацрт догађаја овога времена црпао је Ранке, у архиви министарства спољашњих послова у Берлину, из извештаја посланика пруског у Цариграду и консула у Београду.

Кад је у Беч стигао први глас о преврату извршеном у Србији, Буол није показао ни мало симпатије за Карађорђевића; њему није било до кнеза, него до општега положаја европског и до одржања мира. И као што доказују речи аустријскога интернунција у Цариграду, Прокеша, Аустрија не би, у основу, била противна ни олигархији([1]), која би и Порти, после Карађорђевића, била најугоднија, по што је она сматраше за безопасну. Али Карађорђевића није наследила олигархија, а у проглашењу Обреновића гледаше Аустрија клицу великим заплетима у своме суседству, што су прве године за тим заиста и потврдиле. Она одсудно објави гарантним силама, да ће војском да заузме београдску тврђаву под изговором, да се Срби спремају да нападну на град. Она је доказивала, да се креће у границама Парискога уговора, јер не улази у Србију, но у град, у коме Порта, на основу тога уговора, држи свој гарнизон. Ну Аустрија удари на отпор Русије и Француске. Ове две силе беху, одмах после кримске војне, дошле, у источноме питању, до некога споразума, услед кога је Русија у заједничкој радњи њиховој, остављала први корак Француској. Нарочито се Наполеон III живо одупирао аустријској намери. Он изјави пресудно, да би аустријски улазак у београдску тврђаву био повреда Парискога уговора, који не допушта никаквог оружаног посредовања у Србији, без претходнога договора свију сила потписница, а градови да су на српскоме земљишту, и ако Порта има права да у њима држи своје гарнизоне. Наполеон је још дао разумети, да би он позвао на договор и остале силе, потписнице Парискога уговора, ако би Аустрија при својој намери остала([2]).

([1]) Ranke, p. 427.

([2]) Ranke, p. 430.

У исто време и Порта беше озбиљно прегла да стане на супрот повратку Милошевом. Фуад-паша, њен министар спољашњих послова, изјави представницима гар. сила, да Порта не ће никада избора кнежева одобрити. Она отправи (16 дек.) по телеграфу упутства своме комесару, Кабули-ефендији, да он призове к себи државни Савет и чланове владе, и да им саопшти, да скупштина нема пуномоћства од стране народа, да једнога кнеза обара, а другога да бира, и по што је последњи поступак ове скупштине у опреци како са правима в. Порте, која је сузерени двор, тако и са правима српскога народа, као и са правима и повластицама кнежевске владе (администрације), царска влада потпуно одобрава и потврђује начин, којим је њен комесар оценио овај поступак као незаконит, и енергично и категорички огласио, да и не постоји ништа од онога, што је проглашено (прокламовано).

Порта, даље, у три тачке своди своје одлуке:

1.) По што је кнез српски оставио столицу своју и повукао се у тврђаву, порта налази за умесно, да привремену управу земље повери једном кајмакаму, и по што је Миша, услед избора Народне Скупштине већ вршио важне дужности председништва у тој скупштини, в. Порта нашла је за сходно, да њега наименује кајмакамом, који би радио заједно са осталим члановима владе. У случају да би се нашло, да ова мера не одговара захтевима положаја, извршна власт нека се повери члановима владе и државном Савету, који је законито седиште за отправљање текућих послова земаљских. Њима се има поверити и одржање реда.

2). Како се саветовање о уређењу земље не може сматрати као законито, докле се год она налази под привременом владом, а не постоји никаква извршна власт (?); како е потребно, да се скупштина, која ће бити позвана да, у случају промене, изабере кнеза, састави саобразно прописима

постојећих уредаба, то треба да се обустави саветовање садашње скупштине.

3). Узимајући у обзир, да в. Порта не може другачије огласити промену кнеза, до услед његове оставке, и да се онда има приступити избору саобразно уредбама и обичајима, који постоје; узимајући, даље, у обзир, да је све, што се, у овоме погледу, догодило, противно напред означеним начелима, и по томе незаконито, в. Порта очекиваће кнежеву оставку, или званични рекурс од стране народа, те да може прогласити промену кнеза и питање о новом избору (1).

Ове одлуке Портине добиле су потврду султанову. Ну као што Кабули-ефендија није имао прилике да изврши ни она прва упутства, која су га овлашћивала, да буде присутан у седницама нар. скупштине, тако и ова упутства тешко да је могао поверљиво саопштити члановима тријумвирата. И у Цариграду и у Београду све се окретало невероватном брзином у прилог новоме стању ствари. Русија је била прва која је изјавила у Цариграду, да не може бити никакве сумње о праву Срба, да себи кнеза по вољи бирају. Руски се посланик изјаснио, да би Русија била пре за Михаила, но за Милоша, али, кад је већ избор учињен, нико нема права да га ремети, а цар жели, да се Србија умири, јер ако би се побуниле портине словенске области, таква би побуна и руску владу у велику неприлику довела. Француски се посланик изразио противу намере, да се Миша поставља за кајмакама и световао је Порти, да прими избор Милошев. Дуго су се одупирали министри султанови, спорећи и самим гарантним силама право, да у то питање утичу (2). Међу тим

(1) Писац ових студија добио је овај документ, преведен са турскога на француски, у Цариграду, у посланству једне велике силе, још 1862 год.

(2) Ranke, 429.

су догађаји у Србији тако озбиљан карактер узимали, да је Порта са свију страна саветована, да се приклони, пошто нема средстава да угуши револуцију у Србији, а да би их и било, она би потребовала пристанак гарантних сила, без кога ни сама не би смела у Србији оружаном руком посредовати. И у овим назорима предњачио је руски посланик. Међу тим се и сам Кабули-ефендија на месту уверио о немогућности, да се Милошев избор поквари. Он обавести своју владу о правоме стању ствари и склони Карађорђевића, те овај потпише и у његове руке преда оставку, па остави град, у који се био склонио, и пређе у Земун.

Порта сад одустане од даљега отпора, прими што није могла променити. У исти мах и Аустрија објави, да одустаје од своје намере, да улази с војском у Београд, под изговором, да су и Срби престали са непријатељским демонстрацијама противу тврђаве. У осталом, није се ни Порта ни мало вољна показивала, да прими понуђену услугу аустријску.

И тако дан 11-ог декембра остаде одлучан по судбину Србије. Он је њој отворио врата боље будућности, а учинио крај олигархији после више од 20 година које борбе, које владавине њене. Није наше, да у овим листовима посвећеним спољашњим одношајима Србије, оцењујемо значење олигархије за унутрашњи развитак земље. Ту ће историја имати да забележи и лепога напретка Србије. Али претежнији, и ако мање повољнији значај олигархије лежи, у њеним спољашњим одношајима, на које наслањајући се постојано у својој борби, зачетој још пре 1839 г. противу врховне власти, она је истрошила много енергије, много животне државне снаге, достојне племенитијега задатка, докле најпосле 1858 није дошла на ивицу, са које је у бездан сурвала и себе и носиоца те власти.

Ну историјски значај тога дана не лежи у личној промени, која је извршена на државној крми Србије. Као што обично бива са личним владавинама, и овде је, са падом носилаца, пала и цела система. Више од двадесет година гледала је Србија један од оних у историји не необичних призора. Једно моћно коло људи, које беше ушло у борбу противу самовоље, а у име уставности, успева, али изневерава своју заставу уставности, и измеће се у владавину не мање самовољну; ова владавина гони своје противнике крвавим рукама са обманљивим смером да их истреби, и за све то време тражи савеза изван земље, где налази само неприроднога наслона. А кад мишљаше, да је довољно обезбеђена и од спољашњих и од унутрашњих противника, она се опет окреће противу врховне власти, и докле се једном руком бори противу своје властите творевине, другом сама себе, у међусобном трвењу, раздире, слаби и троши. Је ли таква владавина могла имати гарантије за дуг век, за будућност? Сваки овај моменат за себе био је довољан, да њу из дубине поткопа, а сви заједно морали су је кад тад, а свакојако неизбежно, бацити у погибао. И кад је тај тренутак настао, је ли олигархијска система могла да надживи своје представнике? Без животних установа, без начела и идеја, које се једине преносе с рода на род, олигархијска система била је чисто лична, без корена у земљи, без будућности. Ако се олигархија угледала на Милоша, она је била изгубила из очију, да је Милошева владавина, и ако је и сама била безусловно лична и апсолутна, стајала на чврстоме темељу народне мисли, а хранила се свакидашњим додиром са народом; докле је, на против, система наше олигархије црпла свој живот у признатој оскудици народне и сваке више идеје, а са народом није ни у какав додир долазила, постојано избегавајући сазивање народне скупштине. Свуколику суму јавних права,

сав јавни живот она је била задржала за се, за неколико људи, начином неограниченим, искључним, не оставивши народу ни онолико учешћа у државноме животу, колико је он имао под Карађорђем и под Милошем. Та њена искључност, та секташка одвојеност од народа, била је њена главна мана, па и један од главних узрока њене пропасти. И заиста, како је народ дошао у положај да се може изразити, он се није ограничио на лична питања: он је у један мах осудио и систему и њене носиоце. Врло подесно карактерише Леополд Ранке судбину олигархије, упоређујући догађаје у Србији са сазивом француске народне скупштине од 1789. „Као што је тамо аристократија принудила краља Лудовика XVI, да сазове Народну Скупштину, па је ова и саму аристократију уништила, тако је српски Сенат, у коме су се били здружили аристократски власници, принудио кнеза Александра, да сазове Народну Скупштину, која је после и њих саме лишила свију њихових права“([1]).

Кад је олигархија 31 марта и 3 маја 1858, с помоћу својих спољашњих веза и односа, постигла свој највећи успех противу монархијскога начела, а на рачун самосталности и угледа своје отаџбине, она је уједно ускорила и своју коначну пропаст. И тада се још једном показало, да успех и победа није једно исто; да успех може да дође и без победе, а победа да прође без успеха. Дан 11 дек. 1858, био је дан њене победе, али је био, и за њу саму, и дан страшне катастрофе, која је прогутала и кнеза и његову опозицију, и побеђене и победиоце.

([1]) Ranke, стр. 421.

ПСИХОЛОШКЕ ОСОБИНЕ

СРПСКОГ НАРОДА.

Има већ неколико година, како прикупљамо материјал за „Поређену Психологију“; али још нисмо толико спремни, да би могли извршити тако огроман посао. Ту још много што-шта не достаје, а понајвише личнога искуства и непосредног проматрања. Но при свем том, по нека питања из те простране сфере научног испитивања, већ су толико обрађена, да би могла бити са коришћу за науку изнешена на јавност. Једно тако питање под насловом: „одношај између физичних и душевних особина расе и спола“, ми смо прошле године изнели на јавност у 55. књизи друштвеног органа — Гласника. А сад опет желимо да истим путем изнесемо на јавност друго питање, под насловом: „Психолошке особине српског народа“.

Оно прво питање ми смо расправљали на основу таких података, до којих се већином дошло проматрањем и опитом других; а ово друго питање, ми смо расправљали на основу таких података, које смо већином прибавили личним искуством и непосредним проматрањем. С тога је ова расправа са свим самостална, оригинална, и ако она одговори другим захтевима науке, као захтевима научне методе и књижевног језика, онда ће, надамо се, заслужити пажњу специјалиста и себи место у друштвеном органу.

Пре свега треба да напоменемо, како ми под именом: „психолошке особине“, не разумемо то, да један народ, или једна раса, има неке душевне појаве, каквих нема у других народа или раса. Душевни појави, бар у њиховим основним облицима, тако су општи, то јест, својствени свима народима и расама, да то саставља један од најјачих доказа оне Дарвинове терије о јединству порекла рода људског. Но душевни појави, као и физички, не истичу се сви подједнако у животу, него једни се истичу више, а други мање. Исто тако не истичу се подједнако код свију народа једни те исти појави, него различно: једни се истичу код једног, други код другог и т. д. Сад они појави, који се у животу једног народа јаче истичу на видик него други појави, то су видне црте живота народног; а они опет појави, који се јаче истичу у једног народа, него ти исти појави у других народа, и при том истичу у опште — код свију сталежа и истичу стално кроз све периоде: то су особине народне. Као год што неки појави могу више да изађу на видик него други и у једног народа више, него у других, тако исто, неки појави могу више да зачмавају, да закржљају него други и то у једног народа више, него у других. Отуда и особине народне бивају двојаке: позитивне и негативне.

Према томе и задатак ове наше расправе биће тај, да обележи све оне психолошке црте, које се у животу нашег народа јаче или слабије огледају него у других.

Прикупљајући материјал за поређену психологију, ми смо узгред имали у виду и тај задатак, па смо бележили све, што нам се чинило, да прави разлику између нашег народа и других. После смо те белешке више пута проматрали и оверовљавали, па смо многе брисали не нашавши да могу опстати, као особине. Радећи таким начином, ми смо најзад дошли до једнога, веома маленога броја црта,

које би се могле узети за особине. Таких црта ми смо нашли свега четири, које се могу поделити у ове две врсте: I, особине умне (интелектуалне); II, особине моралне (практичне).

Но пре, него што станемо да бележимо те особине, желимо да бар у кратко споменемо још две црте душевнога живота нашег народа, које су веома видне, али које ми нисмо смели да уврстимо у ред особина. Те две црте, на које желимо, да претходно обратимо пажњу јесу: стидљивост и храброст.

1. Стидљивост.

Српски народ веома цени ову црту душевнога живота и сматра је као једну врлину, а нарочито као врлину младости. Стидљивост је, по мишљењу нашег народа, украс младости; украс како девојке тако и момка, како младе тако и младожење. За то има и сувише доказа не само у песмама и пословицама нашег народа, него и у његовом животу, како породичном тако и друштвеном.

Кад Србин слика идеал девојке, он увек узима, као важно обележје то, како је она „спустила дуге трепавице, те њима покрила румен јагодице“. А „спуштене трепавице и румен јагодице“, то су видљиви знаци или спољни искази оног душевног стања или узбуђења, које се зове стидљивост.

Србин не само што цени стидљивост младе девојке, што већ цене и други народи, него он цени и стидљивост младога момка. За Србина није ни мало зазорно, него још и похвално, ако се момак у стидљивости пореди са девојком, па још ако је у томе и надмаши, да се може казати: „стиђе момче нег ђевојче“.

И српска млада, ма колико да воле свога младожењу. стиди се да у друштву, пред другима и погледа у њега,

а камо ли да с њиме и беседи. „Зазор ми је у те погледати, а камо ли с тобом бесједити“, вели стидљива српска млада своме драгоме младожењи. Прође више месеца па и година, а млада и младожења не проговоре међу собом ни једне речи у присуству других, нарочито старијих. А још више се стиде да једно друго зову по имену; но већ кад су принуђени, да једно друго спомену у присуству других, онда они у таким приликама служе се личном заменицом и то трећег лица: „он и она“!

Да би нам јасније било, за што се та душевна појава — стидљивост — сматра за врлину младости, за што се баш она сматра за украс младости, кад се обично за друге врлине каже, да оне „красе седе власе,“ ми ћемо у кратко да обележимо природу те појаве и узроке, који је изазивају. Отуда ћемо у неколико сазнати и то, зашто је она тако видљива црта у животу нашег народа.

По природном закону диференцирања, човек тежи да се одликује од осталих животиња, да се узвиси над свима животињама као засебан тип, који је највиши и најсавршенији у царству животиња. У тој тежњи, он се стара да у друштву равних себи, у друштву које он поштује, кога мњење цени и одобрење тражи, сакрије своју нижу животињску природу и њене захтеве и покаже само она својства, која састављају његово човечанско достојанство. И сваки неуспех у тој тежњи, у том старању, изазива оно душевно узбуђење, које се зове стид, што после, кад се узме, као црта карактера, зове: стидљивост. Накратко: човек се стиди свега онога, што га скида са висине човечанске у низину животињску; стиди се сваког оног рада, сваког оног поступка, који га равња са осталим животињама. А радо износи и са поносом показује све оно, чиме се одликује од осталих животиња и што је својина његове чисто човечанске природе.

Да се човек стиди сваке оне радње, коју врше и остале животиње и која сведочи о њиховој сличности и јединству њиховог постанка, показују и ова свакидашња факта, што се човек стиди, да пред другима једе и пије. И ако се те две радње непрестано врше у друштву, па су већ људи навикли да их обављају у присуству других, опет се сваки више или мање стиди, кад други у њега гледају како он једе или пије, то јест, како се он представља као животиња. У таким приликама Србин обично каже: „немој ми бројати залогаје“, желећи да на тај начин одклони пажњу од своје радње, којом не може да се поноси макар да му је и слатка.

Стидљивост почне се јављати одма, кад човек почне сазнавати разлику између себе и осталих животиња, па почне да се одваја у засебан тип. С тога мала деца, докле још немају свести о тој разлици, немају ни стида. Кад већ човек сазна, да је он виши и савршенији облик у царству животиња, и да има нека засебна својства, која немају остале животиње и која састављају његово човечанско достојанство, онда он неће више да се равна са тим нижим облицима. Па за то, кад се деси ма што, што га пред другима равна са тим нижим облицима или бар напомиње на сличност с њима, онда то изазива у њему оно душевно стање или узбуђење, које се зове: „стид“.

Стидљивост је дакле први знак свести о човечанском достојанству и тежње да се узвиси над осталим животињама. Па за то се она највидније и показује у оно доба живота, кад се врши прелом између животињске и човечанске нарави, кад се решава борба између животињских навика и човечанских врлина, а то је доба младости. С тога се стидљивост и сматра за врлину тога доба, за украс младости, као снажна предохрана у даљем току живота од свега онога, што је ниско и недостојно човека; стидљи-

вост је основа за развитак чисто човечанских особина и врлина.

Што вреди за поједина лица то вреди и за читаве народе; јер и народи, као и поједини људи, имају своје периоде младости и старости, и ако су те периоде много веће него у појединих. Докле је још који народ у младости свога културнога живота, дотле су све чешћи и све јачи сукоби између тежња животињске и човечанске природе. Отуда бива то, да је стидљивост много виднија црта у животу оних народа, који се у развитку свога културног живота налазе још у периоди младости, него у оних народа, који су у развитку своме дочекали већ и периоду старости. А отуда бива и то, да је стидљивост тако видна црта у животу нашег народа, који се у културном погледу налази још у периоди младости.

И доиста, они народи, који у развитку своме дочекају старост, почну пре свега губити стидљивост. Стари класички народи — Грци и Римљани, при крају свога културнога живота, били су скоро са свим изгубили осећање стида. Славни историк римски — Тацит, жали се, како младе римљанке његова доба немају ни мало стида([1]). Тај просвећени муж предвиђао је у томе блиску кончину, па је још унапред оплакивао смрт великог народа.

А између данашњих народа, који се још живи крећу на пољу историје, хинески је народ најстарији. И ма каква да је цивилизација тога старога и многобројнога народа, она је опет најстарија од свију других, данас постојећих. Тако мисле о својој цивилизацији и сами Хинези, а то је још важније за ову нашу цељ. Па тај стари народ, који је већ ушао у периоду старости, не показује данас ничим да има

([1]) Види Кудрјавцева „Римскија женшчини по Тациту". Москва 1856.

осећање стида. „У Хинеза, вели Дарвин, не опажа се црвенило стида“(¹). Али по што у језику тога народа има израза: „поцрвенити од стида“: то значи, да је и тај народ некада, кад је био млађи, не само имао то душевно стање, него и спољне изразе за њега.

Стидљивост дружи се са многим другим душевним појавима и јавља се заједно то са једним, то са другим; но најчешће прате је ови појави: кајање, снебивање и смерност. У след тога многи често мешају стидљивост са тим појавима, па је кад што виде и тамо, где је нема, а не виде опет тамо, где је има. Ну при свем том, што се ти појави друже и што имају доста сличности међу собом, опет се они и разликују међу собом и по самој природи својој и по времену постанка. Да и ту разлику у кратко обележимо, те да се одклони та сбрка.

а) Кајање. Истина ова појава често прати стидљивост, али се јавља и без ње, самостално. Тако, на пример, човек може да се каје што је ово или оно учинио, и ако нико није видео да је он то учинио; али се он не стиди оних поступака, за које нико не зна. Но поглавита разлика између та два појава јесте у овоме: што стид крије, а кајање открива поступке.

б) Снебивање. Ова појава највише личи на стидљивост, па за то њих највише и мешају међу собом. Али при свем том опет су то две у главноме различне појаве. Снебивање јавља се много доцније и при другима, и ако доста сличним приликама. Кад човек почне да увиђа разлику не само између себе и осталих животиња, — што условљава појав стидљивости, — него између себе и других људи, онда тек настају те прилике, које изазивају то душевно стање или узбуђење, које се зове; „снебивање“.

(¹) Види: у Дарвина: о изразима осећаја стр. 264.

Кад човек дође у додир са другим људима, којима признаје да имају нека преимућства над њим, било по рођењу, било по васпитању и положају, па хоће да то своје знање разлике одмах покаже, при првом појаву, те тиме предупреди, да ти људи не створе рђаво мишљење о њему, као човеку глупом или безобразном, онда та брига, то старање изазива то душевно узбуђење — снебивање, које тада управља свима његовим покретима, целокупним понашањем. Снебивање, као душевно узбуђење, јавља се у плашљивим покретима, незграпном држању и у опште неприродном понашању.

То душевно узбуђење и раније постаје и брже се развија тамо, где су чланови једнога народа строго подељени на сталеже, то јест, где постоји велика разлика међу синовима једнога народа било по рођењу, било по занимању, било по васпитању. Ту се увек при састанку људи разних сталежа изазива снебивање. Но оно се после јавља и у односима чланова једнога народа, који стоји на нижем ступњу развитка, према члановима другог народа, који стоји на вишем ступњу развитка. То бива нарочито онда, кад се у те односе не ступа постепено, него од једанпут и тако рећи изненада. Па како је словенско племе у неколико заостало у образованости од племена: романског, германског и Англо-саксонског: то се у Словена, кад су у друштву са Французима, Немцима и Енглезима, опажају више или мање знаци снебивања.

Но по што код српског народа нема тако видне сталешке разлике, а и оно што је било, то је већ давно угинуло, то нема ни удесне прилике за неговање тога осећања. А осим тога, Срби нису од једанпут дошли у додир са другим народима, који су више цивилизовани, него постепено. С тога снебивање и није толико видна црта у животу српског народа, као што је стидљивост.

Али у других словенских племена, нарочито у Руса, где се потпуно одржала сталешка разлика, то је душевно стање веома развито и постало видном цртом живота. Оно је после још већма оснажено, кад су Руси на пречац доведени у додир с другим, развитијим народима Европе, па им је још заповеђено, да се угледају на те друге народе, као образованије и у свему напредније. Све то скупа, имало је великог утицаја на развитак тога узбуђења, што се зове снебивање; да је оно не само постало видном цртом него и психолошком особином руског народа.

в) Смерност. Што се тиче ове појаве, то се она најмање може мешати са стидљивошћу, јер најмање и личи на њу. Она се јавља много доцније од свију тих појава, које смо до сад спомињали. Да може ко бити смеран, он већ треба да има извесних врлина. Кад се каже на пример, за једну девојку, да је смерна, онда то значи, да она има така својства, која се веома цене и којима би се могла да поноси. Само се за ону девојку може казати да је смерна, за коју се зна, да је или веома добра, или необично лепа, или високо образована, или најзад одвећ богата.

Смерност је оно душевно узбуђење, које се изазива старањем, да се прикрију оне врлине, којима се многи поносе, те им се због тога каже, да су поносити. Смерност крије, а поноситост износи на видик стварне врлине. Смерност је у толико слична са стидљивошћу, што она крије човечанске врлине, а ова животињске навике. А поноситост опет у толико је слична са гордошћу, што она износи стварне, а ова уображене врлине.

Ми овде спомињемо смерност само за то, што је неки мешају са стидљивошћу, а не за то, што би и она била каква видљива црта у животу нашег народа. И ако не можемо казати, да су Срби дрски, исто тако не можемо

казати ни да су они смерни; они се не одликују ни једним ни другим. Али што се тиче стидљивости, то још једном понављамо, да је то једна веома видна црта у животу нашег народа.

2. Храброст.

Под утицајем још свежег спомена о нашој првој борби, од оне две садашњега доба, кад нисмо били потпуно задовољни ни резултатима те борбе, ни нашим јунаштвом, може се коме показати чудним, како смо ми могли наћи да је и храброст тако видна црта у животу нашег народа. Али нема ни једног народа на свету, кога војске не би у неким приликама, бегством тражиле спасења. Бегали су кад што храбри Шпартанци испред Атињана, као што су и јуначки Римљани испред Картагењана; бегали су у почетку овог века Немци испред Француза, као што су после 50 година бегали Французи испред Немаца. Па опет се ни једноме од тих народа, што их споменусмо, не може одрећи храброст. Па баш и та прва борба наша дала је доста примера необичне храбрости. У нас, у опште узевши више се цени друга борба, него прва; али ми узимамо слободу, да кажемо: да је наша друга борба кориснија, али је прва славнија. У осталом видне црте карактера једнога народа и не огледају се у једној само, ма којој епизоди, него у целокупном току народног живота. Најзад ми ћемо изнети све оне прилике, при којима смо ту црту јасно спазили, па ће онда, може бити, и други ту црту јасно видети и признати, да је храброст веома видна црта у животу нашег народа.

Што је наш народ, овако мален на броју, могао да издржи ону велику међународну борбу за опстанак, и да заузме једно од најлепших места на земљи, које није могла да задржи у својим рукама ни силна римска империја, ни

славна византијска царевина, са кога су потиснути страшни Хуни, на коме су исчезли дивљи Авари; што је, српски народ, велимо, истрајао у тој великој борби и заузео ово красно земљиште, то је један непобитан доказ његове храбрости. Но и у даљем току његовог историјског живота, та се црта јасно огледа у многим моментима, од којих ми ћемо споменути неке најважније.

Заузевши овај красан положај о који су се отимали толики народи, Срби су после морали да издрже дугу и упорну борбу са својим суседима, како са Грчком и Мађарском, тако и са Бугарском и Венецијом. И у тој борби, српска је храброст крунисана сјајним успехом; они су за кратко време склопили између тих моћних суседа доста пространу и доста угледну државу, а за време Немањића подигли су и велику царевину.

Истина, Срби су доцније, као и многи други хришћански народи на истоку, подлегли на време много јачој и боље дисциплинираној војеној сили; али и за то време туђинског господарства, они се непрестано отимају и јуначки боре. И у тим појединим, ритерским излетима и четничким борбама, има много примера дивне храбрости; но најбоље се та црта огледа у великој борби за ослобођење, „кад се диже бутун Шумадија“. Одбрана Делиграда, битка на Мишару, борба на Суводолу, остаће на свагда неувели венци српске храбрости. А Синђелић са својом четом на Каменици може се мерити у јунаштву са Леонидом и његовим Шпартанцима код Термопила.

Не мање храбрости показали су Срби и при другом устанку, као што сведоче славне борбе на Љубићу и Дубљу; али су резултати другог устанка поглавито плод државничке мудрости и дипломатске вештине рудничкога војводе. Ми би могли навести још доста лепих примера српске храбрости из ове наше најновије борбе за ослобођење и независност,

нарочито из борбе на Шуматовцу, при освојењу славнога града Ниша и чувенога теснаца Грдељице; али су то и сувише нови догађаји, у коме је учествовао овај наш садашњи нараштај, кога смерност треба поштедити.

Па и сам народ наш највише је свестан о тој црти свога живота. У својим дивним песмама, с којима се може поносити пред осталим просвећеним светом, као драгоценом умном тековином, он највише слави храброст својих синова. У лицу Краљевића Марка, он слика идеал храбрости, ненадмашна јунака. Марко свуда стиже и свагда побеђује; он се нађе свакем у невољи и увек брани слабе од силнијих. Марко се никога не боји, њему ништа не може да науди, над њиме нема јунака:

„Ти не можеш умријети Марко,
Од јунака и од оштре сабље,
Од топуза и од бојна копља,
Ти с' не бојиш на земљи јунака".

За тим народне песме сликају дивну киту косовских јунака, храбру браћу девет Југовића и међу храбрима најхрабрије, три врла побратима, који се усудише да сами продру у турску војску и у сред логора убију врховнога вођа — Султана Мурата. И право је имао онај српски појета, кад је узвикнуо: „Шта ј' Сцевола, према Обилићу"!

Па какву нам још дивну слику јунаштва износи она песма, у којој Дервиш одговара, на питање српскога јунака за брод, где ће он на своме ђоги реку пребродити, овако:

„Твоме ђоги и твоме јунаштву,
„Свуд су броди, где год дођеш води".

И после, за време турског господарства, из доба ритерске борбе, има узоритих песама, посвећених српскоме јунаштву. Сетимо се само оне, по најлепше песме о „женидби од Задра Тодора", у којој је оплетен сјајан

венац српској храбрости. У тој песми, као што знате, и сам непријатељ, вођа турске чете, кад је чуо од брата, који српски јунаци састављају кићене сватове, одмах је предвидео пропаст своју и свога друштва, па стао тужним гласом да нариче:

„Мој Алиле, мој брате од мајке!
„Добро није, нити му се надај.
„Све јунаке по имену знадем:
„Што је напред девет коњаника
„У црвеној чохи веденичкој,
„А под њима коњи алатасти,
„Оно ти је девет Тонковића;
„Што је напред јунак на алату,
„Што му риђи по рамену брци,
„Необична ока и погледа,
„Оно ти је Тонковић Илија;
„Оно су ти све браћа рођена,
„Оно су ти под каменом гује.
„Што за њима седам коњаника
„У зелену на зеленим коњма,
„Мој Алиле, мој брате рођени!
„Оно ти је седам Даничића;
„А напријед јунак на зеленку,
„Смеђих, брате, до рамена брка,
„Панули му брци по пушкама,
„Оно ти је Даничићу Ђуро;
„Оно су ти под каменом гује,
„Којих жешћих у Приморју нема.
„Што за њима до пет коњаника
„Све у црну на вранијем коњма,
„Оно ти је све пет Мркоњића;
„Што је напред јунак на вранчићу,
„Црни брци пали до пушака,

„Сјају му се токе кроз бркове,
„Кано мјесец од петнајест дана,
„Кад обасја кроз јелове гране,
„Необична ока и погледа,
„Необичне слике и прилике,
„Оно ти је Петар Мркоњићу;
„Оно су ти све браћа рођена,
„Сви изгинут један за другога,
„Не побјећи један од другога;
„Жешћих гуја у Приморју нема,
„Оно су ти гује присојкиње.
„Што за њима до три коњаника
„У бијелој чохи веденичкој
„У бијелој, а на ђогатима,
„Оно су ти сва три Кулишића
„Оно су ти три брата рођена;
„Што је јунак напр'јед на ђогату,
„Што му плави до рамена брци,
„Оно ти је Нико Кулишићу;
„Оно су ти приморски хајдуци,
„Све изгинут једно код другога,
„Не ће побјећ један од другога.
„Што је младо момче уз кочије
„На вранчићу коњу од мејдана,
„А не има браде ни бркова,
„А лепши је од сваке ђевојке,
„Оно ти је ђевер уз ђевојку,
„А на име од Сења Тадија
„Жешће гује у Крајини нема
„У Турчина ни у Каурина.
„Што је јунак јандал од сватова,
„Гарила га мрка наусница,
„Па му дорат зечки подиграва,

„Господара њеном пребацује,
„Оно ти је од курве копиле,
„Оно ти је цури ђувегија,
„А на име од Задра Тодоре;
„Три године био у Млецима,
„Па оково себе и дората,
„Не може га сјећи оштра ђорда,
„Ни пробити пушка из кубура.
„Што ј' од страгу јунак за сватов'ма
„На путаљу коњу од мејдана,
„Смеђих, брате, до рамена брка,
„И у њега пали до пушака,
„И покрили пушкам тепелуке
„Сјају му се токе кроз бркове
„Кано мјесец од петнајест дана
„Кад обасја кроз јелове гране;
„Око главе перје и челенке
„Девет пера, дван'ест челенака,
„А трин'есто нојa тице крило,
„Па се крило на чекрк окреће,
„Те казује који ветар пуше,
„А путаљ га главом заклонио,
„Необичан јунак погледати;
„Оно ти је Стојан Јанковићу,
„Оно ти је стари мејданџија
„Љута, брате, под каменом гуја;
„Додиј'о је цару и ћесару,
„У Латинској краљу латинскоме.
„Добро није, мој брате Алиле!
Дочекати: изгинути листом;
„Недочекат: зазор и срамота
„Ругаће се нама Крајишници“ ([1]).

([1]) Српске народне пјесме, „Женидба од Задра Тодора“ књ. 3. стр. 146.

Али, без сумње најбоље су оне песме, у којима се слави јунаштво српско за време народног устанка, из доба борбе за обнову српске државе. То су све само јуначке песме, које су добро познате свакоме Србину; но ми ћемо опет ради наше цељи, навести овде два три места из двеју најзначајнијих песама тога доба: оне, што онако лепо карактерише устанак и његове последице и оне, у правоме смислу јуначке песме о славноме боју на Мишару. Ево значајнога места из оне прве песме:

„Кад се диже бутун Шумадија,
„Задрма се турска царевина,
„Зачуди се седам краљевина,
„Та шта ради млада Србадија".

Ово су опет важнија места из оне друге песме, која је посвећена храбрости српској, онако сјајно осведочено на Мишарском пољу:

„Ој госпођо Кулинова љубо!
„Ради бисмо добре казат гласе,
„Не можемо већ како но јесте:...
„Ту смо били, очима гледали,
„Кад се двије ударише војске,
„У Мишару пољу широкоме,
„Једно српска, а друго је турска;
„Пред турском је Кулин-капетане,
„А пред српском Петровићу Ђурђе;
„Српска војска турску надвладала,
„Погибе ти Кулин-капетане:
„Погуби га Петровићу Ђорђе;
„Погибе ти Мехмед-капетане
„Од Зворника града бијелога,
„Погуби га Милош од Поцерја;
„Пак погибе паша-Синан-паша

„Из Горажда са Херцеговине,
„Погуби га Лазаревић Луко;
„Погибе ти Мула Сарајлија,
„Погуби га Чупић из Дреновца;
„Погибе ти Асан Беширевић
„У Китогу лугу зеленоме,
„Погуби га попа Смиљанићу;
„Погибе ти Дервентски капетан,
„Погуби га Ваљевац Јакове,
„На Добрави одсјече му главу.
„Изгибоше турске поглавице
„По избору бољи од бољега,
„Од честите Босне Камените.
„Нити иде Кулин-капетане,
„Нити иде, нити ће ти доћи,
„Нит се надај, нити га погледај,
„Рани сина, па шаљи на војску:
„Србија се умирит не може“(1).

Не само што су Срби у делима показивали, а у песмама славили своју храброст, него су им ту црту признавали и страни писци и представници других народа, како старога тако и новога доба.

Тако на пример, још у старо доба, арапски писац Аљмасуђи хвалио је српску храброст, и доказивао, да су Срби најхрабрије словенско племе(2). И наши суседи — Румуни са којима смо често заједнички борили се против општег непријатеља, хвале у својим народним песмама српско јунаштво и често идентификују име Србин са именом јунак. А у новије доба славни песник инглески Тенисон спевао је пре-

(1) Српске народ. пјесме кн. IV. стр.
(2) Види: П. Срећковића: Истор. Срб. стр. 191.

красну песму јунаштву Срба — Црногораца. Та Енглеска песма о српској храбрости завршује се овако:

„Јоште нигде није било
Такот соја од јунака,
Нити ико живи памти.
Тако силнијех Горштака“!

Но за нас је најважније мишљење о томе великога патриоте и државника енглескога Гледстона, а ево шта он о српској храбрости каже: „Српски суверени од 13. и 14. столећа беху велики и храбри људи, који владаху срчаним и храбрим народом. Они достигоше свој зенит, кад се 1346 Стефан Душан назва царем Срба, Грка и Бугара. Запад са целим његовим витештвом не може да покаже већих примера војеног (martial) јунаштва, него што су примери Краљевића Марка и Ђорђа Кастриота([1]). За тим прелази на Црну Гору и говори специјално о црногорској храбрости ово:

„Црногорцима је основни закон: да у рату против Турака ни један Црногорац не оставља бојиште без заповести свога војводе; да бегунац остаје на свагда мрзак и прогнат из свога народа; да се обуче у женско одело и представи са преслицом; и да га жене бијући преслицом, отерају са олтара слободе. И за пуна четири века они су одржали у пуној снази задану реч тако страшног дана, кроз непрекидан низ искушења, опасности и јуначких дела, којима се једва може наћи равних у аналима Европе, а може бити и човечанског рода“([2]).

И поред свију ових, тако рећи, тројаке врсте доказа о храбрости српског народа, ми опет нисмо нашли да се и та црта може уврстити у ред особина. То је истина једна веома видна црта; али тешко да се може узети за особину.

([1]) The ninetecuth century 11—3. 1877.

([2]) Види: тамо.

За то она није довољно развијена, нема сва својства. И доиста, народ српски, који се непрестано бори за свој политички опстанак, који већ толико векова бди на стражи европске цивилизације, развио је војничку храброст у такој мери да се њоме поносити може. Али он није имао довољно ни времена ни прилике, да се бави око унутрашњег друштвеног уређења; он није скоро ништа радио, а још мање да се борио за осигурање унутрашњих, грађанских права и слобода. А без тога опет нема услова за развитак грађанске куражи. Отуда и бивају ти чудно контрастирајући појави, да је Србин храбар на бојноме пољу, а плашљив на државном. Црногорац, који се бори као лаф на бојноме пољу, и који се не боји никаквог Турчина, стрепи пред сваким кнежевим „перјаником“! Ту нам и нехотице пада на ум она знаменита карактеристика којом је велика царица руска Катарина II. онако верно карактерисала свога љубимца, а нашега земљака, Зорића, а преко њега можда и већину Срба: „Зорич, можно сказать, двје души имјејетъ љубит доброје, но дјелајет худоје, храбр в дјеље с непријатељем, но лично трус“([1]).

Храброст, као психолошка особина, могла би само доликовати Енглеској нацији. Само је Енглез у свему храбар. Он се храбро бори како са спољним непријатељем за независност своје владавине, тако и са унутрашњим непријатељем народне слободе; он је храбар у борби са дивљим зверовима азијских и африканских пустара, као и са страшним бурама на океанима светским. Накратко: он је подједнако храбар било да се бори са људима, било са животињама, било са природним елементима; он се никога не боји; не ризнаје никакву силу, осим закона.

Нема сумње, да се храброст развија упражњавањем у борби; но што се тиче војничке храбрости, она се може у

([1]) Види: „Дневник Храповицкаго“ стр. 435.

неколико да оснажи на штету цивилне и без борбе, путем дисциплине. А то бива свуда, где влада установа народне војске. Где год постоји народна војска, ту је народ више прожман војничким духом, ту је он више дисциплиниран, па следствено и већма послушан. За пример томе може нам служити некадашња пруска краљевина, а садашња велика немачка царевина. Према томе, далеко мудрије раде оне владе, које заводе народну војску, него оне, које њу ниште. После тих претходних напомена, које смо сматрали за потребне, као увод у наш прави посао, ми сад већ можемо приступити томе послу, то јест, да обележимо оне црте, које сматрамо за психолошке особине српског народа. Ове те особине, које смо нашли, могу, се по природи својој свести на ове две групе: I, особине умне (интелектуелне); II, особине моралне (практичне).

I.

Особине умне (интелектуелне).

Ове су особине двојаке: позитивне и негативне. Ми ћемо редом обележити и једне и друге; њих нема много, само две: једна позитивна и једна негативна.

1) Особина позитивна: бистрина ума — схватљивост.

Друштвене науке новијега доба и правца сматрају као принцип то, да народи у борби за опстанак успевају према способностима својим у схватању опште човечанских задатака, то јест, онај народ пре осигура свој опстанак, који пре схвати и усвоји опште човечанске тежње. Па како је народ српски у тој великој међународној борби јуначки издржао и свој опстанак успешно бранио: то би се могло и отуда, из те удаљене поставке, извести закључак, да се народ српски одликује бистрим умом, кад је могао тако брзо да схвати

опште човечанска начела. А што је он у тој успешној борби имао односно мању физичну снагу, то показује, да је имао односно јачу умну снагу, имао већу схватљивост. Но о тој особини ума, о тој односно већој бистрини — схватљивости, ми ћемо навести и таке доказе који то непосредно потврђују.

Пре свега да обратимо пажњу на српског сељака, који саставља 9% део целог народа српског.

Кад поредимо српског сељака са сељаком, на пример, руским, или немачким, или енглеским; онда није тешко спазити међу њима ту разлику, то јест, да је српски сељак далеко бистрији од сељака сва три та народа. Истина, сељаци немачки и енглески имају више фактичног знања, нарочито у пољској привреди, али немају оне бистрине ума и далеко су тромији у схватању, него српски сељаци, нарочито у питањима социјалним, у појавима политичке природе. Према сељацима француским и талијанским већ друкчије стоји; ту је већ теже спазити разлику; јер ти су сељаци много бистрији и окретнији од сељака других европских народа, и у том погледу најближе су српским сељацима. Али опет ми налазимо, да су српски сељаци, у опште узевши бистрији. На француске и талијанске сељаке утицала је много вера, затупљујући природну бистрину ума. С тога су они у предметима вере остали још и до сада прилично затуцани; ту већ они не показују ни ону ведрину духа, ни ону бистрину ума, каква се и према тој сфери појава огледа у српског сељака. А што је најважније, српски сељак није тако удаљен од своје интелигенције, као што је сељак других народа; наш сељак има приступа свуда и он се дружи са најобразованијим људма у земљи, а то је за његов ум од велике користи. У след тога поглавито и бива то да је српски сељак скоро најинтелегентнији од свију других.

Истина, ми нисмо имали тако широку скалу за то поређење; али у колико смо то чинили, ми на основу тога узимамо слободу констатовати, да се српски сељаци према сељацима свију тих споменутих нација, одликују лаким и брзим схватањем. Ми смо о том преимућству српског сељака над другима толико убеђени, да би смели позвати за сведоке све оне Србе, који су по страном свету путовали, па долазили у додир и разговор са сељацима других народа; ми смо уверени да би и они потврдили наше мишљење, само ако су, макар и овлаш, чинили поређење у том погледу.

Но ми ћемо да наведемо и неколико примера, у којима се огледа та необична бистрина ума српског сељака.

Први пример: Пре скоро 20 година, колико се опомињемо 1866 г. у присуству нас три-четири, причаше један сељак, наш познаник А. из села Р. округа Б, о разним злоупотребама чиновника, нарочито полицајне струке, па тек после, на један пут, запита једнога од присутних, који беше тада лепо примљен у двору: „да ли господар зна за то, шта се ради у народу“? На то ће му онај господин одговорити: „Па, брате, не може Господар све да зна, шта се год у коме куту ове земље ради, па још кад му неће нико да каже, него се то још од њега брижљиво крије“. Тада сељакману главом и рече: „знам ја, господине, да Господар не може све да зна, није ни он свезнајући; али зашто он не зна ни то, што ми сви знамо и видимо, што зна и види цео народ“! Та примедба, у којој се огледа толико оштрине ума у једног сељака доведе у забуну све нас, нарочито оног придворног господина, коме не беше мило да продужи разговор.

Други пример: Ту скоро, од прилике пре три године, кад се оно код нас највише говорило и писало о народној самоуправи, запитаће један од наших државника једнога сељака по имену М. из села К. округа П. који

беше дошао да га походи: „Бога ти, Миладине, кажи ми право, како ти мислиш, да ли је наш народ способан за самоуправу, били он умео да се сам управља“? На то ће му тај сељак, пошто мало поћута и као размисли, одговорити ово: „Право да ти кажем, господине, народ наш није толико паметан, да би умео сам да се управља; али није ни толико глуп, да не види, кад други рђаво управљају“!

Тако брзо и тако верно схватити суштину питања, па дати такав оштроуман одговор, било би похвално и за човека школованог, а камо ли простог сељака. Ми смо одмах од речи до речи прибележили тај одговор, као јасан знак оне необичне бистрине ума, којом влада и прост Србин!

Трећи пример; После састанка трију царева у Скрњевици дође к мени послом један сељак из округа В. села В. по имену Ј., па ме, између осталога разговора, запита й то, како ја мислим о том састанку царева? Истину да кажем, ја нисам још ни сам био на чисто о значају тога састанка, а још мање вољан да то и за дипломате тешко питање, расправљам са једним сељаком, па му тек онако немарљиво одговорих; „Ја мислим добро, цареви се састају ради мира, а и ми сви желимо мира, нарочито ви сељаци“. Тада сељак диже главу, погледа ме право у очи, па поче тихим гласом овако: „А мени, бога ми, није мило, што се они састају и грле; кад се год Шваба умиљава око Руса, то он не чини на добро, него на зло наше; треба се бојати преваре: Немци и Турци од искони отимају се око ове наше земље, па им не допушта Рус. Немци знају, нису глупи као Турци, да без допуштења Русије не могу ући у нашу земљу. За то они сад и облећу око Русије, но . . . ти ћеш то већ боље знати“!

Ја признајем, да нисам ни толико знао, или да сам бар друкчије мислио и повољније за нас резултате очекивао од

тога тројецарскога састанка, којим се полаже основа савеза мира, па сам се старао, али чини ми се без успеха, да га уверим, да Немци неће ући у нашу земљу.

Ми би могли навести још сијасет примера, у којима се огледа бистрина ума српског сељака; али мислимо да је доста и ово што смо навели. Јер слабо ко и сумња о томе што се тиче наших сељака према сељацима других народа, него се сумња односно других сталежа да би се дошло до таког резултата путем поређења. Наравно, ми нисмо ни могли све сталеже редом поредити, јер у нас управо и нема сталежа, него смо поредили Србе важнијих занимања са другим народима истих занимања, да би смо могли видети каква је односна схватљивост међу њима у пословима, којима се поглавито занимају. А за ту цељ, ми смо изабрали ове три најважније врсте послова, на којима се најлакше и може измерити бистрина ума — схватљивост, а то су; послови војени, државни и књижевни.

Колико се огледа бистрина ума — схватљивост Срба у пословима војеним, на пример, у избору положаја према непријатељу и распоређају војске за борбу, то нам најбоље показује доба нашег устанка. Вођа ондашње српске војске, или боље рећи, српског народа, јер осим њега и није тада било какве друге војске, били су људи прости, без научног образовања и војничке спреме, а међу тим умели су тако брзо да схвате преимућства овог или оног положаја, овакког или онаког распореда војске, да се то и данас веома цени у ратној вештини. Избор положаја на Делиграду и распоред војске на Мишару, остаће на свагда узори стратегијске увиђавности.

Па и доцније, наш славни ђенерал, Стево Книћанин, који такође није имао војничког школовања, а и све остало његово образовање не пружа се даље од основне наставе, умео је тако брзо да схвати шта му треба радити на бој-

номе пољу у најодсуднијим моментима, да је тиме често изазивао чуђење код просвећених аустријских ђенерала, којима је помагао и велику забуну код даровитих маџарских ђенерала, противу којих се борио. Својом необичном бистрином ума, он је постизавао то, што други постижу помоћу науке и големог искуства, па постаде један од најпопуларнијих вођа у рату од 1848 године, те му благодарни тамошњи народ и данас пева:

„Хвала теби Книћанине Стево,
Што истера Киша из Мориша“!

Таком бистрином ума одликују се Срби не мање и у пословима државним. За пример томе, може нам најбоље послужити онај радник на државном пољу, који је у том погледу и највернији представник српског народа, а то је творац нове српске државе, неумрли кнез Милош.

Он је био прост, као и народ његов; није знао ни читати ни писати; али је опет надмудрио све мудраце свога доба! Он је тако брзо умео да схвати и оцени интересе своје и свога народа, као и начин, којим се они најлакше постићи могу, да му се за то морају дивити и просвећени државници садашњега доба. У политици унутрашњој он је радио тако, како ће му народно поверење расти, а не опадати; јер он је своју снагу црпео из народне снаге, па зато је често и говорио: „Народе, снаго моја“! А у политици спољашњој, он је опет умео да се толико прилагоди према разним политичким струјама, како би што више користио својој отаџбини.

За пример необичне бистрине српског ума у државним пословима, споменућемо још једног државника, кога сматрамо за тип народни, а који је своју политичку улогу свршио, те се може сада о његовом раду говорити непристрасно. Ми

ту разумемо познатог поборника унутрашње слободе и личних права српских грађана — војводу Вучића.

Он је владао таком бистрином ума, да је могао лако да склопи и брзо да изврши и најсмелије комбинације. Био је веома властољубив и ни мало није превиђао своје личне користи; али је све то умео тако лепо да прилагоди општим, народним интересима, да је увек изгледало како се бори за опште добро свију. Тако се објашњава и то, за што је он и више и дуже био популаран у народу, од свију других државника српских.

Најзад, да пређемо на књижевно поље, на коме се најлакше може спазити та црта ума, да промотримо послове књижевне, којима се најбоље може измерити бистрина ума.

Из те сфере послова најпознатија су у народу нашем ова два посленика: Доситије и Караџић. То су два типа народних књижевника, у раду којих најбоље се огледају црте српског ума.

Доситије Обрадовић, као што је познато, није учио више школе, нити је у опште добио систематично, научно образовање. Он је био „ђаче самоуче“! Истина, он је доцније много путовао и много читао; на кратко; он је уложио необичан труд за своје самообразовање; али све то не би му помогло, да његов ум није био украшен тим великим даром — схватљивошћу. Што је он био способан да брзо и лако схвати све онако као што је, а не као што се чини да је, то му је много помогло, да се не само отресе многих предрасуда, него и да се узвиси на ступањ угледних философа свога доба. Таког бистрог погледа на појаве друштвеног живота и тако практичног суђења о њима, редко се може наћи и у књижевника других далеко напреднијих народа. Он је у своме књижевном раду и озбиљан као Русо и досетљив као Волтер.

Још је дивнија друга појава на књижевном пољу, у којој се оличава бистрина српског ума, а то је велики борац за слободу српске мисли и српске речи, то је славни књижевник наш Вук Караџић. Он је још мање био школован, него и Доситије, а међу тим каква је узорита радња његова на књижевном пољу. И за све то има се поглавито благодарити великој бистрини његова ума, необичној схватљивости. Како је он дивно схватио значај народних песама, тога драгоценог блага српског ума, које дотле беше закопано! Па онда, како је опет умео, да пробере из тога богатог цветника народне појезије, најлепше цвеће и оплете онај величанствени венац, који сада краси главу српског народа, као не надмашног песника.

Још се више човек мора дивити бистрини српскога ума, кад погледа на учеван рад тога неуког Србина. Ми можемо слободно да кажемо, да ни један народ просвећене Европе није имао таког књижевног радника, као што је наш Вук, који би тако верно схватио дух језика народа свога, па према њему удесио и најпростију азбуку и правопис. Наравно, Немци, Енглези, па и Руси, имали су доста ваљаних књижевника — философа; али нису имали таког практичног радника на том пољу, као што је Вук. С тога ни код једног од тих народа, нема тако савршене азбуке и правописа, као што има у нас, и ако су ти народи, у свему другом, далеко напреднији од нас.

Што су Срби у стању да без великог школовања и ерудиције лако схвате и суде, благодарећи бистрини свога ума, то је дало могућност, да се у Србији не само јављају, него и високо поштују, тако названи: „ђаци самоуци“.

Но баш и кад узмемо српску интелигенцију у најужем смислу те речи, у смислу научно школованих људи, ми ћемо и ту наћи, да та црта ума — схватљивост — превлађује над свима другима, као и то, да та црта служи за разлику

српске интелигенције од интелигенције других народа. У томе смо се уверили на овај начин: ми смо обратили пажњу на српске питомце, који се уче у разним страним државама, као на пример: у Русији, Немачкој и Француској, па смо поредили те наше ђаке са ђацима тих народа, који се заједно уче у једној школи. При том поређењу, ми смо нашли, да ђаци тих народа, то јест, и руски и немачки и француски, много спремнији долазе у ту вишу школу, него српски; да они имају много више позитивног знања и боље знају старе класичке језике, него српски. Али и при такој неједнакој спреми, српски се ђаци не само равнају с њима, него их још и надмашују што се тиче схватљивости. И не само да српски питомци са мање спреме брже схвате од руских и немачких ђака, већ и од француских. Ми смо у том погледу поредили све групе наших питомаца, па смо сразмерно средњим бројем долазили увек до једних истих резултата. Може бити, да од сваке групе и нисмо имали са свим тачне податке; али од више њих имали смо са свим поуздане.

Према томе што смо до сада казали и не узимајући у рачун још многа друга факта, која ми нисмо изнели, може се, по нашем нахођењу, извести закључак: да се Срби одликују од других народа бистрином свога ума, то јест, да они лакше и брже схватају него други и да та црта ума саставља њихову психолошку особину.

Но, као да се та црта ума развила на штету друге, на штету дубљине схватања, која је код Срба закржљавила и саставила негативну особину њиховог ума, на коју ми сад и прелазимо.

2) Особина негативна: плиткоћа схватања — површност.

По природном закону прилагођивања човек се труди и мучи само онда, кад га на то нужда нагони, кад он мора да у зноју лица свога зарађује себи насушни хлеб.

Стога и видимо, да људи развијају енергију и навикавају се на правилан и сталан труд само тамо, у оним покрајинама, где они ништа олако не добијају, него су принуђени да савлађују силе природе и да тако рећи изнуђавају од природе оно, што им је за живот потребно. И на против, људи предају се лењости и постају за сваки посао млитави тамо у оним покрајинама, где им богата природа нуди скоро забадава све, што им је за опстанак њихов потребно. Тај закон природни простире се на сваку, па и на умну радњу. Кад се ум дугим упражњавањем навикне на брзо и лако схватање, онда се он тешко задржава и кад наиђе на сметње. Ако не може брзо и лако да прозре у дубину појава и схвати њихову унутрашњу суштину, он се задовољава и са њиховим спољашњим обликом, са њиховом површином, што му је без труда и усиљавања приступно. У след таквог упражњавања ум се почне навикавати на лакоћу, а избегавати тешкоћу, стане јачати бистрина, али слабити дубина схватања, и најзад схватљивост почне да се дружи са површношћу.

Тај природни закон огледа се у радњи умној нашег народа, као и других. И као што налазимо путем поређења да су Срби народ бистрог ума, да брзо и лако схвате и суде и да се тиме одликују од других народа; тако исто налазимо путем поређења и то, да Србима не достаје она дубљина погледа, какву налазимо код других. На кратко ми налазимо, да је Србин бистар али и површан.

Да Срби немају оне дубине схватања какву имају, на пример, Немци и Енглези, то није тешко опазити чим се приступи поређењу; но теже је ту разлику приметити према другим народима, на пример, према Французима и Русима.

Французи су познати колико са своје оштроумности, толико и са своје лакомислености, а лакомисленост води површности. Шта више, неки мисле, да је лакомисленост

тако видна црта француског ума, да би се могла узети и за психолошку особину. Но при свем том, нама се чини, да Србима и у том припада првенство, то јест, да они како односно бисрине схватања, тако и односно површности сматрања, надмашују и саме Французе, и ако су и у једном и у другом најближе њима.

Скоро исто можемо казати и односно Руса. Они се хвале сметљивошћу (досетљивошћу) свога ума; али се не хвале и дубином умнога погледа. Шта више, они имају и нарочиту пословицу, која карактерише њихову површност сматрања. Та је пословица тако општа, да је изговара сваки Рус, после свршеног чина: „руски человјек задњим умом сиљон“! Али опет, кад изближе и упоредо прегладамо умну радњу и једних и других, и Руса и Срба, ми ћемо наћи да код Срба има мање издржљивости, а више површности, него код Руса.

У след тога, што је Србин навикао свој ум на лако и површно схватање и бива то, да он свашта прима, а слабо се код чега дуго задржава; да он доста зна, но да је мало у чему печен! И доиста, нема скоро ни једне врсте људскога занимања, коју Србин није опробао; а нема скоро ни једне којој се он потпуно одао, а још мање да је коју довео на виши ступањ савршенства. Да се лако и без многог размишљавања прихвати сваког посла; али га одмах и напушта чим он затражи свесрдо прегнуће, дуго и усиљено занимање. У опште узевши, Србин се клони тешкога посла и грубога занимања и отима се о послове лаке и занимања деликатна, господствена. Он најволе да је „Господин“, па ако то не може, онда да је бар близу „господина“; ако не може да буде кмет, онда да је бар „сукметица; ако не може да буде капетан, онда бар да је његов „пандур“! И доиста, до скора, код среских и окружних власти, пандурска места, заузимали су људи најбољих сеоских

кућа. А Србин — Црногорац има толико одвратности од тешког посла и грубог занимања, да је готов, у случају нужде, пре да пружи руку за милостињу, или да прибегне насиљу, отмици, него да прегне на какав тежак посао, или да се прихвати каквог грубог занимања. У осталом, то се у неколико објашњава и ритерским карактером наших Горштака. Наравно ми нећемо да кажемо то, како Срби због своје површности неправилно схватају и суде; напротив, они доста правилно и схватају и суде, али су за то обвезани више бистрини, него дубини свога ума: — ми тиме хоћемо да кажемо само то, да Срби, поред бистрине свога ума, немају и оне дубине умног погледа, којом се одликују други народи, нарочито Немци и Енглези.

Где нема довољно издржљивости, где се не застане подуже, и не исцрпи све до дна, ту се лако одомаћи површност, а она опет често води за собом: несталност и недоследност као своја два пратиоца.

Несталност огледа се у млогим пословима нашег народа. Он много почиње, а мало шта свршује. С тога се и виде на све стране све сами почетци. Сваки нараштај почиње од себе, мало обзирући се на оно, што су други нараштаји, пре њега, урадили. Па за то се у нас брзо и лако мењају како друштвене установе, тако научни правци. Често бива, да се по нека друштвена установа промени пре него што је потпуно и опробана; да се по неки научни правац напусти пре него што је свестрано испитан. У след тога, нема у нас скоро ни једне установе, која је преживела бар један нараштај, што, наравно, веома слаби веру у силу закона и поверење у мудрост законодавства. Кад поредимо у томе Србе са Немцима, нарочито Енглезима, онда видимо огромну разлику.

И у нашој маленој и још слабо развијеној књижевности, опробани су за ово кратко време, скоро сви научни

правци: ту је било и сколастике и метафизике, кушало се и путем сенсуалисма и материјализма; па се онда прешло на идеализам и позитивизам. Сваки је тај правац лакше ушао у нашу књижевност, нето ма у коју другу; али је још лакше из ње изашао. С тога се у нас слабо што темељито ради, слабо баш што усавршава и наш народ, при свој бистрини свога ума, чини односно мале напретке. Томе се већ чуде и сами странци. Ту скоро један странац, који је обишао југоисточни крај Европе и који је пријатељ нашем народу, приметио нам је, како се он чуди, за што Срби, тако бистар народ, мало напредује, да га у томе не само претичу Грци и Румуни, него ће га у скоро претећи и сами Бугари (1).

За несталношћу иде у застопце недоследност и та су два појава тако слична међу собом, да их је тешко распознати. Но опет недоследност није у нас имала удесног земљишта за развитак, па за то и није тако видна црта српског ума. Јер колико површност потпомаже недоследност, толико јој опет смета бистрина. Између те две супротне струје провлачила се недоследност једва приметна досада. Тек доцније, кад се површности придружила и несталност, онда су те две махне стале сложки снажити и ту трећу — недоследност. И баш за то што та махна није давнашња наша својина, она још није успела да се свуда распростре и зарази све друштвене сталеже. Она се, као и свака друга нова тековина, поглавито виђа на врховима друштва, то јест, више се виђа код наше интелигенције, него код простоте.

Та недоследност јесте једна веома важна — управо суштествена — мана карактера. Кад знамо карактер кога

(1) Граф Вјержбицки.

човека, онда можемо предвидети и у напред казати, како ће се он понашати у овој или оној прилици. Ако то не можемо предвидети, онда значи, да тај човек и нема карактера. Другим речима: ко је путем наслеђа добио склоност, а путем прилагођавања претворио ту склоност у навику, да при једнаким условима једнолико поступа, тај има карактера, а ко те навике нема, о томе се каже, да је без карактера. У првом случају, ми знамо у колико можемо рачунати на тог човека, а у другом случају знамо, да не можемо ни мало на њ рачунати. С тога се више цени човек и са рђавим карактером, него човек без карактера. Човек са карактером обично је сталан и доследан, а човек без карактера није скоро никад сталан и доследан. Но и карактерни људи нису подједнако стални и доследни у свима пословима. То зависи поглавито од ступња образованости. Прости људи показују већу доследност у питањима моралне, него у питањима умне природе; а људи образовани показују опет више доследности у поступцима умним, него моралним. Но код наше интелигенције има, на жалост, доста недосљедности и у једном и у другом правцу. А што је горе, код наше интелигенције прирашћује и така врста, која несталност и недосљедност сматра као неку практичну промућурност, којом се поноси. А на против, у сталности види неки застој, који карактерише назадњаштво, а у доследности неку укоченост, која смета прогресу. То је она врста наше интелигентне недоношчади, која ни о чему другом не мисли, него само о томе, како ће се олако обогатити и без заслуга прославити! Таке жалосне појаве налази и у старој српској држави познати књижевник и дипломат белијски Борхграв: „Etranger aux conceptions idealistes, obeissant à de tendances purement positives, le Serbe envisageait l' interet comme le but supreme des actions humaines, preocupant moins des lois du developpement moral que

de la satisfaction de ses desirs" ([1]). Ми ово говоримо без икакве тенденције, ми само констатујемо факт нашег опажања.

На кратко: ми налазимо само две умне особине српског народа, а то су: бистрина ума или схватљивост и плиткоћа ума или површност. А несталност и недоследност спомињемо само, као последице површности.

II.

Особине моралне (практичне).

И ове су особине двојаке: позитивне и негативне.

1) Особина позитивна: човечност.

Кад поредимо Србе са другим народима у погледу моралног или практичног живота, онда налазимо ту разлику, што Срби у свако доба и у сваком поступку показују више човечности, него други. Истина, човечност то је општа карактеристична црта човека, па се не може узети као искључива својина овог или оног народа; али то, што се она у Срба свуда и у свему јаче показује, него у других, чини особину. Тај сталан вишак њен код Срба у свима односима, како породичним тако и друштвеним, како религиозним тако и политичним, како у државним законима тако и у народним установама, — то човечније поступање у свима односима и састављ а моралну особину српског народа. Да, ми некажемо то, да су Срби човечни, а други народи нечовечни, него само то, да су Срби више човечни него други, да су човечнији. И постараћемо се да ту нашу поставку оправдамо фактима.

Још веома рано, при првим почетцима друштвеног живота, још у кругу породице, почела се гајити у Срба свес-

([1]) Види Emile de Borchgrave: „L'empereur Etienne Douchan de Serbie" p. 7.

о човечности. И доиста, нигде нису тако рано и у такој мери развили се нежни одношаји међу члановима породице, као у нас Срба. Српска мајка и пре и боље, него ма која друга мајка, схватила је свој свети задатак. Она не сама што је нежно, материнском љубави, волела своју децу, него је још умела да одгаји у њима истинску љубав према мајци и дубоко поштовање према тој првој наставници њиховог живота. Та нежна узајамна љубав мајке и деце и била је та родна њива, на коју су пала здрава зрна људскога морала; та мила родитељска кућа и била је прва школа за неговање свести о човечности.

Још у она стара, варварска времена, кад су свуда код других народа, сами породички одношаји били груби, а по негде и жестоки, налази се много узвишених примера, како се српска мајка стара, да јој чеда драга иду стално путем правде и поштења, да се понашају свуда и према свакоме човечно. Ево, на пример, како учи Јевросима мајка, свога сина Краљевића Марка, да чува образ и поштење, да брани правду, па макар за то изгубио главу:

„Марко сине, једини у мајке,
„Не била ти моја рана клета,
„Немој сине говорити криво,
„Ни по бабу, ни по стричевима,
„Већ по правди Бога истинога,
„Боље ти је изгубити главу,
„Него своју огрешити душу“.

И Марко је послушао мајку, а ко неће послушати таку мајку! Но колико син поштује своју мајку и слуша њене савете, још боље се види из ове песме:

„Сјетуј мене моја стара мајко,
„Куда ми је сад ићи најпрече:
„Ил ћу ићи на цареву војску,

„Ил ћу ићи краљу у сватове,
„Ил ћу ићи Сибињанин Јанку“.

Син тражи савета од своје мајке и она му даје такав савет, у коме се показује узвишени поглед српкиње, огледа дух човечности:

„У свате се иде на весеље,
„На кумство се иде по закону,
„На војску се иде од невоље.
„Иди сине на цареву војску“.

Та узвишена осећања човечности, која Србину предаје његова мајка, још у детињству, прихвата после и даље развија мила сеја. Ако још и може бити какве сумње о томе да ли су одношаји између мајке и деце нежнији у Срба, него у других: то не може, надамо се, бити ни мало сумње о томе, да су одношаји између брата и сестре далеко нежнији у Срба, него ма у кога другог народа. И доиста, ни код једног народа ми нисмо могли да нађемо тако велику љубав између брата и сестре као у нас Срба. Ту се увек брат дичи својом сејом, а сеја се опет заклиње братом, као најдрагоценијом светињом својом. Тај одношај брата и сестре лепо карактерише и ова песма:

„Није л' мајка родила јунака,
„И сестрица брата однијала,
„На чистоме ђевојачком крилу,
„И мушким га опасала пасом,
„И јуначким дозивала гласом“.

Породица, дакле, била је за Србина она прва друштвена среда, у којој се неговала узајамна љубав и поштовање, прва школа, у којој се српска омладина учила уљудном понашању и човечном поступању. Наравно, према таком првом и општем васпитању српске деце, нису могли ни будући гра-

ђани српски бити жестоки и нечовечни у поступању са својим ближњим. Но за доказ тога, ми ћемо навести неколико примера из поређене психологије.

Нечовечност највише се огледа у томе, кад се тера освета и над мртвим непријатељем, кад се обесвећавају смртни остаци. А таких примера нечовечности налазимо више или мање код свију других народа, осим српског. Таких примера нечовечности има и код самих Грка, који су у просвети предњачили свима народима Европе. Тако, на пример, кад је грчки јунак — Ахило, преваром или као што легендарна песма каже, помоћу богиње, савладао и погубио славног браниоца несрећне Троје, царевића Хектора, он је тада изложио поруги лешину тога великога јунака. Три пут око града побеђене Троје вукли су по земљи мртво тело њеног јуначког браниоца!

У историји српског народа не само што нема примера таке нечовечности, него још на против, има доста примера праве човечности, то јест, има примера како Срби поштују смртне остатке и највећих својих душмана. Шта више, има и таких примера, како Србин жали и оплакује смрт великог јунака, па макар то био и његов заклети непријатељ. Тако, на пример, кад је Краљевић Марко, помоћу виле, као и Ахило помоћу богиње, савладао и погубио Мусу-Кесеџију, њему је жао било што је морао у самоодбрани, да погуби тако великог јунака, па над мртвим Мусом овако јадикује:

„Авај мене до Бога милога,
„Што погуби од себе бољега“!

Колико су Срби и питомије нарави и човечнијег попања, него други, огледа се у оној песми народној, која ичава одношај Срба и Маџара. Ту се прича како је аљевић Марко једном дојездио на Шарцу пред дворе

„Филип Маџарина“, па кад је спазио пред двором Филипову љубу, он је поздравио:

„Божја помоћ моја снахо мила!
„Јел код двора Филип побратиме“?

На такав каваљерски поздрав српскога јунака, који се иначе баш много не одликује учтивошћу, ево како одговара племенита маџарица:

„Ид' отале гола дервишино
„С такијем се Филип не братими“.

Наравно, у том одпоздраву маџарске госпође огледа се охолост и нечовечност Маџара према другим народима.

Српска свест о човечности још више се огледа у оној песми под насловом: „Бег Константин и Краљевић Марко“. Ту Бег позива Марка, да му на гозбу дође:

„Побратиме краљевићу Марко,
„Да ти мени о јесени дођеш,
„О јесени о Митрову данку,
„А о моме крсноме имену,
„Па да видиш части и поштења“

На тај позив Марко одговара, како је већ једном био на тој његовој гозби о Митрову данку, па је том приликом видио Бегова три нечовештва, са чега није рад да долази на ту гозбу, која не заслужује никакве хвале. А на питање Бега у чему су та његова нечовештва, Марко их тада овако ређа:

„Прво ти је брате нечовештво:
„Дођоше ти до две сиротице,
„Да ј' нараниш леба бијелога
„И напојиш вина црвенога,
„А ти велиш двема сиротама:
„Ид одатле један људски гаде!

„А мене је жао, беже, било,
„Жао било двеју сиротица“.

„Друго ти је, беже, нечовештво:
„Што су били стари господари,
„Па су своју азну изгубили,
„И на њима стари скерлет беше,
„Оне мећеш у дојњу трапезу;
„А који су нови господари,
„И од скора азну заметнули,
„И на њима нови скерлет беше,
„Оне мећеш у горњу трапезу,
„Пред њих носиш вино и ракију
„И господску ђаконију редом“.

„Треће ти је, беже, нечовештво:
„Ти имадеш и оца и мајку,
„Ни једнога уз трапезу нема,
„Да ти није прву чашу вина“.

По томе, дакле, Срби сматрају за нечовечно и тако поступање, кад се сироте терају од куће гладне и жедне, кад се старијима претпостављају млађи само за то, што су богатији и лепше обучени и кад се не поштују како ваља родитељи. У томе се огледа високо хумани поглед Србина.

Али ништа не може тако да помути свест о човечности и наводе на жестока дела као фанатизам, па био то фанатизам религијозни или политички. У старија времена беснио је више фанатизам религијозни, а у новија политички; о последице су и једног и другог ужасне и нечовечне.

Што се тиче фанатизма религијозног, то слободно можемо рећи, да је он своју страшну улогу, играо, дуже или раће време, у свакоме народу, осим српског. И доиста, ми

налазимо, да је српски народ, кроз све периоде свога религиозног живота, сачувао се од те опаке заразе. Па за то Срби и не знају за оне страшне муке инквизиције и нечовечна гоњења за разлику мишљења о предметима вера, од којих су људи више или мање патили у свакој другој земљи. Срби су увек за чудо били толерантни у питањима вере, у питањима савести људске. Али отуда не треба изводити, да су Срби индиферентни према вери; они су толерантни, али нису индиферентни. Да Срби поштују своју веру и да су јој одани, сведочи то, што су је они до сада чисту очували и што нису ни живот свој штедили за одбрану своје вере. На кратко: Срби чувају своју веру, али је никоме силом не намећу, па не гоне ни друге, који чувају своју веру, а још мање да мећу на муке и осуђују на нечовечне казни проповеднике других вероисповеди. Но за то има још и позитивнијих доказа.

У првој половини XIV. столећа, кад је религиозна нетрпимост дошла до крајњих граница, кад се проповедници друге вере подвргавали најнечовечнијој казни, — у то доба састављен је кодекс српских закона под именом „Душановог Закона“, а у њему су прописане таке казни противу оних, који би обратили православног Србина у коју другу, на пример, католичку вероисповед, да би се те казне сматрале за врло благе и човечне и сада, у ово наше просвећено доба, а камо ли у оно старо, варварско доба. Ево тога прописа:

„И поп латински, ако се најде, обратив хрістіјанина в вјеру латинску, да се казни по закону светих отъц“(¹).

Таког човечанског погледа на дело религиозне пропаганде, нема ни у једном законодавству тога доба. А тешко

(¹) Види Душ. зак. Ст. Новаковића, стр 44, број 138.

да би се које законодавство и данас тако човечно понашало према онима, који распростиру другу веру. Још ће мо навести један пример Душановог поступка односно вере, у коме се огледа дух човечности: кад је римски Легат Петар Тома Petri Thomasii дошао у српску престоницу, у нади да ће моћи и у пространој српској царевини да пропажира римску веру, па објави да ће у Призрену служити латинску службу, онда је цар Душан забранио свакоме грађанину његове престонице, макар он био и католичке вере, да сме присуствовати тој служби, објавивши да ће преступника те заповести смрћу казнити. Но при свем том неколико официра царске гарде, који су били Немци по народности, а Католици по вери, оду да присуствују тој меси заједно са својим шефом Палманом. Цар, кад чује да су ти официри преступили његову заповест, наљути се и заповеди да им се, по византијском обичају очи изваде. Но кад старешина тих официра изађе пред цара и смерно одговори, да су они нашли, да је preче послушати Бога, него цара, и да су они само божију заповест предпоставили царевој, онда цар Душан прими к срцу ту њихову оданост вери својој и свима опрости (¹).

Ни политички фанатизам није код Срба никад отео толико мах, да је производио пустош, као код других народа. А о томе ћемо се уверити чим погледамо на политичке борбе Срба, како спољашње тако и унутрашње. Истина, Срби су водили крваве борбе; они се јуначки борили за своју слободу и независност; али никад нису према побеђеном непријатељу поступали жестоко, а још мање нечовечно, као што су то чинили други народи. Свуда у других народа, ми налазимо жестоке поступке према побеђеном непријатељу: или га одведу у ропство, или му изваде очи, или

(¹) Philippo Mozzerio: Vita S. Petri Thomasii, Antverpiæ 1659; Флорински: дуж Слав. и Визант. стр. 252—255.

га уморе на мукама. У старо доба био је обичај скоро у свију народа, да се ухваћени непријатељ води у ропство, а тога обичаја, као што сведочи грчки историк Кантакузен, није било у српског народа [1]. Доцније, у средњем веку, још се нечовечније поступало са побеђеним непријатељем, тада су побеђени и ухваћени изложени били грозним казнама и неприродним наказама. Историја прибележила је много таких нечовечних поступака; но ми ћемо овде споменути само један из ондашњих непријатељских односаја Грка и Бугара, који се, по броју жртава, може сматрати за нај-нечовечнији. Године 1014. заробе Грци у једном крвавом боју 15.000 Бугара и све их подвргну грозној казни. По заповести тадашњег грчког цара Василија II. свима тим бугарским војницима избоду оба ока само њих 150 оставе са једним оком, те да те јаднике могу одвести натраг у Бугарску. А кад су Срби, у борби српског краља Дечанскога и бугарскога краља Михаила, заробили масу Бугара, онда им по сведоџби тога самог Кантакузена, нису ништа радили, него само одузели оружје, па пустили на слободу [2].

Још већу жестину, па и нечовечност, показују други народи у борбама унутрашњим, грађанским или тако званим „међусобицама“. Свакоме су већ познати они многи нечовечни поступци из времена грчких и римских међусобица, а такође и оне ужасне сцене Енглеске и Француске револуције, да их ми не морамо овде ређати. Али српски народ, ни у својим старим међусобицама, ни у новим револуцијама, није учинио ништа таког, што би се могло узети као нечовечно. Тако, на пример, међусобица Немањиних синова свршује се брзо и мирно посредовањем најмлађега брата светога Саве. Још

(1) Cant. lib. II., S. 21.
(2) Види: тамо, стр. 31.

мање је било жестине, па и жртава у доцнијој међусобици Дечанскога и Душана. Тако исто и новије револуције извршене су код нас много блажије и човечније, него код других. Неке су наше револуције прошле без капи крви, а неке са врло мало жртава. Тако, на пример, она револуција од 1839 прошла је скоро мирно, са веома незнатним жртвама; истина, она од 1842, извршена је теже, било је доста жртава, али није било ужасних сцена и нечовечних поступака, као што бива на другим местима у таким приликама. А она, најновија револуција од 1858. извршена је са свим мирно, без капи крви; ту није било ни онолико присиљавања, колико је било 1839 године. У тој револуцији показали су Срби толико племенитости, да су им се и просвећени странци дивили, а неумрли књаз Михаило писао је тада из Беча народној скупштини, како се он „поноси бити првим грађанином тако свесног и тако племенитог народа“.

Најзад, о човечности српског народа служи за доказ и то, што он нити је кад узакоњавао, нити кад употребљавао оне жестоке казни, које су често узакоњавали, а још чешће упражњавали други народи, нарочито према јеретицима и бунтовницима. Зна се, на пример, да су стари Јевреји употребљавали, између осталих, и ту нечовечну казну, што су живе људе распињали на крсту, од које казни нису поштедили ни Сина Божијег! Татари и Турци најчешће употребљавали су ту нечовечну казну, — живе људе ударали на колац. Ту грозну казну примили су од Татара и Турака Пољаци и Малоруси. Што се Руса тиче, они су обично јеретике спаљивали, а бунтовнике четвертовали (черечили), на који је начин кажњен знаменити бунтовник — Стењка Разин. Кад што су Руси употребљавали и другу нечовечну казну, коју су вероватно позајмили од Германаца или Шведа, а то је,

тако звано „кољесовање“ (точковање). Ту су казну највише употребљавали Шведи за политичке преступнике; они су на тај нечовечни начин казнили даровитог, но несрећног дипломата Паткуља. И Германци су, поред других, не мање жестоких казни употребљавали и ту, као што се види из њихових криминалних бележака, као што је, на пример, ова: „Räderrn von unten, d. h. wo erst nachzerschmettern der Füsse und Arme der Todesstoss gegeben wurde“(1). Енглези употребљавали су многе жестоке казни, па и ту, да се осуђеник жив спали. На таку казну они су осудили и живу спалили знамениту дјеву орлеанску Жану Дарк. Још су чешће ту нечовечну казну — спаљивање живих — употребљавали Французи. Тако, на пример, они су 1314. године, по заповести свога краља Филипа Лепог и по благослову римског папе, спалили живе у сред Париза последње представнике знаменитог друштва „Томплијера“. Али нигде се није та нечовечна казна упражњавала у такој мери, као у Италији, нарочито у Шпанији. Тамо су читаве масе, без разлике спола и узраста, по неколико стотина, а кад што и по неколико хиљада дневно спаљивали живих, нарочито су јеретике подвргавали том „огњеном крштењу“, као што су тада лицемери са подсмехом говорили тим јадним жртвама нечовечности!

Ни једне таке грозне казни, која служи на поругу човечанске свести, нема у Срба, ни у њиховим законима, ни у њиховим обичајима. На против, српски закони и српски обичаји дишу духом човечности, и ми слободно можемо да тврдимо то, да су стари српски закони и обичаји човечнији, него ма у кога другог народа. Но за доказ тога, да наведемо два три примера:

За све време средњега века, најмање су могли наћи правде код једног народа људи који исповедају другу веру,

(1) Види: Archive des Criminal rechts. 1854. S. 138.

него што исповеда тај народ. Све установе народне биле су тада удешене у корист оне вере, коју тај народ исповеда, а на штету сваке друге вере. Сва државна наређења била су удешена да штите своју цркву, а да гоне сваку другу. Међутим, ми налазимо у Душановом законику оваква наређења о томе: „која ста человјека оба једне цркве, да се судите пред својом црквом, или од двоју цркву будјета два чловјека, која се прита, да им суде обе цркви“ ([1]).

Таког хуманог погледа на црквенске односаје разних вероисповеди, узалуд би тражили ма у кога другог законодавства тога доба.

Даље, порота се сматра као једна така установа, којом се најбоље штити правда и по томе у којој се највише огледа дух човечности. И та човечна установа — порота — поникла је пре свега код Срба, бар у оном облику, у ком се највише огледа човечност. Ево шта о томе каже г. Јов. Авакумовић у својој специјалној расправи тога питања: „Смешана је порота код нас постојала раније, него код Енглеза. Јер докле се установа те смешане пороте јавља у Енглеској први пут тек под Едуардом III. године 1355. дотле је ми у нашој старој држави видимо још у Душановом законику од 1349. и осталим нашим историјским споменицима оног доба, па још са напоменом, да је постојала у српској држави још и раније. А сем тога, та установа — смешана порота — коју научници особито хвале, као израз човечности, хуманитета у Енглеза, код ових је била ограниченија, него у нашој старој држави. Енглези своју установу смешане пороте практикују тако, да страни оптуженик може само захтевати, да му као поротници суде половина Енглеза, а половина његових сународника. А на против, старо Српско казнено

([1]) Види: Душан. зак. изд. Ст. Нов. стр. 33. број 106.

право заповедајући одређује, да у таком случају половина поротника **м о р а ј у б и т и** сународници оптуженог странца. Ово се јасно види из ових речи, које се налазе, не само у **Д у ш а н о в о м з а к о н у**, већ и у многим другим старим споменицима: **иновѣрьцѣм и трговьцѣмь поротьци половина Србль, а половина ныхь дроужиныѣ, по ꙁаконꙋ светаго кралꙗ**“.

Ови наши стари историјски споменици о смешаној пороти јасан су доказ за ово двоје:

а). Да је смешана порота у нас Срба постојала пре него ли у Енглеза;

б). Да је у нас Срба она била оличење и већег хуманитета, него ли у Енглеза; јер Енглези су само допуштали **м о г у ћ н о с т** те смешане пороте, ако би странац то тражио, а старо српско казнено право напротив наређивало је, да у таком случају половина поротника **м о р а ј у** бити сународници оптуженикови“ ([1]).

То исто можемо казати и о правним обичајима. Код свију скоро примитивних народа, нарочито горштака, био је обичај **п л е м е н с к е о с в е т е**, или **к р в а в е р а с п р а в е**. Тај жестоки обичај и ако је кад што продирао у неке српске покрајине, није могао да се укорени у српском народу где је нашао лепу примену други обичај, каквог нема у других народа, а на име: да се **б р а т с т в о** шири и ван граница крвног сродства — то је обичај: „**п о б р а т и м с т в а**“. Кад се Србин с киме **п о б р а т и м и**, онога сматра као и брата.

„Ој, Турчине, жив те Бог убио,
„Буд, ме братиш, што ми жену — дајеш??
„У нас није кано у Турака,
„Снашица је кано и сестрица?

Истина доцније, под утицајем византијских обичаја, кад су Срби због утицаја Рима, стали више приближавати се Ви-

([1]) Види: Гласник срп. уч. друштва, књ. 62. стр. 97—98.

зантији, почели су у неколико да се кваре и лепи српски обичаји. То се нарочито опажа за време владе краља Милутина, који се и оженио византијском принцезом. У то доба виђају се на српском двору по неки од оних рђавих византијских обичаја, па шта више, доцније се виде неки и у самим законима, као, на пример: сечење ушију, и урезивање врха од језика. Али онај нечовечнии византијски обичај вађење очију, није могао да се сложи са духом човечности српског народа. Кад је та грчка принцеза, као млада српска краљица, успела да наговори свога старог мужа — краља Милутина, да ослепи свога старијег сина Стевана, те тиме отвори пут к престолу млађем сину од те принцезе, што се често упражњавало на византијском двору међу члановима царске породице, није се тада срећом нашло при српском двору људи, који би ту нечовечну казну извршили. И будући краљ српски — Стеван Дечански, био је привидно ослепљен, тек да се бар по форми испуни страшна краљевска заповест.

И друга суседна држава мљетачка, била је у средњем веку пуна примера жестокости и нечовечности сваке врсте и могла се у томе надметати са старом и изанђалом Византијом; но она није имала ни толико утицаја на Србију, колико Византија. Срби су много мешали се са Млетчанима, али се нису на њих угледали. Они су са великим неповерењем гледали на своје суседе у земљи Латинској, ваљда за то, што су они били друге вероисповеди и културног правца. Колико Срби показују неповерења према млетчанима, најбоље се огледа у оној изреки Црногорца, да он не би веровао мљечанима „и млијеко да кажу бјело је“([1]).

Па и статистика кривичних дела, која на суд долазе, утврђује ово наше мишљење: да су Срби човечнији од

([1]). Види: „Горски вјенац.“

других народа. Истина, ми немамо ни потпуне ни правилно изведене криминалне статистике; али по казивању оних судија, који су дуже радили у кривичном оделењу наше касације, као и по оним главним извештајима саме касације о количини и каквоћи кривичних дела, која преко године долазе на расматрање овог највишег суда, што је, на жалост, од скора почето да се штампа, може се извести овај доста поуздан закључак: да у Србији, сразмерно према другим земљама, има много мање злочиних дела, а још мање, која су на грозан и нечовечан начин извршена. Убиства већим делом догађају се у нас у свађи, из моменталне раздражености, што се мало разликује од нехотичног убијства. Има убиства из освете, али врло мало, а таких, која су грозно извршена, као што је оно над рудничким бившим послаником Вељком Јаковљевићем, то је сасма ретка појава. Но најмање је Србин способан на злочинство из користољубља. Таке врсте злочинства, у колико се догађају, врше их обично странци, или Срби, који су одрасли под страним утицајем и режимом и којима су Маџарске неправде или турска насиља помутила свест о човечности и тако рећи ожесточила њихова срца. Србин, који је рођен и одгајен под утицајем српских обичаја и закона, не може да врши нечовечна дела за материјалне интересе. Тако, на пример, чувени хајдук или боље рећи, разбојник — Ђурђевић, кад је одвео у шуму дете богатог ваљевског трговца — Јовише, он га је чувао и невредима предао родитељима, кад су му ови положили новце, које је од њих тражио.

Најзад, има још доказа о човечности српског народа и у самом језику његовом; има доказа, тако рећи, филолошке природе. И доиста, да се рано у Срба пробудила свест о човечности и да су они самостално развили појмове о човечном поступању, то се јасно огледа у томе, што они имају у своме језику израђене термине за те појмове, а то

немају други народи, осим старог класичног народа римског, који се поглавито и занимао уређењем друштвених одношаја. Кад Срби хоће да изразе појам о пристојном понашању, понашању достојном човека, они не морају, као други народи, да се служе туђом — латинском речи — „хумано" — него својом сопственом: „уљудно", па кажу: „он се понаша уљудно"! Исто тако, кад хоће да карактеришу рад достојан човека, да карактеришу човечан поступак, они кажу: „он ради љуцки (људски); он и према млађима поступа љуцки". И српска мајка, кад хоће да опомене своје несташно дете, да се понаша пристојно, она му само каже: „љуцки"! И ништа није теже за Србина, него кад он изгуби углед човечански и постане: „рђа". За Србина нема горе клетве, него кад се каже: „рђом кап'о док му је колена!"

Из свега овога што до сад споменусмо, а и многога другога, што не спомињемо, но што сваки Србин инстинктивно зна, ми изводимо: да се српски народ одликује од других већом човечношћу и да та црта може послужити као његова психолошка особина.

2. Особина негативна: непажљивост у понашању (непризнавање туђих заслуга).

Ако Срби и поступају према свакоме човечно, они се понашају према свакоме непажљиво, слабо вермају чије заслуге. Они сматрају, да је сваки члан друштва, дужан да врши своје друштвене дужности, и да за то нико нема права, да претендира на какво нарочито признање и аграду, било моралну било материјалну. У том правцу схваћања Срби се дуго упражњавали и тиме стекли једну ружну вику, коју истина не можемо назвати неблагодарност, то би било много, — али коју морамо обележити као

непажљивост, ако ништа више; другим речима: Срби су добили навику, да мало показују признања према заслугама учињеним за отаџбину. Да Срби у том погледу стоје ниже других народа, то, на жалост, није тешко доказати.

И доиста, сваки други народ и више цени и више награђује заслуге, него српски народ. А да би се о томе уверили ми ћемо повући паралелу између Срба и других, важнијих народа европских:

Та лепа црта карактера признавање учињених заслуга отаџбини, најбоље се огледа у народу италијанском. То признавање заслуга, изражава се на разне начине и за живота и после смрти; али се највише чини после смрти и то подизањем посмртних споменика. С тога је сва Италија, тако рећи, окићена споменицима, које благодаран народ подиже својим врлим синовима. Поред споменика јуначкоме борцу на бојноме пољу за слободу и независност своје домовине, уздиже се и други споменик, борцу на пољу науке за слободу људске мисли. — Крај споменика узвишеноме патриоту и мудром државнику, стоји и други не мање величанствен споменик и дивноме уметнику. И збиља, нема тамо у Италији ни једнога човека, који би и најмање услуге учинио својој отаџбини, а да није добио и видљиви знак признања и поштовања својих суграђана, ако не још за живота, оно бар после смрти. То има великог утицаја на развитак патриотизма; то много подстиче на личне жртве за опште добро отаџбине. С тога Талијани и јесу највеће патриоте и у томе они надмашују све друге народе.

После Талијана долазе одмах Французи. што се тиче понашања према заслуженим људма. И они подижу споменике својим славним и заслугама увенчаним грађанима, а њихове смртне остатке чувају у храму општег поштовања — „Пантеону“. Свака заслуга отаџбини, — ма на ком пољу учињена, изазива код Француза дубоко поштовање.

Истина, неки мисле да је то поштовање пређе имало више карактер национални, а сада више карактер партајски, али то је мишљење погрешно. Французи, при свој партајској поцепаности, опет су сложни у поштовању својих великих људи. За пример томе, доста је да споменем ону најновију свечаност при погребу великог песника и патриоте француског — Виктора Хига, којој су свечаности Французи умели да даду не само опште народни, него и опште човечански карактер.

Енглези, као практичан народ, и у томе показују своје практичне погледе. Истина и они сахрањују своје заслужене људе на угледном месту и подижу посмртне споменике; али они поглавито признају и награђују заслуге још за живота и то, како морално тако и материјално. Они не само што дају својим заслуженим људима високе титуле, него и велико имање. Титулама хоће да им узвисе друштвени положај, а имањем да им опет осигурају тај положај. Тако на пример, Маљборух и Велингтон не само што су добили херцошке титуле, него још и знатне новчане суме из државне касе, по неколико милијона динара!

И Руси на тај начин изјављују признање за учињене заслуге, нарочито почевши од Петра Великог. И они подижу посмртне споменике, али се још старају да то признање изјаве и за живота, како давањем сјајних титула, тако и огромног имања. Таке двојаке награде, као видљиве знаке признања заслуга, добијали су у Русији веома многи, нарочито: Шеремећеви, Менчикови, Орлови, Суварови, а највише светљејши и великољепни кнез Тавриде!

Немци су пређе награђивали заслуге титулама и повишавањем у чиновима, а у новије доба почели су и они [illegible]а дају заслуженим људма материјалне награде — велике [illegible]ме у новцу. Тако су у новије доба награђене заслуге отац[illegible]ни великог германског државника — Бисмарка; он је до-

био не само кнежевску титулу, него још и милијон талира, а доцније и једно велико пољско добро. И славни војсковођа немачки Молтке, поред графске титуле, добио је још и пола милијона талира. Осим ове двојице добили су још и многи други, који су се одликовали било на војничком, било на државном пољу; мање се тамо одликују заслуге на књижевном пољу, али се и оне цене.

Ево, дакле, како се сви просвећени народи понашају према својим заслужним синовима; они им на разне начине показују своје признање и за живота и после смрти. А Срби? Они као да се чине према свему томе невешти. Наравно, ми не ћемо да кажемо то, да Срби не вермају ничије заслуге, да су неблагодарни према својим доброторима; али хоћемо да кажемо то, како мање воде рачуна о заслугама учињеним земљи, него други народи; како они слабо памте добра дела, као што до душе слабо памте и зла дела. Та црта, коју не ћемо да назовемо неблагодарност, него само непажљивост огледа се кроз сав живот нашег народа.

И ми смо, као и други народи, имали својих славних људи, имали својих великих предака; али нисмо према њима и њиховим делима показивали толико пажње, колико би то чинили и колико чине други народи. Ми не само што немамо каквог „пантеона“ у коме би хранили кости наших славних предака, но једва ли знамо, а мало се и бринемо да сазнамо, и где се налазе њихови свети гробови! Нигде, ни у старој, ни у новој Србији нема каквог споменика, као видљивог знака народне пажње према својим заслужним синовима. Нема споменика ни творцу старе српске државе — славноме Немањи, од кога се управо и почиње српска историја, ни обновиоцу српске државне зграде, великоме Милошу, од кога се почиње нова српска историја. Нема споменика ни ономе ненадмашноме јунаку, Милошу Обилићу,

који се онако јуначки жртвовао за спас своје отаџбине, ни ономе новоме, јунаку „подобноме Ахилесу древном“, који „главу даје, а Крајину не даје“. Узалуд ћемо тражити какав видљив знак народне пажње према своме мученику кнезу, који онако патриотски на Косову паде, бранећи независност српску од турске поплаве, а не налазимо никаква споменика народне пажње ни према оној великој патриотској жртви на Каменици, где Срби свету на видику показаше, како су вољни да јуначки гину за своју слободу. И ми, који се поносимо што смо Душанови потомци и тражимо границе његове простране царевине, знамо ли где леже кости тога народног великана?! Да, мало се сећамо ми наших великих људи и њихових дела, а још мање дајемо видљива знака томе сећању. Ми смо до сада подигли само један цигли споменик, и то је овај овде у Београду споменик ослободиоцу српских градова од турских посада, неумрлом кнезу Михаилу, па и то је више државно него народно дело.

То, што народ наш мало показује пажње према заслугама и што изгледа, као да је равнодушан и према добрим, и према рђавим делима, слаби дух патриотизма, а снажи инстинкт себичности; то снажи тежњу к животу индивидуалном на штету општег народног и државног добра, што је, по мишљењу познатог дипломате и књижевника белгијског, Борхграфа, било у неколико и узроком пропасти старе српске државе: Joint à cela le tempérament de la nation, chez qui les tendances à l'individualisme, au fractionnement ont toujours dominé l'idée d'une large solidarité politique“(¹). Но осим тога, та непажљивост у понашању, почела је да истиче на видик у практичном животу још једну црту нега-

(¹) Види: Emile de Borchgrave: „L'empereur Etienne Douchan de Serbie“ стр. 59.

тивне природе, а на име: нетачност. Срби, не само што не знају за ону велику, тако рећи, математичку тачност, којом се одликују Немци, него мало знају или, боље рећи, мало воде рачуна и о тачности оној, обичној, коју захтева друштвена пристојност.

Ми смо, ево, обележили све оне црте душевног живота српског народа, које су више него друге истакнуте на видик, те се могу, по нашем мишљењу, уврстити у ред психолошких особина српског народа. Неке од тих особина могу се сматрати за врлине народне, а неке опет за мане. Народ, који има оваке лепе особине, као што су: бистрина схватања и човечност поступања, не може угинути; он ће успешно истрајати у борби за опстанак и срећно извршити свој део оног великог човечанског задатка. Но опет с друге стране, народ, који има и тако ружне особине, као: површност посматрања и непажљивост понашања, а у след тога, у неколико и нетачност извршивања, не може лако проћи тај историјски пут, који води ка одређеној цељи: те мане отежаваће му ход на томе путу. Но задатак је цивилизације, да мане постепено слаби и искорењава, а врлине снажи и умножава.

Осим ових општих црта, има још и почесних, које карактеришу поједине епохе народног развитка. Ми смо и те црте прибележили, али оне не улазе у обим ове расправе, оне састављају предмет засебне студије.

А. Васиљевић.

НОВА ГРАЂА

ЗА ФЛОРУ КНЕЖЕВИНЕ БУГАРСКЕ.

од

Д-РА Ј. ПАНЧИЋА.

I.

ПУТНИЧКЕ БЕЛЕШКЕ.

Лети год. 1883 пођем по други пут у Бугарску у двојакој намери: прво, да се познам са оним делом Старе Планине, која се на нашој источној граници снижава и грана, једна јој грана иде преко драгоманског брда, Три Уши, Лилину, а отуд се даље преко Витоша са Родопом веже, друга се пак грана мало на север савија и пошто би се над Берковицом издигла у Ком, поново се снижава и преко Тројанског и Етропољског Балкана прелази у Велики Балкан; друго, желео сам да на Рилу боље испитам неке биљке, које сам пређашње године био тамо нашао, а осим тога да обиђем брдо Чедер, за које ми људи у Рилу казаше, да је то највећи врх Родопе. Овај пут предузмем у друштву некадашњих учеика а сада колега г. д-ра Л. Докића и Ј. Жујовића, који г, као и ја, жељни били да прошире своја природњачка питивања, осим Србије, и на остале крајеве нашег лепог алканског Полуотока.

Пођемо 16 Јула паробродом низ Дунаво и стигнемо 17 око подне у Лом Паланку. По ручку обиђемо у околини Лома неке баре, а за тим прегледамо од скора ту подигнуту по величини и унутрашњој опреми доста угледну реалку.

Сутра дан 18 Јула кренемо се пут Берковице, тамо исте вечери стигнемо. Пут је наш ишао долином Лома, који је ту прорио до приличне дубине старе наплове, дилувијалну глину и песак, а ти наплови као да су у целом бугарском Подунављу подлога особито интересној, степској флори (1), која се већ и у нас на више места у Подунављу јавља, близу Градишта, Кладова и Радујевца.

Из Берковице пођемо 19 Јула на Ком, испрва Берковачком Реком а за тим левом њеном приточицом, која под самим висом Кома извире. Ком, гледан са наше Старе Планине јако пада у очи и то с тога што се коса Балкана од нашег Копрена јако снижава а над Берковицом се понова нагло диже у висину од 1938 м. (2). Поред све те висине, која као да једино нашем Минђуру уступа, флора је овог брда доста сиромашна, бар ја нисам за овај пар могао да уберем наврх Кома до неколицине ређих биљака (3), а под Комом видох омање две групе клеке (4), дрвета на Карпатима и Родопи доста обичног, а овде по свој прилици случајно сачуваног. Кажем по свој прилици, јер на нашој Старој Планини, коју сам доста брижљиво прошао, нисам клеке, које као што рекох по Карпатима у тој висини свуд

(1) Ове су степске биљке виђене измеђ Лом Паланке и Берковице: Isatis tinctoria, Gypsophila paniculata, Peucedanum arenarium, Ferulago galbanifera, Dancus setulosus, Scabsoia Ucranica, Aster iucanus, Echinops Ruthenicus, Centaurea orientalis, Taraxacum serotinum, Veronica spuria, Verbascum Banaticum. Comandra elegans, Plantago arenaria.

(2) Fr. Toula Übersichtichtskarte des westl. Balkan 1882.

(3) Pedicularis Orbelica u P. comosa var. Sibthorpii.

(4) Pinus Mughus.

има, нигде могао да угледам. Са врха Кома могли смо олако да сиђемо до Петровог Хана, места, где софијски пут Балкан прелази, али не знајући места били смо оставили ствари у Берковици, те морадосмо и ми да се тамо вратимо.

Из Берковице продужимо 20 Јула пут у Софију камо истога дана доста касно доспемо. Пут је наш преко Балкана био доста мучан, јер се баш за нашега пролаза берковачка партија друма правила, пак са тога, а и са земљишта доста обложитог, испрва силикатног а на јужној страни Балкана калцитног била је и моја ботаничка привреда тога дана доста незнатна (1).

Из Софије смо на обданицу излазили у Књажево и под Лилин, у искарски кланац испод Корила и на Витош.

Књажево са оближњом Бањом за Софију је од прилике оно што је за нас Београђане Топчидер — топло место положено под Витошем, камо свет радо у прошетњу излази, само штета што је околина тога места за сада без шуме, као што су без шуме готово све ниже стране у Бугарској. Позната ми од лањске године места под Лилином и уз владајску реку донеше и овај пут гдекоју ређу биљку (2).

Искарски кланац нас је интересовао за то, што ту Искра, која долази од Витоша, Рила и Средње Горе, ниже Корила улази у Балкан, кроз који је себи узан и веругав пут раскопала а пошто је у течају небројених векова на данашњу меру сишла, испразнило се оно велико језеро, што је некада целу софијску висораван покривало. Овај кланац сложен је при самом улазу Искре од силиката и мало за тим настају калцити, обе су пак ове стене голетне или само тамо амо

(1) На силикату: Scleranthus uncinatus а на калциту: Tunica Illyrica Lagoseris bifida, Satureja montana, Plantago serpentina.

(2) Chamæmelum tenuifolium, Cirsium candelabrum, C. Siculum, Festuca arundinacea.

обрасле гдекојом ситном биљком (¹) која је кадра да о мало хране на вечитој сунчаној припеци тавори.

На Витош се кренемо 26 Јула у повећем друштву и упутимо се највећем његовом врху, под којим се тада још виђаху по гдекоја платна од снега. Од Софије иђасмо равнином до Беглер Чифлика а ту смо имали да се прихватимо првих обронака Витоша. Али нам се већ ту поче посао од свакојаке руке да квари: више села мораде један из наше дружине да напусти свог коња, који га не могаше ни уз прву узбрдицу да изнесе; мало за тим се јави хладна киша са ветром, пак и врхови се Витоша на махове обавијаху чалмом од магле, а баш између тих врхова знали смо да нас чека добар ручак, који је био приредио некадашњи београдски ученик и вођа у тој екскурзији г. Сукнаров. При свима тим злогуким појавама пођосмо даље, ма да се могла чути која потмула реч „ајде да се вратимо“ и доспемо око подне под саме врхове Витоша, а тад се на нашу велику радост време прилично разгали, те могосмо, смештени у дољи између два каменита чота Витоша, да се лепо одморимо.

По ручку пођем да се мало по Витошу обазрем. Испод места где смо се одмарали имају тресаве из којих извире Палагонија (²) што са Левом Реком и другим потоцима који са Рила и Чедера долазе саставља горњу Искру. По тим тресавама расте подоста разних хидрофита од којих већина карактерише овакова висока, влажна места (³), гдекоји су

(¹) Rosa micrantha, Bupleurum commutatum, Crucianella Græca, Stachys plumosa, Euphorbia Graeca, Asphodelus albus, Allium sphœrocephalum.

(²) Тако је Toula у поменутом делу назвао тај поток коме ја нисам могао имена да дознам.

(³) Stellaria uliginosa, Viola biflora, Eriophorum angustolium, E. vaginatum, Primula farinosa var., Pinguicula spec.

пак балканским крајевима искључно својствене (¹). На голим чукарима Витоша и сушним обронцима испод њих мало коју ређу биљку могох да угледам (²); ваљда би тога било више у које раније доба године. Са једног од тих чукара Витоша, што се најдаље на југ дао, виђа се она лепа сценерија која је некада усхитила Буе-а те о њој каже (³): да је то јединствено место за проучавање високе Мизије, великог Балкана и Родопе. Под самим брдом пружа се велика софијска равница заклоњена са стране југа и истока Балканом и Средњом Гором а са стране запада видиш узану самоковску дољу с којом упоредо тече у правцу од севера на југ читава поворка рилских висова, покривена небројеним платнима од снега. На северу се наша Србија не види, јер је заклоњена пограничним висовима Рујем, Чемерником и Стрешером. Са Витоша се вратимо источном косом — мој лањски пут на Витош — преко Књажева (⁴) у Софију.

Моја је намера била да из Софије обиђем и Средњу Гору састављену по Hochstetter-у од калцита, стене која је у Бугарској доста ретка а махом је у нашим крајевима подлога доста интересној флори. Али се тај пут а и одлазак у Пловдив — у чијој сам околини знао да има сила ретких биљака — разби о свакојаке обзире а највише о тај, што је наше путничко писмо вредило само за кнежевину Бугарску.

Окренемо се Самокову, камо 28 Јула преко Пасарела доста рано стигнемо. Одовуд смо желели да најпре обиђемо Чедер, а после да се упутимо у манастир Рило. Тога ради ваљало је пре свега да у Самокову нађемо вођу и добре

(¹) Silene Asterias, Geum coccineum, Cirsium apiculatum. C. heterotrichum.

(²) Dianthus depressus, Silene Lerchenfeldiana, Plantago montana.

(³) A Boué Turquie d' Europe I p. 165.

(⁴) По камењарима више Књажева расте ретка балканска биљка, Hieracium pilosissimum.

коње, а то у Бугарској ван Софије није баш лака ствар, као што смо се о томе касније уверили; вођу добисмо од месне власти — једнога младића на коњу — драгуна, и тај нас и које како послужи до Рила, али нам се коњи показаше тако јадни, да смо их се већ при првом изласку из Самокова ратосиљали.

На Чедар пођемо 28 Јула. Наш је пут испрва ишао самоковском равницом на југ, а после два часа јахања окренемо се југо-западу уз леву обалу Бистрице и скоро ту угледамо висове Чедера, покривене местимице снегом. Долина Бистрице обрасла је у доњој четвртини лиснатом гором, којом се на више придружавају четинари, јела, смрча, и по гдекоја молика ([1]), али је високо дрвеће у опште доста ретко, — народ га немилице сатире, што потврђују многе гомиле окресина и стругостина, које имадосмо прилике да тога дана видимо.

Око подне стигнемо под Чедер и ту се настанимо украј три језерца из којих истиче Бистрица. Вода је тих језераца бистра и врло хладна тако, да једва може да се пије, а зато као да и не годи животињском свету, јер ма да је горње језерце прилично дубоко, не могосмо у њему да спазимо ни рибе ни пак друге које ниже животиње. По краткој одморци моја два сапутника са драгуном упутише се на Чедер, да му проматрају висове, који су до сада слабо киме похођени, а рекао бих заслужују највећу пажњу природњака већ и за то, што од њих теку воде у четири знамените реке Балканског полуострва: Марицу, Месту, Струму и Искру. И мене је жеља вукла на Чедер, али се решим да останем, те да у околини језераца и по стењу што стране Чедера пролама испитам флору, за коју сам се већ по првом, површном проматрању места био уверио, да је за бо-

([1]) Pinus Peuce буг. мура.

таничара вредно да се ту који часак забави. Пре свега пажљиво разгледам најближу околину језераца где су биљке ситне и у густ бусен других, алпијских биљака уплетене тако, да имаш муку, док их у потребној количини прикупиш(1). Мало подаље од језераца ово бусење бива рехавије — ваља-да са мање влаге а и с тога, што је тамо амо испрекидано камењем које се с брда рони. Ту већ расту биљке угледнијег раста и виђенијег цвета, мимо које не можеш да прођеш а да их не видиш(2). Исто такове а кад што још стаситије биљке расту под самим камењарима, где ме у први мах јако изненади нека нова специја розацеа(3), коју сам ланске године нашао на Рилу, али у сасма противним приликама, близу воде, а под Чедером расте на суху, испод гранитских кршева. Али се по неким знацима на камењу скоро уверим, да низ те камењаре мора повремено вода да тече, а то по свој прилици бива с пролећа када снег копни, или иначе приликом јачих киша. У овоме веровању утврдише ме и моји другови, кад се с Чедера вратише и кад ми казаше, да су баш у правцу камењара видели у брду повише језераца, као што су они до којих смо се у подне одмарали. Сад ми би јасно да вода тече кроз те камењаре у време кад се горња језерца преливају и да тим постаје могућност, да ту може горе споменута водена биљка да расте.

По свему што сам имао прилике овде за кратко време да видим и да уберем, а и по где чему, што моји другови са Чедера донеше или ми јавише, нећу претерати ако кажем, да је овај јужни крај Рила у ретким биљкама не-

(1) Arenaria rotundifolia, Cerastium Alpinum, Gentiana frigida, G. verna, G. Pyrenaica, Primula farinosa var., Pr. integrifolia.

(2) Dianthus depressus, Geum repens, Potentilla Haynaldiana, Leontodon Pyrenaicus, Hieracium petræum, Campanula Orbelica. Sedum Rhodiola, Sencio Transyilvanicus, Polygonum. Alpinum, Polystichum rigidum.

(3) Geum Bulgaricum.

обично богат, јер осим неколицине властитих граминса (¹) ту расте већина оних биљака што су пре на Рилу нађене, а има гдечега заједничкога и са југо-западном партијом Родопе, са Перимом (²). А да колико би таквих властитих или нових биљака било, да сам поред околине језераца испитао и висове Чедера, пак и јужне му обронке! Али би тога ради ваљало под Чедером да се ноћи, а на то нисмо справни били, пошто нисмо знали да се на коњу може до под сам врх Чедера доћи. Кад се моји сапутници с брда вратише сунце је већ било нагло, да замакне за западну косу Чедера, што нас опомињаше да се пожуримо са повратком у Самоков, камо доста касно стигнемо.

Сутра дан имали смо да се кренемо у манастир Рило, а тамо воде три пута: један колски преко Дубнице и Рила Села и друга два коњска, први, краћи, мимо Србсела ЛевомРеком на водомеђу Искре и Струме, а други дужи преко Демир Капије. Два су ми прва пута била позната и за то пожелим да пођем трећим, непознатим ми путем, јер сам имао разлога да се надам, да ћу, пролазећи посред рилских висова, моћи што више да дознам о грађи и вези тих многобројних висова и о флори овога врло мало познатог горског ланца. Али је ваљало за овај доста мучан пут да се набаве други, бољи коњи, а то нашем ханџији, који је нашег кираџију погодио, а коме је и трошак водио као да никако у рачун не иђаше. По дугом лонџању, на чему нам читав дан прође, морадосмо, ако смо хтели да се из Самокова макнемо, да задржимо и кукавнога кириџију и његове лоше коње.

(¹) Poa Cenisia, Festuca Alpina var Orbelica u F. varia var. vallida.

(²) Saxifraga pseudosancta, коју ми донесе са врх Чедера г. Жујовић, а угарски ботаничар Јанка ју је пре неколико година на Периму открио.

Рано 26 Јула упутимо се најкраћим путем у Рило и прошав поред Србсела а за тим уз Леву Реку испнемо се око 2 часа по подне на врх рилске косе, на којој се разилазе воде, те теку овамо на исток у Искру а после Дунаву, а онамо на запад у Рилску Реку и најзад Струмом у Егејско Море. Ту се мало одморимо и обазремо сваки по својој струци, да ли има чега што би вредно било да се забележи или да се понесе. Ово је место, око 1800 м. високо, знаменито не само са деобе вода већ и тим, што на лепом времену представља пространу питому пољану, коју су са југа надвисили врхови Рила, Сухи Чал и Рупита а који се са стране северозапада истија диже Јеленском Врху. С пролећа и у јесен ту бесне као што ми казаше људи љуте буре, које не дају путнику ни очију да отвори, ни пак да пређе од манастира у Леву Реку. С обе стране вододелнице пружају се непрегледни шибљаци од планинског бора, клеке([1]), која у средњим висинама поред смрче већину брдске вегетације саставља, а у већим висинама ју заступа кржљава фења([2]). Шибљаци од ниске кржљаве фење, из далека гледани, личе на бујне паше а само се тим одликују од чистих планинских паша, што клека и ситна фења расту на мање и веће одвојке те тим а и својим тавнијим зеленилом одјекују од осталог блеђег бусења. Пошто промотрим флору паша([3]) и пропратим до некле и поток([4]) што се мало ниже у језеро без отоке слива, окренемо се манастиру у који у заранке стигнемо. Ту будемо на трећем спрату намештени у гостинску собу, камо нам се скорим до-

---

([1]) **Pinus Mughus.**

([2]) **Juniperus nana.**

([3]) **Aquilegia spec. Cardamine amethystea. Geranium sylvaticum, Chamaemelum Caucasicum, Juncus filiformis.**

([4]) **Geum Bulgaricum, Heracleum verticillatum. Angelica spec. Cirsium apiculatum.**

несе и добра, и као што нам се чињаше необично обилата вечера, којој се не би били толико радовали, да смо се сетили дана, којега смо у манастир дошли — на госпојине покладе, да смо помишљали, како ћемо сутра имати да се боримо са тугаљивом мишљу, да ли да постимо или да мрсимо, да ли да себе мучимо или да будемо саблазан овим добрим људима.

Сутра дан, 1 Августа, пошто одпустим људе и коње који су били довде погођени, јавимо се манастирском старешини а за тим пођемо сваки на свој посао — да у околини манастира проматрамо и збирамо. Ја прегледам уз Друшљавицу неке шумске дрече, а после се вратим у манастир да се известим од неких мојих лањских познаника, да ли са рилске водомеђе има пут који води на Јелењи Врх, и којим путем и на који начин могло би најлакше да се отиде до Рибљег Језера, које сам већ лањске године желео да обиђем. За прво дознам да под Јелењи Врх одиста води са косе Рила чобанска путања, а за друго да од манастира има доста утрвен али прилично стрменит коњски пут. Али у исто време дознам и то, да су манастирски коњи одређени да сутра дан иду у Дубницу по жито, а да уз коње полази и вођа, који је био вешт рилским путовима. А пошто других коња није било на којима би могли отићи на Рибље Језеро, то ми остаде јалов и овај други, за мене последњи покушај да похођењем Рибљег Језера и веће групе рилских висове мало дубље загледам у гдекоју од небројених тајана величанственог, од најстаријих времена чувеног, а и дан дањи у многом погледу још доста слабо познатог Рила.

Задржимо се још један дан у манастиру и тога дана, 2 Авг., пођоше, г. Жујовић на Рило, да проучи састав Јелењег врха, г. др. Докић низ Рилску Реку, ја се пак упутим испосници и другим њој ближим кршевима Рила, да гдешто прикупим од пређе тамо виђених ретких биљака. Том при-

ликом ми пође за руком да нађем и приличан број за флору, а нешто и за науку нових ствари (1).

Сутра дан, 3 Августа, спремимо се за повратак у Софију, али смо морали мало да се забавимо чекајући на човека, кога сам био погодио да ми набави за башчу семења од молике (2), што сам дан пре, силазећи са Рила у манастир, промашио собом да уберем. Кад човек најзад дође, не донесе ми оно што сам тражио, већ пуну џакуљицу моликиних маца! Опростимо се са старешином манастира и пођемо 3 Авг. на колима, која су нас ту чекала, низ Рилску Реку.

У селу Рилу, камо око подне стигнемо, намеравали смо да ноћимо, јер је у рилском ждрелу (3) више села Рила много што шта имало да се испита, а на западном крају од села био сам прећашње године по прелозима нашао подоста ретких, већином медитеранских биљака (4) које сам желео да по ново потражим. Али пошто се боље познамо са ханом у који смо били одсели, морадосмо да одустанемо од прве намере, већ пођемо даље и доспесмо у мрак на конак у Дубницу, а 4 Авг. преко Радомира и Владаје у Софију.

Пре него што бих оставио Софију пођем да расмотрим, да ли је она што од лањске године напредовала, а да видим и кнежеву башту за коју ми казаше да је накрај Софије близу цариградског друма подигнута. Софија расте на југоисточном свом крају — пошав од кнежевог конака на југ, и ту почиње да се заодева у европско рухо. Од нових, по-

(1) Dianthus glutinosus, Sedum repens. Lathyrus grandiflorus, Anthemis Orbelica, Verbascum Jankæanum, Secale montanum.

(2) Pinus Peuce.

(3) Ту расту: Hypericum Olympicum, Dianthus gracilis, Sempervivum spec. Solidago Virga aurea var. Campanula scutellata, Stachis leucoglossa, Srophularia æstivalis.

(4) Bupleurum semidiaphanum, Carthamus dentatus, Cnicus benedictus, Scolymus Hispanicus, Zazyntha verrucosa, Heliotropium suaveolens.

следње године подигнутих зграда најугледније су велика гостионица „Блгарија“ и гимназија, у којој се за сада и собранија држе, а у том крају има тамо амо и где која нова чиновничка или трговачка кућа. У парку, до кнежевог конака, радови су се за ово годину дана прилично помакли; парак је нешто проширен, али не толико, колико би добро било да се прошири место, које има потоњој Софији да служи као главни ресервоар за чист ваздух. Кнежева ме је башча за то изненадила, што је место на коме је закопана за мога првог доласка била пуста утрина, а после године дана нађем башчу у простору од три хектара чврстим зидом ограђену, лозом, свакојаким воћем и поврћем засађену и у тој је башчи већ имала и омања стаклена зграда од гвожђа, са свакојаким цвећем а и где којим тропским рашћем: музом, палмом и др.

Из Софије се кренемо 6 Авг. и вратимо преко Цариброда, Пирота и Ниша у Београд, камо 11 Авг. стигнемо.

Биљке у овом другом путу по Бугарској виђене или убране, изложио сам у списку што ниже сљедује онако, као што сам то са онима у првом путу браним урадио (1): нове за науку опширно сам описао, а друге, у науци већ познате, само сам поименце навео уједно са местима, где су нађене. Осим тих, мном проучених фела, уврстио сам у овај списак око стотине биљака, које је мој пријатељ Јанка г. 1872 у Бугарској између Рушчука и Шипке нашао и у рукопису, нигде још нештампаном, мени уступио. Ове су биљке у списку означене са: V. de Janka mnscr.

Оне биљне феле што су у овом списку за флору кнежевине Бугарске нове, обележене су *курзивом*, остале, обич-

(1) Грађа за флору кнежевине Бугарске. Београд 1882.

ним словима наштампане, поново су наведене ради нове локалности у којој су нађене.

Од нових крајева, кроз које сам у овом другом путу прошао, калцитна су само ова два места, јужни обронак Балкана између Дорук Хана и Прженога Брда и Искарска Клисура испод Корила, осим самог улаза у ту клисуру, који је силикатан, као што су силикатна и сва остала места год. 1883 виђена.

II.

СПИСАК БИЉАКА У БУГАРСКОЈ НАЂЕНИХ (¹).

DICOTYLEDONEAE JUSS.

Ranunculaceæ Juss.

Clematis integrifolia L. In pratis ad Lom Palanka.

Cl. recta L. In dumetis supra vicum Rilo.

Thalictrum flavum L. In pratis ad Lom Palanka.

Th. aquilegifolium L. In dumetis vallis Iskræ sub m. Brdo.

Anemone Hepatica L. In adscensu ad m. Balkan ab urbe Trnova, V. de Janka mnscr.

A. sylvestris L. In campestribus inter Ruščuk et Bijela. Idem.

Ranunculus trichophyllus Chaix. In faucibus rivi Iskræ sub m. Brdo.

R. crenatus W. K. In herbidis m. Čeder ad lacus inferiores.

R. Flammula L. In humidis m. Kom supra Berkovica.

R. Ficaria L. In dumetis ad Berkovica; in adscensu ad m. Balkan a Trnova, V. de Janka mnscr.

R. Sprunerianus Boiss. In Ordelo supra cœnobium Rilo ad alt. 3090', substratum graniticum (Grisebach Spic. fl. Rum I p. 30 R. oxyrrhynchus). Plantam quam in loco indicato Fridrichsthal legerat bis frustra quaesivi, duo deflorata specimina Ranunculi in excelsioribus m. Rilo 1883 le-

(¹) Plantæ in Bulgaria observatae, V. ad calcem notam.

cta huic dubitanter adscripsi, nec sat perfecta sunt, ut exacte dijudicari possint.

R. Garganicus Ten. (R. millefoliatus, auct. nec Vahl) m. Balkan versus cacumen collis Šipka, V. de Janka mnscr.

R. acris L. In rivularibus m. Kom supra Berkovica.

R. pseudo-Villarsii Schuhr. In pascuis excelsioribus m. Rilo ad viam, qua itur a Samokov ad cœnobium Rilo. Multiflorus, foliis mediis flabellatim incisis ac floribus laetæ flavis insignis; consultato Cl. de Janka speciei mihi cæterum ignotæ adscripsi.

R. nemorosus DC. In sylvestribus supra cœnobium Rilo.

R. polyanthemos L. In pratis m. Brdo et ad cœnobium Rilo.

R. auricomus L. In adscensu ad m. Balkan a Trnova, V. de Janka mnscr.

Ceratocephalus orthoceras DC. In saxosis ad rivum Lom prope Ruščuk, V. de Janka mnscr.

Helleborus odorus Kit. In pratis ad Cerovina distr. Lom Palanka; ad pedem m. Balkan prope Gabrova, V. de Janka mnscr.

Isopyrum thalictroides L. In adscensu ad m. Balkan ab urbe Gabrova, V. de Janka mnscr.

Aquilegia spec. In excelsioribus m. Rilo inter rivulum et viam, qua itur ab urbe Samokov ad cœnobium Rilo. Folia semel ternata A. nigricantis, sed species absque flore et fructu lecta, dubia.

Delphinium Orientale Gay. In arvis ad Dubnica; inter segetes Bulgariæ frequens, V. de Janka mnscr.

D. Ajacis L. Inter segetes, rarius inter Bijela et Drenova, V. de Janka mnscr.

Aconitum paniculatum Lam. In salicetis supra imam faucem rivi Leva Reka ad viam, qua itur ab urbe Samokov ad cœnobium Rilo. Planta fere orgialis, stricta, sat gracilis,

supra medium ramosa, cassis subpyramidata, ut in A. acuminato Rchb., sed paulo altior, nec supra rotundata ut in Rchb. Icon. Germ. II 4687 A. cernui.

Cruciferæ Juss.

Nasturtium Thracicum Gris. Inter Trnova et Gabrova, V. di Janka mnscr.

Barbarea stricta L. In adscensu ad m. Balkan a Gabrova, V. de Janka mnscr.

Arabis procurrens WK. In rupestribus ad fauces rivi Leva Reka supra viam, qua itur ab urbe Samokov ad cœnobium Rilo.

A. Turrita L. In sylvestribus sub. m. Kom supra Berkovica; in saxosis m. Balkan, V. de Janka mnscr.

Cardamine sylvatica L. In saxosis sub m. Čeder.

C. hirsuta L. In pratis sylvestribus sub m. Kom.

C. amethysthea nov. spec. Perennis, caule striato, glabro aut basi hirsuto, foliis pinnatisectis, radicalibus sparsim hirsutis, eorumque lobis rotundatis aut subcordatis, petiolulatis, superioribus paulo majoribus, sublobatis, caulinorum lobis lanceolatis, glabris, sepalis ellypticis, flavidis, margine scarioso, latiusculo cinctis, petalis lilacinis obovato oblongis, calyces bis superantibus, antheris plumbeis, siliquis erectis, pedunculo longioribus in stylum earum latitudine longiorem contractis, stigmate capitato, subemarginato.

Hab. in pascuis excelsioribus m. Rilo non procul a via qua itur ad urbe Samokov ad cœnobium Rilo, paulo infra limitem, quo aquæ rivum Rilo petentes ab aliis Iskræ tributariis dirimuntur. Flor. initio Aug.

Spitamea, pedalis, graciliorem C. pratensem æmulans, sed antheris plumbeis, petalis angustioribus, intense lilacinis differt; magis congrueret cum mihi ignota C. rivulari Schuhr sed planta mea neutiquam hygrophila.

Dentaria bulbifera L. In silvaticis m. Vitoš.

Sisymbrium officinale L. In ruderatis ad Lom Palanka.

S. Lœselii L. Ad fossas inter Caribrod et Sukovo.

S. Columnæ L. In ruderatis ad Sofia et Samokov.

S. Sophia L. In ruderatis ad Lom Palanka.

Erysimum strictum Fl. W. In campis ad Birova distr. Lom Palanka.

E. Cheiranthus DC. In rupestribus graniticis imæ faucis rivuli Leva Reka. Bene congruit cum speciminibus Helveticis e manu Cl. Christ petalis dorso intensius flavis, siliquæ tamen plantæ Bulgaricæ longiores, tres pollices longi, ac totam interdum plantam longitudine excedunt.

E. Smyrnaeum Boiss. In collinis asperis ad Bijela, V. de Janka mnscr.

Syrenia cuspidata DC. In ruderatis ad Birova distr. Lom Palanka et saxosis supra vicum Rilo.

Brassica nigra Koch. In salicetis ad Lom Palanka.

Br. elongata Ehrh. In aggeribus viæ ad Rassova distr. Lom Palanka.

Diplotaxis muralis DC. Ad margines agrorum ad Birova ejusd distr.

D. tenuifolia DC. In faucibus rivi Rilo supra vicum cognominem.

Alyssum minutum Schlecht. In collinis asperis ad Bijela, V. de Janka mnscr.

A. montanum L. In saxosis m. Brdo ad faucem rivi Iskra.

A. argenteum Wittm. In rupestribus faucis rivi Leva Reka.

Berteroa incana R. B. Ad margines viæ supra vicum Rilo.

Lepidium Draba L. Ad aggeres prope Lom Palanka.

Isatis tinctoria L. In campis ad Birova distr. Lom Palanka.

Neslia paniculata Desv. In arvis propre Petrov Han — Trojan Balkan.

Rapistrum perenne All. In campis ad Rassova dist. Lom Palanka.

Cistineæ Dunal.

Helianthemum Oelandicum Wahlb. In asperis m. Kom supra Berkovica.

Violarieæ DC.

Viola sylvestris L. In adscensu a Gabrova ad m. Balkan, V. de Janka mnscr.

V. declinata Wk. m. Balkan, V. de Janka mnscr.

V. biflora L. In rivularibus sub m. Čeder.

Resedaceæ DC.

Reseda luteola L. In ruderatis supra Kneževo.

Silenceæ DC.

Saponaria officinalis L. Ad margines viæ inter Lom Palanka et Cerovina.

Gyrsophila paniculata L. In campis prope Cerovina.

Dianthus microlepis Gris. In scopulis tenui gramine obsitis m. Čeder.

D. Pseudo-Armeria MB. In collibus argillosis arridis prope Rušĉuk, V. de Janka mnscr.

D. spec. affinis D. Carthusianorum L. et D. stenopetalo Gris. (I Elem. ad Flor. Bulg. p. 18) in hortum translata periit, nec locum ubi primatim plantam legeram in secunda peregrinatione invisere fas fuit. Est forma brachyantha D. Carthusianorum, cum squammis calycinis D. atrorubentis.

Quæ ad hunc Dianthum loco citato sub asterisco notaveram sic reformandum: lin. in nota 4 loco „abortiva calyci inclusa“ substitue: exserta; lin. postrema post „reductis“ adde: stamina abortiva calyci inclusa.

D. ambiguus Panč. Flor. Pr. Serb. Belgrad 1874 p. 178 In dumetis m. Lülün supra Kneževo, in asperis m. Rilo supra cœnobium ejusdem nominis, hic duæ formæ, altera cum D. Lydo Boiss. conferenda.

D. pinifolius Sm. In asperis surpa Kneževo, in saxotis surpa vicum Rilo.

D. glutinosus Boiss. In saxosis apricis medii m. Rilo.

D. Kitaibelii Janka. D. petræus WK. 1812 non MB. 1808. In rupestribus prope Trnova, V. de Janka mnscr.

Silene Czerei Baumg. Inter Mughos sub m. Čeder.

S. dichotoma Ehr. Per totam Bulg., V. de Janka mnscr.

S. tincta Friv In saxosis faucis Iskræ, ubi hic rivus Hæmum ingreditur.

S. viridiflora L. In sylvestribus vallis Bistricæ sub m. Čeder.

Cucubalus baccifer L. In dumetis inter Berkovica et Petrov Han.

Alsineæ DC.

Alsine verna L. In adscensu ad m. Balkan a Gabrova, V. de Janka mnscr.

A. recurva Ak. In declivibus asperis m. Čeder.

A. glomerata MB. In collinis asperis supra Dragoman Bogaz.

Arenaria rotundifolia MB. In pascuis m. Čeder.

Cerastium Mœsiacum Friv. In rupibus calcareis ad fluvium Jantra prope Trnova, V. de Janka mnscr.

Cerostium grandiflorum W. K. Cum priore. Idem.

Queria Hispanica L. In asperis m. Tri Uši et in faucibus Iskræ, ubi hic rivus Hæmum ingreditur.

Lineæ DC.

Linum nervosum WK. In campestribus inter Ruščuk et Monastir, V. de Janka mnscr.

L. flavum L. In pascuis m. Kom supra Berkovica.

Malvaceæ RBr.

Malva rotundifolia L. In ruderatis ad Lom Palanka.

M. borealis Walm. Cum priore.

M. moschata L. In pratis m. Kom supra Berkovica.

Abutilon Avicennae Gärtn. In cultis ad Lom Palanka.

Hibiscus Trionum L. In cultis inter Lom Palanka et Berkovica.

Hypericineæ DC.

Hypericum tetrapterum L. Ad ripas rivuli Lom prope Lom Palanka.

H. elegans Steph. In arvis circa Rassova distr. Lom Palanka.

Acerineæ DC.

Acer Tataricum L. In sylvula prope Monastir, V. de Janka mnscr.

A. Italum Lauth. In saxosis apricis m. Rilo supra cœnobium ejusdem nominis.

Ampelideæ Humb. B. et K.

Vitis vinifera L. In sepibus supra Berkovica et supra vicum Rilo.

Geraniaceæ DC.

Geranium asphodeloides W. In dumetis m. Brdo ad descensum in vallem Samokov.

G. sylvaticum L. In graminosis m. Čeder circa lacus inferiores.

Rhamneæ R. Br.

Paliurus aculeatus Lam. In dumetis supra vicum Rilo; prope Bijela, V. de Janka mnscr.

Rhamnus Frangula L. In demissioribus vallis Bistricæ sub m. Čeder.

Terebinthaceæ DC.

Rhus Cotinus L. Prope Bijela distr. Ruščuk frequentissime, V. de Janka mnscr.

Pipilionaceæ L.

Genista procumbens WK. In collinis sub m. Vitoš.

G. pilosa L. In asperis ac saxosis m. Brdo.

G. nervata Kit. In sylvula inter Monastir et Objertnik, V. de Janka mnscr.

G. trifoliata Janka. In collibus cretaceo calcareis prope pagum Bijela ad fluvium Jantra frequens, V. de Janka. Plant. novar. breviarium p. 9. Forma peculiaris, argenteo canescens, valde affinis alteri Genistæ itidem trifoliatæ, at omnibus partibus hirsutæ, novitus in Flora agri Nyssani detectæ — G. Nyssanæ Petr.

Cytisus leucanthus WK. In graminosis prope Rassova et in demissioribus m. Kom supra Berkovica.

Ononis spinosa L. Ad margines viæ inter Dubnica et vicum Rilo.

O. hircina Jacq. In valle rivi Rilo sub vico cognomine.

Trifolium alpestre L. In graminosis sylvaticis inter cumulos versus Bjela distr. Trnova, V. de Janka mnscr.

Tr. Pannonicum Jacq. In silvaticis m. Vitoš.

Tr. incarnatum, L. In herbidis vallis Rilo inter cœnobium et vicum Rilo.

Tr. purpureum Sav. In pratis prope Dubnica.

Tr. fragiferum L. In pratis udis ad Lom Palanka.

Tr. resupinatum L. Cum priore.

Tr. nigrescens Viv. In glareosis inter Dubnica et vicum Rilo.

Tr. badium Schreb. In pascuis udis sub. m. Čeder.

Colutea arborescens L. In declivibus supra Kneževo et ad ripas saxosas vallis Rilo inter cœnobium et vicum ejusdem nominis.

Astragallus glycyphyllos L. In dumetis ad Berkovica et in valle rivi Rilo supra vicum cognominem.

Onobrychis alba WK. In asperis faucis Iskræ, ubi hic rivus Hæmum ingreditur.

Vicia dumetorum L. In dumetis ad descensum de m. Brdo in vallem Samokov.

V. grandiflora Scop. In graminosis sylvaticis inter Ruščuk et Bjela, V. de Janka mnscr.

Lathyruš grandiflorus Sibth. In saxosis sylvestribus m. Rilo supra cœnobium ejusdem nominis.

Orobus hirsutus L. In adscensu ad m. Balkan a Bregova et alibi in Bulgaria meridionali, V. de Janka mnscr.

O. vernus L. In adscensu ad m. Balkan. Idem.

O. aureus Stev. In sylvula inter Monastir et Objertnik. Idem.

Amygdaleæ Juss.

Amygdalus nana L. In campestribus inter Ruščuk et Bjela, V. de Janka mnscr.

Rosaceæ Juss.

Geum Bulgaricum Panč. In m. Čeder declivibus saxosis ad boream versis, per quæ pluvio anni tempore aquæ e lacubus superioribus ad lacus inferiores defluunt.

G. montanum L. In pascuis m. Čeder.

Rubus tomentosus Borkh. In sepibus agri Rassova.

R. caesius L. In salicetis ad Lom Palanka.

Fragaria Vesca L. In sylvaticis inter Bjela et urbem Trnova, V. de Janka mnscr.

Potentilla Haynaldiana Janka. In saxosis m. Čeder.

P. alba L. Ad margines quercetorum inter Ruščuk et Trnova. V. de Janka mnscr.

P. micrantha Ram. In adscensu ad m. Balkan a Gabrova, Idem.

P. hirta L. In declivibus saxosis m. Rilo.

P. argentea L. In collinis ad Dubnica.

P. chrysocraspeda Lehm. var *minor* Boiss. In pascuis m. Čeder.

P. supina L. In ripariis ad Lom Palanka.

Aremonia agrimonioides L. In adscensu ad m. Balkan a Gabrova, V. de Janka mnscr.

Rosa pimpinellifolia L. In rupestribus faucis Iskræ, ubi hic rivus Hæmum ingreditur. Fructibus, nec sat maturis diversa visa (Rosa gentilis?), denuo inquirenda.

R. spinosissima L. In campestribus inter Ruščuk et Bjela, V. de Janka mnscr.

R. micrantha Sm. In saxosis faucis Iskræ, ubi hic rivus Hæmum ingreditur.

R. Gallica L. In campis prope Birova.

Pomaceæ Lindl.

Pirus amygdaliformis MB. In dumetis ad Rassova.

Onagrarieæ Juss.

Epilobium spicatum Lam. In silvaticis m. Lülün supra Kneževo.

E. hirsutum L. In rivularibus ad Slivnica.

E. origanifolium Lam. In rivularibus sub m. Čeder. Pedale, omnibus notis solito vegetius; tale, monente Cl. Uechtritz et in montibus Sudeticis provenit.

Oenothera biennis L. In salicetis ad rivum Iskræ vallis Samokov.

Lythrarieæ Juss.

Lythrum virgatum L. In pratis ad Cerovina distr. Lom Palanka.

L. hyssopifolium L. In ripariis ad Lom Palanka.

Sclerantheæ Link.

Scleranthus perennis L. var *confertiflorus* Boiss. In asperis m. Čeder.

Scl. uncinnatus Schuhr. In asperis apricis m. Trojan Balkan non procul a Petrov Han.

Crassulaceæ DC.

Sedum Rhodiola L. In saxosis m. Čeder in socielate cum Geo Bulgarico, Senecione Transylvanico, Polygonno Alpino.

S. repens Schleich. In rupestibus m. Rilo.

Semperivum montanum L. In rupestribus m. Rilo.

S. leucanthum m. In rupestribus faucis vallis Rilo supra vicum cognominem. Planta in hac secunda statione observata plane congruit cum illa quam primo in m. Rilo legeram. Petala more aliarum specierum, sectionis quidem diversæ (S. hirto. S. patente), nisi prima florescentia albida, mox flavescunt, hinc nomen minus aptum, ac, dum planta in hortum translata et quoad alios characteres penitius inotuerit, fors reformandum.

Grossularieæ DC.

Ribes petraeum WK. Iu dnmetis vallis Bistricæ sub m. Čeder.

R. Alpinum L. In saxosis m. Čeder.

Saxifrageæ DC.

Sarifraga Aizoon L. In rupestribus m. Čeder.

S. pseudo-sancta Janka. In rupestribus excelsioribus m.

Čeder, unde unum specimen sterile retulit socius itineris D. Professor Žujović.

S. cymosa WK. In rupestribus m. Čeder.

S. bryoides L. In muscosis m. Čeder.

S. stellaris L. In irriguis sub m. Čeder.

Umbellatæ L.

Bupleurum commutatum Boiss. In asperis faucis Iskræ ubi hic rivus Hæmum ingreditur.

Trinia vulgaris DC. Prope Ruščuk, V. de Janka mnscr.

Sium latifolium L. In saliicetis ad Samokov.

Phellandrium aquaticum L. In recessibus rivuli Lom ad Lom Palanka.

Oenanthe media Gris. In pratis ad Cerovina.

Seseli varium L. In rupestribus m. Tri Uši supra Dragoman Bogaz.

S. glaucum Jacq. In asperis faucis Iskræ, ubi hic rivus Hæmum ingreditur.

Ligusticum Seguieri Koch. In dumetis medii m. Rilo, non procul a via qua a Samokov descenditur ad cœnobinm Rilo. Nisi folia cum radice lecta, ea tamen omni nota congruunt cum illis plantæ olim pluribus in stationibus in Crna Gora lectæ, ac indigenis ibi sub nomine „Velje Zelje“ cognitæ.

Ferulago galbanifera Koch. In campis argillaceo arenosis circa Rassova. Plane congruit cum planta quæ in consimili statione crescit ad Kladova Serbiæ conterminæ.

F. sylvatica Bess. In pratis sylvestribus m. Kom supra Berkovica.

F. meoides L. In pratis siccis ad Ruščuk, V. de Janka mnscr. — Lophosciadium meifolium Gris.

Peucedanum officinale L. In campis argillaceo arenosis ad Rassova.

P. arenarium WK. cum priore.

Heracleum verticillatum Panč. Additamenta ad Floram Principatus Serbiæ. Belgradi 1884. p. 157. Monocarpicum, pubescens, caule elato, stricto, a medio ramoso, foliis inferioribus longe petiolatis, 3—4 jugis, superioribus in vaginis amplis obcordatis, sessilibus, laciniis ovatis, grosse crenato dentatis incisisque, acuminatis, inferioribus petiolulatis, basi obliqua decurrentibus, superioribus subconfluis, umbellis longe pedunculatis, superioribus verticillatim dispositis, umbella centrali breviore, radiis umbellulæ numerosis, floribus albis, radiantibus, ovariis villosis, mox glabrescentibus, acheniis obovatis, vittis clavatis, inæquilongis, longioribus ad duas tertias achenii decurrentibus.

Syn. H. pubescens Panč. Elem. ad flor. Bulg. p. 34.

Hab. Ad ripas rivuli Bistricæ, e lacubus sub m. Čeder ortum ducentis, copiosissimum. Flor. initio Augusti.

Planta speciosa, passim plus quam orgialis, folia ampla ad tripedalia, achenia 3 l. longa; florens turgore partium conspicua, deflorata adspectus plane desolati, ob umbellas laterales dejectione stylorum plerumque steriles, ac folia intemperie loci varie fracta et in omnem sensum detorta.

Pastinaca graveolens MB. Non procul a Ruščuk qua itur versus Bjela, V. de Janka mnscr.

Laserpitium latifolium L. Inter Mughos sub m. Čeder.

Daucus setulosus Guss. In campis arenosis ad Rassova.

Stellatæ L.

Crucianella Graeca Boiss. In asperis faucis Iskræ, ubi hic rivus Hæmum ingreditur.

Asperula Rumelica Boiss. In collinis ad Ruščuk, V. de Janka mnscr.

A. Aparine MB. In salicetis rivi Iskræ vallis Samokov.

A. humifusa MB. Ad margines viæ, qua itur a Lom Palanka ad Cerovina.

Galium aristatum L. Inter Mughos sub m. Čeder.

G. rotundifolium L. In sylvestribus m. Rilo.

Valerianeæ DC.

Valeriana tripteris L. In saxosis sub m. Čeder.

Valerianella carinata L. In collinis ad Ruščuk V. de Janka mnscr.

Dipsaceæ DC.

Cephalaria obtusiloba Janka. In campis prope Trnovo qua itur versus Ruščuk. Orgialis, ex affinitale C. Transylvanicæ a qua foliorum, etiam summorum, amplissimorum lobis obtusis eximie differt. V. de Janka mnscr.

C. Uralensis Mur. In asperis inter Ruščuk et Bjela. Idem.

Knautia atrorubens Janka. In dumetis inter Bjela et Trnovo. Differt floribns læte chermesinis a. Kn. arvensi, cui in Bulgaria sneccedanea esse videtur. V. de Janka mnscr.

Scabiosa Ucranica L. In campis argilloso arenosis ad Rassova.

Compositæ Adans.

Aster incanus L. In campis ad Cerovina.

Erigeron acris L. In silvestribus m. Kom supra Berkovica.

Solidago Virga aurea L. var. *litoralis* DC. In rupestribus faucis rivi Rilo supra vicum cognominem. Est sat robusta, foliis compactis, canescentibus.

Inula salicina L. In dumetis supra Berkovica.

I. Germanica L. In marginibus agrorum ad Birova.

I. Oculus Christi L. In asperis supra Kneževo.

Bidens cermua L. In ripariis supra vicum Rilo.

Artemisia annua W. In cultis ad Lom Palanka.

A. Pontica L. Ad margines agrorum supra Caribrod et in campestribus ad Rassova.

A. camphorata L. In saxosis meridiem versis m. Trojan Balkan et in rupestribus sub m. Vitoš.

Achillea nobilis L. In campis ad Rassova.

A. clypeolata Sm. In rupestribus supra Dragoman Bogaz; inter Bjela et Trnova, V. de Janka mnscr.

Anthemis Cotula L. In hortulanis ad Lom Palanka.

A. Austriaca Jacq. Inter segetes per Bulgariam vulgaris. V. de Janka mnscr.

A. Orbelica nov. spec. Biennis, parce puberula, radice multicipite, caulibus adscendentibus, simplicibus vel supra medium parce ramosis, a medio nudis, apice parum incrassatis, foliis ambitn cuneato oblongis, 1—3 pinnati-sectis, laciniis linearibus, breviusculis apice mucronulatis, capitulis mediocribus basi umbilicatis, squammis anthodii scariosis, obovato spathulatis margine villosulis, ligulis albidis, acheniis striatis ac transversim rugulosis, eis radii a dorso compressis, margine hyalino coronatis, eis disci obtuse quadrangulis, apice calvis.

Syn. A. Macedonica Panč. Elem. ad Flor. Bulg. pag. 39 nec. Gris., quæ varietas A. montanæ dicitur, a qua, præter cæteras notas, duratione bienni differt.

Hab. In saxosis medii m. Rilo supra cœnobium ejusdem nominis. Flor. Julio.

Statura pedalis aut paulo altior, radix simplex, verticalis, folia rosularia valde numerosa, tempore florescentiæ emmarcida, capitula magnitudinis A. Austriacæ.

Chamaemelum trichophyllum Boiss. In hortulanis ad Kneževo; in cultis inter Rušćuk et Bjela. V. de Janka mnscr.

Ch. Caucasicum Boiss. Haec est planta quam in Elem. ad flor. Bulg. pag. 40 sub nomine Ch. Pichleri publicavi; eam in secundo itinere per Bulgariam lectam divus Boissier ad meliora eidem communicata specimina pro specie sua, Ch. Caucasico, declaravit, ac summa attentione dignam dixit, ob areæ

ejus geographicæ a Caucaso ad peninsulam Balkanicam extensionem.

Doronicum cordifolium Sternb. Prope Gabrova ad pedem m. Balkan, V. de Janka mnscr.

D. Hungaricum Rchb. In sylvula inter Monastir et Objertnik. Idem.

Senecio Jacobaea L. In campestribus ad Cerovina.

S. Transylvanicus Boiss. In saxosis sub m. Čeder supra lacus alpinos, e quibos rivus Bistrica ortum ducit.

Cirsium Affrum Spr. In latere meridionali m. Balkan, versus cacumen Šipka, V. de Janka mnscr.

C. lanceolatum L. In fossis prope Rušćuk. Idem.

C. eriophorum L. In dumetis inter Rušćuk et Bjela. Idem.

C. candelabrum Gris. In glareosis supra Kneževo.

C. Siculum Spr. In ripariis inter Vladaja et Kneževo.

Carduus hamulosus Ehrh. In campestribus ad Cerovina.

Cousinia Bulgarica C. Koch. Beiträge zur Flora des Orients Linnaea XXXIII p. 385. In Bulgaria non procul a Danubio. Prope Rušćuk, ubi Koch secundo (primo ad Vidin, terlio in Dobrudša) solum Bulgaricum attigit frustra quasivi! V. de Janka mnscr.

Lappa tomentosa L. In cultis inter Caribrod et Dragoman Bogaz.

Onopordon Acanthium L. In campestribus prope Rušćuk, V. de Janka mnscr.

O. Tauricum Willd. In ruderatis ad Lom Palanka.

O. Illyricum L. In campestribus ad Rušćuk. V. de Janka mnscr.

Centaurca amara L. In collinis ad Radomir.

C. Cyanns L. Inter segetes supra Slivnica.

C. montana L. In collinis asperis supra Dragoman Bogaz.

9*

C. pallida Friv. In declivibus apricis supra Klissura distr. Trn.

C. jurineaefolia Boiss. In collinis arridis inter Rušćuk et Bjela, V. de Janka mnscr.

C. Rumelica Boiss. In. Rumelia prope Vidin. Boissier Fl. orient. III p. 78.

C. Iberica Trev. In incultis ad Lom Palanka.

Leontodon hastile L. var *glabratum* Koch. In herbidis m. Čeder ad lacus inferiores.

L. asperum WK. In campestribus inter Rušćuk et Bjela. V. de Janka mnscr.

Picris Sprengeriana L. In apricis herbidis supra vicum Rilo.

Taraxacum serotinum WK. In aggeribns ad viam, qua itur a Lom Palanka ad Cerovina.

Hieracium petraeum Friv. In herbidis m. Čeder prope lacus inferiores. Omnia exemplaria lecta monocephala.

H. pilosissimum Friv. In rupestribus micoschistaceis supra Kneževo, ad semitam qua decenditur de m. Vitoš.

H. glaucum W. In aggeribus m. Brdo ad viam qua itur a Sofia ad Samokov. Huc spectat planta quam in Elem. ad Flor. pr. Bulg. p. 42 vage indicaveram ut H. spec.

H. murorum L. In adscensu ad m. Balkan a Trnova. V. de Janka mnscr.

H. racemosum WK. In dumetis vallis Bistricæ sub. m. Čeder.

H. virosum Pall. In campestribns inter Rušćuk et Bjela. V. de Janka mnscr.

Campanulaceæ Juss.

Jasione supina Sieb. In herbidis m. Čeder ad lacus inferiores.

Campanula lanata Friv. In rupestribus graniticis faucis

rivi Leva Reka, adfluentis Iskræ. Flores hic et in stationibus novis in m. Rilo observatis semper albi.

C. Orbelica Panč. In herbidis m. Čeder supra lacus inferiores. Planta in hac nova statione lecta plane eadem ac de m. Rilo descripta, sed caules ob tempestatem hujus anni vegetationi dixerim propitiorem e rhizomate sæpe plures — 20, plerique laterales digitales, aut paulo majores, subuniflori, centrales 2—1, spithamei, 5—15 flori, pedunculis 1—2 policaribus, parte subfoliari quasi cauli adnatis.

C. lingulata WK. In asperis supra vicum Rilo.

C. patula L. In herbidis m. Čeder ad lacus inferiores. Caulis spithameus, a basi in ramos 2—8 floros divisus, flores sub-policares, lobis ovato triangulis, calycis laciniis subulatis, mediam corollam superantibus; planta ob unicum specimen lectum dubia, ac denuo inquirenda.

C. abietina Gris. In pratis pinguibus sub cacumine m. Vitoš. Spithamea, uniflora, flores albi, subpolicares, cum lobis corollæ ovatis, acutis, ac calycum laciniis subulatis, medium corollæ subæquantibus. Pro C. Steveni lecta, sed, ad mentem Cl. Uechtritz, potius adscribenda speciei Grisebachianæ, cujus etiam habet caudiculos basi debiles, prostratos, provenientes e surculis, qui ex imis foliorum axillis prodeunt. Secundum specimina C. abietinæ Gris. a Cl. de Janka nuper e Marmaros accepta mea planta videtur statura ac florum colore ab ea satis aliena.

Pyrolaceæ Lindl.

Pyrola media L. In sylvestribus m. Kom supra Berkovica.

P. secunda L. In saxosis sylvestribus vallis Bistricæ sub m. Čeder.

P. uniflora L. In umbrosis sylvaticis m. Rilo.

Asclepiadeæ RBr.

Cynanchum Vincetoxicum RBr. In sylvula prope Monastir distr. Trnova — Vincetoxicum laxum Barll. de Janka mnscr.

Gentianeæ Juss.

Gentiana punctata L. Inter saxa m. Čeder ad lacus inferiores.

G. verna L. var *alata* Gris. Cum priore; in adscensu ad m. Balkan a Trnova. V. de Janka mnscr.

G. nivalis L. In herbidis udiusculis m. Čeder.

G. Pyrenaica L. In herbidis m. Čeder ad lacus inferiores.

Convolvulaceæ Juss.

Convolvulus Scammonia L. In sylvula inter Monastir et Objertnik. V. de Janka mnscr.

C. sylvaticus L. Cum priore. Idem.

Cuscuta Europaca L. Ad sepes prope Lom Palanka.

C. obtusiflora Humb. In Xanthio spinoso ac Polygonis ad viam, qua itur a Lom Palanka ad Cerovina.

Borragineæ Devs.

Cynoglossum pictum Ait. Frequens inter Ruščuk et Bjela. V. de Janka mnscr.

C. roseum Janka. In sylvis lapidosis ante Trnova una cum Aro augustifolio V. de Janka mnscr.

Mattia umbellata R. Sch. In campestribus inter Ruščuk et Bjela. V. de Janka mnscr.

Nonnea pulla DC. In agris inter Ruščnk et Bjela V. de Janka mnscr.

N. atra Gris. Cum priore Idem.

Symphytum Ottomanum Friv. In glareosis sub m. Balkan non procul a Gabrova. Idem.

Onosma Orphanideum Boiss. In cretaceis inter Rušćuk et Bjela. Idem.

O. echioides L. In glareosis vallis Rilo inter monasterium et vicum ejusdem nominis.

Cerinthe minor L. In agris ad Birova.

C. Alpina WK. In graminosis saxosisque m. Rilo ad viam, qua itur a Samokov ad cænobium Rilo.

Pulmonaria rubra Schott. In sylvestribus vallis Bistricæ sub m. Čeder.

Lithospermum purpureo-caeruleum L. In sylvestribus m. Vitoš.

L. officinale L. In campis ad Rassova.

Echinospermum Cadmaeum Boiss. Prope Bjela ad pontem. V. de Janka mnscr.

Myosotis Sicula L. In udis vallis Strumæ non procul a Dubnica.

M. sylvatica Hoffm. In adscensu ad m. Balkan a Gabrova. V. de Janka mnscr.

Solaneæ Bartl.

Physalis Alkekengi L. Ad sepes prope Birova.

Verbasceæ Bartl.

Verbascum thapsiforme Schrad. In pratis m. Kom supra Berkovica.

V. Jankaeanum nov. spec. Bienne, stellato-floccosum, caule cylindrico, striato, tandem glabrescente, fere a basi in paniculam soluto, ramis erectis, basi ramulosis, foliis radicalibus petiolatis, oblongis, sub-integris, caulinis copiosis, sessilibus, ovatis, longe acuminatis, bracteantibus lineari subulatis, flores superantibus, fasciculis florum subremotis, 2—5 floris, pedunculis calyci æquilongis aut eo longioribus, ejus laciniis linearibus, corolla mediocri, lutea, filamentis ad apicem albo

barbatis, capsula ovato oblonga, demum glabrata, calyce subdimidio longiore.

Hab. in pratis saxosis inferioris m. Rilo supra cænobium ejusdem nominis, ubi copiose provenit in consortio cum aliis plantis raris: Diantho glutinoso, Silene Rœmeri, Pastinaca hirsuta, Anthemide Orbelica etc. Flor. Julio.

Tripedale, foliis radicalibus (junioribus subpannosis) ad pedem longis, panicula ultra bipedali, flore expanso fere policari, calycibus 1—2, capsulis 2—3 lin. longis.

Dicavi amico V. de Janka scrutatori Rumeliæ acerrimo, qui hanc speciem Lychnitis Leianthis adscribendam monuit ab affinibus sic distinguendam: a V. læto et V. cylindrico caule nisi senio nudo, a V. Smyrnaeo, V. Cilicico et V. cerino foliis caulinis numerosis, a V. læto et V. leiantho lana filamentorum alba ac a V. Pinardi, cui fructus ignotus, bracteis linearibus fasciculis florum longioribus.

Scrophularia aestivalis Gris. Ad antra faucis Rilo supra vicum cognominem. Floruit in horto.

Antirrhineæ Juss.

Digitalis ferruginea WK. In dumetis supra Kneževo.

D. viridiflora Lindl. In sylvestribus vallis Bistricæ sub m. Čeder.

Veronica Teucrium L. In saxosis vallis Bistricæ sub m. Čeder.

V. spuria L. In dumetis ad Cerovina.

V. bellidioides L. In herbidis elatioribus m. Rilo.

Orobancheæ Juss.

Orobanche ramosa L. In agris Cannabeos ad Lom Palanka.

Rhinanthaceæ DC.

Melampyrum sylvaticum L. In saxosis m. Kom supra Berkovica.

Pedicularis comosa L. var. *Sibthorpii* Boiss. In pascuis cacuminis m. Kom supra Berkovica. Omnibus partibus gracilior ac forma vulgaris, et calycibus acutius excisis nonnihil diversa.

P. orthantha Gris. In pascuis m. Balkan, qua itur ab urbe Gabrova ad collem Šipka, V. de Janka mnesr.

P. Orbelica Janka. Radicis fibris longiusculis, cylindricis, caule humili, floccoso, foliis ambitu oblongis, bipinnati sectis, laciniis brevibus, linearibus, bracteis flores superantibus basi longe integris, floribus laxe spicatis, breviter pedicellatis, calycibus lanatulis, tandem calvescentibus, eorum dentibus triangularibus, acutis, tubo bis brevioribus, corollæ tubo calyce bis longiore, curvulo, galea recta, apice integra, erostri, lobis labii rotundatis, galeam subæquilongis, filamentis sub apice pilosulis, antheris contiguis, capsula ovato oblonga, acuta, sub-obliqua, calycem superante.

Hab. mixtim cum P. commosa var. in pascuis m. Kom supra Berkovica. Flor. initio Julii; ad finem ejusdem mensis fere deflorata lecta. — Congruit cum planta quam Cl. Janka de m. Perim communicavit. Proxime affinis P. orthanthæ Gris., a qua excellit, spica laxiore, dentibus calycis brevioribus ac indumento copiosiore.

Euphrasia minima Schleich. In pascuis m. Čeder.

E. montana. In herbidis elatioribus m. Rilo.

Labiatæ Juss.

Mentha contigua Desegl. Ad ripas rivi Rilo supra vicum cognomiuem.

Salvia nutans WK. In declivibus herbidis inter Ruščuk et Bjela, V. de Janka mnscr.

S. Austriaca L. In campestribus inter Ruščuk et Bjela. Idem.

Thymus Serpyllum L. var *Chaubardi* Boiss. In apricis m. Kom supra Berkovica.

Th. comptus Friv. In asperis ac saxosis calcareis faucis Iskræ, ubi rivus Hæmum ingreditur. Legi pro Th. striato Vahl, cujus faciem refert, sed palore herbæ, ramis gracilioribus ac racemo elongato facile dignoscitur.

Satureja montana L. In glareosis ad rivum Rilo supra vicum cognominem.

Micromeria cristata Gris. In rupestribus m. Tri Uši supra Dragoman Bogaz.

Melissa officinalis L. In dumetis ad Birova.

Nepeta Cataria L. In ruderatis ad Lom Palanka.

Lamium Bythinicum Benth. In rupestribus m. Rilo.

Galeopsis Tetrahit L. In arvis ad Čitluk vallis Sofiæ.

Stachys leucoglossa Gris. In asperis faucis Rilo supra vicum cognominem.

St. plumosa Gris In asperis faucis Iskræ, ubi hic rivus Hæmum ingreditur.

Scutellaria minor L. In dumetis supra Berkovica.

Sc. galericulata L. In salicetis non procul a Lom Palanka.

Sc. Orientalis L. In cretaceis versus Bjela, V. de Janka mnscr.

Ajuga Laxmanni Benth. In campestribus inter Ruščuk et Bjela. Idem.

Teucrium Polium L. In asperis apricis ad viam qua de m. Trojan Balkan descenditur in vallem Sofiæ.

Chaiturus Marrubiastrum Rchb. In arvis ad Rassova.

Prunella alba L. In pratis m. Vitoš.

Lentibularieæ Rich.

Pinguicula spec. In rivularibus sub m. Čeder. Deflorata lecta, hinc dubia; prolixior plantis, quas anno priore legeram in m. Vitoš ac m. Rilo.

Primulaceæ Vent.

Primula suaveolens Benth. In adscensu ad m. Balkan ab urbe Gabrova, V. de Janka mnscr.

Pr. farinosa L. var. *denudata* Host. In udis sub m. Čeder. Eamdem formam foliis concoloribus in Carpathis Sudeticis occurere monuit Cl. Uechtritz in litt.

Pr. integrifolia L. Cum priore. Rosulæ steriles lectæ, hinc planta dubia, radice fibris radicalibus sat crassis, ac conformatione foliorum cum planta Alpium sat bene congruens.

Pr. minima L. In saxosis m. Čeder.

Soldanella montana Willd. In herbidis elatioribus m. Rilo.

S. Alpina L. In herbidis m. Čeder supra lacus inferiores. Utraque fructifera lecta, prior elatior foliis crenatis, scapo quadrifloro, alia nana eis sinuatis ac scapo unifloro.

Plantagineæ Juss.

Plantago montana Lam. In saxosis herbidis sub cacumine m. Vitoš.

Pl. serpentina Lam. In herbidis m. Čeder, et cacumine m. Kom supra Berkovica.

Pl. arenaria WK. In campis ad Cerovina.

Amaranthaceæ Juss.

Amaranthus Blitum L. In cultis ad Lom Palanka.

Chenopodeæ Vent.

Kochia prostrata Schrd. Ad litora Danubii prope Ruščuk, V. de Janka mnscr.

Atriplex hastata L. In ruderatis ad Lom Palanka.

A. laciniata L. Cum priore.

Polygoneæ Juss.

Polygonum viviparum L. In herbidis m. Čeder:

P. lapathifolium L. In ripariis ad Lom Palanka.

P. minus Huds. Cum priore.

P. Alpinum All. In saxosis sub m. Čeder supra lacus inferiores.

Santalaceæ R. Br.

Thesium montanum Ehrh. In herbidis elatioribus m. Rilo.

Th. ramosum Hayn. Ad margines viarum prope Cerovina.

Th. Alpinum L. In declivibus herbidis m. Čeder.

Comandra elegans Rchb. fil. In campis ad Cerovina; in collinis dumosis inter Rušćuk et Bjela, V. de Janka mnscr.

Urticeæ Juss.

Urtica urens L. In ruderatis ad Lom Palanka.

Cannabis sativa. In cultis ad Lom Palanka.

Cupuliferæ Rich.

Quercus conferta Kit. In sylvestribus supra Berkovica.

Qu. pedunculata Ehrh. In ripariis vallis Strumæ.

Salicineæ Rich.

Salix pentandra L. In udis vallis Bistricæ sub m. Čeder.

Betulineæ Rich.

Alnus viridis DC. In declivibus depressioribus m. Čeder.

A. glutinosa Gärtn. In ripariis vallis Bistricæ sub. m. Čeder et vallis Rilo supra vicum cognominem.

Coniferae Juss.

Juniperus *nana* Willd. In excelsioribus m. Čeder.

P. Peuce Gris. In declivibus vallis Bistricæ sub m. Čeder; multo rarior ac in m. Rilo, probabiliter devastata ab indigenis, qui lignum in asseres dissectum passim Sofiæ venditant.

P. Mughus Scop. In declivibus m. Kom rara, videtur hic devastata, multo copiosior in elatioribis m. Čeder et m. Rilo.

Abies pectinata DC. In sylvestribus vallis Bistricæ sub m. Čeder; copiosior sequente.

Picea excelsa DC. Cum priore.

MONOCOTYLEDONEAE JUSS.

Lemnaceæ Link.

Lemna trisulca L. In recessibus rivi Lom prope Lom Palanka.

L. polyrrhiza L. Cum priore.

Typhaeceæ Juss.

Typha angustifolia L. In recessibus rivi Strumæ non procul a Dubnica.

Sparganium simplex Huds. Cum priore.

Aroideæ Juss.

Arum augustifolium Janka. In sylvis lapidosis versus Trnovo, V. de Janka mnscr.

Orchideæ Juss.

Nigritella angustifolia Rich. In pascuis m. Rilo et m. Čeder.

Epipactis latifolia All. In sylvestribus sub m. Čeder.

Irideæ Juss.

Iris pumila Jacq. In campestribus ac declivibus vallis Jantræ, V. de Janka mnscr.

Crocus Moesiacus Lam. In depressioribus versus Gabrova. V. de Janka mnscr.

Asparagineæ Juss.

Asparagus officinalis L. In pratis ad Lom Palanka.

Liliaceæ DC.

Lilium spec. prob. L. Macedonicum Gris. In saxosis supra parvum lacum, ad viam qua itur a cœnobio Rilo ad Samokov.

Asphodelus albus Mill. In collinis apricis faucis Iskræ ubi hic rivus Hæmum ingreditur.

Ornithogalum olygophylum Clarke. In summo m. Balkan inter Gabrova et Karlova, V. der Janka mnscr.

Allium sphacrocephalum L. In asperis calcariis faucis Iskræ, ubi hic rivus Haemum ingreditur.

Allium moschatum L. Cum priore.

Juncaceæ Bartl.

Juncus filiformis L. In pratis elatioribus m. Rilo.

Luzula pilosa W. In sylvestribus m. Rilo.

L. glabrata Desv. Inter saxa sub m. Čeder ad lacus inferiores.

L. spicata DC. In herbidis m. Čeder cum priore.

L. multiflora Lej. In elatioribus m. Kom supra Berkovica.

L. multiflora L. (nec. L. campestris Elem. ad flor. Bulg. p. 70) var. congesta Koch. In herbidis m. Čeder. ad lacus inferiores.

Cyperaceæ Juss.

Scirpus Holoschoenus L. In glareosis rivi Rilo supra vicum cognominem.

Eriophorum vaginatum L. In spongiosis elatioribus m. Vitoš.

Carex canescens L. In spongiosis m. Čeder.

C. digitata L. In sylvestribus saxosis in adscensu ad m. Balkan a Gabrova, V. de Janka mnscr.

C. fuliginosa Schk. In saxosis m. Čeder ad lacus inferiores.

C. sempervirens Vill. Cum priore.

Gramineæ Juss.

Tragus racemosus Desf. In asperis supra vicum Rilo.

Anthoxanthum odoratum L. In pratis m. Rilo.

Alopecurus pratensis L. In pratis pinguibus m. Rilo.

A. brachystachys MB. Est monente cl. Uechtrictz in litt. planta quam in Elem. ad Flor. Bulg. p. 67 nomine A. Gerardi dessignaveram.

Phl. Alpinum L. In pascuis m. Čeder.

Agrostis rupestris All. In saxosis m. Čeder.

Calamagrostis litorea DC. In ripariis rivi Rilo inter coenobium et vicum ejusdem nominis.

Milium effusum L. In sylvaticis m. Vitoš.

Stipa Grafiana Stev. In campestribus versus Monastir, V. de Janka mnscr.

St. Aristella L. In saxosis m. Tri Uši supra Dragoman Bogaz, et in fauce rivi Iskræ.

Sesleria caerulans Friv. In herbidis saxosis m. Rilo mixtim cum Alopecuro brachystachide, a Cl. Uechtritz recognita.

S. argentea Sav. In argillosis ad viam qua itur a Bjela ad Trnova, V. de Janka mnscr.

Kœleria eriostachya Panč. In declivibus herbidis m. Čeder, supra lacus inferiores.

Aira flexuosa L. In herbidis saxosis m. Čeder.

Avena compressa Heuff. In campestribus inter Ruščuk et Bjela, V. de Janka mnscr.

A. versicolor All. In herbidis saxosis m. Čeder.

A. tenuis Moench. In collinis supra Kneževo.

Danthonia Provincialis DC. In pascuis sub m. Kom.

Melica picta C. Koch. In sylvula prope Monastir, V. de Janka mnscr.

Poa Cenisia All. In saxosis m. Čeder ad lacus inferiores. Differt nonnihil sec. Cl. Uechtritz in litt. a planta normali Alpium, laminis foliorum caulinorum longioribus et augustioribus ac panicula contracta, hisque notis accedit ad plantam Græcam olim novo nomine, P. Oreadis Boiss. et Heldr., salutatam.

P. Alpina L. var *Orbelica* m. In saxosis m. Rilo. Differt a planta vulgari foliis augustioribus subconvolutis, panicula magis contracta et culmis basi, more nonullarum specierum Sesleriæ vaginarum residius incrassatis, et erit ad mentem Cl. Uechtritz in litt. species proprii juris, penitius studenda!

Festuca bromoides Koch. In collinis siccis ad faucem rivi Rilo supra vicum cognominem.

F. Alpina Sutt. In scopulis asperis m. Čeder circa lacus inferiores.

F. violacea Hack. In saxosis m. Čeder. Est secundum Cl. Uechtritz in litt. potius intermedia inter hanc speciem et F. pictam Kit.

F. varia Hke. var *vallida* Uechtr. in litt. Culmis et foliis robustioribus ac panicula tandem stricta differt a planta vulgari, dictisque notis accedit formæ Græcæ, F. Cylleneæ

Boiss. et Heldr. a qua tamen differt, panicula non depauperata, spiculis 5 — floris ac rhachide earum scabra.

Hab. in herbidis saxosis m. Čeder ad lacus inferiores.

F. drymeia MK. In sylvaticis m. Kom supra Berkovica.

F. spadicea L. In pascuis m. Kom supra Berkovica.

F. arundinacea Schrb. In ripariis inter Kneževo et Vladaja.

Triticum cristatum L. In asperis calcariis faucis Iskræ ubi hic rivus Hæmum ingreditur.

Secale montanum Ten. In dumosis ad margines sylvarum medii m. Rilo, supra cœnobium ejusdem nominis.

Hordeum maritimum With. In campis ad Lom Palanka.

Aegilops triaristata Willd. In arvis ad Dubnica.

ACOTYLEDONEAE VASCULARES.

Botrychium Lunaria L. In pascuis elatioribus m. Rilo.

Polypodium Dryopteris L. In saxosis m. Čeder.

Polystichum Filix mas Roth. In sylvestribus m. Kom supra Berkovica.

P. spinulosum DC. In saxosis sylvestribus m. Rilo.

P. rigidum DC. In saxosis m. Čeder ad lacus inferiores.

Asplenium Adianthum nigrum L. In saxosis m. Čeder.

Nota. Plantæ hic recensitæ lectæ sunt aut notatæ in altera peregrinatione a me mense Augusto a. 1883 in Bulgariam suscepta, qua occasione haec sunt loca attacta: Lom Palanka, m. Kom supra Berkovica, Sofia, fauces rivi Iskræ infra Korilo, Samokov, m. Čeder per vallem Bistricæ, cœnobium Rilo, Rilo Selo, Dubnica et Radomir.

His a me lectis plantis accedunt nonnullæ aliæ, quas Cl. Janka a. 1872 inter Ruščuk et cristas Hæmi Rumeliæ conterminas observavit, ac manuscripto commissas meo usui liberaliter concessit; has plantas notavi litteris: V. de Janka mnscr.

Plantæ pro flora Bulgarica novæ dessignantur *typis cursivis*, reliquæ, nunc in novis stationibus observatæ, jam in primis Elem. ad Flor. Bulg. militant.

БАЛШИЋИ

ГЕНЕАЛОШКА СТУДИЈА

од

Чед. Мијатовића

САДРЖАЈ:

БАЛШИЋИ (1).

ГЕНЕАЛОШКА СТУДИЈА.

НАПИСАО

Нед. Мијатовић.

Богати материјал млетачке архиве, који нам је ретком вредноћом професора Сима Љубића и ревношћу југословенске академије постао приступан, износи нам догађаје у Зети и Арбанији од 1360 до 1420 год. у великој пуноћи и обасјане светлошћу у којој се много што види. За мене они имају особиту драж. Према тој, ако хоћете бледој и меланколичној светлости види се како се на подножју црногорских брда с великом драматичношћу развијао редак један историјски процес у коме су главне улоге вршили: сурова али силна царевина турска, — богата, искусна и окретна сињорија млетачка, — неразвијени политички дух храброг једног народа какав су Арбанаси, — презрели и превенули дух старог једног живља какав су Латињани по градовима приморја Зетског, — и клонули дух рањенога орла српског. То је била велика једна революција политичког и друштвеног стања, која се полагано, с много напора, много борбе, много огња и много крви извршила. То је један забачени али не и изгубљени лист историје европске, који је пун на-

(1) И ако би правилно било да пишем Баоше и Баошићи, ја задржавам онај облик каквим су се Балшићи сами служили, и који је ближи најобичнијем облику тога имена и по другим завичајима ове разгранате и славне фамилије.

уке за народе и за државнике, и који кад Европа једном прочита и проучи, чудиће се како је могло бити да га тако дуго познавала није.

Балшићи су били носиоци државне мисли у Зети и сев. Арбанији од средине четрнаестога века. Сви догађаји о којима напред поменух, збивају се око њих, за њих или и противу њих. С тога сам и узео Балшиће за предмет историјске једне студије и резултате њене саопштио у органу нашег ученога друштва.

Што ми је код њих нарочито у очи пало, — и што је мислим свакоме ко је радњу њихову проучавао у очи пасти морало, — то је: велика политичка даровитост и велика енергија, које се као наследне врлине у тој фамилији јављају.

Ове су особине већ по себи довољне, да заинтересују и једног дилетанта, какав сам ја, да се што више обавештава о претцима и о потомцима тако даровите фамилије.

Али су појимљивим начином генеалешка истраживања о Балшићима добила за мене са свим нову и особиту драж кад сам угледао свезу између српских и румунских Балшића. Резултат мојих истраживања и ако није данас још апсолутно довршен, опет може да буде довољно занимљив да оправда жељу моју да га на јавност изнесем. Резултат тај могу резимовати у ово неколико главних позиција:

1. Балше се јављају на земљишту и у историји Француске, Италије, Србије и Румуније. У свима тим земљама они су вршили важне политичке, у многоме погледу и важне културне — улоге, свагда и свугде јављајући се као људи од велике даровитости.

2. Од француских, — или тачније да кажем од провансалских — Балшића, настали су Балшићи италијански, од ових Балшићи српски, и од ових Балшићи румунски.

3. Како и краљ Милан и краљица Наталија по материној страни долазе од румунских Балшића, то је заиста чудно мановење историјске промисли да на обновљеном краљевском престолу српском имамо потомке дома Балшић — Немањићева, потомке једне од најславнијих међу славним домовима Европе.

I.

Веза појединих грана дома Балшићева.

Најстарије Балшиће налазимо у Провансу. Све што о њима знамо изложићемо мало ниже у нарочитом одсеку.

Да су италијански Балшићи настали од провансалских о томе нема нити може бити икакве сумње. Зна се, ко је по именце од провансалских Балшића, кад и којом приликом дошао у Италију. Зна се да они као прваци краљевине напуљске задржавају своје баштине у Провансу и да непрекидно саобраћавају са старим завичајем. Све ћемо то видети ближе у ономе што ћемо мало ниже саопштити о италијанским Балшићима на по се.

Да су српски Балшићи од истога корена, или да су од оних грана, које су се засадиле у јужној Италији год. 1262, види се по овим фактима:

1. Први се Балша на српском земљишту јавља тек пошто су се провансалски Балшићи у Напуљској настанили. Најстарија листина у којој има помен о једном Балши на српском земљишту од године је 1304 (¹).

2. Није без значаја да се он прво јавља на зетском приморју (²) које је било у живом саобраћају са приморјем

(¹) Monumenta Serbica стр. 67.

(²) „Regina misit unam suam literam slavonicam per Mata de Balsich de Antibaro". Monumenta Serbica, 67.

пуљским. Осим тога он се јавља као повереник краљице Јелене, која је рођака краљу Карлу I Анжујском с којим су Балшићи из Прованса и дошли у Напуљ. Јелена је била у доста живој коресподенцији с француским двором у Напуљу, како се то види из листина које се чувају у архиву напуљском, а које су на јавност изнели Ђудиче и Макушев(1).

3. Породично име српских Балшића са свим је то исто што и име италијанских, односно провансалских Балшића: најстарији (готски) облик Balta, латинско-провансалски Bautio, провансалски Bauz, средновековно француски Baulx, модерно француски Baux, напуљски Balza, млетачки Balsa, српски Балша и Баоша.

4. Фамилијарни је грб провансалских Балшића: многозрачна златна звезда у црвеном пољу; то је исто грб и италијанских Балшића; то је исто грб и српских Балшића(2).

5. У селу око порушеног Балшићевог прадедовског кастела Baux у околини вароши Арла (Arles) и данас се памти, да се, све до француске револуције, св. Лаврентије славио као патрон парохије Балшићева кастела или бар да се на литијама носила застава са св. Лаврентијем(3).

На динарима српских Балшића има св. Лаврентије(4).

(1) Giuseppe del Giudice. Codice Diplomatico du Regno di Carlo I e II d'Angio, Napoli 1863; — Макушев, Италянскіе Архивы, Ст.-Петербургъ 1871, стр. 32 и даље.

(2) Du Cange Hist. de Constantinople sous les Empereurs français, II, 290. У зборнику грбова старе српске властеле који се чува у манастиру..... у Босни на листу.... нацртан је и бојама исписан грб српских Балшића осмокрачна златна звезда у црвеном пољу. Копију од тог зборника видео сам у г. А. Јовановића, нек. управника двора кнеза Михаила.

(3) Писмо пароха парохије Les Baux, писано г-дну Бадаму у Оксфорду, које ми је мој пријатељ Артур Еванс, чувар Ашмолиановог музеја у Оксфорду имао доброту саопштити.

(4) Вид. С. Љубића Opis.

6. Деспот Мусаћ у родослову српских Балшића, писаном око г. 1530, помиње исте традиције о пореклу њиховом, какве налазимо да кронолози и историци француски и италијански причају о Балшићима провансалским и италијанским.

7. Папа Мартин пишући о зетским Балшићима г. 1369 каже како они о себи говоре да су „од краљевске крви“ (1).

Дука дела Гвардија, један од најкомпетентнијих генеалога напуљских Балшића, — којега је кућа била у сродству по женидбама с кућом Балшића, — прича о њима како су се хвалили да су „од краљевске и царске крви“ (2).

8. Поменути деспот Мусаћ прича да српски Балшићи воде порекло од готских краљева од династије Балти; то исто западни писци тврде о провансалским и италијанским Балшићима (3).

9. Најстарији писци француски и италијански, кад говоре о слави Балшића француских и италијанских, имају неко тамно знање да има још и нека друга земља, у којој су се Балшићи прославили, а ван Француске и Италије. Тако н. пр. Лелис, поменув како се Ростаин Кантелмо оженио „Стефанетом дел Балцо“ наставља: „Del Balzo, famiglia assai chiara et illustre per esser in quelle stato il Reame d' Arli col principato d' Orange, e presso ch' infiniti altri titoli e dignita otteniti così nella Francia,

(1) Giovanni Musachi, Historia della casa Musachia, у Hopf, Chronique Greco — Romanes, Berlin, 1873, стр. 336.

(2) Theiner, Vetera Monumenta Slav. Meridional.I, p. 79.

(3) Discorsi dalle famiglie estinte, forastiere e non comprese ne' Seggi di Napoli, imparentate colla casa della Marra. Composti dal Signor Don Ferrante della Marra, duca della Guardia. Napoli, 164 1. fol. 3. Вид. ниже стр. ...

como nel regno nostro di Napoli et in altri ancora" (1).

10. Из мемоара Мусаћевих знамо да је Марија (иначе Антонија) контеса Муро, била кћи Којка Балшића и да је међу својим књигама имала један родослов царева и господара српских, из кога се могло видети и порекло њена дома (Балшићева) као и дома Мусаћева (2).

А за ову исту контесу Муро дука дела-Гвардија вели да је или унука или синовица Јакова дел Балцо, последњег принципа од Таранта од лозе напуљских Балшића, да је као девојчица од 7 година пребегла из Арбаније у Напуљску с тетком својом Андроником Скендербеговицом, и да ју је с великом љубављу примила на свој двор краљица Изабела, жена краља Феранта I-ог, која је и сама била од фамилије Балшићеве (3).

Овде се дакле једно исто лице сматра као присна сродница и српских и напуљских Балшића, што показује да су и једни и други у сродству и међу собом.

11. Дука дела-Гвардија изреком каже да је један од напуљских Балшића постао „деспот од Србије" („ivi lasciando uno figliuolo che fu Despoto della Servia")(4); само што он замишља да је то био син Јакова Балшића, принципа од Тарента († 1383). Очевидно да Дука дела-Гвардија има неко опште знање о великом једном факту, да је то јест неко од напуљских Балшића негде у српским земљама господар био, па не знајући о томе ближе појединости, а знајући да је Јаков Балшић, побегавши из Напуљске, провео неко време у Грчкој или у Арбанији,

(1) Discorsi delle famiglie nobili del Regno di Napoli, del Signor Carlo de Lellis, Napoli, 1654, I, 144.
(2) Historia della Casa Musachia, 49—59, Hopf, Chronique, 304.
(3) Duca della Guardia, 78.
(4) Duca della Guardia, 16.

замислио је да ће ваља да бити да је какав син овога Јакова био онај Балшић који је постао „деспот од Србије“.

12. Јосиф-Батиста Ермит, назван Тристан, у своме делу о француским племићима који су се настанили у Напуљској, говорећи о Балшићима напуљским, каже изреком да је један од њих отишао у Србију, те тамо основао нову грану Балшића(¹).

Дакле исто име, исти грб, исти светац заштитник, исте фамилијарне традиције, могао бих још додати и исте способности политичке, све то показује да су српски Балшићи једна иста фамилија с напуљским Балшићима. Напомена Лелисова да су Балшићи постали славни не само у Француској и Италији него још и у другој некој земљи, и тврђење Дуке дела-Гвардије да је један напуљски Балшић постао деспот од Србије, као и тврђења Тристана и Диканжа, још само већма упућују на закључак да су српски Балшићи од напуљских грана те фамилије.

У исто време са овим Тристаном и велики познавалац историје италијанске и византијске, у опште велики зналац личних и друштвених односа у средњем веку, Диканж, дао је израза своме уверењу да су српски Балшићи „по свој прилици“ (très probable) од француског порекла(²).

Ја о томе, већ по материјалу, који нам је данас на расположењу, ни најмање не сумњам(³).

(¹) Joseph Baptiste l'Ermite, dit Tristan, Naples Français, ou les Seigneurs français qui ont accompagné le Prince Charles d'Aujou etc. Paris, 1663, p. p. 42—49.

(²) Du Cange, Hist. de Const. 290.

(³) Мој пријатељ професор Панта Срећковић вели да ја немам право, и да су Балшићи не досељеници већ староседиоци, који су узели име своје од села или кастела Балшић. Он то своје тврђење ничим не доказује. Само име „Балшић“ фамилијарно је а не местно, и могло је пре доћи месту од фамилије, која је кастел саградила или село населила, него и фамилији од места. Он би само тако могао

Да су румунски Балшићи настали од српских, то су још историци Кантемир и Хамер опазила и као своје мишљење изразили. Осим њиховог ауторитета ми имамо за ту везу још и ове наводе:

1. Име и грб у румунских Балшића исти су као и у српских.

2. У најранијим румунским листинама првим Балшићима на румунским земљишту предаје се титула „кнезови“ (kniazi Ralse), која је са свим страна румунском језику и ондашњој политичној и друштвеној хијерархији и за коју румунски научењаци изреком кажу да су је Балшићи, као дошљаци донели собом из земље из које су дошли.

3. У једном званичном документу од године 1493 за њих се изреком каже да су дошли преко воде „из преко воде из земље српске“.

4. У фамилија румунских Балшића чувају се листине о којима се мисли да су писма од цара Фридриха III који војводама влашком и румунском препоручује „српске кнежеве“ Тодора и Ивана Балшу, и од влашког кнеза Влада Бесарабе.

5. Сабор молдавских бољара дао је год. 1813 преко једне учене комисије прегледати све листине, документе и друге доказе, који се односе на старину фамилије молдавских Балшића, па у мемоару о тој старини, управљеном на кнеза молдавског Александра, изрекао како је се уверио да су молдавски Балшићи од српских Балшића.

имати право кад би доказао, да је кастел Балшића с тим именом постојао у српском приморју или ма где у Србији пре него што је један Балшић могао из Напуљске у Зету доћи. Такав доказ он не може никад изнети. —

II.

Шта се зна о најстаријем пореклу Балшића.

Кроника дома Мусаћевог, у којој се говори о српским Балшићима, писана је почетком XVI-ог века (око г. 1530) па се може сматрати као најстарији извор који о пореклу дома Балшина говори. Писац њен, и сам сродник тога дома, најбоље је могао знати шта се у кругу сродника о пореклу Балшића говорило.

Он нам прича да има предање како Балшићи воде порекло од једнога од она три мудра цара, који су са истока пошли на запад да се поклоне новорођеноме цару, којега су звезду видели, а које је звезда та одвела у Витлејем к јаслима, где је Исус у повоју лежао. За спомен на то Балше су узели вишезрачну звезду за свој грб. Но Мусаћ одмах додаје да дом Балшића води своје порекло од готске фамилије Балти, „јер као и та фамилија носе звезду у грбу, и јер Готска лежи у оном далеком крају Загорја (Tramontana) (ваља да где су, Балти, живели?!); а у Арбанији краљ Балша, који је био господар и краљ поменуте земље, и који је у сродству с нашом кућом, дошао је и настао је од потомака ових краљева Балта“([1]).

У западној књижевности најстарији помен о пореклу дома Балшићева у Провансу налазим у делу француског дворског историка Николе Вињијера од г. 1617 који каже:

„Дом Балшића је један од најстаријих у Провансу, сроћен с најбољим и најплеменитијим у Француској, а који се хвали да води порекло од једнога од три цара који, вођени звездом, дођоше да се поклоне нашем Господу Исусу Христу по његовом рођењу у Витлејему, због чега и носе

([1]) Historia della casa Musachia, 92; Hopf, Chroniques 336.

у свом грбу златну звезду. Но како ово има мало изгледа да се верује, то ће много основаније бити оно што други веле да Балшићи воде порекло од оне старе и племените лозе што је некада била међу Визиготима и која се звала фамилија Балти, и од које казиваху се да су краљеви визиготски што владаху у Шпанији, Провансу, Лангдоку и Аквитанији" ([1]).

Јосиф де-ла-Пиз, у својој историји кнежева и кнежевине Оранжа од г. 1638 има мало пространију верзију о томе пореклу. Вели да је имао прилике видети неки стари рукопис о пореклу Балшића. „У томе рукопису", наставља он даља, „стоји: да су кнежеви Балше пореклом од једнога од она три цара, који су под благонаклоним вођењем звезде ишли у Витлејем да се поклоне Спаситељу света; да за знак те части носе у свом грбу сребрну звезду са шеснаест зракова (који грб и данас стоји на многим местима у држави Оранжу, па и на кастелу де Куртезон); да су из Индије дошли најпре у град Акру у Грчкој у време кад је ова цветала; да су ту саградили леп краљевски кастел и у њему положили на чување круну Мелхиора, једнога од она три цара; да су се брачним везама срођавали с Грцима и Латинима; да је око 388 године за владе Теодозија цара од Истока био у Индији силан један владар од фамилије Балшића, по имену Балтацар, краљ од Тарзиса, под поп-Јовавом (Prêtre-Jean) или великим Негусом од Етиопие, који остави земљу своју и узев собом жену, децу, све благо и све своје покретно имање, дође к цару; а како у то време цар (Теодозије) полажаше преко мора у Лион, поведе собом и овога принципа Балшу у Прованс и ту га остави. Благост и плодност те земље побудише га да се ту настани

---

(1) Histoire de la maison de Luxembourg, par Nicolas Vignier. Paris 1617, edif. Duchesne, p. 230.

па да би жену и децу обезбедио, сагради јак кастел на високој једној стени, која се на све стране одсецала у провалије, а која лежи на три сата далеко од вароши Арла; кастелу даде своје име „Балшић“ (de Baulx), које се име одржало све до наших дана кад г. 1638 приликом последњих немира у Француској кастел тај разорише. Од овога принципа Балтецара настала је фамилија Балшића, која се разним својим гранама прострла по Провансу и Италији, и од које су изашли толики Конти д'Авелино, де Монтескађозо, да Есквилаче (Аквалуче?) ди Солито де Кампанија, Дуке од Андрије, од Урзино, Принципи од Тарента, и титуларни императори од Цариграда (¹).

Дука дела-Гвардија штампао је г. 1641 своје дело о изумрлим фамилијама које су биле у сродству са његовом. Говорећи о Балшићима он вели да се до његовога времена у Италији одржало предање да Балшићи воде порекло од „три цара Мага“. Стара мајка његова, Ковела дела Мара, била је кћи Марије дел Балцо (једне од последњих Балшиница напуљских) па је причала унуку како јој је мати (Марија дел Балцо) имала обичај хвалити се да њена фамилија (Балшићи) воде порекло од једнога цара (или краља) и то светога! Колико је традиција о витлејемској звезди чинила дубок утисак на чланове Балшићева дома још и почетком седамнаестог века, види се из онога што дела-Гвардија пише, како му је Антоника бел Балцо Дукиница ди Термоли, причала де је се над постељом њене сестре од тетке (поменуте Ковеле дела Мара, рођена дел Балцо) кад је умирала појавила и трептала звезда једна све док Ковела издахнула није (²).

(¹) Tableau de l'histoire des Princes et Principauté d'Orange, par Joseph de la Pise, Seigneur de Maucoil etc. La Haye, 1638, fol. p. 66.

(²) Duca della Guardia, p. 65.

Има једна кроника коју је написао Дука де Монтелеоне почетком седамнаестога века (¹), у којој се за Рајмонда дел Балцо, великог коморника краљевства напуљског каже да је „потомак краљевских предака“ (chi era discesso da Reali). Дела Гвардија мисли да се то односи на предање о пореклу од једнога од она три цара.

На самом гробу овога Рајмонда дел Балцо († 1375) у Казалучи, још у дрогој половини седамнаестога века могао се читати натпис, који помиње ону традицију о пореклу Балшића, и који по препису Жан Батисте Ермита, названог Тристана (²), од г. 1663 гласи овако:

Arma gerens stella que cum Rex Christus Olimpo
Virginis in uterum late descenderet alma
Et pecato patrum prebente ducatum
Alta decoraminis Regum diademata trina
Tertïus ex illis Baltazari nomine dictus
Principium generis tante fuit indita, cujus
Progenies Carolo Regi veniente superbo
Barbariam Regni domuit“.

Овај напис помињу и дука де Монтелеоне и дука дела Гвардија у својим делима (³).

Други један учени историк Прованса из средине седамнаестога века, Буш, понавља у главноме све оно што смо напред од дела-Пиза чули, позивљући се на старије писце који су пре њега ту тему додиривали (⁴). Он сам износи као

(¹) Cronica del Duca de Monteleone; ја је знам само по цитатима у Леанса, Амирата и дуке дела Гвардија.

(²) Naples français, etc par Jean Baptiste l' Ermite, dit Tristan, Paris 1663. p. 47.

(³) Duca della Guardia. p. 73.

(⁴) Histoire Chronologique de Provence par Honoré Bouche, Aix, 1664 fol. 2 vols. Осим дела Пиза и Вињиера, он наводи шта су о Балшићима писали Nicholas Parillon, и Ruffy у свом делу Histoire de Marseilles.

своје убеђење да су Балшићи провансалски од готске фамилије Балти, која реч на готком језику значи дрзак, одважан (hardy, courageux; на енглеском bold). Он цитира што Јорнандо у својој историји Гота каже, да је Аларик био од фамилије Балти: „Baltharum que ex genere origo mirafica, qui dudum ob audaciam virtutis Baltha, id est audax, nomen inter suos acceperat etc“. „Без сумње се“, вели даље Буш, „једноме од готских краљева од фамилије Балта омилио положај оног виса који је са три стране неприступан, те на њему саградио кастел, који се по основачу и прозвао кастел Балта или Балша (château de Balt, позније de Baulx и de Baux). На сваки начин изван сваке је сумње да се ова фамилија начинила једном од најславнијих не само у Провансу, него и у целој Француској, услед високих сродствених веза са сувереним силама“ (1).

Од историка из седамнаестога века који су се занимали историјом јужне Француске па неизбежно имали да говоре и о Балшићима, вреди да споменемо Бонавентуру де Систерон. Он сматра предање о пореклу од источних царева као просту гатку, а прима као вероватно порекло Балшића од готских краљева. „Како су Визиготи држали Прованс није немогућно да је се фамилија des Balthes или de Baux ту настанила у петом или шестом веку. Истина по старим листинама ми налазимо о њима помен тек од године 1040. Али осим што су Сарацени и други варвари, који су Прованс тако дуго опустошавали, спалили све листине и документе, који би могли дати поуздане сведоџбе о старим фамилијама, фамилија Балшића била је већ тада (г. 1040) тако сјајна, тако старинска и тако отмена да са свим изгледа као да је настањена у Провансу већ од више векова. Она је ступала у срођавање с владалачким кућама, и печати

(1) Bouche, I, 911.

којима се служила и који још постоје, нов су доказ њене старине" ([1]).

Старина дома Балшићева била је још и у седамнаестом веку тако опште позната, да је, како нас Амират млађи уверава, у његово доба (г. 1650) у Италији била узречица да се некоме ко се много хвали старином своје куће, каже: „та ваља да ниси старији од дома Балшина!" („sarestu mai della casa del Balzo!" ([2]).

Можемо дакле одговор на питање о пореклу Балшића резимовати овако:

И по француским, и по италијанским и по српским (деспот Мусаћ!) изворима, налазимо једногласна предања о великој старини рода Балшићева. Свуда се звезда у грбу Балшићевом објашњава на један исти начин. У осталом критичнији писци слажу се у назору да дом Балшића води порекло од готске краљевске фамилије Балти.

На сваки начин и без и најмањега претеривања може се тврдити да су Балшићи једна од најстаријих фамилија међу племенитим фамилијама у Европи.

А ко се упозна са радњом њиховом у Провансу, Италији, Србији и Румунији, не може да не призна да је то једна фамилија ретке даровитости, у којој се политички дух, одважност, енергија и приступност утисцима више културе, наслеђивала од оца на сина и пренашала с калемима на нова стабла. А по ономе што о провансалским и италијанским Балшићима из разних извора и са више страна сазнајемо нема сумње да су Балшићи ти били једна раса од велике

([1]) Histoire nouvelle de la ville et Principauté d'Orange, par Bonaventura de Sisteron, Avignon, 1741, p. 47.

([2]) Delle famiglie nobili Napolitane, di Scipione Ammirato, Firenze, 1651 fol. p. 234.

телесне лепоте. Они су као фамилија која је пре хиљаду година давала краљеве, која је кроз средњи век на трима разним земљиштима у Европи давала људе славне као политичаре и војсковође, чувене као љубитеље образованости, која је од шеснаестог века па све до наших дана давала Румунији (Молдавији — Влашкој) државнике и војнике од већег но обичног значаја, и која је после тако дугог времена једнако жива у додиру с духом шумадинским цветала у нову једну краљевску династију, — они су велим као фамилија достојан предмет за пажњу историка и психолога.

III.

Провансалски Балшићи.

Чувени писац једног од најбољих дела о ренесансу у Италији, Џ. Адингтон Сајмондс, коментатор Дантеја и Петрарке, испитујући изворе од којих је нов живот Италији а из ње Европи потекао, није могао а да се не сусретне с Балшићима провансалским. Истина их је тек мимогред и летимично видео, али је ипак утисак, који су на њ учинили, доста истинито одјекнуо у опису његова пута кроз Прованс.

„У старо доба, вели он, и овај кастел (Chateau de Baux) био је гнездо орловске једне раса, која је позната под именом „Господа Балшићи“ (Seigneurs Les Baux). Балшићи су у време свога цветања били урнек феудалног племићства. Гину за крст, на мач расипљу све своје имање, повраћају га опет делима храбрости или актима царске милости, удешавају харфе трубадурске, председавају на љубавним судовима — тако су они испунили велики један лист у историји јужне Француске. Неки од њих били су на гласу са своје лепоте. Нити има што страховито, нити има што

11*

сјајно и дивно, што припада феудалној историји а да се од тога не нађе примера у аналима Балшићева дома“ (¹).

Ми ћемо најпре да погледамо на кронолошки скелет па ћемо после да испитујемо каквим је куцањем срца васкрсаван у живот.

Најстарији Балшић кога провансалски кроничари помињу, то је неки Понс Балшић (Pons de Baltio) о коме кажу да је год. 979 заузимао одличан положај међу властелом у Провансу (²).

Од г. 1040 има једна листина којом Ugo de Baltio даје неке баштине монастиру Мон-Мајуру код Арла (³).

Вињијер налази, по листинама архиве вароши Екса у Провансу, да је око г. 1070 живео Рајмондо Балшић (пишу га Raimond а и Raimbaud de Baucio). Овај је међу свом властелом провансалском толико угледан био да му кнез од Прованса Гилберто II даде за жену своју јединицу кћер Стефанету (⁴).

Овај Гилберто II био је средњи син Беранжера, кнеза од Барцелоне, од Дусе, ћерке Гилберта I кнеза од Прованса, која је своме мужу кнежевину Прованс у мираз донела. Тестаментом својим њих двоје (Беранжер и Дуса) наредили су да их у кнежевини Провансу наследи средњи син Гилберто, почем их старији син Рајмондо-Беранжер наслеђује у кнежевини Барцелони. Но једним додатком к тестаменту наредили су да Гилберта, ако би умро без синова, наследи на кнежевском престолу од Прованса, најмлађи син њихов Беранжер. Гилберто II није имао синова већ само

(¹) Old towns of Provence, Sketches in Italy and Greece, by John Addington Symonds, London, 1882, p. 309.

(²) S. R. Papon, Histoire générale, vol. II, p. 203.

(³) Bouche, I, 911.

(⁴) Vignier, I 230.

једну кћер коју како поменусмо даде за жену Рајмонду Балшићу.

Кад Гилберто II умре Рајмондо Балшић и жена му Стефанета, имајући пуно деце а међу њима четири сина, мишљаху да имају преча права на кнежевину Прованс. Стриц Стефанетин, кнез од Барцелоне Рајмондо-Беранжер, мишљаше опет да има дужност да брани право које његов младолетни синовац Беранжер (син његовога најмлађега брата Беранжера) имађаше по дедовом тестаменту. Тако се отпочну ратови Балшића као кнежева од Прованса са кнежевима од Барцелоне, који су се вукли својих двадесет година и постали предмет трубадурских спевова (¹).

Истина је син Рајмондов Хуго успео, те га је цар Конрад III г. 1140 признао за кнеза од Прованса и дао му право да кује новац; али се борба с кнезом од Барцелоне настављала и даље све до г. 1150, које се године свечано измирише. По уговору Стефанета са своја четири сина: Угоном, Гиљомом, Бертраном и Гилбертом, признаје своме стричевићу право на титулу кнеза од Прованса, а овај опет заједно са својим стрицем кнезом од Барцелоне, уступи Балшићима од кнежевине Прованса 79 баштина (вароши, кастела и села) које су од то доба у историји јужне Француске чиниле једну целину, и познате биле под именом les terres balziennes или baussenques, и које су мало позније чиниле главни саставни део кнежевине Оранж.

По гдекоји кроничар забележио је да су Балшићи јако држали на овај број 79, почем је састављен од два мистична броја 7 и 9, којима се неки талисмански значај придавао. Њихово је свето поштовање тога броја тако далеко ишло, да и кад год су могли да своје баштине у Провансу уве-

(¹) Sisteron, 49; Vignier, 234. — Nostradamus, L' histoire et Chronique de Provence p. 125; — Abbé Papon, Voyage de Provence, Paris 1787, p. 48.

ћају преко тога броја, нису то хтели чинити, само да одрже онај бројни талисман! (¹).

Око 1173 налазимо да се трећи син Рајмонда и Стефанете венчава с Тибургом принцезом од Оранжа; год. 1178 добива од цара Фредерика I титулу принципа од Оранжа и суверенску круну, и влада Оранжом и Балшићевим земљама све до г. 1181 које године умире мучки убијен. Наслеђује га син му Гиљом који је владао 37 година (од 1181 до 1218).

Овај Гиљом, који као принцип од Оранжа носи име Гиљом IV, добива г. 1214 од цара Фредерика II титулу краља од Арла и Вијене (Roi d' Arles et de Vienne). Год. 1218 погину на мукама од Патарена које је био јако гонио из ревности према цркви.

Од прве жене Аликсе имао је сина Гиљома, а од друге жене, Ерменгарде де Сабран, имао је сина Рајмонда и још друга два. Ова Ерменгарда де Сабран била је сродница краљици Маргарити (жени француског краља Лудвика IX), краљици Елеонори (жени енглескога краља Хенрика III) и краљици Беатричи (жени Карла I, првога краља напуљског од дома анжујског). Јер Гарзинда де Сабран, стара мајка ових краљица, била је стрина овој Ерменгарди која се удала за Гиљома Балшића (²).

Год. 1219 владају заједно два брата Балшића: Гиљом V и Рајмондо I. Кад Гиљом V г. 1239 умре, остави

(¹) Cæsar Nostradamus, L'histoire et Chronique: „Mais par je ne scaï quelle vielle superstition et observance tenue d'antiquité de leurs pères, ils ne voulurent jamais outrepasser ce nombre de septante — neuf, comme s' ils eusseut reconnu que les nombres de sept et de neuf sont toujours pleins de quelques mystères et de secrets inconnues". p. 150.

(²) Aubert de la Chenage des Bois, Recueil des Généalogies, Paris, 1786, p. 544. Брат Ерменгардин, Ростаим де Сабран, ожењио се Аделмодијом Балшићевом, пасторком своје сестре. На ист. м.

на управи земљом поред брата Рајмонда I још и своја два сина: Гиљома VI и Рајмонда II.

Гиљом VI умире г. 1248 оставив само једну кћер, Тибуржету Балшићеву, која се уда за конта Рожера де Фоз, господара од Ијера, који г. 1257 све своје земље и сва своја права на Прованс уступи Карлу Анжујском.

Рајмондо II владао је поред свога стрица Рајмонда I до после г. 1250 а тада га на управи наслеђује син Бертрандо II (од жене Лауре Емар де Грињан). Од 23 септембра 1257 има једна листина којом Рајмондо I уступа Карлу Анжујском сва своја права на титулу краља од Арла и Вијене. На документу је потписан међу сведоцима на првом месту Барал Балшић (dominus Baralus de Baucio dominus Baucie)који неколико година после тога прати Карла Анжујског у Напуљ ([1]). Бертрандо II г. 1289 уступа сва своја права стрицу своме Бертранду III (сину Рајмонда I) задржава себи баштину и кастел де Куртезон, па одлази да се бори са Сараценима у Палестини, и умире у Јерусалиму год. 1300.

Бертрандо III живео је више на двору Карла II анжујског у Напуљу но у Оранжу. Краљ Карло између других доказа своје наклоности дао је овом Бертранду на поклон г. 1308 онај део кнежевине Оранжа, који су као своју баштину држали витезови реда болничарског (les Chevaliers de l' Hôpital), а коју је краљ Карло од њих купио био.

Год. 1335 умре Бертрандо III, а наслеђује га у кнежевини Оранжу син му Рајмондо III сам, пошто је од синова умрлог му старијег брата Гиљома откупио њихове делове.

Год 1340 умире Рајмондо III а наслеђује га најстарији му син Рајмондо IV. Овај је имао спор са својом ро-

---

[1]) Цео документ штампан у Papon, Histoire de Provence, III, 13.

ђаком Катарином Балшићком, господарицом од Куртезона, опсађивао ју је у њеном кастелу Куртезон, дошао с тога у немилост код краљице Јованке од Напуља, сузеренке од Прованса и Оранжа, која га огласи за одметника. Но посредовањем жене његове Јованке, кћери Амадеја III конта од Женеве, сестре папе Климентија VII, краљица га г. 1370 опет у милост прими.

Рајмондо IV Балшић умре 20 Фебруара 1393 год. Оставио је након себе само две кћери: Марију и Аликсу. Марија се г. 1388 удала за Јована Конта од Шалона те принципат Оранж однела у мираз дому Шалонском. Њен син Лудвик узимље г. 1417 титулу принципа од Оранжа (Prince d'Orange, Comte de Châlons). Год. 1515 удадбом Клаудије де Шалон за Хенрика од Насаве, прелази титула принципа од Оранжа у дом Насавски, а одавде у XVII-ом веку крунисањем Вилијама од Оранжа за краља енглеског 1690-те, на краљевску династију велике Британије.

Аликса Балшићева удала се за Гвидона да Вилера. Немајући деце завештала је свој део очевих земаља својим сродницима Балшићима Напуљским. Краљ француски не одобри извршење њеног тестамента, већ од старих Балшићевих земаља начини Маркизат (Marquisat de Baux) и подари га Хонорију Грималдију II принципу од Монака.

Ми смо у овоме што је напред следовали само хронологију главне линије провансалских Балшића. Али су и побочне линије биле и многобројне и плодне. Ми смо већ споменули једну Балшићку од гране Куртезон. Имала је једна грана која се за разлику од других звала „Балшићи од Бере“ (Seigneurs Baux du Berre) имала је једна опет која је давала виконте Марсељу у тринаестоме веку. Виконтат де Мартиљ припадао је такође једној грани Балшића па је удадбом насљеднице те линије, по имену Хороиде Балши-

ћеве (Horoide de Baux) однесен као мираз у дом кнежева Д' Армањак ([1]).

Вињијер мисли да су на сваки начин све разне гране Балшића по Провансу настале од она четири сина Рајмонда I, т. ј. од Хуга, Гиљома, Бертранда и Гилберта. А нарочито мисли да је Хугов унук, ако не и син, онај Барал Балшић, који се оженио ћерком Рајмонда IV кнеза од Тулузе, унуком енглескога краља Хенрика II. Ћи овога Барала, Цецилија, пошла је г. 1244 за Амедеја III кнеза од Савоје ([2]), једнога од предака данашње краљевске династије италијанске.

Двадесетогодишња борба Балшића с кнежевима од Тулузе показује како је велико постојанство њихово у борби да постигну неку цељ коју су себи ставили. Она потсећа на постојанство којим је на српском земљишту Балша III, син Јелене ћери кнеза Лазара, шеснаест година водио неравну борбу са силним Млецима, да очеве земље поврати. Успех којим су се од барона Балшића подигли до кнежева од Прованса, принципа од Оранжа и краљева од Арла, показује да им дипломатска окретност и очарљивост није недостојала. Њихов ентузијазам за хришћанску идеју описан је крвљу, коју су на крсташким походима за ослобођење гроба Христова проливали. И пре Бертранда II-ог који је у Јерусалиму кости своје оставио, Балшићи су учествовали на крсташким походима. После њега једна је Балшићка пратила свога мужа, последњег Дофена од Вијене, на крсташки поход у Палестину и на повратку умрла на острву Роду. Један је Балшић (Гаврило дел Балцо Орзино, дука ди Веноза, брат Јована Антонија принципа од Таранта) погинуо при одбрани Цариграда од Турака 1453 ([3]). Борба Ги-

([1]) Vignier, 335.
([2]) Vignier.
([3]) Della Guardia.

љома IV с Патаренима, и ако је с гледишта нашега доба за сажаљевање, са гледишта његова и у савременом му духу, била је само израз његовог религиозног ентуазијазма. Јунаштво и војничке врлине Бертранда и Хугона Балшића биле су од велике, можда и од одсудне помоћи Карлу Анжујском при завојевању краљевином Напуљском. Дипломатска даровитост Барала Балшића чинила је знамените услуге идеји уједињавања народа француског, почем су њоме малене независне републике Марсељ, Арла, и друге општине у јужној Француској доведене да признаду над собом сузеренство Карла Анжујског. А у Напуљу су та иста даровитост и државничко искуство Баралово помогли Карлу да нову своју тековину утврди.

Али највећу славу провансалских Балшића ја налазим у њиховој љубави којом су питомост и образованост неговали. Под тешким оклопима и са визиром на лицу и мачем у руци они су имали око да види лепоту поезије и срце да је страсно заволе. Трубадурство је тесно везано са најлепшим напретцима рода људског; оно је свитање новога дана друштву европском, зора која је претходила дивном јутру ренесанса. А са трубадурством је тесно везано име Балшића, који су му били пријатељи и заштитници, и који су се и сами тако радо песништвом бавили.

Историја европске цивилизације почиње управо од Трубадура. Они су појав од необичног интереса, у толико већег што се јављају усред највећега мрака средњег века, у XII-ом и XIII-ом столећу. Без сумње одјек питомости арапске која је нешто из Гранаде у Шпанији, нешто из Палерма у Сицилији 'струјила топлом вибрацијом својом к снежним Алпима и Пиринејима. У времену када је друштво било оковано у круте окове сталешке, када је маса народа била робље експлоатисано суровим властелином и сујеверним духовником, кад је пљачка слабијега јачим била признавана

за закон природни, друштвени, међународни, кад се оскудица послушности и понизности, респекта за ауторитет властелина кажњавала грозним казнама, а сумња у истинитост учења цркве смрћу на жегалишту, у једном времену у коме су себичност и грамжљивост биле главни покретач сваке радње, грубост свакодневни тон и темпераменат друштва, јављају се песници који песмом — ритмом, сликом, мелодијом, и духом који се њима изражавао, — почињу да реформишу ово друштво, да сунцем поезије растапају лед у који се све било замрзло. Уплив песника, трубадура и трувера, на средњовечно друштво не може се са довољно топлих речи описати, нити ће пријатељи човечанства престати благосиљати га. Трубадури су песмом и музиком проглашавали царство новог једног уплива, који је кадар био да од земље рај начини, царство љубави. Певајући о љубави они су постали нови апостоли милосрђа, племенитости и доброте међу људма. Трубадуру и његовој харфи отварале су се капије на свима кастелима и двери на свима дворовима. Његов појав био је сигнал да се зовну пријатељи на част, да уз малвасију слушају трубадурову песму, која је много пута певала славне бојеве, још чешће слатку борбу љубави, не ретко песму која је оштром сатиром шибала лажну племенитост племства, хипокризију савремених калуђера и проглашавала да са срцем простим, чистим и смерним треба равнати путове за велико царство братства и праве племенитости.

Узмите коју хоћете збирку трубадурског песништва, узмите коју хоћете историју трубадурства, свуда ћете наћи спомене на свезе између Трубадура и господске куће Балшића.

Што је трубадуре привлачило к Балшићима било је њихова симпатија према песницима и њихова великодушност, сјајност дворова и лепота и духовитост жена и кћери њихових.

Нотрдам (иначе Нострадамус) у својој историји старих провансалских песника тврди, да је краљ енглески Ричард-

Лавово срце, на свом путу у Палестину као крсташ бавећи се на двору Хуга Балшића, сладошћу провансалског говора очаран, саставио и сам један спев на провансалском и посветио га кнегињи Стефанети, жени Хуговој ([1]). Ова је Балшићка била на гласу са своје духовитости и свога ентузијазма за песништво. Нотрдам прича да је она председавала у седницама „љубавнога суда“ (Cour d' Amour) у коме је поред ње још десет најотменијих госпођа заседавало. Љубавни је суд установа, коју су витештво и песништво, побратимивши се, створили. Он управо није био ништа друго до састанак најодабранијих госпођа и најславнијих витезова око неколико песника. Најчешће су се два песника пред таквим скупом надметали у певању својих спевова, па остављали госпођама да пресуде ко је боље певао. Често је тај суд решавао и питања галантерије и етикеције, нарочито кад би поводом таквих питања дошло између витезова до сукоба који је ваљало без крви решити. Трубадур Петар Видал мисли на ове скупове кад у једној својој песми пева како „витезови служе љубави, ратују и турнирају се по целом свету, држе скупове од госпођа љубазних, мудрих, духовитих, које носе уза се мирисе и молитвене бројанице“.

Пред свршетак дванаестога века на гласу је био међу трубадурима песник Фулке од Марсеља (Foulquet de Marseilles). Најпре је био дворски песник код кнеза од Тулузе Рајмонда. Од њега отиде на двор Барала Балшића, виконта од Марсеља.

Барал Балшић био је међу савременицима на гласу, што је као племић првога реда и главар таквога места ка-

([1]) „Richard Roy d'Angleterre, pour la douceur qu'il trouva en nostre langue Provençale, fist une chanson en celle mesme langue qu' il addressa à la Princesse Stévenette femme de Hughes de Baulx“. — Les vies des plus celebres et ancienes poetes provençaux par Jehan de Notre Dame, Lyon, 1575, p. 16.

кво је Марсељ, волео да негује поезију и науку. Кажу да се и сам вербао у песништву и по гдекоји историци броје га међу трубадуре. Јако је волео арапску књижевност. Много се занимао и астрологијом, што су му сувремени попови замерали и називали га празноверним (1). Може бити да је од њега дошло међу Балшиће, веровање у кабалистички значај броја 79! На сваки начин његов је двор за неко време био средина најбољег трубадурства.

На Баролов двор дакле дошао је Фулке де Марсељ, и ту дуго времена остао и своје најлепше песме спевао. За њега провансалски кроничари кажу „да је лепе песме правио, још их лепше певао, личио био врло угледан, допадљив и доброга срца“ (2). Платонски беше заволео Аделаиду (Adelais) жену свога добротвора, и певаше јој песме. У некима од њих жали се што му љубављу не одговара. У једној опет ове мисли исказује: „Ја не тражим ништа друго, до слободу да јој изразим што осећам, и опет и сам видим да је неопростива дрскост и заслепљеност, тражити такву слободу! Ах! што није мање лепа! И како да савладам љубав моју, кад је слушам како слатко говори и кад је гледам како се осмехује с пуно милине! Ej, како је далеко она од мене! Ја се бацам на милост милосрђу њеном, јер Бог, који је толико врлина усадио у њену душу, није могао заборавити врлину милосрђа“!

---

(1) Ево шта о њему пише Нотр-Дам: „Beral des Baulx estoit bon poête provensal, amateur des poetes, grand amateur de lettres et même de la philosophie. Jl avait recouvré d' un physicien Catalan, qui etait de ce temps au service du Comte de Provence, quelques livres en langue Arabe traitant de l' Astrologie, et même Albohazanhalu, fils d' Aben-Ragel Arabe, du jugement des Astres, qu' estoit traduit en langue espagnole“. Notre Dame, Les viès, p. 86.

(2) Notre-Dame, 18.

Може ли се дати дивнија сведоџба господственој лепоти Аделаиде Балшићке?!

Кад су Барал и Аделаида умрли, Фулке је од велике туге за њима отишао у манастир, покалуђерио се, постао најпре игуман манастира Торондета (Torondet) у Провансу, а за тим и владика у Марсељу. Умро је око г. 1213. Имају од њега елегичне песме које је назвао „Las Complanchas de Beral“, „Beралова туговања“ а у којима описује тугу Бералову за женом својом[1].

Пре него што даље пођем ваља да у одбрану имена трубадурског кажем, да је њихов љубавни занос заиста већином био платонске природе. У оном интелектуалном и културном свитању њихово песничко срце било је приступно само чистим и племенитим покретима. Врло је добро рекао један историк Прованса, да галантерија као карактеристика трубадурског времена није то исто што је галантерија у временима корупције[2]. Галантерија је тада била племенито осећање, које је одушевљавало витезове да траже славу, а госпође да љубе врлину. Потчињено законима пристојности, части и поштења, осећање је то имало сву нежност, сву деликатност и сву живост пријатељства без икакве страсне пожудње. Отуда онако чисте мисли о љубави какве су трубадури имали.

Трубадур Монтањагон (Montagnagont)дао је израза назорима трубадурским о љубави у песми у којој пева: „љубав побуђује на најлепша дела; она води к понашању пуном части и поштења; није истина да ти љубиш, а истина је да не заслужујеш да будеш љубљен, кад од оне за којом се срце твоје занело, очекујеш нешто, што врлина и душевна чистота осуђују“. Из друге једне његове песме о истој теми

(1) Notre Dame, 55.
(2) Papon, L' histoire de Provence.

да наведем неколике врсте у мелодичном провансалском оригиналу:

„Ben devon li amador
De ben cor servir amor;
Car amor non es peccats.
Ans es virtuts q' els malvatz
Fai bons, ell bons son meilhor“.

то јест: „заиста и треба љубавници од драге душе да љубави служе; јер љубав није грех већ врлина, која зле добрима, а добре још бољима чини“.

Окриливши љубав своју крилима голубије чистоте трубадури су је, песничком слободом, пуштали да се вијне к најлепшим звездама на небу лепоте и женске дражи, да ту облеће и да се ту поји росним инспирацијама за песме које су песници као венце од цвећа полагали пред своје идоле. Сва ова романтичност не само да је давала особиту чаробност животу највишег друштва, него му је и морални тон повишавала.

Један од најдаровитијих и најславнијих трубадура, Петар Видал црпао је најлепше своје инспирације у витешко-песничкој сфери сјајнога двора Барала Балшића. Видал се родио у Тулузи око г. 1165. После дугог тумарања и свакојаких авантура дође око г. 1185 на двор Балшићев у Марсељу. Барал га прими с највећом срдачношћу. Одреди му нарочити стан у двору, поклони му најбољега коња, одреди му на службу најбоље чељаде, даде му за столом својим почасно место, и да би му учинио највећу почаст каква се међу витезовима чинила, поклони Видалу онакво исто руво и оружје какво је и сам носио. Жена његова госпођа Аделаида показиваше да јој је велико уживање да слуша Видалово певање. Хугон Балшић, млађи брат Баралов, и сам радо вежбајући се у вештини турновања мачем и копљем и у вештини мелодичног сликовања топлих осећања,

од природе жив, весео и шаљивчина, скопча тесно пријатељство с Видалом, даровитим, веселим, живахним, безазленим али и сујетним и до крајности лакомисленим песником. О животу Видаловом на двору Балшићевом могао би се написати занимљив роман с богатом смесом тужнога и смешнога патетичнога и хумористичнога. Шта више, има учених историка који мисле да је Видал служио Сервантесу као модел по коме је цртао бесмртнога витеза од Ла-Манхе. Осетљиво срце његово није могло да не падне у ропство дражима Аделаиде Балшићке. Ово у толико пре и у толико потпуније што је несташни Хугон, да би само имао што више говора за шалу и весеље, храбрио песника казујући му у поверењу како зна да је се снаха његова просто очарала и занела њиме.

Али се предузимљиви Видал није задовољио да само пева љубавне песме, какве по речима провансалског кроничара „још нико до тада тако певао није“. Нити је се ограничавао да по упуствима свога пријатеља Хугона — који је ваља да претурао по арапским књигама свога брата те се издавао да се разумева у кабалистици — прави себе смешним свакојаким лудоријама, о којима је у простоти својој веровао да могу имати мађијску силу на срце Аделаидино. Он је, лакомислен и размажен, ишао један велики корак даље, — али да пустимо провансалског кроничара да ту епизоду сам исприча.

„Једно јутро Петар Видал сазна (ваља да од несташнога Хуга?) да се Барал дигао и да је госпођа са свим сама у својој соби. Петар се полагано привуче к постељи моје госпође Аделаиде; нашав је да спава он клекну поред ње и пољуби јој уста; она осети пољубац и мишљаше да је то Барал њен муж; и подиже се да устане, и отвори очи и виде да је то луди Петар Видал, и поче да зове у помоћ и нададе велику вику. И дотрчаше њене девојке и

питаше шта јој је? А Петар Видал утече. И госпођа одмах посла по Барала, и велику тужбу подиже на Петра Видала што ју је пољубио, и плакајући мољаше га да јој прибави пуну освету. А Барал, као што је био ваљан човек и праведан, предузе да је умири и утеши и поче да се смеје и да коре жену своју што начини толики метеж због онога што је будала учинио. Али ни чим не могаше да је ублажи нити да утиша вику њену. Она жељаше зло Видалу и великим претњама грожаше му. Видал се јако препаде кад чу за све то, па похита на једну лађу и утече у Генову"(1).

Наведох овај извод јер ми се чини да даје интересну карактеристику како оног времена тако и двора Балшићева. Ако срдња Аделаидина на дрског песника чини част њеној верности к мужу, благост и доброта којом Барал Балшић гледа на цео догађај, чини част срцу његовом. Видал је лутајући по Савоји и Ломбардији спевао многобројне сонете на Аделаиду, а и неколике политичке и војничке песме. Вратив се у Генову придружи се к свити краља енглеског Ричарда, Лавово срце, и пође с њиме на крсташки поход у Палестину. На острву Кипру ожени се једном Гркињом за коју су му казали, да има оправданих претензија на престо цариградски. Но и тада кад се заносио сањаријама да ће једнога дана сести на престо царски, није престајао певати љубавне песме Аделаиди Балшићки и преко трговаца и хаџија и сваком другом приликом слати их у Марсељ Хугу Балшићу да их овај изнесе снахи својој. Барал и Хуго не престајаху да прекоревају Аделаиду што је због ње тако изврстан песник морао у бели свет да тумарне. Једнога дана Видал добије писмо којим му Хуго јавља радосне вести: да му је снаха његова опростила онај пољубац,

(1) Провансалски текст ове кронике у Raynouard Biographies et fragments des Troubadours, V, 335.

који је украо, да му га поклања и да је пред мужем и девером обећала, да ће му од своје драге воље дати пољубац кад дође натраг на двор својих пријатеља! Великој својој радости Видал је дао израза у бујним песмама којих има у сваком зборнику трубадурских песама и које су заиста особито лепе. И одмах је похитао те се вратио на двор Баралов где је дан његова доласка прослављен великом свечаношћу. Кроничар додаје да и ако Аделаида није обећала драговољни пољубац Видалу, и ако је то Хуго Балшић опет само из несташности сам од себе додао у писму Видалу, опет да би искупила реч свога девера, лепа и поносита Балшићка пољубила се с песником кад га је добродошлицом на двор Баралов поздравила.

Видал није дуго остао у Марсељу јер су на скоро за тим крсташи освојили Цариград (г. 1204) те Видал похита да на Боспору изнесе своја уображена права на престо византијски. Мисле да је, ако не још на путу а оно у брзо по свом доласку у Цариград умро (г. 1205).

Не треба да заборавим казати да биограф Видалов помињући уплив који је ова Балшићка вршила на песника, каже за њу, да је „знала изумевати“ (Donna Azalais saba trovar) т. ј. састављати песме(¹).

У једној од својих најбољих песама Видал помиње дарежљивост Гиљома Балшића, господара од кастела Балшић (de Baulx), према трубадурима, и називље га „Гиљом Балшић добри (Guillems del Bauz l' bon) Он мисли Гиљома IV, принципа од Оранжа. Овај је и сам био песник и као такав носио је име „Inglès“. Штета што се до сада само део од једне његове песме, и то више епиграмске, нашао.

(¹) За све о Аделаиди и Видалу види: Raynouard, Biographies et fragments des Troubadours, — Choix des poésies originales, Tome, V, p. 335 и даље: — Millet, Histoire littéraire des Troubadours. Paris 1774 II, 269, 274 и даље.

На његовом двору у кастелу Балшић дуго се бавио славни песник „de la Maestria d' Amor" („љубавне вештине") трубадур Рамбо де Ваквеирас (Rambaud de Vaqueiras или и Vacheiras). Он је опевао борбу дома Балшићева с кнезом од Барцелоне (¹). Гиљом га је по речима провансалског кроничара „обасуо многим добрима, и великим почастима, упознао га с племићима и ове довео да га уважавају". Од Балшића је отишао к Маркизу од Монферата у свити којега учествовао је у крсташком походу на Цариград год. 1204, и у Романији близу Солуна добио велике баштине за награду храбрости. Има од њега сачуван и један спев са земљишта балканског у коме помиње борбу „с Турцима и с Бугарима" и пева како истина има велику баштину али нема ни најмање радости и уживања, јер је далеко од завичаја. Погинуо је негде у Романији у боју с Бугарима или с Грцима год. 1207 (²).

И Трубадур Пердигон бавио се неко време у двору Гиљома Балшића, и опевао је борбу његову с патаренима, год. 1213 (³)

За владе Рајмонда I бавио се на двору Балшићевом у Оранжу трубадур Петар Рожер. Он је најпре певао на двору Херменгарде кнегиње од Нарбоне, која је најпосле била принуђена да га моли да се удали, да би одбила од себе сумњу да и сувише симпатише с даровитим песником. Али се међу савременицима говорило да је Херменгарда одагнала Рожера са свога двора из суревњивости, кад се уверила да се он заљубио у њену дворску госпођицу Хугету ћерку Хуга Балшића, коју су звали и Босетом (Huguette de Baulx, surnomée Baussette), или малом Балшиницом,ваља

(¹) Millet I, 257; — Raynouard, V, 416.
(²) Fauriel II, 58, — Raynouard V, 417. Папон вели да је Ваквеирас умро у Солуну. Papon, L' histoire, II. 392.
(³) Millet, I, 432.

да што је ситнога раста била. На сваки начин, како Нотрдам вели, Рожер је овој Балшиници певао много лепих песама (¹), као што је њој посветио и свој повећи спев „Contra la dama de mala merce“ (Против госпе која срца нема) (²). Кажу да је у овом месту песник само из лукавства прекоревао Хугету како срца нема, да би тиме заметуо траг, да не познаду како је срећан био да ужива љубав њену. Исто тако тумаче и песме које је Хугета састављала, и којима је исмевала занос песников. Било како му драго, изван сумње је да је Петар Рожер певао Хугети Балшићевој, и да је Хугета одговарала песмама у којима је било искрене или неискрене ироније. Тако исто ван сумње је да је Рожер морао оставити двор Нарбонски, и да се мало за тим Хугета удала за витеза Блакаса де Бодинар (chevalier Blacas de Beaudinar, sieur d' Aulps en Provence).

Рожер је из Нарбоне дошао к Рајмонду Балшићу како у једној песми управљеној на њега сам каже, „не намамљен његовим богаством, него да види дал' је све истина оно чиме га по свету толико хвале!“. Биограф Рожеров додаје да је Рајмондо Балшић био на гласу са своје куртоазије и свога песничког дара (³).

Име другог једног славног трубадура, Петра из Оверња, везали су историци провансалски с именом друге једне Балшићке по имену Кларете (Clarette de Balz; пишу је и Clarette dame de Baulx). Неки од њих веле да је се она толико

(¹) У једној он пева о Хугети: „Онај који њу видео није, не може веровати да се може наћи жена тако савршена; њена дивота очарава сваког ко је погледа; од блеска њене лепоте и ноћ се претвара у дан!“

(²) Nostre-Dame. 203.

(³) „Pierrè Roger, triste de quitter Narbonne et sa haute dame, resolut de se rendre a Orange à la Cour de Raimbaud (de Baux) qui en etait le Seigneur et s' était fait un grand renom de courtoisie et de talen poétique“. Fauriel, Hist. de la Poésie Provençale. III, 236.

лепотом и духовитошћу одликовала, да је председавала у љубавноме суду који је своје састанке држао у кастелу Романину (Chateau de Romanin). Али већина њих налази да је у томе суду председавала Стефанета (иначе Фанета) де Гантелма (тетка Петраркове Лауре) а Кларета је била само једна од чланица.

Кларета је била од Берске гране Балшића (de Baulx de Berre) ([1]). Остало јој је име у историји трубадурства што се њоме инспировао песник Петар из Оверња (Pierre d' Auvergne звани le Vieux због дубоке старости коју је доживео роћ. 1125 † 1214) кога су сувременици славили као најбољег трубадура све док се није јавио Жиро де Борнел (Giraud de Borneil). Петар је много путовао. Походио је дворове краља од Кастилије, дуке од Нормандије, виконта од Нарбоне и друге. Свуда су га јако одликовали због његових сатиричних и религиозних песама. Чисто љубавне песме није ни певао док не дође на двор кнеза од Прованса. Ту виде Кларету Балшићеву, и, како сам пева, одмах му се срце обновило и подмладило, и од тога је дана почео певати песме љубавне. Стари Нотр-дам нам прича: „Pierre d' Auluergne fut amoureux de Clarette de Baulx à la louange de laquelle feist de moult belles chansons auxquelles luy mesme meist le chant et il chanta en sa presence; il avait prit tel credit et autorité sur les dames qu' après avoir chanté et recité ses chansons en leur presence il receuvait un bayser d' une seule de la compagnie qui plus lui etoit agréable; et le plus souvent il s' addressait à la dame de Berre (Clarette de Baulx) come à la plus belle et plus gracieuse“ ([2]). „Петар из Оверња беше се заљубио у Кларету Балшићеву, у славу које састављаше много лепих

([1]) Millet, Histoire litteraire II, 16.
([2]) Jehan Nostre-Dame, Les vies de poètes provenc. 162.

песама, па их сам и певачки слагаше и певаше их пред њом; он је толики кредит и толику важност код госпођа стекао био, да, пошто је у њиховом присуству отпевао или изде-кламовао своје песме, примаше пољубац од једне од друштва и то оне која му је најмилија била; па се он најчешће обраћаше госпођи од Бере (Кларети Балшићевој) као најлепшој и најдражеснијој“.

Поменух Стефанету де Гантелма. Она је иначе позната под именом Фанета де Романен. Била је кћи Башићева дома (од гране де Berre) и лепотом и врлинама својим задахњавала је песме трубадура Бертрана д' Алеманон ([1]).

Да је и трубадур Блакас бар за неке своје песме примао инспирације од једне Балшинице даје нам мислити трубадур Бремондо де Рикас-Новас. У једној својој песми он дели срце Блакасово у комадиће и даје их онима, који су се за умрлог песника интересовали, или за које се он интересовао. Једна строфа те песме гласи: „Нека и госпођа Рамбода Балшићка (la dame Rambaude de Baux) узме добар један део од тог срца, јер она је лепа и добра и заиста врла (car elle est belle et bonne et vraiment vertueuse); нека га лепо чува, она која тако добро уме да чува част своју и личност своју усред љубазности и доброте које чини“([2]).

Син Блакасов, трубадур Блакасет, оставио је песме у којима јадикује за двема девојкама из куће Балшићеве, Хугетом и Фанетом, које су узеле калуђерички вео у манастиру Понс-Сент-Жермен у Провансу. Од њега дознајемо да је једну од њих волео кнез од Прованса и да јој је и сам песме певао ([3]). „Њих две“ пева Блакасет, „и њих две за

([1]) Caesar Nostradamus, L' hist. et Chron. 269.
([2]) Papon, II, 401.
([3]) Papon, II, 414.

које смо ја и кнез од Прованса песме певали, ушле су у манастир! Да њих није било ја бих сам још пре годину или две умро био. А шта ли ће сад бити од оних њихових лепих очију и белих зуба?! Шта ли ће сад бити од врлина и од части којима су њих две слава и потпора биле? Хугета и њена сестра сад читају „причтеј чтенија“ у манастиру, а ја и кнез од Прованса сузе лијемо. Долази ми готово да одем да подметем ватру у манастир, нека све калуђерице изгору! Мало још да не ћу хулити на светога Понса, који је отео и однео сву радост Прованса. Еј, какво смо благо изгубили изгубивши вас две лепа Хугето и мила Стефането!“ ([1]).

И од савременог им трубадура Пожола (Pojols) има једна песма у којој хвали велику побожност двеју калуђерица у манастиру Сен-Понс, Хугете Балшићеве и њене сестре. Обе ће, пева он, носити на небу круне, али је велика жалост и велика штета за свет, што су га се одрекле ([2]).

Још се помињу и песме које је трубадур Вилем де Кабестан певао Беранжери кћери Бертранда Балшића, и песме трубадура Парасолца Фанети Балшићевој и Јованци Балшићки (Jehanne di Quiqueran, qui fut mariée à un sieur de Baulx).

Једина трубадурка од које се сачувало довољно песама те да се о њеној поетичности суд изрећи може, била је контеса Беатрича де Ди (Comtesse Beatrix de Die). Један стари рукопис прича о њој да је била „добра и лепа госпођа која се занела љубављу за Рембода од Оранжа па о њему красних песама спевала“ ([3]).

---

(1) Millet, I, 457.

(2) Millet, I, 458.

(3) Hueffer, The Troubadours, a history of Provencal life and literature in the middle ages, London, 1871, p. 283.

Овај Рембод од Оранжа није нико други већ Рајмондо III Балшић, принцип од Оранжа (1335 † 1340). Он је песмама Беатричиним одговарао песмама које је сам правио но у којима нема много ни топлоте ни лепоте([1]).

Ова духовна свеза Балшића с трубадурима и управо с идејом питомости, коју су они представљали, траје све до самих последњих Балшића праве линије у Провансу.

Последњи Балшић кнез од Оранжа дао је најбољег израза љубави свога дома за науку и књижевност основавши 27-ог Маја 1379 год. универзитет у Оранжу.

Последња Балшићевица праве линије у Провансу, Алиса, млађа кћи последњег Балшића, неговала је традиције свога дома показујући велики интерес за поезију. Ди Монж дез-Ил-д' Ор (Du Monge des Illes d' Or) 1408 посветио је њој једну збирку трубадурских песама([2])

Де Сент Сезари (De Sainct Cezari) скупио је такође много трубадурских песама и свој зборник посветио истој Алиси, „Alix de Baulx dame de Baux, Comtesse d' Avellyn". Нотрдам који нам то прича, додаје: „Она је тај зборник милостиво примила, јер то је била принцеза једна од лепоте и врлине, којој су сви провансалски песници њеног доба приступали и посвећивали јој дела своја" ([3]).

Овако сјајну историју мислим да не може да покаже ни једна друга племићка фамилија у Европи средњега века. Она ће још већи украс добити ако се ближим изучавањем извора буде показало да је најславнија лепотица средњега века, Лаура, којој је генијални Петрарка своје несамртне сонете певао, од овога господскога рода Балшићевог. За сад само толико могу казати да се сви писци слажу у томе да

([1]) Hueffer 289.
([2]) Nostre-Dame, 253.
([3]) Nostre-Dame, 257.

је Стефанета Гантелма, жена Ростаина Гантелма, била тетка Петрарковој Лаури ([1]), као што је била и тетка Кларети Балшићевој ([2]). А на једном смо месту напред већ поменули како Лелис вели, да се Ростаин Гантелмо оженио Стефанетом Балшићевом. По томе изгледа да је мати Лаурина од рода Балшићева и да је Лаура — ово створење од алабастра и злата, са косом од сунчаних зракова и са очима од сафира ([3]), — по матери чедо са лепоте славног дома Балшићевог. —

IV.

Напуљски Балшићи.

У средини тринаестог века владао је у Напуљу краљ Манфред. Син недозвољене љубави цара Фридриха II, зет епирског деспота Михаила Ангеловића, господар Драча, Валоне и једног дела Епира, господар најлепшој земљи онда познатог света и господар Сараценима сицилијским, Манфред је од свога генијалног оца наследио жарку душу која се запалила у ентузијазам при додиру с арапском поезијом и арапском науком. Млад, јуначан, даровит, Манфред је тако рећи на прагу вечнога града Рима, на погледу властољубивим наследницима св. Петра, наставио дрски програм свога оца, да на најбољим идејама арапске цивилизације подигне зграду нове европске образованости. Прва тачка тога про-

---

([1]) „Laure de Sade .... fut élévée dans les lettres par Etiennette Gantelmi sa tante, l'une des dames de la Cour d'Amour etc". Recueil de Génealogies, Paris, 1784.

([2]) Nôstre-dame.

([3]) Тако је Петрарка у једном свом сонету описује. У осталом Абе Силвини написао је читаву књигу доказујући да је Лаура имала црне очи. Вид. Laure de Nores, par Henri Blaze de Bury, Revue des deux Mondes p. 241—284.

грама нужним начином била је: потпуна независност од цркве. Прва и неизбежна последица те прве тачке била је: да је Рим видео у Манфреду, као што је гледао и у оцу његовом Фридриху, највећег свог непријатеља кога је неодложно и по што по то упропастити требало.

Ми се наравно не можемо упуштати у појединости ове историјске партије и ако је она пуна необичног интереса. Доста је за нашу потребу овде да знамо да је папа прогласио краља Манфреда за одметника од хришћанске цркве, и да је већ од дужег времена тражио каквог католичког краља или краљевића, који би из његових (папиних) руку примио право на престо напуљски, а својом га руком отео од витешког Манфреда и његове сараценске војске.

Али се најпосле такав краљевић нашао у властољубивоме Карлу, кнезу Анжујском, сину частољубиве краљице Бланке, брату добродушнога али биготнога краља француског Лудвика XI, тако званог „Светога“. Лудвик, који је сматрао Манфреда просто као сваког другог Сарацена, одобрио је своме брату да се прими круне коју му папа нуди. Он је још и нарочитим прокламацијама на властелу француску ободравао је, позивао и молио да пође с краљевићем Карлом те да од Манфреда отму престо и краљевину. И заиста цвет француског племства, а нарочито племства из јужне Француске, стави се под заставу Карла Анжујског па пође с њиме у Италију.

Међу најодличнијима кроничари онога доба помињу:

Барала Балшића, господара од кастела Балше (Baralus de Baucio, dominus Baucii);

Баралова брата, Рајмонда Балшића;

Баралова сина Бертранда,

Баралова синовца, Бертранда Балшића од Бере (Bertrando del Balzo di Berra).

Уз њих се јавља још и Хуго Балшић који је по свој прилици опет један од синоваца Бараловик и Рајмондових.

Барало је већ био човек у годинама, пун искуства и на гласу као државник и човек независан и праведна духа (1). Њега је Карло оставио као свога местозаступника у Милану, пошав даље на југ.

Крвава битка код Беневента 26 фебруара 1266 решила је судбину јужне Италије на дуго време. Манфред се као јунак борио за своје право, и као јунак бранећи га на бојишту погинуо. Савременици помињу да су битку решили провансалски витезови, а њих су предводили Балшићи. Сам папа Климентије III пише 11 марта 1266 својеручно писмо Баралу Балшићу у Милан којим му честита што му се син Бертран одликовао: „Tuus filius in prima acie cum Philippo praedicto (Monteforti) et Marescalco de Mirapici capitaneus, honorem tuum et tui generis dicitur promovisse“ (2). Т. ј. кажу да је твој син као командант са поменутим Филипом (Монтефортијем) и Маршалом Мирописом, у првој битци част твоју и твога рода узвисио).

Има сачуван део писма које је Хуго Балшић (Hugo de Baucyo) одмах после боја писао племићима у Анжу и Тур описујући им победу француску и погибију Манфредову (3).

Трубадур Ђер-де-Шато-Неф, опевао је ову победу и спев свој посветио Баралу Балшићу (4).

Кад су после битке код Беневента Французи заузели Напуљ краљ Карло уђе у кулу двора краљевског у којој је лежало благо Манфредово — златни цекини и сребрни

(1) Барала су Авињонци, „изузетно од закона и обичаја изабрали два пута узастопце на две године за свога Подесту с. 1243—1245 „pour sa magnanimité et prudence“ вели Нотрдам L' hist. et Chron. de Provence, p. 203.

(2) Martène et Durand, II, 289; Giudice, Codice Diplomat. II, 97.

(3) Giudice. I 110.

(4) Nostradamus, L' hist. et Chronique de Provence, p. 255.

динари у великој хрпи. Краља је пратио Бертрандо Балшић, син Баралов. Краљ му рече да узме теразије те да то благо поделиподједнако и како је право. „Не требају нам за то теразије" беше одговор Балшићев; па онда ногом на којој је без сумње још блистао панцир растури ову велику хрпу у три гомиле, од прилике подједнаке и рече: „Ево како је право: ова једна гомила за ваше величанство, ова друга за краљицу, а ова трећа да се подели међу ваше витезове"! (1). По гдекоји историци мисле да се од тога часа датира оно велико благоволење које су Карло I и син му Карло II сваком приликом Бертранду указивали (2).

Тако су први тренуци победе на бојноме пољу, и први тренуци у краљевској палати, први тренуци нове једне епохе у напуљској краљевини, тесно везани за име Балшића.

Од оне хрпе злата и сребра отимљу нам се очи на једну хрпу камења. Да засведоче своје поштовање према јунаштву Манфредовом, сваки је кавалер француски однео и на гроб Манфредов положио по један камен. У тој хрпи било је и камење положено рукама Балшића.

Као обично сви амбициозни људи Карло I није био врло скрупулозан владар, али је био човек од велике енергије и кадар да замисли и предузме остваривање великих политичких планова. Заузевши престо напуљски после Манфреда, он је сматрао да је стекао право и на све земље у Епиру и Арбанији које је Манфред добио уз жену своју, кћер деспота Михаила. Давши кћер своју Беатричу за Филипа I де Куртне, сина Балдуина II последњег латинског цара од Цариграда, он је отворио династији Анжујској пут к претензијама на византијску царевину, и узео да ради да је поврати под француско господарство. А оженивши свога млађега сина Филипа Изабелом, ћерком Гиљома де Вилхар-

(1) Villani, lib 7. c. 10 а по њему сви историци напуљски.

(2) Papon, III, 30. César Nostradamus и други.

дуена принципа од Ахаје и Мореје, он је пренео на свој дом и права на те земље. С погледом на тако велике политичке задатке он је ступио у присне одношаје с Угарском ([1]), па и са Србијом где је његова сродница Францускиња Јелена седела на престолу поред краља Уроша великог, а после за време краља Милутина развијала политичку радњу ([2]).

У радњи на тако знаменитим задацима као у опште на консолидовању француске владе у Италији, Карлу су од велике користи морали бити људи од дома Балшићева, тада већ на гласу са својих даровитих државника и војсковођа.

На скоро после битке код Бенвенута стари Барал долази у Напуљ. Краљ му одмах поверава најодличније државно звање врховног судије у краљевини (Major Iusticiarius Regni Siciliae) ([3]). Као такав он је имао право наименовања разних званичника своје струке. Да је се он тим правом служио непартијски и да је био човек независна духа види се по томе што је једно важно место поверио Лоренцу Тијепољи који је био жесток непријатељ папству. Папа му за то чини прекоре у једном писму од 23 новембра 1267 ([4]).

На оном знаменитом уговору, којим је те исте 1267 године у Витербу између титуларног цара Балдуина II и краља Карла I уређено о питање женидби Балдуиновог сина ћерком Карловом и питање о претензијама на Цариград, међу сведоцима налазимо у првом реду и потписе Барала Балшића и Бертранда сина његова ([5]).

([1]) Свога најстаријега сина Карла оженио је г. 1270 Маријом ћерком угарског краља Хенрика V, а г. 1286 његова најмлађа кћи Јелисавета удала се за угарског краља Ладислава.

([2]) Изводе из кореспонденције Анжујских краљева са Србијом саопштио је најпре Giudice у Codice Diplomatio del Regno di Karlo I c. II d' Angio, 223, а после и Макушев, Италиячскіе Архива.

([3]) Giudice, Cod. Dipl. II, 97.

([4]) Giudice на иcт. м.

([5]) Du Cange, Histoire de l' Empire de Constant. II, 178.

Из г. 1268 има једно писмо од 5 октобра, којим краљ Карло поставља Бертранда Балшића командантом војске у Кампанији ([1]). Не види се да ли је то Баралов син или је то онај Балшић који се на једној листини од 1268 потписује: „Nos Berteraymus de Baucio. dominus Berre et terre Trogoseniensis", или онај Bertrandus de Baucio de Pertusio, коме краљ Карло I 25 декембра 1269 поклања велике баштине ([2]).

Од г. 1272 има једна листина у којој Карло I хвали верност и оданост Барала и његова сина Бертранда („Viri nobiles servierunt nobis fideliter, honorifice et devote") ([3]) Барал се те године помиње као мртав ([4]). Оставио је после себе осим синова Бертранда и Рајмонда, још и кћер Алистазију која се у првом браку удала за Далмата ди Белкадро барона д' Ачерио, однев му у мираз Кастро-нуово, а у другом за Ермињана де Сабран конта д' Аријано који је био сродник краља Карла I ([5]).

1. После смрти Баралове главна је личност у фамилији Балшића на напуљском земљишту син његов Бертрандо.

Год. 1273, 22 фебруара краљ га поставља за врховног заступника све своје војске у Ахаји ([6]).

Од 6 фебруара 1278 има диплома којом краљ Карло даје Бертранду Авелино у баштину и тутулу конта, те од тада он и његови потомци носе титулу Конте д' Авелино. (Conte d' Avellino). То је у опште било највише одликовање које

([1]) Giudice, Cod. Dipl. II, 218.

([2]) Buchon, Nouvelles recherches historiques sur la Principauté française de Morée, Paris, 1843, I, 238.

([3]) Della Guardia, 66.

([4]) Giudice, II, 198.

([5]) Della Guardia, 66.

([6]) Buchon Nouvelles recherches II, 329.

је краљ тада дати имао. Значајно је да га у тој диплоди краљ назиље „сродником“ својим (¹).

Планове Карлове с погледом на исток смела је револуција на острву Сицилији, која се отпочела покољем Француза у Месени другога дана Васкрса г. 1286 (Сицилијско вечерње!) Сицилијанци прогласе своје острво за независно од Анжујских краљева у Напуљу, и изберу себи за господара Петра краља од Арагоније, који је био ожењен Констанцијом, ћерком погинулога краља Манфреда. Тако се отпочиње дуга борба између напуљских Анжујаца и арагонског дома, која није дозвољавала првима да с енергијом наставе радњу своју на истоку.

У једном од првих бојева г. 1282 погинуо је Бертрандов брат Рајмондо Баралов Балшић, „генерал-капетан кавалерије краља Карла I“ (²).

Две године позније, г. 1284, најстарији син Бертрандов, Рајмондо, буде у једној битци заробљен од војске краља арагонског те Бертран да би га искупио заложи Авелино за зајам који мораде учинити да састави откуп.

Међу тим је и Карлов најстарији син, Карло II, изгубив битку пао у руке Петру Арагонцу. Мало за тим Карло I умре, 7 јануара 1284. Како је наследник престола био ратни заробљеник на двору арогонском, то привремени регенат краљевине Напуљске, Роберт од Артоа, пошље Бертранда Балшића у Арагонију да као изванредни посланик углави мир.

Бертранду испадне за руком те закључи мир између краља Алфонза Арагонског и краља Карла II Анжујског, год. 1290. Но папа не хте да одобри ту погодбу, те се рат настави, нарочито у г. 1296, од кад Гибелини (партизани

(¹) Della Guardia, 67.

(²) Della Guardia, 68.

старе династије Хохенстауфена и противници папства) из целе Италије притицаху под заставе арагонске, а Гелфи (партизани папства и Анжујаца) под заставе Карла II.

Једва се дође до мира г. 1302 посредовањем Карла од Валоа, који се оженио Катарином де Куртне, синовицом Карла II Анжујског, и који се надаше да миром између Анжујаца и Арагонаца и њиховом помоћу оствари своје претензије на византијски престо. Ово је онај Карло од Валоа који је с нашим краљем Милутином правио уговор о пријатељству и о заједничкој акцији противу византијске царевине г. 1308 (1).

Ове г. 1308 Бертран Баралов Балшић већ се помиње као мртав, а г. 1309 умре и Карло II коме је Бертран у тако одличној мери послужио.

Бертран Балшић, први конте д' Авелино, имао је 4 сина: Рајмонда, Уга, Барала и Агота.

Рајмондо је још за живота очева био генерал-капетан војске краљеве. Најпре се оженио Јованком, ћерју Јована ди Бертања, великог констабла краљевине (gran Conestabile del Regno), а по њеној смрти Евстазијом, ћерју Гољелма Стендарда, једног од првих великаша краљевине Напуљске. Од ње је имао сина Уга и кћер Елизу. Елиза се удала за Ермињана де Сабран, краљева сродника и врховног судију краљевине. Овај исти Ермињан имао је од своје прве жене кћер Цецилију, која посредовањем самога краља Карла II пође г. 1301 за Рајмондовог млађег брата Уга. Тако тврди Дука де-ла-Гвардија.

Но по другим изворима Елиза (пишу је и Алиса) Балшићева, којом се Ермињан де Сабран оженио, била је кћи Бертранда Балшића ди-Бера, од Беатриче од Сицилије, најмлађе кћери краља Карла II, која је у другом браку пошла

(1) Bouchet, Histoire de la maison de Courtenaye, стр. Гласник.

за Бертранда. По томе Елиза Балшићева је по матери унука краља Карла II Анжујског (¹).

Рајмондо је имао сина Уга, који се за разлику од стрица свога звао Угонето (Ugonetto или и Ughetto). Око г. 1322 јавља се као Конте д' Авелино, што значи да му је тада већ отац мртав био. Краљ Роберто поставља га г. 1334 својим намесником од Прованса и Форкалкијера.

Угонето је имао само једнога сина Риналда, за кога дела Гвардија каже да је наследио „очеву храброст и великодушност". Год. 1350 налазимо га да носи титулу „великог адмирала краљевине" (Gran Ammirante del Regno) и као такав те је године притекао краљици Јованки у помоћ са 10 галија. Тако се својим успесима и својим положајем понео био да је удесио те је краљичину сестру Марију (унуку краља Карла II) силом привенчао за свога сина Роберта. Муж краљице Јованке, Лудвик, који је радио да се Маријом ожени брат његов Филип, принцип од Таранта, толико се разјарио на тај поступак, да је отишао на лађу адмиралу и тамо га, како кажу, сам својом руком убио. Риналдовог сина Роберта баце у тамницу у Кастел-Нуово ди Наполи, заједно с још једним млађим братом коме се име не зна. После две године убију у тамници Роберта, и то како причају у присуству и по наговору његове на силу жене Марије, која се на скоро за тим уда за Филипа од Таранта.

Онај млађи син Риналдов тамновао је до г. 1355, а те га године пусте да иде у Прованс те да од Јована Драчког (Jean de Durazzo) који је изненадним нападом заузео кастел Балшић у Провансу, тај кастел поврати. Овај је Риналдов — Балшић остао у Провансу. Дука де-ла Гвардија мисли да је она Елиза или Алиса Балшићева које се кра-

(¹) Chenaye. Recueil, 544.

јем четрнаестога и почетком петнаестога века јавља у Провансу као контеса д' Авелино, унука овога Балшића. С њоме се свршава ова грана: Балшићи конти д' Авелино([1]).

Као што смо поменули Бертран Баралов имао је поред Рајмунда још и друга 3 сина: Уга, Барала и Агота.

За Уга се зна да је се оженио Цецилијом ћерју Ермињана де Сабран и ништа више.

За Барала Бертранова зна се да је носио титулу Господар од Лорито, да се двапут женио и имао сина Јакова о коме се даље ништа не зна.

Тако се просто ништа не зна по листинама и краникама о најмлађем сину Аготу.

Да не буде један од ових, о којима напуљске и кронике и историје губе рачуна, отишао у Србију те постао родоначелник српских Балшића?!

2. Од Бараловог брата Рајмонда, господара од Мајраникано и Барињано у Провансу, настале су на италијанском земљишту две линије: Балшићи конти ди Солито и Балшићи конти д' Алесано.

2. а. Најпре се у време Карла II (1284—1309) помиње Рајмондов син Гизберто и синови овога Гизберта: Рајмондо, Бертран, Гиљом и Уго.

Рајмондо Гизбертов Балшић јавља се г. 1294 као генерал-капетан војске Карлове. У год. 1308 један се Рајмондо Балшић слави као Карлов сенешал и генерал-капетан у Пијемонту, али ми, није сасвим јасно да ли је то тај исти Рајмондо Гизбертов.

Најмлађи син Гизбертов, Уго, надвисио је сву своју браћу својом каријером. Најпре га видимо у двору напуљском као краљева коморника, а за тим као државна саветника. Карло II даде му за заслуге у баштину Кастеламаре,

([1]) Della Guardia, 70.

Сан-Пијетро-ин-Галатина, Синарка, Зулино и Солито у Отранту. Год. 1307 буде наименован за великог сенешала краљевине, 1309 за намесника и местозаступника краљева у Ломбардији (Vicario e Luogotenente generale). Ту је остао до г. 1313, а тада се врати у Напуљску да организује војску с којом г. 1314 хита Милану у помоћ. Како је био одвећ делателан и дрзак, при једном рекогносковању упадне међу непријатеље, који га код Понте-дел-Танаро опколе, те ту јуначки борећи се противу надмоћне силе погине. Био је са свога јунаштва и свога племенитог понашања веома популаран у целој Италији. Славили су га и у песмама, од којих има једна сачувана и штампана у Мураторија (¹). Сами непријатељи сахранили су га с највећим почастима. Жени његовој, Јакови, од дома дела Мара, с којом се венчао г. 1301, краљ Роберто уступи на уживање краљевски кастел Белведере код Поцуола (²).

Уго је имао сина Рајмонда и две кћери, Свеву и Беатричу. Свева је пошла за Роберта Орсино, конте ди Нола, Палатина краљевства Напуљског, од кога су после настали принципи од Таранта и од Салерна. А Беатрича је пошла за Франческа дела Рата, конта ди Казерта е ди Монторио.

Рајмондо Угов Балшић постаје 1329 г. маршал краљевине и генерал-капетан. Краљица Јованка постави га г. 1329 за великог коморника (Gran Camerlengo del Regno) и даде му Солито у баштину и титулу конта (Conte di Solito). Кад је угарски краљ Лудвик упао у Напуљску да освети насилну смрт свога брата Андреје (првога мужа Јованкиног) и кад је Јованка утекла у Прованс, Рајмондо је остао у Напуљској као врховни заповедник француско-италијанске

(¹) De gestis Ugonis de Balzo, Senescalli Regii et de ejus morte et sepultura. Ово је у Antonii Artesani Poëtae Astensis, Carmen de varietate fortunae. Muratorii Scriptores, vol. XIV, 1076.

(²) Della Guardia, p. 71.

војске (г. 1349) и њему се у великој мери има приписати што се Јованка у брзо у Напуљ повратити могла. За тим је командовао војском која је у Сицилији оперисала противу краља Арагонског Фредерика. У битци код Катаније буде заробљен, али у брзо буде размењен за две сестре краља Фредерика, које је краљица Јованка код себе држала била.

Кад је Франческо Балшић, дука од Андри, с војском коју је у Провансу и у горњој Италији скупио, упао био у Напуљску да оружаном руком поврати баштине, које му је краљица Јованка одузела била, Рајмондо је спасао краљевину од међусобнога рата, а краљицу Јованку од велике опасности, тиме што је отишао у стан к своме синовцу и одвратио га од његова предузећа.

Рајмондо је умро 5 августа 1375 у дубокој старости и окружен највећим поштовањем. Карафа, историк Напуљски, кад о њему говори помиње га као „Conte Comerlengo Signor vecchio e de santissima vita([1]). Умро је у своме кастелу Казалучу близу Аверзе и сахрањен је у монастиру dei Celestini, који је он и сазидао. У једној листини од г. 1497 краљ Сицилијски Федерико, који је ожењен био Изабелом Балшићевом, пише о том монастиру: „Il venerabile Monasterio di Casaluce per esser stato fundato et edificato per illustre casa del Balzo, della qualle la nostra serenissima consorte duce la sue origine, lo tenemo in precipua veneratione“.

Нотрдам помињући смрт Рајмондову додаје да је оставио иза себе бесмртно и славно име, које се никада заборавити неће, „јер је он тај који је сазидао кастел Казалуче не далеко од Аверзе са врло сјајним храмом, где је и његов гроб с натписом у тринаест стихова хероичних, који засведочавају величину његових изредних заслуга и сјај његова

([1]) Caraffa, Istoria di Napoli, I, 5.

дома“ (¹). Дука де-ла-Гвардија каже да је у његово време (почетком седамнаестога века) још једнако лепо очувана била Рајмондова гробница од белога мрамора као и гробница његове жене Изабеле д' Апија.

Рајмондо није имао порода. Баштину Солито са титулом конта наследи сестрић његов, Никола Орсино, конте ди Нола син Свеве Рајмондове сестре.

Овај Никола Орсино имао је два сина: Роберта, који је носио титулу конта ди Солито, и Рајмонда који је по баби узео презивати се Del Balzo.

Од Рајмонда Орсино дел Балцо, родио се Јован Антоније Орсино дел Балцо, принцип од Таранта, који се дописивао са Ђурђем Скендербегом кад се овај год. 1460 спремао да пређе у Италију у помоћ краљу Фердинанду а против Дуке од Анжуа, уз којега је Јован-Антоније стојао (²). Ова преписка као и лични састанци између једног напуљског Балшића и Скендербега могу се објаснити већ и тиме што је Скендербег био у сродству са српским Балшићима, па га је напуљски Балшић могао сматрати за свога сродника. Може бити да она звезда што лебди над двоглавим црним орлом у Скендербеговом грбу показује на сродство те две фамилије.

2. б. Рајмондо Балшић, господар од Мајраникано осим сина Гизберта, који се може сматрати као родоначелник гране конти ди Солито, морао је имати бар још једнога сина, који је родоначелник грани конти д' Алесано (Conti d' Alessano).

Око г. 1330 јављају се два брата Балшића: Иван Теодин и Амелије. За њих дука дела Гвардија мисли да су млађи синови Рајмондови. Пре ће бити да су му унуци. Од г. 1337

(¹) Cæsar Nostradamus, L' histoire, 457.

(²) Copia litterarum per Principem Tarenti Skanderbego у Миланској архиви, Макушев, Италянскіе архывы. Вид. о личним састанцима и преговорима Скендербега са принципом од Тарента, Vita и Del. S. Giorgio Scanderbeg, Venetia, 1541, p. p. 23—26.

има једно писмо од Амелија синовцу Рајмонду: „Magnifico viro Domino Raymundo de Bautio Generali Capitaneo et Justitiario Terris Laboris et comitatus et charissimo nepoti suo, Amelius de Bautio, miles, baroniae Avellarum dominus etc.“. Амелије је од краља Карла II добио многе баштине међу којима и Алесано и Бриндизи дела Монтања. Жена му је донела у мираз баронију Авелу и Кастеламаре.

Амелије је имао сина Бертрана кога је краљ Роберто послао у Ахају за вицекраља. Год. 1328 налазимо га где командује војском, коју је краљ Роберто послао Флоренцији у помоћ. По његовој смрти г. 1337 жена његова Катарина (од фамилије Алнето) добива од краља дозволу да и даље носи титулу „Контеса д' Алесано“ за њу Дука дела Гвардија вели да је била „Zia carnale di Re Carlo III“, т. ј. мати овога краља била је Катарини Балшићки, контеси д' Алесано, сестра по матери. Бертран Амелијев као да није имао друге деце осим једне кћери, по имену Чекареле, која је младолетна умрла.

За Рајмонда Балшића, кога краљ Лудвик анжујски г. 1383 именује генерал-капетаном кавалерије у рату противу Карла III, мисли се да је унук Ивана Теодина. Остао је веран анжујској династији те кад се ова с Владиславом поврати у Напуљ, Рајмондо доби очеве баштине натраг.

У опште ова грана Балшића д' Алесано траје на земљишту италијанском дуже од свију осталих. Још г. 1516 заузимље једно од првих места међу напуљским племићима „Рајмондо дел Балцо конте д' Алесано“. Овај се Рајмондо није женио. Његов млађи брат Бернардино оженио се Изабелом Аквавита, кћерју маркиза ди Битонто и Доротеје Гонцага (која је Доротеја кћи Јована Франческа Гонцаге и Антоније дел Балцо). Но како ни он није имао деце то по његовој смрти све баштине Балшића од гране д' Алесано

пређе на његову сестру Антонику, која је удата била за Дуку ди Термоли! ([1]) —

3. С Карлом I дошао је у Напуљ и Бертран Балшић господар од Пертусио. (Bertrandus de Bautio dominus de Pertusio). Краљ му је подарио велику баштину у Абруцима, која се звала „баронија Трогедана". О овоме Балшићу ништа даље не знамо и само видимо да краљ г. 1272 баронију Трогедану даје Бертранду Балшићу ди Бера. То као да значи да је Бертран Балшић де Пертузио умро без деце, или — да су деца његова отишла куд ван Напуљске — можда у Србију.

Бертран Балшић ди Бера постаје г. 1278 члан краљева савета, а уз то још и „Cavaliero banderato" што ваља да значи да је имао права да под својом заставом води своје властеличиће и најамнике у рат. Жена му се звала Беренгарија, не знамо за сад од кога је рода и колико је деце имала, ни шта је од њих било. Може бити да је неко и од њих прешао у Србију!

Но под Карлом II јављају се и знаменитим постају два унука Бертранда Балшића ди Бера: Бертран и Уго.

Бертран је дошао у велику милост код краља Карла II и био је уважаван у свој Италији као војник и као дипломат. Г. 1308 Карло му даде у баштину Монтескађозо с титулом конта. Кад исте године ћерка краљева Беатрича удата за маркиза ди Ферара е да Есте, обудови, Карло је даде Бертранду и с њоме у мираз и кнежину Андри, Аквавива, и Монтесирико ([2]). Године 1309 доби и титулу виконта дел Мисоне. Под наследником Карловим Робертом добије и кнежину Свилаче. Г. 1316 буде постављен за краљева генерал-капетана у Тоскани; г. 1323 краљ га наименује за

([1]) За све види Duca della Guardia 84–88.

([2]) Guardia, 74.

сенатора и свога представника у Риму; г. 1326 пошље га с великом војском као генерал-капетана у Сицилију; г. 1343 краљица Јованка постави га за великог Јустицијарија краљевине, а те исте године Дука од Калабрије, принц од краљевске крви именује га, поред неких других лица, извршиоцем тестамента његова.

Кад је г. 1344 краљица угарска Јелисавета долазила у Напуљ и хтела да даде свога сина Андреју раставити од Јованке и повести собом у Угарску, поглавито ју је онај Бертран Балшић од тих намера одвратио. По гдекоји историк изреком каже да је Јелисавета оставила Андреју у Напуљу и даље, само што је имала пуно поверења у Бертрана.

А кад ипак г. 1345 мучки убише краља Андреју и кад се подозреваше да су у убијство умешана и лица из дворског круга па и сама краљица Јованка, у целој краљевини не могаше се наћи човек од већег ауторитета и независнијег и правичнијег духа од Бертрана Балшића. С тога њему буде поверено да изнађе и казни убијце. Он је тај задатак с неумитном строгошћу и извршио.

Бертран је умро у Напуљу и сахрањен ту у цркви св. Доменика. Гробница му је по средини изађу гроба дуке од Драча, Јована, и принципа од Таранта, Филипа, титуларног цара цариградског, оба сина краља Карла II.

Од Беатриче кћери Карла II имао је кћер Марију. Њу Карло Роберт, ујак њен, уда за Умберта последњега дофена од Вијене. Како нису имали деце Умберто тестаментом остави за наследника краља француског, но под условом, да престолонаследници француски, носе титулу Дофена.

По смрти Беатричиној Бертран се оженио (г. 1321) Маргаритом д' Алнето, удовицом Лудовика, принца од Фландрије. С њоме је изродио: Франческа, Гиљома, Изабелу, Катарину и Севу.

Франческо се најпре ожени г. 1337 Луизом Сан-Северино, ћерком Томаша, конта од Марзико. По њеној смрти ожени се г. 1352 Маргеритом од Драча, сестром краља Лудовика, која се у њ заљубила била. Краљица Јованка и муж јој краљ Лудовик, даду му том приликом титулу Дуке од Андри (Duca d' Andri). Може бити да је Франческо био син Бертрана Балшића од принцезе Беатриче, и онда наравно није ништа ванредно што је као племић од краљевске крви добио титулу Дуке, коју су тада само краљевски принчеви носили. Но ако он није син Беатричин онда је он први великаш напуљске краљевине, који је не бивши краљевски принц, добио достојанство једнога дуке.

Не знам из каквих узрока тек краљица Јованка даде га бацити у тамницу. Једни мисле да је то било из суревњивости што се оженио сестром краљевом; други да је то из освете којом је дисала према оцу његовом Бертрану, који је страшном смрћу дао казнити убијце краља Андреје; трећи опет да га је опао протонотар Уго Сан-Северин, његов пријатељ по првој жени.

Но Франческо успе и из тамнице израдити да добије прилику лично се разговорити с краљицом, па како је био „belissimo uomo, e ardito, e eloquentissimo“ он убеди краљицу да је невин те га пусти из тамнице ([1]). Други један сувремени извор прича да је он просто својом лепотом очарао краљицу, те га је ова не само пустила на слободу, него с њиме у врло интимне одношаје ступила ([2]).

([1]) Della Guardia, 78.

([2]) Erat enim Francisus (Bautius, dominus Theani) eloquentia singulari et forma excellenti. Et quod maxime Reginae carissimum erat . . . Hunc aspectu illius Regina permota vinculi liberavit, atque ille paulo post intimus factus est. Sunt qui putant tantam familiaritatem cum Bautio reginam contraxisse, mutua stupri consuetudine etc. Bug. Annales Laurentii Boniucontrii, у Muratori. Scriptores XXI, 10.

Од Маргарите, дукинице од Драча, Франческо је имао сина Јакова и кћер Антонију.

Антонија Балшићева удала се г. 1362 за Фредерика краља од Сицилије. Ова њена удадба била је један од услова за измирење између Напуљске и Сицилије (1). И тако је на арагонском престолу у Палерму у другој половини четрнајестога века седела једна кћи дома Балшићева.

Филип, принцип од Тарента, брат Маргарите Франческове Балшићке умре 25 новембра г. 1373. Не имав свога порода тестаментом нареди да га у Таренту, Романији, Ахаји и у правима на престо цариградски, наследи сестрић Јаков Франческов Балшић. Франческо као тутор свога сина држао је најлепше земље у краљевини и како Гварлија вели, „био је без икаква супарника први великаш краљевине“ (senza paragone alcuno il primo Signor del Regno).

По свој прилици у тој великој госпоштини његовој лежи прави узрок што су његови непријатељи успели да изазову нова сумничења краљице Јованке противу њега. Он остави Напуљ и повуче се у свој град Теано. На поновљене позиве краљичине да се врати на двор не хте се одазвати, а тиме наравно само утврди Јованку у веровању да он има према њој издајничке намере. Она га прогласи за одметника и пошље војску под контем Сан-Северином противу њега. Франческо се неколико месеца бранио у Теану, а кад му хране нестане он се пробије кроз опсадничку војску и утече у Прованс, у Авињон к папи Гргуру XI, о коме се каже да му је био некаки сродник. Које у Провансу које у Ломбардији он најми прилично велику војску (Гвардија вели 15.000 војника!) па с њом г. 1374 упадне у Напуљску, да силом поврати баштине, које му је краљица Јованка конфисковала. И краљица и краљевина дошле

(1) César Nortradamus L' Histoire, 415.

су биле у велику неприлику, но из ње их избави други један Балшић, велики коморник Рајмондо, конте ди Солито, стриц Франческов. Он на име отиде сам у стан к своме синовцу те га побуди да одустане од намере да с нова баца ватру у народ, па да мирним начином и посредовањем папе Гргура покуша да до свога права дође([1]). По другој једној верзији Франческо је тим пре пристао на савете свога стрица, што већ више није имао ни новаца да и даље толику војску издржава. Он се врати у Прованс и одатле је дошао у Напуљ тек г. 1381 допратив новог краља Карла III.

Франческо се по трећи пут оженио Свевом ћерју Николе Оресинија конта ди-Нола. С њом је имао сина Гиљома и кћер Маргериту. Ова се удала за Петра од Луксенбурга, конта де Сан-Пол, у Француској, родила с њим Луја де Сан-Пол, конетабла Француске, који је био силан и поносит непријатељ краља Луја XI, те је у Паризу погубљен.

Кад је Франческо бегао из Италије у Прованс, син његов Јаков склонио се у Грчку где је, како већ поменусмо, наследио многе земље и титулу деспота од Ахаје и Романије. Али и ту су супарници његове фамилије већ предузели били живу агитацију да властели острва Крфа и од целе Ахаје признаду не Јакова Балшића, већ краљицу Јованку за свог господара. Краљица је формално и наименовала за свога местозаступника у Ахаји конта Сан Северина (г. 1374—1376.)

Но Јаков није очајавао. Он је у свези са својим оцем радио да скупи војску. Данас се већ зна као поуздано да је тако звана „Навареска компанија“ која је за неко време имала важну улогу у Грчкој, била војска, коју је Јаков Балшић најмио год. 1380 у области Наварској, и која је дошла у Ахају да под заставом Балшићевом отме ту земљу

([1]) Caraffa, 140, — Della Guardia, 77.

испод непосредног господарства краљице од Напуља. Најбоље ће бити да наведем шта о томе говори садашњи највећи ауторитет што се тиче историје Грчке у средњем веку:

„Појав „Наварске компаније“ у Мореји до сада је у густу таму завијен био. Обично се казивало да ју је Луји од Еврe (Louis d' Evreux) муж Јованке, дукинице од Драча, најмио био да њоме поврати Драч. Али је Луји већ г. 1372 умро, а ова се компанија јавља у Грчкој тек г. 1380, и управо би се могли чудити како да се раније јавила није. Али сад се по документима на сигурно доказати може, да је она тек г. 1380 и најмљена, и да ју је најмио Јаков Балшић који је, чим папа прогласи Јованку за збачену с престола, почео купити војску да би заузео своје изгубљене земље. Док је он сам преотимао Тарент од Отона од Брунсвика, поставио је Мајота де Кокарели за свога намесника у Ахаји, и посла га у Грчку са знатном у Навари најмљеном војском, којом су командовали капетани Бернардо Варваса, и Петар Сан-Суперан-Ландиран, назван Бордо. Балшић је радио уз то на великом једном плану; њему је пред очима лебдило ново завојевање целом царевином Романијом. Најпре се ударило на острво Крф, који Мајото са својим Наварцима још исте 1380 године оте од намесника краљице Јованке. За тим је ваљало ићи противу Каталанаца, који су се већ доста дуго у Атини као независни држали, и који не хтедоше признати ни Енгијена од Леке за свога дуку нити Јакова Балшића за свог врховног господара. А и у ономе делу Мореје који су Грци држали, десиле су се у последње време промене, које су само могле бити повољне за планове Јаковљеве . . . . . Наваресци, потиснути из Атике, баце се г. 1381 на Пелопонез и најпре освоје Востицу. Одмах Матеја де Кокарели заузме као намесник „цара Јакова Балшића“ сву земљу (1381—1386). Кад су том приликом Балшићеви Наварeци заузели градић Зонклон са

пристаништем, дадоше му своје име, те се од тада зваше „Chasteaux Navarres“ од чега је временом постао „Наварин“, толико знаменитит у новој историји пропашћу турске флоте под топовима сајужене Европе“.

„Наваресци су“, наставља даље Хопф, „владали Морејом у име Јакова Балшића пуне две године; у истини били су сами прави господари од те земљи. По жалосном скончању краљице Јованке, Карло III-ћи истина је тражио натраг све земље које је бунтовни кнез (Јаков Балшић) заузео, нарочито пак Тарант и Ахају, али једино Крф могаше добити. У том и Балшић умре у Таранту 7 јула 1383 г. последњи франачки титуларни цар од Цариграда. Сахрањен је у цркви св. Каталда у царском орнату, поред свога ујака Филипа II-ог. Надгробни натпис с великом помпом објављује како је он вароши ахајске ратом себи покорио (¹). Брак његов с Агнијом од Драча († 15 јула 1388) остао је без деце. Тестаментом је себи за насљедника назначио Луја I. Анжујског, претендента на напуљски престо“ (²).

Жена његова Агнија (или Агнес) кћи Карла Драчког и Марије, принцезе Сицилијске, удовица кнеза од Вероне, камен де-ла скала — сахрањена је у цркви св. Кларе у Напуљу поред олтараи упоредо с царицом Маријом од Драча женом Филипа III.

(¹) Натпис гласи овако:

Hoc tuus Andria Dux Franciscus
Baucio proles
Extruxit templum Jacobi tegit
ossa Tarenti
Principis huic mater Caroli
de stirpe secundi
Imperii titulis et Baucio
sanguine claro.
His Romaniae et despotes
Achaiae urbes
Subiecit bello.

(²) Hopf, Griechische Geschichte, II, 24.

Још ми ваља додати да дука дела Гвардија пише да је Јаков умро негде у Грчкој оставивши једног сина који је постао деспот од Србије (ivi lasciando uno figllolo che fu Disporo della Servia) (¹).

По њему је или син Јаковљев, или синовац његов „који је такође био деспот", имао кћер Антонију од жене, којој име не зна, но о којој се зна да је била сестра Андронике Скендербеговице. Кад Турци по смрти Скендербеговој заузму сву Арбанију, Антонија Балшићева, коју је тада био 7 година, пређе са својом тетком Андроником и сином јој у Италију где их краљица Изабела жена краља Феранта I прими с великом љубазношћу (²). Краљица је из свога двора удала Антонију Балшићеву за Алфонса Ферила, конта ди Муро (Conte di Muro, Signor di Genzano, Spenezzola, Rodi e Montefelrano). Цео њихов пород биле су две кћери: Беатрича која кнежину ди Муро однесе у мираз своме мужу Феранту Орсину, дуки де Гравина, и Изабела, која пође за Луиција Гезвалда, конта ди Конса који је позније постао принцип од Венозе (Principe di Venosa) (³).

Напред смо напоменули да је Франческо Балшић, први дука од Андри, од своје друге жене Свеве Орсинијеве имао сина Гиљома. Овај је за разлику од других Балшића узео презивати се Del-Balzo-Orsini. Он долази до већег значаја у време краља Владислава (1386—1414). Владислав му поврати баштине Андри и Монтескађозо. Њих му по ново потврди краљица Јованка II кад после свога брата Влади-

(¹) Della Guardia, 78.

(²) Пада ми у очи да је краљ Феранте дао Скендербеговом сину Константину баштину San Pietro in Galatina, која је некада припадала Балшићима од гране Конти ди Солито. Да ли је то случај без икаква значаја, или је знак везе међу фамилијама?!

(³) Della Guardia, на ист. л.

слава ступи на престо (1414—1434). У писмима којим му их потврђује називље га „сродником“ својим.

Гиљом је имао два сина: Франческа, који је носио титулу четвртог Дуке од Андри, и Петра који је носио титулу Конта од Монтескађозо. Петар је умро без деце.

Франческо Гиљомов Балшић четврти дука од Андри, прославио се са своје храбрости и мудрости. Краљ Феранте (1459—1494) постави га президентом свога савета и својим местозаступником, даде му за услуге кнежину ди Бишчеља (di Bisceglia) и још многе друге баштине, које су услед смрти његова сродника Јована Антонија дел-Балцо-Орсини, припале биле круни. С овим Франческом Балшићем мора да да се познавао Скендербег кад је долазио у помоћ краљу Феранту, као што се познавао и дописивао и с поменутим Јованом Антонијем, који је противу краља Феранта Арагонског подржавао страну Јована Анжујског (синовца краља Луја III).

Што краљ Феранте у писмима називље Франческа својим сродником (cognato), то може бити да је већ и са тога, што је Франческо ожењен био Санцијом ди Чијарамонте, контесом ди Копертино, рођеном сестром жене Ферантове, краљице Изабеле.

Франческо је са Санцијом изродио ову децу: Пира, Јакова, Агилберта и Катарину.

Катарина се удала за дуку ди Сора, од дома Гантелмовог.

Пиро се оженио Маријом Донатом дел Балцо-Орсини, најстаријом ћерком Гаврила, дука од Венозе (рођеног брата Јована Антонија принципа од Тарента) који је погинуо при одбрани Цариграда од Турака г. 1453. Пиро је са женом добио и баштине и титулу Гаврилову. Изродио је ову децу: сина Фредерика и три кћери: Изоту-Гинефру, Антонију и Изабелу.

Изота се удала за Петра ди Гвевара, маркиза дел Весто, конта д' Аријано.

Антонија се удала за Јована Франческа Гонцагу, брата маркиза од Мантуе.

За Изабелу се види из једне листине од 16 августа 1483 да је као мала девојка намењена била Дон Франческу од Арагона, најстаријем сину краља Феранта. По одредбама спремљеног уговора Дон Франческо је требао да узме презивати се D' Aragon del Balzo. У тој се листини изреком каже да је краљ желио да му се син ожени Изабелом „због племенитости дома Балшићева“ (Desiderro Re Ferrante par la nobilita del Casa del Balzo, il matrimonio d' Isabella con Don Francesco) (1). А кад Франческо умре пре женидбе, краљ Феранте навали те Изабела пође за млађег сина краљевог Фердинанда.

Пиров млађи брат Јаков умрьо је без деце још за живота очева, г. 1469. Алфонзо, дука од Калабрије, у писму којим изјављује дуки од Андри сажалење што му је син Јаков умро, називље овога „братом“ („nostro frato“) (2).

Агилберто, најмлађи брат Пиров, оженио је се Маријом, најстаријом ћерком поминанога Јована Антонија дел Балцо Орсинија, принципа од Тарента. Требало је да наследи таста у принципату од Тарента. Али му краљ Феранте по смрти Јована Антонија не хтеде дати инвеституру, те се Агилберто одметну од краља и силом хтеде заузети тастове земље. У једном боју буде побеђен, ухваћен и у Кастел-Нуово ди Наполи затворен, а по том и удављен.

Овај је Агилберто имао 4 сина и 6 кћери. Од ових је за нас најинтереснија најмлађа кћи Изабела. Она је отпратила своју сродницу Беатричу Арагонску, кад ова г. 1475

(1) Della Guardia, 81.

(2) Della Guardia, на ист. м.

пође за угарског краља Матеју Корвина, у Будим, па је ту иста краљица Беатрича уда за српског деспота Ђурђа II Бранковића, г. 1487. Умрла је г. 1499, бар од те је године њен тестаменат којим поставља за свог наследника најмлађег свог брата Гољелма. Дела Гвардија каже да је по томе тестаменту Гољелмо имао да наследи „Castello d' Iribo in Ungheria" што је ваља да имало да буде кастел Ириг.

Дела Гвардија даље вели да је до самог његовог времена у Сицилији живела Антонија дел Балцо, принципеса ди Бутера, кћи Франческа дел Балцо, синовца оне Изабеле Ђурђа Бранковића. Овај је Франческо проглашен за одметника цару Карлу V-ом, те из Италије утекао у Дубровник где је две године провео с јединицом ћерком, поменутом Антонијом (¹).

Колико ја знам ово је сад први пут да се чује да је деспот Ђурађ II Бранковић (потоњи архијепископ Максим) ожењен био. A priori могло би се нагађати да не може бити да се никако женио није настарији син деспота Стефана и деспотице Ангелине, који је за неко време носио титулу деспота и без сумње бар до некле делио надања српског народа да ће се српска држава с народном својом династијом обновити. Сад пак знамо које се године и оженио, и ко му је жена била.

Ово је кратак преглед разних грана фамилије Балшића на земљишту краљевине Напуљске.

Они не излазе пред нас у симпатичном друштву трубадура као њихови претходници у Провансу. Али ипак излазе с пуно духа и достојанства и успевају да све до краја високо држе славу свога имена и свога дома. Од г. 1266 па све

(¹) Della Guardia, 84.

до у прву десетину шеснаестога века нема ни један иоле значајнији лист историје италијанске, а да на њему не излази крупним словима написано име једнога или другога Балшића. Као и у Провансу — а могао бих рећи и као у Србији — синови дома Балшићева жене се принцезама од краљевске крви, а кћери њихове постају краљице. Сципион Амират само је просту истину изрекао кад је у уводу к своме делу Delle famiglie Nobili Napolitane (Firenze, 1651) рекао: „Ma tra Francesi venuti col Re Carlo illustrissimi furono quelli del Balzo, di cui niuna famiglia monto in maggior riputazione nel nostro reame“ (¹).

V.

Српски Балшићи.

О важној улози коју су Балшићи имали у историји српског народа од г. 1360 па до 1421, ја сам опширно говорио на другом месту (²).

Овде нас се тиче само њихова генеалогија.

Што ја с погледом на српске Балшиће тврдим ово је:

1. Један од Балшића из Напуљске дошао је у Зету, негде између г. 1266 и 1300 године, на двор краљице Јелене, родом Францускиње, рођаке анжујској династији на престолу напуљском;

2. Тај Балшић, или његов син, оженио се једном од кћери краљевског дома Немањића, те тако основао дом зетских Балшића, или тачније: дом Балшић-Немањића.

Да су зетски Балшићи у сродству с краљевским домом Немањића, за то имамо ове доказе:

(¹) Scipione Ammirato, Delle famiglie etc. p. 8.
(²) Вид. Гласник, XLIX, 160—264.

1. A priori аргуменат. Данас већ можемо примити као несумњив историјски факат да сви они претенденти, који се после смрти цара Уроша последњег Немањића од праве линије јављају, полажу своје претензије на основу сродства с домом Немањића. Само као присни сродници Немањићеви могли су и Балшићи с неким успехом претендовати да бар једним делом царевине самостално владају. И што су у томе брзо и сјајно успели то већ по себи даје мислити да су имали уза се неко несумњиво и разумљиво право које им је успех осигурало.

2. Папа у једном свом писму од г. 1368 каже да Балшићи говоре да су од краљевске лозе. То тврђење њихово може бити да се односи на традицију о најдаљем пореклу њиховом; али може бити да су они тиме мислили да обележе своје сродство с домом Немањића([1]).

3. Барлетије Скадранин, описујући опсаду Скадра од 1496 и говорећи о старијој историји тога града каже да је Балша, отац оне троице Балшића који од 1360 владају Зетом, „од лозе и од рода цара Немање“, а овога цара Немању описује тако да се види да мисли краља Милутина([2]).

4. Константин Мусаћ, допуњујући кронику свога оца Ивана Мусаћа, деспота од Епира, и говорећи о дому Балшића с којим је дом Мусаћа био у присном сродству, каже то исто, то јест, „да се Балша родио од корена цара Немање оца Уроша слепог“ (Дечанског)([3]).

([1]) Theiner. Vetera Monumeneta Slav. Meridion. 79.

([2]) „Ma della stirpe e della generation di Nemagnamo imperadore, nacque Balsa, il quale possedendo la contrada di Bojana, vicino alla citta, fin quasi sul' mare, hebbe tre figliuoli Giorgio, Stracimiro et Balsa, i qualli tutti furono huomini illustri“. Dell' Assedio di Scutari, edit. Sansoviuo, 304.

([3]) „Fu un Signore overo un imperadore nominato Magnamo .... dal quale fu generato Urosio cieco .... e della stirpe del prefato Ma-

5. Троношки летопис изреком каже да зетски Балшићи произлазе по женској крви „од Немањића ([1]).

6. Натпис на гробу босанске краљице Катарине, каже да је она била кћи „Степана херцега св. Саве од Јелене и куће цара Степана рођене" ([2]). Зна се да је Јелена, жена херцега Степана, кћи Балше III Балшића. Ја мислим да се наведеним натписом хоће да каже не само да је Катарина кћи Јелене Балшићева него да је услед тога она од „куће цара Степана". Другим речима по мом схватању онај натпис потврђује да је кућа Балшићева у сродству с кућом цара Стефана.

7. На послетку, један нам Балшић изреком каже да је потомак Немањића. Ђурађ Срацимировић Балшић у листини од 27 јануара 1386 пише како га је благодат божја узвисила „молитвами и моленијем светих моих прјеродителе Симеона Немање прваго мироточца српскаго и светитеља Сави" ([3]).

Но који је то Балшић који је први из Напуљске у Србију дошла?

Прегледајући оно што се зна о напуљским Балшићима ми смо већ напоменули да је могућно да је један од Балшића прве генерације на напуљском земљишту, којима се у један пут на том земљишту сваки даљи траг губи, отишао у Србију. То је могао бити или онај сам Хуго (Југ?!) Балшић који је описивао битку код Беневнута г. 1266 или какав његов син; а могао је то бити и Агот Бертрандов или у

---

gnamo nacque Balsa Re". Historia della casa Musachia, p. 51, Hopf. Chroniques, 305.

(1) „Прочаја лоза от њего (Вукана Немањића) неостала, само по женској керви, от коеја после произидеша владатели обоих Зент, котори звали сја Баоши" Гласник, V, 48 „Баошићи и сами происходили от крови тонкија Немањића" св. 100.

(2) Monumenta Serbica, 519.

(3) Monumenta Serbica, 203.

опште неко од синова или синоваца Бертранда Баралова Балшића.

Ја сâм још нисам наишао на податке за прецизан одговор на ово питање. Но г. П. Балша, један од садашњих преставника румунских Балшића и који се бавио истраживањем о пореклу свога дома, уверава ме, да је у Тристановом ретком делу „Naples français“ од г. 1663, читао: да је Франко, син Хуга Балшића, г. 1279 утекао из Напуљске у Дубровник а одатле у Зету, где је његов син Бертран иначе Балша I постао родоначелник Зетских Балшића.

И ако то дело још нисам у рукама имао, ипак немам ни најмање узрока сумњати да је навод из њега истинит, јер он даје потврду једним такту, на који су и без те потврде, све остале прилике упућивале и са свим га вероватним чиниле.

Можемо дакле сматрати да сад знамо, која је то алка што српске Балшиће везује за Балшиће Напуљске, који је то калем, који је се од разгранатога стабла Балшићева засадио на српском земљишту, те и ту се својом наследном бујношћу развијао.

Према томе, и према ономе што с доста поузданости знамо о осталим српским Балшићима њихово генеалошко стабло никло је и разграњавало се овако:

Године 1279 Франко Хугов Балшић, унук Барала Балшића, врховног судије краљевине Напуљске, а синовац Бертрана првог Конта од Авелино, долази у Србију, а на име у Зету.

Негде између 1280—1300 год. или сам тај Франко или његов син Бертран, жени се једном ћерком од краљевског дома Немањића. У мираз он добива баштине у Доњој Зети у пределу дуж Бојане од Скадра па до мора. По свој прилици тај је Балшић сазидао (може бити из некаквих

старих развалина подигао) кастел коме је дао напуљско име прадедовског Кастела, у Провансу „Балцо“, од чега је временом постало „Балецо“, које се име помиње не ретко у Скендербегово доба, нарочито око средине петнаестога века (1450—1460).

Од 1300—1358 има више или мање посредних доказа да је живео и неки известан положај у Зети заузимао Балша, син из онога брака једнога напуљскога Балшића с једном од кћери дома Немањићева.

Овај Балша (Балшић-Немањић I) ожењен је био у првом браку ћерком Андреје Мусаћа од које је имао једну кћер, Војисаву која се удала за Карла Топију, арбанашког властелина француског порекла, господара од Драча.

Од друге жене, за коју за сада не знамо од кога је рода и племена, Балша је имао три сина:

1. Срацимира,
2. Ђурђа,
3. Балшу II.

I. Линија Срацимира Балшића.

1. Срацимир (или Страшимир) Балшић-Немањић II владао је Зетом у заједници с браћом својом од 1360—1370.

Изгледа да је као старешина задруге становао поглавито у Скадру, главном граду од Доње Зете.

У првом браку оженио је се Јерином ћерју Прогона Дукагина од француско-арбанашког властелинског дома, који је на гласу био са лепоте својих жена.

У другом браку оженио је се Милицом, иначе Оливеријом, ћерју краља Вукашина.

Од Јерине Дукагинове имао је сина Ђурђа, кога је Милица одранила, те се мислило да га је она и родила (¹).

(¹) Historia de la Casa Musachia. Hopf. Chroniques, 305.

Од Милице Срацимир је имао кћер Албу.

Алба се удала за Гојка Големог, син Матеранда Аријанита Комнена. Родила му је сина Комнена Аријанита, који је на гласу јунак петнаестога века и који је дед по оцу нашој деспотици Ангелини Стевана Бранковића (¹).

Срацимир Балшић-Немањић II, умро је год. 1370 (²).

2. Ђурађ Срацимировић (Балшић-Немањић V) влада номинално поред својих стричева од 1370—1385.

Од 1385 до 1404 влада Зетом сам.

Г. 1396 уступа Млецима Дриваст и Скадар.

Г. 1404 умире.

Ожењен Јеленом ћерју кнеза Лазара.

Од ње је имао неколико деце но која су још младолетна помрла, осим сина Балше III, који долази до већег историјског значаја.

3. Балша III Ђурђев Срацимировић (Балшић-Немањић VI) владао је номинално поред своје матере Јелене од 1404—1409.

Од 1409 влада сам.

Год. 1421 умире.

Ожењен је био Маром Топијевом, ћерју Конта Никете (од дома Аријанит-Топијева) господара од Кроје.

Имали су кћер Јелену, која се удала за херцега од св. Саве, Стефана Косачу.

4. Јелена Балшићева родила је херцегу Стефану Владислава потоњег херцега, и кћер Катарину. Могућно да су и друга два сина Стефанова, Влатко и Стефан, били од Јелене, али то ми није изван сумње.

(¹) Hopf. Chronique, 308.

(²) Du Cange. Illiricum vetus et novum, p. 132, вели да је Срацимир умро 1368; Hopf, Croniques, ставља смрт његову у 1372; моје разлоге за 1370 год. у Гл. XLIX стр. 193.

Катарина кћи Јелене Балшићеве, пошла је за босанског краља Томаша, и умрла у Риму г. 1478 ([1]).

Син херцега Владислава носио је име свога прадеде Балше. Пред свршетак XV и још и у почетку XVI века он се јавља пун надежде, као „Балша, херцег Св. Саве, син гласитаго споменућа господина херцега Владислава и т. д.“ ([2]).

Они „праунуци херцега Стефана“ (Ђурађ, Павао и Стефан, и две сестре Катарина и Марија) који г. 1566 живе на двору молдавскога кнеза Александра, биће да су синови и кћери овога Балше, херцега Св. Саве, унука Јелене Балшићеве ([3]).

II. Линија Ђурђа I Балшића.

1. Ђурађ I (Балшић-Немањић III) влада од г. 1360 до 1370 Зетом у заједници с браћом. Под његовом више непосредном управом још и у тој периоди стојала је Горња Зета (данашња Црна Гора) с једним делом приморја.

По смрти Срацимира Балшића син његов наследио је тек по имену очев удео у власти. Фактички и практички и доњом Зетом као и горњом владао је Ђурађ I док је Балша II имао средиште своје власти у Валони.

Ђурађ I био је човек од велике политичке и војничке способности и неуморне енергије.

Умро је 13-ог јануара 1379 г.

За сад не знам ко му је била прва жена. Од ње је имао најмање две кћери, од којих је се једна удала за Радича Црнојевића, а друга за властелина Доње Зете, Закарију.

У другом (ако можда не у трећем) браку ожењио је се Тодором, сестром деспота Јована и Константина Дра-

([1]) Monumenta Serbica, 519.
([2]) Monumenta Serbica. 572.
([3]) Monum. Serbica, 556.

гаша, ћерју Жарка Дејановића, а по свој прилици унуком цара Душана.

Од Тодоре је имао кћер Јевдокију, која је пошла за Изаула Буонделмонтија деспота од Епира, и овоме родила сина Ђурђа.

2. Не знамо од које жене тек Ђурађ је Балшић имао и сина Ђорђа, јер има једна листина од 1392 г. којом млетачки сенат прима за млетачког властелина Ђорђа Балшића казујући за њ да је син „господина кнеза Ђуре Балшића“ (1).

3. За Стефана Балшића који се јавља у првој петини петнаестога века, и кога Балша III Ђурђев Срацимировић зивље „братом од стрица“ (2) Хопф мисли да је син овог Ђорђа Ђурђевог Балшића.

Стефан се оженио ћерју Ивана Кастриоте Влајицом. Од ње је имао два сина: Ивана Гоисава и Гојка (3).

4. Гојко Балшић показује се од велике користи Ђурђу Кастриотићу Скендербегу, који га је једном послао са 500 коњаника у помоћ краљу напуљском Ференту арагонском (4).

Гојко Балшић ожењен је био Комитом Аријанитовом (Donna Comita Comnino, sorella della Signora Scanderbega) (5).

Од ње је имао два сина и кћер Марију.

Марија Гојка Балшића прешла је из Арбаније у Напуљску с тетком својом Скендербеговицом, г. 1468 а год. 1483 удала се за Јакова Алфонза Ферила, конта де Муро. С њиме је родила две кћери: 1. Беатричу, која се

---

(1) „Privilegium civilitatis magnifici domini Georgii de Balsa, nati quondam domini comitis Jure de Balsa“. Liber Privilegiorum, I, 100; — Hopf. Griechische Geschichte II, — Listine, IV, 290.

(2) Hopf. Chroniques.

(3) Historia della casa Musachia. Hopf. Chroniques.

(4) Barletius Vita etc. Scanderbegi . . p.

(5) Historia della casa Musachia, 291.

удала за Феранта Орсинија, дуку од Гравине, после смрти којега 1549 још живи као удовица; — 2. Изабелу, која је пошла за Луиција Гезвалда Конта де Конса, принципа од Венозе(1).

За она два сина Гојка Балшића деспот Мусаћ (а по њему Хопф) зна само да су отишла у Угарску и мисли да су тамо и помрли(2).

Год. 1469 ми налазимо да у Арбанији војује противу Турака а у служби млетачкој Иван Балшић(3).

Год. 1476 видимо где и оно нешто властеле што је после смрти Скендербегове још остало у Арбанији, борећи се с Турцима, принуђено би да бега из отаџбине куд ко стигне. Тада је без сумње и онај Иван Балшић отишао с братом својим у Угарску. Међу последњим именима из рода Балшића на земљишту српском помиње се има Божидар(4) које је преведено на грчки Тодор.

Ја мислим да су Иван и Божидар (Тодор), — два последња Балшића о којима се у другој половини петнаестога века на српском земљишту помиње (око 1476) — синови Гојка Балшића од линије Ђурђа I Балшића.

III. Линија Балше II Балшића.

1. Балша II (Балшић-Немањић IV) владао је у задрузи са старијом браћом од 1360—1379.

Год. 1379 по смрти старијег му брата Ђурђа излази као старешина задруге.

Имао је да се бори са синовцем својим Ђурђем Срацимировићем, и са зетовима брата свога Ђурђа I Балшића — Андрејом Закаријом и Радичем Црнојевићем.

(1) Historia, Duca della Guardia, familie eturte.

(2)

(3) S. Mar. vol. IX. f. 3. Макушев, Историческия Разказапия о Славянахъ въ Албаніи, 112.

(4) Милаковић Историја Црне Горе, 3.

Год. 1384 преотимље град Драч од Карла Топије и узимље титулу Дуке од Драче.

Год. 1385 око града Котора долази у сокоб с краљем босанским Твртком. У Октобру исте године Млеци на молбу краља Твртка посредују за мир између њега и Балше II.

Исте 1385 г. у позну јесен Балша II погину у боју с Турцима на Поповом пољу на реци Војуши.

За неко време он је био господар од горње и доње Зете, од Драча, Валоне, Канине, Парге, Кимаре и Костура.

Год. 1372 оженио је се Комненијом (иначе Комитом) Мусаћевом, кћерју Андреје II Мусаћа од жене Ефимије, кћери Павла Матаренга од Горе.

Имали су две кћери, од којих једна по имену Регина (или Ругиња) око 1394 полази за Стефана Мркшу, кнежевића од лозе Палеолог-Немањићеве, који умире г. 1414. Деце нису имали.

VI.

Румунски Балшићи.

Било је неких општих а великих разлога који су српске емигранте петнаестога и шеснаестога века привлачили у Влашку и Молдавију. Ми се не можемо овде упуштати у испитивање тих разлога само помињемо несумњив факат да су се српски племићи радо склањали у оне две земље.

Почетком шеснаестог века Ђурађ II Бранковић, као архијепископ Максим, долази у Влашкој до знатног политичког уплива (¹).

У средини тога века налазимо не мање од 4 унука и 2 унуке Балше херцега од св. Саве под заштитом војводе молдавског Александра (²).

(¹) Раић, Историја Сербов, III, 7. —

(²) Monumenta Serbica, 556.

Ово наводим за илустрацију оног општег факта. Према томе не би било ништа изванредно ако тамо нађемо још коју од српских властелинских кућа, и нарочито кога од потомака зетских Балшића, који су г. 1474 Арбанију или и Зету оставили.

У самој ствари од краја петнаестога века јавља се у Молдавији и у Влашкој фамилија Балша, која у свом грбу носи златну звезду у црвеном пољу, и која не само сама о себи тврди да порекло своје води од зетских Балшића, но о којој и други независни испитивачи кажу да је од српских Балшића.

Колико за сада знамо први пут долази помен о Балши на молдавском земљишту у једној листини од 15 октобра год. 1488 у којој „војвода Стефан, Господар земљи Молдавској“ каже како му је Иљена кћи Некитова, продала два села на реци Молдави, која се зову Пољена, и где су „били кнѣзове Бълошь и Данчюль“ (1).

Учени владика Мелхиседек у коментару своме на ову листину каже да је назив „кнез“ сасвим стран ондашњој молдавској властели и политичкој хијерархији и да су га „Балош“ и Данчјул донели собом из земље из које су дошли. Он помиње и једну листину од г. 1471 у којој се опет говори о „кнезу Балошу“, па доводећи у свезу појав Балше у Молдавији са познатим фактом да је у Црној Гори имала фамилија Балшића, додаје: „Nu este de mirare ça acasti kneji serbesci, dupa ce patria loru a cadutu sub Turci, an dobandilu azylu in Moldava cea independiuta si ospitaliera pentru confratii chrestini (2).

(1) Chronica Romanului, de Episkopulu Melchisedek, Bucuresci 1874 I, 134.

(2) Melchisedek, Chronica Romanului, I, 143.

Ја не полажем толику вредност на само оно место у листини, колико на ово мњење владике Мелхиседека.

У другој једној листини од г. 1490 исти Стефан војвода потврђује што је Наста кћи Ивана Баздага поклонила сроднику своме, „слоугѣ нашемоу Балшн“, село Драгушан([1]). Може бити да је се овај Балша оженио кћерју или каквом другом присном сродницом ове Насте Ивана Баздага.

Г. Панајот Балша поклонио је, српској народној библиотеци једну кожну листини на којој војвода Стефан г. 1497 потврђује како је „слуга наш Тодор, син Балше“ продао од своје баштине Пештинор шести део неком Тодору Танси.

Много је важније што се у породичној архиви Балшића румунских чувају копије од листина, које ако су заиста и аутентично некада постојале, на мах би на начин најочитији решиле питање о пореклу румунских Балшића.

Једна је од тих листина писмо цара Фридриха III-ћег војводи Стефану Господару од Молдавије и војводи Владу Бесарабу Господару од Влашке, писано из Беча год. 1490 У њему Фридрих казује како га је дужде млетачки молио да му буду препоручени кнезови српски а грађани млетачки Иван и Тодор Балшићи, који су се храбро борили противу Турака, но су принуђени да оставив сва своја добра на дому, „с децом и женама“ иду у иностранство. Цар их са своје стране препоручује господарима од Молдавије и Влашке не би ли у њиховој земљи склоништа имали([2]).

Друга је листина хрисовуља од Влада Бесараба, господара од Влашке, дата у Трговишту г. 1493. У њој Ба-

([1]) Archiva Istorica a Romaniei edit. B. P. Hajdeu, Bucuresci, 1865 I, № 246, стр, 156.

([2]) Једну копију латински писаног писма цара Фридриха добио сам добротом г-дина Панајота Балше.

сараб пише како су кнезови Теодор и Иван Балшићи, „који су из преко Дунава из српских земаља пребегли у његове земље“ (knazii Teodor si Joan Balsa pribejiti in acasta a nostra tara de peste Dunare din pamentul Serbescu etc.) зажелили да купе баштине у Влашкој. Он им дозвољава да могу купити земље на реци Олти, да могу прибрати становнике и подићи варош, која ће носити име „Балша“, и још им и сам од својих земаља даје један крај на поменуту потребу(1).

Молдавски Балшићи дали су г. 1812 израдити генеалошко стабло свога дома и поднели га сабору молдавских бојара на оцену и потврду.

Званични извештај овог сабора војводи Александру Калимакију за нас је овде од нарочитог интереса.

У њему се најпре каже да је сабор с највећом пажњом проучио како генеалошко стабло бојара Балшића, тако и оригиналне документе и друге доказе, које су они у потврду свога стабла поднели. За овим сабор вели да је нашао да су Балшићи „од првог свог појава у овој земљи (Молдавији) били међу првим великашима земаљским“. Из разних докумената видео је да су Балшићи имали хрисовуље које су им „подарили разни кнежеви, као војвода Стефан, војвода Александар добри, војвода Иван, војвода Петар и други владајући кнежеви“. Но оригинали тих хрисовуља пропали су приликом напашћа татарског у време кнеза Михаила Раковице. „Но што се тиче части и у важења у коме је ова фамилија (Балшића) вазда била у земљи, о томе има доказа и по натписима на јавним споменицима земаљским. Између другога има натпис изнад врата цркве манастира Ришке у округу Сучавском, у коме се

(1) Г. П. Балш послао ми је копију и ове листине.

каже како је војвода Петар Рареш подижући тај монастир поверио настојавање над грађењем великом канцелару Ивану и Тодору Балши, а то се исто понавља и у хрисовуљи поменутог војводе Петра. Сабор је дошао до убеђења да овај Тодор, велики канцелар, није нико други до онај исти који долази и у генеалошком стаблу и који је записат у читуљи поменуте цркве као ктитор и за кога се у тој цркви и данас молитва чини као за основаоца монастира.

Од тада па до данас има 272 године. Као год и данас тако су они и онда били непрекидно поштовани, и у првим државним службама, познати као људи поштовања достојни, верни својој отаџбини, познати добро и народу и владаоцима. Држимо за сувишно упуштати се у испитивање од куда долази ова фамилија, и нарочито Кристо, велики дворник, и они пре њега, као и да ли су Тодор и Иван, велики канцелари, били два брата, или је један отац а други син. Све што можемо тврдити то је да су оба били јако поштовани и да су оба носили исто достојанство великог канцелара. Ми даље видимо да је грб ове фамилије златна звезда у црвеном пољу, као што то доказује и царска диплома ([1]) од године 1794, као што се то види и из једног старог печата који се чува у фамилији. По нашем мишљењу ова је фамилија — као и толике друге — дошла са стране од пре више векова. Они су пореклом из Горње Арбаније и Зете и били су у сродству с владаоцима тих земаља“.

Извештај за тим наводи шта Карло Дифрен о томе говори у своме делу о историји Далмације и Хрватске и т. д. па онда прелази да доказује како је по свој прилици још онда, кад се један зетски Балша оженио Деспином, удовицом кнеза молдавског, један Балшић дошао у Молдавију, почем се у хрисовуљи војводе Јеремије Мовиле од 2 јула 1614

([1]) Диплома коју је цар аустријски дао барону Балши, првом гувернеру Буковине по њеном спојењу с Аустријом.

помиње и да је стари Балша још од времена Александра доброг за учињене услуге добио баштине. И изреком се помиње једна дародавна хрисовуља од г. 1401 од војводе Драгоше. Од год. 1499 има од Стефана Великог листина једна из које се види да су Балшићи имали учешћа у наслеђу неког Исаије, а по праву своје матере. Од војводе Јеремије Мовиле има једна хрисовуља од г. 1598 и друга од г. 1601, у којима се говори о Тадоски кћери „конта Матеје Балше“ и из којих се види да су Балшићи још тада носили титулу „конта“, и да је Матеја био син Кристе Балшића. А из листине којом г. 1661 Јонаско Балша, Дворник, поклања неке баштине цркви Роману, види се да је поменути Матеја Балша са „браћом“ својом наследио неке земље од Каподика Мустаца постелника, стрица очевог.... Враћајући се опет на фамилију каква је данас, Вашем је Височанству познато да је она једна од најстаријих у земљи, частвована највишим достојанствима и срођена с највећим кућама као и са владалачким фамилијама у овој земљи, као што и данас заузимље висока звања државна“.

Сабор за овим моли кнеза да потврди оно генеалошко стабло, које је „по документима“ саставио Хаџи-Костантин Леордан, тајни Саветник Дивана, и које је сам сабор упоредио с документима и од свију ових дао начинити оверене копије. Па онда резимујући главне факте које та генеалогија износи, саборски извештај наставља:

„Оно стабло почиње од најстаријега, од Балше I, кнеза и суверена од Зете; овај је имао три сина: кнеза Страшимира кнеза Ђурђа и конта од Зете и кнеза од Драча Балшу. Страшимир је имао сина Ђурђа, који се оженио Деспином удовицом Саше кнеза од Молдавије. Ђурађ је имао синове: конта Гојка, конта Ивана и конта Балшу и једну кћер којој се име не зна. И одмах за тим видимо да се јавља име „Балша“ у нашој земљи; јавља се „Балша стари“ како

се види из хрисовуља кнеза Мовиле, и за тим Балша и Југ(?!) брат његов („apoi Bals si frate seu Juga“); како се види из хрисовуље кнеза Стефана Великог од год. 1489; па онда Иван и Тодор Балша велики канцелари како потврђује натпис на манастиру Ришки и хрисовуља од г. 1578; па онда Христо Балша по хрисовуљи од 1598; за кога се зна да је имао шест синова и једну кћер: Конта Матеју, Лупула (Вукана), Гргура, Тодору, Ђурђа великог логофета, и Антимија. Конте Матеја имао је кћер Теодозију; Лупул је имао: Бејана (Војина?), Константина, Марију, Јерину и Ану како се види по подели имања од 1642 и из једног записа од год. 1668; Гргур је имао једну кћер којој се име не зна; А Ђурађ, велики логофет имао је сина Василија. Бејан је имао петоро деце, како се види по подели имања од г. 1719. Василије имао је сина Јонаска великог дворника, а овај Јонаско имао је деветоро деце као што се види по подели имања од г. 1743. Ето то је све што смо пронашли по свима оним изворним документима господе Балшића које смо видели и испитали и још можемо толико додати да је то наше уверење и чиста истина“.

Извештај су овај 30 декембра 1813 потписали: митрополит, све владике, сви архимандрити и сви игумани, као и сви „бојари велики и мали“ ([1]).

На основу тога извештаја, и пошто се самосталним испитивањем, давши да му се читају сви документи, сам лично уверио о основаности његовој, кнез Александер Калимаки потврдио је нарочитом дипломом оно генеалошко стабло румунских Балшића, које, као што се и у извештају каже полази од зетских Балшића.

Без сумње би се могло о овом извештају казати да му оскудева научна јасност и несумњивост и ако званичну јасност

([1]) Ја имам копију румунског оригинала, коју ми је послао г. Панајот Балша.

и несумњивост притежава у обилатој мери. И без сумње да би се могло казати да он доказује више но што нама треба, јер нам по њему јако изгледа да је Балшићево стабло пустило своје жиле на румунско земљиште још много пре но што су последњи Балшићи са арбанашког и зетског земљишта принуђени били да отумарну у свет. Али се ипак не да порећи да тај извештај даје две јаке потпоре нашој тези.

Прво, он потврђује да се Балшићи и на румунском земљишту појављују с оним истим особинама енергије, политичке даровитости, војничке и државничке способности, с оном истом добром срећом да су виђени и чувени, што се као урођене фамилијарне особине јављају у тој фамилији у Провансу, Напуљској и у Зети.

Друго, он потврђује да је не само традиција у фамилији молдавских Балшића да су потомци Балшића српских, но да су представници властеле и вишег духовништва у Молдавији испитивањем дошли до уверења да су молдавски Балшићи настали од српских.

Обраћам пажњу на факат да је овом свом уверењу сабор молдавске властеле и духовништва дао израза још пре 72 године кад Србије политички није ни било, и кад нико није могао ни слутити, да ће један изданак те фамилије обновити стари краљевски престо Немањића.

А сад да завршим преписом последњих чланака из генеалошког стабла румунских Балшића:

Онај Бејан Балшић († 1719) о коме се у извештају саборском каже да је имао петоро деце, имао је између унучади и унука Ђурђа Балшића, који се јавља у првој половини осамнаестога века (око 1750).

Ђурађ Балшић имао је између осталога порода и сина Константина, великог логофета Молдавије

Овај Константин Балшић имао је сина Ђурђа који се г. 1778 ожени Роксандом ћерком Гргура Стурзе а у другом браку ћерком великога бана Константина Филипеска.

Ђурађ Константинов Балшић имао је сина Александра, великог дворника, и две кћери: 1. Наталију и 2. Есмеранду (иначе Смаранду).

1. Наталија Балшићева пошла је за Петра Кешка, властелина и коморника.

Њихов син Јован Кешко оженио се Пулхеријом, принцезом Стурза.

Наталија, кћи властелина Јована Кешка од принцезе Стурзе а унука Наталије Балшићеве, венча се 5 октобра 1875 с кнезом од Србије Миланом Обреновићем IV, од г. 1882 краљем Србије Миланом I.

2. Есмеранда, млађа кћи Ђурђа Балшића, пошла је за Константина Катарџију, великог логофета кнежевине Молдавије.

Кћи њихова Марија пошла је за Милоша, сина Јеврема Обреновића, синовца кнеза Милоша.

Од Милоша Јевремовог Обреновића и Марије Катарџијеве (по матери Балшићеве) родио се Милан, као наследни кнез Обреновић IV, а као краљ Србије по милости божијој и вољи народа Милан I.

Од краља Милана, по оцу Обреновића, по старој мајци Балшића, и од краљице Наталије, унуке једне Балшинице, родио се Александар Обреновић — Балшић — Немањић, први престолонаследник обновљеног престола Немањићевог.

Нека нам га Бог храни на још већу славу славне лозе од које је, а на срећу народа српског!

ТЕОРИЈА И ПРАКТИКА НОВЧАНИЧНИХ БАНАКА.

«Банка је веома моћно оруђе како за добро тако и за зло».

Х. Кери.

«Новац је еспап, који се далеко јаче тражи но икоја друга роба....... Смелост је душа трговине а опрезност и готово бих рекао и сама плашљивост душа банковања».

В. Бецот.

Скуп новац и немање кредита јесу поред оскудице рада две највеће економне невоље, које везују руке сиротноме а радноме свету, те не може да живи самосталним привредним животом већ пада под притиском моћнијих капитала и мора најзад да иде у службу њихову. Сељак, нарочито инокосан, пропада, земље му се за дуг продају, јер му је уопште тешко доћи а и кад дође скупо долази до кредита, који му је толико потребан да свој рад прилагоди успешнијој производњи, која му са више средстава, бољим алатима и подеснијим начином самог рада конкурише и да одоле свима оним случајним недаћама, којима је по самој природи посла земљорад највише подложан. Занатлија пада под конкуренцијом јачих капиталиста, — фабриканата — јер са својим незнатним средствима, са својим ручним алатом, није у стању да конкурише јевтинијој машинској, фабричкој производњи Из раздружених занатлија и инокосних сељака радника ре-

крутују се данас фабрички најамници. Главна невоља, са које се н. пр. раденичке произвођачке задруге не могу данас да одрже, лежи у скупоме новцу; тако н. пр. париске радничке задруге плаћаху у последње време интересе од 14—16—18% док у исти мах имућнији произвођачи и трговци есконтоваху у француске банке са 2—3—4% (¹). Неумитан економски закон цене налаже сваком произвођачу да се — ако хоће да опстане на пијаци — мора прилагодити свагдашњој најјевтинијој производњи т. ј. оној, која се са најсавршенијим алатима, са најмање рада и трошка постиже. То је економски закон сразмерице — прва позиција, око које се бије економни бој у конкуренцији произвођача. Он одређује природну цену производима према најмањим савременим трошковима око производње, ону цену, коју сваки произвођач тежи да на пијаци добије, али коју ипак зато не добија већ или мање или више према томе, какви су односи понуде и тражње на пијаци, који тек дефинитивну пијачну цену досуђују. А то је опет закон утакмице — друга позиција на којој се бије економни бој продаваца. Ко је кадар да ову двојаку борбу у производњи и промету издржи, тај је данас економни победилац а издржаваће је наравно вазда дуже и успешније онај који је умешнији и што је најглавније имућнији, јер је данас све по готову остављено на слободу приватној економној делатности без икакве организације и солидарности интереса. Под владавином модерног економног либерализма држава се, колико јој је год то само могуће било, повукла из економне борбе између појединаца и класа друштвених остављајући их судбини конкуренције а о исходу ове борбе под неједнаким друштвеним и имовним приликама не може бити

(¹) У расправи: „Les sociétés coopératives de production à Paris“ par A. Ott. „Journal des Economistes“ за октобар 1883. стр. 7.

сумње; под механичким дејством неограничене слободе конкуренције ресултати све јаче оправдавају ону Ламартинову реч: La liberté de chacun serait l'esclavage de tous. Све што је слабије пропада у овој економној борби за опстанак и из њега се образује сталеж нематника — најамника у служби капитала. Иста судбина постиже већ данас и све омање капиталисте у борби са великим светским капиталима, који сваким даном све више преовлађују друштвеном производњом. Па исте је судбине најзад и сваки мањи, сиротнији и необразованији народ у међународној борби са великим, богатим и цивилизованим народима, ако се само без властите крме и једрила, без парних махина, удружене снаге и прибраних капитала преда на милост ветровима светске конкуренције. Данас у колу великих, моћних и образованих народа, народ без своје домаће индустрије не може унапредити ни своју пољопривреду, јер се ова подиже тек са стварањем домаћих пијаца — индустријских средишта у рођеној земљи — и усавршењем саобраћајних средстава. Иначе, кад су пијаце земљоделским производима на страни, поред тога, што је земља изложена толиким неприликама услед страних ограничења при извозу домаћих сировина, рђавих цена или неродних година, баш и под редовним, повољним приликама сељак не може да унапређује рад свој, јер сав терет преносних трошкова око извоза сировина пада по правилу на њега као произвођача а не на трговца, који се за своје посредовање скупо наплаћује. Сељак мора јевтино да даје своје сировине а скупо да плаћа стране фабрикате. Један је економски закон за све прилике друштвене и међународне борбе за опстанак; он казује свима и свакоме, коме је до приведног опстанка стало, да једини спас лежи у што живљем развијању наоружању и удружењу продуктивних снага.

Ето такав је економни процес, који пролазе модерна друштва: он истина води гигантским корацима све већем и убрзанијем напредовању али и све већој друштвеној невољи. То је данас већ постала стална тема економских мислилаца на западу; у последње време она је нашла најживљег израза у чувеном делу американца Хенрија Џорџа: „Прогрес и сиротиња“ (Progress and Poverty). Провала између богатства и сиромаштине постаје из дана у дан све већа. Треба ли овај и овакав ток привреднога развитка оставити самоме себи по познатој девизи економног либерализма: „Нека иде како иде“?, јер је такав — веле заступници економне политике државног немешања — природан закон друштвеног напредовања, док међу тим целокупна историја културе сасма противно сведочи, да баш нема ни једног друштвеног стања — сем можда једино онога природнога, хаотичнога, предисторијскога и бескултурнога — у коме рад друштвени не би био регулисан и ма у ком правцу организован.

Ми не можемо овде дубље улазити у претрес овога важног и занимљивог питања, јер нам то није предмет ове расправе; нама је било потребно само да констатујемо факат социјалног лучења продуктивних фактора, рада и капитала, у два противна табора, јер је тај економни процес природно морао изазвати у најновије доба питање: како би се стало на пут све јачој економној неправди? Изодавна су већ а највише од почетка овога века, од како су се услед развитка велике индустрије противности пооштриле, економски мисленици претресали ово питање и предлагали врло различне путеве и средства, којима би се ово стање поправити могло. Једни су налазили помоћи у темељитом преображају свеколиког друштвеног уређења, други у државној помоћи, трећи у образовању и удружењу, у властитом прегнућу радника по начелу самопомоћи и т. д. У суштини цео се спор своди најзад на питање: како би се капитали као неопходно

оруђе производње учинили приступнијим раду, како би овај данашњи изврнут и неприродан положај, у коме је рад само оруђе, којим се капитал као средством у велико-индустријској производњи служи, повратио у онај природнији и правичнији положај, који су и наука и правда друштвена осветали, у коме би рад био покретач и власник привредних подузећа а капитал се свео на природну улогу оруђа, којим се рад у производњи послужује. Сам парадоксни Прудон после свеколике критике савремених економских контрадикција долази најзад до уверења, да се друштвено питање о односу рада према капиталу у суштини својој своди на питање кредита т. ј. на питање, како би се и којим начином могло постићи то, да се капитал као неопходно оруђе производње стави на бесплатно расположење раду? У томе уверењу Прудон је бацио ону знамениту реч: мој камен мудрости је бесплатежан кредит. Ако се у томе варам онда је социјализам залудна сањарија! т. ј. ако се не може постићи то, да се радницима произвођачима потребан им капитал на расположење стави онда је друштвени преображај немогућан. У тој цељи Прудон је предлагао а и сам смерао установљење једне велике народне банке (Banque du peuple), која би целим земаљским прометом руковала — била дакле у исти мах и Banque d' échange — а која би свакому удружењу радника произвођача давала капитал без накнаде — дакле без интереса! Јавним организовањем капитала у служби рада народног интерес се одиста може јако смањити, али се никад не да̂ сасвим укинути. Прудон је и у овом питању из једне крајњости прешао у другу; он је заборавио да би уништење сваке накнаде за послугу туђих капитала значило уништење капитала као продуктивног чиниоца. У самој ствари рад се не бори противу капитала већ баш за капитале. На основи удружења и узајмице организован кредит произвођача могао би одиста да покрене и

изведе савремено друштво на пут правилнијег економног развоја. Удружење је ослонац а организован кредит полуга, којом се економски свет може мирним преображајем да избаци из свог садањег неприродног колосека. Задатак је модерне државе да пре свију других ово питање прими у круг државног позива, да га унесе у дужност правне и економне државе.

Данас је питање о организацији продуктивног кредита највиши проблем научне економије. Пошав од представника модерног социјализма, Луји Блана и Ферд. Ласала те кроз средину млађе Смитовске школе, оличене у практичним тежњама Шулце Делића — па све до најмлађих представника савременог критичко-реформаторског правца, Диринга, Хелда, Шефле-а, Емила де Лавелеја и др. — сви се у крајњој линији ломе најзад око питања: треба ли и у којој мери да држава прими на се дужност да организовањем земаљских капитала, а пре свега олакшањем новчаних кредита, припомогне радној снази народној, да ова своју економску независност извојује ([1]).

Па шта је кредит, коме се данас толики економно-политички значај придаје? Кредит је, учила је просто до скора пол. економија, моћ располагања туђим средствима, дакле поверење, које човек у друштву ужива. Тако се за дуго и у теорији и у практици разумевало постање и појава кредита у привреди народној. Тек је савремени економиста

([1]) Чувени творац и организатор париског „Crédit mobilier“ — а Исак Перер расписао је 1880. год. награде у 100.000 динара за најбоље решење ова четири питања: 1) пронаћи најбољи начин за уништење пауперизма; 2) изложити најцелисходнији систем наставе; 3) проучити најудеснију организацију кредита за потпомагање рада; и 4) изнети реформу пореза. Понуђено је око 1100 пројеката, али о трећем питању награђене су само две расправе и то првом наградом од 5000 дин. студија Léon Hiernaux-а: „Organisation du crédit au travail.“ Paris 1884.

Маклиод (у своме Речнику пол. економике 1863) а у наслону на Џона Ло-а скренуо пажњу на један други далеко природнији узрок појави и стварању кредита а то је: да је по самом природном положају просторног растојања међу људима морао па и данас још при свакој размени добара мора протећи извесан размак времена између давања својега и пријема накнаде, између продаје и куповине, јер се размена добара и услуга ретко кад може једновремено да обави. Овај пропланак у времену, ово по самој природи ствари неизбежно одгађање накнаде за учињену услугу, јесте прави и битни узрок појави кредита у привреди друштвеној. Поверење је дакле само услов, који добија свој значај тек при познијем развићу вољнога кредитовања и то пре свега консумтивнога па тек онда продуктивнога. Кредит је, вели Книз, онај саобраћај, у коме услуга једнога пада у садањост а накнада другога у будућност [1]. Кредит је дакле по постању своме просто одгађање накнаде за учињену услугу, једна неопходна, природна појава економскога живота друштвеног. У савременом културном привредном животу кредит, по извештаченим облицима у којима се данас јавља, значи у ужем смислу у место плаћања готовим новцем платити упутницом на будућност и то са извесном залогом или без ње (личан и реалан кредит). Прибирање растурених новчаних капитала, који би иначе бесплодни лежали, у кредитним установама и емисија кредита у подесним облицима — све су то касније вештачке појаве организованог кредита у служби привреде земаљске. Првобитна улога кредита потиче по нужности саобраћаја и у томе смислу кредит савлађује времене препреке промета онако исто као што саобраћајна средства савлађују просторне препоне саобраћаја друштвеног.

Каква је улога и колика корист од кредита најбоље ће нам представити ова слика развоја привредног саобра-

[1] Karl Knies: Der Kredit. I Hälfte, Berlin 1876. стр. 68.

ћаја друштвеног. У најнижој природној привреди вршена је трампа производа и производјач једнога добра могао је разменити или продати своје добро само тако, ако је нашао купца који његов производ тражи а који са своје стране опет нуди баш оно добро на продају, које продавац првога добра потребује. Услед оваке узајамне тражње размена добара веома је отежана. У новчаној привреди пак, кад већ једно понајудесније добро почне као новац да посредује размену добара и да им релативну вредност одмера, већ је знатно олакшан привредни саобраћај, јер се он сад лучи у два посебна, један од другога сасвим независна акта: куповину и продају т. ј. сад се могу продати сувишни производи, који се имају, свакоме, који само новца има а тражи их, па после сасвим независно од личности могу се опет купити потребита добра од свију оних који их на продају имају. Само се прво мора продати што се има па се тек онда може купити оно што се хоће. А кад се кредит једном одомаћи у саобраћају друштвеном онда се сасвим ослобађа куповина од продаје; може се купити а да се свој производ још никако и не продаје т. ј. може се увек на своју имовину у вредностима и пре продаје дићи кредит потребан за куповину или се она може уступити за упутницу на доцније плаћање, којом се одмах може да подмирује дневна потреба. Промет се дакле ослобађа и од плаћања готовим новцем. Тако је дакле у кредитном саобраћају промет добара најслободнији и најлакши — он је све то лакши и сигурнији што више привредника у процесу саобраћаја суделује. Колики је данас значај кредита, колика уштеда у времену и трошковима једва ли је и потребно доказивати. Довољно је да поменемо само један податак. 1881. године плаћало се у Лондону:

ЗВЕЧЕЋИМ НОВЦЕМ:	БАНКНОТАМА:	ЧЕКОВИМА:
0·728%	2·039%	97·233%

Било је економиста, који тврђаху, да пошто кредит не ствара никакве нове вредности, да он по томе не може ни бити продуктиван. „Много се“ примећује на ово Беџот, „на континенту о томе спорило: да ли се кредит може назвати капиталом? У Инглеској нико данас више не разбира за овакве фине разлике. Кредит је, као што вели М. Шевалије, адитиван т. ј. сабирљив; — у временима доброг кредита продуктивна снага јача а у временима рђава кредита слаби“(¹). Кредит је онако и онолико исто продуктиван, као и пренос добара, јер овај скраћује простор а кредит уштеђује време. Колико год савршенија саобраћајна средства унапређују производњу, толико исто и уређен кредит. **Кредитом се шири и множи данас продуктивна моћ капитала**, и што је још важније, уређеним кредитом даје се могућност продуктивној примени и оне радне снаге, која би без њега или непродуктивно пропадала, или би била принуђена да у другога под најамницу служи. Организовањем кредита у хипотекарним, занатлијским, трговачким, сељачким и др. банкама пружа се данас и сељаку и занатлији и фабриканту и трговцу по јевтину цену потребан капитал на продуктивне цељи и с тога је данас кредит један од најважнијих чинилаца економног живота. **Кредит мобилише латентне капитале**, прибира их од оних, који их на расположењу лежећиве имају, те их даје даље на послугу свима онима, који их на продуктивне цељи потребују. Коме је пак све и у којој мери од користи то зависи од начина организације његове. Начелно се може само толико рећи да се степен продуктивне акције кредита мери приступношћу и јевтиноћом његовом. Што је шира, лакша и јевтинија услуга кредитних завода, тим је све благодетнији уплив њихов.

(¹) „Lombardstreet. Der Weltmarkt des Geldes“ von Walter Bagehot. Издање Holtzendorff — Beta. Leipzig 1874. стр. 67.

Једном речју организован продуктиван кредит демократише производњу.

Организовање кредита јавља се у установи и устројству банака, разумевајући под озим именом све кредитне заводе, почев од великих привилегованих народних банака па све до најмањих штедионица и позајмионица, а главни инструменти кредита јесу: упутнице, менице, чекови и банкноте. Већ посредством прва три кредитна облика могу се милијуни да прометну а да се новац с места не помери. Питање о томе који је medium cirkulans најкориснија и најпоузданија основа промета привредног назваше инглески економи питањем Currency-ја (или circulating-a) и овај је назив постао данас општа својина науке.

Ако је кредит, као што га Диринг згодно упоређује, нервни систем у модерном привредном организму друштвеном, онда је банка, а поглавито новчанична, средиште његово, мозак, јер је народна банка најважнији, централни орган кредита. Није нам у намери да у овој расправи излажемо организацију и рад банака по свима гранама делатности њихове, већ да нарочито осврнемо пажњу и испитамо основе и радњу — теорију и практику, — оних великих земаљских банака, које свој кредит у облику банкнота издају и које се с тога називљу новчаничним банкама. (Banques d' émission, Banks of issue, Zettelbanken). У народним новчаничним банкама прибира се кредит целе земље и на основу овако организованог кредита и повластице издавања нота, народна банка може и треба да буде меродавна у ширењу и јевтиноћи продуктивног кредита земаљског. На којој основи и којим путем оне могу најбоље да испуне ову важну економску улогу — то питање и јесте предмет и задаћа ове расправе.

Први, који је са научног гледишта нарочиту пажњу поклонио питању о установљењу једне велике земаљске нар.

банке, која свој кредит у облику банкнота издаје, и који је у одушевљеној вери у свемоћ кредитног новца нашао Француску да на њој своју теорију опроба, беше Џон Ло (John Law. рођ. у Единбургу 1671). За време бављења његова у Лондону би 1694 год. основана прва велика новчанична земаљска банка у модерном смислу — банка инглеска (Bank of England), а већ и израније он је имао прилике да посматра како шотске банке кредит у земљи подижу и шире и како њихове ноте потпуно заступају улогу новца. Меркатилни назори о новцу као поглавитом и битном представнику народног богатства владаху још тада у свој западној Јевропи и то га је још више наводило на мисао, да се вештачким умножењем новца, или боље рећи кредитног заменика металног новца, може да умножи нар. богатство и подигну финансије државне. Како нико није пророк у властитој земљи а како је француска монархија баш тада лебдила над ивицом финансијске прописати, то је францускоме народу, као и вазда, било суђено да ову нову папирну теорију Џ. Ло-а прво на себи огледа.

Већ на измаку 17 века премишљало се о преображају шотских банака и 1700. год. Џ. Ло био је већ потпуно „убеђен, да је он учинио једно огромно откриће у друштвеној науци“ ([1]) — нашао начин, да прогони из саобраћаја метал и да га сасвим замени кредитним новцем. Џ. Ло подноси шотском парламенту своје нове назоре о новцу у мемоару: „Considerations sur le numéraire et le commerce“. Металан новац је, вели он ту, оков који само спречава напредак друштва; прави новац будућности је папир. Цео свет тражи новца, сви га хоће, сви га требају а овамо нема га онолико, колико би га се хтело; а то само с тога, што

([1]) У збирци: „Economistes-financiers du XVIII-e siècle“. Скупљена дела Џона Ло-а. Издање Eugène-a Daire-a Paris 1843 стр. 457. (у историјској белешци).

је металан новац (златан и сребрн) редак и скуп. Међу тим новац је по његову мишљењу, а по оној старој класичној заблуди, договорна установа и као такав он је постао данас тиранин људски, од кога се друштво мора ослободити. И ништа лакше, но тако исто договором углавити, да ће се у размени као посредник и мерило вредности од сада примати новац од артије, и онда друштво неће никада више трпети оскудицу у новцу. Богате су, вели даље Џ. Ло, оне земље, у којима задоста новца има а сиромашне све оне, где је новац редак. Ништа међу тим у ствари није подесније да врши улогу новца од папира. Поред одлика, које у овом погледу имају и племенити метали, папир има још и ове, које метали немају: 1) лакше се броји и преноси; 2) материјал не кошта готово ништа, док се међу тим злато и сребро скупо добија; и 3) из истога разлога не извози се и тако понуда може увек да задовољи тражњу. И ова последња тачка је од врло велике важности, примећује нарочито Џ. Ло (стр. 441).

„Да би се интерес смањио, новац мора бити јевтинији, пабило то умножењем количине његове, или смањивањем тражње. Пре две стотине година интерес је био 10%, данас је 5% а понегде и 3%; али то није закон, који га је смањио, већ умножена количина новца од времена откровења Индија“ (¹).

Да се то постигне — новац умножи и интерес смањи — Џ. Ло предлаже оснивање једне велике средишне земаљске банке, која би пуштала у обрт новчанице са насилним курсом (дакле у ствари папиран новац) до суме, коју од прилике представља вредност земаља у народа; он је хтео дакле оно о чему по неки економисти још и данас сањају, а

(¹) J. Law: „Mémoire sur l' usage des monnaies“, у поменутом Е. Дер-овом издању, стр. 697.

то је, да вредност земаљских непокретности мобилише и у папирном новцу изрази. „Банке су“ вели Џ. Ло, „најбоље средство за умножење новца“ (¹). А у својим споменицама, управљеним на регента, херцега орлеанског, он вели даље: „кредити су потребни и корисни; они чине исте услуге и добра трговини, као кад би се и сама количина новца умножила“ (²). — „Банка је општи кредит, који је од ва́јде свима гранама државним, а поглавито трговини“ (³) и најзад тврди да са установом овакве једне банке „читав народ постаје као нека задруга трговаца, којој је банка краљевска заједничка каса и у којој се следствено сједињују све користи од трговања новцем и еспапима“ (⁴).

Са оваквим програмом Џ. Ло долази регенту херцегу Орлеанском баш у тренутку када се већ премишљало о проглашењу државног банкротства, јер Луј XIV. оставља после своје смрти, 1715 год. Француској у наслеђе поред већ помрчале славе још и државни дуг од преко две милијарде ливара; цео приход државни износаше међу тим једва 160 милијуна а исплата самих годишњих интереса на дуг државни близу 90 милијуна. 1716 год. Џ. Ло добија већ повластицу на оснивање једне приватне банке са капиталом од 6 мил. која ескontоваше трговинске папире, примаше оставе трговаца, исплаћиваше њихове упутнице и издаваше билете на доносиоца, које нико није био принуђен да прима. У скоро обрт банчиних билета достиже цифру од 60 мил. дакле 10 пута количину банчиног капитала. Успех беше брз и повољан. 1717. год Џ. Ло добија и повластицу на оснивање ко-

---

(¹) У истој збирци: J. Law: „Considérations sur le numéraire et le commerce“ стр. 489.

(²) Ло-ов први мемоар о банкама, стр. 554.

(³) У почетку другог мемоара, стр. 578.

(⁴) У другом његовом писму: „Sur le nouveau système des finances“, стр. 653.

мандитног друштва „Compagnie d' Occident“ за искључиво експлоатисање Лујизијане и у опште Мисисипских долина, које најзад узе на се име „индијске компаније“. Концем 1718. год. држава, увидевши леп успех у кредиту и огромну добит банке, умеша се у своју финансијску корист у послове њене и претвори је у „краљевску банку“; акционари бише исплаћени, држава постаде јемац банчиних билета и то би први и поглавити узрок пропасти. Оно истина Џ. Ло и сам је већ с почетка смерао на оснивање једне привилеговане земаљске новчаничне банке, која би била орган управе државне, примала све државне дохотке и исплаћивала дугове државне. Чим се једном напустила природна основа банкнота, а то је кредит њихов у публике, и прешло на то, да држава њеним ауторитетом одржава у течају банкноте, које по финансијској невољи издаваше, одмах је већ пад био неизбежан. Већ 1719. год. ноте достижу цифру од 110 милијуна динара, затим 640 мил. и најзад се пењу на — за оно доба чисто невероватну — суму од 2.696,400.000 дин. Настаде доба спекулација, обмањивања, ажиотаже, каквога ни пре ни после никад више свет видео није. Већ 1720. год. престаје исплаћивање банкнота, уводи им се насилан курс, па кад ни то не поможе, сведе им се најзад државним декретом вредност на половину. Систем Ло-ов руши се сасвим већ у течају 1720. год. и најзад $^{9}/_{21}$. марта 1722. г. две милијарде банчиних „papier-billet-a“ и две милијарде „papier-action-a“ индијске компаније немађаху више никакве вредности. Па ипак при свем том Џ. Ло не беше варалица, као што га често по том представљаху; он је искрено веровао у свој спасоносни систем вештачкога новца; већ концем 1720. год. он оставља Француску са сумом од 800 луjдора имовине и умире у крајњој сиротињи у Мљецима 1729. год. Пад Ло-ове банке задао је толики страх од папира, да за све време владе Луја XV нема више ни помена о оснивању какве нове банке.

Једва 1776. год. најзад основа се чисто трговинска банка под скромним именом „есконтне касе“ (caisse d' escompte), која беше претходница данашње „француске банке“.

Катастрофа Ло-ова система беше поучнија од многе теорије о банкама; она је излечила банкаре и финансисте једном за свагда од заблуде да папир сам собом може потпуно да заступи новац. Судбина Ло-ове банке осведочила је јасно да новац није конвенцијонална установа, већ да почива на реалној вредности племенитих метала. Њезин пак успех до конца 1718. г. показао је опет с друге стране да папирне билете банчине — банкноте — могу корисно да замене улогу новца и шта више да прошире продуктивну моћ новчаних капитала али само до извесних граница — донде, докле је и банка кадра, да своје банкноте, кад год јој се презентују, металном исплатом у јавном кредиту одржава. Ло није грешио кад је тврдио, да су богате све оне земље, у којима доста новца циркулише; само је он бркао дејство са узроком, гледајући у самом новчаном материјалу извор богатства и верујући, да се тај новчани материјал може по вољи да множи и тиме народ богати. Њему није било јасно, да је изобиље у новцу само једна природна последица снажне продуктивности земаљске. Скупо искуство, које је Француска стекла, оборило је једном за свагда заблудну теорију Ло-ову о вештачком новцу и јасно показало да банкноте могу бити само кредитан заступник новца и да банка вазда мора бити у стању, да свој папирни дуг редовно металом исплаћује. Ово је једна веома важна научна тековина, јер их је чак и после Ло-а било и има их понекад још и данас, који исто као и он вероваху, да би и вредност непокретних имања могла да послужи као залога папирног заменика новца, као што је то судбина асигната у великој револуцији француској још једном у пракСЦИ морала да опровргне.

Да видимо сада, како потоњи економски мисленици разумеваху установу и улогу банака и банкнота.

Оснивач нове либералне економне науке Адам Смит први је теоријски свео улогу банкнота на праву природну границу њихову. Он, који иначе у свом економном систему заступа начело неограничене слободе привредне делателности појединаца и народа, начело државног немешања у развој привредног живота друштвеног, — у питању издавања банчиних билета он препоручује највећу смотреност. Банкнота је упутница банке на себе саму, која се по виђењу исплаћује, један кредитан облик, који умерено употребљен корисно замењује новчане капитале, али чим се јачим издавањем пређу границе новчане потребе земаљске и кредит банке поремети, може да буде веома штетан и опасан. Да се послужимо његовим властитим речима: „кад грађани једне земље стеку уверење о имућности, поштењу и увиђавности једног банкара тако да му верују, да ће он увек бити кадар да своје папире и обавезе по виђењу исплаћује — ма колико их му се у један мах поднело — онда његове ноте курзирају као и новац од злата или сребра — саразмерно сигурности, која се има, да ће се у свако доба у новац претворити моћи“ (¹).

Он нам даље овако на просто представља улогу папира у народној привреди: „претпоставимо н. пр. да целокупна сума новца, која у једној земљи у извесно време циркулише, износи 1 милијун ф. ст. — суму која је довољна да обрће цео годишњи приход од земаља и рада народног. Узмимо сад да после извесног времена разне банке и банкари пусте у саобраћај својих билета на доносиоца до једног мили-

(¹) Ad. Smith: „Recherches sur la nature et les causes de la richesse des nations“ trad. de G. Garnier, 1859. T. II. књ. II. гл. II. „о новцу и банкама“, стр. 21.

јуна, остављајући у касама својим 200.000 ф. да са овом сумом одговарају на сва могућа потраживања: то ће сад бити у циркулацији 800.000 ф. у злату и сребру и 1. мил. у банчиним билетама, дакле свега 1,800.000 ф. које у металном новцу које у папиру. Пређе је дакле 1 мил. био довољан да обрће и дели међу потрошаче цео годишњи приход од земље и рада народног; овај приход не да се од једном умножити оваквим банкарским операцијама. Један милијун биће дакле ипак и од сада довољан да земаљски обрт посредује. Пошто је количина робе, која се продаје и купује, остала иста, биће довољна и иста количина новца да те продаје и куповине обавља. Канал циркулације, ако се смем послужити овим изразом, остаје исти, који је и пређе био. По нашој претпоставци 1. мил. био је довољан да га испуни. Све оно дакле, што се преко ове суме у тај канал пусти, не може у њему тећи, већ се мора прелити. По нашем примеру пуштено је у њ 1,800.000 ф.; има дакле 800.000 ф. који морају да се одлију, јер је то вишак преко оне суме новца, коју потребује циркулација дотичне земље“ (¹).

Кад год се дакле, по мишљењу Смитову, издавањем папирних сурогата новца саобраћај претовари, онда злато одлази на страну за набавку често сувишних и луксузних артикала а у земљи преостаје папир, који сад услед оскудице у злату пада према њему у цени и отуд онда дисажија банкнота. Према томе Смит поставља као правило, да целокупна сума новчаница свију врста не сме и не може без штете прекорачити крајњу границу праве новчане потребе земаљске, не сме прећи вредност златног и сребрног новца, који замењује, или који би иначе циркулисао кад не би било папира (²). Смит признаје, да се у томе никако не сме осла-

(¹) Ad. Smith, стр. 22.
(²) Смит, стр. 31.

њати на увиђавност самих банака, колико ће оне банкнота издати, јер банке врло често наилазе на мамац свога приватнога интереса, који их вуче да што је могуће више банкнота у обрт пуштају (¹). Новчанична банка може по самој природи посла свога давати кредите само на врло кратке рокове, ескontовати менице, које гласе најдуже на 92 дана. Она дакле никад не даје капитал потребан произвођачу или трговцу за неко подузеће, већ му само пружа ону суму, коју он касније и сам има да прима кад новац за своју робу добије; она је у првој линији дакле позвана да ескontује менице из трговачког портфеља. Зато она никад не може из своје готовине, која јој банкноте у кредиту држи, давати зајмове на хипотекарне залоге, нити се сме упуштати у привредне спекулације. Банка покреће из мртвила све оне лежећиве капитале, како у новцу тако и у еспапима, који би иначе бесплодни лежали, уноси их у производњу и промет добара, убрзава обрт њихов и пружа их најзад и у помоћ свима онима, који кредита потребују (²). То је велика заслуга њена, коју јој је већ Смит јасно обележио. Он нам представља улогу банака у овој класичној слици: „Злато и сребро, које у земљи једној циркулише, може се поредити са великим једним друмом, који и ако служи преносу свеколиког жита и хране на пијацу, ипак сам по себи не производи ни једно зрно жита и ни један биљни клас. Операције банчине, стварајући у неку руку, ако се смем послужити овом дрском метафором, неку врсту ваздушних друмова, дају народу могућности, да добар део својих великих земаљских путова претвори у добре паше и орнице и да тиме јако умножи годишњи приход од земље и рада. Међу тим ваља при свем том признати, да и ако

(¹) Смит, стр. 33.
(²) Смит, стр. 59.

се трговина и индустрија могу помоћу новца од папира знатно подићи, ипак лебдећи тако, ако смем рећи, на овим икаровским крилима, они никад нису онако осигурани у развићу своме, као кад се ослањају на чврсто земљиште злата и сребра“ (¹). На ово примећује Адолф Бланки: ова величанствена слика банкнотне циркулације израз је реалних економних факата, онаквих, какви нам се од педесет година на овамо јављају у историји Инглеске и сједињених држава. Никад се дубина Смитових погледа није сјајније показала, но у овој глави, из које су сви економисти црпли елементе за своје радове о банкама, не бацајући за то ни најмање у присенак назоре Смитове (²).

А. Смит заступа даље мисао да кредитан новац треба издавати само у већим сумама, јер се он онда ограничава на виши трговачки и индустријски саобраћај те у земљи остаје увек задосга злата и сребра. Иначе, ако се у малим комадима издаје, он осваја ситнији потрошачки промет и у случају најмање кризе јако је штетан, јер прогања из земље злато и сребро (³). Банка мора свакога тренутка бити готова, да своје ноте пуноважним новцем исплаћује, ако хоће да јој у јавном промету као и реалан новац важе. Све што се продаје или купује за папир, вели Смит, мора се продавати и куповати по исту цену као кад се и златом или сребром плаћа (⁴). То је први и најбитнији услов банкнотне циркулације. И у тој цељи Смит налази да све оне мере државне, које су кадре да осигурају папиру јавни кредит, нису никакво „ограничење природне слободе људске“ (⁵). Најважнија су му пак ова два услова: 1) да се стане на пут издавању ситних банкнота; и 2) састарати се да банка увек

(¹) Смит, стр. 59.
(²) У примедби, стр. 60.
(³) Стр. 63.
(⁴) Стр. 65.
(⁵) Стр. 64.

може по виђењу исплаћивати банкноте њене реалним новцем; — све остало, вели, може се пустити на слободу ([1]). Како да се овај други услов обезбеди и јесте најважније питање, јер од његова решења зависи рад и успех новчаничних банака.

Међу следбеницима Смитовскога правца најважније место у питању о банкама заузимље Давид Рикардо, најспекулативнији мисленик на пољу теоријске економије. Под притиском савремених му практичних питања у банци инглеској он је много дубље од Смита ушао у претрес теорије и практике новчаничних банака. Наиме 1819. год. Р. Пил подноси парламенту бил о поврату исплаћивања банкнота, које је услед ратних неприлика било обустављено још 1797 год. и парламенат се обраћа за мишљење дотадашњем ћуталици посланику Рикарду, који је том приликом први пут у парламенту као стручњак проговорио. То га је увело у борбу, поводом које је своје назоре и практичке предлоге изложио у низу брошира, у којима је сва тадања спорна питања расправљао, а своје основне погледе прибрао у свом потоњем главном економном спису: „начелима пол. економије и порезивања“. Услед дисажије банкнота и високе цене злата под владавином насилнога курса од 22 године, парламенат одређује комисију, која ће цело питање новчане циркулације земаљске, регулисање валуте, из основа проучити; и та комисија (Bullion Committee) долази до закључка да је једино услед сувишне емисије банкнота са насилним курсома уступила толика ажија металног новца (нарочито злата) и да у интересу реда и постојанства у новчаној циркулацији ваља већ једном укинути „bill of restriction“ од 1797 г. — све на основи Рикардових идеја и доказа ([2]).

([1]) Смит. стр. 73.

([2]) Oeuvres complètes de David Ricardo (collection des principaux économistes), Paris 1882. у расправи: „Reponse aux observations de M. Bosanquet стр. 420—496.

Рикардо је јасно појимао, да банкноте морају почивати чисто на кредиту; чим им се насилан курс даде, оне одмах престају бити кредитан новац земаљски и добијају карактер папирнога новца, који се силом саобраћају намеће и који је с тога штетан по народну привреду. Свака земља потребује извесну количину новца, сразмерну обрту њезином. Честа оскудица у новцу у земљи једној значи неповољан биланс, штетан загранични обрт, т. ј. јачи увоз но извоз производа; вештачко умножавање новчаног оруђа не може томе помоћи: оно има само то дејство, да цену новца обара у односу према свима осталим еспапима — новац губи своју вредност док остала роба у цени скаче. Издавање банкнота, које цигло на поверењу циркулишу, може и само већ да буде од штетних последица, нарочито у временима криза, ако само банка не би имала могућности, да тачно одговори обавезама њеним. Најопасније је пак умножавање новчаног оруђа издавањем папирног новца, јер тада сваки вишак преко новчане потребе земаљске подиже цене и одводи плем. метал на страну, што траје све дотле, док се год равнотежа не успостави. Зато Рикардо препоручује издавање крупнијих новчаница, како би се бар ситнији саобраћај земаљски сачувао од одлива металног новца. Висока цена метала увек је сигуран знак дисажије банкнота; Рикардо доказује, како количину емисије папира не треба ценити према висини интереса, већ према ажији злата. С тога он захтева да се у банци инглеској што пре поврати исплаћивање банкнота металом. „Искуство нам доказује“, вели он, „да је увек било злоупотреба, кад год је влада или банка добијала неограничену повластицу издавања банкнота“ (1).

Поред знатне користи, коју банка чини народној привреди, она може да буде и од велике штете, ако најопрез-

(1) У поменутим скупљеним списима: „Начела пол. економије и порезивања“ Гл. XXVII. стр. 293.

није не поступа са издавањем нота, јер, вели Рикардо, „нема система, који би могао стално обезбедити банке противу криза. Сама природа њихова доноси то собом, јер никада нема у банци и у земљи толико новца или плем. метала, да увек подмири тражњу капитала“ (1). Из банке се новчани капитали у толико више траже, у колико је добит њихова већа а интерес у банци мањи т. ј. у колико је већа разлика између профита на капитале и интереса, који се банци плаћа. А поглавита корист од банке и јесте у томе, што она дајући зајмове у банкнотама — ако се ове дуже у обрту задржавају — може по јевтинији интерес да кредитује, но што је иначе на новчаној пијаци земаљској.

Рикардови погледи на суштину и значај новчаничних банака пружају се начелно у истоме правцу, који је и Ад. Смит обележио. Да се послужимо властитим речима његовим јер су оне највернији израз назора његових. „Банка замењује“, вели Рикардо, „скупо оруђе циркулације једним оруђем, које ништа не кошта. Она нам дозвољава, да претворимо у продуктиван фонд плем. метале,који, ма да су саставни део земаљских капитала, ипак не даваху дотле већих добити. Смит сравњује корист од банке са оном коришћу, која би се имала, кад би се од једном наши друмови претворили у испаше или ораће земље а путови у ваздух дигли. Друмови, исто као и новац, веома су корисни, али по себи не доносе никаква дохотка“ (2).

Он види још једну даљу и замашнију корист од банкнота у томе што се вештим руковањем може баш у временима криза земља са њима корисно да послужи, као што нам је то касније најлепше осведочио рад француске банке у критичним тренутцима револуције 1848. год. „Међу ко-

(1) Стр. 295.
(2) „Le haut prix des lingots“ стр. 365.

растима, којима папирна циркулација надмаша металну, не долази на последње место она лакоћа, са којом се може да удешава количина њена према потребама трговине или ванредних прилика" (¹). Од брзине обрта банчиних капитала зависи поглавито успех банке, добит акционара, и у тој цељи није никако потребно умножавати капитал банчин. Јер банка је још у повоју, докле год мора искључиво са својим основним капиталом да ради; она треба вазда да има више повереног јој приватног капитала на расположењу (прив. депозита). Поуздан знак успеха једне банке тек је онда, кад има више поверених јој остава но ли новчаница у обрту. „Нити је потребе, нити је желети, вели Рикардо, да се банчин капитал умножава у цељи, да се само умножи добит банчиних удеоничара" (²). Јер, вели даље, ово умножење сасвим је без икаква уплива на сигурност, коју банка пружа. „Умножавање банчиног капитала нема другога дејства, до тога, да јој само да више могућности, да позајмљује владама и трговцима, што би иначе чинила из депозитних сума" (³).

Рикардо захтева као највеће јемство солиднога рада што чешће савесно изношење банчиних рачуна на јавност, што је двојако од потребе акционарима: прво да се увере о савесном руковању управе и друго, да редовно сазнају стање и развој банчиних послова. Кад год су банке посртале, обично су дуже времена пред тим прикривале биланс свој.

Његови практички предлози усвојени су у многоме у каснијим преображајима нар. банака. Тако нам изгледа као да је и сам толико хваљени особени систем устројства америчких банака заснован на овим речима Рикардовим: „Било

(¹) „De l'établissement d'une circulation monétaire" опет у скупљеним списима Рикардовим, стр. 535—6.

(²) Стр. 577.

(³) Стр. 578.

би потребно, да се публика заштити од могућих опасности тиме што би се све провинцијске банке обавезале, да у руке владе или нарочитих комисара положе гарантију у рентама државним и другим јавним папирима од вредности и то за сву суму издатих банкнота"([1]).

У своме „плану о установљењу народне банке" предлагао је да се издавање новчаница издвоји из инглеске банке и преда у руке петорици комисара под непосредним надзором парламента; држава да изда новчаница за сву суму државнога дуга од близу 15 милијуна ф. стерл. а у цељи одужења овога дуга, чиме би се уштедио годишњи интерес од 3%, и да се исплаћују по виђењу златом ([2]). Мисао ова у главноме усвојена је касније у знаменитом Пиловом акту од год. 1844. У својој теоријској економији пак изнео је и мисао, да би се могло узаконити и то, да банка може исплаћивати своје банкноте и у барама (неискованом плем. металу) а у цељи да се у временима кризе обузда навала замењивања банкнота звечећим новцем ([3]).

Да се зауставимо на овој тачци, јер након Смит-Рикардове теорије о банкама, која је положила научну основу банчиним питањима у нар. економији, погледи каснијих радника како на теоријским тако и на практичним питањима цепају се начелно у два супротна правца, који се још и до данас протежу. Ови разни погледи у питању практике новчаничних банака и банкнотне циркулације потичу из супротних теоријских назора о самој природи, улози и замашају новчане циркулације а нарочито из несугласице у питању Currency-ја: која је најцелисходнија, најсигурнија и најјевтинија новчана циркулација? Питање о природи и позиву

([1]) У поменутој расправи стр. 551.

([2]) „Plan pour l'établissement d'une banque nationale", стр. 651—664.

([3]) „Des principes de l'économie politique et de l'impôt", стр. 300.

новца у нар. привреди претходи наравно питању о банкнотама, као сурогату његову. Да се јасно разуме природа и карактер новчаница мора се пре свега бити на чисто са питањем о улози новца у привреди друштвеној.

Новац је, вели Стенли Џевонс([1]), у економској науци оно, што је квадратура круга у геометрији или вечно кретало у механици. Новац је данас најзгоднији и најомиљенији облик имовине, јер је свеопшта упутница свакога који га у рукама има на све са којима се у привредни саобраћај долази, јер се за њ најлакше у свако доба све што се хоће добити може, — па ипак зато новац није никако истоветан са богатством. Његова је улога да буде свеопшти посредник размене — медијум промета добара (medium circulans) и свеопште мерило вредности добара и услуга а да то обоје у исти мах буде он сам мора имати своје унутарње стварне вредности и према томе су племенити метали — већ са реткости и естетичних особина својих, — сасвим природним путем ушли као оруђе промета у употребу код свију народа, који су виши ступањ културе достигли. Метални новац није ни наметник, нити је опет ствар конвенције људске. Са проширеном потребом новца услед живљег саобраћаја и умножене производње дошло се на мисао да се зарад уштеде а на основи залоге или поверења могу корисно место новца употребити и извесни облици представника реалног новца — репрезентативан новац. Тако постадоше упутнице, менице, чекови, папиран новац и банкноте. Већ сам ситан новац (Billon), изазван потребом докусуривања, више је представник но ли прави носилац на њему назначене новчане вредности. Трагове репрезентативног новца налазимо већ у старих културних народа. Картагињани имађаху ко-

([1]) „La monnaie et le mécanisme de l' échange", par. W. Stanley Jevons, III-me édition Paris 1881. у предговору стр. VI.

маће бакра завијено у некакву данас непознату нам материју. У Кини већ 119. год. пр. Хр. налази се квадратно комаће пергамента; у 9 и 10 веку оптичу већ у велике упутнице на касу са жигом државним, а у 13 веку Марко Поло налази новчанице од дрвене коре са потписом цара и мандарина al pari са сребром, јер су се под смртном казном морале равноважно примати (1). Дионис тиранин сиракуски завео је био новац од цинка са насилним курсом. Византија у невољи имала је такође своје гвоздене тантузе као репрезентативан новац. Шта више док је још кожа животињска вршила улогу новца, већ се показивала тегоба плаћања целом кожом, већ се саобраћај међу сигурним, познатим лицима задовољавао парчадима кожа. Тако је по свој прилици постао и онај картагински новац. Татарски канови још у XIV. веку имађаху новчанице од бакра и артије, које издаваху по вољи, колико им је кад требало а замењивали су их новима, чим се старе поабају. На то лепо примећује Џевонс: „многи велики владаоци, цареви и краљеви, па по кадшто и саме републике подражаваху често великоме кану, трошећи свој новац од папира у изобиљу а често и преко сваке мере“ (2).

Шта је изазвало употребу репрезентативног новца? Пре свега несигурност при преносу металног новца, нарочито у средњем веку, кад није било уређеног поштанског саобраћаја и кад су и сама саобраћајна средства била веома лоша. Већи трговци депоноваху своје новчане капитале на важнијим пијацама код сигурних кућа те потираху

---

(1) Већ под монголском династијом количина папира беше се преумножила а под династијом Минг толико га је било, да се морала забрањивати употреба злата и сребра и да је према металном новцу стојао као 1000 : 1 исто као данас у Сен-Домингу. Наравна последица овакве злоупотребе беше банкротство и устук у XV. веку. У Џевонса стр. 162.

(2) Ст. Џевонс, стр. 166.

узајамне обавезе упутницама на депозите своје — вирманима. Тако постадоше најстарије депозитне — жиро-банке. Инглески трговци депоноваху у тако званој „лондонској кули“, но пошто Карло I. под видом зајма а у ствари на силу изузе из ње око 200.000 фун. трговци погубише сваку веру у државу и почеше поверавати оставе своје код златара, који им даваху признанице, тако зване „goldsmith's notes“ по прилици данашњих еспапница (вораната) и тај је обичај трајао све до времена Ад. Смита (1). Други узрок појави кредитног новца беше несигурност у стопи новчаној, јер су владаоци врло често ковали и прекивали новац са све мањом садржином плем. метала. С тога прве банке, да би трговачком саобраћају осигурале пуноважан новац, почеше уводити своје особене идеалне новчане јединице — баначни новац (тако звани bank-marco у Хамбургу а standard у Инглеској) у коме изражаваху стварну вредност ондашњих разноврсних несигурних сорти новца у међународном саобраћају. Банке даваху својим депонентима признанице, депозитне записе, у јединицама баначног новца, које курзираху као најпоузданији кредитни заступници новца. Најзад и сама тежина металног новца, скупоћа и незгода пошиљања његова нарочито у већим сумама, довела је трговачки свет на употребу репрезентативног, кредитног сурогата новца. Тако у прошлом веку у Вирџинији, док је дуван играо улогу новца, да се не би морало плаћати балама дувана, трговачки свет задовољавао се папирним упутницама. Под Катарином II. 1768 год. због незгодног ондашњег крупног новца руског уведоше се асигнати, који су због саме олакшице тако на цени били, да су дуго циркулисали са ажијом од $\frac{1}{4}\%$ (2). Што је пређе бивало са бакром, а за тим са

(1) Џевонс, стр. 165.

(2) Џевонс, стр. 165.

сребром, то је већ данас и са самим златом случај. Скупо је и заметно вршити већа и даља плаћања у злату. У лондонском „Clearing-house-у, овој установи за међусобно разрачунавање и потирање баначних обавеза, изврше се дневно плаћања у вредности од 20 мил. ф. ст. без икаква посредовања новца, што би, кад би се златом плаћало, изнело тежину од 157 тона, за пренос којих требало би 80 коњских снага. „Кад би“, вели Џевонс, „били данас принуђени, да се у размени служимо искључиво оруђем од реалне вредности, ми би већ морали узимати драго камење или какав метал далеко ређи и скупљи од злата“ (1). Још једна даља јака побуда за употребу новца-представника лежи у уштеди интереса па и самог капитала, — уштеди, која се постиже тиме, што се скуп материјал, као што је злато и сребро, замењује папиром. Тако дакле може данас организован јавни кредит у банкама да шири продуктивну моћ новчаних капитала. По рачуну Џевонсову новчаничне банке у Инглеској уштеђују на самом интересу од прилике $6\frac{1}{2}$ мил. ф. шотске $2\frac{2}{3}$ мил. а ирске преко 6 мил. „Тако је, вели Џевонс, издавање новчаница корисно по цео свет, само кад се њиме разложно и поштено руководи и поступа, али баш у овом питању о начину издавања и обезбеђења мишљења су за чудо подељена“ (2).

Прве банке у Италији и Холандској беху, као што видесмо, депозитне банке, које прибираху уштеде и тековине приватних привредника и отвараху им по њима текуће рачуне у књигама својим (конто-корент). Отуд се развише преписи, вирмани (virements de parties), узајамна потирања обавеза по књигама, као што се већ у велике радило у најстаријој млетачкој банци, установљеној у другој по-

(1) Стр. 166.

(2) Џевонс стр.167.

ловини 12. века, а касније нарочито у великој хамбуршкој жиро-банци. Друга услуга, коју, као што видесмо, чињаху испрва банке саобраћају, беше осигурање доброг новца, процењивањем разних несигурних сорти новца у идеалним банчиним новчаним јединицама. То је једна грана банака, која пониче из кредитног стабла. Друга грана беху ескontне банке, које се развише из сарафница, које даваху прво новац на залоге па доцније и ескontоваху трговинске ефекте, како им не би новац бесплодан лежао ([1]). Оваквих мењачница, које зајмове даваху, било је већ у староме свету — у Риму на форуму argentarii а у Грчкој трапезити; оне су мењале новце и примале депозите на чување а посредоваху и за државни рачун при ковању и пуштању новца у саобраћај. Депозитне банке спојише у току времена са депозитнима и ескontне радње; из депозита на чување развише се понајлак депозити на употребу. Уз депозитовање као пасивну радњу придође дакле ескontовање као активна радња баначна. Банкноте су пак постале из депозитних записа које банке прво издаваху само својим депонентима да се са њима по потреби у плаћању послуже. Већ је у старих Римљана било тако званог рецепта (receptum) т. ј. обећања, да ће се имаоцу његовом извесна сума платити или извесна ствар предати извеснога дана. То истина још не беше банкнота, јер се није плаћала по виђењу нити је гласила на доносиоца, али већ један облик кредитне циркулације, као год што изгледа по неким местима из класичких писаца да је било и неког облика меница; упутница пак, као наредба једнога другоме, да у његово име извесну суму исплати неком трећем лицу, које он назначи, било је већ у употреби (и то се зваше permutatio). У старом свету приватна лица вршила

([1]) Од клупа (banco) ових мењачница постаде и назив банка а како су прве овакве радње у средњем веку у Ломбардији поникле, то се и давање новца на залоге назва ломбардовањем.

су позиве банака, али правих банака још није било. Тек у другој половини 12 века, а нарочито од почетка 17 века, поникоше нарочите установе — банке, — које прво играху улогу депозитара, затим есконтоваху а из спајања ових послова потече најзад и издавање банкнота. Прва је стокхолмска банка (основана 1668.) почела својим повериоцима давати такве реценисе, који су у Шведској као новац курзирали; — то беше први несавршен облик, клица банкнота. Банкноте, чим су једном ушле у употребу, у брзо су се одомаћиле и прошириле по целом културном свету, јер оне беху понајзгоднији и најсавршенији облик кредитне замене новца. Сви остали трговински ефекти не могу никад своје важење проширити на цело друштво а из два узрока: 1) што им је рок исплате одређен, тако да ималац не може да их у новац претвори кад год му затреба; и 2) сви остали папири морају се при плаћању преносити на другога — индосирати а сваки индосанат зна при томе врло добро колико ризикује нарочито кад потписнике не познаје. Банкноте се пак не преносе и плаћају се одмах по виђењу доносиоцу, и то је оно што им даје карактер новца par excellence. Као што је потреба трговине створила меницу, тако је дакле исто и банка створила чекове и банкноте.

Разни ступњи, на којима стоји привреда народа, потребују не само разне количине новца, потребне за обављање промета земаљског, већ и разан размер појединих сорти новца. Према различној имућности не само разних народа већ и самих разних класа у једном и истом друштву, разне сорте новца у различној количини подмирују потребе промета њихова: у сиромашнијих народа и кругова друштвених циркулише махом поред ситнога новца поглавито сребро, док је у имућнијих злато прави новац, којим се плаћа. У народа на нижем ступњу развитка коже, шкољке, стока и други предмети вршили су и врше по где

где још и данас улогу новца; у прва времена гвожђе (гвоздене шипке — оболи) у Лакедемоњана а бакар (фунта бакра — as) у Римљана беше новац земаљски. Сребро и злато улазе као новац у саобраћај тек са јачим развитком нар. привреде. Кредитни пак представници као замена металног новца јављају се тек у позније доба са ширим развојем кредитног саобраћаја. Прво се јављају упутнице, из њих се развијају менице као трговачки новац па тек у најновије доба почињу се јављати најсавршенији облици кредитне замене новца: папиран новац, банкноте и чекови.

Пре но што уђемо у ближе излагање теорије и практике новчаничних банака морамо претходно утврдити прави појам и определити природу и улогу банкнота. Банке и по потреби, која је изазвала постанак њихов и по савременом позиву своме, нису ништа друго до заводи, који на основу прибраних приватних капитала кредит узимају у цељи да га даље дају, новчана средишта, у којима се приватан растурен кредит прикупља, организује и учвршћује, да тако организован изађе пред привредни свет, те да му послужи јевтинијим кредитом, но што би га овај иначе добити могао. Банке, као што их Маклиод на кратко опредељује, нису ништа друго, до заводи који тргују са кредитом. А најсавршенији и најкомпликованији облик банака су новчаничне банке, које на основи организованог приватног кредита земаљског излазе пред публику са јавним кредитом у облику банкнота. Банкноте су са своје стране просте упутнице банке на саму себе, које све дотле као замена реалног новца циркулисати могу, докле год постоји вера, да је банка у стању, да их у свако доба, кад год јој се поднесу, пуноважним звечећим новцем исплаћује. Банкнота је дакле проста обавеза банке, да ће суму новца на њој назначену платити доносиоцу, кад год јој се затражи, једном речју упутница на новац, која се по виђењу исплатити

мора, па ма у чијим се рукама задесила. Она не носи имаоцу интереса и према томе никад се не есконтује. Банкнота је дакле чисто кредитан новац. Она је као оно ватра, која се врло корисно употребљује, али која ијоле преко мере примењена сажиже и уништује тековине људске. Модерни Прометеј, а то је развитак јавнога кредита, скинуо ју је с неба и унео у цивилизована друштва да покреће радиност и културу али вазда у границама разумне и опрезне употребе. Чим се мера прегони, она оставља за собом пустош и невољу.

Као кредитна упутница банчина банкнота је у неколико сродна са чеком, с том разликом, што банкноту издаје банка а чек поверилац њезин, што чек не може да циркулише као новац, јер се мора у брзо да презентује на исплату и најзад шта чек не гласи на округле новчане суме, као што је то код банкнота случај. „Банкнота је, као што ју просто и кратко опредељује Курсел-Сенеј, обећање, да ће се извесна сума платити доносиоцу по виђењу“ (1).

Издавање банкнота није никакво издавање новца, као што то Џ. Ло замишљаше и као што по неки и данас још погрешно сматрају, већ само један особени облик зајма. Новац од плем. метала је еспап, који има своју властиту унутарњу стварну вредност, која потиче из реткости, корисности и тегобе набавке плем. метала, па било да се овај у земаљским рудницима вади или да се производима земаљским са стране добавља, — дакле из природних препона, које се радом народним морају да савладају. Смањите звечећем новцу тежину или финоћу његову и он одмах опада у вредности његовој; мерило вредности постаје краће. Плем. метал користан је као подесан материјал за наките,

(1) J. G. Courcelle Seneuil: „Traité théorique et pratique des opérations de banque“. Paris, 1853. стр. 99.

реалну вредност даје му реткост његова а особине трајашности и дељивости његове чине га најзгоднијим новчаним материјалом — па ипак новац није исто што и тековина народна, он је само најзгоднији израз и представник њезин у промету добара. Право богатство лежи у радним способностима народним; количина произведених по опстанак људски корисних добара јесте мерило ове продуктивности, а новац је само прометник и израз узајамних односа вредности економских добара. Без средстава за живот или без могућности набавке њихове у другога поред све имовине у злату и сребру могло би се умирати од глади, као што је то већ Аристотело јасно представио у класичкој басни о Мидасу, коме су богови саслушали грамзиву жељу, те му се све у злато претварало, чега се год дотицао и који је баш с тога и пропадао са оскудице. Само што и Аристотело греши, кад из тога изводи, да је новац договорна установа, да он сам по себи нема никакве вредности, већ да сва вредност његова почива искључиво на закону (¹). Без јаче производње и живљега саобраћаја новац нити има праве вредности своје, нити у земљи остаје, па ма се и лакше добијао, као што то најбоље показује пример Шпаније по отварању америчких рудника. Богати су одиста они народи, који више новца имају, али не онда, кад га случајно добију, већ кад га продуктивном снагом својом стално у земљу привлаче. Јевтин новац и брз и лак промет његов знак су снажне привреде народне. Са новцем је као оно са саобраћајним средствима, колима и бродовима; услуга њихова не цени се толико по броју и тежини колико по количини обрта т. ј. по маси промета, коју обављају. Плем. метал извојевао је себи свуда улогу новца по природним одликама и реалној понајсталнијој вредности својој; оруђе промета постао је по подесним

(¹) Aristote: La politique, trad. de Champagne. Paris 1843. књ. I. стр. 26.

особинама својим али мерило вредности једино по стварној вредности његовој. Сурогати његови могу бити оруђе промета, али мерило цена само као заступници његови и зато морају, ако хоће у саобраћају да важе, гласити на јединице реалног металног новца [1]. Банкноте нису никакво мерило вредности; оне то могу бити само у толико, у колико с већом сигурношћу као упутнице на реалан новац гласе. На питање колико новца потребује једна земља, једва ли је могуће и приближно тачно одговорити. Према броју и густини људства, његовој имућности, радиности, саобраћају, брзини промета и најзад према висини цена и проширености кредитовања одређује се свакој земљи сама собом она количина новца, која потребе земаљског саобраћаја има да подмири. Херцка рачуна новчану потребу једне земље на највише $^1/_{10}$ народног дохотка а у Француској опет до 3% вредности непокретних имања земаљских. Колико ће земља засићена бити новцем, зависи од продуктивне снаге народне, од карактера заграничног обрта земаљског, а каквим ће пак новцем снабдевена бити, то зависи данас од државне управе, која је баш у интересу поретка и сигурности у валути регал новца у своје руке узела. Држава је дакле дужна да према потреби саобраћаја доста доброг новца скује и у тој цељи је најбоље кад право ковања златног новца у државној ковници приватнима на слободу остави. Новац као и вода, вели Ст. Џевонс, треба сам себи да регулише ниво свој. „Нема земље, у којој се врло често није свет тужио, како је оскудица у новцу и како би га ваљало имати више. Сва зла, од којих се пати: малаксалост трговине, падање цена, опадање јавног дохотка, сиромаштво народа, оскудица зараде, политичко незадовољство, банкротства и панике, све се то приписивало оскудици новца;

([1]) Dr. Adolph Wagner: „Beiträge zur Lehre von den Banken“. Leipzig 1857. стр. 35.

лек, који се пређе тражио, беше ковање новца, а данас се тај лек обично мисли да нађе у јачој емисији банкнота" ([1]). Међу тим јачим ковањем и самог металног новца не да се стално умножити богатство народно, јер при напрасном вештачком множењу новца не постиже се ништа више до скакање цена свију осталих добара и према томе релативно опадање новчане вредности. Новац се дакле у једној земљи не може преко потребе промета земаљског умножити а да у цени не падне.

Кад је то тако са плем. металом, који сам своје стварне вредности има, онда је појамно, да је то још у далеко већој мери код папира случај. Јер, као што видесмо, банкнота је само кредитан заступник металног новца, једна обавеза плаћања, која сама по себи никакве вредности нема. Издавањем новчаница, као сурогата металног новца, још се мање дакле може постојано да умножи новчани капитал народни. Па ипак Сисмонди иде и сувише далеко кад за банкноте каже, да су оне као оно некадашњи кинески топови од шарена папира, који у фигури представљају импозантну артиљерију, само што ова одказује услугу баш онда кад је најпотребнија. Банкноте могу да прошире услуге новчаних капитала, али само донекле и то на темељу доброга кредита, који је условљен продуктивношћу земаљском.

Код новца од плем. метала а нарочито код златнога врло је ретка појава да га је одвише, да једино усљед његова преумножења цене добара скачу. Такав је случај код злата наступао само привремено после открића калифорнијских и у новије доба аустралијских рудника. Код сребра је то већ чешће случај; сребро је у опште према злату све до данас стално у цени падало, што је најзад и пореметило биметалистичку латинску новчану унију; а то је већ најбоља

([1]) St. Jevons: La monnaie, стр. 278 и 273.

и довољна сведоџба, да је злато у вредности својој понајпостојанији новчани материјал. Али код новчанице, и то не само папирнога новца, који се под насилним курсом издаје већ и код банкнота, које се златом исплаћују, сувишно издавање и услед њега поремећај привредних односа врло је честа појава у животу модерних културних народа. Сувишна емисија папира, ако није плод финансијске невоље државне, долази обично од збрке појмова новца и капитала која влада не само у маси, већ врло често и у књижевника од гласа, који у економним питањима хоће по здравој памети да суде([1]). Капитали у економским добрима а тако исто и новчани капитали као представници њихови у промету могу се умножити само умноженом производњом; новац од метала, у колико је по корисности и реткости његовој носилац стварне економске вредности, и сам је саставни део капитала земаљских — новчани капитал. Па и ако метални новац сам по себи није, као што горе рекосмо, никакво економско богатство, јер не подмирује потребе опстанка људског([2]), ипак је по одличним особинама његовим бар носилац пијачне вредности и као такав природан новац свију културних народа, који се свуда радо прима ако је само пуноважан т. ј. ако је метална или реална вредност што ближа номиналној вредности његовој. Међу тим банкнота није ни једно ни друго — нити је неко економно добро нити има у себи какве стварне вредности, већ је прост кредитан за-

---

([1]) Тако н. пр. познати песник и историчар Alph. de Lamartine у својој „Историји жирондиста“ говорећи о асигнатима за време велике револуције охоло примећује, да „новац, ма шта говорили економичари, нема друге вредности, до вредност конвенције, која га је створила и кредита, који ужива“. Histoire des Girondins Paris 1882. Tome IV. стр. 145—6.

([2]) Мишел Шевалије је лепо рекао, да би злата могло комотно са земље нестати без икакве штете по цивилизацију, док би међу тим нестанак гвожђа била несрећа за човечанство.

ступник новчаних капитала земаљских. Док не беше новчаница, свет, ма колико жудео за новцем, није га могао никада сувише имати, јер га је ваљало плаћати производима рада народног; граница новчаних капитала одређивала се за сваку земљу сама собом према привлачној економној снази — према продуктивности земаљској. Од како се пак у свет јавише новчанице и својом практичном корисношћу проширише, многи звани и незвани, да у овим питањима суде, падаху и падају по кашто и данас још у заблуду модерног меркантилизма, који је далеко опаснији од старога, јер овај почиваше бар на вери, да се народи могу да богате звечећим новцем, док данашњи новчанички меркантилизам почива на вери у папиру. Јер и издавачи и тражиоци банкнота налазе свога привременог варљивог рачуна у што већој емисији, — банке и банкари да што више ућаре а новчани спекуланти и сумњиви подузетници да што лакше и јевтиније до новчаних капитала дођу. За време све то иде глатко и лепо, али чим се емисијом папира крајња граница новчане потребе земаљске прекорачи, одмах звечећи новац одилази у плаћања на страну а у земљи преостаје папир; реалан новац све се јаче тражи а теже добија и услед тога наступа дисажија папира. Цена металног новца као и свију других добара скаче у куповању за папир, а докле то скакање може да иде, најбоље нам сведоче асигнати за време револуције, када је фунта масла у папиру коштала 500 франака. Асигнати беху као нека средина између новчаница и папирног новца, имађаху насилан курс а овамо опет беху покривени конфискованим непокретним добрима народним. Кад год земља услед јаке емисије новчаница а слабог извоза земаљског оскудева у звечећем новцу, одмах га наравно и у касама банчиним нестаје и поремећен природан економски однос свети се грчевитим преломима, тако званим баначним или папирним кризама, које народ, а нарочито нижи и сре-

дњи слој његов, обично најскупље коштају. Несретне последице криза далеко надмашају све оне привидне користи, које се у привремено јевтинијем новчаном капиталу имађаху од емисије банкнота. Оскудица у новчаним капиталима и скупоћа интереса, која кризу обележава, далеко је тежа и убијственија, а губитак земље и државе на самој ажији премаша далеко све раније користи.

Еластичност кредита, на коме се једино оснива ширење новчаних капитала путем емисије, има дакле својих одређених граница, преко којих се не може више растегнути а да се не прекине. Кредитним новцем шири се функција новчаних капитала, али само донде докле то природна основа радиности и кредита земаљског допушта. Ако обарање интереса, у колико се постигло умноженом циркулацијом нота, није праћено ширењем производње и извоза земаљског, онда се оваквим вештачким, насилним и неприродним умножењем новчаног представника неумножених стварних капитала земаљских постиже само дискредитовање новчаница на још већу штету нар. привреде, и ништа више. Повишене цене осталих добара изазивљу само појачан увоз страних производа, што траје све донде, док одливом металног новца за куповину њихову са стране, не остане земљи папир, који сад у толико више у цени пада, у колико је емисија његова више премашила ниво природне новчане потребе земаљске. Јер новчанице као и папиран новац по природној ограниченој улози кружења њихова само у оквиру земље или области, на рачун чијега се кредита и издају, врло тешко и само по изузетку прелазе границе земаљске, да се у толико брже натраг врате; при јачој емисији домаћи производи плаћају се са стране папиром а за набавке са стране извлачи се из земље злато и тако се на овај начин природан процес свети сваком неприродном извештаченом поремећају привредних односа. Иначе код тога не би било, онда би, као што је још Фихте

приметно, држава једна могла да начини новцем све што хоће, па би тим својим вештачким новцем могла да пљачка све околне земље не производећи у ствари никакве економске вредности. Једном речју новац или мора сам своју унутарњу вредност имати или, као сурогат новца, може само у онолико циркулисати, у колико то новчани капацитет земље и кредит издавача дозвољава. „Чврст темељ злата и сребра мора вазда остати ослонац производњи и промету добара; папир их може корисно допуњавати само тако, ако се увек на захтев буде размењивао металним новцем“(1). Папирна циркулација је дакле једна извештачена кредитна грађевина, која се све дотле корисно држи, догод се сразмера њена према металној основи, на којој почива, не поремети. Она је као оно мост, који има свој одређени распон, који се не да прећи; тумбаси, на којима мост лежи, јесу у овом случају метална залога банчина и богата метална циркулација земаљска; ако се из претеране тежње за уштедом стубови преко мере размакну, мост се руши; — исто тако и код банкнота: ако метални стубови попусте, цела кредитна конструкција пада и под рушевинама својим сарањује све оне, који су је својим нејаким леђима хтели да подупру.

В р е д н о с т н о в ч а н и х ј е д и н и ц а с т о ј и у о б р н у т о ј с р а з м е р и с а к о л и ч и н о м њ и х о в о м, а пошто новац као јединица мере свију других економских вредности треба да је сам што сталнији у стварној вредности својој, то и препоне, које сметају добивању његовом, морају бити што је могуће постојаније; иначе, где је год олако умножити га, ту он не може имати ове битне новчане особине; папир као заменик новца чисто је резултат кредита. Умножење реалних новчаних капитала може се постићи само умноженом радиношћу народном а тиме и постојано обарање интереса

(1) M. L. Wolowski: „La question des banques“. Paris 1864. стр. 29.

као цене за послугу туђих новчаних капитила. Сваки напредак у радиности, свако упрошћење производње уштеђује капитале и чини их све приступнијима; само тако може се и интерес смањити. Позната је она на први поглед привидно парадоксна истина да се новчани капитали прибирају највише баш на оним пијацама, где је интерес најнижи, јер је ту најбржа и најсигурнија репродукција капитала, јер је ту најпродуктивнија улога њихова. Од успешности производње народне, брзине, лакоће и сигурности, којом се капитали репродукују и најзад од количине понуде новчаних капитала зависи висина интереса. Вештачким кредитним ширењем новчаних капитала може се донекле корисно дејствовати на спуштање интереса земаљског; што је год кредит организованији тим ће и интерес све постојаније нижи бити али стално обарање интереса може се постићи само успешнијом производњом народном, која јачом привлачном снагом новчане капитале на пијаци држи. И у таквоме случају никад пијаца не може бити претоварена новчаним капиталом, или, ближе опредељено, пуноважним златним новцем као што може да буде претоварена сребром, билоном или папиром, јер у колико је год производња бржа и јевтинија, у толико је и потрошња све шира; средњи ниво живота друштвеног (standard of life) подиже се на више — благостање и богатство се шире.

У досадањем току ове расправе ми смо већ довољно обележили чисто кредитну природу банкнота за разлику од папирнога новца, који се не уплаћује и оптиче под насилним курсом и који је као такав само један облик привременог дуга државног (dette flottante) који се само у врло ограниченој мери и при јаком кредиту државном може да употреби. Папирни новац издаје се у плаћањима а банкнота у зајмовима. „Банкнота се, вели Бодрилар, битно разликује од новца, јер она није ништа друго, до просто обећање,

толико удаљено од злата и сребра, колико је и највећа вероватноћа удаљена од апсолутне сигурности. И ако се метални новац и банкноте зближују, ипак се никад не могу сасвим смешати, ма колико да их у практици добра управа банчина готово идентификује" ([1]). Никад папир не може сасвим заступити улогу реалног новца, пошто је он сам, као што га француски економи згодно називљу, претпостављено злато (or supposé). Даље смо, колико нам то простор и потреба ове расправе допушта, обележили особине и природу новца, чију улогу банкнота као кредитни сурогат има да заступи. Констатовали смо, да свака земља потребује и сноси само извесну количину новца, ону, која одговара њезиној продуктивности и потреби обрта земаљског. Множење новца у земљи другим путем сем производње народне може само да обори вредност дотичне сорте новца; а то појевтињење новчаног оруђа не потиче у самој ствари толико услед јаче понуде колико услед умножене тражбине еспапа, дакле веће куповне моћи, која услед напрасно умножене количине новца наступа ([2]). После ових општих теоријских погледа да пријемо сада ближе проматрању емисије новчаничних банака, да испитамо дејства банкнота на привреду народну и методе, којима их банке у кредиту одржавају.

Новчаничне банке пуштају своје банкноте у обрт највише путем ескontовања меница; дајући зајмове оне их у исти мах и саме чине у публике, која њихове банкноте у рукама држи и то за све оно време, за које се банкноте у течају одржавају. Ова јединствена појава обостраног, узајамног кредитовања између банке и публике врло је значајна и заслужује по особености својој нарочите пажње. Банкнота је соло-меница банчина a vista без рока и преноса, упутница

([1]) Baudrillart: „Manuel d' économie politique". V-то изд. Paris 1883 стр. 313—314.

([2]) Ph. Geyer: „Theorie und Praxis des Zettelbankwesens". стр 93.

на реалан новац, који се у банчиној каси као лежећива залога претпоставља. Банка чини зајам публици али у исти мах и сама у публике узајмљује, не дајући јој зајмове у реалном новцу већ у кредитним упутницама, које по виђењу исплаћује. Банка ескионтује трговачке ефекте у властитим обавезницама; од подносилаца ефеката на ескионтовање она наплаћује интерес (interusurium) — дисконт до рока исплате њихове, али у исти мах ескионтујући их банкнотама у место новцем она и сама узимље кредит у публике, која се њеним новчаницама служи. Док банка од њених дужника наплаћује интерес дотле она као дужник новчаних сума, у банкнотама представљеним, не плаћа са своје стране публици никакав интерес за оно време које протече између емисије и поврата банкнота на замену звечећим новцем и у колико је то време оптицања банкнота дуже, у толико је банка све више у стању да по далеко нижи интерес ескионтује, но што то могу да чине приватни банкари или банке другога рода. Колико ће пак дуго банкноте оптицати, то зависи од продуктивности и одговарајућег стања новчаних пијаца земаљских, од кредита банке као и од величине саме банкноте. То је она важна особина, која лежи у привилегији издавања нота и која ју чини корисном по банку, којој се даје. Тако дакле ескионтовање меница и емисија нота стоје у најтешњој вези; у замену за трговачке менице банке дају своје ноте у место новца и зато могу да кредитују по нижи интерес од обичнога, јер дајући зајмове и саме их у исти мах чине у привредннога света. И са тога гледишта Леон Сеј називље банкноту најпростијом трговачком облигацијом, која не замењује толико новац, колико саме трговинске ефекте који би се иначе врло тешко прометали (¹). Овакво тума-

(¹) Léon Say: „Dictionnaire des finances". Paris 1884. 3-ћи fascicule. стр. 297. На истом погрешном гледишту стоји и Коклен кад тврди да је банкнота трговачка облигација и ништа

чење наводи међу тим врло лако на странпутицу, на коју и данас наилазе још сви они, који емисију банкнота сматрају као једну просту трговачку кредитну операцију чисто приватне економске природе, док у самој ствари банкнота није ни чек ни меница, већ кредитан новац, којим се трговински ефекти есконтују и кад се то вазда јасно пред очима има, онда је очевидно, да је банкнота по самој природи и улози њеној сасвим на против један предмет од општег народно-економског значаја. „Издавање банкнота", вели сасвим умесно Ст. Џевонс, „сроднији је са ковањем новца, но ли са обичном трговачком операцијом вучења меница"([1]).

Издавање новчаница корисно је по народну привреду већ са тога што уштеђује абање оне суме металнога новца, коју у циркулацији заступа а то вазда далеко надмаша трошкове око израде новчаница. Ово није незнатна корист; јер по опажањима учињеним у Инглеској златан новац изгуби самим абањем у току 20 година близу $^{2}/_{3}$‰ тежине своје; трошкови прекивања износе $^{1}/_{3}$‰ и тако целокупан губитак кроз 20 година износи од прилике 1‰ — годишње $^{1}/_{20}$‰ ([2]). Мак-Кулок рачуна опет годишње абање на $^{1}/_{200}$ а Тук-Њумерч на $^{1}/_{4}$‰ металног новца у обрту, док је међу тим шведска новчана комисија од год. 1869 ову штету од абања срачунала чак на 60 мил. динара годишње код злата а 92 мил. дин. код сребра ([3]). Код банкнота је и мања бојазан од штете у случају губитка њихова, јер се изгубљене банкноте

више". Charles Coquelin: »Le crédit et les banques". 3-me edt. Paris, 1876, стр. 53.

([1]) St. Jevons, стр. 260. Менице не замењују у многоме улогу новца, јер су, вели он даље, „више еспап, који се за новац купује и продаје" (стр. 276).

([2]) Ernst Seyd: „Die wahren Grundsätze des Banknotenwesens". Leipzig 1875, стр. 10.

([3]) Ottomar Haupt: „Währungspolitik und Münzstatistik" Berlin. 1884. стр. 8.

могу огласити за неважеће ако се само серије и бројеви њихови прибележени имају. Међу тим далеко су важније оне користи, које народна привреда од употребе банкнота има. Ту пре свега долази велика олакшица у плаћању и пошиљању, огромна уштеда у времену и трошковима, која се постиже тиме, што се не мора звечећим новцем да плаћа. Затим велика услуга привреди земаљској лежи и у томе што се путем вештог руковања са емисијом банкнота може иначе моћна земаљска производња под ванредним приликама много да помогне јачим пуштањем кредитних капитала новчаних. Француска банка у моментима политичких криза (као н. пр. 1848 год.), када се са бојазни од несигурности приватни новчани капитали повукоше и услед тога кредит стеже, показала је најбоље делом, од колике је користи по земљу нар. банка у оваквим тренутцима. Јер новац је, као што га још Давид Јуме упоређује, у привредном механизму оно, што је уље у парној махини; он олакшава промет добара, одржава цео земаљски и заграничии саобраћај; цео привредни механизам кочи се кад му задоста новца на руци нема. Али је новац још и више: он је у данашњој привреди и сам један важан саставни део привредног механизма, најтечнији део капитала земаљског. Најзад за саму банку велика корист, која је чешће и мами на све јачу емисију, лежи у већ поменутој уштеди интереса на сву ону суму новчаница у обрту, која преостаје „по одбитку оне количине плем. метала, коју банка мора да држи као залогу, којом ће свакога часа, кад год се то од ње затражи, да одговори евентуалној замени“ ([1]). А тај интерес банка ужива на основу тога, што су њене новчанице представљене меницама у портфељу, које су нов-

([1]) J. B. Say: „Cours complet d' économie politique pratique“. III. édition. Paris 1882. Tome I. стр. 464.

чаницама купљене и које интерес носе, јер примајући их банка је већ унапред одбила есконт свој. У томе лежи добит и превага новчаничних банака. Ернст Сајд, као признат стручњак у практици банака, налази ова три разлога који оправдавају издавање потпуно непокривених нота:

„1) као накнада трошкова око емисије;

2) као накнада за одлив металне готовине; и

3) као накнада за привремено проширење циркулације“ (¹).

Колика је корист од добро уређене банкнотне циркулације најбоље сведочи овај факат из практике инглеске банке. Обично се узимље, да се при развијеној емисији само десети део баначних плаћања врши путем монете. Код инглеске банке ова је корист још далеко већа, јер уње звечећи новац посредује једва 3% целокупног обрта њезиног. Новчани капитал проширује се и уштеђује дакле са 97% и ставља промету на расположење. Ето колико новчаничне банке могу да умноже продуктивну функцију новчаних капитала (¹) Државе увидеше брзо ову огромну корист од права емисије и у финансијској невољи уплетоше се на штету банчиног кредита и правилног развоја кредитне циркулације новчане, дижући зајмове у банке а давајући им у замену поред својих папира све шире право емисије а по потреби и увођење насилног курса. Тако су своје данашње облике и добиле све велике привилеговане народне банке.

(¹) Ernst Seyd: Banknotenwesen, стр. 30. Сајд разликује три врсте или боље рећи три могућности папира: 1) непокривен; је папирни новац; 2) потпуно металом покривен папир био би просто само заступник металног новца и ништа више; 3) делом покривен папир јесте банкнота (новчаница) која средину између ове две крајњости држи; колико ће пак делом банкноте покривене бити то зависи од стања јавног и банчиног кредита.

(²) Léon Say: Dictionnaire des finances, стр. 296.

Банкнотна циркулација одиста је корисна — само је сада питање, кад ова корист прелази у штету? Одвише папира у течају дејствује исто као и ковање или уношење калп-новца, јер се њиме прогања добар пуноважан новац из саобраћаја, коме се сад почиње у земљи ажија плаћати — већ према ономе простом и познатом Грешемовом закону, по коме увек лош новац протерује добар новац из саобраћаја. Ово у најјачој мери важи код папирног новца али тако исто и код банкнота чим се само прегони мера новчаног капацитета земаљског. Вредност кредитноме новцу исто као и металноме одређује у последњој линији количина његова. Ако се новчана циркулација неприродним путем умножи, цене скачу, па између осталога на првом месту и цене свију златних и сребрних ствари. „Унција израђеног злата“, вели Џ. Ст. Мил, „биће сада скупља од унције златнога новца“ и с тога се златан новац повлачи и претапа све дотле „догод се сума новца у обрту извлачењем злата за онолико не сведе, за колико је издавањем папирног новца умножена“ (¹). Овај процес повлачења пуноважног новца врши се још брже у земљама економски зависнима, које јаке трговачке обавезе плаћања на страни имају. Златан новац одлази на страну а у земљи остаје папир, који сад мора да му плаћа ажију на грдну штету целокупног и народног и државног газдинства. Док још овај одлив металног новца из земље траје, дотле је, вели Мил, дејство папира у суштини једно и исто, па био он уплатив (дакле банкнота) или неуплатив (папирни новац). Тек кад се племенити метал сасвим из саобраћаја истисне, показује се битна разлика између једног и другог папира. Јер док се банкнота исплаћује, може се још по потреби и добити металнога

(¹) John Stuart Mill: „Grundsätze der politischen Oekonomie“ deutsch von A. Soetbeer, Leipzig, 1869. књ. III. гл. XIII. стр. 217 и 218.

новца на каси банчиној, али за то, да се или на страну шаље или да се претопи; свако јаче издавање новчаница враћа их каси на размену и то нам само већ показује природну границу емисије. Код папирног новца пак природна граница издавању је дисажија његова, т. ј. падање папира у курсу и релативно скакање цена свију осталих вредности. „Вредност новца може на овај начин безгранично да се смањи“(1). Ове мене у прометној вредности новца утичу у опште јако на цео привредни живот, ремете цео саобраћај и промет добара, јер кад се мерило вредности мења онда се мењају и сви узајамни, већ и онако по самој природи њиховој релативни, односи у вредности добара. Кад узрок овој мени лежи на страни еспапа, т. ј. кад се вредност новца није са своје стране пореметила, већ су вредности осталих еспапа у односу према новцу скочиле или опале, онда то није од толиког значаја по новчану циркулацију, јер је то неизбежна последица измена у односима производње (понуде) или потрошње (тражње) добара. Али кад је овим менама у вредности новчаној узрок на страни самога новца, кад се прометна вредност самога новца мења, кад она скаче или опада према напрасно смањеној или умноженој количини новчаног оруђа, онда је то од веома штетног уплива на правилан природан ток привредног развитка. Мењање вредности новчане мења све постојеће обавезе и то тако, да скакање вредности новчане штети дужнике а користи повериоцима и обратно опадање вредности његове користи дужницима а штети повериоце. То је прва стварна и веома осетна штета од преумножене емисије и услед тога опале вредности новчаног оруђа. Али ове мене у количини новчане циркулације па следствено и у прометној вредности

(1) J. St. Mill, стр. 219.

новца упливишу још далеко дубље на економски живот. Свако прекомерно издавање папира множи задуживање, јер што се по нижи дисконт есконтује, то се све више зајма у банке тражи; услед овога шири се и тражња еспапа, цене се подижу, јер је мерило вредности постало краће, те се сад више јединица мора да утроши при мерењу вредности осталих добара. Ово скакање цена у једној само земљи, а не и у околнима, изазивље с једне стране јачи увоз производа са стране, јер се сад за њих боља цена плаћа но вод куће њихове; а у исти мах с друге стране смањује се извоз земаљски, јер иностранство неће да плаћа повишене цене добара(¹). Тако дакле претерана емисија потпомаже неповољан трговински биланс земаљски, а услед пасивног заграничног обрта опада онда и метална готовина банчина, јер јој се зарад плаћања на страну злато извлачи, те се тако најзад подизањем интереса, дакле обуздавањем емисије, мора да стане на пут одливу метала из земље и касе банчине.

Ми не идемо онако далеко, као што то у осталом чини један од најважнијих сувремених стручњака на пољу питања из практике новчаница Ф. Гајер, који безусловно тврди, да „једини и искључиви узрок трговачких криза лежи у самој унутарњој заразној материји, која у извештаченом банчином капиталу лежи, у несразмери између новчаног обрта и металне залоге, у измајсторисаном изобиљу новчаног капитала, који на расположењу стоји“(²). Кад би се привредни саобраћај задовољавао чисто металном циркулацијом, онда по мишљењу Гајерову никад шпекулације не би могле преовлађивати, јер би се морале ограничити на постојеће стварне новчане капитале, који се не могу по вољи да шире, већ се морају да теку и купују умноженом за-

(¹) Bagehot: Lombardstreet, стр. 61.
(²) Ph. Geyer: Zettelbankwesen, стр. 210.

радом народном. По његову мишљењу периодична појава криза чисто је последица експанзија и контракција папирне циркулације, јер, вели Гајер, услед папирног намножења новчаних капитала наступа привремени полет у све новим подузећима и привредним спекулацијама, услед тога поплава пијаца сувишним производима, општа тужба на тако звану препроизводњу, иза чега следује лом, који се називље трговачком кризом (1). Ток производње никад се не држи у равнотежи, већ непрекидно осцилује; вавек производња, која се на пијаци као понуда јавља, према потрошњи као пијачној тражњи, или расте или опада; чим производња почне од једном да се шири, она се никад друкче не зауставља до кризом, т. ј. сваки јачи и убрзанији полет производње мора се изметнути у трговачку и индустријску кризу и у њој изломити. То је неминовна последица ексцентричног кретања закона слободне конкуренције и долази отуда, што је у данашњим приликама производње и поделе радова појединцима немогуће, да праву потребу пијаце одмере или бар приближно оцене, те да се њојзи прилагоде. Напрасно множење новчаних капитала изазивље неприродну тражњу, која се прво јавља код трговца, од трговца саопштава фабриканту а од фабриканта земљораднику, што траје док се пијаца не препуни (2). С друге стране опет јевтин интерес у банке мами подузетнике на ширење радње и спекулација, а тиме само још више помаже наступању кризе. Периодично јављање криза само је сведоџба растројства у привредном организму под владавином необуздане слободне

(1) Стенли Џевонс доводио је периодичност привредних криза (у средњу руку сваке десетине година) чак у везу са периодичним јављањем сунчаних пега, — тумачио да јављање јачих пега мења односе топлоте, проузрокује тиме неродне године а скупоћа најнужнијих средстава за израну људску скучава потрошњу индустријских произвoда и услед тога дакле јављање криза!

(2) Гајер, стр. 197—8.

конкуренције — јер сталност њиховога јављања сведочи, да су им и узроци стални, органски. „Кружно кретање појава", вели Гајер, „увек је једно исто: услед полета криза и депресија; услед депресије опет полет а за њим опет криза. Полет, криза и депресија или депресија, полет и криза су дакле три стања производње, од којих је свако природна и неопходна последица предидућега" (1). Кризе су напрасне уставе циркулације у привредном организму, застоји економног крвотока, који обухватају не само судове већ и све органе и средишта земаљског кредита — дакле новчаничне банке, које том приликом најтеже ударе имају да издрже. Кризама се данас успоставља поремећена равнотежа привредних сила; то су олујине, које привредну атмосферу чисте и расхлађују.

Кризе се одиста јављају данас на индустријском западу периодично, у средњу руку сваких десетак година (тако н. пр. 1836—47—57—66—73—82.) али приписивати их зато искључиво сувишној циркулацији папира готово је исто толико неоправдано као и оно Џевонсово тумачење. Толико је само извесно да претерана емисија осетно пооштрава убитачна дејства криза. После сваке несразмерне папирне поплаве следује одиста привремени полет а у брзо за њим депресија; али криза, која услед тога наступа, дохвата пре свега само виновнике њене. Из једне крајности прелази се и овде напрасно у другу; после јевтиног интереса и полета у подузећима сљедује оскудица металног новца, ажија, скуп интерес, паника и падање кућа, које поглавито на кредиту почивају а са њима и оскудица у тражњи рада. Али ово су још омање кризе, које чешће наступају и више су локалне природе; међу тим они велики потреси, који цео привредни свет из основе раздрмају, имају својега дубљег узрока у са-

(1) Geyer, стр. 199.

мом спекулативном карактеру савремене производње а нарочито трговине, која се више поводи по светским пијацама но ли по правој потреби земаљској и онда најмањи устук у прођи услед неродне године или претеране понуде већ порађа кризе. Ако сувишна експанзија кредита путем вештачког ширења новчаних капитала падне у исто време, као што узрочна веза ових појава већ по природи ствари собом доноси, онда овај паралелни стицај пијачних и кредитних криза наравно да још удваја невољу. Није нам овде у намери, да дубље улазимо у анализу привредних криза, већ само да покажемо, да је погрешно оно тумачење Гајерово, које појаву криза своди искључиво на папирну циркулацију, не чинећи при томе ни разлике између поплаве папирним новцем, који се силом намеће, и банкнота, које се кредитом у саобраћај уносе. Знаци, који кризама претходе и следују, вазда су у главноме једни и исти и та аналогија дејстава могла је довести и збрку узрока ([1]). Међу тим крајњи узроци криза могу бити веома разноврсни. Неродне године у земљи или на оној страни одкуда се земља храном снабдева, поскупљујући храну, стежу прођу индустријских, колонијалних и луксузних артикала и тиме се већ проузрокује криза. Даље јака плаћања на страну

([1]) Обични знаци, који кризу наговешћују, јесу: a) сувишна подузимљивост; b) ажиотажа, нарочито са акцијама разних подузећа; c) општа узрујаност и лаковерност изазвана изгледима на јаке добити; d) брзо ширење луксуза; e) скакање цена средстава за живот, луксузних и колонијалних артикала; f) скакање цена непокретних имања; g) јака тражња рада и високе најамнице; h) јаке тражбине кредита и брзо дизање дисконта; i) јака тражња течних капитала и услед тога продаја и падање курса берзанских ефеката. M. Wirth: „Handbuch des Bankwesens" 3-te Auflage, Köln. 1883. стр. 62. Колики је терет од криза на раденичкоме свету, који без посла остаје, довољно ће бити кад напоменемо, да је 1866. год. услед кризе број сиротиње у јавним склоништима у Инглеској умножен од једном са 600.000. душа. Ближе узроке великих периодичних криза изложио је Макс Вирт у истоме делу на стр. 57, а нарочито у својој „Историји трговачких криза" (3-ће издање).

услед пасивног биланса или великих ратних одштета, сами ратови и револуције, сувишно ширење спекулативних подузећа услед нових проналазака и открића, задужење државе и преоптерећење порезама — све то може да поремети редован ток производње и промет добара као и новчану циркулацију земаљску и да изазове кризе, које су наравно још у толико теже, у колико је услед сувишне емисије у земљи и у каси банчиној мање реалнога новца на расположењу.

Тако је дакле даља врло осетна штета од сувишне емисије у томе, што се њоме привидно и само за кратко време интерес обара а у ствари привредни живот тиме гони на кризе, у којима онда интерес скаче на оне висине, какве у обичном природном ризвоју никад не достиже. При ограниченој емисији у Инглеској интерес осцилује између 2% и 10%; кад год је падао на 2%, дакле за $1-2^{1}/_{2}$% ниже но на страни, увек је металан новац одлазио из земље па је после требало дизати интерес на 10%, да се само спречи износ метала. Али онда у исти мах и околне земље подижу интерес, да се и оне тиме опет одбране противу извлачења својих новчаних капитала. А у сев. Америци за време неограничене слободе емисије дисконт је у кризама скакао до на 30% и 50%!

Већ у почетку излагања оних штеточина, којима је привредни организам услед сувишне емисије подложан, м смо наговестили, да сувишан папир већ по просту Грешемову закону дејствује исто онако као и јексичан новац. Новац игра у привреди исту ону улогу, коју у духовноме саобраћају врши језик; језик даје општа разумљива израза мислима а новац вредностима и са тога гледишта цела сувремена привреда је механика вредности. Ако је овај привредни језик неразговетан, цео промет добара ремети се на штету саме производње, а он је неразумљив чим се ажија између разних сората новца, разлика између номиналне и курсне

вредности њихове, у већем размеру развије. Ажија металног новца и релативна дисажија папира јавља се као неизбежна последица претераног издавања папирног новца, али тако исто она може да буде и резултат сувишне емисије банкнота, нарочито у оним земљама, које од туђих индустријских пијаца зависе, те своје обавезе на страни морају металом да плаћају. Из разне природе банкнота и папирног новца закључивати, као што то Ад. Вагнер чини, да никад не може бити сувише банкнота, зато што се оне према стању кредита и тражњи публике издају, погрешно је, јер емисија не тече по некаквој природној престабилисаној хармонији, већ на њу утичу вољне радње и спекулације људске, које њоме и управљају; а да је то фактички тако, најбоље сведоче сами подаци о поплави новчаних пијаца банкнотама, где год је емисија на слободу остављена била. Претварање банкнота путем насилнога курса у папиран новац врло се често и лако врши; један рат, криза или насилан зајам државни у банке и у ствари банкнота постаје папиран новац; — то врло олако превиђају сви они, који као н. пр. А. Вагнер, друге опомињу, како не треба да забораве на начелну разлику између банкнота и папирног новца, те да особине и дејства папирног новца преносе на банкноте ([1]).

Штетне последице папиром изазване ажије леже у томе, што папир прогања металан новац из земље, мења постојеће обавезе, подиже цене производа и реметећи односе

([1]) Ad. Wagner: Lehre von den Banken, стр. 36. и 76. Међу тим у даљем току расправе он сам признаје умесност Кокленовој замерци, што „монополистичке“ банке према количини капитала својих несразмерно ниско дисконт обарају; — стр. 278 — јер тиме само у свом интересу шире емисију. А то исто, само још у далеко већој мери, чине бројно неограничене новчаничне банке узајамном утакмицом.

У Инглеској је насилан курс банкнота трајао 22 год. за време револуције и Наполеона I. а у Француској је последњи пут укинут тек 1878. год.

цена ремети тиме цео саобраћај земаљски; најзад појава ажије штети све оне радње, које се на кредит банке ослањају теретећи плаћање обавеза њихових. Чим се исплата нота обустави одмах се тиме упливише штетно на саму производњу земаљску. Ажијом се отвара широко поље неприродним спекулацијама, ажијотажи, при којој берзанци могу да ућаре али само на штету привредне целине народне; ажијом се отварају изгледи на добит а опада сигурност зараде; цела привреда добија несталан коцкарски карактер, што најзад неминовно води кризама.

Да ажија пре свега зависи од саме количине папирне циркулације сведоче нам најбоље сами статистички подаци (за Инглеску, Италију, Русију, Аустрију и Сев. Америку) јер у годинама, у којима је било више емитованог папира вазда је и просечна монетна ажија била већа. Наравно да је она понајјача у земљама са папирним новцем (Русији, Аустрији и до скора у Италији), али се, и ако у мањој мери, јавља и у земљама са широм течајем нарочито ситнијих банкнота и то вазда јаче онде, где поред банкнота још и папиран новац циркулише. У свима оним годинама, у којима је метална готовина банака била јача, и ажија је била мања. Исто тако подаци сведоче, да је и сама количина металног новца у течају земаљском од одсудног уплива на кретање ажије и то тако, да је увек ажија мања при мањем извозу а релативно већем увозу плем. метала, дакле повољном заграничном обрту, а већа при јачем извозу односно слабијем увозу метала, што је само последица неповољног трговинског биланса земаљског. Даље, ажија стоји у вези и са ценом плем. метала, а нарочито злата, као најбољег новчаног материјала; тако по подацима за Инглеску ажија је увек скакала и падала напоредо са менама у цени злата. Најзад ажија и кредит државни крећу се увек истим правцем тако, да што боље стоји кредит државни тим је и

ажија све мања и обратно. То су у последње доба најбоље увиђали талијански државници, кад су се оно 1883. год. решили, да једном опросте земљу насилног курса, те пре свега око тога настали да буџетску равнотежу поврате. За ажију је вазда регулатор иностранство, које бољим новцем располаже и то тиме, што оно своје набавке плаћа лошијим новцем (папиром) а све своје наплате тражи у пуноважном новцу, те тако ствара у земљи ажију на њезину штету. Колики су материјални губици на ажији, довољно је да поменемо само неколико новијих података. Италија је кроз 17 година папирне циркулације — од 1866. до Априла 1883. г. — плаћала годишњу просечну ажију од 10%, што је државу у њеним плаћањима на страну коштало на 200 милијуна динара, а привреду народну у најмању руку на две милијарде динара([1]) У Сев. Америци услед сецесијоног рата било је момената, као оно н. пр. 1864. год. кад је ажија метала према папиру износила за 100: 85 долара, 1867. после мира још 46³/₈; 1870 долази al pari, пење се 1873. опет на 19·50 и ишчезава тек 1878. када је Америка повукла сав свој папирни новац из саобраћаја и од 14 исплатила 4 милијарде својега консолидованога државног дуга([2]). У Русији губитак на папирној рубљи варира између 30—40%, јер је рубља од 4 динара пала испод 2·40 и једва се одржава на 2·50 д. У 1877. г. Аустрија је имала да исплати на државни дуг у злату и сребру суму од 51 милијун форината, па је због своје папирне циркулације при набавци метала морала на самој ажији да штетује 8 мил. фор. дакле 15·7%. Ови факти су најбоља напомена оним државним финансистима, који се у невољи радо хоће да послуже издавањем папирног новца, као најјевтинијим државним зајмом,

---

([1]) Journal des Economistes, свеска за Март, 1884. У расправи Fournier de Flaix-a: „L' abolition du cours forcé en Italie", стр. 369.
([2]) На истом месту, стр. 371.

на који се никакав интерес не плаћа, или пак придизањем банчине металне готовине и давањем у накнаду зато насилног курса банкнота, што у ствари на једно излази. Као што се из горњих података види, сам губитак на поремећеној валути премаша далеко све оне уштеде интереса, који би се иначе на редован зајам плаћати морао; — и то већ сам непосредан губитак финансија државних а камо ли кад би се к томе у рачун узеле још и оне огромне штете, које цела привреда земаљска мора да трпи.

Ажија дејствује неповољно и на курс меница, јер се увек поред величине интереса (висине дисконта) при куповању њихову узимље у рачун и диференција у цени новца између места, где се меница продаје, и места, где се меница плаћа; менице су al pari кад се у обе земље иста сума новца за њих добија. „При сувишном издавању банкнота, вели Телкампф, државлани много губе и на меничном курсу. Банкноте се, као што се зна, не употребљују у међународним плаћањима, јер се ова врше разменом еспапа, меницама и готовим новцем. А при томе курс меница управља се по унутарњој вредности новца, т. ј. по количини финог метала, који се у извесној суми садржи, а никако према натпису новца. Кад дакле држава сувишним издавањем банкнота и папирног новца ово мерило вредности измени и скрати, онда о томе одмах воде рачуна стране земље и бране се меничним курсом, који је за дотичну земљу неповољан, што траје све дотле, догод се новчани односи не поправе. На тај начин земља трпи јаке губитке и код куће и на страни([1])“. Међу тим курс меница, који је данас од толиког значаја као критеријум економног положаја земље а у првој линији мерило за управљање у раду на-

([1]) Tellkampf: „Ueber Peels Bankgesetze, Einrichtung und Verwaltung der Bank von England“. Прилог делу Mac-Culloch-а: „Geld und Banken“ Leipzig 1859. стр. 321.

родних банака, зависи пре свега од стања и карактера заграничног обрта, од трговинског биланса земље, и то тако, да кад год је тај биланс неповољан т. ј. кад земља услед претежнијег увоза има више на страну да плаћа но што са стране новчаних примања има, то је онда и курс меница за њу неповољан, јер њени увозници, који те обавезе плаћања на страни имају (и још ако им је случајно и рок плаћања ранији) траже сад да купе стране менице, да са њима дугове своје измире и плаћају на њих преко пари-ја толико, колико не прелази трошкове око пошиљања готовог новца или ажије при преобраћању једне сорте новца у другу. У исти мах наравно курс домаћих меница на страни пада, — могу се тамо и испод пари-ја да добију — јер их је много у рукама страних поверилаца. Висок т. ј. за земљу неповољан курс страних меница (и у исти мах низак курс домаћих меница на страни) вуче увек за собом и висок дисконт у банци, јер кад се не могу зарад плаћања на страну да купе стране менице, онда се метал из банке тражи и она мора у томе случају дизањем интереса да се брани од слабљења металне готовине њене. Тако је дакле курс меница постао данас економски барометар, на коме се показује стање привредне атмосфере, и по коме се данас управљају све велике новчаничне банке у емисији банкнота, обуздавајући есконтовање и у опште давање зајмова свију врста подизањем интереса, кад год је курс меница за земљу неповољан.

Ово схватање да ажија зависи од количине папирне циркулације засновано је још на погледима Рикардовим, које смо већ напред изложили, а које је он први пут изнео већ 1810. год. приликом кад је парламенат одредио Bullion-Committee, комисију која ће да испита узроке ажије у Инглеској а које је гледиште касније даље развио у своме главном делу „Начелима пол. економије и порезивања“ (Гл.

XXVII „о циркулацији и банкама“). Комисија је и усвојила ово Рикардово гледиште, по коме је сувишна емисија банкнота са насилним курсом од 1797 г. поглавити узрок поремећаја у валути земаљској и у томе смислу учинила предлоге, да се исплаћивање банкнота металом што скорије успостави, као што је то у скоро за тим 1819. год. и учињено. Након педесет година, говораше тада Рикардо, једва ли ће се више моћи веровати, да су у његово време директори банака и министри пред парламентом и парламентским комисијама озбиљно порицали, да је неограничена емисија инглеске банке од уплива на цене еспапа, количину металног новца у земљи и курс меница. Чим се једном у земљи народна банка установи, држава, која је дотле сама новац ковала и пуштала, није више искључиви господар над новчаном циркулацијом земаљском, јер сад и банке имају права и могућности да емисијом умножавају количину прометног оруђа земаљског, а пошто свака земља извесну количину новца потребује, то сваки вишак папирне емисије прогања звечећи новац из земље, подиже цене, порађа неприродне полете, изазивље претеране спекулације, даје неповољан курс меницама и најзад се завршује кризом. С тога у свима државама издавање папира у општеваља подврћи ограничењу и контроли државној а први и најјачи услов за емисију банкнота треба да лежи у обавези банке, да свој рад тако удешава, како ће увек бити у стању да своје новчанице златом исплаћује. У овоме тако важном питању новији представници науке и практике баначне поделили су се у два противна табора. Једни ово ограничење своде само на папиран новац и банкноте са насилним курсом, а за праве банкноте, које чисто на кредиту банке почивају, док се год металом исплаћују, неће готово никаквих ограничења, јер је по њихову схватању банкнота прост приватан трговински кредитни папир. Други опет сматрају и банкноту, ма колико да је она битно

различна од папирног новца, ипак као саставни део новчане циркулације земаљске (currency), који, ма да на кредиту виси, ипак јаче растегнут не само што може да се прекине, већ у суштини дејствује исто онако као и новац од папира. Мак-Кулок, Роб. Торенс, директор ингл. банке Норман, Лорд Оверстон (пређе Сам. Лојд) још су за време спора око ових питања у току 1832—40. год. пооштрили захтеве Рикардове тражећи, да држава законом регулише новчану циркулацију и у тој цељи ограничи издавање банкнота на извесну меру и на један завод([1]). Плод и практички израз овога гледишта беше чувени банк-акт Роберта Пила од год. 1844. (рестрикција емисије). Јер, тврђаху они, кад је банка ограничена у издавању новчаница, она не може прегонити меру, јер би на тражњу спекулантске предузимачке публике морала најзад да ескontује металом, а пошто јој то не иде у рачун, то она онда подиже дисконат и тиме обуздава претеране експанзије. Иначе без овога ограничења банка ће већ у интересу властите добити газити до краја могућности, ескontовати са ниским интересом до крајњих граница — све донде док услед напрасног враћања криза не наступи.

Цело ово и по науку и по практику баначну толико важно питање о слободи или ограничењу емисије расправљано је са гледишта утицања банкнотне циркулације на висину цена земаљских. Присталице ограничења, као Торенс, Норман, а нарочито Мак-Кулок, полажаху дакле са уверења, да банкноте чине саставни део новчане циркулације земаљске (то је тако звани Currency-prin-

---

([1]) „Право издавања нота веома је пробитачно, али је и толико опасно, да га држава треба или сасвим за се да задржи или тако да регулише, да сваку злоупотребу спречи". Mac-Culloch: Geld und Banken. Стр. 121. Он даље тражи ограничење емисије на једну банку (стр. 168) а да се увек управља према курсу меница.

cіple) и да се према томе емисија мора регулисати према новчаној потреби земаљској, јер свака јача емисија преко ове границе прелива се, као што оно још Ад. Смит говораше, као препуњена чаша воде, али тако да се метал из земље одлива а у земаљској циркулацији остаје папир, који ствара ажију и упливише на неповољан курс меница. Према томе банкноте, које путем организованог јавног кредита у великим новчаничним земаљским банкама метални новац у циркулацији заступају, носе сасвим карактер новчаног оруђа и могу то заступање вршити само до извесних граница новчане потребе земаљске, јер банкноте, заједно са количином металног новца у обрту, сасвим равноправно металу, сачињавају са њиме новчану циркулацију земаљску, која сад није више чисто метална већ мешовита. Чим готовина банчина опадати почне мора се одмах смањивати и обрт новчаница, које цигло на кредиту почивају, иначе оне дејствују на привреду исто као и папиран новац. По њима су дакле банкноте у пуном смислу речи новчанице земаљске, јер, ма да само на кредиту почивају за разлику од државног папирног новца, који на сили почива, оне ипак у саобраћају играју улогу новца и у томе се битно разликују од осталих кредитних облика. Присталице теорије ограничења не верују у увиђавност и непогрешивост руковалаца банчиних а још мање у потпуну солидарност интереса издавача са интересима публике и с тога траже да држава према овој скроз новчаној природи банкнота право емисије или за се као регал задржи или да га на један земаљски завод и на извесан контингенат ограничи. Прави умеренији представници овога гледишта задовољавају се, као што ћемо даље видети, и са одредбом извесног дела покривања. Међу тим крајњи представници, тако названи булионисти, иђаху и иду и данас још тако далеко, да банкноте само у онолико као оправдане кредитне заступнике реалног новца сматрају, у

колико су у пуној мери плем. металом покривене. Овоме се гледишту приклањају: Гајер, Бодрилар и др. а најодличније га заступа Телкампф, који у банкнотама ништа друго не гледа, но само једну олакшицу за публику у плаћањима и пошиљањима новца и у томе погледу далеко већу важност придаје текућим рачунима и чековима (¹).

Унаточ овој на Смит-Рикардову учењу заснованој системи државног регулисања емисије истакоше Тук, Њумерч, Фулартон, Вилзон и др. (а међу њима у овом питању и Х. Кери) ону другу начелно сасвим супротну систему трговинског регулисања емисије, основану на погледима економскога либерализма, коме слобода рада и конкуренције сама себи остављена све економске односе најцелисходније уређује. По њихову сматрању емисија нота је проста трговинска кредитна операција; банкноте, као кредитне упутнице банке a vista, замењују улогу новца у привредном саобраћају исто онако као и менице, чекови и остали кредитни заступници новца. Она разлика, коју Currency-школа између банкнота и других кредитних папира чини, не почива на битној различности природе њихове; само код врло ситних банкнота губи се тај карактер чисто кредитне упутнице банчине те ова у ситнијем саобраћају добија карактер новчаног оруђа. Присталице слободне емисије (тако званог banking-principle-a) пребацују противницима, да ови не увиђају битну разлику између банкнота и папирног новца само зато, што су оба од папира (!) и да даље бркају узроке

(¹) Tellkampf: „Die Prinzipien des Geld — und Bankwesens“ Berlin, 1867. стр. 203—7. Тако исто у прилогу Мак-Кулокова дела, где на стр. 305 одлучно вели, да би по публику најкориснија и најцелисходнија била таква уредба, по којој би банке само толико нота издавале, калико залоге у новчаним вредностима имају. Тако исто је и Чернуски (Cernuschi: „Contre le billet de banque«, 1866) противан свакој емисији непокривених нота, — неће никакав „or supposé“.

и дејства, јер цене еспапа не зависе од количине новчаног оруђа, већ је на против количина новца у обрту резултат цена (?), и онда отуда изводе закључак да издавачи банкнота сасвим пасивно према публици стоје ([1]). Граница цена лежи у оној количини новца, која годишњу зараду народну представља и којом се годишње потребе живота покривају. Исто онако као што трошкови производње бележе границу понуди добара, исто тако је и величина прихода свију класа друштвених меродавна за потрошњу, дакле тражњу добара. Количина новца у опште па следствено и количина банкнота у обрту регулише се сама собом према потреби саме публике, т. ј. према висини цена оних производа, које публика потребује. Количина новчане потребе земаљске зависи дакле баш на против, тврде они, од висине цена; умножавање новчаног оруђа вазда следује скакању цена у место да му претходи и отуда закључују да множење новчаног оруђа није узрок већ последица скакању цена. Слободна емисија банкнота управља се према употреби њиховој. Не лежи никако у власти новчаничних банака да количину банкнота по вољи умноже, па ма колико управе то желеле, као што нису у стању ни да је непосредно смање, јер ако поједине банке и могу обуставити кредитовање те тиме своју емисију ограничити, друге ће их јачом емисијом за толико опет заступити ([2]). Према томе умножавање банкнотне циркулације не може само по себи изазвати ни кризе, нити про-

([1]) Ad. Wagner: Lehre von den Banken, стр. 36 и 143. Он је био ватрен бранилац слободне емисије.

([2]) Tooke-Newmarch: „Geschichte der Preise“. Deutsche Uebersetzung, књ. II. стр. 621. Тук је изучавајући кретање цена кроз столећа дошао до резултата, да су цене новца све до у сами осамнајести век постојано опадале, али поред свеколике јако умножене продукције плем. метала ипак реалан а нарочито златан новац није изгубио своју вредност, није никада падао у бесцење, но је на против умножење новчаног оруђа са своје стране много допринело подизању и ширењу производње.

узроковати појаву ажије, већ то може само папирни новац да учини. Ми рекосмо напред да је неоправдана она крајњост, у коју по неке крајње присталице Currency-начела упадају, кад се свако дизање цена еспапима приписује готово искључно количини новчаница у обрту, али је још мање оправдана ова друга крајњост, која то опет сасвим пориче а у коју присталице banking-начела падају.

Свеколико ово резоновање заступника слободног трговинског регулисања банкнотне циркулације о томе, како мене у ценама не зависе на првом месту од множине новца, сасвим је на своме месту кад је о реалноме новцу реч, а нарочито о златној монети. Ван сваке је сумње да стварнога новца (bullion-a) никада не може бити сувише, јер се он фактички купује само радом народним и према томе количина металне новчане циркулације управља се одиста према продуктивности и новчаној потреби земље једне, што смо ми већ напред јасно обележили. Питање је овде пак, може ли папирне новчане циркулације бити одвише? Браниоци banking-principle-a ни сами не поричу, да папирног новца одиста може бити одвише и да у таквом случају папирна поплава проузрокује ажију и кризе. Питање је сад, да ли то исто може да важи и за циркулацију банкнота? Код банкнота са насилним курсом већ се по себи разуме да важи, пошто су оне у самој ствари онда папирни новац. Али и код све битне разлике између папирног новца, који се силом намеће и банкнота, које сам саобраћај на основу кредита драговољно прима, ми ипак сасвим унаточ строгом схватању присталица banking-principle-a тврдимо, да је при пуној слободи емисије саобраћај вазда изложен опасности од претеране циркулације банкнота. Већ и сама количина реалног новца регулише се у првој линији потребом саобраћаја и привлачном економном снагом народном, па тек у другој линији као узрок другога реда долази и висина цена. За обрт банкнота пак

још мање може важити искључиво овај други узрок, кад се зна, да се обрт нота одређује према потреби и могућности одржања у циркулацији, према стању јавног и банчиног кредита, па тек у последњој линији према висини цена. Да може бити поплаве банкнотама сведочи нам најбоље искуство, које је све земље по невољи довело извесним ограничењима, како у питању броја банака, којима се то право даје, тако и у питању количине саме емисије. Нарочито је Сев. Америка скупо плаћала стечена искуства са својом неограниченом слободом издавања датој свима земаљским банкама. Под владавином слободног банковања 1839. г. 959 америчких банака или сасвим банкротују или обустављају исплату нота њихових. Поред свеколике конкуренције њихове, којој присталице економног либерализма мађичке моћи приписују, дисконат се дизао до на 12—14—36 па чак и 100%! Конкуренција их је баш и упропастила, гонећи их на клизаву стазу претераних напора и прикривања правог стања ствари. Такве беху последице „free-banking"-а! Телкампф рачуна штете поднете услед криза новчаничних банака од 1837 до 1841. у Сев. Америци на 200 милијуна долара (¹). Тадашњи председник републике Buchanan констатује пред конгресом 1857. год., да је на штету народа земља поплављена банкнотама, јер тада беше око 1400 неодговорних банака, које све издаваху банкноте и то у толикој мери, да је на сваки долар метала долазило 7 долара новчаница (²). И у томе погледу Телкампф има потпуно право, кад на то примећује да ови губици далеко надмашају све користи „економисања",

(¹) Телкампф у прилогу Мак-Кулокова дела, стр. 306.

(²) На истом месту, стр. 307. Председник Буканан изриком признаје, да је ова тешка криза потекла из „лажног и претераног система папирног новца и банака, који амерички народ наводи на бесмислене спекулације и берзанске игре". Wolowski: La question des banques", стр. 383.

које банкноте собом доносе (1). Крајње присталице неограничене слободе емисије заборављају да **издавање новчаница смањује циркулацију злата у земљи**, а то је, као што вели Џевонс, најтужљивија страна целокупног питања о новчаној циркулацији (2). Јер свака јача понуда папира обара вредност његову а подиже цену плем. металу, код кога једва и може данас наступити случај, да га се нуди више, но што га земаљски саобраћај потребује. Јака папирна циркулација повлачи за собом привидно благостање, које никад не може бити дугога века. Под системом слободне емисије инглеска банка остала је 1839. год. без металне готовине и од коначног банкротства спасао ју је тада само зајам учињен у француске банке. Као што је устројство инглеске банке практичан израз строгог Currency-начела тако је опет устројство француске банке начелно израз banking-начела, али само у толико, у колико јој начин покривања није законом прописан, а у ствари је емиија сограничена, јер банка ипак стоји под контролом државном и креће се према приликама вазда у практиком и државномдозволом прописаним јој границама. У практици француска банка увек се са успехом старала, да довољном металном готовином и сигурним портфељом одржи добар кредит нотама својим, али не треба заборавити, да у Француској постоји јединство емисије. Где пак више новчаничних банака има, ту је увек најопаснија баш њихова узајамна конкуренција, која их на све јаче емисије гони. С тога је један од првих услова уређене новчаничне циркулације **ако не баш строго ограничење у количини издавања а оно бар јединство у издавању банкнота.**

Као што су **булионисти** екстремни представници државног регулисања емисије, тако су опет тако звани **инфла-**

(1) Телкампф, стр. 309.
(2) Џевонс, стр. 257.

ционисти крајњи заступници слободе издавања. Међу тим огрешили би се о истину а нарочито о самог главног поборника трговинског регулисања емисије, Тука (Tooke), кад би га, као што многи погрешно чине, уврстили у коло строгих инфлациониста, којих је у осталом данас све мањи број, као што су Маклиод, Курсел-Сенеј, Мил, Ад. Вагнер и т. д. (¹). И Тук и Фулартон неће само да се поставља оштра граница издавања, али траже да се строго на то пази, да се издате банкноте могу вазда замењивати звечећим новцем (то што су Немци назвали „bankmässige Deckung"). Њихово разумевање слободе банковања не обухвата никако неограничену слободу емисије (инфлационизам), проширену на све веће баначне заводе; шта више Тук у опште не сматра емисију као какву обичну трговинску кредитну радњу, коју свак може слободно да води, већ ју по самој природи њеној начелно ставља у државну прерогативу. Као умерени представници banking-начела они протестују поглавито само противу априорног ограничавања оне суме, до које се непокривене ноте у опште у једној земљи издавати могу и хоће да се то остави практици и увиђавности саме банке т. ј. да се издавање банкнота може слободно кретати и вазда прилагођивати кретању трговине. Сам Тук увиђа, да би неограничена слобода радње у емисији значила у самој ствари слободу јавног „швиндловања". (Free trade in banking is synonymous with free trade in swin-

(¹) Курсел-Сенеј најдаље иде кад тражи потпуну слободу како оснивања новчаничних банака тако и емисије њихове. По његову мишљењу банкнота никад не може бити одвише, јер се емисија сама собом према потреби новчаног саобраћаја регулише (selfcorrecting principle). Вид. како у предговору к делу Кокленову (О кредиту и банкама стр. XXIV.) тако и у његову делу о банкама — Џ. Ст. Мил се такође готово са свим приклања строгом banking-principle-у, јер мирише на либерализам. („Grundsätze der pol. Oeconomie", књ. III. гл. 24. стр. 337).

dling) (¹). Он признаје да множење банкнота, дижући цене отежава извоз а шири увоз производа, дакле непосредно дејствује на јављање неповољног меничног курса. Према томе он поставља ова три правила, по којима би се ваљало управљати при издавању банкнота: 1) треба вазда водити строга рачуна о стању меничног курса, тако, да се при повољном курсу емисија може ширити а при неповољном мора се ограничавати; 2) као критеријум за оцену стања меничног курса има важити прилив и одлив у металној готовини банчиној; 3) издавање банкнота има се вазда управљати према стању готовине. Ова три Тукова правила беху начелно усвојена у практици инглеске банке већ од 1832. год. У осталом сам каснији Пилов акт од 1844. г. није никако строго изведен по Currency-начелу, јер по овоме или би све ноте морале бити покривене металом или би се увек морао одређивати контингенат непокривених нота према количини депозита. Једном речју Тук није бранилац апсолутне слободе емисије у ономе смислу, у коме га новије присталице слободе као таква погрешно разумеју и представљају, већ само не налази довољногарантије противу криза у контингентирању, какво беше у оно време предлагано и најзад практички изведено у знаменитом Пиловом акту. Прави и најчистији поборник banking-начела међу новијим економима, који се стручно занимају баначним питањем, јесте Курсел-Сенеј, који упорно тврди, да просто банка, кад би баш и хтела, није у стању, да ниво новчане потребе земаљске премаши, онако исто, вели он, „као што се ни вода не може подићи ни за један сантиметар изнад природног ниво-а свога. Не лежи то у вољи управника банке, да они одређују ту непрелазну границу емисије; није то ни до владе, ни до Петра ни до Павла, већ је то цео свет заједно са свима онима, који

(¹) На што опет Ад. Вагнер као мото своме делу о банкама меће да: free trade etc. is not synonymous etc.“!

се у то и не сумњају; то је инстинктивно, спонтано, неодољиво кретање трговачких послова"(¹).

Из ових начелно овако супротних назора теоричара о емисији банкнота издвојише се и образоваше у практици великих јевропских новчаничних банака два различна система покривања банкнота: систем сразмерног (пропорцијоналног или квоталног) покривања: кад се банци законом одређује, који део њених новчаница мора вазда бити покривен металом; и систем делимичног покривања (тако звано: контингентирање): кад се банци дозвољава или боље рећи налаже да један извесан део своје металне залоге — свога капитала — уложи у државне артије (дуг државни), те да онда за толику суму може увек имати металом непокривених нота у обрту, а свако даље издавање преко те границе контингентирања да мора бити сасвим покривено металном готовином, или кад се уопште — ма и без папирне залоге — одређује граница емисије металом непокривених нота. Први систем сразмерног покривања развио се поглавито у немачких банака (²), од којих је већина управљала се по начелу трећине покривања (т. ј. $^1/_3$ или 33% новчаница у обрту, да мора вазда бити покривено металом) — тако н. пр. у бременској банци по закону од 1856; али ипак под условом да целокупна емисија нота не сме прећи суму уплаћеног удеоничарског капитала и резервног фонда; код других опет беше узакоњена

(¹) Courcelle-Seneuil: Traité des banques, књ. III гл. IV. стр. 317.

(²) Ад. Вагнер га с тога назива континенталним системом — кадгод се наиме пропише, који део нота мора бити покривен металом а остало меничним портфељом са кратким роковима (највише 3 месеца). То се у немачким банкама звало „bankmässige Déckung". По томе се у осталом и француска банка управља, ма да јо је начелно пуна слобода делања остављена. Вагнер разликује три система покривања: 1) Инглески; 2) Њу-Јоршки (амерички); и 3) Континентални (немачки). Dr. A. Wagner: „System der Zettelbankpolitik". 1873. стр. 242.

четвртина покривања као н. пр. у тириншкој и либечкој; за данску нар. банку би законом од 1840. год. утврђена половина покривања. Емисија америчких банака почивала је на истоме начелу до 1864. год., исто тако и у француских департманских банака до њихова укинућа 1848. год. И наша народна банка основана је на истоме систему сразмерног покривања и то тако, да 40% издатих нота морају вазда бити покривени металом, дакле да емисија не сме никада прећи више од два пута и по суму металне готовине. Исти систем од 40% покривања усвојен је и швајцарским баначним законом од 1875. год. Ово начело, и ако се у практици неких банака под извесним приликама показало као довољна гарантија, није никако са гледишта науке и практике оправдано за све банке, па не само то, него није ни за једну и исту банку под разним приликама никаква сигурна метода покривања. Сам пример ће нам то најбоље објаснити: рецимо да по овом систему банка за један милијун готовине пусти $2\frac{1}{2}$ мил. нота у обрт и да је ова сразмера за време довољна. При најмањем поремећају новчане пијаце, ако се н. пр. само $\frac{1}{2}$ мил. нота напрасно врати банци на замену, то онда у готовини банке остаје $\frac{1}{2}$ мил. метала а 2 мил. нота у обрту — значи дакле да је сад од једном четири пута више банкнота у циркулацији, но што метална залога банчина износи. По начелу трећине покривања као крајње законске границе то би већ строго узето значило фактички банкротство банчино. Зато банке, које на овом систему почивају, не би требало никад да емисијом исцрпу крајњу законом постављену им границу, ако желе да вазда могу одговорити и закону и кредиту своме ([1]). Заблуда истицања овог начела сразмерног а посебице трећине покривања као неке научне тековине, потекла је поводом изјаве ингл.

([1]) St. Jevons стр. 183 а нарочито у: Bagehot-а: Lombardstreet, стр. 304.

гувернера Палмера пред баначном комисијом 1832. год.: да се у последње време банчиног рада у практици трећина залога показала са свим довољна, да увек замену нота обезбеди. У самој ствари и овај систем значи ипак ограничење емисије само до извесних покретних граница и с тога по облику и он се начелно даје подвести под Currency-principle, и ако се у извршењу по садржини више приближује карактеру banking-principle-a — али вазда под условом извесног квоталног покривања, дакле у самој ствари држи средину између слободе кретања и ограничења, јер строго узето banking-начело значи пуну слободу емисије, т. ј. право свију банака на издавање нота и то до граница, које сама потреба саобраћаја одређивала буде.

Други систем делимичног покривања — тако звано контингентирање — јесте чист практички израз присталица Currency-начела и изведен је строго у преустројству инглеске банке по банк-акту Роберта Пила од 1844. год., са чега га многи називљу и британским системом. У Инглеској је тада, кад је Пил овај систем уводио, било око 300 које приватних које на акције основаних банака, које све издаваху банкноте. Одредбе Пилова акта, којима се циркулација нота за сву Инглеску утврђује на 22 милијуна ф. стер., потекле су из искуства, јер до 1844. год. за последње време количина нота у обрту не прелазаше суму од 20 мил. ф. стер. Овим актом банка инглеска подељена је у два засебна одељка: један који емисију нота врши: Jssue department, и други банкарски одељак: Banking department, који све друге чисто баначне послове врши — есконтује менице, даје зајмове на сигурне залоге, купује ефекте, издаје соло-менице од седам дана (Seven-days-Bills) у место нота за менице, и прима депозите, на које обично никакав интерес не плаћа([1]). Новчанични одељак прима

([1]) Tellkampf у Mac-Culloch-a стр. 292.

по овом закону од гувернера и друштва ингл. банке 14 мил. ф. у папирима од вредности — већим делом: 11,015.100 ф. у артијама дуга државног без интереса, а остатак са интересом од 3% — и даје зато банкарскоме одељку 14 мил. у банкнотама. Ова сума нота покривена је дакле дугом државе банци инглеској и порасла је до на 15 мил. За толику суму сме банка увек пустити металом непокривених нота у обрт. Али свака емисија преко ове границе мора у пуној мери бити покривена металом т. ј. сваку даљу ноту мора банкарски одељак купити златом (само ¼ сребром) од новчаничног одељка([1]). За све остале банке скупа утврђена је Пиловим актом емисија на 8 мил. ф. стер. Од свију приватних банака на акције најбоље дотле напредоваху шотске банке, чији се успешан рад и данас још често наводи у прилог слободне емисије, али се при томе увек заборавља напоменути, да је по тадашњем закону о удеоничким друштвима постојала неограничена одговорност акционара (све до год. 1867.) и да се ова широка одговорност целокупном имовином у току читава два века показала код њих као врло корисна гарантија. Емисија шотских банака би ограничена

([1]) Метална залога лежи у подруму банке и то или у барама или у искованом новцу у касама. Ту се ноте штампају, нумеришу и у нарочите књиге заводе; враћене ноте замењују се увек новима и чувају се неко време ради јаче контроле, па се онда редом по годинама спаљују. Злато, које приватни доносе, може се на захтев претопити, испитати и одмерити. Поред деповитног подрума за метале лежи банкнотно оделење, где се ноте класификоване чувају под два кључа у рукама разних чиновника. Тако се у овим доњим просторијама банке врше фактички сви дневни преноси вредности из једног одељка у други. Државна ковница кује за банку новац бадава. Свако плаћање преко 40 шилинга мора се вршити у злату, јер у Инглеској све од 1819. г. постоји важење злата. В. Tellkampf у прилогу Мак-Кулокова дела стр. 291., где о својој посети инглеске банке прича, како му чиновници дадоше у руке пакет од 3 мил. ф., колико тек, вели, да могу причати, како сам једном у животу толику суму новца у рукама имао!

на 3,087.200 ф.; свака нота преко ове суме мора бити покривена металом. Шотске банке поред есконтовања меница, ефеката и отварања кредита по текућим рачунима, улажу своје капитале и у јавне сигурне папире од вредности и тргују са њима; због веће сигурности оне обично не обнављају нити продужују менице. Поглавита им је добит у томе, што узимљу менице и ефекте, који интереса носе а за то у размену дају банкноте, на које са своје стране никакав интерес не плаћају. Шта више шотске банке примају омање улоге на штедионичке књижице и плаћају на њих обично 2—3% интереса па после дају тај новац по виши интерес другима но послугу. Људима привредницима оне отварају и личан кредит са јемцима до извесних сума. На тај начин оне су одомаћиле у народу штедљивост и узајамно помагање; оне су школа штедње и извор помоћи свакоме радноме човеку. Тако су шотске банке, као што Телкампф вели, постале у правоме смислу речи кредитни резервоари, у које се сустичу уштеђевине целе земље (¹). Овај стари благодетни систем шотских банака пренесен је касније и у Инглеску и тако се овај обичај улагања свију приватних новчаних тековина код банака одомаћио и развио у тој мери, да данас нема земље, у којој се толико банкама поверава, колико у Инглеској. Улагање депозита — и са њима у вези отварање текућих рачуна и најјевтинији начин плаћања упутницама или чековима — развило се данас тако јако да чак смањује употребу и самих банкнота; остављачи (депоненти) налазе у томе толико својих користи и рачуна, да своје оставе или под врло мален или баш и никакав интерес банкама дају; ово је последње готово правило у инглеској банци (²). Све

(¹) Телкампф у Мак-Кулока стр. 299.

(²) Број остава у инглеској банци, и ако она на њих интерес не плаћа, креће се обично око половине суме нота у обрту, а понекад је и престиже.

земаљске банке сустичу се најзад са кредитима својим у великој инглеској банци, у којој је данас концентрисан кредит целога инглеског народа. И то је дело Пилова акта, коме је главни смер сасредсређење новчаничне баначне радње у једној земаљској банци; али у вези с тиме постигнуто је уједно и то, да су данас све друге банке зависне од кредита инглеске народне банке; цела је земља постала у неку руку клијенат њезин; она располаже земаљским капиталима. Али ова централизација, колико је корисна са гледишта прибирања и организовања кредита земаљског, толико је опет с друге стране постала данас и опасна, јер при најмањем поремећају кредита инглеске банке одмах је цела земља у опасности да са њом заједно посрне. Цела ова пирамидална кредитна грађевина изврнула се и врх пирамиде постао је данас базис, на коме она почива.

По Пилову акту само банкноте инглеске банке имају законити курс раван пуноважном златном новцу; оне су само признато законито средство плаћања (legal tender), што је у ствари дакле само једна блажија форма насилног курса према нотама осталих банака ([1]) и с тога остале земаљске банке слабо се више и користе дозвољеном им ограниченом емисијом, већ се у свима пословима својим служе махом нотама инглеске банке. Цела тенденција овог знаменитог акта управљена је у крајњој линији на монополисање емисије у рукама ингл. банке, јер њиме се одређује, да чим која земаљска новчанична банка једном само обустави исплаћивање нота својих, одмах губи право на даљу емисију, и од њеног дотадашњег права емисије $^{2}/_{3}$ прелази у наслеђе ингл. банке, које ова може покрити јавним папирима од вредности; никакве нове новчаничне банке не могу се више у земљи оснивати а ако се дотадашње две банке у једну споје, њихова

([1]) E. Seyd: Banknotenwesen, стр. 7.

права емисије не сабирају се, већ спојене могу само исто онолико банкнота издавати, колико је пређе једна посебице издавала. Банке, које немају више од шест удеоничара, губе право емисије чим тај број порасте; сваки онај банкар или банка, која би утврђену јој границу издавања прекорачила, плаћа целу суму вишка глобе и т. д. — све ове и овакве одредбе Пилова акта смерају, као што већ напред рекосмо, на монополисање емисије у рукама инглеске банке, као што се то већ у велике у практици и изводи.

Ма колико да је овај инглески систем државног ограничења — контингентирања — и монополисања емисије претераном строгошћу својом а уз то и сувише самовољним распоредом емисије укочио кретање послова банчиних, те се у неколико критичних момената у примени као недовољан показао — тако н. пр. у кризама 1847, 1857 и 1866 ([1]), кад се важење Пилова акта морало обустављати и публици баш јачом емисијом у помоћ притицати — ипак је он до данас већ тако срастао са целим економним живљем инглеским, да је, као што најбољи познавалац ингл. баначних прилика Беџот тврди, и тешко и опасно сада напрасно од њега одступити ([2]). Ако овим актом није баш постигнута једна половина циља, да се банка сачува од криза а публика од штета, а оно је извесно постигнута друга и претежнија половина, а то је осигурање земаљске металне новчане циркулације, чиме су одклоњене пређашње штете, које је земља трпела од поремећаја валуте и најзад од тога доба инглеска банка није више ни долазила у онако критичан по-

---

([1]) Тада је банкнотни одељак спадао на 1,994,000, 1,462,000 и 3,000,000 ф. стерл.

([2]) У Инглеској влада потпун систем баначне централизације т. ј. једне резерве за сву земљу, систем опасан, али тако прирођен, да га је више тешко и опасно мењати, јер, као што примећује Беџот, кредит се може стегнути али никад никаквим законом октројисати. Bagehot: Lombardstreet, стр. 36—37.

ложај, у какав је н. пр. запала 1839. год. под системом слободне емисије, кад оно остаје готово без сваке металне залоге и кад ју је од коначног банкротства спасао само зајам у француске банке.

Пилов акт утврдио је дакле целокупну циркулацију новчаница свију инглеских банака на 22 мил. ф. ст. Међу тим, као што се види, ипак није хтео напрасно да прекине са старим системом слободе и зато је и задржао оне, које су се већ затекле, али је оснивање нових банака забранио а при растурању или спајању старих банака њихово право емисије пренео на ингл. банку, а предвидео је и драговољно уступање ако се само погоде — једном речју све је то тако било удешено, како би се најзад понајлак сва емисија прикупила и монополисала у једној великој народној банци. Док је овим актом за ингл. банку утврђен систем делимичног покривања, дотле је на остале земаљске банке, којих и данас још има око 170, примењена сасвим друга метода покривања, тако звана метода максималне емисије, јер је њима законом општа крајња граница емисије одређена. Разуме се да су остале баначне радње, сем права емисије, остављене на слободу, наравно под ограничењима закона о удеоничким друштвима. Минимална граница емисије ингл. банке од 14 мил. порасла је наслеђивањем до 1864 год. на 14,650.000 ф. а данас је она већ достигла цифру од 15,750.000 ф. ст. Свака емисија преко ове границе мора дакле бити покривена металом. Питање је сад, колика је у томе гарантија? Према оваквој одредби Пилова акта кад би банка инглеска имала данас случајно само 5 мил. металне готовине она би имала права да изда 20 мил. банкнота, дакле би у томе случају $^1/_4$ емисије била покривена металном залогом; кад би јој пак готовина порасла на 10 мил. она би смела издати за 25 мил. банкнота, за 20 мил. готовине: 35, а за 30: 45 мил. нота, у коме би случају опет $^2/_3$ емисије било

покривено металом и т. д. Дакле што већа готовина тим све повољнија сразмера покривања и обратно што мања готовина тим све већа несразмера издавања, тако да док би рецимо за 1 мил. готовине она смела издати преко 16 мил. банкнота, у коме случају ни $^1/_{16}$ не би била покривена, дотле би за 60 мил. готовине могла издати свега само 75 мил. нота, у коме би случају опет пуних $^4/_5$ било покривено! Из тога се види да су у овако строго изведеном систему делимичног покривања мене у односу између готовине и обрта банкнота још теже и осетније но што је то и код самог сразмерног покривања случај. Према њему се далеко успешнија показала онаква слобода кретања, каква је по ограниченом banking-principle-у остављена француској банци.

Па ипак у практици инглеска банка више управља своју емисију премастању меничног курса и обуздава је или шири дизањем или спуштањем дисконта. Средња потреба циркулације банкнота у Инглеској креће се обично између 20—25 мил. ф. стерл. Највећа опасност лежи у томе, што банци увек преостаје вишак у нотама од 10—15 мил., који она зарад веће добити гледа и по нижи интерес да пласира, услед чега дисконат често пада за $1-1^1/_2\%$ испод сувременог интереса француске или немачке нар. банке, те тиме проузрокује јаче скокове. Тај вишак, који банци у банкнотама лежећив преостаје, називљу Инглези чудновато „резервом“ — док је у ствари само метална готовина резерва — и по њој се обично у првој линији одређује висина банчиног дисконта. Ако је та новчанична quasi-резерва 9 мил. дисконат је, рецимо, 4%, а ако резерва скочи, онда интерес пада на $3^1/_2-2^1/_2\%$, а кад резерва пада, дисконат се пење на 5% и тако даље до крајних граница, кад те тако зване резерве већ нестаје и кад би банка сваку даљу суму емисије морала у пуној мери покривати златом, а ту границу бележи обично дисконат од

10%. Тако је најнижи интерес увек узрок највишему, јер низак интерес извлачи метал тако да кад је н. пр. у Инглеској дисконат 2—2½% а у Француској у исти мах 3½—4% онда металан новац одлази у Француску и услед тога одлива и у земљи и у каси банчиној ингл. банка налази се у скоро принуђена да интерес изнад француског диже, како би метал повратила.

Ово су та два како у начелу тако и у практици новчаничних банака данас најважнија различна система залоге — сразмерни и делимични. Из њих је комбиновањем и извесним допунама у практици других новчаничних банака поникло још неколико особених система, али се сви они ближом анализом дају свести на ове две основне методе покривања ([1]). Тако је комбиновањем ова два система постао трећи мешовит начин обезбеђења, који Цевонс назива методом еластичне границе емисије, а који се састоји у томе, што се истина одређује граница емисије непокривених нота али не баш тако строго обележена, као што је у Инглеској, а ипак се под извесним теретима (дажбинама) издавачу дозвољава, да у приликама ванредних потреба може и више непокривених нота у обрт пустити. Овај мешовити систем усвојен је законом од 1875. год. у Немачкој. Њиме се максимална цифра емисије златом непокривених нота за сву Германију утврђује на 385 милијуна марака ([2]), која

([1]) Све бивше и садање разне методе покривања изложио је посебице Ст. Цевонс у своме напред већ поменутом делу стр. 177—192.

([2]) Од тога је осталим земаљским банкама дозвољено издати на 130 мил. марака (42½ мил. талира); царевинска банка (Deutsche Reichsbank) сме пак издати непокривених нота до 250 мил. марака са 1% порезе а свака емисија преко ове границе порезује се са 5%.

Е. Сајд према фактичкој циркулацији рачуна, да немачка банка само на 25% непокривених нота право има, док инглеска на 60%. E. Seyd: „Die innere Kontingentirung der Banknoten". стр. 41.

се не сме прећи без пуног металног покривања сваке даље емисије. Довде је дакле усвојен британски систем делимичног покривања према приближно одређеној потреби земље и њезине моћи одржања банкнотне циркулације. Али пошто се практиком у самој инглеској банци показало, да се Пилов акт чешће морао обустављати и у невољи шира емисија дозвољавати, то је немачко законодавство дозволило да новчаничне банке могу и преко ове границе златом непокривених нота издати, али уз државну порезу од 5% за сваки вишак емисије. Овом уставом отежава се истина с једне стране поплава земље банкнотама, али се с друге стране хоће ипак да остави могућности, да се у временима новчаних криза ипак банке могу послужити јачом емисијом ([1]). У сваком пак случају, одређује се најзад, да трећина целокупне емисије мора бити покривена металом а две трећине сигурним портфељом (меницама од 92 дана) — ова одредба задржана је дакле опет из система сразмерног покривања. Стенли Џевонс налази да је овај мешовит систем понајбољи ([2]). Међу тим он се још није довољно ни опробао, па ипак се слободно може рећи, да је већ по томе непогодан,

([1]) Пре закона од 1875. год. било је у Немачкој поред пруске банке још 32 банке са правом емисије. Овим пак законом претворена је пруска банка у немачку царевинску банку (Deutsche Reichsbank), којом управља „Kuratorium“ под председништвом државног канцелара. Она има данас 230 својих контоара. Циркулација њених банкнота кретала се 1882 г. између 669—841 мил. марака; метална залога износаше у средњу руку 70% а са државним папирима 80%. (У фебруару ове год. беше нота у обрту: 664,950.000 мар. а благајна износаше: 578,456.000 мар.). Међу тим имаде још и државног папирног новца, који се на првим државним касама прима. Истим законом одређује се још даље да приватне банке (Privat-Notenbanken) смеју у опште издавати нота само за половину уплаћених капитала и резервних фондова. Број земаљских новчаних банака спао је данас на 17 тако да их са царевинском банком има сада свега 18. Најмање су банкноте од 100 марака и немају ни легалног ни насилног курса.

([2]) St. Jevons, стр. 184—5.

што баш у временима новчаних оскудица, кад је банка позвана да привредноме свету у помоћ притече, у место да олакша, поскупљује давање кредита том државном порезом од 5%₀ и тиме у опште отежава рад банака.

Најоригиналнији је данас амерички систем гарантије, први пут уведен у Њу-Јорку законом од 1838. год. а решењем конгреса у току 1863—4. проширен на све савезне државе. Нигде се слобода емисије, остављена свима земаљским банкама по строгом схватању крајњих присталица banking-начела, није тако јасно обелоданила као неумесна и по земљу штетна као баш у самој Америци. Под том слободом беше у Сев. Америци 1811 год: 88 банака, 1816 већ 246; 1820: 307; 1830: 328 а 1838: 677! 1839. год. 959 банака од једном обустављају исплату банкнота својих. Поред свеколике толико хваљене конкуренције њихове дисконат се пео као никада и нигде у Јевропи (до на 20—50 и 100%). У Америци као новој и још слабо насељеној и обделаној земљи требало је привредноме свету јаких новчаних капитала и банке се пожурише да му их у папиру даду!

По закону о банкама од 1863. год. (National currency act), акту о организацији њиховој од 1864. год. и накнадним допунама и изменама од 1870. 1874. и 1875. год. остављена је истина и даље слобода оснивања новчаничних банака, — 1883. беше их на 3000 — али под овим условима: све америчке банке, па биле оне тако зване народне или државне (National или State-Banks) т. ј. потпадале оне под опште савезно или посебно државно законодавство, дужне су полагати у нарочити централни биро благајне савезних држава као залогу јавне државне папире од вредности и то у толикој мери, да циркулација њихових банкнота никад не сме прећи 90% течајне вредности ове залоге у ефектима и то само онда, ако су ти папири котирани al pari,

јер вредност њихова преко парија никад се по закону не узимље у рачун, а ако би опет у курсу испод парија пали, онда су банке дужне депоновати у главну државну благајну накнаду за мањак курсне вредности испод номиналне, било опет у државним папирима било у законитом новцу. Чим која банка не би више хтела или боље рећи могла да своју банкноту на захтев замени монетом, тражилац се одмах обраћа државном контролору, који с места даљи рад банке обуставља и продајом њених код њега заложених папира исплаћује имаоце банкнота њезиних. Државни котролор ове тако зване народне новчане циркулације, кога увек на пет година поставља председник савезних држава, издаје банкама у размену за 90% заложених јавних облигација бланкете банкнота, које држава за све банке једнообразно израђује и то већ укњижене, нумерисане и оверене (а банке после на њих своје жигове ударају); контролор бди над извршењем свију законских прописа, који су у опште веома строги; тако н. пр. мора у свакој новчаничној банци бити бар пет удеоничара-оснивача са капиталом од најмање 50.000 долара за вароши испод 6000 становника; за вароши до 50.000 становника тражи се капитал од најмање 100.000 а за вароши преко 50.000 душа 200.000 долара, и то 30% мора се одмах при упису уплатити а остатак све по 10% од два до два месеца. Капитал народних банака мора бити подељен у акције од 100 долара, које гласе на име, а акционари су одговорни дуплом сумом вредности уплаћених акција; ни једна банка не сме властите акције куповати; нове акције не могу се издавати док се старе потпуно не уплате и у опште капитал се не сме умножавати без одобрења контролора, који му границе одређује. Банке морају пре сваке исплате дивиденде уносити у резервни фонд (surplus fund) десетину чисте семестралне добити, све дотле док тај фонд не достигне петину друштвеног

капитала([1]). Целокупна сума банкнотне циркулације за све савезне државе била је актом од 1864. утврђена на 300 милијуна долара, 1870. проширена на 354 мил. долара (за сваку нову банку 500.000 дол.) а актом од 1875. ова граница би најзад сасвим уклоњена. Међу тим Сев. Америка је за време грађанског рата у невољи издала и огромну суму државног папирног новца (United states legal tender notes) — за 450 милијуна долара — а и уплаћивање банкнота беше обустављено, јер банке позајмише држави 150 мил. дол. својих капитала. Усљед тога земаљска валута беше јако поремећена; плаћаху се огромне ажије злату на велику штету и народне привреде и државних финансија, што је трајало све до конца 1878. год., када је уплаћивање папирног новца на државним касама успостављено ([2]). С тога што се махом у банкнотама замењује извучени папирни новац, контролор циркулације издаје их у комадима од 1, 2, 3, 4, 5, 10, 20, 50, 100, 500 и 1000 долара([3]).

([1]) Поред њега постоји још један резервни фонд, који је састављен из неподељених сума (Undivided profits — Undivided funds).

([2]) Овај преглед сам најјасније показује штетне последице у ажији од јаке папирне циркулације:

Било је у Сев. Америци:

КАД	СВЕГА КОЈЕ БАНКНОТА КОЈЕ ПАПИРНОГ НОВЦА У ОБРТУ ДОЛАРА:	ЦЕНА 100 ДОЛАРА ЗЛАТА ЗА ПАПИР:	ЦЕНА 100 ДОЛАРА ПАПИРА ЗА ЗЛАТО:
1-ог Јануара 1866. . . .	750,820.000	144·50	69·20
1-ог Јануара 1868. . . .	687,504.000	133·25	75·04
1-ог Јануара 1870. . . .	695,780.000	120·00	83·33
1-ог Јануара 1872. . . .	726,826.000	109·50	91·32
1-ог Јануара 1876. . . .	762,523.000	112·75	88·69
1-ог Јануара 1878. . . .	689,500.000	102·87	97·21
1-ог Јануара 1879. . . .	686,643.000	100·00	100·00

Léon Say: Dictionnaire des finances, стр. 334.

([3]) У Америци беше крајем 1882: 2269 народних банака са капиталом од две милијарде и циркулацијом од 112 милијарди долара. — Концем 1883. беше на 3000 новчаничних банака (2501 тако званих „народних« а 788. државних).

Овај особени амерички систем покривања папирне циркулације, који је са научне стране нарочито заступао Конди-Раге(¹), а Јевропи препоручивао Мишел Шевалије, најповољнији је у првој линији по кредит државни, јер су банке принуђене да за залогу купују папире државнога дуга, који услед тога јако у цени скачу. С тога је готово оправдана реч Курсела-Сенеја, који овај систем назива унновчењем државнога дуга. Већ је мање повољан овај систем по имаоце банкнота, ма колико да на први поглед изгледа, да је публика вазда обезбеђена, јер папири од вредности никад нису и не могу бити исто што и метална залога; при напрасној продаји у већој количини они падају у цени а у кризама тешко се у опште продају и онда се опет мора да прибегава насилноме курсу. Гарантија се дакле најзад своди на то, што имаоци банкнота постају у самој ствари повериоци државни. Са тога гледишта су америчке банкноте у неку руку папиран новац, који банке у корист државе издају(²). У ствари највећа гарантија овог начина покривања лежи у добро уређеним финансијским приликама америчким — у брзом потирању дуга, вишку у буџету и све лакшој порези услед децентрализације и незнатних издатака на флоту и војску —; и зато овај систем може само у Америци остати и бити од успеха, — у јевропским финансијским неприликама он би био од врло несретних последица. Најнеповољнији је пак у случају кризе овај систем по саме акционаре и депоненте банчине, који у случају пада могу све своје да изгубе(³).

(¹) Condy-Raguet: Traité des banques et de la circulation. trad. de Lemaître.

(²) У место јединства у издавању и руковању, амерички систем ствара јединство банкнота по облику. Wolowski: La question des banques, стр. 398.

(³) Банке налазе свога рачуна поглавито у томе, што на заложене папире вуку интерес, док на издате банкноте никакав интерес не плаћају.

Ова америчка метода пуне залоге у папирима од вредности (државним обавезницама, рентама, благајничким записима и у опште на новчаној пијаци признатим јавним артијама) по карактеру своме у многоме је сродна са старом идејом залоге у непокретном имању[1], која је често изнашана и заступана, но која је у примени увек издавала, јер напрасна продаја многих непокретних добара исто је тако опасна као и реализовање папира. Тако Лоовој банци нису помогла сваколика ни њена ни државна добра, па и каснији покушај гарантовања асигната у конфискованим добрима за време револуције довео је Француску државном банкротству. Сви они, којима се овакве залоге још и данас чине сигурне, заборављају на битни карактер банкнота, по коме оне нису ништа друго до воранат, упутница, по којој доносилац њезин у свако доба има право да у банке затражи и од ње добије ону количину пуноважног новца, која је на њојзи назначена. Они заборављају даље, да се, чим је услед чега то било металан новац у земљи ређи, одмах од банке тражи замена нота звечећим новцем.

У начелу амерички систем по природи својој с друге стране подобан је опет и оној старој методи пуне металне залоге, где су све ноте биле металом покривене, онако, као што то н. пр. беше са депозитним записима у старих жиро-банака талијанских република, вароши Амстердама и Хамбурга, и као што то екстремни противници сваке емисије непокривених нота и данас још захтевају. А било их је, који су тражили опет извесан минимум залоге т. ј. да се издавачу банкнота нареди, да под свима приликама мора имати извесну најмању количину залоге у новцу

[1] Првим Њу-Јоршким бачаним законом од 1838. примана су у залогу за банкноте и урађена непокретна добра до половине вредности њихове (зграде нису се узимале у рачун).

или барама; међу тим за овакав минимум није ни мислити, да би у случају кризе према различној емисији могао бити довољан да одговори напрасним тражбинама публике.

О оним даљим више насилним средствима за одржање папира као заменика новцу у саобраћају, као што је примање у порези или обећање исплате по извесном року или по постигнућу извесних државних цељи или подузећа (као што то беше н. пр. случај са Кошутовим нотама) нећемо овде ни да говоримо, јер то нису више банкноте, — новчанице по кредиту већ новчанице по сили, — папиран новац. Чим се силом државне власти публици нарећује, да ноте по номинално назначеној вредности њиховој у плаћањима ма и привремено пуноважно прима, од тога тренутка оне не носе више карактер банкнота, па ма колико оне то по имену биле.

Ево ово су и овакви су данашњи и у теорији и у практици заступљени системи ограничења емисије банкнота. Неограничену слободу издавања, коју би имале све приватне банке и банкари земаљски а без икаква прописа о издавању и покривању — banking principle pur et simple — такву слободу данас једва ли икоји од увиђавнијих економиста и тражи. Савремени важнији заступници banking-начела противни су, као и Тук, само строгим ограничењима и делимичног и сразмерног покривања и своде у самој ствари своје захтеве на ширу слободу кретања, коју би емисијоним банкама ваљало оставити, али ипак зато, како веће гарантије тако и бољег управљања ради, махом траже тако звано јединство емисије т. ј. ограничење права издавања нота на један земаљски завод. На захтеве присталица неограничене слободе емисије, као што су Курсел-Сенеј, Ад. Вагнер, Мишел Шевалије и др., Воловски лепо примећује: нека нам опросте господа што им морамо приметити, да право издавања новца није никакво природно право чо-

векови, већ једна појава развијеног привредног живота у културних народа ([1]).

Начело ограничења права емисије на један завод, али без скучених граница у самој количини издавања, под редовним приликама примењено је у француској банци и показало се до данас као најуспешније, ([2]) јер нема примера друге банке, која би поред тако јако проширене делатељности своје вазда у стању била да свој кредит под толиким тешким приликама тако успешно очува. Држава води строг надзор над радом банчиним и може вазда, кад год то за добро нађе, ограничити количину емисије, а обична усвојена и призната практика од стране саме управе француске банке састоји се у начелу: да вазда количина нота у обрту мора бити покривена готовином и лисницом. Већ из овога се види, да се француска банка креће слободније но икоја друга емисијона банка и да она увек може да свој рад прилагоди свагдашњим економним и политичким приликама, као што је то до данас увек са лепим успехом и чинила; али из овога се већ тако исто види и то, да она никако не почива на широкој основи неограничене слободе издавања, као што то неки браниоци banking-начела у прилог обране учења свога погрешно за пример узимљу, већ на против на систему монополисања емисије на један земаљски завод са према приликама ширим или ужим правом емисије (Bankpolitik vom Fall zu Fall назвали би ово политичари). Одлика овога система лежи у већој слободи кретања и могућности прилагођавања баначног рада према измени при-

---

([1]) Wolowski: La question des banques, стр. 14.

([2]) Воловски лепо објашњује на самом примеру Француске колика је корист од јединства у емисији. До 1846. банкноте окружних банака циркулисале су само у границама дотичних округа — свега 1846. у 363 милијуна динара. Данас пак банкноте француске банке превазилазе цифру од хиљаде милијуна. (Стр. 32). Кад овога начела не би било, ваљало би га створити, вели Воловски (стр. 34).

лика, али највећа залога успеха његова лежи у самој увиђавности и патриотизму оних, који рукују судбином банке, како на управи њезиној тако и на крми државној. У потврду овога што рекосмо да наведемо само неколике важније моменте из живота француске банке. Не треба заборавити, да је након лома Лоове банке једва једном под егидом првога консула републике 1800 год. основана „Banque de France“ као анонимно друштво са капиталом од 30 мил. динара, подељеним у 30.000 удеоница од по 1000 динара и правом емисије али под условом да сума банкнота у обрту никад не превазиђе суму готовине и меничног портфеља. Већ 1803. год. услед наступеле кризе француска банка добија искључиво право издавања нота а капитал јој се подиже на 45 мил. Услед зајмова учињених држави готовина њена спада 1805. год. на 782.000 д. док у обрту беше 63 милијуна банчиних билета и 10 мил. обавеза по текућим рачунима. Криза, која је услед тога наступила, даде повода изменама у преустројству од године 1806., по којима се капитал подиже на 90 мил., поставља гувернер (са два вице-гувернера) са правом veto-a и наређује, да од 15 чланова управног одбора тројица морају бити финансисти, петорица трговци и индустријалци а остала седморица могу се слободно бирати из ма ког другог реда људи. Закон од 1808. год. утврђује банчине статуте израђене у овоме смислу и наређује оснивање филијала. (Тада се подигоше филијали у Лијону, Руану, 1810. год. у Лиљу, али се у скоро и затворише). Под ресторасијом куњала је и народна банка но ипак је умела одржати се у кризи, која наступи са револуцијом од 1830. год. У току од 1841—1848. би подигнуто 15 контоара а законом од 1848. и осталих 9 приватних окружних банака претворише се у банчине филијале, чиме је капитал банчин подигнут на 91,250.000 дин. (подељен у 91.250 акција од 1000 фр.) Револуција и криза од

1848. г. укочише рад свију кредитних завода и банка француска затражи и доби од привремене владе насилан курс нота њених. Све до 1848. год. најмања банкнота беше од 200 фр. а тада се обори на 100, али се у исти мах банка законом обавезује да у будуће свој биланс недељно објављује и утврђује јој се граница емисије на 452 мил. дин.; идуће 1849. год. диже се ова граница на 525. мил. а већ 1850. укидају се и насилан курс и постављена граница емисије. Међу тим банка је већ концем 1848. год. и поред законог насилног курса сама отпочела исплаћивати своје банкноте звечећим новцем, тако да је насилан курс већ тада фактички престао. Сад долази читав низ државних зајмова због кримског рата и неродних година но банка се ипак са успехом одржала на висини позива свога. Привилегија, која би 1867. г. истекла, продужује се већ 1857. све до год. 1897. и удваја се капитал банчин издавањем нових 91.250 акција; у исти мах банкнота се спушта на 50 фр. 1865. год. обраћа се Француска целом образованом свету са практички постављеним питањима о устројству и раду банака и прикупљени резултати свију разних поднесених мишљења беху врло важан материјал за студију баначног пословања ([1]). У по Француску тешкој и несрећној 1870. год. влада и против воље банчине уведе одмах насилан курс; банкнота се обори на 25 дин. и утврди максимум емисије на 1800. мил. дин. а у скоро за тим диже се на 2400 мил. а банкнота спушта на 20 дин. Банка даје држави у невољи зајам од 860 мил. д., који је држава до краја 1877. поступно одплатила, а за време комуне пропада јој преко 7 мил. 1871. год. граница емисије диже се на 2800 мил. и уводе се банкноте од 5 и 10 динара. 1871. банка имађаше 700 милијуна готовине и

([1]) Резултате ових испитивања в. у Max Wirth-a: Bankwesen: „Französische Bank-Enquête". Стр. 101—207.

2800 мил. нота у обрту а у 1874. већ 1350 према 2500. 1872. подиже се граница емисије на 3200 мил.; међу тим метална готовина банчина, која концем 1871. беше спала на 500 мил. подиже се већ 1874. на преко 1 милијарду а 1877. г. пређе две милијарде динара. Поред свију неприлика и датог јој насилног курса банка и опет већ у току 1873. год. почиње исплаћивати своје банкноте и то прво у сребрним комадима од 5 динара као пуноважном сребрном новцу земаљском а од 1874. и златом. Међу тим не треба заборавити да је за то време у току од три године Француска исплатила саме ратне одштете пет милијарди дин. у злату. Насилан курс укинут је званично тек 1. Јануара 1878. али у самој ствари он није постојао већ од 1873. год. кад га је увиђавна и некористољубива управа банчина усред највећих економно-финансијских невоља сама укинула, знајући врло добро колико се тиме подиже кредит банкнота и унапређује рад банчин. По закону од 1884. год. утврђује се максимум емисије на 3500 мил. дин.; француска банка има данас по унутрашњости 94 својих филијала и агенција (Succursales de la Banque de France) (¹), а циркулација металом непокривених нота креће се у средњу руку око 1 милијарде динара. Обрт нота од 50 фр. и данас је још веома ограничен, јер сама банка чини врло незнатну употребу од права издавања мањих банкнота (²). Кад дисконт пређе 6% сав вишак прихода, који отуда долази, мора ићи у резервни фонд.

Само два пута се дакле уводио насилан курс — 1847. и 1870. — и оба пута га је сама банка пре државе сво-

(¹) Brachelli: „Die Staaten Europa's". Brünn, 1883. стр. 261.

(²) По билансу француске банке крајем 1883. г. она је имала нота у циркулацији 2946 мил. и дуговала је по текућим рачунима 605, свега = 3551 мил. Готовина јој пак износаше у металној залози 1963 мил., у рентама и резерви 424 мил. свега = 2187 мил. Остатак у 1364 мил. покривен је сигурном лисницом. (L. Say: Dictionnaire

јим увиђавним радом и пожртвовањем укидала. Она пролази срећно најтеже и најкритичније године (1830. 1848. 1852. и 1870—1). Поред јаке продуктивне снаге народне Француска располаже и релативно најјачом металном циркулацијом, јер јој се циркулација злата рачуна на 4000 а сребра на 3100 мил. динара. Од 1857. год. француска банка стално се утврђује и напредује у раду своме, док је инглеска банка под лакшим или бар мирнијим политичким приликама била подложна тешким превратима. У француској банци дисконат је далеко сталнији, никад не скаче онолико и онако често као у Инглеској ([1]). Инглеска банка само једном — 1871 — достиже готовину злата од 27 милијуна ф. стерл. а обично варира између 6 и 26 мил., просечно пак стоји на 16., док француска банка имађаше 1870: 51 мил. ф. стерл. 1874. дакле после свију претрпљених ратних штета опет то-

---

des finances, стр 309). Однос банкнота према готовини у току ове 1885. године мењао се овако:

26. Фебруара	70: 81.
5. Марта	69: 91.
12. Марта	70: 49.

([1]) За време од Септембра 1814. па до конца 1873. дакле за 1529 недеља било је:

У ИНГЛЕСКОЈ БАНЦИ:		А У ФРАНЦУСКОЈ БАНЦИ	
НЕДЕЉА:	СА ИНТЕРЕСОМ:	НЕДЕЉА:	СА ИНТЕРЕСОМ:
134	2%	0	2%
364	3%	172	3%
162	4%	262	5%
153	5%	42	7%
46	7%	5	8%
41	8%	2	9%
13	9%	0	10%
21	10%		

E. Seyd: Banknotenwesen, стр. 53.

У току сваких просечних 10 година онако исто периодично као и појава криза, и наравно у вези са њима, скаче и дисконат из крајности у крајност — од 2% на 10%, после сваког јачег прилива метала у напрасан одлив. Најмање је тому крив континенат

лико исто а пруска: 36 мил. (1). Све од 1845 па до 1864. инглеска банка није осетно унапредила ни проширила рад свој, шта више опадала је и тек од 1864 на овоме почиње се дизати али опет ни близу у сразмери са огромним економним напретком, који је за то време постигнут. Док је 1845. год. загранични обрт Инглеске износио 161·6 мил. ф. стерл. а 1872: 669·2, дотле је обрт банкнота порастао само од 21·1 на 25·2 мил., метална готовина банке од 15 на 22·5., а депозити од 17·5 на 31 мил. ф. ст. Док се дакле трговински обрт упетоструручио дотле је круг радње банчине једва нешто мало проширен (2). Сајд даље константује подацима да од целе огромне суме ескontовања — за 300 до 350 мил. ф. ст. самих меница и то у самом Лондону на 250 мил. — најмањи део пада у круг рада инглеске банке (3). Отуда и мала дивиденда, која се обично креће између 7 и 11% — средином 9% док је у других банака далеко већа. На основу свега овога Сајд долази најзад до тога закључка, да је „стална емисија од 15 мил. ф. стерл. непокривених банкнота једини узрок овога застоја у раду инглеске банке“ (4). Чешће су и са више страна чињени предлози, да банка ингл. почне плаћати интерес на оставе (депозите), али се увек са стране банчине на то овако одговарало: зашто да плаћамо интересе на де-

---

са његовим новчаним тражбинама, чиме Инглези често хоће да оправдају ове појаве, већ тому дубљи узрок лежи у самом систему делимичног покривања. E. Seyd. Стр. 59.

(1) E. Seyd, стр. 58.

(2) E. Sayd: Banknotenwesen, стр. 65, где је изложен тачан преглед радова банчиних упоређен са унапређењем трговине и развијањем депозитовања у осталих банака (све од 1845—1872).

(3) E. Seyd, стр. 66.

(4) E. Seyd, стр. 73. И зато предлаже да се садањи минимум емисије од 15 мил. ф. постави као крајња граница, дакле као максимум издавања и то је сва реформа Пилова акта, коју он са своје стране захтева. (Стр. 89—90).

позите, кад нам резерва у неупотребљеном новцу (читај банкнотама) бесплодна лежи? Ово су сасвим изврнути појмови о томе шта је залога или резерва (encaisse métalique) а шта дуг банчин, јер је ова резерва у лежећивим банкнотама прави contradictio in adjecto, кад се зна да резерва банкнота као дуга лежи у металној готовини банчиној и да њу не могу сачињавати ни непокретна имања ни у опште онакве вредности, које се не могу брзо и лако у новац да претворе. Сам Бецот, као данас признат најбољи познавалац енгл. банке (уредник „Economist"-а где јој редовно рад прати), у свом Lombardstreet-у увиђа и признаје ове заблуде, које леже у самом систему уређења банчиног, па ипак зато вели да га је опасно од једном мењати, јер је свет свикао и готово прирастао за њ. Бецот признаје да је цело његово дело само коментар овога факта. Али, додаје, „и кредит је мишљење, које се под извесним приликама створило и које се са меном тих прилика и само мења" (¹). Ово је доиста неприродан и извештачен положај, јер прави банкарски рад треба да се рачуна тек од почетка рада са туђим капиталима, дакле депозитима; док банкар само својим новцем ради, дотле је он прост капиталиста и ништа више (²). Бецот са своје стране препоручује као минимум металне резерве за енглеску банку у средњу руку суму од 10—11½ мил. ф. ст. (³), коју управа банчина, без икаква обзира на одредбе Пилова акта, треба увек у звечећој готовини да одржава.

Да оставимо ово поље излагања разних уређења баначних; оно је и сувише широко а једва ли је и потребно

(¹) Bagehot: Lombardstreet. Стр. 167.

(²) Bagehot, стр. 10, Депозити енглеске банке прелазе 600 милијуна а депозити француске банке (без рачуна државне благајне) прелазе 450 милијуна дин. (1881).

(³) Bagehot, стр. 168—9.

губити се у историји банака и изношењу појединих особина њихових од споредног значаја, јер су све данашње јевропске новчаничне банке подигнуте мање више на оним основама, које напред изложисмо. Особен је по природи својој само амерички систем. Према томе А. Вагнер са гледишта разних метода покривања сасвим оправдано разликује свега три савремена разна система: 1) континенталан или систем сразмерног покривања; 2) британски или делимични; и 3) северо-амерички начин пуног покривања али у јавним папирима од вредности. Сва ова три система ми смо по суштини њиховој изложили и оценили их по значају њихову, и нигде ни у једноме ми не нађосмо оне неограничене слободе издавања, какву би браниоци баначног либерализма желели. Међу тим са гледишта питања да ли да се право емисије концентрише или да се расподели на више завода могли би разликовати опет три система баначног устројства: 1) амерички систем уступања права емисије подједнако свима земаљским банкама које на извесне опште услове пристану (по закону од 1882. год. примљен у Швајцарској); 2) француски систем једне привилеговане новчаничне банке под контролом или баш и непосредном управом државном, заступљен у Русији, Аустро-Угарској, Данској, Нидерландима, Белгији, Шпанији, Португалској, Србији, Румунији, Турској и Бугарској; и 3) инглески мешовит систем једне нарочито повлашћене нар. или државне банке поред извесног броја покрајинских банака, који је заступљен у Германији (18), Италији где поред нар. банке постоји још 6 новчаничних банака, Грчкој (две: народна и јонска) и Швајцарској где поред државне банке постоји још 29 новчаничних банака (¹). Оволико о

(¹) Ови разни системи покривања и емисије јављају се различно комбиновани. Тако н. пр. Аустро-Угарска банка по начину покривања припада номинално британском делимичном систему, а по устрој-

устројству банака; да приђемо сада ближе претресу оних услова, под којима се рад новчаничних банака може одиста корисно по земљу да развије.

Прво и најважније питање, које се при установљавању новчаничних банака има пре свега да претресе и реши, јесте: колику папирну циркулацију може у средњу руку земља према њеној економној снази без штете да поднесе. Оно ваља да претходи питању о начину покривањ и о јединству емисије. Инглеска банка, поред свих мана у организацији њеној, ради ипак боље и сигурније од многих других начелно боље устројених банака у земљама слабије продуктивности — јер њу пре свега држи у кредиту продуктивна моћ инглеског народа. Као што већ знамо, кредит банкнота почива цигло на вери у свагдашњу моћ исплате реалним новцем и у том погледу банка је пре свега зависна од еко-

ству емисије француском систему јединства, јер има искључиво право емисије за сву земљу. Према последњем закону од Јуна 1878. данашња „Аустро-Угарска банка" има право емисије непокривених нота до 200 мил. фор., преко које суме свака даља емисија мора потпуно покривена бити. За време кризе 1873. год. ово контингентовање морало се обуставити исто као и у Инглеској. Концем 1882. стање банке беше овако:

Обрт нота · · · · · · · · · ·	368·6 мил. фор.
Метална готовина · · · · · ·	193·7 „ „
Обрт папирног новца · · · ·	351·4 „ „
Ажија злата · · · · · · · · ·	17·10%
1884: нота у обрту · · · · ·	375·7 мил. фор.
Мет. готовине · · · · · · · ·	205·3 „ „
Дакле од контингента · · · ·	170·3 „ „

Најмања банкнота је од 10 fl.

Банка дакле издаје и папиран новац за рачун државни, што наравно много смета кредиту самих банкнота. С тога је банка још „провизорно" разрешена од дужности, да њене ноте мора металом да исплаћује; док је овамо с друге стране законски под губитком привилегије обавезана да сваку издату ноту њену мора на главним касама у Бечу и Пешти на захтев публике у законитом земаљском новцу исплаћивати! (M. Wirth: Bankwesen, стр. 421 и 444). Зато што нема опасности за одлив метала, банка је била кадра да ди-

номног стања и положаја земље (1). Ако је земаљска привреда нејака, ако народ нема своје домаће индустрије, већ је подложан туђим индустријским пијацама, онда је и заграничнн трговачки биланс махом пасиван; земља пати од

сконат дуже времена на једној висини одржи (4%). Од 1866—1882. метална готовина постојано расте; 1882 она износаше 193,739.709·35 fl. од којих 114·5 мил. у сребру а 79 у злату. Дешава се по каткад да сребро према нотама под паријем стоји, али злато према папиру ужива сталну ажију од 16½—18½%. Према последњем пројекту о преустројству аустро-угарске банке она би се примакла карактеру немачке банке тиме, што би се увело: 1) покривање са 40% злата или сребра (поред досадашњег контингента од 200 мил. фор.) и 2) порезивање издатих банкнота преко 200 мил. са 4—5%. (Парламенат не пристаје, да се металне менице — девизе на Лондон — рачунају у покривање). — Немачка царевинска банка мешовита је не само по начину покривања већ и по устројству њеном. Она је привилегована на акције основана земаљска банка а овамо администрација јој је у рукама државног чиновништва. — Шведска банка је чисто државни завод, чији основни капитал и сав приход припада држави, а законодавство и управа банке спада искључиво у власт народног представништва. — Данашња руска државна банка, основана 1860. год. примила је циркулацију кредитних билета државних у 704,900.000 рубаља од којих је само 92½ милијуна — 13% — било покривено металом. 1878. услед рата циркулација се подиже на 1.182,115.125 рубаља папирног новца. Законом од 1881. г. обуставља се свака даља емисија и би наређено осигурање дотадашњих „привремених“ емисија папира, што у осталом ни до данас није постигнуто. Просечна циркулација у год. 1881. износаше 1063·3 мил. руб. Руска државна банка у самој ствари дакле издаје папиран новац за рачун државе. Сразмера покривања једва у средњу руку да износи 1: 8—9. Ажија се дизала услед тога до на 70% а од 1876—81. износаше просечно 37% т. ј. папирна рубља представљаше 63% металне. И ако руска банка има искључиво право емисије, ипак изузетно за Финланд постоје две засебне новчаничне банке.

(1) Е. Сајд разликује земље у „међународно богате и сиромашне“. У прву категорију ставља Инглеску (која преко 1 милијарде ф. ст. има уложену у стране дугове и подузећа, на што самога интереса годишње вуче на 50 мил. док је међу тим инглески државни дуг већином пласиран у самој земљи), затим Француску, Немачку, Холандску, Белгију, Швајцарску и т. д. А у другу: Аустрију, Русију, Италију, Шпанију, Турску и т. д. Ова деоба веома је важна у питању папирне циркулације. Banknotenwesen, стр. 3.

честих новчаних оскудица, новац је скуп и онда под овако неповољним економним приликама не може ни народна банка развити јачу радњу. Количина металне новчане циркулације земаљске зависи од заграничног обрта; ако увоз са стране постаје сваком годином све јачи а извоз према њему слаби и опада или је бар непостојан и јако подложан природним случајностима (неродним годинама) и спољним сметњама при извозу, као што је то обично случај код народа земљоделских и сточарских, то је онда слаба и непостојана новчана циркулација земаљска; звечећег новца одлази више на страну но што га се у земљу доноси и сад је и народној банци тешко одолети тражбинама реалног новца. Ако кадикад и буде добити (н. пр. у јако берићетним годинама са добром прођом на страни) и услед тога придође више новца, ипак се тај новац слабо појављује на пијаци, не стоји на услузи привредницима, већ се крије по приватним касама, јер где нема индустрије ту обично нема ни добро организованог кредита. У оскудици звечећег новца банкноте се враћају, обрт је њихов незнатан а услед тога и добит банке незнатна; дисконат се мора да диже, да би се стало на пут извлачењу металне готовине банчине; — у оваквом стању нар. привреде нема дакле услова за јачу делателност новчаничних банака, јер одржавање банкнота у јавном кредиту и према томе шира циркулација њихова не зависи само од банчине готовости, којом их сходно устројству своме у свако доба исплаћује, већ и од стања новчане пијаце земаљске, која се са своје стране опет управља према количини годишње зараде народне. Од народне производње зависи новчана пијаца земаљска, а од ове опет количина папирне циркулације, коју земља може без штете у обрту да одржава. У свакој земљи ова граница казује се у практици сама собом — код

банкнота, које чисто на кредиту почивају — у средњој висини циркулације њихове а код папирнога новца, кад се овај силом намеће, у дисажији његовој. Папирна циркулација по самој природи њеној као ствар чисто унутарњег јавног кредита ограничена је на земљу у којој је уведена и само по изузетку додирује стране пијаце. Новчаничне банке служе првенствено интересима земаљске трговине дајући трговачке кредите на кратке рокове. Ако је ова трговина пасивне природе, ако више увози и према томе више дугује иностранству, но што услед извоза земаљских производа има са стране да прима, онда таква трговина, која новац из земље износи, није у стању да банкноте у саобраћају одржава; она за своја плаћања на страну тражи из банке злато и тиме је сваки час доводи у неприлику, да не може да одговори ни закону ни правилима обазривог банковања, а нарочито још у иоле критичнијим моментима.

Ако је поред тога још земља и државним дуговима на страни јаче оптерећена и на те зајмове по обичају интерес и отплата у злату тече, онда је то само још једна отежавајућа околност више, која јако ремети кредит и циркулацију новчаница. И онда у самој ствари имамо *двогубо задужење: народно-привредно и државно-финансијско*; оба извлаче само новац из земље, оба дакле дејствују неповољно на течај банкнота.

На против у земљама јаке и разнолике производње, чији је трговински биланс по правилу активан, богата је у редовним приликама и новчана пијаца земаљска, новац јевтин и услед тога јавни кредит моћан и организован, јер вишак новчаних капитала, као израз вишка годишње зараде народне, никад не лежи у њих залудан, већ се одмах улаже или у нова или у проширена привредна подузећа или у јавне папире од вредности или се најзад даје банкама на оставу и то не толико зарад самога интересовања колико

ради олакшице самих трговинских послова, који се на основу проширених приватних депозита код банке развијају, као што су плаћања упутницама, чековима, вирмани — активан и пасиван контокоренат, једном речју узајамно потирање трговинских обавеза, које се данас на западу живо развило у установи Clearing-houses-а као најјевтинијем начину исплата. Под овако повољним економским приликама новчаничне банке могу далеко јаче и успешније да развију делателност своју јер поред свога властитог новчаног капитала располажу и масом приватних депозита, са којом раде и коју наравно у свако доба с правом сматрају као саставни део своје металне готовине, као појачање металне залоге, којом покривају и подижу кредит банкнота у обрту. У великих новчаничних банака управе воде јакога рачуна о свагдашњој количини ових драговољних остава и према њојзи, поред осталих симптома, сужавају или шире обрт банкнота дизањем или спуштањем дисконта. У самој ствари издавање новчаница је већ по пореклу своме комплементарна радња депозитовању; из депозитних записа као што видесмо и постала је прва банкнота као проста упутница депозитних банака на лежећиве новчане оставе клијената њених. То су две пасивне радње банчине, које се узајмице допуњују и на основу којих новчаничне банке и могу тек шире да раде друге активне послове — да есконтују менице и друге ефекте и да дају зајмове на сигурне залоге — да дакле есконтовањем и ломбардовањем чине услуге у првој линији трговачкоме свету, који по природи посла свога овакве кредите на кратке рокове поглавито и потребује.

Враћање банкнота банци на замену металним новцем казује дакле свакад већ само по себи да привредни свет у времену, кад се то збива, не подноси јачу емисију и сад може бити само питање о томе, услед којих узрока наступа

овај случај? Три узрока дејствују у опште на враћање банкнота, али не у једнакој мери нити су од једнаког замашаја. Први узрок лежи у крупноћи банкноте т. ј. у томе, што је према потреби и карактеру земаљског новчаног саобраћаја банкнота сувише крупна, те публика враћајући је не тражи друго до ситнији новац. Овај је случај редак, бар се ретко сам јавља, већ се обично иза њ крије дубљи узрок, који лежи у тражбини злата. Самоме њему лако је и доскочити издавањем омање банкноте, која ће широј употреби служити и дуже се у саобраћају задржавати. Међу тим по правилу никад банкнота не би ни требала да се спусти испод најмање јединице златнога новца, већ у интересу обезбеђења довољне металне циркулације земаљске, а нарочито онде, где је злато прави законити новац земаљски, који се у свима земаљским плаћањима једино пуноважно прима, јер кад је већ банкнота по суштини својој само замена реалнога новца а злато данас најпризнатији пуноважан новац целога културног света, то онда и банка треба увек да је кадра да своје банкноте златом исплаћује, ако жели да их у дисажију не доведе. Други и далеко претежнији узрок враћању банкнота јавља се онда, кад се услед било економских било политичких криза губи вера у готовост плаћања банчиног, те свет наваљује да се звечећим новцем осигура. То су случаји поремећаја јавног кредита, — кризе, за које увиђавна управа банчина треба већ изравије тако да удешава пословање своје, како ће им одолети моћи. Узрок овај може и без опште земаљске кризе да наступи увек, кад год банка неправилном радњом поремети углед и кредит свој. Трећи и најважнији узрок враћању нота наступа онда, кад је услед ослабеле земаљске производње или опалог извоза заграничви обрт неповољан, те привредни свет тражи злата, да њиме обавезе своје на страни подмири. Он

је по рад банчин најтежи онда, кад се не јавља случајно, кад није више само једна нарочитим неким невољама изазвана ванредна појава, већ кад услед опште економне немоћи народне учеста, или што је још горе, кад се почне стално јављати. При оваквим појавама сама практика новчаничних банака искуством је показала извесне знаке, по којима се наступање критичних момената распознаје, и упутила на средства, којима се са успехом могу да сузбијају штетне последице њихове. Има два врло важна симптома, по којима се саме банке мање више управљају у пословима својим а у цељи регулисања и обезбеђења редовне новчане циркулације и одржања кредита свога. Једно је **курс меница** и по њему се банке управљају тако, да теже да смање емисију нота чим је курс меница за земљу неповољан, јер то онда значи, да земља у заграничном обрту има више плаћања но примања и да је с тога сад и количина металне залоге банчине у опасности да се заменом банкнота смањи. Ова метода тако званог унутарњег баначног регулисања емисије била је нарочито омиљена код теоричара у почетку овога века. О курсу меница банка без сумње треба да води јакога рачуна али иставити ово као једино сигурно средство регулисања баначне емисије било би веома једнострано и недовољно ([1]). На стање меничног курса имају се банке при емисији нарочито освртати онде, где је загранични биланс земаљски чешће у опасности да буде неповољан, дакле у земљама слабе продуктивности. Други је симптом **појава ажије** — кад управа банке води тачна рачуна о свагдашњем курсу новчаница према злату тако да се под иначе повољним приликама и тражњи банкнота емисија сме слободно кретати док се год не почне плаћати ажија злату. Овако је нарочито опрезно поступала француска банка за све време немачко-француског

([1]) У осталом свакако је, као што **Џевонс** примећује, боље и овако него ли никако не регулисати издавање новчаница.

рата тако да при свој невољи дисажија банкнота није никад прелазила $^1/_2$—1% ([1]). Наравно да о овоме симптому ваља најјачега рачуна водити за оно време, за које важи насилан курс новчаница и у оним случајима кад поред банкнота још и папиран новац у земљи курзира.

Средство пак, којим банка са успехом може да обуздава обрт нота и ограничава претеране спекулације, лежи у дизању и спуштању дисконта — интереса којим есконтује. Стање металне готовине је, као што то Сајдназивље, индикатор а дисконат регулатор, којим банка удешава, шири или сужава пословање своје. Она спушта дисконат и тиме проширује кредитовање и обрт банкнота, кад јој је метална готовина обилна, а подиже га кад год јој готовина опада враћањем банкнота ([2]). Међу тим из банке се новчани капитали увек у толико јаче траже, у колико је добит на капитале у подузећима већа а према њој интерес банке мањи, т. ј. у колико је већа разлика између профита на капитале уложене у радње и дисконта банчиног.

Строго узевши цело питање своди се најзад на ово: до којих граница може једна земља без штетних последица да прошири емисију новчаница? Већ из досадањега очевидно је, да на ово питање није могуће одређено одговорити т. ј. није никако могуће поставити једну норму за све прилике, јер какав ће и колики бити делокруг новчаничних банака у којој земљи, то ће вазда зависити пре свега од релатив-

([1]) За време насилног курса банкнота у Инглеској у току 22 год. дисажија банкнота и односно ажија злата пела се до на 25%.

([2]) Интерес банка не треба никад да спушта испод средње савремене међународне висине, а нарочито у суседним земљама, јер свако претерано спуштање примамљује иностранство на позајмице и то наравно реалних новчаних капитала и услед тога у земљи сад од једном врло лако може да настури несразмера између металне и папирне циркулације и зато се онда опет далеко вишим интересом мора да дејствује на враћање новчаних капитала у земљу.

ног стања нар. привреде. У главноме може се као начело поставити само ово: да што је банка једна више изложена паникама и тражбинама метала за плаћања на страну да у толико све већа треба да је и метална залога у сравњењу са обртом банкнота. Сама практика банчина то најбоље показује у тражбини, враћању и курсу банкнота. Инглеска банка регулише редовно своју емисију према стању меничног курса, тежећи увек да увећа металну готовину кад је курс меница неповољан и обратно умножавајући лисницу, портфељ свој, кад је курс меница неповољан([1]). Ако је у питању да се контингентирањем одреди граница емисије у једној земљи, онда се пре свега мора узети у рачун привредно и финансијско стање земље, карактер њеног трговинског биланса, па онда наравно и сама величина земље, густина и имућност популације, количина и брзина промета и стање кредитних послова, при чему најбоље могу да послуже тачни статистички подаци. Кад се на овај начин унапред одређује граница емисије или сразмера покривања, увек је боље утврдити мању количину непокривених банкнота или јачи проценат металне залоге па оставити после практици, да она фактима покаже, може ли се и до којих граница емисија непокривених нота корисно у саобраћају да одржава, па тек према томе да се предузму исправке у размицању законских граница. Тако н. пр. Телкампф према дугогодишњој практици инглеске банке налази, да би пре свега ваљало „узимати у обзир курс меница и прилив и одлив металне готовине (стање благајне) па тек онда према томе одређивати просечну цифру емисије испод оне количине новчаница, која је у обрту била, кад је курс меница био al pari“([2]). Јер и у економно-политичкоме газдинству исто

([1]) Baudrillart, стр. 314.

([2]) Tellkampf у Мак-Кулока стр. 312.

онако као и у природноме после све теорије ипак последњу реч имају сами резултати добивени по статистичкој методи извлачења средње вредности из података у току дужега времена.

Свака земаљска новчанична банка, која пре свега хоће да очува кредит и углед свој, мора у првој линији добро мотрити на ова два поглавита услова у пословању своме: 1) целокупна сума нота у обрту треба увек да је покривена лисницом сигурних меница и ефеката, ескontованих на кратке рокове (два до највише три месеца) и то да рокови плаћања дужника банчиних скадирају тако како ће се увек примљеним сумама моћи с друге стране на време да одговара обавезама банчиним. Овако подесан распоред послова банчиних, који би увек примањима поклапао давања банчина, не може се никаквим законом ни правилима прописати; он зависи просто од умешности и увиђавности оних људи, који се на управи банчиној налазе. 2) Други и најбитнији услов остаје увек онај, који већ напред постависмо: да банка у благајни својој увек има у готовини онолику суму пуноважног звечећег новца, колика је потребна да у свако доба може одговарати свима редовним обавезама својим. Само под тим условом она може бити од помоћи онима, који јој своје трговачке папире на есконт подносе. Само под овим условом имаоци нота, знајући да их у свако доба могу заменути реалним новцем, неће их ни замењивати без невоље и онда тек и банка налази у томе правог свога рачуна, јер поред добити на интересу, са којим ескontује, она вуче још и вишак добити на сву суму металом непокривених нота, које циркулишу.

Ми већ напред рекосмо, да је за управљање новчаничне банке у пословима њеним, стање благајне најбољи знак, индикатор, а висина интереса — банчин дисконат — најбољи

регулатор за одржавање равнотеже између готовине и емисије и то тиме, што банка интерес подиже, чим осети опадање благајне своје а обратно при јачој готовини интерес спушта(¹). Дужина времена, за које се банкноте у обрту задржавају, такође је врло важан знак за кредит банкнота и новчану потребу саобраћаја; Сајд је с тога назиље супер-регулатором, а као норму за управљање банчино он према искуству поставља овај узајамни однос између металне готовине и висине интереса:

Кад метална готовина износи:

33%	количине нота у обрту, онда је одговарајући дисконат:	10%
40%	„ „ „ „ „ „ „ „	9%
45%	„ „ „ „ „ „ „ „	8%
50%	„ „ „ „ „ „ „ „	7%
60%	„ „ „ „ „ „ „ „	6%
70%	„ „ „ „ „ „ „ „	5%
80%	„ „ „ „ „ „ „ „	4½%
90%	„ „ „ „ „ „ „ „	3½%
95%	„ „ „ „ „ „ „ „	3%
100%	„ „ „ „ „ „ „ „	2½%(²)

Ми би још к томе додали, да кад метална готовина пређе количину нота у обрту, као што је то н. пр. данас опет често случај у француској и инглеској банци, онда се дисконат спушта и на 2%, само што на овој низини не може још никако подуже да се задржи.

У расправи својој „о унутрашњем контингентирању банкнота“, као што Сајд назива свој предлог о тачном управљању дисконта према стању благајне, он према западним привредним и новчаним приликама а и према самој

(¹) „Сваки, који је упознат са законима Механике и Логике, знаће, да што је год регулатор оштрији и тачнији, да је у толико и све слабијим менама подложан — и ово је апсолутна истина“. Seyd: Banknotenwesen. стр. 41.

(²) E. Seyd: Banknotenwesen. стр. 39.

досадашњој практици банака постављa као правило, да би интерес требало дизати са ½% чим метална готовина за $^{1}/_{10}$ циркулације спадне. Ово повишавање дисконта са ½% значи у самој ствари 20% према опадању металне готовине за сваких 10% дакле дупло. По његову мишљењу, кад би се банка пажљиво и тачно придржавала овога начина регулисања емисије, могло би се сасвим избећи оно спољње контингентирање, којим се по инглеском систему на штету како рада саме банке тако и услуга њених публици законом одређује крајња граница емисије (1). Ово Сајдово тарифирање не може се никако под свима приликама буквално примењивати; оно је, овакво какво је, састављено према практици инглеске банке. За немачку банку он предлаже да се оваква одредба унесе у закон о банци: „Издавање нота царевинске банке не ограничава се бројно; банка се упућује само, да се редовно управља по таквом систему контингентирања, како ће за сваких 10% разлике између металне готовине и обрта новчаница а изнад дисконта од 2½% интерес за ½% подизати. Потребна одступања од овога остављају се увиђавности саме банке“ (2). Међу тим управе банaчне врло су често у недоумици пред питањем, које им се намеће: да ли да због

(1) Ту Сајд поставља као углед за практику ову детаљнију скалу:

ПРЕМА ОБРТУ НОТА ЗА ГОТОВИНУ ОД:	ИНТЕРЕС ЈЕ:	ЗА:	ИНТЕРЕС:	ЗА:	ИНТЕРЕС:
100%	2½%	58·8	6%	34·5	12%
90·9	3%	55·5	6½%	28 6	15%
83·3	3½%	52·6	7%	24·6	20%
77	4%	50	7½%	и т. д.	
71·4	4½	47.6	8%		
66·6	5%	43·5	9%		
62·5	5½%	40	10%		

E. Seyd: Die innere Kontingentirung der Banknoten, Leipzig, 1875. стр. 13.

(2) У истој расправи Сајдовој, стр. 22.

опадања благајне дисконат подижу или да га у интересу публике на старој мери оставе, јер чим интерес повисе одмах се обично диже повика како банке гледају више интерес добити своје, но ли корист привреде народне. Без невоље банка интерес не треба да подиже, али кад јој се метална залога извлачи, онда га мора подизати, само никада напрасно у јачој мери; свакако увек је боље подизати дисконат но ли одбијати сигурне менице, као што је то чешће са више стране предлагано и чињено јер се многи сумњаху у дејство подизања дисконта с тога, што се чешће дешавало, да се највише меница на есконтовање нуди баш онда, кад је и интерес понајвиши. Међу тим ово наступа само у тешким кризама кад се приватан кредит сасвим стегне и кад свако хита, да се само звечећим новцем снабде. Ма колико да су изложене скале неприлагодне за разне прилике, ипак је мисао Сајдова оваквом практиком стеченог унутарњег контингентирања начелно сасвим умесна. За банке, које су на систему сразмерног покривања удешене, могла би се сасвим корисно према у практици стеченим опажањима прописати угледна скала за овакво унутарње контингентирање емисије путем поступног мењања дисконта.

Количина новчаних капитала земаљских, која, као што видесмо, зависи пре свега од продуктивности рада народног и која је, поред општег кредита банчиног, прва и најјача залога широј циркулацији банкнота, даје се у банци оцењивати према количини приватних депозита; што год је нижи интерес, који банке на приватне оставе плаћају, то је све сигурнији знак изобиља у новчаним капиталима земаљским, јер депозити нису ништа друго до залишни новчани капитали. Најбољи је знак успеха у привреди народној па следствено и у раду банчиноме онда, кад се напоредо са обртом нота шири и депозитовање. Од колике је важности вођење рачуна

о количини депозита најбоље нам показује то, што је један од најважнијих не само теоријских већ и практичких познавалаца банчиних пословања Ф. Гајер постављао то чак као правило: да свагдашњу количину банчиних металом непокривених новчаница ваља делити са количином приватних депозита, па кад год се опажа да количник расте, то је онда знак полета у привредним подузећима, знак, да се новчани обрт шири и цене производа скачу, и обратно кад количник опада знак је да наступа реакција, која се огледа у слабљењу привредних послова и опадању цена. И онда онај моменат, вели Гајер, кад после дужевременог растења количник овај почне нагло да опада, јесте обично моменат, који бележи наступање кризе(¹). Ово своје правило Гајер потврђује подацима из Тукове „историје цена“.

На послетку банка мора да води рачуна како о законом тако и о фактичком новчаном важењу земаљском — о валути и да према њојзи удешава свој рад тако, како ће увек бити у стању да своје ноте оним металом исплаћује, који је признато законито средство плаћања у земљи. Банкноте морају вазда по вредности бити равне — al pari — најбољем новцу земаљскоме, јер ако тога није већ се почну исплаћивати лошијим новцем, који не може на страну да иде, онда, а нарочито у земљама економски зависнима, банкноте губе у вредности својој, падају у дисажију према пуноважноме златном новцу на штету привреде земаљске а у крајњој линији и кредита саме банке — чим јој је метална залога из лошијег новца састављена. А појава ажије дејствује одма неповољно и на курс меница. Колико дакле у интересу земље, коме банка у првој линији и треба да служи,

(¹) Ph. Geyer: „Theorie und Praxis des Zettelbankwesens“, стр. 159—160.

толико и у свом властитом интересу банка је дужна и са своје стране да учини све да банкноте у курсу на равно са златом одржи. Банка нити има снаге нити јој је у дужности да валуту регулише — али је на њојзи, да трговачки саобраћај добрим новчаним оруђем снабдева и у ту сврху да жртвује нешто и од својих рођених интереса. При есконтовању банка истина даје своје ноте али продавац менице има с места право, да банкноте — ако само звечећег новца потребује — на каси банчиној законитом монетом замени. Ако је у земљи узакоњено важење злата т. ј. ако је само златан новац право законито средство плаћања, онда и банка мора пазити, да вазда буде у стању да златом новчанице своје исплаћује. Тако је у Инглеској узакоњено, да банка само суму до две фунте стерлинга може у сребру а све остало до мора златом исплаћивати; док је у Немачкој само половина ове суме (20 марака) у сребру дозвољена. Где је чисто важење сребра усвојено ту онда банка има право, да целу суму на исплату поднесених јој нота у пуноважно искованом сребрном новцу исплаћује; тако н. пр. у Аустрији или Русији и ако је у самој ствари код њих преовладало важење папира. Где је пак двојно важење узакоњено, ту банка има право да бира, којим ће металом и у којој сразмери да плаћа. Такав је случај у земљама, које припадају латинској биметалистичкој новчаној конвенцији; банкноте се исплаћују поред злата и у сребрним комадима од 5 динара, јер су ови исто онако пуноважно исковани као и златан новац (садрже $^{900}/_{1000}$ чиста сребра), а плаћање ситнијим сребром (код кога је само $^{835}/_{1000}$ чиста сребра) ограничава се онда до извесне мере — тако н. пр. у Француској до 50 динара. Није нам овде у намери, да се дубље упуштамо у расправљање питања о важењу, у борбу између бранилаца монометализма и биметализма; ми га се овде само у толико дотичемо, у колико систем земаљског важења већ

по себи повољно или неповољно утиче на кредит и обрт банкнота. Најјачи разлог у корист јединства у новчаном важењу — у корист важења злата — пружа нам само искуство, стечено судбином латинског новчаног савеза. Услед јачег добијања злата у рудницима калифорнијским и аустралијским Француска је у току 1852—1865. год. исковала сама на 6 милијарди динара златнога новца. У исти мах сребро се јаче потраживало услед живље развијеног трговања са азијским истоком, који за своје производе сребро тражи. Услед тога плаћаше се за неко кратко време а ж и ј а на с р е б р о и то је дало повода те је у Француској заснована мисао о увођењу латинске новчане уније на основи биметализма са законито утврђеним односом важења злата према сребру као 1 : $15^1/_2$. Ова конвенција би и закључена 1865. год. између Француске, Италије, Швајцарске и Белгије. За ових двадесет година њенога трајања ова унија морала је да обуставља па најзад и сасвим да ограничи ковање сребра. Јер злато у брзо поврати своју стару вредност и показа се и овом приликом као и оно пређе после првог отварања калифорнијских па и данас после сибирских рудника ипак као релативно најсталније мерило вредности, дакле као најбољи природни материјал за улогу новца. Француска се у брзо тргла услед претрпљених штета у колу савезника својих, који коваху непрестано јевтинији сребрн новац на штету француске новчане пијаце. Обустављањем слободног ковања сребрне монете од пет динара већ је у самој ствари било напуштено начело строгог двојног важења. Данас ово питање о судбини латинског новчаног савеза стоји још неодлучено на дневноме реду; оно очекује тек својега решења. На овогодишњој новчаној конференцији, држаној у Паризу, обновљена је новчана унија између Француске, Италије и Швајцарске под условом да при крајњој ликвидацији свака земља буде обавезана да своје сребро на страни

одкупи ([1]). Данас се Белгија томе опире исто онако као оно Италија 1878. год. а из простог разлога што у самој француској банци лежи данас око 130 милијуна белгијскога сребра. Толико је извесно да при овако мешовитој јевропској валути, где једне земље имају двојно а друге просто важење, биметалистичке земље спадају на фактичко важење сребра. Штета биметалистичких земаља не потиче дакле само отуда, што је сребро у цени опадало те се н. пр. у последње доба за 1 килограм злата могло да купи 18 килограма сребра, усљед чега поједини савезници латинске уније коваху махом сребрн новац од 5 дин. са добићу од $2^1/_2$ килограма сребра на сваки килограм злата (јер је законити однос још једнако 1 : $15^1/_2$) а на штету француске новчане пијаце, већ се показала знатна штета и у самим заграничним плаћањима усљед тога, што се онда биметалистичкој земљи са стране плаћа јевтинијим металом, сребром, док се од ње скупљи метал, злато, тражи. Тако је н. пр. Француска у прва времена латинске уније са неограниченим биметализмом претрпела знатне губитке у трговинском саобраћају са Инглеском, јер док Инглеска све своје куповине у Француској сребром, дакле за 10—18% фактички јевтинијим металом, плаћаше, дотле је Француска све своје куповине у Инглеској морала златом да исплаћује ([2]). Најочевиднији

([1]) По конвенцији од 6. Новембра (по рим.) 1885. закљученој између Француске, Италије, Швајцарске и Грчке и за даље се обуставља ковање сребрног новца од 5 дин. — јер је сребро пало данас са 20% у цени, тако да талир од 5 дин. не вреди више од 4 дин., постао дакле асигнат са вером, да ће га земља, која га је издала, са 5 дин. исплатити. (Cernuschi: „Les assignats métalliques“). По истој конвенцији утврђено је још да се у свакој земљи ситнога сребра не сме исковати више од 6 дин. на главу.

([2]) Тако је у Сев. Америци по Blaud-Silverbill-у од 1878. г. исковано преко 100 мил. долара сребра и банке су се саме противиле оваквој новчаној политици, закључујући све своје радње у злату. Данас већ сам нови председник Cleveland предлаже, да се обустави даље ковање сребра, јер иначе прети финансијска криза.

доказ о сталном опадању вредности сребра према злату пружају нам ови подаци, које нам Сетбер као признат стручњак у питањима новчане политике износи:

Однос вредности злата према сребру стајао је у периоди:

1501—1520	год.	као	1 : 10·75
1601—1620	„	„	1 : 12·25
1701—1710	„	„	1 : 15·27
1801—1810	„	„	1 : 15·61
1851—1860	„	„	1 : 15·86
1871—1875	„	„	1 : 15·98
1876—1878	„	„	1 : 17·63

Новац као мерило економских вредности мора бити што сталнија јединица, док овакве мене у ценама сребра наравно да јако ремете правилност у промету добара. Штета, коју подносе биметалистичке земље, могла би се зар избећи само тако, кад би све земље, које у тешњем трговинском саобраћају стоје, увеле двојно важење под једнаким условима. У последње доба чешће се пребацује као да је важење злата због ограничености његове узрок „кризи и новчаној скучености“, док је ова у самој ствари последица дубљих економских узрока ([1]). Јер важење злата обухвата данас земље са 140 мил. становника док 920 мил. имају двојно важење и важење сребра или папира; и криза је у овим последњим земљама била вазда тежа но ли у земљама са важењем злата. Тако исто не стоји, ни да је недовољна количина злата као

([1]) Тако Гошен а нарочито Лавлеј у расправи: „La crise et la Contraction monétaire“. Он рачуна годишњу производњу злата на 500 милијуна дин., од којих, по његову рачуну, 280 мил. иду на индустрију, 100 мил. извозе се на исток — остаје дакле око 100 мил. за умножавање новчаног орађа — то, што је, као што он вели, недовољно за саму Америку. Мало је дакле злата за новац! Лавлеј заборавља колико кредит — чекови и компензација — замењује данас потребу плаћања звечећим новцем.

новчаног материјала на расположењу. А. Сетбер је срачунио готовину злата у Јевропи и Сев. Америци на 13—14 милијарди марака: годишња производња злата износи у средњу руку на 400 милијуна марака — и што је најзад најјаснији доказ противу „скучености злата“ то је факат да у земљама са важењем злата за последњих 10 година интерес није у средњу руку прелазио 3—4%.

Оволико о важењу у опште. За нас је овде најважније да констатујемо само толико, да је регулисана валута, јединство у важењу, врло важан услов за кредит банкнота, јер појава ажије утиче неповољно како на курс меница тако и на курс банкнота; и у томе погледу важење злата показало се самом практиком као далеко поузданија основа за кредит банкнота но ли двојно важење. При двојноме важењу извлачи се из благајне банчине злато а у њу уноси сребро на штету правилне новчане циркулације [1]. Злато се шиље у плаћањима на страну а у земљи остаје сребро а кад се банкноте почну самим сребром исплаћивати онда и оне деле судбину сребрног новца, који заступају, т. ј. падају у дисажију према злату као признатом пуноважном међународном новцу културнога света. То нам јасно показује стање благајне у француске банке:

		СРЕБРА:		ЗЛАТА:
1870 г.	благајна франц. банке имала је:	14%	а	86%
1876 г.	„ „ „ „ „:	30%	„	70%
1878 г.	„ „ „ „ „:	52%	„	48%
1879 г.	„ „ „ „ „:	60%	„	40%
1880 г.	„ „ „ „ „:	69%	„	31%

---

(1) Банке у Аустрији, Француској и Сев. Америци чиниле су у последње доба све могуће да крупнији сребрн новац у саобраћају одрже, али вазда без успеха. У таком случају публика је вазда претпостављала папир сребру — што је за банку корисно али за валуту опасно.

Кад је овако у Француској, земљи, која јаком индустријом и снажним кредитом располаже, онда је појамно, у какве неприлике може тек да западне земља економски зависна, кад јој у циркулацији преостане сребро и папир. У осталом банка не може имати неко особено важење одвојено од земаљскога; као народна установа она се мора прилагодити потребама и приликама земаљским. У земљама где је чисто двојно важење једном узакоњено и где се оно и у државним финансијама досљедно примењује, тако, да се крупнији сребрн новац свуда на касама државним равноважно злату прима, ту се наравно и банци оставља да слободно бира, којим ће кад металом и у којој сразмери своје ноте да исплаћује. Ово и јесте прави смисао биметализма. Најмање је пак оправдано исплаћивати банкноте двојако — једне златом а друге сребром, јер је у таквом случају појава ажије између банкнота, које представљају злато, и банкнота, које представљају сребро, неизбежна. Боље је и чисто важење сребра но ли овакво мешовито двојако важење.

Поред повољних економних прилика и доброг устројства банчиног као првих и најбитнијих услова за успешан рад новчаничних банака имамо на послетку да скренемо пажњу још на две околности, које могу да буду од одсудног практичког утицаја на судбину банке а то су: 1) састав управе банчине; и 2) однос банке према државној управи. У погледу прве тачке најважније питање је у томе: каква је и колика одговорност понајудеснија за поуздан и повољан рад нар. банака? Новчаничне банке махом су данас анонимна удеонична друштва, где су удеоничари одговорни само уделом својим. Од овога се одступало само у Инглеској, где је у погледу шотских банака већ изодавна било узакоњено, да су удеоничари одговорни

целом њиховом имовином за рад банака (1). Од овако строге одговорности очекивало се поглавито двоје: 1) да ће банкноте јачи кредит уживати; и 2) да ће се боље пазити на избор управе банчине. Међу тим практика није оправдала ова очекивања; банкротства банчна у временима криза 1847, 1857, 1873 и 1878. год. показала су, да је баш велика вера у сигурност наводила управе на лакомислена кредитовања а на огромну штету самих акционара (2). С тога су многи предлагали, да се овако широка одговорност сужи на чланове управе, али је и то неподесно, јер при неограниченој одговорности сви бољи и обазривији људи избегавају да се приме управне дужности, те тако онда у управу улазе обично они, који немају шта да изгубе. Најбоља гарантија лежи увек у избору способне и поштене управе. „Управе великих новчаничних банака“, вели Вирт „морају бодрим оком пратити стање новчане циркулације и новчане пијаце, кретање производње и трговине као и развој законодавства и политичких догађаја“ (3). Француска комисија за проучавање банчних питања од год. 1865., која је и теоријска и практичка мишљења целог образованог света саслушала, нарочито препоручује увиђавност, поштење и економску и финансијску спрему код чланова управе банчине (4). По закону о француској банци још од год. 1806. од 15 чланова управног одбора тројица морају бити финансијски чинов-

---

(1) У тој цељи у Инглеској је за приватне новчаничне банке ограничен и број акционара (6) ради успешније одговорности. Закон о неограниченој одговорности важио је све до 1867. год.

(2) Тако су н. пр. при банкротству Глазговске варошке банке год. 1878. морали акционари на сваку акцију од 100 ф. стерл. да доплате 2600 ф. чиме је упропашћено око 1300 невиних акционара. Макс Вирт, стр. 77.

(3) М. Вирт, стр. 69. — „И за најбоље системе тражи се добра управа, јер од ње врло много зависи, па ма какво устројство банчино било“. Мак-Кулок, стр. 319.

(4) Вирт. стр. 197.

ници, петорица трговци и индустријалци, а остала седморица могу се бирати из ма ког другог реда људи.

У погледу другог питања о односу државе према банци — поред општих законских прописа о пословању новчаничних банака и строгих одредаба модерних закона о удеоничним друштвима а све у интересу заштите оне публике, која банкноте под новац прима — данас је свуда признато и право државног контролисања целокупног рада банчиног, које налази својега практичког израза у праву veto-а од стране државног управника (гувернера) или нарочитог државног комисара противу сваког поступка управиног, који би могао бити штетан по рад и кредит народне банке. Издавање банкнота не сматра се данас више као проста кредитна трговачка операција приватног карактера већ као једна јавна друштвена повластица од замашног значаја по цео економски и финансијски живот народни. Многи беху мишљења да би корист, која се има од повластице издавања банкнота, имала и требала да припадне целој земљи и да би с тога најправичнија и најсигурнија била установа једне државне новчаничне банке. Без сваке сумње да би ово било не само правично већ и веома корисно у држави у којој би народна воља одиста увек била и воља државне управе — али како то у државном животу није случај то установа чисто државне банке не само да не носи користи, већ шта више штети само економне интересе земаљске. Владе се и без тога већ врло често насилно мешају и у послове приватних новчаничних банака, дижући принудне зајмове и дајући им за то у накнаду право јаче емисије а по потреби и увођење пасилног курса, што је обично повлачило за собом баначне кризе, при којима економски и финансијски највише штетује сам народ. У рукама самовољне државне управе банка постаје један финансијски извор из кога се за невољу увек може добити новаца и мимо народно представништво.

Кад је банка у рукама приватних акционара онда то опет потеже иде, јер се банка у властитом интересу опире оваквим понудама владиним и владе се морају да обраћају нар. представништву у цељи задуживања. Тако је н. пр. инглеској банци најстрожије законом забрањено, да без одобрења парламената круни или влади зајмове чини. Сем тога у рукама једне пристрасне партијске владе нар. банка постаје страшно оружје према свима противницима — одобравањем кредита подижу се присталице а одбијањем упропашћују опозиционари а тиме се сав рад банке и кредит земље ремети (1). У овом питању државне или приватне новчаничне банке знаменита је она искрена реч Роберта Пила бачена у његовој парламентској беседи приликом претреса о преустројству инглеске банке у год. 1844: „једине користи, које сам, поредећи државне са приватним банкама, могао пронаћи, у томе су, што државном банком управљају одговорна лица и што онда цела земља од ње користи вуче (јер у колико држава у банци више прихода има, у толико је у стању да народ мање порезама терети), али ове користи падају сасвим у присенак пред оним политичким невољама, које би неизбежно наступиле, кад би се новчанична банка предала у руке влади једној. Ја сам тврдо убеђен, да би неограничена власт једне владе над издавањем и обртом банкнота била у највећој мери и опасна и штетна" (2). Начелно добит од права емисије имала би, као што рекосмо, одиста припасти целини друштвеној а никако приватним спекулантима. У држави будућности, вели Џевонс, право емисије пре а после мораће припасти држави, исто онако као што је и пређе приватно ковање новца постало већ данас свуда регал државни. „То је права збрка идеја" вели даље Џевонс, „говорити о неограниченом праву издавања новчаница као

(1) Нарочито о томе у Телкампфа, стр. 315.
(2) Телкампф, стр. 316.

о питању, које се тиче слободе банака"([1]). Привилегија издавања нота врло је замашна и важна ствар, јер она пружа могућности оној банци, којој је дата, да сав свој капитал и све депозите у пословању своме употребљује, док су међу тим друге банке принуђене, да извесан део ових капитала вазда као лежећиву бесплодну резерву држе; код новчаничних банака ова резерва лежи у самој мери контингентирања ([2]). Једино из практичких разлога недовољне уставне гарантије, коју данашње државне управе у руковању јавним пословима са своје стране пружају, из опасности, да новчанична банка не постане просто финансијско оруђе једне самовољне владавине ([3]), наука за данас још претпоставља установу једне привилеговане земаљске банке банци чисто државној. И док је још тако, док још није саветно захтевати, да право емисије пређе сасвим у државне руке, јер се поред све модерне уставности нема довољно гарантије, да се то право неће злоупотребљавати и да ће се приход од њега трошити искључиво на опште-народне привредне интересе земаљске — све дотле, толико је бар јасно, новчанична банка земаљска мора стојати и радити под строгим огра-

---

([1]) Џевонс, стр. 261. Он најзад вели, да „приватне новчанице морају престати исто онако, као што је престало и приватно ковање новца". Стр. 279.

([2]) Нема, вели Телкампф, никаквих разлога, са којих би се на рачун публике од стране законодавства државним или приватним банкама давала повластица на издавање нота, које само њима самима у рачун иде. Стр. 310.

([3]) И управе приватних банака често падају у погрешку, да по цену шире емисије или принудног курса држави зајмове дају а све на рачун публике, која банкноте под новцем мора да прима. Привилегије прив. банака махом су на овај начин и стечене. Тако је инглеска банка већ при самом оснивању морала позајмити држави 1,200.000 ф. стерл. Најстарије и најјаче банке пропадале су све због оваквих зајмова. Тако ђеновска, амстердамска, млетачка (која је још 1587. сву своју готовину и депозите држави уступила и то све до године пропасти њене — 1797 — умела да прикрије.

ничењима и јаком контролом државном, а поглавито под контролом законодавних тела земаљских, јер је банкнота по функцији њеној репрезентативан новац земаљски.

Као призната најјача залога захтева се данас пре свега јавност банчинога рада т. ј. обавеза банке да што чешће савесно обавештава свет о стању своме публиковањем тачних биланса и то по прописаним формуларима, у којима се детаљно и тачно мора огледати право стање благајне, количина издатих нота и сва остала примања и давања банчина. Биланс о стању банке мора бити прегледно и тачно изложен, јер, као што вели Мак Кулок, банке у невољи често падају у искушење, да привидно повољне извештаје фабрикују. „Дуго и дуго“, вели он, „пошто је већ капитал британске банке био упропашћен и она већ готово до коначног банкротства доведена била, управници њени нису се још устезали, да износе пред свет извештаје, у којима представљају повољно стање банке и још препоручују поделу добити“(1). Што већом јавношћу банчиног рада допуњује се оно, што се иначе жели да постигне надзором и контролом државном. Обавезно публиковање извештаја о стању банчином треба да је бар месечно ако не и недељно. Главне позиције које, ако само постоје, треба увек да су верно и тачно испуњене, јесу по захтеву А. Вагнера следеће: А) Дуг (Passiva): 1) уплаћени капитал; 2) приватни депозити: а) са интересом; b) без интереса; 3) депозити државе и других завода; 4) количина банкнота у течају; 5) лежећива количина банкнота; — В) имовина (Activa): 1) метална готовина (благајна): а) у сребру; b) у злату; 2) лисница: а) домаћих меница, b) стра-

(1) У Мак-Кулока, стр. 127. Често се у невољи падало чак и на ту несретну мисао, да се лажна дивиденда удеоничара из капитала банчиног дели. Инглеска је законом од 1857. (нарочито § 10.) увела врло строге казни за свако обмањивање публике (јаке новчане глобе па чак и затвор и робију до 3 године).

них; 3) зајмови на залоге (ломбарди): a) меница, b) папира од вредности, c) еспапа или пл. метала у барама; 4) зајмови без залога (лични кредита); 5) ефекти: a) државни и општински папири: b) индустријски папири; 6) зајмови на хипотеке; 7) зајмови учињени држави ([1]). Ако банка има својих филијала или агенција то и њихово стање треба увек заједно да се предаје јавности. Нарочито је још напоменути, да је управа обавезана да годишњем збору акционара подноси детаљан извештај о целокупном годишњем раду банчином, о свима добицима и губицима, што се све има одмах предавати јавности. А под контролом јавности и управа банчина вазда ће савесније управљати банчиним пословима. Поред сигурности, тачно излагање о стању банака вазда је најбољи и најпоузданији извор за оцену стања новчане пијаце земаљске.

Издавање **ситних банкнота** није, као што смо већ и раније имали прилике да поменемо, никако саветно, јер оне плаве ситнији саобраћај и избијају метал из руку оних привредника, који се у временима криза обично први и плаше те хитају да што пре на каси замене своје бакноте металом. Истина да су омање банкноте кориснијe по банку зато, што се дуже у обрту задржавају ([2]), али су у толико и опасније

([1]) У А. Вагнера: »Lehre von den Banken«, стр. 24.

([2]) У инглеској банци опажано је дуже времена задржавање разних банкнота у обрту, па се нашло:

Да се ноте од	1—2	ф. ст. задржавају	147 дана.
» » » »	5	» » »	148 »
» » » »	10	» » »	137 »
» » » »	15	» » »	66 »
» » » »	20	» » »	121 »
» » » »	30	» » »	55 »
» » » »	50	» » »	72 »
» » » »	100	» » »	49 »
» » » »	200	» » »	18 »
» » » »	300	» » »	14 »

јер сузбијају и сам сребрни новац те у паникама могу грдно да оштете ширу публику, која је обично мање и обавештна о правоме стању, публику, која банкноте више по навици и као под морање као какав јаван папирни новац прима но ли као кредитан репрезентативан новац, док међу тим имаоци крупнијих банкнота већ више рачуна воде о стању кредита банчиног, те се према њему и у примању банкнота управљају. У богатим индустријским земљама слабо се и траже врло мале банкноте, тако да је француска банaчна комисија била мишљења, да ноте испод 50 фр. не би требало ни издавати. (Вирт стр. 205). У мањим и сиротнијим земљама, где је и промет ситнији, као год што је потребно релативно више ситнога новца тако је у њих и мања банкнота кориснија — али ни у ком случају не би требало дозволити, да се банкнота спусти испод најмање јединице златнога новца, како би се у случајима кризе бар ситнији саобраћај очувао. Поред банкнота не би никако требало дозволити издавање папирног новца (као што је то н. пр. случај у Аустро-Угарској) већ из тога простог разлога, што је папиран новац по природи својој јаче подложан курсним менама, дакле појави ажије, те овим својим честим менама врло неповољно утиче и на кредит банкнота ([1]).

Најзад нам остаје још да се запитамо: у чијем интересу постоје и раде поглавито новчаничне банке? Оне данас не чувају више само депозите, нити само посредују плаћања, као што су то чиниле првобитне депозитне жиро-банке, већ све поверене им капитале употребљују у пословима њиховим, врше све кредитне и трговинске радње у властитоме интересу тако, да је, као што Адолфо Вагнер примећује,

---

Да се ноте од 500 ф. ст. задржавају . . . . . 14 дана.
» » » » 1000 » » » . . . . 13 »

М. Вирт, стр. 75.

([1]) Телкампф, стр. 321.

готово смешно, кад нарочито приватне банке и данас још врло често на чело својих статута стављају себи у главни задатак „унапређење заната, трговине и земљорада“, кад се овамо добро зна, да је добит главна цељ приватних банака а вршење својих било туђих кредитних послова само средство да се до што веће добити дође. Приватне банке су дакле проста спекулативна, трговинска подузећа. Банке саме собом не могу ни стварати земаљску производњу; оне не могу одгајити ни једну нову грану радиности земаљске; оне могу само припомоћи лакшем кретању и развијању трговине и индустрије, онде где већ ове постоје. Прави и природни ток развитка банака, вели Вагнер, овај је: прво се подиже трговина, саобраћај и индустрија, отуда сљедује живља тражња капитала, па тек онда подижу се банке. Банке сљедују а не претходе развитку земаљске радиности ([1]). С наше стране ми би ка овоме имали да придодамо само још ово: ваља такође знати да новчаничне банке нису у стању, већ према самој природи кратких кредита које дају, да користе земљораду, па с тога су од врло слабе помоћи и занатима земаљским; оне у првој линији служе вишој трговини и вишој индустрији. То је једна огромна и врло осетна празнина у савременој организацији кредита, као што то згодно карактерише Ad. Coste, што се сва пажња до данас махом поклањала организовању трговинског и хипотекарног кредита — првога у великим новчаничним а другога у хипотекарним банкама — док је занатлијски кредит остао по готову сасвим занемарен ([2]).

([1]) Ad. Wagner: Lehre von den Banken, стр. 30—33.

([2]) Ad. Coste у расправи: „Une Cacune dans l'organistation du Credit. Le Credit à long terme“ у „Journal des E'conomistes“ за Април 1884. (стр. 23—35). Зато он предлаже за Француску оснивање једне велике индустријске земаљске банке, за чије би папире — Omnium industriel — узајамно гарантовао цео индустријски свет француски.

Даље још не треба сметати с ума ни то, да интереси публике и акционара нису, као што се махом представљало, никако истоветни, па чак се за њих не може рећи ни да су хармонични, јер се размимоилазе баш у главним тежњама њиховим. Док би публика желела што нижи интерес и што јачу металну циркулацију у земљи, дотле интереси управе и акционара сасвим обратно теже — на што виши дисконт и што шири обрт банкнота. Јака лежећива метална готовина банчина није никако у интересу акционара, али је зато по имаоце банкнота увек врло повољна залога кредита.

Из целог досадањег претреса оних питања, која битно засецају у суштину и замашај рада новчаничних банака, можемо на послетку прибрати ова главна начела или правила, која су до данас и теоријом и практиком освештана као најважнији чиниоци и залоге за повољан рад банака:

1) Пошто је једина здрава основа новчаног саобраћаја како за унутарњи тако и загранични промет земаљски пуноважан метален новац, то се земљи може корисно послужити установом банкнота као кредитним новцем земаљским само у оној мери, коју потреба саобраћаја и кредита земаљског одређује. Свако наметање папирне циркулације преко ових граница свети се јављањем ажије и криза на штету правилног привредног саобраћаја земаљског па и на уштрб финансија државних;

2) Пошто кредит банкнота почива цигло на вери, да ће банка у свако доба моћи одговорити обавезама њеним — исплати банкнота и депозита — то је први захтев рационалног банковања имати свагда сигурну залогу целокупне суме нота у обрту у новчаној готовини и лисници банчиној. По речима графа Молијена, оснивача француске банке под Наполеоном I, новчанична банка мора тако радити, да је увек готова на ликвидацију. Колики ће пак део новчаница бити покривен металном залогом а колики лисницом, ту сраз-

меру покривања најбоље одређује познавање економних прилика земаљских и искуство, које сама практика казује;

3) Банка вазда мора водити тачна рачуна о курсу земаљских меница, ажији новца и количини приватног депоновања, те према овим знацима распоређивати и удешавати пословање своје; јер по курсу меница оцењује се стање заграничног обрта и према томе свагдашња метална циркулација земаљска, из карактера ажије види се сразмера и тражбина разних сорти новца, које у земљи циркулишу, а у количини приватних депозита казује се опет изобиље новчаних капитала, које земља има путем кредита да стави на расположење производњи земаљској као и висина кредита, који публика својом готовошћу депоновања у банку полаже;

4) Ма на каквом систему покривања банка почивала, она сама са своје стране треба да, према познавању економне снаге земаљске и карактеру економних односа земаљских према иностранству, као и према искуству, које у самоме току рада својега стече, своје пословање удешава тако, како ће увек само ону границу непокривених нота достизати, коју саобраћај земаљски без штете може да одржи;

5) Последње и понајважније јемство за правилан рад оних, којима је управа банке поверена, лежи у строго опредељеној јавности свеколиког банчиног рада и увиђавној контроли државној са правом Veto-а противу сваког поступка или корака, који би се могао клонити на штету земље или и саме банке ([1]).

([1]) А за то није баш потребно нарочито звање државног комесара, стављеног на терет банчиног буџета, као што га и није код многих већих банака, јер да контрола буде као што ваља не лежи толико до тога да комесар само свакој седници управе присуствује већ више до спреме и увиђавности, са којом се од времена на време врши преглед стања банчиног и процењује, да ли се одлуке управног одбора у свему са законом слажу — а то се може постићи и редовним државним чиновницима — изасланицима.

После свега што до сада изложисмо о природи, устројсву, пословању и привредном значају новчаничних банака, приступимо најзад проматрању устројства и рада наше Народне Банке, која нам је најближа и на чијем ћемо примеру понајбоље моћи да осветлимо најважније моменте баначне политике. Имамо да испитамо, на каквом је темељу она заснована, шта се све од ње очекивало, колико је она до данас у раду своме успела и најзад које су то прилике и узроци, са којих она све до данас не могаше да одговори оним очекивањима која су на њу полагана?

Закон о установљењу наше Нар. Банке од 6 Јануара 1883. год. пао је баш у оно време, када се Србија подизањем железнице, која имађаше најкраћом линијом преко Солуна и Цариграда да споји индустријски запад са плодним истоком и закључивањем трговачких уговора са западним светом, налазаше на раскрсници привредног развоја свога. Пасивност економне политике државне и споља и у земљи обре се од једном пред питањем: како би се оснажењем домаће радиности земаљске могло давати отпора економном завојевању земље? У место сваке активне економне политике, којом је у дванајестом часу требало сузбијати продирање запада на исток, створи се закон о Нар. Банци „у цељи да се јевтинијим капиталом и уређеним кредитом трговина и радиност у Краљевини Србији унапреде“, као што то члан 1. закона о Нар. Банци опредељује.

Наше законодавство приволело се у устројству наше Нар. Банке начелу сразмерног покривања од 40% т. ј. да банка никада не сме пустити више нота у саобраћај од два пута и по оне количине злата (односно сребра), коју у касама њеним има[1] — начелу, које је, као што напред

[1] При томе злато може бити замењено сребром највише за четвртину. (Чл. 11. закона и 27. статута). Даље се истим члановима још прописује, да банкноте у течају пуштене морају увек бити покри-

видесмо, сасвим недовољна гарантија за кредит банкнота већ по томе, што је апсолутно немогуће, да једна сразмера покривања буде подједнако прилагодна за разне привредне прилике, јер свака земља према ступњу продуктивности и развијености кредита свога има и особену потребу у ширини новчане циркулације земаљске а тако исто и нарочиту, од осталих земаља различну, способност — капацитет — да извесну количину папирне циркулације новчане може да поднесе. Па не само то, већ и за једну исту земљу није овај принцип сразмерног покривања никад поуздан ослонац за све оне мене прилика, које наступити могу, јер при најмањем поремећају новчане пијаце и кредита земаљског прописана сразмера покривања може без икакве кривице управног одбора од часа да се преврне. Пример ће нам то најбоље показати. Узмимо на прилику, да наша Нар. Банка једном исцрпе крајњу законом дозвољену јој границу емисије, те да, као што већ напред постависмо, за 1 милијун динара металне готовине пусти у течај за $2^1/_2$ мил. дин. банкнота. При повољном и редовном стању привредних и политичких прилика — обилности новчаних капитала и непомућеном кредиту банчином — ова сразмера кроз извесно време може се у практици показати као сасвим довољна залога да свима потраживањима тачно одговори. Сама банка у властитом интересу долази често у искушење — ако јој то само тражбина и замена нота од стране публике дозвољавају — да ову крајњу границу достигне, јер што је шири обрт банкнота њених, тим је наравно и све већа добит банчина. Све то за време може да иде — да не може боље бити. Али ни једно привредно стање није данас постојано. Онако исто као што

вене онаквим трговачким и финансијским вредностима, које се лако и сигурно у новцу претворити могу. — По првашњем пројекту статута била је усвојена трећина покривања. (Чл. 25. пројекта статута поднесених мајској конференцији).

најмањи поветарац може да узбурка дотле као огледало глатку и мирну површину пучине морске, исто тако је већ какав пуст новински глас о предстојећем рату или тако што довољан, да лаковерну публику узбуни те да ова похита, да се за сваки случај звечећим новцем снабде. Узмимо, да се само пола милијуна динара нота напрасно банци на размену врати, то онда од једном у благајни остаје само пола милијуна динара у монети а два милијуна дин. банкнота у обрту, — што значи, да је сразмера од 40% покривања сведена од један пут на 25%, да је сада дакле четири пута више банкнота у течају, но што, банка злата у касама њеним има. По буквалном смислу закона о минималној металној залози од 40% ово би за банку већ значило обрести се од једном на прагу банкротства — или потражити у државе помоћи у принудном курсу. С тога је прво правило за управе свију оних банака, које су на овом систему сразмерног покривања засноване, да се при емисији нота више управљају према познавању привредних прилика земаљских и евентуалних мена, које наступити могу, но ли по буквалној одредби закона — да дакле никад не достижу законску границу издавања, па ма како јаке тражбине биле, већ да их у такоме случају подизањем дисконта, али никако одбијањем сигурних меница, обуздавају. Обуставити сасвим ескontовање није никако саветно; оно се даје оправдати само ванредним приликама — јер у временима, кад се јавни кредит стегне, банка је баш дужна да по могућству привредноме свету у помоћ притече.

Законом (чл. 6.) и статутима (чл. 18.) обележен је делокруг банчиног рада тако, да би она поред обичних послова — ескontовања, трговања са плем. металима, ломбардовања, примања депозита на чување, наплаћивања и исплаћивања за рачун приватних или државе и посредовања при оства-

ривању јавних зајмова([1]) — имала да поклони нарочиту пажњу и *примању депозита* (новаца и других вредности) на текући рачун и с тим у свези *издавању упутница или чекова* — дакле пасивну конто-коренту. То је данас једна од најважнијих и по олакшање трговинског саобраћаја најкориснијих врста пословања банчиних. Плаћање чековима и у свези с тиме пребијање плаћања једних за друге (у Clearing-houses) т. ј. узајамно разрачунавање и потирање обавеза по текућим рачунима јесте данас најјевтинији и најлакши начин промета. Та грана пословања развила се и одомаћила онде, где је производња јака, капитали обилни а јавни кредит учвршћен, где је трговачки и у опште привредни свет, с једне стране увиђањем користи

([1]) За есконтовање меница у Нар. Банке захтевају се три сигурна потписа са најдужим роком од 92 дана и да доносе било по суми било по вредности интереса бар 20 пара (чл. 5. правила за послове са банком); но код чисто трговачких меница изузетно и са два потписа али по пристанку свију присутних чланова есконтног одбора а по претходном одобрењу управе у књизи одређених кредита. (Чл. 8. правила за пословање са Н. Банком). На есконтовање благајничких записа, „државних“ бонова — и залогу српских државних облигација не може се никада више од 25% — новчаног стања банчиног употребити, и то само до 90% њихове течајне вредности. (Чл. 24. статута). По изменама и допунама усвојеним на последњем збору банчином ова је одредба прекројена тако, да се од сада на бонове државне не може дати више од 30% уплаћеног капитала акционарског. Колико ће се пак на залогу државних обвезница давати, остављено је од сада увиђавности управе банчине. — Зајмови на залогу ефеката дају се до 75% њихове течајне вредности и то најкраћи је рок 10 дана а најдужи три месеца. — Банка наплаћује за депозите на чување до 50.000 дин. вредности чуварину од 1‰ (вредност испод 10.000 рачуна се у 10.000) а преко 50.000 ½‰ и то на рок од 6 месеца. — Зна се, да се активни конто-коренти могу тек на основу јако развијених пасивних конто-корената отварати, па се њима онда и инкасо-послови за друге живље развијати. Чланом 38. наших правила утврђује се, да нико не може никакву упутницу или чек на банку повлачити, ако за то у банци нема своје готовине — што је у прво време и за савремене прилике посве умесно али не и онда, кад би се једном радње по текућим рачунима живље развиле.

које сам отуда има а с друге и савесним радом самих банака (као н. пр. у Шотској), већ привикнут на то да своје уштеђевине и своја примања банци на текући рачун упућује, из чега се тек и могла корисно развити и проширити употреба чекова и система компензације. У нас ова грана пословања има врло слабих изгледа да ће се скорим живље развити и одомаћити моћи. На вишим трговачким круговима којима Н. Банка највеће услуге пружа, лежи морална обавеза, да овај систем плаћања чековима као угледан у живот уведу. Он је двојако користан земљи и привреди народној, јер сем тога што је најлакши и најјевтинији начин плаћања, он подиже и гаји штедњу у грађана и уједно је прибирањем растурених ситних капитала још и најбољи организатор јавнога кредита. Кад се на овај начин јаки капитали у каси банчиној стеку, онда су и банке у стању да се не ограничавају више само на пасивне конто-коренте, већ да према потреби и приликама и активне конто-коренте отварају т. ј. да плаћају за рачуне депонената својих и преко суме депозита њихових — дакле да их кредитују. Оваквим услугама банака подижу се и одржавају нарочито омањи привредници. На овај начин, а уз јемство пријатеља шотске банке подигле су многога раденика на степен самосталног господара. У посредовању при остваривању зајмова за рачун државе, округа, срезова, општина и привредних подузећа земаљских, као и од улоге благајника државног, банка би могла бити од велике користи а под погодним условима и сама имати лепе вајде, кад би се само ови послови живље развили и Нар. Банци поверавали.

У одредби делокруга банчиног рада члан 7. закона, а 8. статута, којим се прописивало: „давање зајмова на земаљске производе и еспапе у опште, који нису скором квару подложни, издавање еспапница (вараната, Warrants) и зајмова на њих, као и п о д и з а њ е и у п р а в љ а њ е мага-

цинима за такве производе и еспапе" — био је од врло великог замашаја не само по циљу своме — да потпомогне земаљску производњу — већ и по упливу своме на круг осталог рада банчиног, јер се је наметало питање: може ли банка свој капитал, који јој као залога банкнота служи, употребити на то, да она њиме антрпоте подиже? У земљи, у којој се преко 90% становника занима земљорадњом и сточарством ово кредитовање на залогу производа, који у јавним слагалиштима леже, највише би припомогло извозу земаљском и тиме посредно живље кренуло развој домаће производње. А овај посао не може се развити без установе јавних слагалишта — антрпота, — чије би еспапнице биле признате јавне исправе, на које би тек банка могла имаоцима њиховим давати потребне им кредите. Све је то тако, па ипак народна новчанична банка, која је пре свега дужна, да у свако доба своје ноте звечећим новцем исплаћује и која према томе мора веома обазриво своје капитале да пласира тако, како их у свако доба у брзо на расположењу имати може, нити може нити сме свој уплаћени акционарски капитал улагати у подизање магацина. Из истих ових разлога новчанична банка не сме да даје хипотекарне кредите; њој се законом забрањује, да „може прибављати више непокретног имања, него колико јој је за саму радњу њезину преко потребно" (чл. 8. закона) — како би само капитале своје увек лако при руци имати могла, те да своје банкноте исплатити може. На држави или општини је да јавна слагалишта за земаљске производе на подесним извозним тачкама подигну — кад то приватни капитали властитом иницијативом нису у стању да учине. На банци је само дужност, да у интересу потпомагања домаће производње воранте од земаљских продуката под лаким и повољним условима есконтује. Па и у томе мора се веома опрезно поступати — давати кредити само на оне еспапе,

који без квара могу дуже у магацинима на продају почекати и који се лакше и сигурније у новац претворити могу и то само до $^1/_2$ или $^3/_4$ оне вредности, на коју се према стању пијаца увек на сигурно рачунати може. Подизањем антрпота подижу се тек организоване земаљске пијаце, које би нас у данашњим економним приликама бар ослободиле од оне самовоље и неизвесности, под коју смо потпали тиме што смо — поред немања домаће индустрије као природне пијаце земаљских сировина, — још принуђени да наше сировине туђину на ноге носимо, да при томе сав терет путних трошкова по правилу сами сносимо, да плаћамо све дажбине и трпимо све шиканерије туђинских пијаца и да најзад за наше производе добијамо само ону цену, коју нам Пешта и Штајнбрух прописују (1).

Најзад последњом тачком (8. закона, а 9. статута) прописивало се Нар. Банци и примање улога по штедионичким књигама, што је једној новчаничној банци апсолутно немогуће да чини. Јер ако она почне плаћати интересе од 3 и 4% на штедионичке књижице, а овамо су јој по самој природи посла њезиног сви спекулативнији али зато и рентабилнији послови забрањени, онда би она морала подизати дисконат на штету јевтинијег кредита, и тиме би радила унаточ главном циљу њезином. Све што народна новчанична банка може у овом правцу да учини, то је, да посредно помаже кредитујући штедионице земаљске — реесконтујући под повољним условима меничне портфеље њихове. Нашем омањем привредном свету много би се помогло, кад би по примеру шотских банака и наше штедионице отварале

(1) По изменама и допунама закона и статута усвојеним међу тим на последњем збору акционара (јер расправа ова читана је у седници ученога друштва у Мају 1885.), ова одредба о подизању јавних слагалишта остала је као обавеза Нар. Банке сасвим а остала је наравно само обавеза о давању зајмова на воранте (унесена у тачку 1. чл. 6. закона) и то од земаљских производа.

личне кредите на јемство пријатеља како појединцима тако и задругама — кредитним заједницама; и онда би дужност Нар. Банке била да нарочито овакве заводе кредитима потпомаже.

Да бацимо један поглед на досадањи развој рада наше Нар. Банке, па ће нам сами подаци најбоље показати правац и кретање послова њезиних.

Банка је отпочела радити 2. Јула 1884. год. са уплаћеним удеоничарским капиталом од $2^1/_2$ милијуна динара у злату — 20.000 акција прве серије од 500 динара уплаћених четвртином од 125 дин. = 2,500.000 дин. — и са 25.000 комада банкнота од 100 дин. = $2^1/_2$ мил. дин. — свега 5 мил. дин., јер јој најмања законом прописана банкнота од 50 дин. не беше тада још готова. Концем првога месеца обрт банкнота износаше 565.100., благајна у звеченем новцу: 2,003.111·59 дин. а лисница (портфељ домаћих и страних меница): 973.535·02 дин. Овај обрт банкнота од 100 дин. у суми од пола милијуна динара показао се и доцније као средња граница, коју наш саобраћај у овако крупној банкноти може у течају да одржава.

Да поредимо стање банчино при концу свакога месеца како би нам слика развоја прегледнија била. У току године дана рад наше Нар. Банке развијао се овако:

СТАЊЕ	БАНКНОТА У ОБРТУ:	ГОТОВИНА У БЛАГАЈНИ:	ЛИСНИЦА (ДОМ. И СТР.)
31. Јула 1884:	565.100	2,003.111·59	973.535·02
31. Августа „ :	624.800	1,119.455·71	1,832.852·75
30. Септем. „ :	465.100	383.890·88	2,397.349·69
31. Октобра „ :	472.400	635.788·15	2,103.977·37
30. Новембра „ :	467.800	715.126·74	1,993.681·44
31. Децембра „ :	781.800	960.992·96	2,114.727·14
31. Јануара 1885:	1,678.500	1,590.542·20	2,472.131·06
28. Фебр. „ :	1,080.700	1,153.992·30	2,303.551·92
31. Марта „ :	1,100.700	780.733·43	2,700.123·69

СТАЊЕ	БАНКНОТА У ОБРТУ:	ГОТОВИНА У БЛАГАЈНИ:	ЛИСНИЦА (ДОМ. И СТР.)
30. Априла 1885:	1,015.300	642.973·18	2,7[illegible]0.83[illegible]·32
31. Маја „ :	898.700	733.011·29	2,531.259·46
30. Јуна „ :	772.220	711.475·94	2,413.201·56 (¹).

У току првих шест месеца обрт банкнота кретао се дакле у средњу руку око суме од **пола милијуна** динара, а метална готовина опадала је међу тим тако, да ју је већ на концу првог тромесечја обрт нота надмашио (за сваку 100 банкнотне циркулације било је крајем Септембра 85·5% металне залоге) а у првој половини Октобра метална гото-

---

(¹) До штампања ове расправе придошло је још шест месеца, за које имамо ове даље податке:

СТАЊЕ	БАНКНОТА:	БЛАГАЈНА:	ЛИСНИЦА:
31. Јула 1885:	778.300	691.724·19	2,435.100·58
31. Августа „ :	991.500	381.539·40	2,992.218·40
30. Септембра „ :	1,460.150	1,047.965·17	2,781.403·35
31. Октобра „ :	1,930.350	1,073.745·87	2,073.572·68
30. Новембра „ :	2,541.780	1,822.802·28	2,366.175·43
31. Децембра „ :	3,500.040	1,795.491·54	1,893.861·69

Ови подаци ни мало не мењају ранију карактеристику банчиног стања — концем Августа метална залога спада на 38·5% банкнотне циркулације — јер ратни изгледи беху свели у току месеца Септембра металну готовину банчину према обрту банкнота на крајњу законску границу од 40% и тада је опет поред обуставе есконта само замена банкнота златом из државне касе одржала и подигла сразмеру покривања. А у Новембру месецу опет придошла је новоуведена десетица у сребру, која је наравно повисила обрт банкнота и унела сребро у благајну банчину, тако да је концем 1885. год. састав банкнотне циркулације, благајне и лиснице овако изгледао:

31. Децембра било је:

У БЛАГАЈНИ:			БАНКНОТА У ОБРТУ:		ЛИСНИЦА:	
ЗЛАТА:	1,208.520·55	(без страних кореcп.)	У ЗЛАТУ:	1,568.700	У ЗЛАТУ:	1,786.490·62
СРЕБРА:	388.866·65		У СРЕБРУ:	1,931.340	У СРЕБРУ:	104.338·35

У кризи која је због политичких прилика наступила Септембра месеца повучена је у благајну и готовина код страних кореспондената и од тога доба урачунава се увек у извештајима банчиним у металну готовину банчину, што дотле није чињено.

вина беше се свела до на близу 200.000 дин. У току Децембра 1884. а нарочито у Јануару 1885. изгледа као да се и обрт банкнота и готовина благајне јако подижу, али је то само привидно, јер је тада државна каса одкупила златом на 1,600.000 дин. банкнота. Остављени своме природном развоју, и обрт банкнота и метална готовина примичу се опет старом стању ствари — своде се концем Јуна 1885. опет на $^{3}/_{4}$ милијуна. Правац кретања, кад би га графички представили, показао би нам сталну тежњу опадања металне готовине, јер од 2·3 милијуна дин. у Јулу 1884. готовина опада на 0·2 дин. у Октобру 1884, диже се привидно помоћу државне замене златом на 1·7 у Јануару 1885 и пада опет на 0.6 у априлу. Обрт банкнота креће се првога полгођа у средњу руку око 0·5 мил. дин., диже се привидно до на 1·7 у Јануару 1885, да крајем другога полгођа спадне опет до на 0·7 мил. — Пуштање педесетице (месеца Марта 1885. у 20.000 комада = 1,000.000 дин.) није ни у колико изменило општи карактер банчиног стања, што само сведочи, да је и педесетица за наше привредне прилике још веома крупна банкнота и да узроци слабог развоја у раду банчином много дубље леже.

Према оваквом стању ствари банка је сасвим природно у брзо морала дизати дисконат, да би колико толико зауставила извлачење металне готовине. Она је у ствари била принуђена да се опире јевтином есконтовању за злато у земљи, у којој је обичан интерес при доброме кредиту 10—12% и у којој остали новчани заводи есконтују сигурне менице са 8, 9 и 10%. Од $5^{1}/_{2}$% са којим је интересом банка отпочела есконтовање она га је морала повисити на 7% затим га је опет спуштала на 6 и 5% (6% на зајам на залоге), да га опет подигне на 6 и $6^{1}/_{2}$% и да најзад у ратној кризи достигне висину од 8% (а $8^{1}/_{2}$% на залоге). Ето таква је за ово кратко време историја ди-

сконта наше Нар. Банке, у којој се већ по себи најбоље огледа свеколика несталност и неопредељеност у раду наше Нар. Банке.

Не могући до данас да развије своје послове на широј основи веће и правилније циркулације банкнота банка је у самој ствари била спала на улогу једног обичног контоара, који звечећим новцем есконтује (Comptoir d' Escompte), и у томе погледу она је онда релативно заостала иза других мањих новчаних завода земаљских; једна мала „Београдска задруга“ са — при концу 1884 — уплаћеним удеоничарским капиталом од свега 216.700 динара обрће по $^1/_4$ милијуна месечно и даје дивиденде 9·40%, док Нар. Банка са привилегијом издавања нота не беше у стању да својим удеоничарима прва два купона исплати. Оно истина да је због ограничења свију ризичнијих спекулативних послова дивиденда у свију новчаничних банака обично мања но у осталих кредитних завода; тако н. пр. док се дивиденда инглеске банке креће између 7 и 11% — у средњу руку дакле не прелази 9% — дотле се она у других банака пење до на 20%. У аустро-угарске нар. банке дивиденда за 1883. год. износаше $7^1/_4$% а за 1884. г. 7·05%. Међу тим није овде најважније то што Нар. Банка први погодишњи биланс закључује на штету своју — јер су и издаци у прво време највећи — већ је главна невоља оно искуство, које је банка одмах у прво време својега пословања стекла: да наш трговачки свет брзим враћањем банкнота у самој ствари хоће по нижи интерес да есконтује за злато те тиме гони банку, да своју најважнију задаћу —, појевтињење земаљског интереса — напусти.

Питање је сада, где леже узроци овако скученог рада наше Нар. Банке? Одговори на то питање јесу од неоцењене и теоријске и практичке економске вредности. Ми ћемо покушати, да их овде изложимо и то тако да ћемо прво обе-

лежити оне дубље и општије узроке, који не леже до саме Нар. Банке, већ до неповољног економног стања и положаја наше земље, па тек онда прећи на оне ближе узроке, који у самом систему и практици наше Нар. Банке почивају.

Први и најважнији узрок неуспеху банчиног рада лежи у томе, што она већ по самој природи пословања њеног има да користи поглавито великој трговини и индустрији земаљској. Међу тим ми наше домаће индустрије сасвим немамо а ни велика трговина не може се развити без живље развијене земаљске индустрије. Све је спало с једне стране на извозну трговину, која домаће сировине на страну износи и која и сама стоји на врло слабим и несигурним ногама, јер је зависна од толиких природних случајности и извозних неприлика, а с друге стране опет на увозну трговину, која нам стране индустријске артикле у земљу уноси, но која махом на кредит еспапе диже, те је увек у рукама страних кредитора а тиме увек и у опасности да посрне, чим наши главни извозни артикли или са неродице или са рђавих цена изневере, те народ без новца остане и услед тога застане са куповином индустријских артикала. Тада се обично цео привредни свет у нас тужи на оскудицу у новцу. Међу тим та општа оскудица у новцу само је природна неизбежна последица ослабелог извоза земаљског, којим земља има да плаћа набавку индустријских намирница са стране. Немајући индустријских средишта код своје куће наша народна привреда потпада све више под сферу страних економних интереса, описује као каква економска планета-пратилица све тешњу и зависнију путању око туђег индустријског сунца, излажући се и покоравајући свима приликама и неприликама страних индустријских пијаца. Оно мало занатских радова, што се од старина у земљи затекло, нестаје сваким даном под утакмицом стране машинске производње и услед тога се у земљи осећа све већа економска изнемоглост и у

самим пољопривредним радовима. Сељак пропада јер мора јевтино — често и у бесцење — да даје своје сировине препродавцу, који их на страну носи, за кога је цена страних пијаца меродавна и који, поред тога што хоће да се за своје трговачке услуге и сам богато наплати, вазда гледа, како ће све преносне трошкове око извоза сировина у нижој цени од сељака да наплати; и онда је свакоме појамно да под оваквим стањем ствари сељаку није ни могуће да свој пољопривредни рад усавршује јер свако усавршење рада претпоставља већу сигурност и већи полет у проођи производа. У исти мах сељак и скупо плаћа стране а лоше фабрикате, јер му се без избора намећу, и, што је још најтеже, тешко му је доћи и до потребних кредита, а сељак у Србији сачињава 90% целокупне популације. Каква је дакле организација кредита била нашој земљи понајпреча? Према самом саставу нашег привредног организма очевидно је, да би нам пре свега најпотребније било образовање окружних или и среских сељачких банака на основи узајмице а са државном помоћу, (од прилике онако као што је то данас уређено у Русији), те да се сељак спасе из руку кајишара и да се на својој земљи, коју је сам својом крвљу искупио, као сопственик очува. Друга најпреча организација кредита беше оснивање занатлијских банака (опет на основи узајмице), ради очувања и унапређења земаљских заната. За подстицање више индустрије потребан би одиста био најзад и виши индустријски кредит и кад је зачета мисао о оснивању Народне Банке ваљало је пре свега промислити па одлучити се: у интересу којега сталежа и које врсте радиности хоће се банка, те да се према томе и устроји? А како тога било није, већ је устројство наше Нар. Банке просто копирано са сличних новчаничних завода на западу, зато наша банка и лебди у ваздуху — на индустријском небу није, јер га код своје

куће немамо, а на земљи није, јер се 95% нашега становништва не може њоме да послужи. Да су упоредо с банком подигнута јавна слагалишта (антрпоти), или да је бар банци законом прописано било, да једним делом својега капитала буде дужна установити нарочито одвојено хипотекарно одељење (са филијалима по унутрашњости) (¹) и да има првенствено кредитом помагати индустријска подузећа основана на удружењу и узајмици производјача — те да бар тако колико толико припомогне унапређењу земаљске привреде. Овако Нар. Банка сасвим је одсечена од сељака и занатлија но је једино упућена да животари од оно мало крупније трговине и то више увозне но ли извозне — трговине, која се при слабој продуктивној снази земаљској и сама поводи. Ето то је по нашем уверењу први и најважнији узрок неуспеха у раду наше Нар. Банке овакве, каква је данас. Она се није ни у колико прилагодила правим економним потребама земаљским. Једном речју Нар. Банка есконтује менице нашег вишег трговачког сталежа и то махом онога дела његовог, који се само увозном трговином бави, јер извозна трговина без јавних слагалишта и домаћих пијаца теже се и у далеко мањој мери може да служи кредитом у Нар. Банке. А увозна трговина наша, као што видесмо, махом је под влашћу страних капитала, на чији се кредит у главноме и ослања, а у колико се кредитом у Нар. Банке служи она није кадра да примљене банкноте задржава, већ их мора у брзо да размењује златом да би својим обавезама плаћања на страни одговорила.

(¹) У нас је већ више пута по новинама изношена мисао: да Нар. Банка притече у помоћ Управи Фондова тиме, што би есконтовала њене заложнице (или обавезнице), при чему се само толико заборавља, да је то Нар. Банци — која своје банкноте као соло-менице a vista увек металом исплаћивати мора — апсолутно немогуће све донде, догод те заложнице (или обавезнице) не би гласиле на рокове од три месеца — то што је опет Управи Фондова немогуће.

Други поглавити узрок, са кога рад наше Нар. Банке мора да рамље, лежи у самом економном стању и положају земље. Новчаничне банке могу развити ширу и корисну делателност само онде, где је радиност земаљска у полету, где је јавни кредит развијен и организован, где је економски биланс народни у опште повољан. При подизању нар. банке ваља увек имати на уму, да, као што Ад. Вагнер вели, оно не претходи, већ следује полету радиности земаљске, да је банка круна а не подлога привредном развитку народном, врх а не основица у пирамиди радиности народне. Како наша земља у овом погледу стоји, једва ли је и потребно излагати. Наша државна економна политика одликовала се вазда до данас пасивношћу, шта више и самим напуштањем привредних интереса земаљских. У спољној економној политици услед непрестаног попуштања и повлађивања туђим захтевима: потпадање под сферу страних економних интереса, а у унутарњој политици: и данас још у државноме буџету од 46 милијуна динара сума од свега 68.000 дин. на потпомагање целокупне радиности земаљске[1]! Наш загранични обрт добија из године у годину карактер све веће пасивности, јер ми се све више навикавамо уношењем западне културе на нове и шире потребе а овамо смо све мање у стању да их производима нашег народног рада подмирујемо и плаћамо; и тако страна индустрија све више плави наше пијаце на штету и оно мало наслеђених заната земаљских и кућевне индустрије који једва животаре. С друге

---

[1] По најновијем румунском закону о потпомагању домаће индустрије, поред обичних олакшица у ослобађању од пореза и ђумручина, даје се индустријским подузећима: 1) државно земљиште бадава; 2) уводи се обавезна потрошња домаћих производа за све државне, окружне и општинске потребе (ако разлика у цени не прелази 5%); 3) дају се извозне премије до $\frac{1}{5}$ вредности производа; 4) премија за фабриковање од 5% и т. д.

стране извоз наших земаљских производа — сировина — не скаче у истој сразмери, у којој и увоз страних индустријских производа у земљу расте, јер до данас ми још нисмо готово ништа озбиљнијега учинили ни да наш примитивни домаћи земљорад и сточарство унапредимо. Статистика заграничних обрта наших сведочи да они сваком годином постају релативно све пасивнији([1]). При

([1]) Ближе у расправи мојој «Наша економна политика», стр. 60 и 61. У времену, које је протекло до штампања садашње расправе, изишло је једно дело «Интереси Српства», у коме се на ово економно гледиште о значају активних или пасивних заграничних обрта напада као на некакав «листизам, керизам, меркантилизам итд. итд.» и тврди да «биланц трговине не доказује ништа»! (стр. 137). Међу тим ствар је ова у савременој економној науци свакоме, иоле у њој посвећеноме, јасна и на чисто изведена. Нико данас више не сматра да се богатство народа садржи у количини новца, па ни у количини намирница (као што писац богатство дефинише) већ у количини радних способности народних и каквоћи прилика — нарочито прометних — које радиност изазивљу и награђују. Пошто се унутарња производна снага народна не да цифрама казивати, то се онда по количини и каквоћи заграничних обрта као спољњем знаку и изразу економног живота народног тражи да постави дијагноза привредног развитка земаљског. И наука се није преварила у овој статистичкој методи опажања; у њој су се, као што је и са писцем српских интереса случај, могли преварити само они, који те податке не знају да тумаче. Цео економски свет и научника и практичара води и данас рачуна о карактеру заграничних обрта и новчаној вредности њиховој, поредећи их између се, па опет зато никоме више и не пада на ум, да у новцу гледа богатство народа. Обилност новца, као простог оруђа промета и мерила пијачних вредности, само је један спољни знак, по коме се може да закључује на привредне прилике земаљске. Обилност новца у земљи једној зависи одиста у многоме од карактера заграничних биланса, али не у току једне или неколиких година већ у току деценија, а карактер трговинског биланса зависи опет од привредне снаге земаљске. Од коликог је значаја трговински биланс најбоље се огледа већ у курсу меница, о чему је знаменити инглески економиста Гошен читаву теорију развио. Ну ипак може ми писац српских интереса по своме обичају пребацити, да су

таквој економској зависности честе новчене оскудице и поремећен јавни кредит сасвим су природне последице — а то је онда већ по себи веома ровито земљиште за успевање новчаничне банке. Јер шири обрт банкнота може се развити само онде, где су новчани капитали обилнији и приступачнији и где је на здравој економској основи јавни кредит учвршћен и организован. Свега тога у нас није. Па још кад

ово све преживели погледи «буржоаске економије»; и зато га морам упутити да у делу признатог критичког представника савремене економске науке Д-ра Евгена Диринга. «National-und Socialökonomie» на стр. 416 прочита оно што пише о значају активности или пасивности трговинских биланса. Како се редовно води рачун о карактеру биланса и са гледишта саме либералне инглеске економије, види се из редовних студија њихових у највећем побoрнику економног либерализма у «Journal des Economistes» (тако н. пр. у свесци за Јануар 1884. год. стр. 59). Сад или је сва савремена наука меркантилистичка или писац српских интереса не зна шта је меркантилизам? — Он се пита, како је то могуће, да је неких година биланс Инглеске пасиван, док је наш још којекако али тек активан! а не зна, да се закључци из карактера трговинских биланса никад не изводе из појединих година већ тек из оног резултата, који нам даје правац кретања трговинских биланса у току читавих десетина година, и даље: да код јако индустријских земаља вазда иза једног низа година са активним билансом сљедује обично други низ година са пасивним билансом, јер им је баш услед јачих зарада могуће, да своју обично гушћу популацију обилнијом и бољом храном снабдеју и да више страних сировина за прераду у земљу довуку. Кад би линију кретања заграничних биланса у индустријских земаља графички представили и са нашом поредили, нашли би, да док се њихове линије таласасто крећу, дотле се наша стално приближује постојаној пасивности — дакле нам на сигурно показује опадање економне снаге наше. А то опадање врши се по оном економном закону, по коме свака земљоделско-сточарска земља у саобраћају са културним индустријским земљама на сигурно штетује, кад своје сировине мора јевтино туђину на ноге да носи те да новцем за то добивеним скупо плаћа лоше стране фабрикате. Писац се труди да ми објасни, како ми пропадамо с тога, што извозимо стоку — народни капитал свој! А овамо — ако је о томе реч — ја сам и сâм већ пре њега то знао, кад сам на стр. 64 «Наше екон. политике» обе-

томе додамо и финансијско задуживање државе на страни, које је данас већ престигло цифру од 250 милијуна динара, на коју се у средњу руку (узев само 5%), има само годишњег интереса око $12\frac{1}{2}$ мил. динара у злату да плаћа, онда је још очигледније, како је разривен и неповољан терен, на коме има да развија делателност своју наша Народна Банка!

лежио, како ми упропашћујемо «два важна елемента капитала земаљског — стоку и шуму» само да би са њима исплатили «набавке туђини и порезе држави»! Па ту и лежи сва несрећа, што је српска земља још поглавито остала сточарска — јер стока сачињава готово половину целокупног извоза земаљског — а као таква она ваљда неће и не може извозити укњижене «интересе српства», већ извозећи стоку, која се у земљи све мање негује, а увозећи све више страних фабриката сатире се привредни живот народни! У «Нашој екон. политици» није ми ни била намера да што друго доказујем, до то, да се ми већ налазимо на економном раскршћу, на коме, и ако су наши биланси још повољни, сам правац и карактер привредног развоја нашег јасно нам показује, да економски слабимо, и да је с тога крајње време да својски прегнемо двогубој мети: да државном помоћу, и то у првој линији организовањем пољопривредног и занатлијског кредита кренемо народну индустрију на широкој и плодној основи удружења, како би с једне стране обезбедили нашу економску независност а с друге уједно осигурали и народно благостање, обишавши онај пут капитализма, којим је индустрија на западу стварана. (Стр. 73—75. Лањски заграничии обрт наш већ је почео оправдавати зебњу, да ће под оваквом економном и финансијском политиком напуштања наш загранични биланс све више добијати карактер сталне пасивности, јер ево лањске — 1883 — године по приближној процени вредност увоза већ износаше 50 а вредност извоза само 30 милијуна динара!).

Царинске цифре, ма колико оне биле непотпуне и процена вредности њихове приближна, ипак су од великог значаја, јер су израз струје у економном крвотоку земаљском — и зато све земље воде и данас о њима јакога рачуна. Писцу пак, по његовој здравој памети, оне «ништа не вреде», већ се ваља «само питати шта се извози а шта увози. Што већа пасивност заграничне трговине са сировинама тим боље за земљу и што већа активност са

Најзад трећи поглавити неповољан уплив на рад наше Нар. Банке лежи и у растројеној новчаној циркулацији, у поремећеној валути услед несразмере у ковању разних сорти новца. Исто као и економна тако нам се и новчана политика управљала више по моментаним интересима — нарочито финансијским — а најмање по смишљеном економном програму неком. У току од ово осамнајест година, од како

фабрикатима тим боље за земљу»! Зар се ово тек не приближује карактеру меркантилизма, који је чак забрањивао извоз сировина из земље? По тој логици све земљоделско-сточарске земље ваља да се старају, како ће извоз земаљских сировина отежати — а на нас примењена и доследно до краја изведена оваква економна политика налагала би Србији, да извоз стоке, хране, шљива итд. забрани! Моје мишљење, изложено у «Нашој економној политици», своди се на то, да је Србија по самој природи земљишта, географском и међународном положају своме, позвана, да постане индустријска земља, и да с тога развитак народне индустрије ваља подстицати и спољним и унутарњим мерама, имајући у исти мах на уму и да капитализам (и то туђински) земљом не освоји — да се дакле и богатство и благостање напоредо у земљи развије. Наше царинске цифре послужиле су ми само као илустрација нашег економног опадања под економном политиком либерализма (т. ј. небриге) као очит доказ, да ми сваком годином све више увозимо фабриката а релативно све мање извозимо наших земаљских производа — сировина, т. ј. навикавамо се «цивилизовањем» на све шире и скупље потребе живота а све мање смо у стању, да их радом и заслугом наших руку подмиримо или исплатимо. Док писац мени пребацује некакав претпостављени уображени «Листов и Керијев меркантилизам», он баш сам упада у крајње захтеве пљачкашке меркантилне трговинске политике, тражећи да све земље — па имале оне или немале природних и саобраћајних услова за развитак индустрије — треба по што по то да се старају, како ће што мање извозити а што више увозити сировина и што више извозити а што мање увозити фабриката! Ово је тек права инглеска освајачка економна политика, која учи како једни народи могу да живе само на рачун других, јер да буде земаља које ће више извозити фабриката а увозити сировина, мора бити других које ће више извозити сировина и више увозити фабриката! «Керизам» пак учи да сваки гледа, да своју индустрију у својој кући за своју домаћу потребу подиже, док овај пи-

се почео ковати наш „народни новац", исковано је свега: ситна новца: 3·2 мил. дин. (бакра и никла) (¹), ситна сребра: 8·6 и 1 мил. дин. у комадима од 5 дин., свега дакле сребра: 9·6 мил. дин. а злата: 10 мил. (5 мил. дин. у комадима од 10 и 5 мил. у ком. од 20 дин.) Прва незгода по

шчев quasi-социјализам учи како једни треба да буду све саме Инглеске а други њихове Индије. Наш ђоја-социјалиста заборавља да само велико-капиталистичка индустрија иде и може ићи за тим да друге земље плени и осваја извозом својих фабриката! Несрећна је економски одиста свака она земља, која је у подмиривању финијих потреба својих од туђине зависна, јер није у стању, да на туђим пијацама својим сировинама стране фабрикате искупљује. Али није економски срећна ни она земља, која као паразит само од пљачке других народа живи, која, као оно Инглеска, велико-индустријском и трговачком политиком хоће свет да осваја, док овамо код рођене куће своје само беду ствара. По нашем уверењу правилна и здрава основа економног развитка само је онде, где народ један на то иде, да по могућству властитим радом сам потребе своје искупљује, да, као што Кери захтеваше, децентралисаном домаћом индустријом земљорад и сточарство на рационалној основи подигне. Како ће се пак при подизању домаћег економног богатства и домаће благостање развити и очувати т. ј. како ће се и систем поделе својине и доходака на правилнијој основи развијати — то је паралелно питање сваке увиђавне економне политике. У том погледу рецепти пишчеви о произвођачким задругама само су бледа копија са признатог Ласаловог плагијата Луј-Блановик «Ateliers sociaux» као правог оригинала!

Најзад писац «интереса српства» пребацује ми још и што пишем билaнс а не биланц, доказујући ми филолошко постање речи. На овоме за писца још новоме пољу, пољу филологије, можда би га и чекао тек какав благодарнији и успешнији задатак, кад би се само латио да рашчисти са свима оним речима, које се у нас пишу и изговарају другчије, но ли у језику, из кога су позајмљене — тако н. пр. да докаже да ваља писати бисаке а не бисаге, јер је ово опет француска реч итд.! Међу тим ја ћу све дотле и даље писати би-

(¹) Имађасмо бакра: 1,934.737 дин. а никла: 1,200.000 д. Према закону од 15. Јуна 1884. са ново искованих 2 мил. дин. никла имао се заменити сав бакарни новац, па тако и би учињено, али је сад за време рата сав бакарни новац на ново у обрт пуштен, тако да ми сад преко пет милијуна динара ситна новца у саобраћају имамо.

уређену новчану циркулацију лежи већ у несразмери ковања разних сорти новца, јер док је н. пр. Француска као коловођа латинског новчаног савеза, чији смо систем новца и ми усвојили, исковала на главу:

Динара:

ЗЛАТА:	ПУНОВАЖНА СРЕБРА:	СИТНА СРЕБРА:	СИТНОГ НОВЦА:	ПАПИРА:
117·30	90·70	5·30	1·50	26·40
доклe Румунија има:				
5·50	9	5·50	0·85	12·70
дотле Србија према њима овако стоји:				
6	0·60	5	1·9	0·30 (1).

И сама Румунија исковала је бар више пуноважна сребра у комадима од 5 дин (2) док смо ми исковали свега 200.000

ланс просто за то што је овакво писање и изговарање у нас практиком усвојено исто као и за реч «бисаге» — јер је нашем уву прикладније. У осталом кад бих само хтео да пођем пишчевом методом претпоставака при насртању, ја бих, на прилику, са далеко више права могао из тога што писац (на стр. 81) пише Рихард а не Ричард Кобден закључити, да он не зна, да је Кобден Инглез већ «јамачно» држи да је Немац, јер иначе ако тога није, већ је само хтео да заноси на немачки, онда би му ваљда и Жана Жака Русо-а ваљало писати Јохан Јакоб Русо!? — Шта пак после свега овога значи «blamage» знаће и осетиће најбоље сам писац «интереса српства» кад се још уз то сети издавања својега листа «La morgue» у Паризу, коме беше у задатку да француску пијацу засити српским социјализмом, те је већ после неколико бројева морао горко искусити да овакви сурогати социјализма не налазе пређе на пијаци образованих народа, — па је зато опет ево најзад на Србију спало, да она ово недоношче некаквог Ласаловско-монархистичко-диктаторског социјализма, као «плод потоњег десетогодишњег студовања», у свој широки стомак прими.

(1) Оволико у банкнотама које на злато гласе; сада пак са десетицама у сребру износи целокупна циркулација папира у средњу руку 1·5 динар на главу — у последње време 2 динара.

(2) Ту је Румунија поступила као и неки чланови латинског новчаног савеза кујући према усвојеном начелу двојног важења више јевти-

комада. Према маленој суми искованог пуноважног новца (злата и талира) ми имамо несразмерно много ситнога новца и отуда наравно већ да је сасвим природна појава ажије. Дисажија ситног новца изазива све јаче повлачење и све јачу ажију злата а то већ мора штетно дејствовати на обрт банкнота, које се златом исплаћују, јер се злато понајвише тражи. Како је дукату још непрестано широм отворена наша новчана пијаца, тако да он, по оном простом Грешемовом закону, по коме увек лош новац избија добар новац из саобраћаја, и ово мало наших златника из земље гони, то је наравно земља наша на огромну штету своју поплављена аустријским лошим дукатима ([1]). У плаћањима са стране наш трговачки свет прима лоше дукате, који се у земљи у 12 динара примају а при плаћањима на страну њему се траже златници или му се дукати примају по тежини. Под таквим приликама

нијег сребра но ли злата, што је најзад и довело расулу овога савеза — јер данашњи комади од 5 динара по правој вредности сребра не важе више од 4 динара.

([1]) Штета потиче отуда, што наш свет и данас још прима излизане јексичне дукате по исту цену као и пуноважне. Страни па и домаћи купци наших земаљских производа плаћају све излизаним или и обрезаним дукатима. Па и сама држава, ма да их је на касама својим побила на 11·75, ипак их прима без икаква даља обзира на тежину њихову, док се у земљи, која их за нас кује, само по тежини примају. Међу тим ми морамо да плаћамо наше обавезе на страни пуноважним златним новцем, или ако то дукатима чинимо, онда их морамо према самој бечкој берзи са по 8—10 крајцара испод курса да дајемо. Ако дукатима наполеондоре купујемо онда разуме се опет морамо да плаћамо ажију. — Ако целокупан наш загранични обрт узмемо у средњу руку на 5 мил. дук. (60 мил. дин.) и ако на сваком дукату узмемо не више но по 10 пара дин. штете на курсу, то ми онда губимо на самим дукатима као јексик — новцу годишње око пола милијуна динара. Дукат се дакле мора најенергичнијим мерама државним што пре из саобраћаја истиснути — по нашем мишљењу пре свега даљим побијањем на 11·50 и наредбом примања по тежини, као и сваког другог новчаног еспапа, па ако и ове мере не би биле довољне, онда не би требало устукнути ни пред крајњим средством потпуне забране употребе његове у циркулацији земаљској као по интересе земаљске скроз штетнога калп-новца.

24*

јасно је, да Нар. Банци није било могуће одржати ширу циркулацију банкнота, које на златнике гласе.

Друга даља неприлика, коју нам наша несмишљена и неодређена новчана политика ствара, лежи у самој недоследности или боље рећи потпуном растројству нашег земаљског новчаног важења. Примањем новчаног система латинске уније и увођењем злату равноважно ($^{900}/_{1000}$) искованог сребра у комадима од 5 дин. ми смо тобож начелно усвојили били двојно важење, а овамо смо међу тим сасвим на супрот томе доцније (год. 1879.) узаконили да нико није обавезан примати при плаћањима у сребрним комадима од 5 дин. више од 500 динара (од 2, 1, и 0·50 дин. не преко 50 дин. а ситна новца не преко 1 дин.) — мера, која опет скроз циља на монометалистичко важење злата! Међу тим земље, у којима је златан новац једино законито средство плаћања, своде онда доследно томе своје сребро на улогу ситнога новца (за докусуривање злата) и према томе не кују онда крупнији пуноважан сребрн новац. А ми, док овамо имамо начелно са латинским новчаним системом усвојено двојно важење, дотле с друге стране ограничавањем плаћања у сребру — у последње доба нарочито због финансијских обавеза одплаћивања дугова државних у злату — прилазимо фактички важењу злата. Наша новчана политика државна не сме и не може више остати на овој неодређеној средини; она се мора одлучити на коју ће страну: или чистом важењу злата, и у томе случају треба исковати далеко више златног новца и онда би и наша Нар. Банка доследно томе имала и своје ноте златом да исплаћује, или двојном важењу, и у томе случају ваља исковати и више злата и више сребра у комадима од 5 дин, и у исти мах оставити, да банка, како кад сама за добро налази, једним или другим пуноважним новчаним оруђем своје банкноте исплаћује (као што је то у Француској, Белгији и др. земљама са двојним важењем).

У земљи је дакле мало пуноважнога новца — златника — а више јексичнога — дуката — у циркулацији, а овамо банка се обавезује, да златницима своје банкноте исплаћује. Под таквим околностима сасвим је појамно, што муштерије банчине, махом трговци увозачи, тако брзо банкноте на размену враћају, јер им је за исплату њихових обавеза на страни потребан баш онај пуноважан златан новац, којим банка своје ноте исплаћује.

Ове три прилике — што је земља економски зависна од иностранства, што Нар. Банка већ по основном устројству своме није ни у колико прилагођена правим привредним потребама земаљским, већ је просто копирана са запада, где су друге прилике и сасвим други услови за рад новчаничних банака, и најзад што и сама несмишљена новчана политика наша само омеће редован ток и развој новчане циркулације порађањем ажије и плављењем домаће новчане пијаце страним а лошим новцем — те три неприлике јесу поглавити и најважнији узроци, који банци не дају маха да живље и кориснијe развије пословање своје. Остали узроци леже више у околностима и мерама од споредније̂га значаја; ми ћемо и њих да обележимо, како би нам преглед свију неповољних утицаја на рад наше Нар. Банке био што јаснији и потпунији.

Првашњим законом о установљењу Нар. Банке (чл. 9.) утврђене беху банкноте од 50, 100, 500 и 1000 дин. Банка је прво отпочела и преко пола године радила искључиво са стотинаркама, па су тек онда придошле привремене педесетице. Средња циркулација нота у пола милијуна динара, о којој напред говорасмо састојала се сва из стотинарки; са увођењем педесетице већ је ова цифра обрта у неколико скочила али је и банкнота од 50 динара за наше привредне прилике још веома крупна. Ни у овом погледу није се наше законодавство о банци освртало и прилагодило нашим

економним потребама. Што је за богату Француску банкнота од 50 дин. то је за наше сиротне привредне прилике банкнота од 10 дин. — па ипак и сама Француска има своју мању банкноту од 20 дин. а 1871. када се у невољи ратној граница емисије подигла на 2800 мил. дин. уведоше се и банкноте од 5 и 10 дин. Али сувише ситна банкнота опасна је, јер при јачој емисији прогања метални новац из земље и у случају кризе оставља земаљску циркулацију на папиру, који према металу у дисажију пада. Најмања банкнота не би никад требала да се спусти испод најмањег комада златнога новца земаљског. Према нашим привредним приликама десетица је и за банку и за саобраћај неопходно потребна, у толико пре, што би се тиме уједно одбила и опасност од евентуалног издавања државног папирног новца, који би, нарочито данас кад већ банкноте постоје, при јачој емисији могао имати врло неповољног уплива како на кредит самих банкнота, тако и на целокупну новчану циркулацију земаљску, јер би у скоро морао изазвати општу дисажију папира.

Слаба циркулација банкнота долази делом још и отуда, што је употреба банкнота у нас још првина, што је свет на њу непривикнут а још довољно и необавештен, али ипак далеко је више кривице у томе, што наш новчани трговачки сталеж, који би требао највише да припомогне раду Нар. Банке, која у првој линији његовим интересима и служи, неће ни оно банкнота у својим рукама да одржава, што би баш био у стању да учини, већ тражи злата, хоће дакле да га Нар. Банка служи новчаним капиталима — и то у златницима — по интерес од 5 и 6% у земљи, у којој се иначе обични сигуран и законити интерес рачуна 10 и 12%.

Најзад и сама Нар. Банка својом унутрашњом практиком тежила је, да се махом ограничи на виши трговачки сталеж и то поглавито онај део његов, који се увозном тр-

говином бави а који због плаћања на страни махом банкноте с места на размену и враћа. Оснивањем филијала или агенција надати је се, да би се рад у ширим круговима развио, јер у богатој индустријској Француској поред толиких других омањих новчаних завода, четвртина целокупног есконта француске банке даје се на менице од 10—100 динара, што само сведочи, колико она кредитом послужује потребитије класе.

Ако се дакле хоће, да наша Нар. Банка у раду своме и услугама, које целој земљи има да учини, пође успешнијим и плоднијим путем, она се пре свега мора боље прилагодити правим привредним потребама земаљским, дејствовати, да се било државном, општинском или приватном иницијативом подигну јавна слагалишта, земаљске пијаце, да се устроје по земљи занатлијске банке, којима би Нар. Банка реесконтовањем њихове лиснице у помоћи била, а по времену подигне и један хипотекарни одељак (друга уплата акција могла би се посветити искључиво хипотекарним пословима у сасвим засебно подигнутом одељењу при Нар. Банци). Даље би ваљало тежити, да се, колико је год то могуће, кредитом послужују продуценти и' извозачи производа земаљских, јер само они, купујући и плаћајући производе у народу, у стању су, да банкноте дуже у саобраћају одржавају. Једном речју Нар. Банка мора, па било то посредно или непосредно, јевтинијим кредитом послуживати поглавито продуктивне радње земаљске.

Даља помоћ лежи и у ситнијој банкноти, коју потребу већ и сама Банка осећа и тражи да се дотични члан закона што скорије измени ([1]). Само ваља добро имати на уму

([1]) Данас је већ измењен и то у корист десетице у сребру. У нас је у очи последњег ванредног збора банчиног, који је имао да реши ово питање десетице у злату или у сребру, по новинама доста писано то у корист моно — то у корист бимета-

да са мањом банкнотом, која ће и шири обрт њихов донети, треба и више на опрези бити, да банка никад не западне у такво стање, које би јој и најмање могло њезин јавни кредит пореметити. У нашим непостојаним и осетљивим економним и политичким приликама, у неповерењу, којим је наш привредни свет и онако прожман, овакав поремећај имао би за дуго тешких и по Н. Банку веома несретних последица.

Но најјачи услов за полет банчиног рада лежи ипак у самом живљем развоју домаће радиности — а поглавито народне индустрије, као прве и најважније погодбе за свестрани привредни развитак земаљски. Са индустријом снажи се и активна трговина, подиже јавни кредит и онда и банка може тек наћи повољна земљишта, да живље развије делокруг свој. Банке могу само припомоћи, али никако

лизма. Међу тим у самој ствари не може у овом питању бити ни помена ни о моно — ни о биметализму. Јер монометализам је онда, кад држава новац од једнога плем. метала — па било то злата или сребра — прогласи за једино законито средство плаћања; а биметализам је опет онда, кад су оба метала подједнако законита оруђа плаћања. Нас се ово питање овде даље не тиче. Тек толико сваки економски законодавац ваљало би да зна, да је само на држави да земаљску валуту регулише. Код наше пак десетице питање је било сасвим друге особене природе. Оно се није врзло ни око моно — ни око биметализма у земаљском важењу, већ око јединства или двојства у банчином систему плаћања. У земљама монометалистичким (као н. пр. у Инглеској) већ се по себи разуме да се и ноте Нар. Банке имају и морају исплаћивати златом (или односно сребром, као н. пр. у Русији), а у земљама биметалистичким (као н. пр. у Француској) опет све банкноте исплаћују се сасвим на равно без икакве разлике, т. ј. банка исплаћује њене ноте или златом или сребром и једним и другим металом — како је кад у стању или како за добро налази. Код нас пак није ни било питања око тога, већ просто: да ли ће се поред нота од 50 и 100 дин. у злату увести засебне десетице плативе у сребру. То није никакав биметализам већ дуализам у исплати банкнота кад једне гласе само на злато а друге опет само на сребро. На првом редовном збору акционара брањена је и усвојена

изазвати унапређење радиности земаљске. Новац није само мерило цена, већ је и оруђе целокупне размене добара и као такво умножење новчаног оруђа покреће и потпомаже живљи обрт капитала, те тиме посредно користи унапређењу привредне снаге народне. Банке су организатори новчаног кредита, центри, у којима се прибирају и снажније и јевтиније у обрт пуштају новчани капитали; и у томе погледу солидан и правилан рад новчаничних банака, развијен у четири поглавита правца: 1) депозитовању са отварањем текућих рачуна и увођењем плаћања упутницама или чековима; 2) есконтовању сигурних трговинских папира; 3) умереној емисији банкнота; и 4) давању продуктивних кредита (1), може да буде по земљу од највеће користи. Оваквим пословањем — мобилизовањем и организовањем новчаних средстава земаљских — банке силно могу да прошире продуктивну моћ

била десетица у злату не с тога, што би она по акционаре кориснија била — јер је свакому јасно, да ће десетица у сребру свакако банци од веће вајде бити — већ једино у интересу јединства у важењу земаљском. Јер држава се наша већ по финансијској сили прилика, као што напред видесмо, фактички приволева важењу злата, ограничавајући плаћања сребром, нарочито на ђумруцима, и зато се усвајањем десетице у злату хтело избећи стварање ажије, која је, као што раније показасмо, вазда по целину нар. привреде један осетан губитак. У осталом алтернатива — или десетица у сребру или никаква — постављена од стране државне управе, морала је приволети Нар. Банку, да прими десетицу у сребру. — Развијање ажије штетно је по целу нар. привреду, а ажија злата достиже у нас данас већ готово 4% — што је у многоме последица умножавања србрне монете путем и самих сребрних банкнота. Међу тим златна десетица ограничила би ширење ажије и сарафлука и уз то још припомогла и истискивању аустријских дуката. Управа нар. банке тражила је десетицу у злату чисто у интересу поретка у валути земаљској, па ма то било и на штету акционара, (ма да и то не стоји, јер данас домаћи акционари више губе на ажији, но што добијају у већој дивиденди — већ добијају само страни акционари). Трећи купон исплаћен је интересом, добивеним од зајма учињеног држави.

(1) У Сеја, стр. 297.

капитала — толико, да се данас приближно узимље, да је од целокупног обрта банчиног само $^1/_{10}$ у монети довољна, те да све операције банчине обави. Рачуна се н. пр. да код инглеске банке звечећи новац не износи више од $3^0/_0$ целокупне суме њених трансакција; ту се дакле новчани капитал умножава са $97^0/_0$ и ставља промету на расположење. Али овако сувишно растезање кредита прелази већ границе еластичности његове и креће се често самом ивицом висова, са којих се врло лако цела кредитна грађевина у безну сурвала. Сувишне експанзије кредитних подузећа повлаче обично за собом напрасне контракције кредита и отуда, као што видесмо, периодичност криза. Рад банака, а нарочито новчаничних, јесте израз, слика привредног живота народног и државног. „Банке су, као што лепо примећује М. Вирт, огледало, у коме се најјасније види привредно стање народно и финансијско газдовање државно“ (¹).

Данас је ваћ свакому јасно, да се богатство народа не да умножити ничим другим до једино радом народним. Емисија банкнота у добро организованој нар. банци може да буде од велике користи проширивањем новчаних средстава, којима се продуктивни фактори, рад и капитал, живље на производњу покрећу — толика је корист извесна и призната, али једва ли икоји озбиљнији економски мисленик данас више може још поверовати у Лоовску теорију вештачког фабриковања новчаних капитала.

Па шта је онда банкнота? Је ли она само варка, један фантастичан облик економске вредности? Не, она то није. Она није новац, али није ни обмана. Она је сурогат новца, једна најпростија трговачка облигација, која на основи прибраног и учвршћеног јавног кредита новац замењује и то есконтовањем трговинских папира, који би се иначе веома

(¹) M. Wirth, стр. 563.

тешко прометали. Банка са њеним нотама није ништа друго, до један кредитни механизам, који усредсређеним кредитом олакшава и убрзава промет трговинских ефеката и еспапа. Није банкнота ни једини, нити је данас више најсавршенији инструменат кредита, који ту функцију лакшег и јевтинијег промета врши. Меница је већ од старина тако исто један врло важан и јако разгранат трговачки новац, али најјевтиније и најупотребљивије оруђе промета данас у напредноме свету јесу упутнице или чекови, којима се, као што видесмо, данас у Инглеској 97% свију трговинских плаћања врши. Са овим кредитним оруђем могу се најпростијим путем милијарде да прометну, а да се звечећи новац с места не макне. Банкнота је дакле само један облик упрошћене новчане циркулације. Као што је трговина по самој потреби створила меницу, тако је практика банака створила банкноте и чекове.

Обрт банкнота ваља увек да одређује сама потреба саобраћаја; оне му се никад не могу без штете силом наметати. Ширењем банчиних кредита шири се и обрт нота, а да тај кредит буде јачи, потребна је, нарочито у почетку банчиног рада, увек и јака метална резерва. „Велика резерва, вели Беџот, значи мален губитак у добити, али мала резерва може врло лако да значи пропаст“([1]).

Банкнота циркулише слободно све донде, докле постоји вера, да се увек може заменити монетом. О ту просту и тако јасну истину многи се и данас још и нехотице хоће да огреше. О њу се огрешио Мирабо, кад је оно у питању издавања осам стотина милијуна нових асигната у својој сјајној и знаменитој септембарској беседи 1790. год. у уставотворној скупштини доказивањем да је земља најважнија и најјача залога, јер је основа и извор богатства, однео моменталну победу над мирним мислеником, учеником Кенејовим,

([1]) Lombardstreet, стр. 167.

физиократом Дипоном де Немуром, који у тадашњој расправи својој: „Effets des assignats sur le prix du pain“ тврђаше, да насилно умножење папира, као заменика новцу, нема нити може имати другога дејства, до одговарајућег опадања вредности његове. Мирабо је тада узвикнуо: Ја волијем хипотеку на баштину, но ли на краљевину!

Но тада беше још само реч о папирноме новцу, при чему је Мирабо према ондашњим изванредним приликама могао још и имати право — по невољи. Данас је пак јасно, да за кредит банкнота нема друге залоге до реалнога новца. Свака друга залога, свуда где год је покушавана, оправдала је само реч Немурову.

Др. Мих. В. Вујић.
ПРОФ. ВЕЛИКЕ ШКОЛЕ.

О УЗДУЖНОМ ПРОФИЛУ СУДА СТАЛНОГ ХИДРАУЛИЧКОГ ПРИТИСКА

I.

Површине сталног стања пијезометра.

Из хидраулике познато нам је, да на свима оним тачкама бока суда, где је стање **пијезаметра** једно и исто да је на свима тим тачкама и хидраулички притисак сталан, а то долази отуда што ми хидраулички притисак меримо са стањем пијезометра, или што исто значи, са висином воденог стуба у пијезометру. Хоћемо ли дакле да одредимо геометријско значе уздужног профила суда — из кога вода истиче — који ће на његовим периферијским тачкама имати сталан хидраулички притисак, то ваља у тој цељи да тражимо просто геметријско значење уздужног профила суда сталног стања пијезометара на свима тачкама бока суда. Одредба таког правила бива овако:

Водена маса молекила *A*, налазиће се у извесном магновењу времена у самој површини *HH* воде у суду, исти ће молекил продирући кроз површину *HH* кретати се на ниже са почетном брзином *c* и доћи по некој нама још непознатој путањи у место *B* и ту постићи брзину *v*, условљавајући пак да нам у суд онолико дотиче колико нам на отвору воде у дну суда истиче, ниво *HH* (слика 1.) остаће за цело

време изтицања воде на истој висини; и ако специфичан притисак на површини *HH* дејствујући означимо са p_0, и тај нека је атмосферски притисак, онај исти који дејствује и на отвор суда, и ако са p означимо хидраулички специфичан притисак на молекилу *A* кад се исти спустио на дубину y изпод површине *HH*, то нам на основи Ајлерове диференцијалне једничине кретања течности у судовима, постоји ова позната једначина:

$$1) \quad \frac{v^2 - c^2}{2g} = \frac{p_1 - p}{\gamma}$$

где нам значи γ специфичан терет воде — терет јединице запремине воде —, количина p_1 пак то је хидростатички специфичан притисак воде у тачки *B*, а то је онај притисак који добијамо на тачци *B* кад отвор суда затворимо.

Из хидростатике знамо, да кад суд мирује, а за такав случај и испитиваћамо односе кретања течности у суду — онда је на тачци *B* хидростатички специфички притисак дат овом вредности:

$$2) \quad p_1 = \gamma y + p_0$$

коју вредност за p_1 кад у једначини 1) заменимо, добијамо ову једначину:

$$3) \quad \frac{v^2 - c^2}{2g} = y + \frac{p_0 - p}{\gamma},$$

где нам је $\frac{p_0}{\gamma}$ висина барометра напуњеног са водом, а $\frac{p}{\gamma}$ то је висина стуба воде пресека један којим меримо специфички хидраулички притисак p у тачци *B*.

Из последње једначине да одредимо висину $\frac{p}{\gamma}$ којом меримо хидраулички притисак; кад то учинимо, добијамо да је иста висина дата у изразу:

$$4) \quad \frac{p}{\gamma} = \left(y + \frac{p_0}{\gamma}\right) - \frac{v^2 - c^2}{2g}.$$

Међу тим, висину стуба воде $\frac{p}{\gamma}$ одређује хидраулика стањем воде у пијезометру или са висином воденог стуба у отвореном пијезометру BDE (слика 1.), ког један отвор ваља да дође у тачку B а други отвор E ваља да комуникује са атмосферским ваздухом.

Услед хидрауличког притиска у тачци B, вода ће се у пијезометру попети уопште узев, над нивом тачке B на извесну висину, те је онда и висина стуба воде — а тај је $\frac{p}{\gamma}$ — којом меримо хидраулички специфичан притисак тачке B: раван висини η стуба воде у пијезометру плус висини стуба воде барометра наливеног са водом — над површином воде у пијезометру — а та је висина $\frac{p_0}{\gamma}$, за то је:

$$5)\quad \frac{p}{\gamma} = \eta + \frac{p_0}{\gamma};$$

кад ту вредност за $\frac{p}{\gamma}$ заменимо у једначини 4) и што треба скратимо, добијамо за тачку B стање пијезометра, а то је стање:

$$6)\quad \eta = y - \frac{v^2 - c^2}{2g}.$$

Дакле кад би за тачку B, у дубини y знали v, могли би наћи и η, а кад знамо η можемо по једначини 5) наћи и хидраулички притисак p исте тачке B.

Претпостављајући да сви молекили течности који се к отвору суда крећу кад у исту дубину y стигну да они у тој дубини добију исту брзину v — што би се оправдало теоријом потенцијала за кретање чврстих тела по различитим стрмим равнима исте висине, јер изложено тело дејству само свог сопственог терета, нивоске површине јесу хоризонталне површине — које претпоставља у исто доба кретање воде у суду по хоризонталним слојевама кад се вода у суду к отвору C креће и отуда изтиче, то је онда по томе и

свију малекила који лежи за исто y испод површине HH, стање пијезаметра η стално; зато се пијезометар и не увлачи у суд унутра, но је довољно да се његов доњи отвор доведе просто у комуникацију са водом само до бока суда. Из једначине 6) видимо, да где год знамо стање пијезометра η, моћи ћемо ту одредити и ефективну брзину v молекила који су за y дубоки испод површине HH. Овај став вреди не једино за теоријску но и за практичку хидраулику; јер нивоска разлика површине HH воде у суду и површине воде у пијезометру, даје нам разлику брзних висина брзина v и c, што се добија овом једначином

$$7) \quad y - \eta = \frac{v^2}{2g} - \frac{c^2}{2g},$$

према чему нам и у теоријској хидраулици, као оно што је случај у практичкој хидраулици, стање пијезометра η игра просто улогу отпорне висине, која је разуме се у теоријској хидраулици минимум, а у практичкој је хидраулици максимум; овде мимогред речено, те висине η у практичкој хидраулици зависе поглавити од природе отпора, које отпоре ток воде кроз систем судова или систем отвора има да савлађује.

Кад се овде користимо принципом континуитета течности, а тај је: да кроз све пресеке суда протиче у једном и истом времену, н. пр. у једној секунди једна и иста количина воде, коју ако са Q означимо, онда је још и:

$$8) \quad Q = F_0 \, c = F_y v,$$

где нам F_0 значи величину хоризонталне површине HH, а F_y значи нам величину површине пресека воде у дубини y: из последње једначине добијамо да је:

$$9) \quad v = \frac{F_0}{F_y} c,$$

коју вредност за v кад у једначини 6) заменимо добићемо да је пијезометра стање:

$$10)\quad \eta = y - \frac{F_0^2 - F_y^2}{F_y^2} \cdot \frac{c^2}{2g}.$$

Знајући сада брзину c у површини HH, учинили смо да је пијезометарско стање η зависно од самог геометријског облика суда, које је за даља испитивања веома корисно.

Ми ћемо у даљим изпитивањима узети да је унутарњи облик суда нека обртна површина, и то да је обртно особина вертикална, па кад сада полупречник кружне површине F_0 означимо са r_0 а полупречник кружног пресека F_y у дубини y. означимо са x, онда је: $F_0^2 = \pi^2 r_0^4$ и $F_y^2 = \pi^2 . x^4$, које вредности кад у једначини 10) заменимо, то ћемо после довољног скраћивања добити да је пијезометарско стање:

$$11)\quad \eta = y - \frac{r_0^4 - x^4}{x^4} \cdot \frac{c^2}{2g}.$$

Кад у последњој једначини ставимо за η различите константе A, B, C, и т. д. уопште const., добићемо тиме геомеријско значење уздужног профила суда, на свима његовим периферијским тачкама — или бока његовог — сталног пијезометарског стања = const., или сталног хидрауличког притиска. Једначина пак уздужног профила таког суда је ова:

$$12)\quad y - \frac{r_0^4 - x^4}{x^4} \cdot \frac{c^2}{2g} = const.$$

а то је читав низ или систем паралелних кривих линија или низ уздужних профила обртне површине суде свугда на боку једнаког хидрауличког притиска, ових је линија положај одређен вредношћу константе. Иста линија игра улогу нивоских линија у хидростатици.

Дискутујући исту једначину, лако је увидети, да она има две асимптоте, једна је асимптота вертикална Dy осовима (слика 2) а у исто доба и обртна осовина ротационе површине бока суда свугде сталног стања пијезометра, друга је асимптота на првој управна и хоризонтална, паралелна површини HH, која је асимптота удаљена од површине HH за количину:

$$y_0 = const. - \frac{c^2}{2g}.$$

Иста линија позната је у геометрији под именом Њутенова катаракта.

Уздужни профил ротационе површине као бок суда свугде једнаког хидрауличког притиска уопште, дакле где је пијезометарско стање равно у опште ма какој константи, нема тако важног значаја у теоријској хидраулици, колико има значења линија као уздужни профил суда где је на свима тачкама његовог бока хидраулички притисак сталан и раван специјално атмосферском притиску p_0: дакле да тражимо сада геометријско значење уздужног профила суда, који би свугде на његовим бокавима имао сталан хидраулички притисак $p = p_0$, за такав је случај, по једначини 5) стање пијезометра:

$$\eta = 0.$$

Према томе лако је наћи и уздужни профил суда тражене особине, што ћемо учинити у следећој тачци.

II.

О уображеној хидрауличкој површини.

Геометријско значење уздужног профила суда код кога ће по свима тачкама његовог бока бити $\eta = 0$, добијамо просто из једначине 12) кад у истој ставим oconst $= \eta = 0$, дакле једначина траженог профила јесте ова:

$$13) \quad y = \frac{r_0^4 - x^4}{x^4} \cdot \frac{c^2}{2g}.$$

Исте линије хоризонтална асимптота удаљена је над координатном осовином CX (слика 2), за:

$$y_0 = -\frac{c^2}{2g},$$

а та је управо брзна висина брзине c молекила којим они површину HH продиру.

Једначину 13, можемо још и у чисто геометријском облику добити и то на овај начин, кад у једначини 3. место c метемо вредност из једначине 9), а та је

$$c = \frac{F_1}{F_0^2} \cdot v,$$

онда ћемо за резултат замене добити ову једначину:

$$\frac{v^2 - \frac{F_y^2}{F_0^2} v^2}{2g} = y + \frac{p_0 - p}{\gamma}$$

одкуда је у дубини y одговарајућа брзина:

$$14) \quad v = \sqrt{\frac{\left(y + \frac{p_0 - p}{\gamma}\right) 2g}{1 - \left(\frac{F_y}{F_0}\right)^2}}$$

а то је једначина за брзину v, која је у науци позната под именом Данијел Бернулијева. Ми ћемо сада моћи одредити брзину v када будемо у дубини y знали одговарајући хидраулички притисак p, а веома просто можемо одредити брзину w, којом вода кроз хоризонтални отвор — у дну суда — MN (слика 2) истиче, кад нам отвор MN комуникује са атмосферским ваздухом, јер је у таком случају ту одговарајући хидраулички притисак p познат а тај је раван атмосфеском притиску, зато је на отвору MN специфички притисак $p = p_0$, и ако величину отвора MN означимо са F, који лежи за дубину h изнад површине HH, онда нам у једначини 14) брзина v прилази у брзину w, кад у истој ставимо $y = h$ и $F_y = F$, зато је дакле:

$$15) \quad w = \sqrt{\frac{2gh}{1 - \left(\frac{F}{F_0}\right)^2}}$$

По принципу континуитета течности постоји и ова једначина:

$$16) \quad F_0 c = F . w$$

па кад у последњој једначини за w заменимо вредност из једначине 15) и решимо је по брзини c то ћемо за резултат решења добити ову једначину:

$$17) \quad c = \frac{F}{F_0}\sqrt{\frac{2gh}{1 - \left(\frac{F}{F_0}\right)^2}}$$

одкуда је брзна висина брзине с дата овом вредности;

$$18) \quad \frac{c^2}{2g} = \left(\frac{F}{F_0}\right)^2 \frac{h}{1 - \left(\frac{F}{F_0}\right)^2},$$

даље означимо са r полупречник кружног отвора MN онда је усљед замене количина $F_0 = \pi r_0^2$ и $F = \pi r^2$ у једначини 18) ово резултат замене и довољног своћења:

$$19) \quad \frac{c^2}{2g} = \frac{hr^4}{r_0^4 - r^4}.$$

Кад извршимо замену у једначинама 11) и 13) место количине $\frac{c^2}{2g}$ једнаку вредност из последње једначине, то ће једначине 11) и 13) прећи редом у ове:

$$A) \quad \eta = y - h\frac{r^4}{x^4}\left(\frac{r_0^4 - x^4}{r_0^4 - r^4}\right)$$

и

$$B) \quad y = h\frac{r^4}{x^4}\left(\frac{r_0^4 - x^4}{r_0^4 - r^4}\right)$$

Последња једначина представља нам тражену чисто геометријску природу уздужног — вертикалног — профила суда, где је на боковима стање пијезометра стално и равно нули, а то би био такав облик суда, да буди где на боку његовом кад би начинили рупу, то вода кроз исту рупу неби изтицала. Профил таког суда престављен је у слици 2. линијом NA_1HP и $MEHQ$, које је линије једна асимп-

тота Cy а друга је $D\xi$. Та линија — Њутенова катаракта — пролази уопште кроз тачке H и H, јер за $x = r_0$ добијамо за y вредност равно нули. Међу тим, да би сазнали какву улогу игра Њутенова катаракта пијезометарског стања $\eta = 0$, означимо ординате тачке исте Њутенове катаракте сада са y_1 то је онда по једначини $B)$ ово њена једначина:

$$C) \quad y_1 = h \frac{r^4}{x^4} \left(\frac{r_0^4 - x^4}{r_0^4 - r^4} \right)$$

Кад буде имао суд, из кога на дну вода истиче, ма какав други облик профила н. пр. облик $NAHHFM$ (слика 2) различан од Њутенове катаракте — за $\eta = 0$ — онда ћемо у таком случају одговарајуће стање пијезометра η неке тачке A на боку истога суда а у дубини y наћи из једначине $A)$, по којој је сада стање пијезометра:

$$\eta = y - h \frac{r^4}{x^4} \left(\frac{r_0^4 - x^4}{r_0^4 - r^4} \right)$$

где нам сада x значи одстојање тачке A од обртне осовине ротационе површине суда, то је дакле абсциса тачке A.

Међу тим, као што видимо, други члан последње једначине са десне стране, јесте ордината Њутенове катаракте за једно и исто x или за једнаке абсцисе тачке A бока суда и тачке A_1 Њутенове катаракте, према томе је сада сасвим уопште, стање пијезаметра ма које тачке A бока суда ма каквог облика, дато овом простијом једначином:

$$D) \quad \eta = y - y_1$$

одкуда добијамо овај први нови хидраулички аксијом.

1) Стање пијезометра — или отпорна висина — ма које тачке A ма каког бока суда јесте равно дубини исте тачке испод Њутенове ка-

таракте; или сасвим уопште речено: стање пијезометра ма које тачке A, бока суда ма каквог облика, јесте равно вертикалном одстојању исте тачке A мерено од обртне површине Њутенове катаракте. Овде је речено вертикална одстојању зато, што има и таких облика суда, где ће стање пијезометра бити негативно које је лако увидети из једначине под A); за овакав је случај нацртана слика 3). На

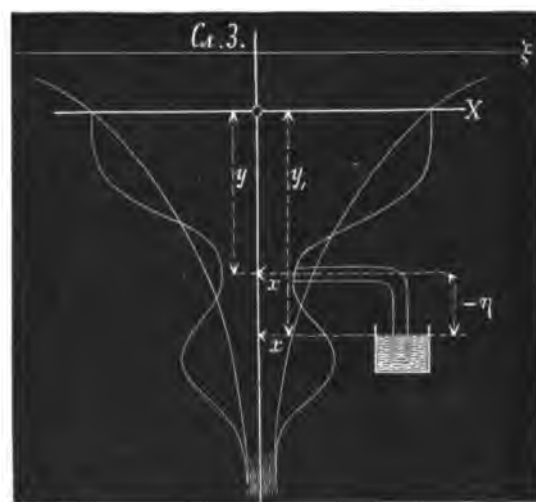

истој је слици као што видимо $y_1 > y$ па је зато и количина η одречна, дакле тачци A у једној и истој вертикали, одговарајућа тачка A_1 — тачка Њутенове катаракте, — лежи изпод тачке A. Према овоме све оне тачке бока суда које улазе у унутарњост Њутенове катаракте, имају негативно стање пијезометра; а све оне тачке бока суда, које леже у спољности Њутенове катаракте, имају позитивно стање пијезометра. Горе изречени аксијом, построив Њутенову катаракту, може нам врло корисно послужити к томе, да просто путем построја конструишемо инјекторе или тако-звани хидрулички шмрк, кога је основа негативно стање пије-

зометра, којим можемо путем сисања да воду из нижег нивоа дижемо у виши ниво или да ваздушне просторе евакуишемо.

Кад пијезометрима меримо специфички **хидростатичан** притисак у ма којој тачци воде у суду — која се према простору суда налази у статичкој равнотежи, онда знамо да је стање пијезометра ма које тачке *A* воде у суду, равно вертикалној дубини исте тачке мереној од од водине површине ваде у суду. У хидраулици видимо да се стање пијезометра тако исто мери од једне особене површине — као оно у хидрастатици од површине воде у суду — која је позната под именом Нутенове катаракте. Према ономе што смо дознали о Нутеновој катаракти, односно њеног понашања за пијезометарска стања, она се понаша у хидраулици исто онако као што се у хидростатици понаша површина воде која према суду релативно мирује. Пошто дакле површина Њутенове катаракте за $\eta = 0$, односно стања пијезаметра има **идентичко** значење са површином мирне воде у суду, на коју површину дејствује онај исти специфички притисак p_0 као и на површину Њутенове катаракте, то сам ја зато у мојим предавањима, у теоријској хидраулици, наименовао површину Њутенове катаракте: — за $\eta = 0$ — „**уображена хидраулична површина**“ воде која из суда истиче.

Кад би Њутенова катаракта играла стварну улогу хидрастатичке површине, онда би се стање пијезометра морало мењати, кад би отвор пијезометра у истом нивоу кретали к вертикалној асимптоти Њутанаве катаракте, и то у овакем случају стање пијезометра опадано би, што би значило брзина молекила у једном и истом нивоу неби била стална. Ја сам дуго и сам веровао, да ће тако стање пијезометра наступити, али пре два месеца градећи са мојим ученицима опите у овим смислу, уверио сам се да је стање пијезометра воде свију тачака у једном и истом нивоу стално и управо онолико, колико је било на тачци бока суда тог нивоа, а

пошто се стање пијезометра мери вертикално од Њутенове катаракте, то се Њутенова катаракта појављује као хидростатичка површина воде само за тачке бока суда, због чега је и зовем уображена хидраулична површина. Тај опит потврдило ми је у исто доба и принцип паралелности слојева који се хоризонтално крећу кад вода из суда кроз неки отвор истиче. Међу тим важно је одма још овде да напоменем то, како тај принцип паралелности слојева не постоји код н. пр. тестастих маса, код земљастих тела и код песка, што да потврдим показаћу мало час резултате опита које сам у овом смислу извршио са тестастим телом и са сувим песком. Кад би Њутенова катаракта играла праву или стварну улогу хидрастатичке површине воде у суду, онда би се отуда морао извести тај закључак, да сва водена маса која је у суду — из ког вода истиче — а у спољности је Њутенове катаракте, дакле која лежи између бока суда и Њутенове катаракте, да та маса мирује, према томе да је то она маса којом суд на његову подлогу притискује; она пак маса воде која је обухваћена у запремини тела Њутенове катаракте, рачунато од отвора MN суда па до хоризонталне асимптоте $\xi D \xi$ била би као притисак на подлогу суда изгубљена. Маса воде која би имала својим теретом да на подлогу суда притискује означена је у слици 4. са косим линијама. Према последњем, излази дакле то, да би и на дно суда притискивала само она количина воде, која је дата у запремини

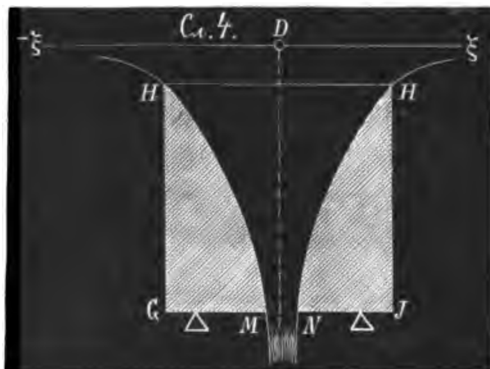

NJH и *MGH*, о којој мислимо да мирује а напротив да је тежина запремине *HMNH* која одговара ротационом телу Њутенаве катаракте од отвора *MN* па до хоризонталне асимптотне равни $\xi, \xi,$ — заузета просто са њеним кретањем, да нам иста маса издаје данамички ефекат, те да је тиме њено дејство као хидрастатичан притисак на дно суда изгубљено. Доиста чудновато је: све што је речено о истинском и изгубљеном притиску на дну суда то у самој ствари и постоји, што ћемо ево овим путем доказати.

Из хидраулике знамо, да је вертикална реакција воде која истиче кроз отвор суда у његовом хоризонталном дну који реакцију ако са *R* означимо, дата овом вредности:

$$R = 2F\gamma \frac{h}{1-\left(\frac{F}{F_0}\right)^2}$$

а то је у исто доба и она тежина којом суд на његову подлогу мање притискује кад кроз отвор истиче но што би притискивала цела маса воде у суду кад би отвор био затворен, дакле вода у суду мировала; међу тим, одредимо сада тежину запремине ротационог тела Њутенове катаракте и то запремине која лежи између пресека *MN* и хоризонталне асимптотне равни, па кад одредимо тежину исте запремине, добијамо то чудновато, да је иста тежина управо онолика колика је и горња вредност реакције *R*. Ми смо добили једначину уздужног профила Њутенове катаракте у једначини *B)* за почетну тачку координата у тачци *C*, па ако горе речену запремину означимо са *V*, онда је иста дата овим одређеним интегралом:

$$V = \pi \int_{\frac{c^2}{2g}}^{h} x^2 \delta y,$$

и ако краткоће ради ставимо $\frac{c^2}{2g} = \psi$, онда је простије:

$$V = \pi \int_{-\psi}^{h} x^2 \, \delta y.$$

Кад решимо једначину 13) по x^2, добићемо да је:

$$x^2 = r_0^2 \frac{\sqrt{\psi}}{\sqrt{\psi + y}}$$

дакле је услед замене:

$$V = \pi \int_{-\psi}^{h} r_0^2 \frac{\sqrt{\psi}}{\sqrt{\psi + y}} \cdot \delta y =$$

$$= \pi r_0^2 \sqrt{\psi} \int_{-\psi}^{h} \frac{\delta y}{\sqrt{\psi + y}},$$

а пошто је интеграл:

$$\int_{-\psi}^{h} \frac{\delta y}{\sqrt{\psi + y}} = 2 \sqrt{\psi + h}$$

то је онда и запремина:

$$V = 2 \pi r_0^2 \sqrt{\psi^2 + \psi h}.$$

Из једначине 18) имамо да је:

$$\psi = \frac{c^2}{2g} = \frac{F^2}{F_0^2} \cdot \frac{h}{1 - \left(\frac{F}{F_0}\right)^2}$$

зато је услед замене и довољног свођења, најзад запремина V дата у овом изразу:

$$V = \frac{2Fh}{1 - \left(\frac{F}{F_0}\right)^2}$$

ову запремину кад помножимо са специфичким теретом γ, добићемо исте запремине абсолутан терет G, који је:

$$20) \quad G = \frac{2Fh\gamma}{1 - \left(\frac{F}{F_0}\right)^2}$$

Дакле ето тим смо доказали да је терет познате нам запремине воде Њутенове катаракте, раван вертикалној реакцији изтичуће воде кроз отвор F.

За F_0 безконачно велико према F, дакле за $c = 0$ — у ком би случају сама површина воде у суду била асимптотна раван — добијемо да је:

$$G = R = 2Fh\gamma$$

који се израз у практици и најчешће употребљава.

Према овоме као што видимо, површина Њутенове катаракте и у том је случају слична — па овде и индентична — хидростатичкој површини мирне воде у суду. Зато ми је опет чудновато то, што се стање пијезометра не мења, кад са његовим даљим отвором идем или улазим к средини суда или што исто значи к вертикалној асимптоти Њутенове катаракте. Може бити малени суд са којим сам опите градио, а и због малене висине $h = 15$ cm., није се могао пијезометар показати осетљив, јер осетљивост његова зависна је прво од капиларног дејства а друго од отпара на савијеном месту — који је веома велики — трећи од отпора према самој цеви. Као што видимо: говоре два битна разлога за мировање водене масе у суду која лежи између бока суда и површине Њутенове катаракте, јер то условив добијамо отуда истинске посљедице — истинске резултате

који су из других познатих хидрауличких принципа изведени. Према томе опет сам приморан да посумњам о паралелизму слојева код воде кад она из суда истиче, као што сумњам и о томе да се молекили у једном и истом нивоу крећу једном и истом брзином; а употребив принцип континуитета, да нам он вреди за средњу брзину извесног пресека (?).

Даље, једначина 20) речма изказана даје нам овај други нови хидраулички аксијом:

2) Вертикална реакција воде, која истиче кроз хоризонтални отвор суда, равна је тежини водене масе која је захваћена у запремини ротационог тела Њутенове катаракте — уображене хидрауличке површине — рачунате од отвора суда па до хоризонатне асимптотне равни или и овако:

Изгубљени вертикалан хидростатичан притисак на дно суда, раван је тежини познате запремине Њутенове катаракте. Зато и тежину воде што је у запремини познате Њутенове катаракте можемо назвати тежина изгубљеног хидростатичког притиска. Посљедица последњег аксијома је ова: да је вертикални притисак суда на његову подлогу раван тежини масе воде која лежи између уображене хидрауличке површине и бока суда или: маса воде која је у суду између уображене хидрауличке површине и бока суда, понаша се као статичка, дакле исто онако као кад би она ту просто мировала.

Даље имамо да говоримо о брзним виснама брзина тачака A на боку суда слика 5). У једначини 6) добили смо да је:

$$\eta = y - \frac{v^2 - c^2}{2g}$$

одкуда је:

$$y - \eta = \frac{v^2 - c^2}{2g}$$

према томе, знајући стање пијезометра и дубину y тачке A

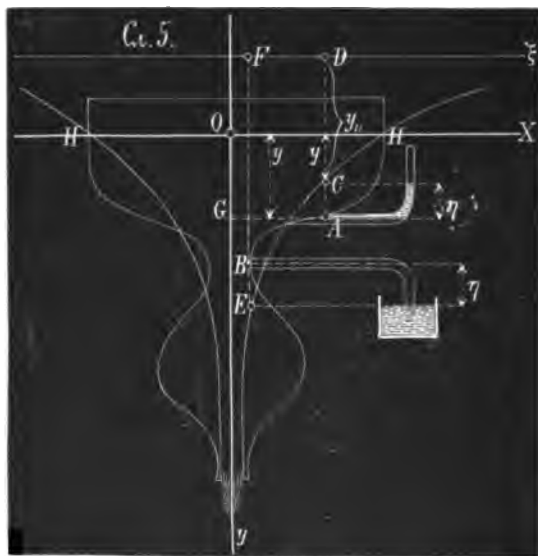

бока суда, можемо из последње једначине израчунати висину брзине v а та је $\frac{v^2}{2g}$; али пошто је $y - \eta$ равно ординати Њутенове катаракте за абсцису $GA = x$ која тачци A одговара, коју орданату $y - \eta = y_1$ стављајући, имамо

$$21) \quad y_1 = \frac{v^2 - c^2}{2g},$$

одкуда је висина брзине v ово:

$$\frac{v^2}{2g} = y_1 + \frac{c^2}{2g}.$$

Но ми знамо да је $\frac{c^2}{2g}$ одстојање ψ хоризонталне асимп-

тоте $\xi\xi$ Њутенове катаракте од површине овде у суду, то је онда:

$$22)\quad \frac{v^2}{2g} = y_1 + \psi$$

међу тим из слике 5) видимо да је:

$$y_1 + \psi = y_{11} = \overline{CD}$$

где нам у слици тачка C стоји у вертикали, кроз тачку A повученој, то је брзна висина молекила бочне тачке A или брзна висина тачака воде у нивоу дубине y_1 дата у овом изразу:

$$23)\quad \frac{v^2}{2g} = \overline{CD}$$

На сасвим исти начин добили би да је брзна висина тачке B бока суда, дата у овом изразу

$$24)\quad \frac{v^2}{2g} = \overline{FE}$$

где у слици тачка E лежи у Њутеновој катаракти и у вертикали кроз B повученој.

Код једначине 23) и 24) речма искажемо, онда ћемо добити овај трећи нов хидраулички аксијом:

3) **Висина брзине v буди које периферијске тачке B бока суда: равна је размаку $\overline{FE}$ који лежи на вертикали тачке B а између хоризонталне асимптоте равни $\xi\xi$ Њутенове катаракте и саме површине исте катараке.**

Према овоме само висине $\overline{FE}$ иду на то у штету да оне производјају одговарајуће брзине v; и овај би разлог говорио за то, да се само извесна количина воде у суду

креће а да извесна мирује. Висине $\overline{FE}$, знаћемо: висине изгубљеног хидростатичког притиска.

Важно је да напоменем још и ово, кад вода ѝстиче из хоризонталног дна суда кроз кружан отвор, онда је у таком случају при савршеној и потпуној контракцији — воденога млаза — уздужни вертикалан профил воденога млаза опет Њутенова катаракта, она иста која одговара и уображеној хидрауличкој површини. За доказ тога служи нам ово:

Молекил воде дошав до отвора MN (слика 2), прећи ће кроз исти са познатом брзином.

$$w = \sqrt{\frac{2gh}{1 - \left(\frac{F}{F_0}\right)^2}}$$

па ће се отуда вертикално наниже кретати једнако убрзано са почетном брзином w и у јединици времена прећи путању

$$s = w + \frac{g}{2}.$$

Кад израчунамо запремину Њутенове катаракте од пресека MN — па на ниже до дубине s, то ћемо добити да је иста запремина:

$$\mathfrak{N} = F\sqrt{\frac{2gh}{1 - \left(\frac{F}{F_0}\right)^2}}$$

она иста која одговара количини воде која ће у једној секунди кроз отвор MN проћи. Дакле то је доказ, да је облик истичућег млаза просто ротационо тело Њутенове катаракте, оне исте катаракте која одговара и уображеној хидрауличкој површини.

III.

О кретању тестастих и песковитих тела у цилиндричком суду.

Пошто ми опити са пијезометром несу дали онај резултат који сам ја очекивао, то сам дошао на мисао, да напуним један цилиндарски суд са пластичком иловачом и да притискујући на једном крају иловачу, истискујем исту у виду кобасице кроз кружни отвор у дну суда, па том приликом да сазнам природу кретања иловаче у самом суду. Да би на опиту могао видети оно што се са иловачом приликом њеног истискивања — кретања — дешава, ја сам употребио разно обојадисану иловачу и то беле и црне боје, па сам онда у цилиндрички суд наслагао плоче од пластичке иловаче и то редом наизменце од црне и беле боје. Плоче су биле кружне величине пресека суда, крајње пак површине — горња и доња — биле су равне и паралелне и стојале управно на осовини цилиндра, дакле биле су паралелне и са дном суда, у ком се налазио кружни отвор кроз који ће иловача пролазити. Пошто је суд био испуњен са иловачом на поменути начин, то сам на горњу површину AB у суду затворене иловаче притискивао са једним цилиндричким клипом који је суд потпуно испуњавао, и тако притискујући на клип, принудио сам те је пластичка иловача излазила кроз CD (слика 6 и 7) у виду кобасице. Пошто сам неки део иловаче истискао из суда, ја сам затим, како кобасицу $CDEF$ тако и у суду заостало тело $ABHG$ — пошто сам исто тело из суда изгурао — пресекао по осовини кобасице и цилиндра, па за резултат опита, односно реченог уздужног профила, добијем слику 6 и 7, које нам представљају у природној величини и са природе верно представљени профил тестастог тела, који је профил постао услед кретања тестасте масе. На истим сликама видимо јасно, да слојеви који су пре кретања били паралелни, да су исти слојеви услед кре-

тања добили према правцу кретања, дакле према осовини суда к отпору истога, потпуно савијени облик, који су слојеви у различитим нивоима и различито савијени; а што су слојеви ближе отвору CD, то се они тиме више приближују облику Њутенове катаракте. Нарочито је пак чудновато а и интересно то, како горњи слојеви продиру кроз доње и на који се начин наизменце и потпуно симетрички међу собом мешају на самом отвору суда. Доњи слојеви образују спољност а горњи унутрашњост кобасице. Из овога је опита увиђавно, да молекили који леже у једној и истој равни, нормалној на правцу притиска, да ти молекили у осовини цилиндра лежећи имају максималну брзину, а брзина молекила који су на перферији суда јесте минимална, што се слаже са брзним висинама по трећем хидраулском закону. — Овоме слично понаша се и ток воде у рекама и каналима, узев матицу за полазну тачку — даље, молекили што су год ближе к дну суда ти имају тако исто и тим већу брзину но они молекили који су над њима или који су даље од дна суда удаљени. Слика 6. претставља нам кретање жиђе а слика 7. кретање гушће иловаче, која је дала још и капљу JK, према томе облик уздужног профила у кретању налазеће се пластичке масе зависи још и од ступња њене житкости.

Сличан опит градио сам и са песком и то овако. У цилиндрички суд, који је на дну имао крупни отвор, пошто сам исти затворио, ја сам исти суд напунио са веома ситним и сувим песком, беле боје, зати сам отвор суда отворио и одозго у суд онолико црног сувог песка усипао, колико је кроз отвор — у дну суда — изтицало. После неколико секунада и то онда, кад сам опазио да ми кроз отвор изтиче само само црни песак — јер је прво изтицао бели песак — ја сам онда отвор затворио. Да би пак могао видети, на који се начин оба песка кретала, ја сам у суд — у за-

остали песак сипао воде веома лагано и песак у суду само толико оквасио, колико је тек потребно да буде консистентан, те тако консистентан песак изручио сам из суда и добио један цилиндар од песка; ја сам сада исти цилиндар уздужно по осовини његовој просекао и за профил истог аксијалног профила добио слику 8., ту је у средини црн песак, који изгледа као левак и има просто облик Њутенове катаракте, ван тога левка је бео песак, који је као што је опит показао мировао. Из овога опита видимо дакле то, да одржавајући песак у суду на једном и истом нивоу, песак ће, изтичући кроз отвор у хоризонталном дну суда изтицати само са известним делом, или само ће се кретати извесан део масе, а тај је на слици претстављени левак, док на против извесан део ће мировати, а тај је део између бока суда и левка, ту видимо дакле још и то да један део слојева мирује а један део слојева да је у кретању. Према овоме, нарочито овај опит са песком иде у прилог свему оном што је о слици 4. речено. Најзад овим се опитом потврђује још и то, како закон кретања уопште житких а и песковитих тела у судовима, зависи још поглавито и од узајамног молекиларног споја тела које се креће.

Слика 8.

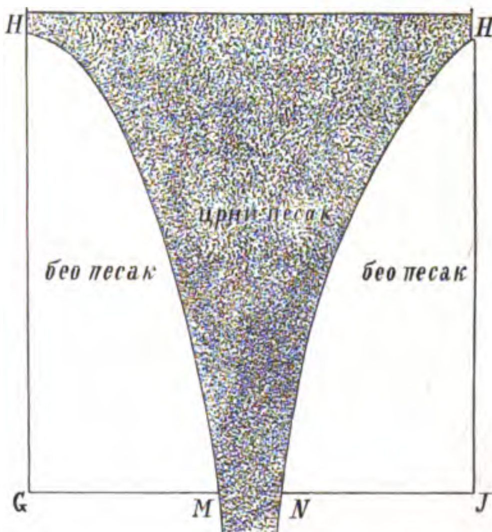

Сви у овој тачци саопштени опити, говоре у прилог ономе што је у тачкама I. и II. изложено.

Како за теоријску тако и за практичку хидраулику биће од веома велике користи ако се хидрауличари буду бавили са испитивањем кретања уопште житких тела у смислу горњих опита, те да резултате отуда, у најразличитијим правцима доведу до крајњих консеквенција. Са оваким опитима бавићу се и ја још и даље у колико ми стоје сретства на расположењу. Најпростија справа са којом се може произвести тело у сликама 6 и 7 представљено, јесте проста справа којом се кобасице граде.

Љубомир Клерић
професор механике на вел. школи.

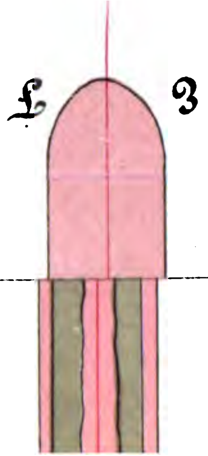
f
g

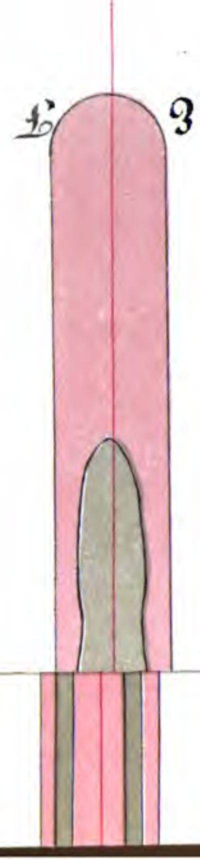
f
g

19 27